

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 6

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Вишня В.Б., доктор технічних наук, професор, начальник кафедри спеціальної техніки та інформаційних технологій, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпинський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Мацей Борський, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патеріло І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, професор, професор СК № 1 Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 3 від 23.11.2023 р.)**

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)**

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23163-13003ПР
від 05.01.2018 р. видане Міністерством юстиції України

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340+316.444

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-1>

Вахнюк Н. М.,

аспірантка Навчально-наукового юридичного інституту
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
<https://orcid.org/0000-0001-7280-3433>

ВПЛИВ ІМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

THE IMPACT OF IMMIGRATION PROCESSES ON THE FORMATION OF LEGAL CULTURE IN UKRAINE

У статті досліджується багатогранний вплив імміграції на правову культуру України, особливо в контексті європейської інтеграції та міграційних хвиль, спричинених російсько-українською війною. У статті підкреслюється ключова роль, яку відіграє ця динаміка у формуванні правової системи України. У статті підкреслюється, що європейська інтеграція каталізувала зміни в правовій культурі України, відкриваючи громадянам доступ до різних правових систем і сприяючи асиміляції правових положень ЄС у національну правову систему. Початок повномасштабної агресії Росії проти України ще більше посилив ці зміни, зокрема через міграційні процеси.

Багато країн запровадили гуманітарні ініціативи, які допомагають українським біженцям, що постраждали від війни, сприяючи їхньому тимчасовому або постійному поселенню. Це спричинило пом'якшення візового режиму або запровадження спеціальних положень для українців у правовому полі ЄС. Тривала війна спонукає українців переїхати на постійне місце проживання за кордон, що змінило імміграційні тенденції та демографічну ситуацію як в Україні, так і в країнах, де вони перебувають. Цей сценарій підкреслив необхідність глобальної співпраці та допомоги переміщеним громадам.

Розрізняючи трудову та вимушену міграцію, у статті підкреслюється їхній діаметрально протилежний вплив на правову культуру. Трудова міграція часто стосується осіб з низьким рівнем правової обізнаності, що призводить до негативних соціальних, економічних та правових наслідків як у країнах призначення, так і в країнах-донорах. І навпаки, вимушена міграція переміщених фахівців демонструє їх прагнення інтегруватися в нову культуру і прийняти її правові цінності, що згодом може позитивно впливати на національну правову культуру.

Розглядаючи складне питання репатріації, пропонується впроваджувати комплексну політику, що включає системну співпрацю з міжнародними організаціями загальної юрисдикції. Ці стратегії мають на меті сприяти поверненню кваліфікованих фахівців і керувати інтеграцією їхнього досвіду в правове поле України. Підкреслюється, що імміграція суттєво спроможна вплинути на трансформацію правової культури України.

Ключові слова: *правова культура, євроінтеграція, імміграція, міграційні процеси, правова свідомість, цінності.*

The article explores the multifaceted impact of immigration on Ukraine's legal culture, especially in the context of European integration and the migration waves caused by the Russian-Ukrainian war. The article emphasises the key role that these dynamics play in shaping the legal system of Ukraine. The article emphasises that European integration has catalysed changes in Ukraine's legal culture, opening up access to different legal systems for citizens and facilitating the assimilation of EU legal provisions into the national legal system. The outbreak of Russia's full-scale aggression against Ukraine has further intensified these changes, in particular through migration processes.

Many countries have introduced humanitarian initiatives to help Ukrainian refugees affected by the war, facilitating their temporary or permanent settlement. This has resulted in the easing of visa requirements or the introduction of special provisions for Ukrainians in the EU legal framework. The ongoing war has encouraged Ukrainians to move abroad for permanent residence, which has changed immigration trends and demographics both in Ukraine and in the countries where they reside. This scenario has highlighted the need for global cooperation and assistance to displaced communities.

By distinguishing between labour and forced migration, the article emphasises their diametrically opposed impact on legal culture. Labour migration often involves people with low levels of legal awareness, which leads to negative social, economic and legal consequences in both destination and donor countries. Conversely, the forced migration

of displaced professionals demonstrates their desire to integrate into a new culture and adopt its legal values, which can subsequently have a positive impact on the national legal culture.

In addressing the complex issue of repatriation, it is proposed to implement a comprehensive policy that includes systematic cooperation with international organisations of general jurisdiction. These strategies are intended to facilitate the return of qualified professionals and manage the integration of their experience into the legal framework of Ukraine. The author emphasises that immigration has a significant potential to influence the transformation of Ukraine's legal culture.

Key words: legal culture, European integration, immigration, migration processes, legal consciousness, values.

Вступ. Правова культура в українському соціумі формується під впливом різних процесів. Зокрема чимале значення на трансформацію правової культури відіграли євроінтеграційні процеси. Інтенсивність змін вітчизняної правової культури зросла після початку повномасштабної агресії Росії проти України. Чинником та рушієм виступив стрімкий процес міграції громадян України в країни ЄС, внаслідок чого відбулось не лише ознайомлення з правовою культурою держав, у які вони виїхали, а й інтегрування ряду положень у вітчизняну юридичну систему. Актуальним завданням виступає дослідження впливу імміграційних процесів на зміни правової культури України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова культура як важливий елемент правової системи України аналізується в роботі Г. Попадинець. Питання імміграції та адвокації прав біженців і внутрішньо переміщених осіб знайшло наукового обґрунтування в посібнику С. Кухтик та Ю. Деркаченко. Передумови впливу міграції на правосвідомість і правове поведінку українських трудових мігрантів досліджено Я. Садиковою та В. Бондаревим. Позитивні аспекти «відтіку мізків» висвітлюються в публікації Ю. Лемеш. Питання необхідності дослідження наслідків та ефектів міграційних процесів України розкривається в статтях вітчизняних авторів Н. Лиховід та Д. Товмаша. Особливості правового регулювання міжнародних міграційних процесів та практика їх впровадження в Україні представлена в роботах Н. Ястремської, Г. Топчій, М. Матвійчук.

Мета статті – розкрити вплив процесів імміграції українців, що відбуваються внаслідок російсько-української війни, на трансформацію вітчизняної правової культури.

Виклад основного матеріалу. Процес міграції населення є таким, що відбувається повсякчас. Переміщення індивідуумів у пошуках кращих умов для життя відобра-

жувало зміни запитів соціуму. Це відбувалось і за часів існування кочових культур, і в ХХІ столітті. Міграція сучасного населення має різну природу. Дослідники пропонують виокремлювати два види міграції – трудову і вимушену, кожен з яких має свій вплив на соціально-економічну, політичну та правову рівновагу країни. За думкою Н. Лиховід, «трудова міграція є добровільною і мотивована бажанням індивідуума отримати більш високооплачувану роботу, поліпшити умови життя та соціальне становище. Вимушена міграція викликана військовими, політичними подіями, переслідуваннями на етнічній і релігійній основі, які змушують населення міняти місце проживання» [4]. Починаючи з 2014 року, коли розпочалась російсько-українська війна, стартував процес внутрішнього переміщення населення, а також виїзд багатьох громадян України за кордон. Перехід війни в Україні в повномасштабну стадію в 2022 році став поштовхом для більш інтенсивної імміграції українців у пошуках безпеки та стабільності до таких країн ЄС, як Польща, Угорщина, Словаччина, Франція, Молдова та інші. Деякі українці вирішили емігрувати до країн, ще більш віддалених, як Канада чи Сполучені Штати Америки. Цей процес доволі сильно відрізнявся від тієї міграції, що відбувалась до цього періоду, коли здебільшого виїзд за межі країни здійснювали трудові мігранти. Ніхто не може достеменно сказати, скільки людей проживало в нашій країні до масового вторгнення. Наприклад, за урядовими оцінками [1], на 1 грудня 2019 року в Україні (без урахування тимчасово окупованих територій) проживало 37,3 мільйона осіб. Натомість Державна служба статистики оцінила наявне населення на 1 лютого 2022 року в 41,1 мільйона (без урахування тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим), що склало річне скорочення понад 420 000 осіб.

Зазвичай, трудові мігранти мали низький рівень правової культури, нерідко працювали нелегально. Вони набували негативний соціальний і правовий досвід, внаслідок чого формувались явища на кшталт «тіньової економіки, поширення корупційних відносин і нелегальних схем» [6, с. 19]. Така трудова міграція негативно впливала на правову і економічну систему і країни, до якої вони переїжджали, і країни-донора. Такий зв'язок мав амбівалентний характер у ланцюгу міграція – права культура. «Міграція та переміщення взаємодіють із процесом формування правосвідомості, правової поведінки й правової культури складним, двостороннім чином, зачіпаючи тих, хто мігрує, хто залишається та хто приймає або може приймати мігрантів» [6, с. 19]. Трудова міграція здебільшого стосувалась тих громадян, що не орієнтувались в правовому полі, а сформована ними система цінностей демонструвала спроможність працювати на межі фізичних можливостей задля отримання матеріальних благ, не відчуваючи себе частиною населення країни, до якої переїхали. Відсутність, як правило, у трудових мігрантів підприємницького досвіду, зумовлювала зростання рівня не лише економічної грамотності, а й «юридичної підтримки щодо інвестиційного використання закордонних заробітків» [8, с. 362].

Розглядаючи міграцію з України, що стартувала з 2022 року, констатуємо, що вона має дещо інший характер. Вимушене переміщення стосувалось фахівців, які мали високий рівень професійної затребуваності на батьківщині. Значну кількість мігрантів становили жінки та діти, що здійснювали це цілком легально, інтегруючись у вже існуючу правову систему різних країн. Більшість країн впровадили гуманітарні програми для допомоги українським біженцям, які постраждали від війни, внаслідок чого вони отримали тимчасове або постійне проживання. Через війну в Україні у законодавчій системі країн ЄС було пом'якшено візові вимоги або запропоновано особливі умови для громадян України. Тривалість та інтенсивність війни призвели до того, що деякі українці почали шукати варіанти постійного проживання за кордоном, що призводить до довгострокових змін в імміграційних моделях і демографічній ситуації як в Україні, так і в країнах, де оселилися українці. На жаль, широкомасштабне

російське вторгнення прискорило депопуляцію і спричинило справжню демографічну катастрофу – десятки тисяч загиблих і поранених, мільйони внутрішньо переміщених осіб та емігрантів. Дана ситуація виявила необхідність міжнародної співпраці та підтримки переміщеного населення. Тому можна спостерігати процес сприйняття правової культури країн, до яких виїхали українці. І завдяки тому, що відбувається імміграція громадян України до ЄС, це з необхідністю впливає на розвиток української правової культури. Вкрай важливим є інтегрування іммігрантів у соціум, адже зазвичай вони мають деяке дистанціювання від місцевого населення. «Наявні контакти короткочасні і носять епізодичний характер, нерідко вони обмежені спілкуванням з правоохоронними і міграційними органами, представниками громадських організацій та адвокатами» [2, с. 165]. Саме через багатоаспектну взаємодію іммігрантів із корінним населенням можливе сприйняття життєвого укладу загалом та правової культури зокрема.

Нагадаймо, що права культура є складним феноменом, в якому можна виділити такі компоненти, як правосвідомість, права поведінка, правове мислення та права активність. Найбільш очевидним є те, що українці, які переїжджають до країн ЄС, ймовірно, потраплять у різні правові системи та правові практики. В кожній державі наявна власна права культура, де навіть за умови спільних принципів, яких дотримуються в юридичній практиці, можуть існувати різні моделі правової поведінки, як і правосвідомості загалом. Вона віддзеркалює специфічні цінності, що притаманні для тієї чи іншої нації, вбираючи та відтворюючи правові інститути, які наявні. Причому права культура, компонентом якої є й права свідомість, може трансформуватись, запозичуючи певні елементи від інших національних культур. Тому важливо не лише прагнути до «збереження духовних цінностей у галузі права, їх засвоєння майбутніми поколіннями» [5, с. 127], а й до перманентного підвищення правосвідомості громадян, яке буде здійснюватися контрольовано та відповідати сучасним викликам.

Переміщення в іншу країну громадян України розширює їхні погляди на право та управління як загальніші явища. Внаслідок цього відбувається ознайомлення з більш розвинени-

ми правовими системами та іншими підходами до правосуддя, в тому числі різними тлумаченнями прав і обов'язків. Це сприяє поступовому інтегруванню їх в українську правову культуру, що обумовлене комунікацією з тією частиною населення, яка перебуває в Україні. Також у випадку повернення на батьківщину українців, вони можуть ініціювати впровадження змін в системі права, відповідно до тих форм, що поширені за кордоном. Зважаючи на те, що розвиток суспільства нерозривно пов'язаний із рівнем його правової культури, потрібно робити усе можливе аби було забезпечене безконфліктне існування громадян, при якому впроваджувались міри задля «запобігання протиправній діяльності суб'єктів суспільних відносин тощо» [5, с. 128].

Ще в більшій мірі правова культура буде трансформуватись у випадку, коли іммігранти будуть здобувати юридичну освіту або працювати у сфері, пов'язаній з правом, у новій країні перебування. Глибоке ознайомлення з правовою системою буде сприятиме тому, що вони інтегруватимуть згодом знання, навички та досвід в українську юриспруденцію, покращуючи практику, а також вкорінюючи нові ідеї. До того ж імплементація цінностей, що підтримуються в закордонній системі, матиме позитивний характер в умовах євроінтеграційних процесів.

Здійснюючи компаративний аналіз правових систем України та країн ЄС, іммігранти ініціюватимуть проведення правових реформ на батьківщині у випадку, коли внесені зміни будуть мати більшу ефективність, що буде підтверджуватись досвідом перебування в інших країнах. Звісно, що завдяки взаємодії з різними правовими культурами, іммігранти здатні впроваджувати культуру різноманітності, толерантності та взаєморозуміння, що може вплинути на сприйняття законів та їх дотриманню вдома. Не можна забувати, що еміграція юристів має негативний вплив на розвиток юридичної практики в країні, адже здійснюється так зване явище «відтік мізків», що підтверджується в актуальних дослідженнях сучасних авторів: «Масовий відтік кадрів, що був спричинений початком повномасштабного вторгнення російських військ в Україну, змінив ситуацію із кваліфікованими працівниками на сучасному ринку праці» [7, с.107]. Проте позитивних

наслідків також достатньо. Досвід і проблеми, з якими стикаються українські іммігранти в ЄС, можуть спонукати до дискусій і потенційних змін у політиці України щодо імміграційного законодавства, прав людини та трудового законодавства, серед іншого. Ю. Лемеш, вказує на те, що поняття «відтік мізків» є таким, що потрібно тлумачити та розуміти як «циркуляцію фахівців» або «притік свіжих сил» [3], адже внаслідок процесу переміщення громадян відбувається оновлення різних сфер життя, в тому числі й правової культури.

Отже, можна виділити ряд потенційних переваг, і викликів, які пов'язані з імміграційними процесами українців. Важливим чинником є й те, наскільки велика кількість іммігрантів повертатимуться в Україну і наскільки юридичною спільнотою буде інтегруватись їх досвід, отриманий за кордоном. Задля досягнення даної мети потрібно вживати заходів, що будуть спрямовані на підвищення рівня вмотивованості фахівців щодо повернення на батьківщину. На думку дослідника Д. Товмаша, «українському уряду та відповідним органам влади слід розробити стратегію заохочення повернення емігрантів після завершення конфлікту. Слід розглянути такі ініціативи, як програми репатріації кваліфікованих кадрів і стимулювання українських фахівців за кордоном до участі в розвитку країни» [7, с. 116]. Внаслідок того, що наразі продовжується активізація еміграційних процесів, необхідно здійснювати моніторинг наслідків циркуляції фахівців. Загалом вирішення питання повернення емігрантів повинно мати комплексний характер, що неодмінно має враховуватися в межах соціально-економічної, правової та культурної політики. Серед пропозицій, що висувуються сучасними дослідниками, які будуть впливати на комплексні зміни і щодо іммігрантів, і щодо розвитку правової культури України, є впровадження або розширення діяльності різних «міжнародних організацій загальної юрисдикції, так і в появі спеціалізованих міжнародних (міжурядових і неурядових) організацій, предметом діяльності яких є саме питання міграційної політики» [9, с. 37].

На порядку денному вже стоять більше десятка життєво важливих питань: відновлення житла, робота з внутрішньо перемі-

щеними особами, повернення переселенців з-за кордону, підвищення народжуваності, боротьба з передчасною смертністю, реабілітація поранених військових тощо. Крім того, потік емігрантів може збільшитися після повного відкриття кордонів, які зараз закриті для більшості чоловіків. Це стосується «возз'єднання сімей», трудової міграції, реабілітації тощо. За даними Міністерства закордонних справ України, станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебувало 8 177 000 громадян України, що еквівалентно приблизно 20 відсоткам населення України станом на 24 лютого 2022 року. Окрім зовнішньої міграції, Україна також стикається з масовою внутрішньою міграцією: за даними Міністерства соціальної політики, майже 4,9 мільйона осіб (60% жінок, 40% чоловіків) мають статус внутрішнього біженця Внутрішньо Переміщених Осіб (ВПО). Якщо порівнювати динаміку, то кількість внутрішніх біженців практично не змінилася, зменшившись лише на 21 000 осіб. Варто також зазначити, що російське вторгнення змусило покинути свої домівки 700 осіб у віці 100 років і старше.

Висновки. Процеси імміграції з України, особливо після початку повномасштабної фази російсько-української війни, відіграла ключову роль у посиленні трансформації правової культури України. Завдяки переміщенню українців до країн Західної Європи було ініційовано

доступ до різних правових систем, що збільшило сприяння інкорпоруванню деяких правових положення ЄС в українське законодавство та світоглядні бачення наших громадян.

Вимушена міграція, на відміну від трудової міграції, спричиняє помітний й потоковий потужний вплив на правову культуру. Трудові іммігранти часто мають низький рівень правової обізнаності, їх робота має нелегальний характер і загалом спостерігається їх негативний соціальний, економічний та правовий вплив на країну призначення, так і на країну-донора. Натомість вимушено переміщені фахівці, що прагнуть інтегруватись у культуру країни призначення, більше схильні до сприйняття правових цінностей та їх імплементації у вітчизняну правову культуру під час комунікації та після повернення до України.

Українські емігранти сприяють правовій еволюції, привносячи отримані знання щодо правової культури ЄС у вітчизняну систему. Хоча циркуляція фахівців викликає занепокоєння щодо виснаження професійних навичок, але також відкриває можливості для адвокації правової реформи, що відбувається з необхідністю, високим рівнем стихійності та неймовірною швидкістю. Для вирішення проблеми повернення українців на батьківщину необхідна комплексна політика уряду нашої країни, що буде включати програми репатріації та системну співпрацю з міжнародними організаціями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В Україні живе 37,3 мільйона осіб – оцінка уряду. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238191/> (дата звернення: 02.01.2024).
2. Кухтик С. В., Деркаченко Ю. В. Імміграція та адвокація прав біженців і внутрішньо переміщених осіб. Навчальний посібник. Київ, 2018. 397 с.
3. Лемеш Ю. «Відтік мізків» чи «притік свіжих сил»? Як учитися в найкращих і адаптувати світові знання для своїх країн. *The Ukrainians*. URL: <https://theukrainians.org/prytik-syl/> (дата звернення: 02.01.2024).
4. Лиховід Н. О. Дослідження наслідків та ефектів міграційних процесів України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1058> (дата звернення: 2.01.2024).
5. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки, 2014. № 782. С. 123-128.
6. Садикова Я. М., Бондарев В. В. Передумови впливу міграції на правосвідомість і правову поведінку українських трудових мігрантів. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки, 2020. № 1. 2020. С. 15–20. DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-1-02>
7. Товмаш Д.А. Значення ідеологем «успіх» та «удача» в сучасній бізнес-культурі України. *Політологічний вісник*, 2023. Вип. 90. С. 106–120. DOI: 10.17721/2415–88IX.2023.90.106–120.
8. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
9. Ястремська Н.М., Топчій Г. С., Матвійчук М. А. Особливості правового регулювання міжнародних міграційних процесів та практика їх впровадження в Україні. *Юридичний бюлетень*, 2022. Вип. 26. С. 32–38.

Марущак Н. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

Соловійов Є. Г.,

*здобувач вищої освіти
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

ЩОДО ГАРАНТІЙ ПРАВИЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У ПРАВОЗАСТОСОВНОМУ ПРОЦЕСІ

TO THE GUARANTEES OF CORRECT APPLICATION OF LEGAL NORMS TO ENSURE BASIC HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE LAW ENFORCEMENT PROCESS

У статті розглянуто ключові аспекти та складові системи гарантій правильного застосування норм права із захисту прав та свобод людини у правозастосовному процесі. Розгляд зазначених питань включає в себе аналіз загальних та спеціальних гарантій правозастосування та ефективність їх дії щодо реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян в умовах формування правової держави в Україні. Також в статті йдеться про юридичні механізми, які дозволяють уникнути будь-яких форм дискримінації, недопущення процесуальних порушень, а також забезпечення доступу до справедливого судового процесу для всіх громадян. Автори акцентують увагу на тому факті, що юридична відповідальність грає ключову роль у системі правозастосування і є спеціальною гарантією дотримання законів та прав громадян. Цей аспект забезпечує відповідність та дисципліну у суспільстві, стимулюючи виконання нормативів та запобігання порушенням. Обґрунтовується думка, що загальні та спеціальні гарантії правильного застосування норм права забезпечують високий стандарт захисту прав громадян у різних сферах їх життя і виступають як основоположний елемент забезпечення справедливості, рівності перед законом та захисту прав людини. Їх дія формує стійку та надійну правову систему, яка сприяє побудові правової держави, формуванню громадянського суспільства.

У статті автори доходять висновку, що загальні та спеціальні гарантії в сукупності формують невід'ємну частину ефективної та справедливої системи правозастосування. Вони виступають як запорука того, що індивіди та групи можуть впевнено користуватися своїми правами та свободами, а в разі порушення правових норм їх права будуть захищені на всіх рівнях. Також автори виділяють ряд факторів, які впливають на ефективність дії спеціальних та загальних гарантій по захисту прав і свобод людини у правозастосовному процесі.

Ключові слова: *система правозастосування, основні права і свободи людини, спеціальні та загальні гарантії, юридична відповідальність, справедливе судочинство, правозахисні організації.*

The article discusses the main aspects and components of the system of guarantees for the correct application of legal norms for the protection of human rights and freedoms in the law enforcement process. Consideration of these issues includes an analysis of general and special guarantees of law enforcement and the effectiveness of their action in relation to the realization, protection of the rights and freedoms of citizens in the conditions of the formation of the rule of law in Ukraine. The article also talks about legal mechanisms that allow avoiding any form of discrimination, preventing procedural violations, as well as ensuring access to a fair trial for all citizens. The author focuses on the fact that legal responsibility plays a key role in the law enforcement system and is a special guarantee of compliance with laws and citizens' rights. This aspect ensures compliance and discipline in society, encouraging compliance and prevention of violations. According to him, general and special guarantees of the correct application of legal norms ensure a high standard of protection of citizens' rights in various spheres of their lives and act as a fundamental element of ensuring justice, equality before the law and protection of human rights. Their activities form a stable and reliable legal system that contributes to the construction of a society based on the principles of the rule of law. In the article, the author concludes that general and special guarantees together form an integral part of an effective and fair law enforcement system. They act as a guarantee that individuals and groups can confidently enjoy their rights and freedoms, and in case of violation of legal norms, their rights will be protected at all levels. The author also highlighted a number of factors that affect the effectiveness of special and general guarantees for the protection of human rights and freedoms in the law enforcement process.

Key words: *law enforcement system, basic human rights and freedoms, special and general guarantees, legal responsibility, fairtrial, human rights organizations.*

Система гарантій правильного застосування норм права у правозастосовному процесі визначає невід'ємну основу для забезпечення та захисту основних прав і свобод людини. У сучасному суспільстві, яке ґрунтується на принципах правової держави, важливою є систематична та консистентна діяльність правозастосовних органів, спрямована на забезпечення справедливості, рівності перед законом та усунення можливих порушень прав людини.

Сутність системи гарантій полягає в наданні ефективних та об'єктивних інструментів, які сприяють правильному та справедливому застосуванню правових норм. Це охоплює багато аспектів, починаючи від гарантій правозахисного характеру в судовому процесі та завершуючи контролем за діяльністю правоохоронних органів. Реалізація всіх складових цієї системи має вищу мету – захист основних прав та свобод кожної особи.

Окремі аспекти правозастосування були предметом аналізу таких вчених, як А. Аверін, Н. Атаманова, Є. Білозьорова, Д. Бочаров, М. Гаврильцова, Н. Глинська, Л. Кельман, С. Лисенков, В. Маляренко, Т. Пашук, М. Полянський, В. Скитович, І. Фойницький, Л. Богачова, А. Василенко, П. Недбайло, О. Павлишин, С. Погребняк, М. Савенко, Л. Явич та інших. Вони внесли ряд пропозицій щодо подальшого вдосконалення інституту правозастосування, організаційно-правових гарантій конституційного права людини та громадянина на судовий захист, розвитку інституту захисту прав і свобод людини органами конституційної юрисдикції. Однак загальні та спеціальні гарантії правозастосування та ефективність їх дії щодо реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян, на нашу думку, досліджувалася недостатньо.

Дана стаття присвячена розгляду ключових аспектів системи гарантій, які сприяють правильному правозастосуванню з метою забезпечення захисту основних прав і свобод людини у правозастосовному процесі. Розгляд включає в себе аналіз юридичних механізмів, які дозволяють уникнути будь-яких форм дискримінації, недопущення процесуальних порушень, а також забезпечення доступу до справедливого судового процесу для всіх громадян.

У сучасному правозастосовному процесі виникає безперервна потреба удосконалення та

забезпечення ефективного застосування норм права. Невід'ємною складовою цього завдання є створення та підтримання загальних та спеціальних гарантій, що забезпечують правильність та об'єктивність судових вирішень.

Центральним аспектом загальних гарантій правильного застосування норм права є визнання та захист основних прав та свобод людини, що в кінцевому результаті забезпечує здійснення справедливого судочинства [1, с. 33]. Спільна робота між правозахисниками та судовою системою сприяє створенню атмосфери довіри, де кожен громадянин може розраховувати на справедливий судовий розгляд.

Основні принципи правозахисної системи включають чіткі та доступні правові норми, а також систему постійного підвищення кваліфікації суддів і юристів. Залучення правозахисників та громадськості в моніторинг правозастосовного процесу відіграє ключову роль у виявленні можливих порушень. Публічні звіти та позови правозахисників зміцнюють прозорість та відповідальність судової системи перед суспільством [2].

Важливим, з точки зору правильного застосування норм права, є систематичний аналіз та постійне удосконалення процесу застосування норм права для забезпечення не лише технічної правильності судових рішень, але і їх відповідності принципам справедливості та правозахисної ідеології.

Гарантії правильного застосування права – це система економічних, політичних, ідеологічних, моральних і юридичних вимог, умов і засобів, спрямованих на правильне (законне й обґрунтоване) застосування права, охорону прав та інтересів суб'єктів у правозастосовному процесі [3, с. 456].

Усі гарантії правозастосування поділяють на загальні та спеціальні [4, с. 58, 63]. Загальні, які, у свою чергу, поділяються на економічні, політичні, соціальні та ідеологічні гарантії, заслуговують на особливу увагу.

Серед загальних гарантій слід виділити економічні гарантії правозастосування щодо забезпечення основних прав і свобод громадян, які визначаються комплексом заходів та політик, спрямованих на забезпечення економічної справедливості, рівності перед законом та захисту власності та контрактних прав гро-

мадян і підприємств. Основна мета цих гарантій полягає в створенні стійкої економічної системи, в якій права та обов'язки учасників ринкових відносин дотримуються, що, в свою чергу, сприяє сталому економічному розвитку та довірі до правової системи. Основні аспекти економічних гарантій правозастосування включають, на нашу думку в першу чергу, захист прав власності. Це включає в себе також швидкий та справедливий доступ до судового захисту в разі порушення прав на власність.

По-друге, – це захист інтелектуальної власності, який передбачає наявність розвинених механізмів захисту авторських прав, патентів і товарних знаків сприяють стимулюванню інновацій та технологічного розвитку.

Наступною складовою є прозорість та передбачуваність правового середовища: забезпечення стабільності та прозорості законодавства та податкової політики дозволяє підприємствам розраховувати на певні умови для розвитку і вкладення коштів.

Ще одним важливим елементом є система антимонопольного регулювання: запобігання недобросовісним конкурентним практикам та підтримка конкуренції сприяють створенню конкурентоспроможного ринкового середовища.

До економічних гарантій також відноситься доступ до правосуддя та ефективність правозахисної системи, оскільки забезпечення можливості швидкого та відкритого судового розгляду сприяє вирішенню економічних справ та реагуванню на порушення прав.

Важливою економічною гарантією правильного застосування норм права є ефективна антикорупційна політика: Запровадження та впровадження ефективних механізмів боротьби з корупцією в усіх сферах економічної діяльності забезпечує чесні та рівні умови для усіх учасників ринку.

Використання сучасних технологій для забезпечення прозорості та відкритості діяльності влади сприяє уникненню корупційних схем.

Економічні гарантії правозастосування визначаються важливою роллю у створенні економічної справедливості та розвитку. Здатність ефективно захищати права індивідів та підприємств сприяє побудові стабільного та конкурентоспроможного економічного середовища.

Політичні гарантії правозастосування становлять сукупність заходів та принципів, спрямованих на забезпечення захисту та виконання прав людини в контексті політичної системи. Ці гарантії визнаються як ключовий елемент правової держави, де правові норми і принципи визначаються та виконуються на політичному рівні [5]. Суть політичних гарантій правозастосування включає наступні аспекти:

- незалежність судової системи, складовою якої є номінація та призначення суддів, а саме забезпечення процесу висування та призначення суддів на конкурентних та об'єктивних засадах, щоб уникнути впливу політичних аспектів на їхню роботу [6, с. 228–229];

- гарантії незалежності – закріплення в законодавстві незалежності суддів та забезпечення їх захисту від недопустимого тиску та втручання з боку інших гілок влади;

- захист прав та свобод громадян, що реалізується завдяки гарантіям основних прав, визначенню та закріпленню в Конституції невід'ємних прав громадян, які не можуть бути обмежені політичними чинниками;

- розвиток громадянського суспільства через заохочення активної участі громадян в політичному процесі та створення умов для розвитку громадянського суспільства, яке має можливість впливати на політичні рішення влади;

- забезпечення реалізації демократичних інституцій та процесів, що полягає у вільних та справедливих виборах, під час яких громадяни мають можливість висловлювати свою волю без політичного тиску та із залученням незалежних спостерігачів;

- реалізація принципу поділу влади, забезпечення рівноваги та незалежності між виконавчою, законодавчою та судовою владами для уникнення концентрації влади та забезпечення системи контрваг;

- гарантії правозахисних організацій націлені на захист та сприяння діяльності правозахисних та громадських організацій, які відіграють важливу роль у виявленні порушень прав громадян і контролю за додержанням закону державними органами [2];

- забезпечення свободи ЗМІ як інструменту громадянської інформації та контролю за владою;

– наявність механізмів юридичної відповідальності для посадових осіб та інших суб'єктів влади в разі порушення закону;

– встановлення системи обліку та перевірки діяльності державних органів та посадових осіб з метою забезпечення відкритості та прозорості;

– забезпечення можливості звернення громадян до судових органів у випадках порушення їхніх прав та свобод;

– розробка та удосконалення правових норм, які гарантують права та свободи громадян та обмежують владні повноваження.

Спільна мета всіх цих гарантій – забезпечити сталість, справедливість та демократію в суспільстві, де правильне застосування норм права гарантує забезпечення захисту основних прав і свобод громадян, включаючи право на життя, свободу слова, право на справедливий та незалежний суд, свободу вираження думки, залучення громадян до усвідомлення важливості правозахисту та дотримання закону, формування поваги до прав і свобод інших.

Соціальні гарантії правозастосування представляють собою комплекс заходів та політик, спрямованих на захист соціальних прав та інтересів громадян, а також на забезпечення соціальної справедливості через систему правових норм і механізмів [5]. Суть соціальних гарантій правозастосування включає такі ключові аспекти:

– право на працю та справедливі умови праці, на вільний вибір заняття та на безпечні та здорові умови праці;

– право на соціальне забезпечення достойного рівня життя через систему соціальних послуг та соціального страхування;

– забезпечення рівних можливостей та гарантії відсутності дискримінації та створення рівних умов для всіх громадян незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, віку, інвалідності чи інших ознак;

– заходи, спрямовані на інтеграцію соціально вразливих груп, враховуючи їхні специфічні потреби та обставини;

– гарантії доступності та якості медичної допомоги, включаючи профілактичні заходи та лікування;

– захист прав громадян на життя та відсутність погроз чи насильства щодо їхнього фізичного і психічного стану;

– гарантії доступу до житла та забезпечення адекватних житлових умов для всіх громадян;

– заходи, спрямовані на забезпечення постійного житла та запобігання безпритульності;

– гарантії доступу до якісної освіти та рівних можливостей для отримання знань;

– захист прав громадян на свободу вираження своєї культурної ідентичності та участь у культурному житті суспільства;

– заходи, спрямовані на запобігання та подолання соціального виключення.

Соціальні гарантії правозастосування мають на меті забезпечити всебічний розвиток особистості та соціально-економічне піднесення громадян, створюючи умови для гідного життя в гармонії з основними цінностями справедливого суспільства.

Ідеологічні гарантії правозастосування визначаються системою принципів, цінностей та переконань, які закладені в основу правової системи та сприяють захисту прав і свобод громадян [5]. Сутність ідеологічних гарантій правозастосування включає наступні ключові аспекти:

– визнання та захист основних прав, таких як право на життя, свободу слова, свободу віросповідання, свободу зібрань та інші, як невід'ємних елементів гідного життя громадян;

– забезпечення суворого дотримання законів та правових норм в процесі правозастосування;

– гарантії, що держава та всі її структури діють відповідно до закону, а не за власними бажаннями чи волею;

– забезпечення незалежності та об'єктивності судів у вирішенні справ, що забезпечує реальний захист прав громадян [7, с. 102];

– здійснення правозахисної політики, яка спрямована на соціальну справедливість та врахування потреб найбільш вразливих категорій населення;

– визнання та захист прав людини, включаючи право на гідне життя, безпеку та захист від будь-якої форми дискримінації;

– захист та підтримка роботи правозахисних організацій, які виступають за права та свободи громадян та слідкують за додержанням законів;

– забезпечення відкритості та адекватності дій влади перед громадянами, включаючи забезпечення доступу до інформації та механізмів контролю;

– можливість отримання компенсації та відшкодування за фактом порушення прав громадян.

Ідеологічні гарантії правозастосування сприяють створенню та збереженню правової системи, що відповідає цінностям та ідеалам суспільства, і забезпечують участь громадян у формуванні та реалізації правових норм.

Загальні гарантії правозастосування визначають фундаментальні принципи та засади, які забезпечують ефективне та справедливе застосування права у суспільстві [1, с. 33, 101]. Ці гарантії становлять основу для забезпечення прав та свобод громадян, забезпечення правозахисного середовища та підтримки правової держави.

Загальні гарантії правозастосування формують основу для побудови справедливого, законного та демократичного суспільства [8].

Спеціальні гарантії у правозастосуванні визначають конкретні заходи та положення, спрямовані на захист певних груп громадян або особливих прав та інтересів. Ці гарантії розробляються для забезпечення додаткового захисту в тих випадках, коли існують особливі умови чи ризики. До спеціальних гарантій у правозастосуванні належать:

– розробка чітких і зрозумілих правових норм є важливою для уникнення розбіжностей у тлумаченні законодавства. Наприклад, визначення чітких процедур для допиту свідків або прийняття доказів;

– забезпечення високого рівня кваліфікації суддів і юристів через систему постійного навчання. Наприклад, навчальні програми з акцентом на новітні зміни в законодавстві та судові практики [6, с. 228–229];

– участь правозахисників у моніторингу правозастосовного процесу може виявити можливі порушення. Наприклад, публічні звіти про випадки неправомірного застосування судових рішень [2];

– забезпечення доступу до інформації про судові рішення та процесуальні відомості для громадськості. Наприклад, публікація рішень у відкритих базах даних для загального ознайомлення;

– забезпечення можливості апеляції для виправлення неправильних судових рішень. Наприклад, введення ясних правил та строків для подання апеляцій [6, с. 228–229];

– систематичний перегляд та аналіз судових рішень для вдосконалення правозастосовного процесу. Наприклад, створення комісій для аналізу рішень у випадках системних помилок чи неправильного тлумачення закону.

– забезпечення рівних умов для всіх учасників правозастосовного процесу без будь-якої форми дискримінації;

– гарантії культурної та мовної автономії: Забезпечення прав меншин на вивчення та використання власної мови, а також розвиток їхньої культурної ідентичності;

– забезпечення реалізації спеціальних норм та заходів для запобігання дискримінації осіб на підставі раси, етнічної належності, релігії чи інших ознак;

– гарантії по забезпеченню рівних прав жінок та чоловіків, а також захист від гендерно-зумовленого насильства;

– гарантії прав жертв злочинів на отримання підтримки, компенсації та захисту під час правозастосування;

– нормативна урегульованість означає визначення та фіксацію правил, обов'язків і прав у суспільних відносинах шляхом видання нормативно-правових актів. Це створює основу для правозастосування і є спеціальною гарантією, що суспільні відносини регулюються відповідно до законів та правил;

– своєчасне вдосконалення законодавства є ключовою складовою спеціальної гарантії правозастосування. Цей процес спрямований на забезпечення актуальності, ефективності та відповідності законодавства змінам у суспільстві та його потребам;

– своєчасний аналіз рішень суду допомагає виявляти правові прогалини або неоднозначності в законодавстві, що можуть потребувати коригувань;

– залучення громадськості, фахівців та стейкхолдерів у процес вдосконалення законодавства сприяє знаходженню оптимальних та прийнятних рішень;

– залучення експертів, юридичних фахівців та консультантів дозволяє отримати кращі рішення та уникнути несприятливих наслідків;

– юридична відповідальність грає ключову роль у системі правозастосування і є спеціальною гарантією дотримання законів та прав громадян. Цей аспект забезпечує відпо-

відність та дисципліну у суспільстві, стимулюючи виконання нормативів та запобігання порушенням. Юридична відповідальність є необхідною для забезпечення порядку та справедливості в суспільстві, вона діє як спеціальна гарантія правозастосування, спонукаючи суб'єктів дотримуватися законів та визнавати права та свободи інших;

– діяльність соціальних органів, які контролюють додержання норм права, відіграє важливу роль у забезпеченні правозастосування та захисті прав індивідів та груп в суспільстві. Ці органи діють як спеціальна гарантія правозастосування, сприяючи ефективній роботі системи правосуддя та контролюючи дотримання законів. Правозахисні організації ведуть моніторинг додержання прав та свобод людини, реагують на порушення і надають підтримку постраждалим [2].

Діяльність соціальних органів, спрямована на контроль за додержанням норм права, допомагає створити ефективну систему правосуддя, забезпечити правозахисний механізм та взаємодію між громадянами та владою. Ці органи виступають як спеціальні гарантії правозастосування, забезпечуючи контроль за діяльністю владних структур та захист прав громадян.

Спеціальні гарантії у правозастосуванні відіграють важливу роль у забезпеченні справедливості, ефективності та дотримання прав та свобод громадян. Роль цих гарантії проявляється в різноманітних аспектах, спрямованих на забезпечення законності та захисту правових інтересів суб'єктів правовідносин.

Усі зазначені вище загальні та спеціальні гарантії в сукупності формують невід'ємну частину ефективної та справедливої системи правозастосування. Вони виступають як запорука того, що індивіди та групи можуть впевнено користуватися своїми правами та свободами, а в разі порушення правових норм їх права будуть захищені на всіх рівнях.

Гарантії забезпечують високий стандарт захисту прав громадян у різних сферах їхнього життя. Наприклад, юридична відповідальність надає можливість покарання за серйозні порушення, тоді як процесуальні засоби дозволяють ефективно захищати права в судовому порядку.

Співпраця правозахисних організацій, омбудсменів, соціальних служб та інших суб'єктів гарантує всебічний моніторинг та реагування на можливі порушення. Це допомагає уникнути бездіяльності та забезпечує громадянам можливість звернутися за захистом своїх прав.

Спеціальні та загальні гарантії у правозастосуванні виступають як основоположний елемент забезпечення справедливості, рівності перед законом та захисту прав людини. Їхня діяльність формує стійку та надійну правову систему, яка сприяє побудові суспільства, що ґрунтується на принципах правової держави.

Отже, забезпечення прав і свобод людини і громадянина у правозастосовному процесі забезпечується сукупністю спеціальних та загальних гарантії, які виступають правовими засобами, що забезпечують реалізацію, охорону та захист прав і свобод громадян, їх поновлення у разі порушення. Дотримання правових гарантії створює умови для забезпечення законності та правопорядку в державі. Ефективність дії спеціальних та загальних гарантії по захисту прав і свобод людини залежить від багатьох факторів: від чинної Конституції та нормативно-правових актів, від того, як виконують ці закони державні та судові органи влади, від здійснення конституційного контролю за цим процесом. Також на процес правильного застосування норм права по захисту прав і свобод людини впливають рівень сформованості громадянського суспільства, реалізація принципу верховенства права, розвиненість інститутів демократії, соціально-економічне становище держави, рівень правової культури населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія і практика правозастосування : навч. посібник / І. І. Килимник, А. В. Домбровська, А. М. Бровдій, К. М. Врублевська-Місюна, І. І. Бочкова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. 134 с.
2. Роль неурядових організацій у становленні та розвитку правозахисного руху (приклади успішного правозахисного активізму) : навч. посіб. / О. М. Шуміло, Н. Ю. Кравчук. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 227 с.
3. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРн України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРн України О. В. Петришина. Харків : Право, 2010. 584 с.

4. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 22. С. 56–70.
5. Гарантії реалізації та захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина. URL: <https://mykolaivska.land.gov.ua/гарантії-реалізації-та-захисту-конст/>
6. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
7. Глуханчук О. Поняття та види конституційних гарантій судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 100–103.
8. Лисенков С.Л., Таранов А.П. Гарантії прав та свобод людини і громадянина. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К., 1998. Т. 1: А-Г. С. 555.*

Тичина Д. М.,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності,
Національної академії внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>*

Грицюк І. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
<https://orcid.org/0000-0003-2253-4057>*

ПРАВОВІ НОРМИ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

LEGAL STANDARDS IN THE SYSTEM OF SOCIAL STANDARDS: THEORETICAL AND LEGAL APPROACH

Актуальність статті полягає в тому, що динамічне державотворення, що протягом останніх двох десятиліть відбувається в Україні, характеризується як складний і суперечливий процес. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що набуття Україною рис демократичної, соціальної, правової держави виявилось набагато складнішим, ніж передбачалося. Тому подальше вдосконалення правової системи та підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин залишається одним із першочергових завдань. У статті наголошено, що норми права регулюють найбільш важливі суспільні відносини, і від того, яким чином чи в якій формі здійснюється це регулювання, залежить і сама можливість виконання завдань для реалізації яких створені відповідні норми. Розвиток сучасної цивілізації обумовив становлення та функціонування системи норм, взаємопов'язаних між собою. Цілісна динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя суспільства, засобом суспільного управління, організації та функціонування держави, забезпечення узгодженої взаємодії людей та реалізації їх прав та інтересів. Значення реалізації норм права полягає у такому: соціальна цінність права виражається в його реалізації; в процесі реалізації норм права складаються реальні суспільні відносини; реалізація норм права шляхом правомірної поведінки є передумовою правопорядку в суспільстві; у процесі реалізації правових норм виявляються недоліки у чинному законодавстві, що є показником ефективності правових норм. Аналіз правової природи норм права дозволив охарактеризувати їх як загальнообов'язкове, формально-визначене, логічне, диспозитивне правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою; регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи, рівності та справедливості відповідно до прав і свобод людини і громадянина й суспільства в цілому шляхом вибору належної поведінки, яка забезпечується всіма заходами державного впливу. Норми права – центральна ланка, первинний елемент у механізмі правового регулювання спрямований на упорядкування (гармонізацію) суспільних відносин. При цьому ознака забезпечення норми права державою має на меті й охорону, і застосування примусу, тобто всі необхідні засоби реального існування і дії правової норми. І правильна цільова реалізація норм права є основним аспектом ефективності даного процесу.

Ключові слова: *норма права, соціальна норма, теорія права, правозастосування, правореалізація.*

The relevance of the article lies in the fact that the dynamic state formation that has been taking place in Ukraine for the past two decades is characterized as a complex and contradictory process. Today, there is every reason to claim that Ukraine's acquisition of the features of a democratic, social, legal state turned out to be much more difficult than expected. Therefore, further improvement of the legal system and increasing the effectiveness of legal regulation of social relations remains one of the priority tasks. The article emphasizes that legal norms regulate the most important social relations, and the very possibility of performing the tasks for which the corresponding norms were created depends on how and in what form this regulation is carried out. The development of modern civilization caused the formation and functioning of a system of interconnected norms. A comprehensive dynamic system of social norms is a necessary condition for the life of society, a means of social management, organization and functioning of the state, ensuring the coordinated interaction of people and the realization of their rights and interests. The importance of the implementation of legal norms is as follows: the social value of law is expressed in its implementation; in the process of implementing legal norms, real social relations are formed; implementation of legal norms through lawful behavior is a prerequisite for law and order in society; in the process of implementation of legal norms, deficiencies in the current legislation are revealed, which is an indicator of the effectiveness of legal norms. The analysis of the legal nature of legal norms made it

possible to characterize them as a universally binding, formally defined, logical, dispositive rule of conduct established or sanctioned by the state; regulator of social relations, which officially establishes a measure of freedom, equality and justice in accordance with the rights and freedoms of a person and a citizen and society as a whole by choosing appropriate behavior, which is ensured by all measures of state influence. Legal norms are the central link, the primary element in the mechanism of legal regulation aimed at streamlining (harmonizing) social relations. At the same time, the sign of ensuring the rule of law by the state aims at both protection and the use of coercion, that is, all the necessary means for the real existence and operation of the legal rule. And the correct targeted implementation of legal norms is the main aspect of the effectiveness of this process.

Key words: *rule of law, social norm, theory of law, law enforcement, law implementation.*

Вступ. Динамічне державотворення, що протягом останніх двох десятиліть відбувається в Україні, характеризується як складний і суперечливий процес. Сьогодні є всі підстави стверджувати, що набуття Україною рис демократичної, соціальної, правової держави виявилося набагато складнішим, ніж передбачалося. Тому подальше вдосконалення правової системи та підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин залишається одним із першочергових завдань.

Необхідність творчого та послідовного осмислення змін, що відбуваються в суспільстві, є нагальною потребою часу. В Україні, у визначенні шляхів її становлення та розвитку як демократичної, соціальної, правової держави, виключна роль належить юридичній науці. Головне призначення останньої полягає у здійсненні ґрунтовних досліджень правових проблем і виробленні пропозицій щодо напрямів підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин. Науково-теоретичне вивчення сутності правового регулювання в найрізноманітніших сферах суспільного життя вимагає досить чіткого уявлення про те, яким чином воно здійснюється, як функціонують елементи його механізму, зокрема норми права [1].

Аналіз останніх джерел та публікацій. Теоретико-методологічною основою статті є значний науковий доробок вітчизняних правознавців різних історичних періодів, зокрема С. В. Бобровник, М. О. Власенко С. Д. Гусарева, А. П. Зайця, М. І. Козюбри, С. Л. Лисенкова, Ю. В. Кривицького, О. В. Малька, П. О. Недбайла О. Г. Мурашина, Н. М. Оніщенка, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабіновича, В. Л. Федоренка та ін. Водночас, різнобічне вивчення норм права, її структурні та функціональні особливості створили дискусійність науково-правової думки зумовлюючи науково-теоретичне та прикладне дослідження спрямоване на удосконалення правового регулювання

суспільних відносин, які ґрунтуються на юридичній свободі сторін та належному забезпеченні процесу правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Норми права регулюють найбільш важливі суспільні відносини, і від того, яким чином чи в якій формі здійснюється це регулювання, залежить і сама можливість виконання завдань, для реалізації яких створені відповідні норми.

Категорію норми права можна вважати центральною конструкцією юридичної науки. Різні варіанти праворозуміння по-різному інтерпретують значення норми права в структурі права. Так, у рамках позитивістсько-нормативістської парадигми праворозуміння право розглядається виключно як система створених та охоронюваних державою норм права. У природно-правовій, соціологічній та ряді інших парадигм хоча право і не зводиться лише до позитивно визначених норм, але норми права тлумачаться як сутнісний компонент його природи. Практично всі варіанти праворозуміння сходяться на тому, що норми права є конститутивною формою зовнішнього вираження та закріплення права [2, с. 84]. Норма права, як стверджують В. В. Молдован і Л. І. Чулінда, – це правило поведінки, що є первинною клітиною права [3]. М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко та інші автори характеризують норму як первинний, окремо взятий найменший структурний елемент права, правило поведінки, що визнається й охороняється державою [4, с. 58]. Правники наголошують, що ця норма нерозривно пов'язується із сутністю права, оскільки є первинним елементом його структури, безпосереднім втіленням такої його ознаки, як нормативність [5, с. 79].

На думку В. О. Котюка, норма права являє собою офіційне, формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, яке встановлюється або санкціонується державою, охороняється нею від порушень, спрямовується на регулювання найбільш важливих суспіль-

них відносин та охорону соціальних цінностей шляхом встановлення юридичних прав та обов'язків суб'єктів права [6, с. 45]. На переконання К. Г. Волинки, норма права являє собою міру позитивної, суспільно корисної поведінки, спрямованої на досягнення мети соціального регулювання [7, с. 110].

Юридична норма належить до традиційної проблематики загальної теорії права. Їй присвячено творчі доробки зарубіжних і вітчизняних дослідників різних наукових спрямувань та історичних періодів. Рівень розробки проблем, пов'язаних з нормою права, є своєрідним індикатором стану розвитку того чи іншого періоду правничої думки. Правові норми виникають як продукт усвідомлення потреби її правового опосередкування, необхідності врегулювання правом суспільних відносин. Соціальне значення правових норм, а отже, і їх цінність визначаються їх регулюючою роллю. Вони повинні закріплювати необхідні й бажані для суспільства та держави відносини. Вони надають стабільності цим відносинам і сприяють їх розвитку, охороняють від порушень та впливають на небажані для суспільства й влади відносини з метою їх обмеження, витіснення та ліквідації [8].

Розвиток сучасної цивілізації обумовив становлення та функціонування системи норм, взаємопов'язаних між собою. Цілісна динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя суспільства, засобом суспільного управління, організації та функціонування держави, забезпечення узгодженої взаємодії людей та реалізації їх прав та інтересів.

Система засобів соціального впливу відображає досягнутий рівень економічного, соціально-політичного і духовного розвитку суспільства, в них знаходять відображення історичні та національні особливості країни, характер державної влади, якісний рівень життя людей. Норми, що регулюють суспільні відносини, відображають та конкретизують дію об'єктивних законів, тенденцій суспільного розвитку, історично обумовлених закономірностей [1, с. 84].

Як стверджує Ю. В. Кривицький, норми права – центральна ланка, первинний елемент у механізмі правового регулювання. Основна, генеральна функція правових норм у цьому механізмі полягає в упорядкуванні (гармонізації) суспільних відносин. Роль норм права у механізмі правового регулювання розкрива-

ється через їх функції та практику реалізації. У відповідності до певного виду норм права залежить „запуск» у дію тієї чи іншої стадії правового регулювання та відповідно інших юридичних засобів. Норми права нерозривно пов'язані з усіма елементами механізму правового регулювання, кожний з них відчуває на собі дію іншого, певною мірою «насичений» його акцидентальними властивостями. Методологічна цінність та евристичність механізму правового регулювання дає можливість осмислити юридичну природу норм права з урахуванням їх спеціалізації [9, с. 67].

Соціальні норми, зазначає Т. Тарахонич, існують як у додержавному, так і в державно-організованому суспільстві; приймаються суспільством у добровільному порядку; права та обов'язки не розмежовані, і у нормах викладаються не окремо; права і обов'язки не взаємні, і виконання права не залежить від обов'язку інших сторін; є сукупністю норм, що не підпорядковані одна одній; мають характер мононорм, регулюють невизначене коло суспільних відносин; діють лише у межах певного суспільства; структурні елементи відсутні; виконуються добровільно лише в силу їх авторитарності для окремих суб'єктів; реалізуються у добровільній формі [10, с. 278].

Поняття норми права, вважає С. Бобровник, належить до числа найважливіших категорій теорії права. Будь-яке правове явище розкривається і виявляє себе лише у взаємозв'язку з нормами права. Саме через норми права держава здійснює вплив на суспільство, на їх основі визначаються повноваження державних структур, завдяки нормам конкретизуються та реалізуються суб'єктивні права. Норма права є первинною клітинкою права та вихідним структурним елементом системи права [11, с. 365].

Слушною є думка В. Андріва, що реалізація норм права забезпечується, з одного боку, створенням державою реальних умов і засобів, що сприяють безперешкодному добровільному здійсненню відповідними суб'єктами сформульованих у правовій нормі зразків поведінки, а з іншого – засобами заохочення, переконання та примусу до бажаної поведінки, а також можливістю застосування санкцій у разі невиконання вимог правової норми. Такий підхід до розуміння норми права дозволяє наголосити, на тому, що вона є державним витвором

і покликана виконувати роль засобу для впорядкування найважливіших відносин у державно-організованому суспільстві [12, с. 47].

У демократичному суспільстві правова норма приймається державою від імені суспільства (народу), завжди відображає волю певної соціальної групи чи всього населення держави, закріплює її та охороняє. Зокрема, правовими вважаються норми, які: склалися історично у вигляді звичаїв, традицій, прецедентів і визнані державою як такі, що відповідають загальнолюдським ідеалам; виходять безпосередньо від суспільства (народу), відображають волю спільноти та є результатом референдуму; прийняті уповноваженими органами держави у межах правотворчого (законотворчого) процесу; вміщені у договорах, укладених міжколективними суб'єктами відповідно до чинного законодавства та принципів і норм міжнародного права [8, с. 143].

Необхідним аспектом розгляду є визначення ознак норм права, що суттєво відокремлюють їх від інших видів соціальних норм, а саме:

норма права це первинна клітинка права, яка відноситься до нього як частина в цілому. Право в об'єктивному розумінні бачиться незчисленною безліччю норм, незалежно від того, ким та в якій формі вони встановлені, тобто системою юридично формалізованих правил поведінки. Норма права (правова норма) та об'єктивне право в цьому контексті співвідноситься як частина та ціле;

правова норма пов'язана з державою. Норми права встановлені або санкціоновані державою, тобто містяться в прийнятих державними органами відповідно до їх компетенції актах, або встановлені іншим способом в порядку, визначеному державою. Отже, норма права є загальнообов'язковим правилом поведінки людей в суспільстві. Вона виступає в якості однакового масштабу та рівної міри свободи для всіх та кожного, хто опинився у сфері її дії;

це правило поведінки, що визначає модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів, яка відповідає інтересам суспільства та держави. Завдяки нормі суб'єкти можуть визначати правомірність чи протиправність своєї поведінки. Зміст норми складають права – як можливість вчиняти правомірні дії для реалізації власних інтересів; обов'язки – як необхідність виконан-

ня необхідної поведінки та заборони як необхідність утримання від вчинення дій певного роду;

норми права поширюються на чітко визначену сферу суспільних відносин.

норми права мають владний, загальний характер та діють багаторазово.

норма права завжди характеризується формальною визначеністю, тобто обов'язковим відображенням у відповідному офіційному акті держави. Внутрішня визначеність правової норми полягає в змісті, обсязі прав і обов'язків, чітких вказівках на наслідки її порушення. Зовнішня визначеність полягає у тому, що будь-яка норма закріплена у статті, главі, розділі офіційного документа, тобто, у нормативно-правовому акті. Характер викладення змісту норм права – чіткість, визначеність, фіксованість. Форма фіксації норм права – здебільшого у вигляді спеціальних нормативно-правових актів (закони, укази, постанови, накази тощо), які наділені загальнообов'язковою силою.

правові норми гарантуються державою, можливістю застосування засобів примусового впливу [1, с. 90].

У нормах права від імені держави регулюються не всі, а лише найбільш важливі, з її погляду, суспільні відносини. Тільки норми права забезпечуються усіма наявними у держави засобами. Все це свідчить про те, що в системі соціальних норм, чинних у суспільстві, у якому сформувалась держава, норми права займають своє особливе, чітко визначене місце.

Основний зміст цієї концепції зводиться до такого: а) ідеальна логічна структура норми права складається з трьох елементів: гіпотези, диспозиції та санкції, що у своїй єдності акумулюють регулятивний потенціал (потрібний і достатній мінімум правової інформації), який повинен знаходитися в основі системи права; б) структурні елементи норми права в переважній більшості містяться в окремих статтях одного або навіть різних нормативно-правових актів. При цьому не слід ототожнювати норму права зі статтею нормативно-правового акта, оскільки структуру норми можна вивести шляхом її «логічного» конструювання зі статей одного й того ж або навіть різних актів; 3) будова норми права як «логічна взаємодія» гіпотези, диспозиції та санкції в загальному вигляді може бути відображена лінійною формулою: «якщо – то – інакше».

Проаналізовані підходи до трактування норми права, її ознак і структури є логічним наслідком еволюційного поступу теорії норм у межах домінуючих протягом тривалого часу у вітчизняній юриспруденції двох головних парадигм – позитивізму та соціологізму. Саме через призму останніх двох типів праворозуміння радянською юридичною наукою було закладено протиріччя в інтерпретацію норми права, яке в загальному вигляді проявляється в тому, що, з одного боку, правова норма розглядається як формально визначене правило поведінки, що знаходить вираження, об'єктивізацію в нормативно-правових актах (позитивістський початок), а, з іншого боку, норма права уявляється у вигляді абстрактної нормативно-логічної моделі поведінки, яка охоплює умови її настання, безпосередньо саму поведінку суб'єктів права та відповідні заходи примусу в разі невиконання останньої (соціологічний початок) [8, с. 57].

Норми права, в яких містяться загальнообов'язкові приписи, є результатом правотворчості, тобто владної форми діяльності держави. Проте фактичного існування правового припису не достатньо для того, аби суспільні відносини були врегульовані. Соціальна сутність права полягає в урегулюванні, впорядкуванні суспільних відносин, створенні необхідних умов для реалізації прав та інтересів окремої особи і нормального існування суспільства в цілому. Ефективність правового регулювання суспільних відносин залежить не тільки від змісту норм, а саме від того, наскільки ці приписи правильно реалізуються. Тому після видання нормативно-правових актів акцент діяльності державних органів повинен бути перенесений на впровадження в суспільне життя їхніх приписів [13, с. 47].

Норми права існують для того, щоб активно впливати на поведінку людей, регулювати суспільні відносини. Однак цінність приписів, що містяться в нормах права, набуває реального значення лише за умови втілення їх у конкретних суспільних відносинах. Особливої актуальності питання реалізації права набули у зв'язку зі стрімкими правовими реформами, що відбуваються в Україні і пов'язані з оновленням та суттєвою зміною чинного законодавства.

Реалізацію права розуміють як фактичне здійснення правових приписів у поведінці та діяльності (бездіяльності) суб'єктів права.

Саме через реалізацію норм права досягається результат, зміст якого був закладений законодавцем при виданні норми права [14].

Таким чином, реалізація права – це інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів права, що спрямована на використання, виконання, дотримання та застосування правових норм, здійснюється для задоволення потреб та досягнення бажаного особистого чи соціального результату [5, с. 99].

Реалізація права має величезне значення.

по-перше, шляхом правореалізації здійснюються суб'єктивні права та обов'язки, без яких учасники не зможуть самотійно втілити правові норми у життя;

по-друге, норми права встановлюють специфіку правовідносин, відповідно до якої визначається поведінка учасників правовідносин.

по-третє, реалізація норм права необхідна також у разі виникнення спору між учасниками правовідносин;

по-четверте, реалізація норм права виникає з необхідності контролю з боку держави за законністю та доцільністю дій учасників правових відносин або коли вимагається офіційне підтвердження наявності або відсутності конкретних фактів та спеціальне їх юридичне оформлення [8, с. 148].

Реалізація норм права передбачає соціальну і юридично значиму поведінку суб'єктів, їхню позитивну діяльність для досягнення певних соціальних результатів. Проте ця поведінка не є кінцевим результатом реалізації правового припису. Як і правова поведінка реалізація норм права нерозривно пов'язана з досягненням певного соціального ефекту. Учасники конкретних суспільних відносин діють у відповідності з чинним законодавством, виконують його вимоги і, врешті решт, створюють порядок, який, на погляд держави, найкраще відповідає інтересам суспільства та особи, забезпечує подальший прогресивний розвиток суспільства [9].

Норми права можуть бути реалізовані по-різному: у правовідносинах і поза ними, за участю державних органів і без них. Конкретна форма реалізації правових норм залежить від особливостей їхніх гіпотез і диспозицій, специфіки суспільних відносин, що ними регулюються, характеру поведінки суб'єктів, які беруть участь у реалізації правових норм.

У цьому зв'язку на основі певних ознак та критеріїв можуть розрізнятися види реалізації норм права (О. В. Безпалько) [1, с. 101]; реалізація загальних настанов – це втілення в життя загальних приписів, що містяться в преамбулах законів; у статтях, що фіксують загальні завдання і принципи права. Вплив права на суспільні відносини у результаті реалізації його загальних настанов, завдань і принципів може бути досить важливим, але він позбавлений юридичної специфіки і має ідейний, моральний характер, виражає «дух» права, а не його букву (В. М. Марчук) [12, с. 50]; реалізація конкретних правових норм у конкретних правових відносинах – це втілення у реальні суспільні відносини приписів конкретних норм права із встановленими правами та обов'язками (К. Г. Волинка) [7, с. 149]; реалізація норм права через механізм правового регулювання, виокремлюючи: регламентацію суспільних відносин (юридичні норми); дію юридичних норм (правовідносини); реалізацію суб'єктивних прав та обов'язків (правозастосовні акти) (Ю. В. Кривицький) [9].

Таким чином, значення реалізації норм права полягає у такому: соціальна цінність права виражається в його реалізації; в процесі реалі-

зації норм права складаються реальні суспільні відносини; реалізація норм права шляхом правомірної поведінки є передумовою правопорядку в суспільстві; у процесі реалізації правових норм виявляються недоліки у чинному законодавстві, що є показником ефективності правових норм.

Висновки. Таким чином, аналіз природи норм права дозволяє охарактеризувати їх як загальнообов'язкове, формально-визначене, логічне, диспозитивне правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою; регулятор суспільних відносин, яке офіційно закріплює міру свободи, рівності та справедливості відповідно до прав і свобод людини і громадянина й суспільства в цілому шляхом вибору належної поведінки, яка забезпечується всіма заходами державного впливу. Норми права – центральна ланка, первинний елемент у механізмі правового регулювання спрямований на упорядкування (гармонізацію) суспільних відносин. При цьому ознака забезпечення норми права державою має на меті й охорону, і застосування примусу, тобто всі необхідні засоби реального існування і дії правової норми. І правильна цільова реалізація норм права є основним аспектом ефективності даного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кривицький Ю. Норма права у механізмі правового регулювання: теоретико-правовий аспект. *Юридична Україна*. 2008. № 10. С. 8–13.
2. Безпалько О. В. Підготовка волонтерів до проведення організаційних форм соціально-педагогічної діяльності. *Волонтерство: poradnik dla organizatora wolonterskiego ruchu w Ukraini* / уклад.: Т. Л. Лях; авт. кол.: Безпалько О.В., Заверико Н.В., Зверева І.Д. Київ : Волонтер, 2001. 242 с.
3. Молдован В. В. Правознавство: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 184 с.
4. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
5. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. 2-ге вид. Харків: КОНСУМ, 2005. 656 с.
6. Котюк В. О. Теорія права. Курс лекцій: навч. посіб. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.
7. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 240 с.
8. Селіванов В. До проблеми розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки. *Право України*. 2000. № 7. С. 11–18.
9. Кривицький Ю. В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 260 с.
10. Тарахонич Т. І. Соціальне регулювання: його поняття та особливості. *Теорія держави і права*. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
11. Бобровник С. В. Норми права / Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
12. Андріїв В. Правові норми в системі соціальних норм держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 9. С. 47–48.
13. Марчук В. М., Ніколаєва Л. В. Нариси з теорії права: навч. посіб. Київ: Істина, 2004. 304 с.
14. Власов Ю. Л. Окремі проблеми реалізації норм права у практичній діяльності органів судової влади. *Держава і право*. 2016. Вип. 29. С. 22–26.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.511

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-4>

Гансецька Е. В.,

аспірантка кафедри конституційного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ІМПІЧМЕНТУ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

PECULIARITIES OF THE INSTITUTION OF IMPEACHMENT IN THE UNITED STATES OF AMERICA

Ця стаття зосереджується на ретельному аналізі інституту імпічменту в Сполучених Штатах Америки як механізму конституційної відповідальності влади перед громадянами. Досліджуються конституційні норми, які регулюють процедуру імпічменту, зокрема статті, що стосуються процедурних правил і судового розгляду. Особлива увага приділяється ролі Конгресу у розгляді обвинувачень та ухваленні рішення про імпічмент президента, віце-президента та інших посадових осіб.

Стаття також звертає увагу на історичний досвід імпічменту у Сполучених Штатах Америки, зокрема на випадки імпічменту президентів, що дозволяє краще розуміти контекст та значення цього процесу. Проводиться порівняння американської та англійської моделі імпічменту, встановлюється кореляція між формою державного правління та традиції інституту імпічменту. Досліджуються ключові аспекти процесу імпічменту, включаючи формулювання обвинувачень, роль Палати представників та Сенату, процедури голосування та можливих наслідків рішення про імпічмент, а також роль кримінально-правових санкцій.

Робиться акцент на важливості політичного та конституційного контексту для розуміння та оцінки процесу імпічменту в Сполучених Штатах Америки. Висловлюються роздуми щодо взаємозв'язку між імпічментом та збереженням демократичних цінностей у країні.

В результаті аналізу робиться висновок про значущість імпічменту як інструменту конституційної відповідальності в Сполучених Штатах Америки та його вплив на демократичні процеси у країні. Окремо наводиться порівняння американської моделі імпічменту із українською, наводяться причини недостатньо ефективного врегулювання процедури у вітчизняному законодавстві.

У висновках розглядається думка, що важливість інституту імпічменту полягає більше у розробленому та затвердженому законодавством механізмі, аніж у його повній практичній реалізації. Підсумовується, що імпічмент щодо чиновників та «цивільних посадових осіб Сполучених Штатів» є достатньо ефективним та має частіше застосування, порівняно з імпічментом глави держави. Ця стаття надає глибоке та всебічне розуміння імпічменту як ключового елементу американського політичного ландшафту.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, глава держави, президент, усунення з поста, інститут імпічменту.

This article focuses on an analysis of the institution of impeachment in the United States of America as a mechanism of constitutional accountability of the government to citizens. The constitutional provisions that regulate the impeachment procedure are studied, in particular the articles related to procedural rules and judicial proceedings. Special attention is paid to the role of Congress in considering charges and deciding on the impeachment of the president, vice president, and other officials.

The article also draws attention to the historical experience of impeachment in the United States of America, in particular to cases of impeachment of presidents, which allows for a better understanding of the context and meaning of this process. A comparison of the American and English models of impeachment is made, and the correlation between the form of government and the regulation and tradition of the institution of impeachment is established. Key aspects of the impeachment process are explored, including the framing of charges, the role of the House of Representatives and Senate, voting procedures and possible consequences of an impeachment decision, and the role of criminal sanctions.

Emphasis is placed on the importance of the political and constitutional context for understanding and evaluating the impeachment process in the United States of America. Reflections are expressed on the relationship between impeachment and preserving democratic values in the country.

As a result of the analysis, a conclusion is made about the significance of impeachment as a tool of constitutional responsibility in the United States of America and its impact on democratic processes in the country. A comparison of the American model of impeachment with the Ukrainian model is given separately, and the reasons for insufficiently effective regulation of the procedure in domestic legislation are given.

The conclusions consider the opinion that the importance of the institution of impeachment lies more in the mechanism developed and approved by legislation than in its full practical implementation. It concludes that impeachment of officials and "civil officials of the United States" is quite effective and more common than impeachment of the head of state. This article provides an in-depth and comprehensive understanding of impeachment as a key element of the American political landscape.

Key words: *constitutional and legal responsibility, head of state, president, removal from office, institution of impeachment.*

Постановка проблеми. Повноваження Конгресу щодо імпічменту – це важливий інструмент контролю виконавчої та судової гілок влади. У той час як судові прецеденти вказують на ефективне змістовне значення різних положень Конституції, імпічмент є, по суті, унікальним політичним процесом, який здебільшого не контролюється судовою владою. Саме тому ключовим для розуміння природи імпічменту в Сполучених Штатах є розуміння історичного контексту його застосування.

Ідея імпічменту в Сполучених Штатах Америки була успадкована з англійської практики, коли парламент оголошував імпічмент і засуджував «міністрів корони» в боротьбі за приборкання влади. З урахуванням англійського прикладу, у Сполучених Штатах Америки делегати Конгресу Філадельфії прийняли рішення про включення процедури імпічменту до статті II розділу 4 Конституції Сполучених Штатів Америки, яка може бути застосована до будь-якого представника державної влади. Перше визначення інституту імпічменту, а саме процесу осуду в рамках імпічменту, було включено на рівні конституційного права у 1787 році. З того часу цей механізм став стандартом у державно-правовій практиці всіх розвинених республік [3, с. 105]. У вказаній статті зазначено, що «Президент, віцепрезидент і всі цивільні посадові особи Сполучених Штатів повинні бути усунені з посади в разі імпічменту та засудження за державну зраду, хабарництво чи інші тяжкі злочини та проступки». Палата представників наділена «єдиним повноваженням щодо імпічменту», а Сенат «єдиним повноваженням розглядати всі імпічменти» [8].

Проте шлях до встановлення зазначених положень був дещо довшим – спочатку підставами для запуску процедури імпічменту вважалися тільки порушення на кшталт загаль-

ної зради, закладеної основами англійського наукового підходу «високої зради» (від англ. high treason) та хабарництва, однак при цьому висловлювалися і думки щодо застосування імпічменту з причин некомпетентності адміністрації та її посадових осіб. На противагу цьому виникла концепція, що імпічмент повинен бути застосований тільки за злочинну поведінку, оскільки порушення, допущені у відповідності до критерію некомпетентності, фактично означали, що Президент певним чином буде виконувати волю Сенату, полишаючи засади своєї незалежності від парламенту.

У кінцевому варіанті було досягнуто консенсусу: делегати прийняли рішення зійтися на положеннях, що дозволяють застосування імпічменту за «зраду, хабарництво та інші тяжкі злочини і проступки».

На відміну від британської правової системи, у якій процедуру імпічменту здійснювала Палата лордів як вищий судовий орган британського Парламенту, у американському варіанті порядок імпічменту не пов'язаний з безпосереднім застосуванням кримінально-правових санкцій, хоча проти усуненого з поста глави держави в подальшому може бути порушена кримінальна справа. Це вказує на те, що американська процедура імпічменту більше зосереджена на наслідках його застосування поза парламентом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Специфіка статусу президента в зарубіжних країнах та деякі питання інституту імпічменту в Сполучених Штатах Америки були досліджені Желіховським С.В., Сердюк Л.М., Мартинюк Р. С. Враховуючи мінімальний ступінь висвітлення згаданої тематики у доктрині конституційного права, аналіз та врахування досвіду американської моделі імпічменту є надзвичайно важливим в умовах розвитку конституціоналізму в Україні.

Мета статті полягає у ретельному аналізі та узагальненні особливостей інституту імпічменту у Сполучених Штатах Америки для висвітлення концепції імпічменту як важливого механізму конституційної відповідальності глави держави. При аналізі конституційних норм, що регулюють імпічмент у США, найбільш важливим є виокремлення не тільки правових аспектів цього процесу, а й визначення його ролі у системі розподілу державної влади.

Виклад основного матеріалу. У Сполучених Штатах Америки процедура імпічменту передбачає механізм, який надає законодавчій владі можливість висунути обвинувачення проти високопосадовця, підозрюваного в неправомірній поведінці, для усунення з посади або поста. Цей процес може бути ініційований як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів відповідно до конституційних норм.

Аналізуючи відповідні законодавчі підстави, слід звернутись до Конституції Сполучених Штатів, яка стоїть в основі політичної системи Сполучених Штатів, будучи одним з найважливіших документів в історії демократії та взірцем для багатьох інших країн.

Відповідно до розділу 2 статті I Конституції Сполучених Штатів, Палата представників обирає спікера та інших посадових осіб і має виключне право імпічменту. Розділ 3 цієї ж статті передбачає, що Сенат має виключне право розглядати всі імпічменти. Виступаючи з цією метою, вони повинні бути під присягою. Під час суду над Президентом Сполучених Штатів головує Головний суддя і жодна особа не може бути засуджена без згоди двох третин присутніх членів. Рішення у справах про імпічмент поширюється лише на усунення з посади та позбавлення права займати будь-яку почесну, довірчу чи прибуткову посаду в Сполучених Штатах. Проте, як вже було зазначено вище, засуджена сторона все одно несе відповідальність і підлягає обвинуваченню, суду, винесенню вироку та покаранню відповідно до Закону [8].

Шлях до судового процесу у Сенаті зосереджений на засудженні чиновника та його усунення з поста або посади більшістю у 2/3 голосів, що є достатньо поширеним цензом для голосування (хоча в зарубіжних конституціях наявні і інші вимоги щодо 3/4 або 3/5 голосів) [5, с. 150]. Також Сенат може більшістю голо-

сів прийняти рішення про заборону особі, яка пройшла судовий процес імпічменту, від обіймання посад в майбутньому. Важливо відмітити, що американська традиція не передбачає застережень до застосування довічної заборони бути обраним. На противагу цьому європейська практика наголошує на важливості дотримання принципу пропорційності, який є складовою частиною верховенства права та має бути співрозмірним в обмеженнях прав та свобод людини для досягнення публічних цілей. Так, у своєму рішенні у справі «Паксас проти Литви» (Paksas v. Lithuania), яке є найбільш показовим в даному питанні, Європейський суд з прав людини вказав, що постійне та неминуче позбавлення права обіймати посаду в результаті імпічменту було непропорційним та порушувало положення статті 3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Важливо зазначити, що в даному аспекті процедура імпічменту радше спрямована на усунення недоліків і неправомірної поведінки, а не на накладання покарань, а тому зазвичай обмежується саме усуненням з посади. Водночас, навіть після імпічменту, особа може підлягати кримінальному або цивільному судочинству, а також засудженню в рамках законодавства США. Оскільки засудження не є формою покарання, президент США має заборону на надання помилування особам, які були обвинувачені в імпічменті (розділ 2 статті II Конституції).

Як вже було зазначено, Конституція США обмежує підстави для імпічменту державною зрадою, хабарництвом або іншими тяжкими злочинами та проступками, але сама по собі не містить визначення чи переліку таких «тяжких злочинів та проступків». При цьому, Основний Закон надає Конгресу повноваження оголосити імпічмент та відповідно усунути з посади не тільки вище керівництво держави (президент, віцепрезидент тощо), а й «цивільних посадових осіб Сполучених Штатів», якщо буде встановлено, що їх діяння є підставою для імпічменту. Водночас Конституцією також не надається обґрунтування хто відноситься до «цивільних посадових осіб». Американські дослідники дотримуються думки, що для цілей імпічменту це залишається важливим, але здебільшого не вирішеним конституційним питанням [6, с. 4–7].

Таким чином, хоча здається, що посадові особи найвищого рівня є «цивільними посадовими особами», історичний прецедент не містить прикладів повноваження щодо імпічменту, які використовуються проти посадових осіб виконавчої влади нижчого рівня. Повноваження Конгресу щодо імпічменту є важливим аспектом у системі стримувань і противаг, закладеної в основу сучасного конституціоналізму та засад збереження принципу розподілу державної влади. Як інструмент, імпічмент довірений виключно Палаті представників і Сенату для усунення державних службовців та високопосадовців, які або зловживають своєю владою, або є суб'єктами діянь, яка вимагають їх звільнення з посади, що користується суспільною довірою.

У межах виконавчої влади будь-яка призначена президентом «цивільна посадова особа», включаючи керівника агентства, такою як секретар, адміністратор або комісар, є «державною посадовою особою Сполучених Штатів», яка підлягає імпічменту [6, с. 5]. Разом з цим, члени Конгресу (представники та сенатори) не є «державними службовцями» для цілей імпічменту. Хоча відповідно до розділу 5 статті I Конституції передбачено, що кожна палата може визначити свої правила розгляду, покарати своїх членів за непристойну поведінку та виключити члена. Так, на початку практики застосування імпічменту в США у 1797 році Палата представників оголосила імпічмент представнику Конгресу – сенатору Вільяму Блаунту [2, с. 161].

Цікавим є факт, що американська Конституція не обмежує кількість разів, коли особа може бути піддана імпічменту, проте серед зарубіжних конституціоналістів процедура імпічменту нерідко сприймається скептично із огляду на неефективність застосування. Незважаючи на багатовіковий досвід застосування імпічменту у Англії та Сполучених Штатах Америки, його ретроспективний контекст досі зосереджений на наявній недосконалоості і невизначеності правового регулювання.

Більшість випадків запуску процедури імпічменту не завершувались позитивним результатом, а неодноразові спроби в Конгресі США змінити процедуру виявилися безуспішними, частково тому, що імпічмент розглядається як

невід'ємна частина системи стримувань і противаг в уряді США. Аналізуючи ретроспективу застосування процедури імпічменту у Сполучених Штатах Америки від початку її становлення у Конституції і донині, варто зазначити, що незважаючи на численні розслідування імпічменту та голосування за імпічмент декількох президентів Палатою представників, повною мірою запустити процедури вдавалося лише тричі, фігурантами якої були президенти Ендрю Джонсон, Білл Клінтон та Дональд Трамп [4, с. 502] (слід згадати і про можливість усунення у порядку імпічменту Річарда Ніксона, обумовлену Вотергейтським скандалом, однак, фінальний акорд у цій історії зробив сам Ніксон – він подав у відставку до того, як резолюцію про імпічмент було винесено на розгляд Палати). Отже, до сих пір жодного американського президента не було усунуто з посади.

Характеризуючи особливості самої процедури імпічменту, можна зазначити, що на федеральному рівні процес зазвичай складається з трьох етапів (стадій), де перший етап – це здійснення розслідування щодо імпічменту, а другий та третій – безпосередній імпічмент Палатою представників і суд у Сенаті Сполучених Штатів Америки відповідно.

Імпічмент у Палаті представників може вимагатись членом Палати на основі переліку звинувачень. Процедура імпічменту формально починається з резолюції, прийнятої повним складом Палати представників. Відповідна резолюція зазвичай передається до Комітету Палати представників з судових питань, представники якого більшістю голосів визначають, чи існують підстави для імпічменту.

Палата представників обговорює резолюцію і на завершення може розглянути її в цілому або проголосувати за кожен статтю імпічменту окремо. Для ухвалення рішення в цілому по кожній статті потрібна проста більшість присутніх і голосуючих. Якщо Палата голосує за імпічмент, для представлення справи Сенату обираються «менеджери» («House managers» з англ.), які є приблизним еквівалентом прокурора у стандартному кримінальному процесі. Важливим моментом на другому етапі є ухвалення резолюції Палатою представників для повідомлення Сенату про свої дії, після чого останній ухва-

лює розпорядження про готовність прийняти менеджерів. Менеджери Палати представників виступають перед адвокатською колегією Сенату та демонструють статті про імпічмент. Після зачитування звинувачень менеджери повертаються і роблять усний звіт у Палаті.

Розгляд справи про імпічмент має розпочинатися о 13:00 наступного дня після того, як статті про імпічмент будуть передані до Сенату. Розгляд має форму судового розгляду, при цьому Сенат має право викликати свідків, а кожна сторона має право проводити перехресний допит [7, с. 2–6]. Члени Палати, яким під час судового розгляду присвоєно колективне звання менеджерів, представляють аргументи обвинувачення, а посадова особа, якій оголошено імпічмент, має право також виступити на захист за допомогою своїх адвокатів. Сенатори також повинні дати присягу або підтвердити, що вони будуть виконувати свої обов'язки чесно та з належною старанністю. Заслухавши звинувачення, Сенат обговорює питання в закритому режимі, ухвалюючи рішення щодо засудження чи виправдання відповідної посадової особи.

Після ухвалення відповідного рішення щодо засудження в Сенаті, посадова особа автоматично звільняється з посади та може окремим голосуванням також бути позбавлена права займати посаду в майбутньому. Оскільки поріг для дискваліфікації прямо не згадується в Конституції, Сенат зайняв позицію, що голосування щодо дискваліфікації вимагає лише простої більшості, а не обов'язкової більшості у дві третини. Судовий розгляд у Сенаті не є фактичним кримінальним провадженням, хоча і має певні його ознаки.

На відміну від процедури імпічменту, яка застосовується в США до глави держави, звільнення посадових осіб виконавчої та судової влади шляхом імпічменту передбачено кожним штатом США окремо (крім Орегону). Точні процедури дещо відрізняються від штату до штату, хоча більшість з них дотримуються тієї ж моделі, що й федеральний уряд Сполучених Штатів, згідно з якою нижня палата законодавчих зборів проводить голосування за імпічмент, тим самим ініціюючи судовий процес щодо імпічменту, який проводиться у верхній палаті їхніх законодавчих зборів.

Висновки та перспективи. В американській традиції тяжкий злочин або проступок, що підлягає імпічменту, за своїм характером або наслідками підриває фундаментальний принцип державного управління та/або завдає значної шкоди суспільним інтересам, що може полягати в порушенні Конституції, закону, офіційної присяги або виконання службових обов'язків через діяння (вчинену дію або бездіяльність), зловживання дискреційними повноваженнями з неналежних мотивів або з неналежною метою.

Характеризуючи особливість законодавчого регулювання інституту імпічменту у Сполучених Штатах Америки, слід відмітити певну кореляцію між самою процедурою і формою організації державної влади в країні. У Конституції Сполучених Штатів Америки передбачено застосування імпічменту до глави держави – президента та інших чиновників, тоді як англійська модель з самого початку зважала на специфіку єдиноначальства влади монарха і передбачала застосування імпічменту виключно до «міністрів корони». Таким чином, у першому випадку відповідальність у виді усунення з поста чи посади може настати фактично для усіх суб'єктів владних повноважень.

У ході здійснених досліджень було з'ясовано, що незважаючи на понад двісті років практичного застосування імпічменту у США, частота застосування цієї процедури до глави держави не є значною [1, с. 165]. Незважаючи на те, що імпічмент не завжди доводиться до кінця у випадку усунення з поста президента, даний інститут все ж є важливим у контексті наявності превентивних заходів конституційної відповідальності. Імпічмент відіграє ключову роль у забезпеченні недопущення недемократичних або корупційних дій з боку високопосадовців, особливо глави держави, як очільника федеративної президентської республіки. Цінність процедури імпічменту полягає у своєрідному застереженні та попередженні чиновників щодо невідворотності застосування заходів конституційної та іншої відповідальності через можливі зловживання владою.

Важливо підкреслити, що навіть якщо імпічмент не призводить до конкретних санкцій у відношенні до глави держави, він все ж може відігравати роль в усвідомленні владою

обмежень та відповідальності перед громадянами. Навіть сама по собі можливість імпічменту може стимулювати очільників держави до більш відповідального керівництва. Крім того, імпічмент у Сполучених Штатах Америки є достатньо ефективним по відношенню до інших чиновників («цивільних посадових осіб Сполучених Штатів»), що дозволяє зберігати баланс у розподілі державної влади і захищати законні інтереси громадян.

Попри описані недоліки, розглянута специфіка процедури імпічменту все одно є більш результативною, аніж в Україні, що частково може бути пов'язано з відносно недавнім здобуттям незалежності нашої держави та врегу-

люванням засад інституту імпічменту в конституційному законодавстві. Яка з моделей імпічменту бралася за основу при запровадженні даної процедури у вітчизняне законодавство сказати важко, але певну подібність можна відмітити саме із американською. Мова йде насамперед про застосування процедури, яке передбачає безпосереднє усунення глави держави з поста, не включаючи при цьому застосування заходів кримінальної відповідальності. Також закономірності американської моделі простежуються і при аналізі природи імпічменту в Україні: дана процедура покликана не стільки покарати винного, як захистити інших від зловживань чи неправомірних рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуртова К. М. Інститут імпічменту президента в системі стримувань і противаг: світовий досвід. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)*. 2020. С. 161–162.
2. Желіховський С.В. Імпічмент як інститут політичної відповідальності Президента Сполучених Штатів Америки. *Проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць*. 2020. № 17. С. 154–178.
3. Мартинюк Р. Інститут імпічменту в Україні: вади вітчизняної моделі. *Право України*. 2008. № 2. С. 105–108.
4. Мохончук Б.С. Щодо питання про класифікацію існуючих моделей імпічменту (теоретичний аспект). *Форум права*. 2011. № 4. С. 500–504.
5. Скрипник Ю.О., Курчевьонко Г.Є. Реалізація процедури імпічменту в зарубіжних країнах: досвід для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 148–151.
6. Cole, J. P., Garvey, T. Report No. R44260, Impeachment and Removal. *Congressional Research Service*. 2015. URL: <https://sgp.fas.org/crs/misc/R44260.pdf> (дата звернення 28.02.2024).
7. Rules and Procedures of Practice in the Senate When Sitting on Impeachment Trials. *Senate Manual Containing the Standing Rules, Orders, Laws and Resolutions Affecting the Business of the United States Senate*. 1986. URL: <https://www.courthousenews.com/wpcontent/uploads/2020/01/1986-rules.pdf> (дата звернення 28.02.2024).
8. The Constitution of the United States of America. URL: <https://constitutioncenter.org/the-constitution/full-text> (дата звернення 28.02.2024).

Максіменцева Н. О.,
*доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

Циганок Є.,
*асистент кафедри адміністративного, кримінального права та кримінології
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара*

ВИКЛИКИ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ВЛАДИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

CHALLENGES OF THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE AS AN ELEMENT OF REPRESENTATIVE POWER IN THE POST-WAR PERIOD: FOREIGN EXPERIENCE

Після завершення воєнних конфліктів або кризових ситуацій, багато країн стикаються з необхідністю перегляду своєї виборчої системи для примирення суспільства, забезпечення ефективної представницької влади та встановлення демократичних процедур. Трансформація виборчої системи може допомогти зміцнити довіру до демократичних інститутів, забезпечити рівність голосів у виборчому процесі та розширити політичну участь громадян. Це може сприяти забезпеченню стабільності та розвитку країни після воєнної чи кризової ситуації. У роботі здійснено порівняльний аналіз зарубіжного досвіду країн, які зазнали трансформацію виборчої системи у повоєнний період.

Метою статті є виявлення шляхів вдосконалення та можливої трансформації виборчої системи як елементу представницької влади у повоєнний період.

У роботі наводиться досвід країн, які пережили війну, воєнну агресію та військові конфлікти та змогли побудувати нову демократичну державу із оновленою виборчою системою, яка враховувала інтереси всіх сторін та максимально ставала об'єднуючою силою для всіх суб'єктів тих чи інших держав, які, у тому числі, воювали між собою, з урахуванням інтересів корінних народів, національних меншин.

Крім того, однією з головних проблем є відсутність реального представництва інтересів громадян та фактично умовне залучення іноді просто технічне до процесу виборів. Отже акцент робиться на спробі побудувати систему, яка буде репрезентативною щодо інтересів більшості громадян і надасть можливість привести до влади саме таких представників народу, яким вони справді довіряють і можуть передати свою установчу владу в державі. Такими особами в умовах повоєнної відбудови мають стати військовослужбовці та волонтери.

Ключові слова: *вибори; представницька влада, система представництва, установча влада, мажоритарна система; пропорційна система; виборчі комісії, політичні партії, висунення кандидатів, виборче законодавство, виборці.*

After the end of military conflicts or crisis situations, many countries are faced with the need to revise their electoral system in order to reconcile society, ensure effective representative power and establish democratic procedures. The transformation of the electoral system can help strengthen trust in democratic institutions, ensure equality of votes in the electoral process and expand the political participation of citizens. This can contribute to ensuring the stability and development of the country after a war or crisis situation. In the work, a comparative analysis of the foreign experience of countries that underwent the transformation of the electoral system in the post-war period is carried out.

The purpose of the article is to identify ways of improvement and possible transformation of the electoral system as an element of representative power in the post-war period.

The work presents the experience of countries that survived war, military aggression and military conflicts and were able to build a new democratic state with an updated electoral system that took into account the interests of all parties and became a unifying force for all subjects of those or other states that, including, fought among themselves, taking into account the interests of indigenous peoples and national minorities.

In addition, one of the main problems is the lack of real representation of citizens' interests and, in fact, conditional involvement, sometimes just technical, in the election process. Therefore, the emphasis is on trying to build a system

that will be representative of the interests of the majority of citizens and will provide an opportunity to bring to power precisely those representatives of the people whom they really trust and can transfer their constituent power in the state. Military servicemen and volunteers should become such persons in the conditions of post-war reconstruction.

Key words: elections; representative power; representative system, constituent power; majoritarian system; proportional system; political parties, nomination of candidates, election legislation, voters.

Питання виборчої системи постають одразу як заходить питання організації виборів. Чи дійсно ситуації двох років війни внесла корективи в усталену систему виборчої системи, визначеної Виборчим кодексом України. Ще тільки проводились вибори до місцевих рад та органів місцевого самоврядування, як вже питання доцільності пропорційної виборчої системи під час виборів у повоєнний період знову викликають потребу у пошуку оптимальної моделі. Розв'язання проблем вимагають впровадження ефективних механізмів дієвості, репрезентативності та дієздатності у відповіді на велику кількість викликів які постають щодо проведення виборів у цілому і виборчої системи зокрема.

До викликів виборчої системи в Україні відносяться:

1. *Непропорційність системи представництва* – це ситуація, коли розподіл місць у законодавчих органах або інших представницьких органах не відображає реальне співвідношення сил у суспільстві. Така нерівномірність може мати різні наслідки, зокрема приводити до недемократичних рішень або незадовільного представництва окремих груп населення. В умовах повоєнних виборів є ризик наявності територій, на яких зменшилась кількість населення або зовсім впала і, навпаки, там, де вона зросла в рази. Отже, доцільно переглянути межі виборчих округів та визначити належні критерії пропорційності представництва.

2. *Виборці*. Починаючи з повномасштабного вторгнення Україну вимушені були покинути майже 11 мільйонів українців. Щонайменше 2,8 млн українців були вимушені виїхати до країни-агресора або були депортовані. До того слід додати ситуацію з внутрішньо переміщеними особами. За даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України наразі обліковано 4,8 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Їх реальна кількість становить близько 7 мільйонів. Це також потребує врахування при організації виборів, зокрема місцевих, оскільки право голосу на виборах депутатів сільської, селищ-

ної, міської ради, сільського, селищного, міського голови мають виборці, виборча адреса яких віднесена до території відповідної територіальної громади. Голосування за межами країни та внутрішньо переміщених осіб вимагатиме додаткових фінансових, організаційних та логістичних зусиль [3].

3. *Кандидати та політичні партії*. Повоєнний період поставить на порядок денний питання забезпечення рівних умов для кандидатів та політичних партій. Мова йде зокрема про відновлення роботи партійних мереж, особливо місцевих осередків на територіях де відбувалися активні бойові дії чи які перебували під окупацією. Також складним є питання проведення передвиборної агітації та фінансування політичних партій, оскільки економічне становище України може створити додаткові складнощі для забезпечення рівних можливостей для кандидатів та політичних партій. Крім того, слід на законодавчому рівні вирішити питання щодо дотримання цензу осілості тими кандидатами, які вимушені були покинути територію України на час запровадження воєнного стану, але при цьому центр їх життєвих інтересів залишався в Україні.

4. *Окружні, територіальні, дільничні виборчі комісії*. До складу дільничних виборчих комісій з виборів Президента України 2019 року було включено 445 тисяч 111 членів. Слід зазначити, що, як правило, ці особи вже мають відповідний досвід участі в адмініструванні виборів. Повертаючись до кількості осіб, які вимушені були покинути Україну, організація роботи комісій та навчання їх членів, також буде потребувати додаткових зусиль [9].

5. *Строки призначення виборів*. Виборчий кодекс України передбачає, що рішення щодо призначення виборів, виборчий процес яких був припинений або не розпочався у зв'язку з введенням воєнного стану, ухвалюється відповідним суб'єктом їх призначення не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного стану, а у разі якщо для проведення виборів законом не вимагається окремого рішення

про їх призначення, про початок відповідного виборчого процесу оголошує Центральна виборча комісія не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного стану [8]. Очевидним є, що чинне законодавство забороняє проводити вибори в умовах воєнного стану, проте інша ситуація складається зі змістом Конституції. Так Максименцева Н.О. визначає, що виключно парламенту надається Конституцією України гарантія продовження повноважень в умовах воєнного стану, а на посаду Президента України та до органів місцевого самоврядування не заборонено проводити вибори навіть в умовах воєнного стану [10].

6. *Судовий захист*. Захист виборчих прав має вирішальне значення для демократичного режиму в державі, тому окремої уваги потребує забезпечення доступу до правосуддя під час виборчого процесу, особливо на територіях, де суди призупинили свою діяльність через активні бойові дії та тимчасову окупацію. Проте питання проведення виборів на таких територіях так само бути чітко врегульоване та визначено критерії віднесення тих чи інших територій до таких, де неможливо проводити вибори [11].

Крім того, в умовах необхідності використання правових позицій Верховного Суду як джерела прийняття рішень судами доцільним є поширення практики з розгляду спорів у сфері виборчого права на широкий загаль, надання роз'яснень з тих чи інших спірних моментів застосування норм Виборчого кодексу України.

7. *Виборче законодавство*. Вказані та інші ключові питання проведення виборів в повоєнний період викликають необхідність внесення змін до виборчого законодавства. Важливо провести ці зміни завчасно, відкрито та публічно з залученням до обговорення зацікавлених осіб та експертів. Слід позитивно відмітити, що Центральна виборча комісія вже в середині 2022 року схвалила пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні і надіслала їх Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування для розгляду та врахування під час підготовки відповідних законопроектів [4].

Війна матиме величезні інституційні, логістичні та законодавчі наслідки для проведення виборів, тому важливо починати готуватися до майбутніх викликів вже сьогодні.

У цьому питанні доцільним є використання досвіду інших країн, які пройшли через такі виклики та сформували власний досвід їх подолання. Коли мова йде про країни, які зазнали трансформацію виборчої системи у післявоєнний період, варто розглянути кілька прикладів:

Німеччина – один із яскравих прикладів такої трансформації. Після Другої світової війни в Німеччині пройшла значне перетворення виборчої системи. Одним з ключових кроків була прийняття нової Конституції, відомої як Закон про базовий порядок Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) (Grundgesetz).

Система, яка була впроваджена, відома як пропорційна виборча система з використанням виборчих списків. Згідно з цією системою, громадяни голосували за політичні партії, а не за окремих кандидатів. Партії отримували мандати у Бундестаг (законодавчий орган Німеччини) пропорційної кількості голосів, отриманих на виборах.

У 1949 році відбулися перші парламентські вибори у ФРН, де була впроваджена ця система. Вона сприяла представництву політичних партій у парламенті, що дало можливість розподілити владу між різними політичними силами.

Звертаючись до сучасності, виборча система Німеччини зазнала додаткової еволюції, такою як включення виборчого порогу для партій, які хочуть отримати мандати у Бундестаг. Зараз виборчі списки партій, які отримують менше 5% голосів або менше трьох місць у округах, не розглядаються для розподілу мандатів.

Таким чином, трансформація виборчої системи Німеччини після Другої світової війни сприяла розвитку демократії та стійкості політичного ландшафту країни, створивши умови для широкого представництва національних інтересів Бундестагі [5].

Іспанія: Після диктатури Франко в Іспанії відбулася значна трансформація виборчої системи. Найбільш важливі зміни відбулися під час перехідного процесу до демократії в кінці 1970-х років.

Однією з найвагоміших змін була прийнята в 1977 році Конституція Іспанії, яка встанови-

ла базові принципи демократії та політичних прав. Згідно з новою Конституцією, Іспанія стала конституційною монархією з парламентською системою уряду.

Одна з важливих змін виборчої системи була впроваджена в 1977 році, коли були проведені перші вільні вибори до Кортес-Генералес (національний парламент Іспанії). Вибори проводились за системою пропорційного представництва, де кожна політична партія отримувала кількість місць в парламенті, що відповідала їх відсотку голосів. Це дало можливість різним політичним силам бути представленими у парламенті залежно від їх підтримки виборців.

Крім того, часом змінювалися інші правила виборчої системи Іспанії. Наприклад, введені різні порогові значення, які партії повинні досягти, щоб одержати представництво в парламенті. Такі пороги обмежували кількість політичних партій, які могли потрапити до парламенту.

Такі зміни виборчої системи сприяли політичній плюралістичності в Іспанії, дозволяючи різним політичним силам бути представленими у парламенті і сприяючи демократичному розвитку країни після диктатури Франко.

Японія: Після Другої світової війни була проведена трансформація виборчої системи в Японії. Відповідно до Конституції, що була прийнята в 1947 році, Японія стала парламентською демократією з двопалатною системою.

Одна з ключових змін полягала в утворенні Державної Ради, верхньої палати або палати радників, і Загальної Ради, нижньої палати або палати представників. Обидві палати стали багатопартійними органами.

Вибори до Загальної Ради проводяться кожні 4 роки, і кожний голос має однакову вагу. Однак, для забезпечення географічної представленості, округи Японії були поділені на одномандатні та багатомандатні виборчі округи. Одномандатні округи передають мандат кандидату з найбільшою кількістю голосів, тоді як багатомандатні округи використовують систему пропорційного представництва.

Ця трансформація виборчої системи сприяла створенню стабільної парламентської системи в Японії, в якій різні політичні партії мають можливість конкурувати за мандати і впливати на формування уряду [7].

Південна Корея. Після підписання Акту про Японію в 1965 році, Південна Корея почала велику трансформацію своєї виборчої системи. До цього часу, Південна Корея мала досить обмежену демократію з обмеженою кількістю політичних партій.

Однак, згідно з Актом про Японію, південнокорейський уряд отримав значну фінансову допомогу від Японії, що стимулювало економічний розвиток країни. Разом з економічним зростанням з'явилася і потреба в політичних реформах.

У 1987 році, на хвилі масових антиурядових протестів, Південна Корея прийняла закон, який дозволяв багатопартійні вибори та встановлював принципи демократичного управління.

Ця трансформація виборчої системи здійснилася шляхом переходу від авторитарного режиму до багатопартійної демократії. Сьогодні Південна Корея має систему парламентських виборів, де громадяни мають можливість вибрати своїх представників у парламент і органи місцевого самоврядування.

Ця трансформація виборчої системи Південної Кореї після підписання Акту про Японію відіграла велику роль у розвитку політичної системи країни і зміцненні демократії.

Італія: після Другої світової війни в Італії відбулася трансформація виборчої системи, яка привела до змін у політичній ландшафті країни. У 1946 році відбувся референдум, на якому було вирішено впровадити республіканську форму правління в Італії та відмовитися від монархії.

Після цього, в 1948 році, Італія прийняла нову Конституцію, яка встановила парламентську демократію в країні. Виборча система була заснована на пропорційному представництві, де представники партій отримували мандати відповідно до відсотка голосів, отриманих на виборах. Це сприяло утворенню багатопартійної системи, де різні політичні сили мали можливість брати участь у політичному процесі.

З часом, виборчу систему Італії змінювали і адаптували до нових реалій. Наприклад, в 1993 році була введена система виборів за пропорційними списками з додатковим бар'єром, який мав на меті зменшити кількість політичних партій у парламенті.

В цілому, трансформація виборчої системи після Другої світової війни в Італії сприяла

розвитку демократії та далі формуванню політичної системи країни [5].

Південна Африка: Трансформація виборчої системи Південної Африки після закінчення апартеїду була важливим кроком в демократичних змінах країни. Перед закінченням апартеїду, Південна Африка була суспільством, де політична влада тільки в білошкірого національного меншинства.

Після прийняття перехідних заходів до демократії, Південна Африка впровадила нову виборчу систему для забезпечення рівних прав для всіх громадян. Основні етапи трансформації включали прийняття Конституції 1996 року, розширення виборчого права на всіх резидентів країни, незалежність виборчої комісії та впровадження системи пропорційного представництва.

У новій виборчій системі Південної Африки, громадяни мають право голосувати на загальних виборах для складання парламенту, а також на місцевих рівнях. Виборчі дільниці розташовані у всіх регіонах країни, і кожен громадянин має можливість взяти участь у виборах.

У результаті цієї трансформації, Південна Африка здобула широку політичну представленість, що розширила участь різних етнічних груп у прийнятті політичних рішень. Втім, виборча система не без своїх викликів, і деякі громадяни продовжують боротися з нерівністю та корупцією у політиці.

Загалом, трансформація виборчої системи Південної Африки після закінчення апартеїду є важливим кроком на шляху до будівництва більш справедливого та рівноправного суспільства [4].

Трансформація виборчої системи після війни може бути складним процесом, що має на меті забезпечити демократичні та справедливі вибори. Основні виклики, з якими можна зіткнутися в цьому процесі, включають такі аспекти:

1. **Мирний перехід:** Забезпечення мирного переходу до нової виборчої системи може бути важким завданням, особливо якщо в регіоні є конфлікти або напруженість після війни. Зручний політичний діалог та включення всіх зацікавлених сторін можуть допомогти досягти консенсусу та забезпечити мирний процес перетворення.

Нова виборча система може включати різні елементи, такі як виборчі округи, голосування, партійні списки, відкрите спискове голосуван-

ня, системи пропорційного представництва та багато інших.

2. **Участь:** Розширення участі громадян у політичному процесі після війни є важливим аспектом трансформації виборчої системи. Населення повинне мати можливість зареєструватися та голосувати, а також висловлювати свої погляди й кандидатури.

3. **Відновлення інфраструктури:** Після війни може бути необхідно відновлювати пошкоджену інфраструктуру, зокрема, приміщення для голосування. Потрібно виконувати відповідні ремонтні роботи і забезпечити належне функціонування системи та її безпечність.

4. **Легітимність:** Визнання та підтримка змін виборчої системи серед громадян є критично важливим для її легітимності. Особливу увагу слід приділити прозорості, правилам гри та відкритості в процесі виборів, щоб забезпечити довіру населення.

У повоєнний період, коли суспільство зазвичай входить у перехідну фазу після конфлікту, переговорів чи революцій, трансформація виборчої системи може мати декілька цілей:

1. **Забезпечення широкого представництва:** Це означає включення різних політичних сил, етнічних груп, гендерів та інших соціальних шарів у виборчий процес. Це допомагає враховувати інтереси всіх частин суспільства та зміцнює легітимність уряду.

2. **Забезпечення прозорості та довіри:** Трансформація виборчої системи може включати впровадження чітких правил та процедур, що забезпечують прозорість виборів. Це включає чесне підрахунок голосів, захист виборчих прав та незалежне спостереження за виборами.

3. **Політична стабільність:** Зміна виборчої системи може сприяти зміцненню політичної стабільності, зокрема шляхом підтримки широких коаліцій та консенсусу між політичними силами. Це може бути особливо важливо в періоди, коли конфлікти або розділення роз'єднали суспільство.

Висновки. Отже, трансформація виборчої системи – важливий елемент будь-якої демократії в повоєнний період. Цей процес зазвичай передбачає зміни у виборчих правилах та процесах, з метою забезпечення більшого представництва, прозорості та справедливості. Трансформація виборчої системи зазвичай

вимагає широкої публічної дискусії, політичної волі та експертної підтримки. Вона може бути складним процесом, але це важливий крок у будівництві міцної й стійкої демократії.

Коли мова йде про трансформацію виборчої системи як елементу представницької влади у повоєнний період, важливо враховувати кілька ключових аспектів. По-перше, зміна виборчої системи може бути одним із кроків для забезпечення демократії та стабільності після конфлікту. Для цього необхідно розглянути варіанти, які забезпечують широке представництво різних політичних, етнічних та соціальних груп.

По-друге, варто вважати захист прав людини та забезпечення прозорих, справедливих виборів однією з головних пріоритетних цілей. Виборча система повинна забезпечувати рів-

ність участі громадян у виборчих процесах та враховувати їхні погляди та потреби.

По-третє, комунікація та співпраця з різними заінтересованими сторонами, включно з політичними партіями, громадськими організаціями та громадянським суспільством, можуть бути інструментами для розробки та впровадження ефективної виборчої системи.

Органи адміністрування виборчих процесів в Україні в умовах введеного воєнного стану адаптували свою роботу до викликів війни. Водночас масштабні проблеми з формуванням складу та забезпеченням діяльності виборчих комісій нижчого рівня потребують детального аналізу та відповідних законодавчих змін. Без таких кроків забезпечення організації та проведення виборів у післявоєнний час буде вкрай ускладненим, якщо взагалі можливим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#top>
2. Постанова Центральної виборчої комісії «Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після скасування воєнного стану в Україні» від 27.09.2022 № 102 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text>
3. Афанасьєва М.В. Повоєнні вибори в Україні: ключові питання та майбутні виклики URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23634?locale-attribute=uk>
4. Дар'я Гузь, Південна Африка: від расистського режиму до лідера континенту стажерка Аналітичного центру ADASTRA. URL: <https://adastra.org.ua/blog/pivdenna-afrika-vid-rasistskogo-rezhimu-do-lidera-kontinentu>
5. Меркотан К. Трансформація європейських партійних систем: уроки для України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. *Політичний менеджмент* : наук. журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – 2007. – № 3. – 194 с.
6. Мохончук Б.С. Виборчі системи: порівняльно-правове дослідження: монографія. К.: Харків : Юрайт, 2021. 304 с.
7. Хома Н. М. Трансформаційні зміни партійної системи японії на новітньому етапі. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса, Сер.: Політичні науки*. 2017. С. 78.
8. Вибори в Україні: у Раді розповіли, коли вони можуть пройти та що може змінитися. УНІАН інформаційне агентство. 2022. 14 груд. URL: <https://www.unian.ua/society/vibori-v-ukrajini-u-radi-rozpovili-koli-voni-mozhutproyiti-ta-shcho-mozhe-zminitisya-12077886.html>
9. До ДВК на президентських виборах увійшли понад 445 тисяч членів Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. 2019. 15 берез. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2660763-do-dvk-naprezidentskih-viborah-uvijšli-ponad-445-tisac-cleniv.html>
10. Максименцева Н.О. Легітимізація парламенту та Президента України в умовах воєнного стану у виборчій демократії. *Прикарпатський юридичний вісник*. № 5. 2023. С. 27–30.
11. Максименцева Н.О. Повоєнні новації виборчого законодавства як підстави зміни культури виборної демократії. *Юридичний електронний науковий журнал*. № 8. 2023. С. 58–61.

УДК 342.7
DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-6>

Свистунова О. В.,
*аспірантка кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

NORMATIVE-LEGAL GUARANTEES OF ENSURING THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO SOCIAL PROTECTION

У статті на основі аналізу низки наукових позицій розглянуті проблемні правові питання щодо нормативно-правових гарантій забезпечення конституційного права на соціальний захист. Нормативно-правові гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист розглядаються як сукупність, передбачених Конституцією і законами України, міжнародними актами з прав людини, правових норм, що визначають умови і порядок реалізації конституційного права громадян України на соціальний захист, його охорони і захисту на випадок порушень. Визначено, що до них відносяться норми-принципи, процесуальні норми, обов'язки суб'єктів правовідносин у сфері реалізації даного права, юридична відповідальність.

Звернено увагу, що в силу комплексного характеру права соціального захисту його нормативно-правові гарантії складаються з гарантій, які поширюються в цілому на права у сфері соціального захисту, та гарантії, що забезпечують своїм впливом окремо кожне з прав, що входить до його складу.

Авторкою підкреслено, що норми-принципи права виступають як важливі гарантії прав і свобод людини і громадянина, забезпечуючи їхню захищеність, свободу, взаємопов'язаність і єдність з іншими правами та обов'язками.

Акцентовано, що в системі нормативно-правових гарантій забезпечення конституційного права на соціальний захист важливу роль відіграють процесуальні норми. Гарантуюча роль процесуальних норм полягає в тому, що без них неможлива взагалі реалізація даного права. Головним гарантом права на соціальний захист у соціальній системі України є держава, діяльність якої у цій сфері чітко виражена в положенні частини другої ст. 3 Конституції України. Звернено увагу, що окремим видом нормативно-правових гарантій права на соціальний захист є юридична відповідальність, яка за видами може бути: конституційною, адміністративною, дисциплінарною, кримінальною і цивільно-правовою.

Грунтуючись на результатах дослідження авторкою підкреслено, що варто розглянути можливість створення єдиного кодифікованого акту, який би об'єднав норми щодо соціального захисту та відповідальності за їх порушення.

Ключові слова: гарантії, право на соціальний захист, норми-принципи, процесуальні норми, обов'язки суб'єктів, юридична відповідальність.

The article examines problematic legal issues regarding normative-legal guarantees of ensuring the constitutional right to social protection based on the analysis of a number of scientific positions. Normative-legal guarantees of ensuring the constitutional right to social protection are considered as a set provided by the Constitution and laws of Ukraine, international acts on human rights, legal norms defining the conditions and procedure for implementing the constitutional right of citizens of Ukraine to social protection, its protection, and protection in case of violations. It is noted that they include norm-principles, procedural norms, duties of subjects of legal relations in the field of implementing this right, and legal liability.

It is emphasized that due to the comprehensive nature of the right to social protection, its normative-legal guarantees consist of guarantees that apply to rights in the field of social protection as a whole, and guarantees that individually ensure the influence of each right that is part of it. The author stresses that norm-principles of law act as important guarantees of human and citizen rights and freedoms, ensuring their protection, freedom, interconnectedness, and unity with other rights and duties.

It is highlighted that procedural norms play an important role in the system of normative-legal guarantees of ensuring the constitutional right to social protection. The guaranteeing role of procedural norms lies in the fact that without them, the realization of this right is impossible. The main guarantor of the right to social protection in the social system of Ukraine is the state, whose activity in this area is clearly expressed in the provision of the second part of Article 3 of the Constitution of Ukraine.

Attention is drawn to the fact that a separate type of normative-legal guarantees of the right to social protection is legal liability, which can be constitutional, administrative, disciplinary, criminal, and civil. Based on the research results, it is emphasized that it is worth considering the possibility of creating a unified codified act that would combine norms regarding social protection and liability for their violation.

Key words: *guarantees, right to social protection, norm-principles, procedural norms, duties of subjects, legal liability.*

Постановка проблеми. Держава за законодавством України зобов'язана створювати умови для забезпечення соціального захисту громадян і зменшення нерівності у суспільстві, сприяючи загальному добробуту та стабільності. Звісно, що в умовах воєнного стану перед державою виникають складності при розв'язанні соціально-економічних проблем, що призводять до гуманітарної кризи, економічної нестабільності, соціальним й психологічним проблемам в країні. Для ефективного забезпечення конституційного права на соціальний захист в умовах воєнного часу необхідно передбачити у законодавстві додаткові гарантії, які повинні містити активні заходи та програми забезпечення соціального захисту для всіх шарів населення. Цілком зрозуміло, що не достатньо закріпити це право на конституційному рівні, а й доцільно ще передбачити у законодавстві відповідні гарантії його забезпечення. Право на соціальний захист є ключовим аспектом громадянських прав і свобод в будь-якій країні, особливо в умовах сучасної економічної та соціально-політичної складності. Тому дослідження нормативно-правових гарантій забезпечення права на соціальний захист набувають важливого значення для їх ефективного реалізації.

Стан дослідження. Учені зробили вагомий внесок у розв'язанні теоретичних проблем у сфері права на соціальний захист. Юридичним аспектам у цій сфері приділяли увагу, в основному, вчені-правознавці: В.М. Андріїв, Л.Ю. Малюга, С.М. Прилипко, С.М. Синчук, О.В. Скрипнюк, О.В. Тищенко, та інші відомі правники. Окремі питання у сфері забезпечення конституційних прав висвітлювали у своїх працях українські вчені – Л.М. Булкат, А.В. Грабильніков, М.І. Даніліна. Однак на сьогодні в українській науці конституційного права багато питань щодо нормативно-правових гарантій забезпечення конституційного права на соціальний захист залишаються практично недослідженими.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі наукових поглядів дослідити нормативно-правові гарантії забезпечення конституційного права на соціальний захист та сформулювати висновки, що можуть бути підставою для подальшої поглибленої розробки теорії конституційного права.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння терміну «нормативно-правові гарантії» необхідно з'ясувати визначення такого терміну як «гарантія». Так, В.М. Андріїв визначає, що термін «гарантія» вказує на способи і засоби, за допомогою яких здійснюється соціальний захист. В правовій літературі гарантіями називають також і умови, необхідні для реалізації тих чи інших прав [1, с. 47]. В системі гарантування конституційного права на соціальний захист в Україні нормативно-правові гарантії мають пріоритетне значення. Вони представлені правовими нормами, що визначають умови й порядок функціонування конституційно-правового інституту права громадян України на соціальний захист, його охорони і захисту на випадок порушень та містяться в Конституції і відповідних законах України. До них наука конституційного права України відносить норми-принципи, обов'язки, процесуальні гарантії, юридичну відповідальність. В силу комплексного характеру даного права його нормативно-правові гарантії складаються з гарантій, які поширюються в цілому на права у сфері соціального захисту, та гарантії, що забезпечують своїм впливом окремо кожне з прав, що входить до його складу.

Особливе місце в цій системі відводиться нормам-принципам, під якими розуміються незаперечні вимоги загального характеру, керівні засади, що прямо закріплені в Конституції України та інших законах і визначають зміст та спрямованість державного правового регулювання з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина [2, с. 128]. Зрозуміло, що норми-принципи виступають гарантіями прав і свобод людини та громадянина.

Звернемо увагу на декілька ключових аспектів їхнього значення: на ступінь захищеності прав, міру свободи людей та їхніх об'єднань, взаємопов'язаність та єдність прав і обов'язків. Звісно норми-принципи права відображають рівень захищеності основних прав людини. Вони визначають рамки поведінки держави та інших суб'єктів права і гарантують, що права людини залишаються невід'ємними та невідчужуваними. Крім того, норми-принципи права відображають міру свободи людей та їхніх об'єднань. Також вони визначають обсяг прав та свобод, які можуть бути вільно здійснювані в межах закону без перешкод з боку держави чи інших осіб. Норми-принципи права взаємопов'язані між собою. Вони створюють систему права, де кожна норма або принцип може впливати на інші, утворюючи цілісну систему захисту прав і свобод. Норми-принципи права також визначають єдність прав і обов'язків та встановлюють, що кожне право супроводжується відповідним обов'язком, а кожен обов'язок має відповідне право. Це забезпечує баланс між правами та обов'язками різних суб'єктів права.

Конституційно-правові принципи у сфері соціального захисту поділяють на загальні та інституційні. До загальних відносять: принцип верховенства права (визначає основні принципи та правила функціонування правової держави, забезпечуючи стабільність, прозорість та справедливість у правовій системі); принцип законності (забезпечує стабільність, порядок та захист прав громадян в державі); принцип гуманності (передбачає забезпечення гідного життя для всіх громадян, захист їхнього здоров'я, життя та гідності); принцип соціальної справедливості (вимагає забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства та врегулювання соціальних нерівностей); принцип державної допомоги (зобов'язує державу до активної ролі у забезпеченні соціального захисту своїх громадян, включаючи надання допомоги тим, хто цього потребує); принцип дієвості та ефективності (вимагає від держави створення ефективних механізмів соціального захисту, які дійсно забезпечують захист прав громадян); принцип судового захисту прав і свобод людини і громадянина (забезпечує гарантії захисту прав і свобод кожного гро-

мадянина через справедливий, незалежний та ефективний судовий процес); право звернення за захистом прав і свобод до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (забезпечує доступність та захист прав та свобод громадян від можливих порушень); принцип міжнародного захисту прав і свобод (гарантує захист прав і свобод людини на міжнародному рівні); принцип індивідуального характеру юридичної відповідальності (забезпечує справедливість і заснований на принципах особистої відповідальності перед законом).

Інституційними є: принцип конституційної гарантії (передбачає закріплення основних принципів соціального захисту у Конституції України, що надає їм вищий статус та захист); принцип законодавчого закріплення (вимагає ухвалення відповідних законодавчих актів, які регулюють сферу соціального захисту та визначають права та обов'язки у цій сфері); принцип інституційної компетенції (передбачає розподіл відповідальності за забезпечення соціального захисту між різними органами влади та установами суспільства); принцип системності та комплексності (вимагає розроблення та реалізації комплексних програм та стратегій соціального захисту, які охоплюють всі аспекти цієї сфери). Отже, ці принципи є важливими орієнтирами для розвитку та реформування системи соціального захисту в будь-якій країні, вони визначають основні цінності та напрямки у цій сфері.

Аналіз законодавчих ініціатив, спрямованих на приведення національного законодавства у відповідність до положень Основного Закону України, свідчить про постійну увагу до розвитку соціального захисту населення та вдосконалення законодавства у цій сфері. Вітчизняне законодавство активно розвивається з метою розширення та конкретизації чинних конституційно-правових принципів. Це може містити прийняття нових законів або внесення змін до чинних, спрямованих на забезпечення найвищого доступу до соціальних послуг, підвищення рівня соціального захисту громадян, розвиток системи соціального страхування та підтримки тих, хто потребує допомоги. Такий підхід дозволяє уряду і законодавчим органам відповідати на потреби суспільства і забезпечувати його соціальний розвиток відповідно до принципів, закріплених у Конституції. Така

постійна увага до соціального захисту населення свідчить про важливість цієї сфери для держави та готовність влади діяти на користь громадян. Але задекларований на конституційному рівні широкий спектр прав у сфері соціального захисту не завжди відповідає ступеню реального розвитку законодавства, наслідком чого є гострі юридичні суперечності. Недостатня увага законодавця до загальносистемних характеристик законодавства нерідко призводить до прийняття законів, що не відповідають Конституції України, оскільки суттєво порушують конституційні права та свободи людини та громадянина» [3, с. 124].

Головним гарантом досліджуваного права у соціальній системі України майже усі дослідники визнають державу, діяльність якої у цій сфері чітко виражена в положенні частини другої ст. 3 Конституції України у формулі «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [4, с. 129]. Гарантуюча дія цього принципу відносно даного права виражена передусім у його закріпленні в ст. 46 Конституції України, що означає встановлення «права на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [5].

Так, при здійсненні соціальної політики держава розробляє і реалізує соціальні програми та заходи, спрямовані на підвищення якості життя громадян, забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я, житла, соціального захисту та інших основних потреб. Показником якісної соціальної політики є реалізація державних соціальних стандартів та гарантій, що вказують на політику держави загалом [6, с. 127].

Нормативно-правове регулювання соціального захисту населення в Україні є досить широким і складається з великої кількості законів, постанов Кабінету Міністрів України, відомчих і міжвідомчих наказів та розпоряджень. Однак, таке значне число нормативних актів також вимагає систематизації, узгодження та контролю за їх виконанням для забезпечення ефективності соціального захисту населення. На жаль наявність у нормативно-правових актах протиріч та неузгодженості суттєво

ускладнюють реалізацію державної політики у сфері соціального захисту та призводять до недоліків у наданні соціальних послуг та допомоги громадянам. Розбіжності можуть виникати через різний підхід до розв'язання певних соціальних питань у різних законодавчих актах або недостатню увагу до узгодження нових законів з вже діючими. Наприклад, різні закони можуть визначати різні умови отримання соціальних виплат або допомоги, що призводить до непослідовності та непередбачуваності в системі соціального захисту. Також може виникати ситуація, коли різні законодавчі акти пропонують різні механізми реалізації однієї й тієї ж соціальної виплати чи допомоги, що створює плутанину та непевність серед громадян щодо їх прав та можливостей. Для розв'язання цих проблем необхідно проводити систематичну ревізію та узгодження законодавчих актів у сфері соціального захисту, а також забезпечувати їхню чіткість та послідовність. Важливо також розвивати механізми моніторингу та контролю за виконанням законодавства з метою усунення розбіжностей та забезпечення ефективної реалізації соціальної політики.

Політика держави щодо нормативно-правового гарантування права на соціальний захист реалізується через повноваження відповідних державних органів у правотворчій, установчій, правозастосовчій, правоохоронній та контрольній сферах державної діяльності. Верховна Рада України приймає закони, які визначають права на соціальний захист та обов'язки держави у цій сфері. Інші регуляторні органи (Президент, Кабінет Міністрів України, інші державні органи, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування) приймають регуляторні акти та нормативно-правові документи, якими створюють правові умови для отримання соціальної допомоги тощо. Управління соціального захисту населення, Центри соціального обслуговування, Центри зайнятості населення, Центри надання адміністративних послуг, соціальні фонди та інші органи, відповідають за організацію та надання соціальних послуг, підтримки, допомоги та компенсацій громадянам, які потребують соціального захисту. Державні органи, включаючи суди та правоохоронні органи, забезпечують дотримання законів про соці-

альний захист, вирішуючи спори, конфлікти та порушення прав у цій сфері. Державні органи виконавчої влади, що контролюють у сфері соціального захисту (Міністерство соціальної політики, Національна соціальна сервісна служба України та її територіальні органи) здійснюють моніторинг, аудит та контроль за ефективністю реалізації програм соціального захисту, виявляють порушення та рекомендують заходи щодо їх усунення.

У Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей визначено, що держава забезпечує систему заходів, спрямованих на здійснення нагляду, аналізу, експертизи, контролю за реалізацією соціальних програм, проєктів, умови життєдіяльності, моральним, психічним та фізичним станом дітей та молоді, забезпечення захисту їхніх прав, свобод та законних інтересів [7]. Отже, принципи та заходи, визначені у Концепції, створюють фундамент для розроблення конкретних програм, проєктів та механізмів реалізації державної політики у цій сфері, що сприяє покращенню стану соціального захисту населення та захисту прав дітей в Україні. Однак важливо також забезпечити ефективність реалізації цієї Концепції через систематичний моніторинг, оцінку та аналіз її впливу на практику та реальний стан справ у цій сфері.

Загальновідомо, що в системі нормативно-правових гарантій забезпечення конституційного права на соціальний захист важливу роль відіграють процесуальні норми. Гарантуюча роль процесуальних норм полягає в тому, що без них неможлива взагалі реалізація даного права. Ці норми встановлюють процедури та механізми захисту прав громадян на отримання соціальних виплат, послуг та допомоги з боку держави чи інших організацій. Процесуальні норми регламентують порядок подання заяв, звернень, скарг чи інших документів щодо отримання соціальних виплат чи послуг, а також визначають процедури розгляду цих звернень та розв'язання питань щодо соціального захисту громадян. Отже, процесуальні норми забезпечують організаційно-процедурне забезпечення реалізації норм матеріального права на соціальний захист громадян, встановлені відповідними законодавчими актами. Вони спрощують взаємодію громадян із сис-

темою соціального захисту та допомагають забезпечити доступ до необхідних соціальних послуг та виплат.

Конституційно-процесуальні гарантії у сфері соціального захисту містяться в нормах конституційного права, які регламентують процедури та механізми захисту соціальних прав і інтересів громадян. Норми Конституції України встановлюють загальні принципи та права громадян у сфері соціального захисту, а також надають їм право на захист своїх прав через відповідні процедурні механізми. Наприклад, право на оскарження рішень державних органів у суді, право на звернення до омбудсмена з питань порушення соціальних прав, право на участь у громадських обговореннях та консультаціях з питань соціального захисту тощо. Отже, конституційно-процесуальні гарантії у сфері соціального захисту забезпечуються через встановлення відповідних правових механізмів та процедур, що забезпечують захист соціальних прав та інтересів громадян, закріплених у конституційних нормах.

Адміністративно-процесуальні гарантії у сфері соціального захисту полягають у встановленні процедур та механізмів захисту соціальних прав та інтересів громадян від дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Ці гарантії забезпечують ефективний доступ громадян до соціальних послуг та виплат, а також захист від можливих неправомірних дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб у сфері соціального захисту. Адміністративно-процесуальні гарантії спрямовані на забезпечення ефективною та справедливою реалізацією соціальних прав та інтересів громадян у сфері соціального захисту. Крім того, вони визначають правові механізми та процедури, за якими можуть захищатися громадяни у разі порушення чи недотримання їхніх соціальних прав органами державної влади, органами місцевого самоврядування, посадовими та службовими особами. До основних проблем у сфері законодавчого регулювання відносин у сфері соціального захисту, які, в тому числі породжують численні спори, що розглядаються в адміністративних судах, слід віднести питання процесуальних строків

реалізації конституційного права на соціальний захист, гарантій прав осіб з інвалідністю, розмір та складові пенсії військовослужбовців, державних службовців тощо [8, с. 27].

Законодавство України передбачає як судовий, так і позасудовий захист порушених прав громадян України. Юридичною гарантією, яка має вузлове значення для ефективного забезпечення права громадян України на соціальний захист, є передбачене ст. 55 Конституції України право на оскарження в суді рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Тому важливе місце в гарантуванні права на соціальний захист належить цивільно-процесуальним та кримінально-процесуальним нормам. Цивільно-процесуальний кодекс України містить спеціальні норми, спрямовані на гарантування правових засад судового захисту прав громадян у соціальній сфері. Ці норми визначають процедури та механізми, за якими громадяни можуть звертатися до суду з питань соціального захисту та вирішення спорів у цій сфері. Вони, зокрема, регламентують процедуру оскарження рішень та дій органів соціального захисту в судовому порядку; правила пред'явлення та розгляду позовів, пов'язаних з отриманням соціальних виплат або допомоги; механізми вирішення спорів між громадянами та державними органами у сфері соціального захисту; порядок звернення до суду за захистом соціальних прав, які порушені або відмовлено в їхньому забезпеченні; правила проведення судових експертиз та обґрунтування рішень щодо соціального захисту громадян. Ці норми встановлюють правові форми звернення до суду для захисту порушених прав у вигляді скарги, підсудність справ по скаргах, строки подання скарг, судовий порядок їх розгляду, прийняття судом рішення і порядок доведення його до заявника.

Кримінально-процесуальне законодавство забезпечує право на захист для всіх осіб, які стали жертвами злочину у сфері соціального захисту. Це означає, вони мають право на адвоката та можуть бути визнані потерпілими у кримінальному провадженні з правом на участь у судовому процесі. Кримінально-процесуальні гарантії права соціального захисту спрямовані на забезпечення ефективного реагування

на злочини, які стосуються соціальних прав громадян, і забезпечення права на справедливий судовий процес для потерпілих.

Позасудовий захист порушеного права на соціальний захист може здійснюватися різними способами та за допомогою різноманітних механізмів. Деякі з найпоширеніших методів позасудового захисту включають: звернення до Міністерства соціальної політики, Управління соціального захисту населення, Державного центру зайнятості населення, відповідальних за забезпечення соціального захисту; звернення до правозахисних організацій, центрів правової допомоги, адвокатів або консультантів з питань соціального захисту; розв'язання проблеми через засоби масової інформації, соціальні мережі та громадські обговорення; звернення до громадських організацій, профспілки, громадських об'єднань, які можуть лобювати інтереси громадян у сфері соціального захисту перед урядовими та законодавчими органами.

Окремим видом нормативно-правових гарантій права на соціальний захист є юридична відповідальність, яка за видами може бути: конституційною, адміністративною, дисциплінарною, кримінальною і цивільно-правовою. Зрозуміло, що важливо постійно удосконалювати систему гарантій соціального захисту шляхом уніфікації та конкретизації юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері соціального захисту. Отже, варто розглянути можливість створення єдиного кодифікованого акту, який би об'єднав норми щодо соціального захисту та відповідальності за їх порушення. На наш погляд, це спростить доступність та зрозумілість правових норм.

Міжнародно-правові гарантії права на соціальний захист встановлені у чинних міжнародних договорах, обов'язкових для України. Так, Україна, як і багато інших країн, є учасником численних міжнародних договорів, які містять положення щодо соціального захисту та гарантії прав громадян у цій сфері. Ці міжнародно-правові гарантії можуть бути закріплені в різних документах, таких як міжнародні конвенції, пакти, декларації тощо. Грубе порушення міжнародно-правових стандартів у сфері соціального захисту можуть призвести до вжиття відповідними міжнародними організаціями певних заходів, що будуть мати серйозні

наслідки для держави, включаючи політичну та економічну ізоляцію, втрату міжнародного статусу та інші негативні наслідки. Тому дотримання міжнародно-правових стандартів у сфері соціального захисту є важливою складовою міжнародних відносин та міжнародної правової системи.

Висновки. Отже, нормативно-правові гарантії права на соціальний захист – це сукупність, передбачених Конституцією і законами України, міжнародними актами з прав людини, правових норм, що визначають умови та поря-

док реалізації конституційного права громадян України на соціальний захист, його охорони й захисту на випадок порушень. До них відносяться норми-принципи, процесуальні норми, обов'язки суб'єктів правовідносин у сфері реалізації даного права, юридична відповідальність. Ці нормативно-правові гарантії мають пріоритетне значення у системі гарантування права на соціальний захист громадян України і є основою для забезпечення ефективного функціонування соціальної сфери та захисту прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андріїв В.М. Поняття і класифікація процесуальних гарантій в пенсійному забезпеченні. *Право України*. 1998. № 8. С 47–49.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.
3. Булкат Л.М. Конституційні правові основи соціального захисту в Україні: дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2016. 239 с.
4. Грабильніков А.В. Конституційне право громадян України брати участь в управлінні державними справами: проблеми теорії і практики : дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2006. 187 с.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254 к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. К. : ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.
7. Про схвалення Концепції реалізації державної політики щодо соціального захисту населення та захисту прав дітей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 1057-р. *Урядовий кур'єр* від 01.09.2020 р. № 168.
8. Даніліна М. Конституція України та соціальний захист населення. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ: 2020. С. 25–28.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.22

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-7>

Карпенко Р. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДОКТРИНИ РЕЧОВИХ ПРАВ

HISTORICAL ESSAYS OF THE DOMESTIC DOCTRINE OF PROPERTY RIGHTS

Зміни в соціально-економічному житті суспільства, які відбулися наприкінці ХХ сторіччя, кардинально вплинули на розвиток речового права України. Беззаперечним являється той факт, що речове право є одним із найважливіших факторів у визначенні свободи й економічного процвітання для країни. Доктрина речових прав є складовою загальної правової доктрини, об'єднує домінуючі у правовій науці погляди вчених на речові права, а тому їх аналіз завжди у центрі уваги. Однак, незважаючи на інтерес науковців до цієї тематики, існують неоднозначні погляди щодо ключових питань речового права, зокрема, поняття речового права. Речовим відносинам присвячена книга третя Цивільного кодексу України. Проте слід зауважити, що речові права недостатньо повно врегульовані в чинному цивільному законодавстві України, а легальне визначення речових прав наразі відсутнє. Значимість порушених питань, а також те, що досі відсутні єдині підходи науковців до визначення речових прав, зумовлюють актуальність теми дослідження, зокрема у світлі останніх суспільних трансформацій та законодавчих змін.

Ця стаття розглядає еволюцію речового права в Україні, відзначаючи важливі зміни та тенденції, які вплинули на розвиток цієї галузі права протягом останніх десятиліть. Речове право, як важлива складова цивільного права, визначає правила та норми, пов'язані з власністю, правами на речі та зобов'язаннями, пов'язаними з речами.

Стаття вдосконалено розкриває історичний контекст розвитку речового права в Україні, починаючи з періоду незалежності від Радянського Союзу. Зокрема, розглядаються зміни в законодавстві, спровоковані переходом до ринкової економіки, прийняттям нових нормативних актів та гармонізацією з європейськими стандартами.

Стаття також аналізує сучасні тенденції у розвитку речового права, звертаючи увагу на вплив інноваційних технологій, таких як цифрові активи, на правові відносини пов'язані з власністю. Додатково, стаття акцентує увагу на спільному впливі міжнародних угод та національного законодавства на розвиток речового права в Україні. Загалом, ця стаття пропонує читачу глибокий інсайт у сучасний стан речового права України та намагається пролити світло на те, як ця галузь права адаптується до сучасних викликів та змін у суспільстві та економіці.

Ключові слова: *речове право, поняття речових прав, абсолютність права, майнові права, цивільне право.*

Changes in the socio-economic life of society, which took place at the end of the 20th century, fundamentally affected the development of property law in Ukraine. It is indisputable that property law is one of the most important factors in determining freedom and economic prosperity for a country. The doctrine of property rights is a component of the general legal doctrine, it unites the views of scholars on property rights that are dominant in legal science, and therefore their analysis is always in the center of attention.

However, despite the interest of scientists in this topic, there are ambiguous views on key issues of real property law, in particular, the concept of real property law. The third book of the Civil Code of Ukraine is devoted to property relations. However, it should be noted that property rights are not fully regulated in the current civil legislation of Ukraine, and there is currently no legal definition of property rights.

The importance of the issues raised, as well as the fact that there are still no unified approaches of scientists to the definition of property rights, determine the relevance of the research topic, in particular in the light of recent social transformations and legislative changes.

This article examines the evolution of property law in Ukraine, noting important changes and trends that have influenced the development of this branch of law over the past decades. Property law, as an important component of civil law, defines the rules and regulations related to property, rights to things and obligations related to things.

The article thoroughly reveals the historical context of the development of property law in Ukraine, starting from the period of independence from the Soviet Union. In particular, changes in legislation provoked by the transition to a market economy, adoption of new regulatory acts and harmonization with European standards are considered.

The article also analyzes modern trends in the development of property law, paying attention to the impact of innovative technologies, such as digital assets, on legal relations related to property. In addition, the article emphasizes the joint influence of international agreements and national legislation on the development of property law in Ukraine. In general, this article offers the reader a deep insight into the current state of property law in Ukraine and tries to shed light on how this branch of law adapts to modern challenges and changes in society and the economy.

Key words: *property rights, concept of material rights, an absoluteness is right, property rights, civil law.*

Вступ. Протягом останніх десятиліть реформи в сфері речового права України відіграли критичну роль у перетворенні її юридичної системи. Особливу значущість у цьому процесі відіграли та і продовжують відігравати положення, закладені в чинному Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ). Ці положення відбулись важливий вплив на сприйняття та розуміння речових прав, змінюючи усталені підходи та відновлюючи інтерес до юридичної категорії «речові права», яка довгий час перебувала в тіні в українській правовій науці [1].

Після оновлення речового права України в 2000-х роках, правозастосовна практика зібрала великий досвід, який безумовно потребує критичного аналізу. Такий аналіз є необхідним для оцінки позитивних та негативних наслідків проведених реформ, а також ефективності введених нових підходів, речово-правових конструкцій та правових норм. Наприклад, зміст деяких з цих норм може вимагати допрацювання, щоб врахувати сучасну практику цивільного обороту [2].

Зрозуміло, що однією з перших і досі малодосліджених проблем в галузі речового права України є методологія пізнання речових прав. В сучасній науці існує велика кількість різних підходів та тлумачень, які допомагають визначити сутність та джерела речових прав [3, с. 16]. Це є результатом різних методологічних настанов, застосовуваних у процесі вивчення цієї галузі. Як зазначав відомий філософ Рене Декарт, розбіжності в поглядах не виникають через інтелектуальну перевагу одних над іншими, а через різні підходи та шляхи, якими ми намагаємося розглядати та розуміти однакові речі. Дослідження речових прав України є актуальною та складною задачею, яка потребує подальшого розвитку і дослідження різних підходів для досягнення більш глибокого розуміння цієї важливої галузі права.

Науково-теоретичною базою дослідження стали праці відомих українських і зарубіжних учених: Г.Г. Харченка, С.І. Шимона, О.В. Яворської, О.Е. Харитоновна, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича, Л.В. Щеннікової та інших. Разом з тим розвиток законодавства, наукових досліджень підвищує дискусійність проблематики речових прав, зокрема поняття речового права, що обумовлює доцільність подальших досліджень цього поняття.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та уточнення визначення речових прав та напрацювання теоретичних рекомендацій щодо вдосконалення положень цивільного законодавства з цих питань. Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні завдання: проаналізувати норми законодавства, наукову літературу щодо поняття речового права, співвідношення понять «речові права», «право власності».

Результати дослідження. Важливо відзначити, що після прийняття чинного Цивільного кодексу України (ЦКУ), відбулись значущі зміни в різних аспектах цивільно-правового регулювання, включаючи реформу речового права України. ЦКУ було розроблено, враховуючи прогресивний досвід передових країн світу та історичну специфіку цивільного права в Україні [5, с. 28].

Аналогічно до Німецького цивільного уложення, ЦКУ було структурно побудовано на основі пандектної системи. Цей підхід передбачає, що основна увага приділяється не лише систематизації правових норм, але й їх узагальненню. У структурі кодексу висловлюються загальні положення, що відображають суть і характеристики різних правових явищ [4, с. 7]. Пандектне вчення історично спирається на «Пандекти» візантійського імператора Юстиніана, як на систематизований збірник римської (візантійської) юриспруденції.

Пандектики розглядали систему цивільного права як «піраміду правових концепцій», де правові явища виводилися одне з одного за допомогою індуктивного та дедуктивного методів [1, с. 6].

Очікувалося, що розробники ЦКУ будуть застосовувати схожий підхід в усіх книгах кодексу, включаючи книгу третю, присвячену речовим правам. Проте аналізі цієї книги свідчить про відсутність загальних положень щодо речових прав як таких. Замість цього, кодекс містить окремі загальні положення про право власності та загальні положення про речові права на чуже майно. Але ці положення досить символічні, оскільки обмежені лише двома статтями (ст. 395–396 ЦКУ), і не надають докладного регулювання [2, с. 71].

Знову виникає ситуація, коли право власності виступає на передній план, витісняючи речові права як родову категорію. Термін «речове право» у своєму суб'єктивному розумінні повинен бути незалежним від режиму присвоєння. Важливо, щоб розуміння суб'єктивного речового права допомагало визначати різні режими речових прав і їх характеристики. Право власності, хоч і важливе, не повинно виключати інших речових прав, і різні категорії повинні мати своє місце в системі цивільного права [7, с. 208].

Напередодні ми стикаємося з проблемою, яка вимагає нашої уваги та ретельного розгляду – питання визначення речового характеру цивільних прав в Україні. За останні десятиліття було помічено неприйнятну практику, коли правознавці різними шляхами підходили до оцінки цих прав, часто зводячи їх до чисто формального критерію – чи включені вони у вичерпний перелік речових прав у законодавстві чи ні.

Зважаючи на це, важливим вважається визначити поняття суб'єктивного речового права в цивільному законодавстві України з огляду на кваліфікаційні ознаки, які повинні бути закладені в його визначенні. Серед таких ознак можна виділити абсолютність речових прав, їх самостійне і самодостатнє правове панування особи над об'єктом та майновий характер речових прав [8, с. 15].

Дотепер однією з основних ознак речових прав було індивідуально визначена річ. Але в контексті світового досвіду можна стверджувати, що об'єкти речових прав можуть бути не

тільки матеріальними речами, але й нематеріальними цінностями. В різних країнах цей перелік може розширюватися, оскільки права можуть стосуватися різних об'єктів [1, с. 413].

Звідси виходячи, необхідно акцентувати увагу на визначенні речового характеру цивільних прав за кваліфікаційними ознаками, а не за прив'язуванням до певного типу об'єкта. Важливим є надання правового режиму панування над об'єктом на рівні законодавства [4, с. 6].

З урахуванням можливості розширення об'єктів речових прав виникає питання про доцільність принципу *numerus clausus* в речовому праві України. Цей принцип, який обмежує кількість видів речових прав, може стати завадою для розвитку цивільного обороту. Сучасний світ відзначається іншою філософією правового регулювання речових відносин, яка передбачає надання учасникам цих відносин більшої свободи та правових можливостей [7, с. 31].

Різновиди речових прав мають бути визначені не за переліком об'єктів у законодавстві, а за їх кваліфікаційними ознаками, оскільки кожен вид речових прав має свої унікальні характеристики та специфіку. Ця підхід сприятиме розвитку цивільного права та адаптації його до змін у сучасному суспільстві.

Замість обмеженого принципу *numerus clausus* у цивільному праві має застосовуватися більш гнучкий принцип свободи здійснення речових прав, згідно з яким «у здійсненні суб'єктивного речового права дозволено все, що не забороняється законом» [8]. Його зміст полягає в тому, що суб'єкт може не тільки самостійно та на власний розсуд здійснювати своє суб'єктивне речове право, в межах правомочностей, які він має, але й визначати зміст цього права при його передачі іншій особі [7].

Підхід законодавця, який обмежує майнові права лише правами речової природи, може призвести до неправильного застосування положень про договори, які стосуються речей, до інших видів майнових прав, таких як інтелектуальна власність [3, с. 62]. На основі аналізу поглядів науковців і чинного законодавства можна зробити висновок, що ствердження, яке міститься у частині 2 статті 190 Цивільного кодексу України, де майнові права визнаються речовими, не є повністю коректним та не відо-

бражає повною мірою правову природу різних видів майнових прав. Це призводить до неоднозначного розуміння цивільного законодавства [6, с. 31].

З урахуванням цього, рекомендується внести зміни до частини 2 статті 190 Цивільного кодексу України, виключивши речення «Майнові права визнаються речовими правами». Також доцільно доповнити Цивільний кодекс України окремою статтею, яка визначала б речові права наступним чином:

1. Речовим правом вважається право особи на річ, включаючи право власності та інші речові права, які забезпечують задоволення інтересів уповноваженої особи шляхом безпосереднього впливу на річ.

Речове право особа здійснює відповідно до закону за власною волею, незалежно від волі інших осіб, за винятком випадків, передбачених законом.

Потрібно відзначити, що у цивільному законодавстві України існує недостатня увага до ролі спеціальних принципів, зокрема в галузі речового права. Аналіз положень Цивільного кодексу України показує, що принципи цивільного законодавства не структуровані і не систематизовані належним чином. З цього приводу, доцільно внести систему принципів речового права України у законодавство.

Це б дало можливість покращити механізм правового регулювання цивільних відносин в галузі речового права (такі принципи можуть включати принцип неприпустимості розширювального тлумачення обмежень речових прав, принцип добросовісного набуття речових прав, принцип злиття речових прав, принцип старшинства речових прав, принцип пріоритетності здійснення речових прав та інші) [6, с. 72].

Окремим важливим аспектом для обговорення є система речових прав в Цивільному кодексі України. З наданням пріоритету праву власності перед іншими речовими правами, законодавець також включає відповідні положення у кодекс, де правове регулювання відносин, що стосуються інших речових прав, проводиться залишковим принципом. З існуванням таких глав, як захист права власності,

але відсутністю окремої глави щодо захисту речових прав, виникає проблема в українській цивілістиці, де право власності, на практиці, поступово стає домінуючим в усіх питаннях речового права [1, с. 13].

З урахуванням цих обставин, доцільним вважається включення загальних положень щодо речових прав у Цивільний кодекс України, де б враховувалися окремі правові режими для різних видів речових прав.

Висновки. На завершення, важливо підкреслити, що в Україні вже створилися всі необхідні передумови для критичного переосмислення сучасного стану вітчизняного речового права з точки зору цивільної науки. Настала пора надати значно більше уваги основам речового права як таким. Досліджувати окремі проблеми речового права відокремлено від їх взаємозв'язків та взаємозалежності з самою природою речових прав стає недостатнім. Тому виникає необхідність глибокого занурення у первісний базис речового права, розгляду всіх його аспектів, а не обмежуватися дослідженням окремих сфер.

Саме тепер постає завдання переглянути та переосмислити фундаментальні принципи речового права з позиції їх відповідності реаліям сучасного життя та потребам як самої людини, так і суспільства в цілому. Нам потрібно розглядати ці принципи з нової перспективи та адаптувати їх до сучасних викликів і завдань. Тільки тоді зможемо впевнено йти в ногу із часом та розвивати речове право відповідно до сучасних вимог та цінностей.

Підсумовуючи викладене слід зазначити, що річ, як об'єкт речових прав зумовлює їх головну ознаку – панування над об'єктом. Самостійність і самодостатність у пануванні над об'єктом виявляється відповідно у можливості здійснювати речові права на власний розсуд і безсторонньої допомоги. При визначенні речового права треба розрізняти речове право в об'єктивному і в суб'єктивному значенні. Речове право є абсолютним правом. Також встановлено, що будь-яке речове право є майновим правом, але не кожна майнове право є речовим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Долинська, М. С. Еволюція становлення права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзису), як правового інституту, в незалежній Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. 43–46 с.
2. Мірошніченко О. А. Право власності в розумінні Європейського суду з прав людини (загальна характеристика). *Форум права*. 2013. № 2. С. 371–374.
3. Постанова Верховного Суду України від 30 березня 2016 р. по справі № 6-3129цс15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56973846>
4. Розгон О. Тлумачення права власності з позиції конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2016, № 10, С. 168–171.
5. Харченко Г. Г. Речові права у законодавстві, доктрині та судовій практиці України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 2018. 32 с.
6. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
7. Шимон С. І. Сутність майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин: спроба теоретичного осмислення. *Держава і право : Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 59. С. 208–213.
8. Яворська О. Майнові права як об'єкти цивільного обороту. *Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія юрид.* 2011. Вип. 53. С. 225–231.

УДК 347.9(4)
DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-8>

Петренко Н. Д.,
*аспірантка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»,
суддя Господарського суду Одеської області*

ШТРАФ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ІТАЛІЇ

A FINE IN THE CIVIL PROCEDURAL LAW OF ITALY

Стаття присвячена дослідженню особливостей накладення штрафу за цивільним процесуальним законодавством Італії.

ЦПК Італії стягує грошовий штраф зі сторони, яка не виконує наказ судді про надання доказів чи вчинення інших дій, що сприяють судовому розгляду або не перешкоджають йому. Вказане вимагає від учасників судового провадження (та інших сторін) виконувати положення процесуального законодавства та негайно реагувати на вказівки судді під загрозою фінансового штрафу.

З огляду на підстави накладення штрафу можна зробити висновок, що італійське процесуальне законодавство не вказує на зловживання процесуальними правами як на поведінку, за яку сторона напряму піддається матеріальній відповідальності у вигляді фінансової санкції: щоб припинити спотворене використання процесуального інструменту, суди вдаються до визнання заяви неприйнятною: зловживання процесом карається санкцією у вигляді відшкодування збитків за необачне судове провадження відповідно до ст. 96 ЦПК Італії.

Відзначено, що у деяких випадках процесуальне законодавство не виключає можливості подальшого притягнення до дисциплінарної, кримінальної та цивільної відповідальності після накладення штрафу, якщо технічний консультант допустив грубу недбалість під час виконання дій, які від нього вимагаються, чи охоронець майна не виконує покладений на нього судом обов'язок зі зберігання та управління активами.

Притягнення до відповідальності за вживання стороною та її представником у поданих до суду письмових документах і в промовах перед суддею непристойних або образливих виразів є дискреційним повноваженням судді, не залежить від наявності клопотань від сторони, честь та гідність якої було порушено, тому суд може не призначати штраф, обмежившись видаленням непристойних висловів із письмових документів, зупиненням образливих усних промов у судовому засіданні. Примітно, що відповідальність за образу іншого учасника процесу завжди покладається на сторону, навіть якщо протиправні дії були допущені її представником, адже дії останнього завжди реалізуються від імені сторони, а остаточне рішення суду може містити присуд лише щодо сторони у справі.

Ключові слова: *неповага до суду, штраф, цивільний процес, процесуальна відповідальність, зловживання цивільними процесуальними правами, астрент.*

The paper is devoted to the study of the peculiarities of the imposition of a fine under the civil procedural legislation of Italy.

The CPC of Italy levies a monetary fine on a party that fails to comply with a judge's order to provide evidence or take other actions that facilitate or hinder a trial. This requires the participants in court proceedings (and other parties) to comply with the provisions of the procedural legislation and to immediately respond to the judge's instructions under the threat of a financial fine.

Considering the grounds for imposing a fine, it can be concluded that the Italian procedural law does not indicate the abuse of procedural rights as a behavior for which a party is directly liable in the form of a financial sanction: in order to stop the distorted use of the procedural tool, the courts resort to declaring the statement inadmissible: abuse of process is punishable by a sanction in the form of compensation for damages for negligent legal proceedings in accordance with Art. 96 of the Code of Civil Procedure of Italy.

It was noted that in some cases, the procedural legislation does not exclude the possibility of further disciplinary, criminal and civil liability after the imposition of a fine, if a technical consultant commits gross negligence during the performance of the actions required from him, or the property guard does not fulfill the duties assigned to him by the court in connection with storage and management of assets.

Prosecution for the use of obscene or offensive expressions by a party and its representative in written documents submitted to the court and in speeches before the judge is a discretionary authority of the judge, it does not depend on the presence of requests from the party whose honor and dignity are violated, therefore the court may not impose a fine, confining itself to removing obscene expressions from written documents, stopping offensive oral speeches in court.

Key words: *contempt of court, fine, civil process, procedural liability, abuse of civil procedural rights, astreinte.*

Вступ. Законодавчим декретом № 149/2022 від 10 жовтня 2022 р., який вніс зміни до Цивільного процесуального кодексу Італії (Codice di procedura civile), законодавці змінили структуру цивільного судочинства, щоб зробити його швидшим і ефективнішим (так звана «реформа Картабія»). Приблизно через 15 років після останньої масштабної реформи цивільного судочинства, 1 березня 2023 р., набули чинності найважливіші положення [1].

Процесуальні зміни встановлюють грошові штрафи (pena pecuniaria) для сторін процесу (а також для учасників, які не виступають як позивач або відповідач). Поправки до Цивільного процесуального кодексу Італії, спрямовані на посилення обов'язку співпраці сторін і третіх осіб із судом, передбачають процесуальні наслідки та грошові санкції у випадках необгрунтованої відмови від виконання процесуальних обов'язків [2].

Аналіз попередніх досліджень. Оскільки штраф є наслідком небажаної поведінки, яка суперечить меті цивільного процесу, зазвичай даний інститут розглядається як складовий елемент протидії зловживанню процесуальними правами, дослідженню якого присвячені праці Е. М. Каталано, Ф. Кордопатрі, М. Ф. Гирга (E.M. Catalano, F. Cordopatri, M. F. Ghirga), які в цілому погоджуються щодо доцільності легального визначення категорій зловживання правом, в тому числі й процесуальним. Дослідженню відповідальність юриста щодо та зловживання процесуальними правами присвячені праці Дж. Ромуальді. Практика застосування оновленого процесуального законодавства знаходиться у стадії формування, однак на доктринальному рівні висвітлюються певні проблеми, що можуть знизити ефективність примусових механізмів у цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. ЦПК Італії стягує грошовий штраф зі сторони, яка не виконує наказ судді про надання доказів чи вчинення інших дій, що сприяють судовому розгляду або не перешкоджають йому. Вказане вимагає від учасників судового провадження (та інших сторін) виконувати положення процесуального законодавства та негайно реагувати на вказівки судді під загрозою фінансового штрафу.

Якщо інше не передбачено законом, штрафи, передбачені ЦПК Італії, накладаються ухвалою (ordinanza), оскільки зазвичай усі

розпорядження судді, мають форму ухвали (ст. 134, 176 ЦПК Італії та ін.). Однак рішенням суду (sentenza) штраф накладається у випадках, передбачених статтями 89, 220, 226 ЦПК Італії.

1) технічний консультант, який допустив грубу недбалість під час виконання дій, які від нього вимагаються, карається позбавленням волі на строк до одного року або штрафом у розмірі до 10 329 євро. Накладення штрафу не впливає на можливість притягнення на загальних підставах до дисциплінарної, кримінальної та цивільної відповідальності, пов'язаної із відшкодуванням збитків, завданих сторонам (ст. 64 ЦПК Італії);

2) охоронець майна, який не виконує покладений на нього судом обов'язок зі зберігання та управління активами може бути притягнутий суддею до відповідальності у вигляді штрафу (від 250 до 500 євро), при цьому, накладення штрафу не впливає на можливість притягнення до кримінальної відповідальності та цивільної відповідальності, пов'язаної із відшкодуванням збитків, завданих сторонам (ст. 67 ЦПК Італії);

3) за вживання стороною та її представником у поданих до суду письмових документах і в промовах перед суддею непристойних або образливих виразів у рішенні суду суддя може також призначити скривдженій особі певну суму як компенсацію за завдану шкоду, навіть якщо вона не є матеріальною, та коли образливі вирази не стосуються предмета справи (ст. 89 ЦПК Італії).

Метою норми є встановлення певного балансу між процесуальними можливостями сторони захищати власну позицію, вживаючи, якщо це необхідно доволі різкі висловлювання, в з іншого боку – забезпечити, щоб це не виходило за межі розумних вимог, необхідних належного відправлення правосуддя, не підривало престиж та авторитет суду і не принижувало суб'єктів судового розгляду. Притягнення до такого роду відповідальності є дискреційним повноваженням судді, не залежить від наявності клопотань від сторони, честь та гідність якої було порушено, тому суд може не призначити штраф, обмежившись видаленням непристойних висловів із письмових документів, зупиненням образливих усних промов у судовому засіданні. Примітно, що відповідальність за образу іншого учасника процесу завжди покладається на сторону, навіть якщо проти-

правні дії були допущені її представником, адже дії останнього завжди реалізуються від імені сторони, а остаточне рішення суду може містити присуд лише щодо сторони у справі. Крім цього, за вживання образливої та непристойної лексики щодо обставин, які не є предметом позову, за загальним правилом може наступати і кримінальна відповідальність. Якщо такі вислови входять до предмету позову і предмету доказування (наприклад, у справі про захист честі, гідності, ділової репутації), очевидно, що вони будуть неодноразово відтворюватися у процесуальних документах, промовах, інших доказах, а тому ані цивільна процесуальна, ані кримінальна відповідальність не настає;

4) у разі відмови особи без поважної причини надати на вимогу суду докази для огляду суд може накласти на сторону штраф (*pena pecuniaria*) у розмірі від 500 до 3000 євро, а на третю особу – від 250 до 1500 євро (ст. 118 ЦПК Італії). При цьому враховується, чи не була така вимога суду занадто обтяжливою для сторони, чи є якісь інші обставини, що унеможливають надання доказу (наприклад, порушення професійної, службової чи державної таємниці), чи є інші можливості встановити фактичні обставини справи;

5) в продовження положень ст. 118 ЦПК Італії, статтею 210 ЦПК Італії передбачено повноваження суду за заявою сторони наказати іншій стороні чи третій особі пред'явити в суді документ чи іншу річ, яку він вважає за необхідне дослідити під час судового розгляду. Якщо сторона не виконує розпорядження про витребування без поважних причин, суддя накладає штраф у розмірі від 500 євро до 3000 євро, а на третю сторону – у розмірі від 250 до 1500 євро. Відмінність у нормах ст. 118 та 210 ЦПК Італії полягає фактично в тому, за чією ініціативою витребовуються докази (суду чи сторони);

6) безпідставна відмова сторони правочину від визнання нею факту підписання договору, якщо в ході судового розгляду з'ясується протилежне, може бути оштрафована на суму від 2 до 20 євро (ст. 220 ЦПК Італії). Даний захід відповідальності пов'язаний із стимулюванням сторін не перешкоджати процесу доказування, заперечуючи справжність письмових доказів. Оскільки висновок про допустимість доказу суд може прийняти тільки у сукупності інших

доказів (наприклад – графологічною експертизою), штраф на сторону накладається ухвалою, а рішенням по суті спору;

7) у разі відмови у задоволенні «скарги про підробку» суд накладає на позивача порівняно невеликий штраф у розмірі не менше двох і не більше двадцяти євро (ст. 226 ЦПК Італії). Такого роду скарга може бути ініційована зацікавленою особою як окремо, так і в ході розпочатого судового процесу (зادля усунення можливості винесення судом неправильного рішення на основі фальшивого документа). При цьому цивільний аспект визнання документу підробленим (вилучення його з цивільного обігу, невизнання обставин, викладених у документі) не впливає на можливе паралельне притягнення до кримінальної відповідальності за підробку документа, оскільки їхня мета різна: у цивільному судочинстві важливо довести, що оскаржуваний документ не відповідає істині, тоді як у кримінальному провадженні мета полягає в тому, щоб ідентифікувати та покарати особу, що сфальшувала документ;

8) у разі неявки належним чином викликаного свідка суддя може розпорядитися про повторний виклик або привід з одночасним накладенням штрафу в розмірі від 100 до 1000 євро, а у разі повторної неявки без поважної причини суддя – застосовується привід свідка на те саме або наступне слухання з накладенням штрафу у розмірі не менше 200 євро та не більше 1000 євро (ст. 255 ЦПК Італії). Слід звернути увагу на формулювання відповідного законодавчого положення: якщо у випадку першої неявки свідка суддя на власний розсуд застосовує штрафну санкцію, то у разі наступної неявки суддя зобов'язаний накласти на свідка штраф. Законодавством розрізняється неявка свідка і відмова від дачі показань: по-перше, тим, що у разі відмови від дачі показань свідок все ж має прийти у судове засідання, а по-друге, за відмову від дачі показань передбачено кримінальну відповідальність – позбавлення волі на строк до шести місяців або штраф від 30 євро до 516 євро (ст. 366 Кримінального кодексу Італії);

9) у разі подання стороною до апеляційного суду явно неприйнятної або необґрунтованої заяви про зупинення виконання рішення суддя апеляційної інстанції може накласти на таку сторону штраф у розмірі не менше 250 євро та не

більше 10 000 євро, який сплачується до фонду штрафів (ст. 283 ЦПК Італії). Така ухвала може бути скасована рішенням апеляційного суду, однак самостійному оскарженню не підлягає;

10) у провадженнях за груповими позовами до сторони, яка без поважних причин відмовляється виконувати ухвалу судді про витребування доказів, до сторони або третьої особи, яка знищує докази, що мають відношення до судового процесу (якщо це не містить складу злочину), суддя застосовує грошову адміністративну санкцію в розмірі від 10 000 до 100 000 євро, які перераховуються до Фонду штрафів. (ст. 840-5 ЦПК Італії). Одночасно із накладення грошового стягнення, якщо сторона без поважних причин відмовляється виконати розпорядження судді про пред'явлення доказів або знищує докази, що мають значення для справи, суддя, оцінивши наявні докази, може визнати певний факт доведеним.

З огляду на підстави накладення штрафу можна зробити висновок, що італійське процесуальне законодавство не вказує на зловживання процесуальними правами я на поведінку, за яку сторона напряму піддається матеріальній відповідальності у вигляді фінансової санкції: щоб припинити спотворене використання процесуального інструменту, суди вдаються до визнання заяви неприйнятною: зловживання процесом карається санкцією у вигляді відшкодування збитків за необачне судове провадження відповідно до ст. 96 ЦПК Італії. Якщо виявиться, що сторона, яка програла, діяла недобросовісно або перешкоджала провадженню, звернулася до суду за відсутності порушеного права, отримала запобіжні заходи на свою користь, розпочала чи завершила примусове виконання, суддя, на вимогу іншої сторони, присуджує їй до сплати, окрім судових витрат, сплатити іншій стороні завдані збитки, а також (з власної ініціативи, незалежно від того, чи біло відповідне клопотання сторони) штраф на користь фонду штрафів не менше 500 євро та не більше 5000 євро.

Деякими науковцями визнається недосконалість процесуального законодавства щодо притягнення до відповідальності тільки недобросовісної сторони: як зазначає Дж. Ромуальді, «відшкодування збитків за необережне судове провадження, а також визнання заяви непри-

йнятною є санкціями, які стосуються сторони, а не автора процесуальної поведінки, адвоката, який відповідає за оцінку про обґрунтованість позиції клієнта та стратегії, які будуть прийняті в суді» [3, с. 4]. Пов'язане це із запровадженняю в Італії «адвокатською монополією», відповідно до якої сторона може самостійно брати участь у судових процесах тільки у мировому суді у справах з ціною позову до 1100 євро у справах працевлаштування, справах обов'язкового соціального страхування та щодо оренди, якщо сторона також є адвокатом, вона може виступати в суді без допомоги іншого адвоката. Діяльність, яку адвокат здійснює від імені клієнта, є частиною більш широких відносин, які пов'язують його з тим сектором державної системи, яким є відправлення правосуддя. Відносини, які пов'язують юриста з клієнтом, є суто приватними за своєю природою: договірна відповідальність виникає внаслідок надання (клієнтом) і прийняття (юристом) професійного завдання, але після вступу в процес ці відносини відходять на другий план, порівняно з публіцистичними та надіндивідуальними цілями судового рішення [3, с. 10-11]. З цих підстав науковцем робиться висновок щодо недоцільності вимагати від сторони оцінки її процесуальної поведінки, натомість таку оцінку потрібно вимагати від її адвоката.

Крім штрафу, який накладається судом на етапі судового розгляду, законом від 24 жовтня 2003 року було запроваджено інструмент «непрямого примусу» до виконання, що передбачає санкції грошового характеру, які мають застосовуватися лише до прав, що впливають із невзаємозамінних зобов'язань після винесення судового рішення [4]. У 2009 році положення ЦПК Італії були доповнені ст. 614-bis, в подальшому зміненою Законодавчими декретами №83/2015 та №132/2015, запровадивши загальне правило, яке робило б невідгідним для сторони, що програла, затримку у виконанні рішення суду.

В чинній редакції ст. 614-bis ЦПК Італії передбачає право виконавчого судді (тобто не судді, що розглядав справу і виносив рішення, а судді, який залучається на етапі виконання рішення), якщо це не є явно несправедливим, на вимогу сторони встановити грошову суму, яку боржник повинен

буде сплатити за кожне наступне порушення або невиконання судового рішення або за будь-яку затримку у його виконанні. Суддя може (але не зобов'язаний) встановити крайній строк тривалості заходу, враховуючи його мету та будь-які інші суттєві обставини.

Сума, яку боржник повинен буде сплатити за кожне порушення або невиконання чи затримку у виконанні наказу, визначається суддею враховуючи ціну спору, характер належного виконання, переваги для боржника, отримані від невиконання, завдану чи передбачувану шкоду та будь-які інші суттєві обставини (наприклад, враховуючи прибуток, який зможе отримати боржник за час затримки виконання рішення).

Сфера застосування відповідного положення обмежується невзаємозамінними зобов'язаннями (в італійському законодавстві невзаємозамінні зобов'язання характеризуються неможливістю його виконання будь-ким іншим, ніж боржником, або якщо сам кредитор незацікавлений у виконанні зобов'язання іншою особою), яке може бути як позитивним, так і негативним. Як зазначає Мауро Бове «немає сумніву, що перед обличчям порушення відносин, змістом яких є зобов'язання не діяти, що має тривалий характер, судова заборона завжди має подвійну цінність, будучи, з одного боку, спрямованою на минуле (позитивно), наказуючи припинити те, що було зроблено з порушенням зобов'язання не робити) і, з іншого боку, спрямованою у майбутнє (негативний наказ не порушувати в майбутньому)»[5]. Саме ця друга складова наказу про припинення порушення на майбутнє не може бути реалізована шляхом примусового виконання, і зазвичай вимагає посилення шляхом застосування примусового заходу.

Однак дані правила не застосовуються до публічних або приватних трудових спорів, відносин співробітництва (агентські відносини, комерційне представництво тощо, що носять безперервний характер і у яких наймана особа самостійно організовує власну діяльність), і виконання рішення щодо сплати грошових сум. Така міра непрямого примусу виконує санкційну, а не компенсаторну функцію, оскільки спрямована на покарання за непокору судовому рішенню та заохочує боржника до його виконання, поєднуючи в собі міру тиску на

боржника, необхідну для забезпечення повного виконання. Застосування заходу непрямого примусу жодним чином не створює подвійного відшкодування шкоди, від якої кредитор отримав би додаткову вигоду.

Як зазначається у літературі, виключення грошових зобов'язань із сфери застосування «астренту» не відповідає природі цього інституту, який виконує процесуальну функцію покарання, достатню для того, щоб переконати сторону, що програла, не затягувати виконання свого зобов'язання, а не компенсуючу функцію, достатню саму по собі для відшкодування подальших збитків, що виражається у втраті можливості, наприклад, інвестувати належну стягувачу суму та отримати від цього фінансовий прибуток. Так само виключення зі сфери дії «астренту» трудових спорів свідчить про те, що італійська правова система допускає можливість застосування стратегії відмови від виконання на шкоду тій стороні, що очікує певної поведінки, тим самим спотворюючи матеріальне право особи [6]. Однак низка судових рішень вищих інстанцій сформулювала позицію, що накладення штрафу за прострочення платежу допускається для всіх типів постанов, у тому числі щодо виплат матеріального характеру через переслідування санкційної, а не компенсаційної мети, оскільки штраф не має на меті відшкодування шкоди, завданої виконанням рішення, а передбачає покарання боржника.

І хоча астрент має свої переваги, італійська судова система не в повному обсязі використовує можливості даного інституту: в правосвідомості італійського судді судовий розгляд все ще відділений від виконання рішення (як було вказано вище, це проявляється навіть в тому, що контролем за виконанням займається інший суддя). Суддя, який розглядає справу, не має на меті врахувати, як рішення буде виконуватися, оскільки мета судочинства вважається досягнутою винесенням судового рішення, тоді як факультативна стадія примусового виконання з усіма пов'язаними з цим проблемами стане предметом контролю іншого судді [7].

Висновки. Накладення штрафу за італійським цивільним процесуальним законодавством є дискреційним повноваженням судді, не залежить від наявності клопотань від сторони.

З огляду на підстави накладення штрафу можна зробити висновок, що італійське процесуальне законодавство не вказує на зловживання процесуальними правами як на поведінку, за яку сторона напряду піддається матеріальній відповідальності у вигляді фінансової санкції: щоб перешкодити зловживанню процесуальними правами суди вдаються до визнання заяви неприйнятною та інших процесуальних наслідків. Безпосереднє зловживання процесом карається санкцією у вигляді відшкоду-

вання збитків за необачне судове провадження відповідно до ст. 96 ЦПК Італії.

Астрент як захід непрямого примусу виконує санкційну, а не компенсаторну функцію, оскільки спрямований на покарання за невиконання судового рішення та заохочує боржника до його виконання, поєднуючи в собі міру тиску на боржника, необхідну для забезпечення повного виконання. Застосування астрента не передбачає подвійного відшкодування шкоди, від якої кредитор отримав би додаткову вигоду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Attuazione della legge 26 novembre 2021, n. 206, recante delega al Governo per l'efficienza del processo civile e per la revisione della disciplina degli strumenti di risoluzione alternativa delle controversie e misure urgenti di razionalizzazione dei procedimenti in materia di diritti delle persone e delle famiglie nonche' in materia di esecuzione forzata. (22G00158) (GU Serie Generale n.243 del 17-10-2022 – Suppl. Ordinario n. 38) : Decreto Legislativo, 10 ottobre 2022, n. 149. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2022/10/17/22G00158/sg>.
2. Campione Francesco. Ordine di esibizione (onerosa) e tutela del terzo. *Rivista Judicium: il processo civile in Italia e in Europa*. 2022. № 2. URL: <https://www.judicium.it/wp-content/uploads/2022/02/Campione.pdf>.
3. Romualdi Giuliana. La responsabilità sociale dell'avvocato. Doveri di giustizia e abuso del processo. *Teoria e Storia del Diritto Privato*. Numero Speciale Anno 2022. XV. P. 1–15. URL: https://www.teoriaestoriadeldirittoprivato.com/wp-content/uploads/2022/11/2022_NS_Romualdi.pdf.
4. Caracciolo A.; Stamerra F.; Cesareo F. Astreintes and Italian Law. *Civil Procedure Review*. 2017. [S. l.], v. 8, n. 2. P. 45–72. URL: <https://civilprocedurereview.com/campa/article/view/150>.
5. Mauro Bove. La misura coercitiva di cui all'art. 614-bis c.p.c. *Rivista Judicium: il processo civile in Italia e in Europa*. 29 Aprile 2010. URL: <https://www.judicium.it/wp-content/uploads/saggi/44/bove%20614.bis.pdf>
6. Di Gianpaolo Caruso. La riforma delle misure di coercizione indiretta ex art. 614-bis c.p.c.: spunti comparati con il modello dell'astreinte francese. *Rivista Judicium: il processo civile in Italia e in Europa*. 2023. №5. URL: <https://www.judicium.it/wp-content/uploads/2023/05/Caruso.pdf>.
7. Capponi Bruno. Perché in Italia l'astreinte non si ama. *Giustizia insieme*. 20 april 2021. URL: <https://www.giustiziainsieme.it/en/processo-civile/1682-perche-in-italia-l-astreinte-non-si-ama?hitcount=0>.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-9>

Вечірко І. О.,

кандидат юридичних наук,

суддя Центрального апеляційного господарського суду у відставці

КОДЕКС УКРАЇНИ З ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

BANKRUPTCY CODE OF UKRAINE AS A SOURCE OF ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Стаття присвячена дослідженню процесуальних норм Кодексу України з процедур банкрутства (КУЗПБ), який пропонується розглядати в якості одного із джерел Господарського процесуального права. Встановлено, що необхідність зосередження у одному нормативному акті матеріально-правових, процедурних та процесуальних норм пов'язана із складним характером правовідносин неспроможності які є об'єктом правового регулювання. Досліджено питання щодо пошуку оптимальної структури нормативно-правового регулювання процесуальних відносин неспроможності. Обґрунтовано, що процесуальні норми КУЗПБ є спеціальними нормами, які покликані встановити правила розгляду господарським судом справ про банкрутство (неплатоспроможність). Разом із тим розгляд таких справ має здійснюватись з урахуванням загальних норм Господарського процесуального кодексу України (ГПК), які визначають завдання та основні засади господарського судочинства. Доведено, що знаходження процесуальних норм, які регулюють відносини неспроможності у різних нормативно-правових актах – КУЗПБ та ГПК породжує проблему забезпечення відповідності спеціальних процесуальних норм загальним. З введенням в дію КУЗПБ законодавцем не було одночасно внесено відповідні зміни до ГПК, що утруднює ефективне застосування процесуальних норм. Автор вважає, що відсутність серед визначених ст.12 ГПК форм господарського судочинства такої окремої форми як провадження у справах про банкрутство перешкоджає усвідомленню необхідності узгодження процесуальних норм КУЗПБ та ГПК. В умовах широкого застосування норм ст.7 КУЗПБ про розгляд спорів у відокремленому провадженні в межах справи про банкрутство особливе значення набуває узгодження норм цієї статті, із нормами ст.20 ГПК, якою встановлено юрисдикцію господарських судів щодо розгляду справ. Автором в результаті аналізу окремих процесуальних норм КУЗПБ, зроблено висновок про те що ці норми не забезпечують належного правового регулювання відносин неспроможності. Вказане свідчить про необхідність вжиття заходів із системного вдосконалення норм КУЗПБ як джерела господарського процесуального права, з урахуванням наукових досліджень у цій сфері, зокрема і доктринальних положень конкурсного процесу.

Ключові слова: процесуально-правове регулювання, провадження у справах про банкрутство, господарське судочинство, банкрутство, неплатоспроможність, принципи відносин банкрутства.

This article is devoted to the research of procedural rules of the Bankruptcy Code of Ukraine (BCU), which is proposed to be considered as one of the sources of Economic Procedural Law. It has been established that the need to concentrate substantive, procedural and procedural rules in a single regulation is determined by the complex nature of insolvency relations which are the object of legal regulation. It has been substantiated that the procedural rules of the BCU are special rules which are intended to establish the procedure for consideration of bankruptcy (insolvency) cases by an economic court. Still, such cases should be considered with due regard for the general provisions of the Economic Procedure Code (EPC) which define the tasks and fundamental principles of economic proceedings. It has been proven that the scattering of procedural rules governing insolvency relations around different legal acts, namely BCU and EPC, generates the problem of ensuring that special procedural rules are consistent with the general ones. With the enactment of the BCU, the legislator failed to amend the EPC simultaneously, which makes it difficult to apply the procedural rules effectively. The author believes that the absence of such a separate form as bankruptcy proceedings among the forms of economic proceedings defined in Article 12 of the EPC prevents the realization of the need to harmonize the procedural rules of the BCU and the EPC. Given the widespread application of the rules provided for by Article 7 of the BCU on consideration of disputes in separate proceedings within a bankruptcy case, it is of particular importance to

harmonize the rules of this Article with the rules of Article 20 of the EPC, which establishes the jurisdiction of economic courts to consider cases. Based on the analysis of certain procedural rules of the BCU, the author has concluded that these rules fail to ensure proper legal regulation of insolvency relations. Hence it is required to ensure systemic improvement of the BCU rules as a source of economic procedural law, taking into account the research findings in this area, including the doctrinal rules of the procedure for declaring bankruptcy.

Key words: procedural and legal regulation, bankruptcy proceedings, economic process, bankruptcy, insolvency, principles of bankruptcy.

Постановка проблеми. Господарське процесуальне право покликано врегулювати правовідносини, пов'язані з розглядом господарськими судами спорів у сфері економічної діяльності. Як будь-яка галузь права господарське процесуальне право черпає свої норми із спеціальних джерел, найпоширенішими із яких є нормативно-правові акти. Основним джерелом господарського процесуального права виступає Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК). Згідно із ст. 1 ГПК цей нормативний акт визначає юрисдикцію і повноваження господарських судів, встановлює порядок здійснення судочинства у господарських судах [1]. Разом із тим, для розгляду однієї із категорій справ, які розглядаються господарським судом, а саме справ про банкрутство законодавцем встановлені спеціальні правила. Ці правила були розташовані у окремому нормативному акті – Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) [2]. В результаті проведеної роботи з кодифікації законодавства про банкрутство було прийнято та введено в дію у жовтні 2019 року новий нормативний акт – Кодекс України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) [3]. Оскільки КУЗПБ, поряд з нормами матеріального права та процедурними нормами включає норми, які визначають порядок розгляду справ про банкрутство, тобто процесуальні норми, то цей Кодекс слід розглядати в якості одного із джерел господарського процесуального права. Дослідження норм цього нового джерела надає можливість з'ясувати особливості правового регулювання правовідносин неспроможності (банкрутства).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовідносини неспроможності та зміст нормативно-правових актів, якими вони врегульовані були предметом дослідження А. Бутирського, В. Джуни, Б. Полякова, П. Пригузи, В. Радзивілюк, М. Тітова та ряду інших авто-

рів. Новий етап таких досліджень, пов'язаний із прийняттям КУЗПБ та виявленням судовою практикою істотних недоліків правового регулювання відносин неспроможності. Заслугує на увагу ряд останніх публікацій, в яких розглянуто окремі проблеми процесуального регулювання відносин неспроможності. Так, предметом дослідження О.Квасницької та С.Райчевої була сутність та особливості застосування відокремленого провадження у справах про банкрутство) [4]. Р. Поляков досліджуючи принципи відносин банкрутства звернувся до обґрунтування дії принципу всеспільності як основоположного (базисного) принципу відносин неспроможності [5]. В. Дуткою було звернуто увагу на деякі недоліки норм КУЗПБ та процесуальні особливості розгляду справ про банкрутство) [6]. Разом із тим, виникає нагальна необхідність у дослідженні норм КУЗПБ як одного із джерел господарського процесуального права і з'ясуванні його призначення та місця в системі нормативно-правового регулювання процесуальних відносин неспроможності.

Постановка завдання. Метою даної статті є виявлення проблем процесуального регулювання відносин неспроможності, що викликані зокрема наявністю недоліків норм кодифікованого акта – КУЗПБ як одного з джерел господарського процесуального права. Для досягнення цієї мети необхідно з'ясувати особливості нормативно-правового регулювання процесуальних відносин неспроможності, визначити роль КУЗПБ у забезпеченні такого регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. ГПК України, визначаючи коло законодавчих актів, відповідно до яких здійснюється судочинство в господарських судах, відносить до таких актів Конституцію України, власне ГПК України, Закон України «Про міжнародне приватне право», Закон про банкрутство та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Не зважаю-

чи на тривале зволікання законодавця із внесенням відповідних змін до ГПК судова практика виходить із того, що КУзПБ після введення його у дію у жовтні 2019 року є тим спеціальним нормативним актом який регулює правовідносини неспроможності (банкрутства)

Аналіз складу норм КУзПБ свідчить, що у цьому нормативному акті зосереджено матеріально – правові норми, процедурні норми та процесуальні норми. Необхідність включення до одного нормативного акту різних за галузеву належністю норм викликана складним характером суспільних відносин неспроможності, які є об'єктом правового регулювання. При цьому слід враховувати, що матеріально-правові норми неспроможності знаходяться і в інших правових актах, зокрема Цивільному кодексі України та Господарському кодексі України. Що стосується процесуальних норм, то поряд з нормами КУзПБ для розгляду справ про банкрутство, застосовуються норми ГПК України, який є основним джерелом Господарського процесуального права. Оскільки КУзПБ містить процесуальні норми, які при розгляді справ про банкрутство застосовуються в господарському судочинстві, то цілком обгрунтовано цей нормативно-правовий акт може бути віднесений до джерел господарського процесуального права [7, с. 19].

Питання пошуку оптимальної структури джерел правового регулювання відносин неспроможності раніше було предметом дослідження фахівців. Так, В.В. Джузь пропонував матеріальні норми неспроможності розташувати у Господарському кодексі України, процесуальні – у Господарському процесуальному кодексі України, а норми про систему конкурсного управління в окремому законі. При цьому, до норм про систему конкурсного управління він відносить норми, які забезпечують реалізацію процедур провадження у справах про банкрутство [8, с. 236–237]. В.С. Щербина вважав за необхідне зосередити у новому Господарському процесуальному кодексі норми, які б регулювали позовне провадження, провадження у справах про банкрутство та інші форми судового провадження [9, с. 17]. Необхідність вжиття заходів з кодифікації законодавства про неспроможність та викладення відповідних правових норм в окремому нормативно-

му акті – Кодексі про неспроможність була обгрунтована Б.М. Поляковим. При цьому, він пропонував у зазначеному кодексі передбачити окрему главу, яка б регулювала процесуальні питання неспроможності [10, с. 77]. Автором даного дослідження раніше зверталась увага на те, що стан законодавчого процесу та відсутність концептуальних підходів у реформуванні інституту неспроможності не давали підстав для негайного втілення в життя ідеї кодифікації відповідного законодавства [11, с. 233].

Пропозиція Б.М. Полякова щодо кодифікації законодавства про банкрутство частково знайшла своє втілення у новому нормативному акті – КУзПБ. Так, цей Кодекс не має окремої структурної частини, яка б містила процесуальні норми неспроможності. Разом із тим процесуальні норми були розміщені в усіх чотирьох книгах КУзПБ.

Процесуальні норми КУзПБ є спеціальними нормами, що встановлюють правила розгляду справ про банкрутство (неспроможність). При цьому, розгляд таких справ знаходиться в юрисдикції господарських судів, які при здійсненні судочинства мають керуватися нормами ГПК України. Загальні норми ГПК України відтворюють функціональне призначення господарського процесу, його задачі та принципи. Таким чином норми ГПК України співвідносяться з процесуальними нормами КУзПБ як загальні та спеціальні норми. Крім цього, для розгляду в межах справи про банкрутство спорів за участю боржника мають застосовуватися норми ГПК, які регулюють здійснення позовного провадження, що передбачено ст. 7 КУзПБ.

В. Радзивілюк звертає увагу, що необхідність у спеціальному законодавстві обумовлена об'єктивною потребою особливого регулювання, яка реалізується за допомогою визначеного інструментарію і встановлює інші правила по відношенню до загальних положень ГПК, ЦК та інших законодавчих актів. [12, с. 539]. Необхідність в окремих правилах розгляду справ викликана особливим суб'єктивним складом учасників справи про банкрутство, побудовою провадження у справі на конкурсі всіх кредиторів, застосуванні до боржника судових процедур банкрутства (неплатоспроможності). Відповідність процедури розгляду справ про банкрутство конструкції судового провадження

проявляється у встановленні процесуального порядку, що характеризується послідовністю дій суду та учасників справи про банкрутство. Цей процесуальний порядок включає: вимоги до змісту і порядку подачі заяви про відкриття провадження у справі; порядок виявлення кредиторів; правила розгляду заяв кредиторів; порядок застосування до боржника судових процедур банкрутства, підстави та порядок розгляду заяв про визнання недійсними угод боржника та інше. Одже, сукупність процесуальних дій у справах про банкрутство (неплатоспроможність) та умови їх здійснення істотно відрізняються від таких дій та умов у інших видах судових проваджень. Слід погодитися з Д. Луспеником, що той підхід, згідно з яким процесуальна форма має бути уніфікована у всіх справах не відповідає сучасним реаліям, які спостерігаються у процесі удосконалення нормативно-правового регулювання процесуальної діяльності, а також концептуальним підходам до розв'язання проблеми створення оптимальної моделі судочинства [13, 38].

Знаходження процесуальних норм, що регулюють відносини неспроможності у різних нормативно-правових актах – КУзПБ та ГПК породжує проблему забезпечення відповідності спеціальних процесуальних норм загальним. Оскільки ГПК встановлює порядок здійснення судочинства в господарських судах, то запровадження будь-якого іншого, ніж передбачено ГПК порядку розгляду справ і його регламентацію в окремому нормативному акті обов'язково має бути узгоджено з нормами ГПК. Автором раніше пропонувалось внести зміни до ст. 12 ГПК з метою визначення провадження у справі про банкрутство в якості самостійного виду (форми) провадження за правилами якого розглядаються справи про банкрутство (неплатоспроможність) [14, с. 53]. Необхідність вказаних змін пов'язана із тим, що в ГПК не визначено окремої форми судового провадження для розгляду справ про банкрутство та цей розгляд передбачено здійснювати за правилами позовного провадження. Фактично розгляд справ про банкрутство за правилами позовного провадження є неможливим, оскільки для такого розгляду необхідні інші процесуальні правила. Підтримуючи необхідність приведення ст. 12 ГПК України у відповідність до положень

КУзПБ, О.Квасніцька та С.Райчева слушно пропонують відобразити у частині 6 даної статті факт наявності крім основного провадження у справах про банкрутство, яке здійснюється за правилами КУзПБ, також і додаткового – відокремленого провадження, призначеного для розгляду майнових спорів. При цьому вони звертають увагу, що одна категорія таких спорів розглядається за правилами спрощеного позовного провадження (де сторона не набуває статусу учасника справи про банкрутство), а інша – розглядається у межах судових процедур, де заявник є учасником провадження [4, с. 114]. Необхідність зосередження в межах справи про банкрутство розгляду спорів за участю боржника підтримується дослідниками правовідносин неспроможності та судовою практикою, оскільки така концентрація розгляду спорів має сприяти досягненню визначеної в преамбулі КУзПБ мети – задоволення вимог кредиторів. Так, Р. Поляков зазначає, що розгляд справ про банкрутство охоплюється поняттям «*Judicium universale*» тобто є комплексним судовим процесом, який об'єднує в одну процедуру всю сукупність проваджень стосовно питань, вимог, претензій та спорів, пов'язаних із надзором, контролем, розподілом або експлуатацією спільного майна боржника, що підлягають вирішенню судом. В результаті здійснення аналізу універсального судового провадження ним сформульовано принцип всеспільності, за яким спільність кредиторів в універсальному судовому провадженні за допомогою арбітражного керуючого та під судовим наглядом має право задовольнити відповідно до черговості та привілеїв свої заявлені та визнані судом вимоги за рахунок спільного майна, відступленого їхнім спільним боржником [5, с. 209]. Вирішення в межах справи про банкрутство спорів, стороною яких є боржник передбачено ст. 7 КУзПБ. При цьому нормою частини другої цієї статті визначено перелік таких спорів. Проте, цей перелік має бути узгоджений із нормою п.8 частини першої статті 20 ГПК, яка визначає юрисдикцію господарських судів щодо розгляду справ, у спорах з вимогами до боржника, відносно якого відкрито провадження у справі про банкрутство. Адже, не можуть в межах справи про банкрутство розглядатися спори у справах, які не відно-

сяться до юрисдикції господарського суду або їх розгляд передбачений ГПК у іншому судовому провадженні. А. Бутирський звертає увагу, що застосування правових норм ГПК України обумовлено тим, що КУзПБ не повною мірою забезпечує правове регулювання процедури банкрутства з процесуальних питань[15, 35].

Автори кодексу намагались слідувати вітчизняним традиціям кодифікації та побудувати його за пандектною системою, яка передбачає наявність загальної і спеціальної частини. Загальна частина КУзПБ містить визначення термінів, які вживаються у Кодексі, що надає можливість пересвідчитися у особливому характері правовідносин банкрутства. Ці особливості, зокрема пов'язані із вживанням вказаних термінів у значенні, передбаченому для цілей КУзПБ. В процесуальному відношенні першочергове значення має визначення суб'єктів правовідносин неспроможності, які в Кодексі іменуються учасниками у справі про банкрутство (неплатоспроможність). Такими учасниками є насамперед сторони у справі, якими являються конкурсні кредитори (голова комітету кредиторів), забезпечені кредитори, боржник (банкрут). Поряд із сторонами слід звернути увагу на такого специфічного обов'язкового учасника справи як арбітражний керуючий. Крім прямо визначених учасників справи, КУзПБ передбачає наявність інших учасників, щодо прав або обов'язків яких існує спір. В зв'язку із цим є необхідним у загальній частині КУзПБ визначити процесуальний статус таких інших учасників у справі про банкрутство, зміст їх процесуальних прав та обов'язків. Норми статті 8 КУзПБ мають бути узгоджені із нормами Глави 2 ГПК України, що визначають юрисдикцію господарських судів. Разом із тим, саме у цій статті слід відобразити наявність такої процесуально-правової конструкції як відокремлене провадження з розгляду спорів за участю боржника. Загальна частина КУзПБ не містить переліку та змісту принципів відносин неспроможності у т.ч. процесуальних. Проте без врахування таких спеціальних принципів не можливо досягти цілей здійснення провадження у справі про банкрутство. КУзПБ не містить правил застосування процесуальних норм за наявності колізій між нормами КУзПБ та ГПК.

Як і будь-який процесуальний Кодекс КУзПБ містить порядок здійснення судового провадження, що включає зміст процесуальних дій, які мають бути вчинені судом та іншими учасниками провадження. При цьому, фактично ми можемо говорити про наявність особливостей у порядку здійснення провадження у справі про банкрутство юридичної особи та провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Наявність особливостей цих проваджень проявляється вже у різних вимогах до заяви про відкриття справи та доданих до неї доказів. Також у цих провадженнях до боржника юридичної особи і боржника фізичної особи застосовуються різні судові процедури. На жаль законодавцю у КУзПБ не вдалося вибудувати послідовну систему процесуальних дій та процесуальних відносин відповідних проваджень від вирішення судом питання про прийняття заяви до розгляду до закриття провадження у справі. Об'єктивні труднощі пов'язані з необхідністю застосування до боржників в процесі розгляду справи відповідних судових процедур і викладенням процесуальних норм у відповідних розділах. Особливе значення для розгляду справи має стадія прийняття заяви до розгляду та відкриття провадження у справі про банкрутство. Проте, Кодекс не містить підстав залишення без руху заяви про банкрутство юридичної особи, посилаючись на визначення таких підстав у ГПК, не зважаючи на особливості складу доказів у справі про банкрутство. Процесуальна дія щодо залишення без руху заяви фізичної особи про неплатоспроможність взагалі не передбачена нормами Кодексу, що має ознаки дискримінації в порівнянні з особою юридичною. Існує ряд інших недоліків процесуального регулювання КУзПБ провадження у справі про банкрутство. Наявність таких недоліків призвела до необхідності внесення численних змін до КУзПБ, якими виправлено ряд помилок і неточностей допущених в законодавчому акті. Б.Поляков та В.Радзивілюк звертають увагу на те, що законодавець при вдосконаленні правового регулювання відносин банкрутства має зважати на результати доктринальних досліджень у цій сфері, спрямовані на вирішення глобальних завдань із відновлення платоспроможності насамперед суб'єктів господарюван-

ня і врегулювання боргових зобов'язань громадян[16 с14]. Таким чином, в умовах наявності значних недоліків КУзПБ у процесуальному регулюванні відносин неспроможності, неузгодження його з нормами ГПК України виникає нагальна необхідність у продовженні наукових пошуків, врахуванні у нормотворчій діяльності результатів наукових досліджень у цій сфері.

Висновки. Основним джерелом господарського процесуального права виступає Господарський процесуальний кодекс України. Проте, складний характер правовідносин неспроможності викликає необхідність зосередження у одному нормативному акті – КУзПБ матеріально-правових, процедурних та процесуальних норм. Оскільки КУзПБ містить процесуальні норми, які при розгляді справ про банкрутство застосовуються в господарському судочинстві, то цілком правомірно цей нормативно-правовий акт розглядати в якості одного із джерел господарського процесуального права. Процесуальні норми КУзПБ є спеціальними нормами, що встановлюють правила розгляду справ про банкрутство (неплатоспроможність). Разом із тим розгляд таких справ має здійснюватись з урахуванням загальних норм Господарського процесуального кодексу України(ГПК), які визначають завдання та основні засади господарського судочинства. Знаходження процесуальних норм, які регу-

люють відносини неспроможності у різних нормативно-правових актах – КУзПБ та ГПК породжує проблему забезпечення відповідності спеціальних процесуальних норм загальним. З введенням в дію КУзПБ законодавцем не було одночасно внесено відповідні зміни до ГПК, що утруднює ефективне застосування процесуальних норм. Відсутність серед визначених ст. 12 ГПК форм господарського судочинства такої окремої форми як провадження у справах про банкрутство перешкоджає усвідомленню необхідності узгодження процесуальних норм КУзПБ та ГПК. В умовах широкого застосування норм ст.7 КУзПБ про розгляд спорів у відокремленому провадженні в межах справи про банкрутство особливе значення набуває узгодження норм цієї статті, із нормами ст.20 ГПК, якою встановлено юрисдикцію господарських судів щодо розгляду справ.

Процесуальні норми КУзПБ не забезпечують достатньої правової регламентації для здійснення судового провадження у справах про банкрутство, про що свідчить внесення чисельних змін та доповнень до цього Кодексу. В зв'язку із наведеним виникає необхідність вжиття заходів із системного вдосконалення норм КУзПБ як джерела господарського процесуального права, з урахуванням наукових досліджень у цій сфері, зокрема і доктринальних положень конкурсного процесу

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський процесуальний кодекс України. У редакції Закону № 2147-VIII від. 03.10.2017. *ВВР*. 2017, № 48, ст. 436.
2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». В редакції Закону № 4212-VI від 22.12.2011 р. *ВВР*, 2012, №32-33, ст. 413.
3. Кодекс України з процедур банкрутства. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 19, ст. 74.
4. Квасніцька О., Райчева С. Генезис відокремленого провадження у справах про банкрутство. *Право України*. 2023. № 11. С. 102–115.
5. Поляков Р. Принцип всеспільності як основоположний (базисний) принцип відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 202–210.
6. Дутка В. Процесуальні особливості розгляду справ про банкрутство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 176–178.
- 7 Васильєв С.В., Попович С.М. Господарське судочинство України : підручник. Київ : Алерта, 2023. 394 с.
8. Джуль В.В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія. Видання друге. К. : Юридична практика, 2006. 384с.
- 9.Щербина В.С. Деякі проблеми удосконалення господарського і господарського процесуального законодавства. *Право України*. 2010. № 8. С. 13–18.
- 10.Поляков Б. М. Законодавство України про банкрутство: теорія та практика його застосування Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2011. 240 с.
11. Вечірко І.О. Особливості процесуального регулювання провадження у справах про банкрутство. Наукові записки: серія «Право». Випуск 6. Острог. Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2005. С. 228–234.

12. Радзивілюк В. Правове регулювання банкрутства. Господарське право (Загальна частина) : підручник / за ред. В.С. Щербини, В.В. Рєзнікової. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. С. 533–585.

13. Луспеник Д. Ідеальний процесуальний кодекс: яким він має бути? Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства. Зб. наук. праць. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 лип. 2017 р.) за заг. ред. І. О. Ізарової, Р. Ю. Ханік-Посполітак. Київ : ВД Дакор, 2017. С. 36–47.

14. Вечірко І. Особливості правового регулювання провадження у справах про банкрутство як окремої форми господарського судочинства. Збірка наукових статей та судової практики Верховного Суду щодо застосування Кодексу України з процедур банкрутства / за загальною редакцією д.ю.н., судді Верховного Суду С.В. Жукова. Київ: Алерта, 2021. С. 45–53.

15. Бутирський А. Класифікація строків у процедурі банкрутства. *Право України*. 2021. № 4. С. 33–42.

16. Поляков Б., Радзивілюк В. Доктрина конкурсного процесу. *Право України*. 2021. № 4. С. 13–22.

Кубрак Г. О.,

*аспірант кафедри господарського права та процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

LEGAL REGULATION OF STATE SUPPORT FOR SMALL AND MIDSIZE BUSINESSES: FOREIGN EXPERIENCE

У статті розглянуто зарубіжний досвід державної підтримки суб'єктів малого та середнього бізнесу та доцільність його застосування в Україні з метою побудови ефективних державних інституцій та нормативних засад, що сприятиме сталому економічному та соціальному розвитку та повоєнному відновленню країни. Доведено необхідність уніфікації вітчизняної економічної та правничої термінології та легалізації терміну бізнес, що сприятиме більш чіткому визначенню основних напрямів економічної політики держави та вибору правових засобів реалізації регуляторної політики у цій сфері.

Розглянуто підходи віднесення підприємств до категорії малих чи середніх, поширених у країнах з найбільш розвинутою економікою, зокрема Японії та Південної Кореї. Зокрема, у період з 1965 по 1990 рік ВВП у цих країнах щороку зростає у два рази швидше, ніж у будь-якій інших економіках, що обумовило трансформацію соціальної сфери, значне зменшення бідності та скорочення нерівності доходів населення, що стало можливим, з поміж інших чинників, завдяки ефективній політиці стимулювання малого й середнього бізнесу. Встановлено, що віднесення підприємств до категорії малих чи середніх засновано, здебільшого, на кількісних та якісних критеріях, які не є однаковими для усіх країн, більш того, для різних галузей економіки у межах країни. Не існує єдиної для усіх країн класифікації малих та середніх підприємств, найбільш поширений підхід ґрунтується на кількості співробітників, річному обороті або загальній сумі активів.

Зарубіжний досвід показує, що запорукою розвитку малого та середнього бізнесу є його всебічна та стабільна підтримка з боку держави. Проаналізовано досвід Японії та Південної Кореї щодо створення спеціального законодавства та спеціальних урядових установ, що є важливими складовими у механізмі підтримки малого та середнього бізнесу. Законодавство цих країн змінюється відповідно до трансформації стратегій їх економічного розвитку. Встановлено основні напрями діяльності спеціалізованих державних установ, створених для реалізації державної політики з підтримки малого та середнього бізнесу у цих країнах, серед яких планування та розробка основних заходів щодо заохочення та розвитку малого та середнього підприємництва; удосконалення методів управління малими та середніми підприємствами, розвитку технологій у цій сфері; оптимізація операцій із суб'єктами малого та середнього підприємництва; сприяння фінансуванню малого та середнього бізнесу; надання консультацій з питань управління малими та середніми підприємствами тощо.

Ключові слова: малий і середній бізнес, малі і середні підприємства, мікропідприємства, мікробізнес, підприємство, бізнес, державні органи, Японія, Південна Корея, ЄС, США, Китай, законодавство з підтримки бізнесу, критерії визначення підприємств малого та середнього бізнесу, зарубіжний досвід, державна підтримка малого та середнього бізнесу.

The article considers foreign experience of state support of small and midsize business entities and the feasibility of its application in Ukraine in order to build effective state systems and implement policy, which will contribute to the sustainable economic and social development and post-war reconstruction of the country. It's proved the necessity of unification of the domestic economic and legal terminology and legalization of the term «business», which will contribute to a better definition of the main directions of the economic policy of the state and the choice of legal means of implementing regulatory policy in this sphere.

It's considered approaches for defining of enterprises to the category of small or midsize enterprises, which are common in the countries with the most developed economy, including Japan and South Korea. In particular, between 1965 and 1990, in these countries GDP grew twice as fast annually than in any other economy, which, among other factors, has led to transformation of the social sphere, to significant poverty reduction and income inequality which became possible through effective incentive policy of small and midsize business. It has been established that defining of enterprises to the category of small or midsize enterprises is based mainly on quantitative and qualitative criteria, which are not the same for all countries, what's more, for different branches of the economy within the country. There is no single classification of small and midsize enterprises for all countries, the most common approach being based on the number of personnel, annual turnover or total amount of assets.

Foreign experience shows that the guarantee of the development of small and midsize business is its comprehensive and stable support from the state. The experience of Japan and South Korea in the creation of special legislation and special state institutions, which are important components of the mechanism for supporting small and midsize business, has been analyzed. Legislation of these countries are changing in line with the transformation of strategies of their economic development. Have been determined main directions of activity of specialized state institutions created for realization of the state policy on support of small and midsize business in these countries, among which the planning and development of basic incentive measures and development of small and midsize enterprises; improvement of management methods of small and midsize enterprises; development of technologies in this sphere; optimization of operations with small and midsize business entities; promoting in financing small and midsize businesses; advising on the management of small and midsize enterprises, etc.

Key words: *small and medium business, small and medium-sized enterprises, entrepreneurship, state support bodies for small medium-sized business, external experience, Japan, South Korea, legislation on business support.*

Постановка проблеми. Малі та середні підприємства, загальна кількість яких в усьому світі перевищує 400 млн., є основою глобальної та національної економік та основним чинником їх зростання, запровадження інновацій, створення робочих місць та соціальної інтеграції. Зокрема, за даними ООН, вони складають приблизно 90% від загальної кількості підприємств (у країнах з розвинутою економікою – 99%), є основним джерелом створення робочих місць – до 70% населення залежно від країни, а також 50% ВВП на глобальному рівні. У той же час багато проблем, з якими стикаються малий та середній бізнес, серед яких недостатній рівень фінансування, обмежені управлінські можливості, низька продуктивність, нормативна неврегульованість чи навпаки, надмірна врегульованість, стають більш гострішими в глобалізованому, технологічному середовищі, обумовлюють розробку ефективних стратегій його державної підтримки, що є одним із головних пріоритетів для багатьох урядів у всьому світі. Український бізнес зазнає величезних збитків від військової агресії, тому перед державою стоїть надважливе питання запровадження засобів, які б підтримували його. Отже, розробка законодавства, що стосуються малих та середніх підприємств (у подальшому – МСП), є життєво важливим механізмом їх підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання зарубіжного досвіду розвитку малого та середнього бізнесу в Україні є предметом дослідження багатьох науковців, серед яких Ю. Аністратенко, Д. Коритін, В. Капітан, І. Кравець, С. Лайчук, Л. Мазуренко, Д. Пиріг, І. Похиленко, В. Рєзнікова, Т. Томлюк та ін. Наразі особливої уваги заслуговує досвід країн, які після руйнівних війн протягом

незначного часу змогли відродитися та перетворитися на найрозвинутіші економіки світу.

Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду державної підтримки суб'єктів малого та середнього бізнесу та доцільність його застосування в Україні з метою побудови ефективних державних інституцій та нормативних засад, що сприятиме сталому економічному та соціальному розвитку та повоєнному відновленню країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчить аналіз зарубіжної практики функціонування бізнесу, його розглядають як комерційну, промислову, професійну діяльність у межах певної організаційної структури (компанії, підприємства, концерну тощо) [5]. Для позначення цієї діяльності з урахуванням її поділу на види за кількісними та якісними критеріями, використовуються різні терміни, зокрема «малий і середній бізнес», «малі і середні компанії», «малі і середні підприємства». Зокрема, у європейських наукових школах та нормативно-правових актах найбільш вживаним є термін «малі та середні підприємства» (small and medium enterprises, SMEs), а в США – «малий бізнес» (small business) [1, с. 22].

В українській економічній і правничій термінології аналогом зарубіжному терміну «бізнес» є термін «підприємництво», які закріплено на законодавчому рівні. Виокремлюють різні підходи щодо співвідношення термінів «бізнес» та «підприємництво», що сформувалися у вітчизняній цивілістичній та економічній наукових доктринах: їх ототожнюють; ширшим вважають або термін «бізнес», або термін «підприємництво». На думку В. Рєзнікової та І. Кравець, «найбільш виправданим з позицій потреб чинного господарського законодавства є підхід до їх розуміння як синонімів» [4, с. 30].

Більш обґрунтованим, на нашу думку, є підхід, відповідно до якого вони є близькими за змістом, але не тотожними, хоча і використовуються переважно як синоніми, і що перше з них ширше за своєю природою у порівнянні з другим.

Слід звернути увагу на зміну підходів до уніфікації термінології з цього питання: якщо на початку ХХІ століття здебільшого обґрунтовували необхідність «внесення змін до законодавства та заміни іноземного терміну «бізнес» вітчизняним «підприємництво» [3, с. 14], то наразі більш поширеним є підхід з пропозицією легалізувати термін «бізнес» та закріпити його у ГК України та ЦК України, що «дасть змогу більш чітко та вірно визначати основні напрями економічної політики держави та вибір певних правових форм здійснення державного регулювання економіки та засобів державного регулювання бізнесу» [2, с. 17].

Критерії визначення підприємств малого та середнього бізнесу. Важливим є визначення найпоширеніших підходів до віднесення підприємств до категорії малих чи середніх, поширених у країнах з найбільш розвинутою економікою.

Майже стовідсоткові показники мають малі та середні підприємства в економічній та соціальній структурі країн ЄС: їх загальна кількість становить 24 млн., що є 99% усіх підприємств, які забезпечують дві третини робочих місць у приватному секторі [8]. Критерії віднесення підприємств до категорії мікропідприємств, малих та середніх підприємств визначено у рекомендації Європейської Комісії від 2003 року, які ґрунтуються на кількості співробітників, річному обороті або загальній сумі активів: мікропідприємства – менше 10 співробітників з річним оборотом або балансом, що не перевищує 2 млн. євро; малий бізнес – від 10 до 49 співробітників з річним оборотом або балансом, що не перевищує 10 млн. євро; середній бізнес – від 50 до 249 співробітників із річним оборотом менше 50 млн. євро або балансом менше 43 млн. євро [7].

У США – країни з найбільш розвинутою економікою, у 2023 році кількість малих підприємств у США досягла 33,3 млн., що становить майже весь 99,9% від бізнесу країни і продемонструвала їх збільшення на 0,3% порівняно з 2022 роком та 12,5% порівняно

з 2017 роком [20]. Управління малого бізнесу – урядова установа США, покликана надавати допомогу малому бізнесу, класифікує малі підприємства на основі середньорічної виручки або середньої чисельності працівників, до яких відносить компанії зі штатом не менше 500 співробітників. Однак ці стандарти різняться залежно від середніх показників галузі, у сфері виробництва, зазвичай, вище, ніж в оптовій торгівлі. Хоча верхня межа визначення МСП відрізняється, нижній поріг є послідовним, зокрема Управління малого бізнесу зазвичай визначає будь-яку компанію зі штатом менше 10 співробітників як мікро-компанію.

Малий та середній бізнес є рушійною силою економічного зростання і для Китаю – другої за показниками економічного розвитку держави, яка налічує більше 52 млн. МСП, що становить 97% усіх підприємств, вони забезпечують майже 50% податкових надходжень та 60% ВВП країни [14]. У Китаї кваліфікаційні критерії віднесення підприємства до категорії малого та середнього бізнесу містяться у статті 2 Закону про розвиток малого та середнього бізнесу (2003 рік), до яких віднесено кількість працівників, сукупні активи та об'єму продаж [11]. Як і в США, галузь, у якій працює компанія, додатково впливає на межі кожної категорії.

В Японії класифікуючи критерії віднесення підприємств середніх та малих встановлено у статті 2 Основного закону про малі та середні підприємства, до яких віднесено обсяг капіталу або загальну суму інвестицій, кількість постійно зайнятих співробітників, а також сферу діяльності цих підприємств, зокрема: сфера виробництва, транспорту тощо: компанії з капіталом або загальним обсягом інвестицій 300 млн. єн або менше та постійним штатом співробітників 300 і менше; оптова торгівля: компанії з капіталом або загальним обсягом інвестицій не більше 100 млн. єн, та постійним штатом співробітників 100 і менше; роздрібна торгівля: компанії з капіталом або загальним обсягом інвестицій 50 млн. єн або менше, та постійним штатом співробітників 50 або менше; сфера послуг: компанії з капіталом або загальним обсягом інвестицій не більше 50 млн. єн, а також компанії та приватні особи з постійним штатом співробітників

100 або менше (статті 2 Закону про розвиток малого і середнього бізнесу) [19]. Отже, існують відмінності у розмірі капіталу та чисельності працівників, необхідних для визначення підприємств малими та середніми, і достатньо лише одного з критеріїв для їх віднесення до цієї категорії компаній.

Віднесення підприємства до категорії «мікропідприємства» (мікробізнесу) у Японії характеризується тим, що у законодавстві не міститься вимог щодо капіталу або загального обсягу інвестицій, і компанія визначається такою на основі кількості працівників, зокрема: у сфері виробництва, транспорту тощо штат постійних співробітників налічує 20 або менше; у сфері оптової торгівлі, роздрібною торгівлі а також у сфері послуг штат постійних співробітників налічує 5 або менше [19].

МСП у Південній Кореї поділяються на мікро-, малі та середні компанії, в основу такої класифікації покладено показник середнього трирічного доходу компанії з різними межовими значеннями залежно від їх галузевої приналежності, а не кількість працівників, як це має місце у багатьох інших країнах. Згідно із Законом про малі та середні підприємства (1966 рік), МСП – це комерційні компанії і, у деяких випадках, соціальні підприємства та кооперативи, сукупні активи яких не перевищують 500 млрд. південнокорейських вон, та вони не є дочірньою компанією великого бізнесу. Наприклад, для компаній, що займаються нерухомістю, межа становить 40 млрд. південнокорейських вон або менше, тоді як для деяких секторів обробної промисловості стандартом для віднесення до категорії МСП є 150 млрд. південнокорейських вон або менше [13].

Отже, віднесення підприємств до категорії малих чи середніх засновано, здебільшого, на кількісних та якісних критеріях, які не є однаковими для усіх країн, більш того, для різних галузей економіки у межах країни. Не існує єдиної для усіх країн класифікації МСП, наприклад, у країнах, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку, таких як США та країни ЄС, МСП поширеною є їх класифікація за критерієм кількості працюючих співробітників, зазвичай верхня межа становить 200 співробітників, але вона може змінюватись в залежності від країни.

Зарубіжний досвід державної підтримки малого та середнього бізнесу. Країни створюють нормативну базу та спеціальні урядові установи для підтримки малого та середнього бізнесу. На особливу увагу заслуговує досвід Японії, Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу, Сінгапуру, Таїланду, Малайзії та Індонезії, країн, які протягом незначного проміжку часу досягли значного економічного зростання і набули статусу одних з найбільш розвинених країн світу. Зокрема, у період з 1965 по 1990 рік ВВП у цих країнах щороку зростав у два рази швидше, ніж у будь-якій інших економіках, що обумовило трансформацію соціальної сфери, значне зменшення бідності та скорочення нерівності доходів населення. «Азійське економічне диво» стало можливим, з поміж інших чинників, завдяки ефективній політиці стимулювання малого й середнього бізнесу. Економічний досвід цих країн, зокрема Японії та Південної Кореї, є дуже цінним для повоєнного відновлення України та створення найсприятливіших умов для розвитку бізнес-середовища.

Японія є першою серед вищеназваних країн, яка у 50–70 роках ХХ століття досягла вражаючих економічних успіхів, перетворившись із зруйнованої Другою світовою війною країни у велику економічну державу, яка наразі посідає третє місце у рейтингу ВВП [10]. До найвагоміших стратегічних напрямів, які реалізувала Японія на шляху відновлення, що стало основою досягнення нею унікальних економічних успіхів, відносять імпорту технологій та покращення умов для бізнесу загалом, та малого і середнього бізнесу зокрема.

Початком розбудови державної політики Японії у сфері малого та середнього бізнесу стало, перш за все, забезпечення її інституційних основ шляхом створення у 1948 році спеціального уповноваженого органу – Агентства з малого та середнього підприємництва, метою якого, відповідно до статті 1 Закону про створення Агентства малого та середнього підприємництва, є заохочення та розвиток малих та середніх підприємств, створення умов для покращення їх управління, враховуючи той факт, що ефективні, незалежні малі та середні підприємства розвивають національну економіку, запобігають концентрації економічної влади [6]. До юрисдикції цього спеціалізованого

державного органу віднесено: планування та розробка основних заходів щодо заохочення та розвитку малого та середнього підприємництва; удосконалення методів управління малими та середніми підприємствами, розвитку технологій у цій сфері; оптимізація операцій із суб'єктами малого та середнього підприємництва; сприяння фінансування малого та середнього бізнесу; надання консультацій з питань управління малими та середніми підприємствами тощо (стаття 4 Закону про створення Агентства малого та середнього підприємництва [6]). Агентство з перших років існування ініціювало низку важливих для розвитку бізнес-середовища кроків, зокрема прийняття у 1949 році Закону про кооперативи малих та середніх підприємств та податкову реформу, що спростило бухгалтерський облік та процес подання податкових декларацій, тим самим сприяло зміцненню фінансових систем МСП. Наразі структура механізму підтримки малого та середнього бізнесу в Японії представлена наступним чином: Агентство з малого та середнього підприємництва → префектури → муніципалітети. Департаменти економіки та департаменти торгівлі, промисловості та праці у префектурах та муніципалітетах відповідають за допомогу МСП та формулюють політику у цій сфері. Проте останніми роками місцеві органи влади зобов'язані розробляти індивідуальну політику щодо МСП, тому деякі місцеві органи влади розробляють власну політику щодо малого та середнього бізнесу.

У 1963 році було прийнято Основний закон про малі та середні підприємства, який став основою державної регуляторної політики Японії у сфері малого та середнього бізнесу. Його ціль визначено у статті 1 вищезазначеного законодавчого акту – створення комплексних заходів для малих та середніх підприємств шляхом встановлення основних принципів, базової політики та інших основних питань, що стосуються МСП, а також роз'яснення обов'язків та відповідальності держави і місцевих державних організацій, щоб сприяти здоровому розвитку малого та середнього бізнесу, національної економіки та покращення якості життя населення країни [19].

У 1999 році Основний закон про малі та середні підприємства значною мірою трансформувався, зокрема було змінено його кон-

цептуальні засади. Його попередня редакція базувалася на концепції «потужні великі фірми проти слабких та незахищених МСП», яка була замінена на концепцію сприяння держави «різноманітному та динамічному розвитку МСП». Переглянутий Основний закон про МСП змінив думку про те, що МСП, як правило, слабкі та мають бути захищені, він визначив роль їх як творця нових галузей, творця більшої кількості робочих місць, стимулятора ринкової конкуренції та активатора місцевих економічних спільнот. Основною оновленою державної політики Японії у сфері МСП стало просування управлінських інновацій та стартапів, зміцнення системи управління та адаптація до соціально-економічних змін [16]. Законодавчі зміни 1999 року призвели до важливих змін політики державної підтримки МСП. Подальші зміни законодавства Японії про малі та середні підприємства обумовили створення: центральних та префектурних консультативних центрів (2000 рік); центрів допомоги МСП та запровадження системи державної сертифікації постачальників недержавної підтримки МСП (2012 рік); громадського механізму підтримки, у якому місцеві торгово-промислові палати та місцеві бізнес-асоціації підтримують малі підприємства (2014 рік) та ін. [9, с. 4, 5].

До законодавства, на якому базується державне регулювання малого та середнього бізнесу в Японії, належать закони «Про організацію малих та середніх підприємств та регіональних інновацій, Закон про взаємну допомогу з пенсійних виплат для малих та середніх підприємств, Закон про страхування кредитів малих та середніх підприємств, Закон про спеціальні заходи щодо регулювання роздрібного бізнесу, Закон про організацію асоціації малих та середніх підприємств, Закон про розвиток основних виробничих технологій для малих та середніх підприємств та ін. [15].

Досвід Південної Кореї по врегулюванню малого та середнього бізнесу, що наразі є основою її економічної системи, має велику цінність для України, оскільки ця країна накопичила унікальний досвід відновлення після війни 1950–1953 років дуже швидкими темпами і здійснила перехід від бідного аграрного суспільства до сучасної індустріальної країни. Показником ефективності державної політики Південної Кореї з підтримки малого та серед-

нього бізнесу є щорічне зростання кількості МСП, зокрема у 2020 році їх було майже 7,3 млн., що на 400 тис. більше, ніж у 2019 році, а також те, що 99,9% усіх підприємств у цій країні є малими або середніми і вони забезпечують працевлаштування 80% її населення [12]. Роль МСП в економіці Південної Кореї змінювалася разом із рівнем її індустріалізації та економічного розвитку. Отже, виокремимо етапи розвитку державної політики Південної Кореї, що обумовлено особливостями її економічного розвитку, та основні законодавчі акти, що супроводжували цей процес.

На першому етапі відновлення Південної Кореї законодавчі ініціативи були зосереджені, переважно, на підтримці великого бізнесу та важкої промисловості, що було обумовлено нагальними потребами реалізації так званої промислової політики, заснованої на економічному зростанні з метою досягнення економічної незалежності. До першої половини 1960-х років найбільшу вагу малий бізнес розвивався у харчовій, текстильній та швейній промисловості. У 1960-ті роки Південною Кореєю було прийнято низку найважливіших законів для розвитку малого та середнього бізнесу, серед яких: «Про банківську діяльність малого та середнього бізнесу» (1961 рік), спрямований на надання фінансової підтримки МСП; «Про кооперативи малих та середніх підприємств» (1961 рік), прийнятий з метою побудови збалансованої економіки шляхом покращення економічного статусу МСП; «Про посередництво для підприємств малого та середнього бізнесу» (1961 рік) з метою надання рівних можливостей та захисту конкуренції між МСП; «Основний закон про малі та середні підприємства» (1966 рік), який став першим законом у Південній Кореї, що відображає конституційні принципи регулювання діяльності малого та середнього бізнесу. До недоліків законодавчого забезпечення МСП цього періоду відносять його спрямованість лише на надання простих податкових пільг [16].

Трансформація політики щодо МСП у Південній Кореї відбулася у 1980-х роках, коли державна значно розширила засоби підтримки малого та середнього бізнесу та утворила спеціальні державні установи, які відповідали за цей напрямок діяльності. У цей період було

прийнято такі закони, як «Про добросовісні угоди при субпідряді» (1984 рік), «Про підтримку створення малих та середніх підприємств» (1986 рік).

Фінансова криза 1997 року змусила корейський уряд прийняти низку законів з метою адаптації до несподіваних змін в економічному середовищі, серед яких: «Про спеціальні заходи щодо розвитку малого та мікропідприємства» (1997 рік), «Про підтримку жіночого бізнесу» (1999 рік), Спеціальний закон про підтримку малих та середніх підприємств (1999 рік), «Про спеціальні заходи щодо розвитку венчурного бізнесу» (1999 рік), «Про заохочення підприємницької діяльності інвалідів» (1999 рік) та ін.

Наразі до основних напрямів законодавчого забезпечення державної політики підтримки малого та середнього бізнесу у Південній Кореї є забезпечення розвитку взаємовигідного співробітництва між великими корпораціями та малими і середніми підприємствами у середовищі конгломератно-орієнтованого бізнесу, наприклад, Закон про розвиток співробітництва між великими та малими підприємствами, підтримка стартапів, сприяння інноваціям з метою розвитку корейської економіки [18, с. 64].

У 1996 році у заснував Управління малого та середнього бізнесу як основний державний орган, який займається просуванням політики підтримки МСП на рівні регіонів, префектур та місцевих спільнот. Також існують інші інституції, які просувають проекти підтримки МСП, серед яких Торгово-промислова палата, Торгово-промислові товариства, Федерація асоціацій малого бізнесу, Федерація кредитно-гарантійних корпорацій державні фінансові установи та ін. [17]. Отже, Південна Корея з кінця 1990-х років створила ефективний механізм державної підтримки малого та середнього бізнесу.

Висновки. Підсумовуючи викладене на основі позитивного зарубіжного досвіду підтримки малого та середнього бізнесу державами у контексті його потенціалу для впровадження в Україні з метою створення ефективних державних інституцій та законодавчих механізмів, спрямованих на підтримку сталого економічного та соціального розвитку, а також на відновлення країни після конфліктів.

Визначивши у статті підходи до формування державної політики щодо класифікації МСБ, визначення підприємств як малих та середніх зазвичай ґрунтується на різних критеріях. Вони можуть відрізнятися в різних країнах і навіть в різних секторах економіки в межах однієї країни. У країнах Організації економічного співробітництва та розвитку, таких як США та країни ЄС, загально поширена класифікація МСП на основі кількості працюючих співробітників, зазвичай з верхньою межею в 200 осіб, але це може варіюватись в кожній конкретній країні.

У Китаї кваліфікаційні критерії віднесення підприємства до категорії малого та середнього бізнесу містяться у статті 2 Закону про розвиток малого та середнього бізнесу (2003 рік), до яких віднесено кількість працівників, сукупні активи та об'єму продаж. Як і в США, галузь, у якій працює компанія, додатково впливає на межі кожної категорії.

В Японії класифікуючи критерії віднесення підприємств середніх та малих встановлено у статті 2 Основного закону про малі та середні підприємства, до яких віднесено обсяг капіталу або загальну суму інвестицій, кількість постійно зайнятих співробітників, а також сферу діяльності цих підприємств, зокрема: сфера виробництва, транспорту тощо:

У Південній Кореї поділяються на мікро-, малі та середні компанії, в основу такої класифікації покладено показник середнього трирічного доходу компанії з різними межовими значеннями залежно від їх галузевої приналежності, а не кількість працівників, як це має місце у багатьох інших країнах і у Японії зокрема.

Підтримка малого та середнього бізнесу та законодавче забезпечення його розвитку було визнано одним із головних пріоритетів діяльності урядів Японії та Південної Кореї, починаючи з перших років повоєнного відновлення та економічної кризи.

Країни наведені нижче активно створюють правову базу та спеціалізовані урядові структури для підтримки сектору малого та середнього бізнесу. Японія, Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур, Таїланд, Малайзія та Індонезія, які за короткий час досягли великих успіхів у економічному зростанні та стали одними з найрозвиненіших у світі.

Протягом періоду з 1965 по 1990 рік ВВП Японії та Південної Кореї подвоювався щороку швидше, ніж у більшості інших економік, що призвело до змін у соціальній сфері, значного зменшення бідності та скорочення нерівності доходів населення. Це досягалось, серед іншого, завдяки ефективній політиці підтримки малого та середнього бізнесу. Оскільки малі та середні підприємства виступають як основа глобальної та національної економіки, є ключовими факторами у зростанні, впровадженні інновацій, створенні робочих місць та соціальній інтеграції.

Огляд досвіду правового регулювання державної підтримки малого та середнього бізнесу у цих країнах показує, що вони прийняли закони та створили ефективні інститути та інструменти для його підтримки, тобто створили правовий клімат, що стимулює розвиток МСП. У цих країнах не тільки забезпечується юридична підтримка малих та середніх підприємств, а й реалізуються стратегії, спрямовані на їх заохочення та стимулювання, зокрема, за допомогою податкових пільг, кредитних гарантій, спеціальних кредитних програм, грантів для МСП тощо.

Виходячи з вищезазначеного, можна констатувати, що практика цих країн з нормативно-правового та інституційного забезпечення МСП є корисною для України, а його запозичення позитивно вплине на підтримку бізнесу у кризовій ситуації, обумовленої військовою агресією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богаченко А. В. Огляд відмінності та спорідненості понять малий бізнес та мале промислове підприємство в Україні. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 4. С. 20–26.
2. Калаченкова К. О. Підприємництво та бізнес: трансформація співвідношення категорій в еру інформатизації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 15–18.
3. Похиленко І. Про співвідношення термінів «суб'єкти малого підприємництва», «мале підприємництво», «малий підприємець» і «малий бізнес». *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 5. С. 12–15.
4. Резнікова В. В., Кравець І. М. Поняття бізнесу, його економіко-правова природа та співвідношення із суміжними категоріями. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 3. С. 30–53.

5. A Dictionary of Business and Management / by Jonathan Law. 6 ed. Oxford University Press, 2016. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199684984.001.0001/acref-9780199684984>
6. Act for Establishment of the Small and Medium Enterprise Agency. URL: https://www.chusho.meti.go.jp/sme_english/law/001.html
7. Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (2003/361/EC) / European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:124:0036:0041:en:PDF>
8. Communication from the Commission to the European Parliament, THE COUNCIL, THE European Economic and social Committee and the Committee of the regions SME : Relief Package COM(2023)535 12.09.2023 / EU Monitor. URL: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdsc8bljza_j9vvik7m1c3gyxp/vm6ggml9s5zg
9. Evolution of Japan's SME Policy and Laws. URL: <https://www.grips.ac.jp/teacher/oono/hp/docu03/SME%20policy.pdf>
10. GDP by Country / Worldometers ; Sources: World Bank (World Development Indicators, July 25, 2023). URL: <https://www.worldometers.info/gdp/gdp-by-country/>
11. Law of the People's Republic of China on the Promotion of Small and Medium-Sized Enterprises : Adopted at the 28th Session of the Standing Committee of the Ninth National People's Congress on June 29, 2002. URL: <http://www.china.org.cn/english/government/207325.htm>
12. Number of small and medium-sized enterprises (SMEs) in South Korea from 2017 to 2020. URL: [https://www.statista.com/statistics/1223066/south-korea-small-and-medium-enterprises-number/#:~:text=In%202020%2C%20there%20were%20around,communications%20technology%20\(ICT\)%20sector.](https://www.statista.com/statistics/1223066/south-korea-small-and-medium-enterprises-number/#:~:text=In%202020%2C%20there%20were%20around,communications%20technology%20(ICT)%20sector.)
13. Number of small enterprises South Korea 2019-2021. URL: [https://www.statista.com/statistics/1223066/south-korea-small-and-medium-enterprises-number/#:~:text=In%202020%2C%20there%20were%20around,communications%20technology%20\(ICT\)%20sector.](https://www.statista.com/statistics/1223066/south-korea-small-and-medium-enterprises-number/#:~:text=In%202020%2C%20there%20were%20around,communications%20technology%20(ICT)%20sector.)
14. Number of small, medium-sized, and large industrial companies in China from 2012 to 2022 / URL: <https://www.statista.com/statistics/778273/china-small-and-medium-sized-enterprises-number/>
15. Outline of SME Policies / Small and Medium Enterprise Agency (SMEA). URL: <https://www.meti.go.jp/english/information/data/laws.html#smea>
16. Pornchai Wisuttisak. Comparative Study on Regulatory and Policy Frameworks for Promotion of Startups and SMEs in Japan, the Republic of Korea, Malaysia, and Thailand / ADBI Working Paper 1206. Tokyo: Asian Development Bank Institute. 2020. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/668331/adbi-wp1206.pdf> number-of-small-business-in-the-us
17. Regulatory Policy in Korea: Towards Better Regulation / OECD Reviews of Regulatory Reform. Paris. 2017. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264274600-en>
18. Small and Medium Enterprises Legal System: Modularization of Korea's Development Experience. 2012 / Ministry of Government Legislation, Republic of Korea. 2013. URL: https://archives.kdischool.ac.kr/bitstream/11125/42079/1/%282012%29%20Modularization%20of%20Korea%27s%20development%20experience_small%20and%20medium%20enterprise%20legal%20system.PDF
19. Small and Medium-sized Enterprise Basic : Act № 154 of 1963 amended in December 3, 1999 / Small and Medium Enterprise Agency (SMEA). URL: https://www.chusho.meti.go.jp/sme_english/outline/08/01.html
20. Small Businesses in the US (2017–2023). URL: <https://www.oberlo.com/statistics/number-of-small-business-in-the-us>

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-11>

Шаповалова К. Р.,

*аспірантка кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
та Університету Цюрих, член DSI UZH*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАСТОСУВАННЯ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА НА ЗАЛИШЕННЯ НА РОБОТІ ПРИ ВИВІЛЬНЕННІ ПРАЦІВНИКІВ

CURRENT PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE MECHANISM OF APPLYING THE PRE-EMPTIVE RIGHT TO REMAIN IN EMPLOYMENT DURING THE LAY-OFF PROCESS

У статті досліджено питання щодо переважного права на залишення на роботі при вивільненні працівників.

Зазначено про те, що забезпечення трудових прав працівників, яке гарантується Конституцією та Кодексом законів про працю України, стає надзвичайно важливим у сучасних умовах. Фінансова криза, спричинена військовою ситуацією, призвела до більшої нестабільності української економіки порівняно з іншими країнами Європи. Економічні реалії вимагають перегляду та удосконалення деяких положень чинного законодавства про працю України щодо звільнення. Реалізація механізмів щодо захисту переважного права працівників при звільненні стикається зі складнощами не лише в наукових дебатах, але й на практиці. Спочатку виявлені цифрові шляхи подолання типових гальмуючих факторів при реалізації законних звільнень працівників. Зокрема, обмін інформацією між суб'єктами трудового права занадто сповільнений за існуючих засобів комунікації, що є негативним фактором за кризової ситуації.

Надалі авторкою наголошено на тому, що при звільненні працівників, роботодавцю слід уважно враховувати обмеження, що стосуються певних категорій працівників і їх переважного права на залишення на роботі. Роботодавець повинен керуватися вимогами статті 42 КЗпП України, яка встановлює, що при скороченні чисельності або штату працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на роботі надається працівникам із більш високою кваліфікацією та продуктивністю праці. Окрім того, застосуванню підлягають положення ст. 42, п. 2 ст. 49-2 КЗпП, ст. 184 та 186-1 КЗпПУ. Законодавством, судовою практикою та доктриною не встановлено достатньої пріоритетності щодо реалізації вказаних положень, що уявляє собою ключову складність. Тому цей недолік є таким, що потребує змін в сучасному трудовому законодавстві. Одним з можливих орієнтирів для визначення такої пріоритетності визначено практику ЄСПЛ у справі Денисова проти України.

Як висновок, сказано про те, що гарантією права на працю є недопущення необґрунтованого незаконного суб'єктивізму з боку роботодавців під час звільнення працівників, а тому механізм звільнення працівників має бути чітко та конкретно регламентований законодавством.

Трансформація законодавчих положень щодо вказаного має бути відповідною механізмам реалізації основоположних прав у сфері праці, а саме: мати чітку структуру серед переважних прав.

Ключові слова: працівник, роботодавець, переважне право, процедура звільнення, виконання закону, механізм реалізації.

The article examines the issue of the pre-emptive right to remain in employment when employees are dismissed.

It is noted that ensuring the labour rights of employees, which are guaranteed by the Constitution and the Labour Code of Ukraine, is becoming extremely important in the current environment. The financial crisis caused by the military situation has led to greater instability of the Ukrainian economy compared to other European countries. The economic realities require a review and improvement of certain provisions of the current Ukrainian labour legislation on dismissal. The implementation of mechanisms to protect employees' pre-emptive rights at dismissal faces challenges not only in academic debate but also in practice. First, the author identifies digital ways to overcome the typical inhibiting factors in the implementation of lawful dismissals of employees. In particular, the exchange of information between labour law subjects is too slow with the current means of communication, which is a negative factor in a crisis.

Subsequently, the author emphasises that the employer should carefully consider the restrictions relating to certain categories of employees and their pre-emptive right to remain in employment for dismissals. The employer should be guided by the requirements of Art. 42 of the Labour Code of Ukraine, which stipulates the preferential right to remain in employment is granted to employees with higher qualifications and productivity during reducing the number of employees or staff due to changes in the organisation of production and labour. In addition, the provisions of Art. 42 of the Labour Code, the Par. 2 of Art. 49-2, Art. 184 and 186-1 of the Labour Code are applicable. Legislation, case practice and legal scholars do not establish sufficient priority for the implementation of these provisions, which is a key difficulty and drawback. Therefore, this shortcoming requires changes in labour legislation. One of the possible guidelines for determining the abovementioned priority is the practice of the ECHR in the case of *Denisov v. Ukraine*.

Key words: *employee, employer, predominate right, dismissal procedure, executing of law, mechanism of realisation.*

Постановка проблеми. У зв'язку з нестабільною соціально-політичною ситуацією в Україні та занадто високим рівнем безробіття, проблема дотримання трудових прав продовжує бути актуальною. Відповідно до звіту Державної служби зайнятості [1], що було розроблено за технологією Міжнародної організації праці, ситуація з повідомленнями про звільнення може бути охарактеризована як складна. Підвищений тиск на ринок праці внутрішніх переселенців з тимчасово окупованих територій є однією з основних причин. Іншою причиною можливо зазначити значний відтік громадян та тимчасова міграція роботодавців та працівників до інших країн.

Забезпечення трудових прав працівників, яке гарантується Конституцією та Кодексом законів про працю України (далі – КЗпПУ), стає надзвичайно важливим у кризових умовах. Вказане законодавство має на меті, зокрема, стимулювання подолання нестабільності трудових правовідносин, спричинені військовою ситуацією. Наприклад, наразі деякі підприємства та організації опинилися в процесі оптимізації виробництва, що призводить до зменшення фінансових витрат, у тому числі на утримання працівників. Відбуваються також зміни в організації підприємства, які впливають на організацію праці. Зокрема, при неплатоспроможності роботодавця або зміні власника юридичної особи захист трудових прав має ставати пріоритетом для підтримання стабільності трудових відносин, а також дотримання забезпечення соціального статусу працівників.

У цих умовах працівники, як найбільш уразливі учасники трудових відносин, потребують надійних гарантій захисту їхніх прав, як від роботодавців, так і від держави. Таким чином, сучасні економічні умови вимагають перегляду та удосконалення деяких положень чинного законодавства про працю України, особливо

щодо захисту переважного права працівників при вивільненні. Вказане має відбуватись в умовах тристороннього діалогу між представниками працівників, роботодавців та держави для дотримання балансу інтересів.

Стан досліджень. В Україні вивченням означеного питання займаються О.В. Прудивус, С.М. Прилипко, О.Г. Серета, О.О. Тангиан, О.М. Ярошенко та ін. Однак, залишилося чимало невирішених питань, що вимагають наукового осмислення й відповідних рекомендацій. Зокрема, станом на тепер не існує актуальної системи визначення пріоритетності щодо переважних прав працівників при вивільненні. Окрім того, в межах реалізації ч. 1 ст. 40 Кодексу законів про працю України бракує засобів швидкого реагування між суб'єктами трудового права в умовах кризової ситуації.

Метою статті є дослідження проблемних питань впровадження ефективного механізму захисту прав працівників при вивільненні та напрацювання пропозицій по вдосконаленню чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення законодавства України відповідно до стандартів провідних країн світу набуває нового значення, переходячи від декларативного напрямку до комплексної політики реформ. Особливе значення у системі захисту трудових прав має бути надане переважним правам під час звільнення працівника, оскільки вказаному інституту бракує не лише актуалізації його положень, а й механізму реалізації.

Загальні норми щодо законного звільнення мають на меті забезпечити соціальний захист людини і створюють міцну основу для економічного розвитку країни.

Актуальним стає питання звільнення працівників під час воєнного стану в Україні, який було оголошено 24 лютого 2022 року указом Президента №64/2022 [2]. Ця обставина

негативно впливає на економіку країни, на можливість подовження трудових відносин та, в результаті, може призводити до потреби у масовому вивільненні працівників.

Слід підкреслити певні особливості щодо понятійного апарату. За кризової економічної ситуації ми будемо оперувати зазвичай не типовим поняттям «звільнення», а терміном «вивільненням» – спеціальна категорія, що застосовується тільки для випадків припинення трудового договору за п. 1 ст. 40 КЗпП [13, с. 16]. Різниця між вказаними поняттями ключовим чином зумовлена кількісною характеристикою, тобто масштабністю звільнень, а також часом реалізації. [14, с. 477]. Очевидно, що за ситуації кризи типовим є очікування реалізації переважно даної підстави припинення трудових відносин.

Компетентний орган (Державна служба з питань праці) неодноразово зазначав у коментарях та публікаціях, що ніяких заборон скорочення працівників недержавних підприємств, установ та організацій в період воєнного стану законодавство не встановлює. [17] Тобто за воєнного стану процедура залишилася такою ж, як і була до цього. (ст. 49-2 КЗпПУ). При цьому, законність розірвання трудового договору слугує гарантією забезпечення дотримання трудових прав [15, с. 545].

Станом на тепер наявний певний комплекс прав і гарантій, що існують при звільненні працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, а також переважне право на укладення трудового договору у випадку повернення на роботу. Кількісно-якісна характеристики правових норм з досліджуваного питання не відповідає реальності, яка панує в трудових правовідносинах. Однак вважаємо важливим надати коротку характеристику правового регулювання перед пропозиціями його вдосконалення.

Європейська соціальна хартія (переглянута), яка була ратифікована відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)», підкреслює право всіх працівників на захист у разі звільнення (п. 24 ч. 1), а п. 26 ч. 1 гарантує право всіх працівників на гідне ставлення на роботі [5].

Конституція України гарантує кожному громадянину захист від незаконного звільнення (ч. 6 ст. 43) [3]. Ця норма-гарантія забезпечу-

ється шляхом закріплення цілого ряду вимог до порядку припинення трудового договору. Так, розірвати трудові відносини можна тільки за наявності на те законних підстав. Перелік таких підстав закріплений у КЗпПУ [4].

Згідно з ст. 42 КЗпП України [4], при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці.

У трудовому праві вже створені норми, ключове призначення яких полягає в дотриманні стандартів права на працю та захисті певних особливих категорій осіб. Так, для осіб, які потребують більшого захисту з боку держави, законодавством передбачено спеціальні гарантії, у той час як для інших діють загальні засади й гарантії права на працю. Наприклад, відповідно до принципу єдності та диференціації, ст. 42 Кодексу законів про працю закріплює, що при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці переважне право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці. Не дивлячись на певну традицію дотримання переважного права на різних етапах трудових відносин, вказані норми не враховують непередбачуваного факту наявності у країні бойових дій, яким не вдалось запобігти дипломатичним шляхом, чи розвиток трудової сфери на етапі після завершення таких дій.

Типова процедура вивільнення працівників у зв'язку зі скороченням чисельності або штату передбачає кілька етапів: 1) роботодавець повідомляє первинні профспілкові організації про намір скоротити штат або чисельність працівників (ст. 49-3 КЗпП), 2) видання наказу про скорочення штату або чисельності працівників, 3) інформування працівників про плановане звільнення та запропонування альтернативної роботи, 4) отримання згоди виборного органу (профспілкового представника) первинної профспілкової організації на вивільнення працівників, 5) повідомлення місцевому центру зайнятості про масове звільнення працівників, 6) безпосереднє звільнення працівників [6]. На вказану процедуру поширюються загальні та спеціальні вимоги трудового законодавства [18, с. 11].

Щодо першого етапу процедури вивільнення працівників, у разі, якщо роботодавцем передбачається вивільнення працівників через реорганізацію установи, організації або підприємства, він зобов'язаний вчасно, не пізніше як за три місяці до запланованих звільнень, подати первинній профспілковій організації (якщо така існує) інформацію щодо запланованих заходів. Ця інформація повинна містити причини запланованих звільнень, категорії та кількість працівників, які будуть звільнені, терміни безпосередніх звільнень, а також проведення консультацій з профспілкою стосовно заходів, спрямованих на запобігання або мінімізацію кількості звільнень або пом'якшення їх негативних наслідків [9].

Видається, що роботодавець повинен забезпечити чітку, доступну інформацію про причини запланованих звільнень, їх масштаби та можливі наслідки для працівників і підприємства. Профспілкові організації мають бути активно залучені до консультаційного процесу. Це означає, що їм надається можливість вносити пропозиції щодо альтернативних рішень або м'яких варіантів звільнень. Також роботодавець може спільно з профспілкою розробляти програми підтримки для звільнених працівників, такі як навчання, перепідготовка та підтримка у пошуку нової роботи.

За умов свійського часу логічним може стати залучення консультацій від профільних міністерств для захисту від звільнення осіб, трудова діяльність котрих спрямована на досягнення значного економічного внеску до державного бюджету та/чи на забезпечення власного військово-промислового комплексу. Окрім того, мають бути розроблені механізми попередження звільнень з малих та середніх підприємств як важливої складової економіки країни, а також алгоритм дій щодо швидкого працевлаштування цих осіб в випадку абсолютної неможливості запобігти такому звільненню.

Прийняття рішення про скорочення штату вимагає видачі відповідного наказу, в якому обов'язково зазначаються причини скорочення, перелік посад та працівників, які будуть звільнені [7].

В умовах кризової ситуації час відіграє істотну роль, а тому важливим може стати забезпечення обміну інформацією для пер-

ших двох етапів цифровим шляхом. Глобальні процеси інформатизації визначають специфіку сучасної праці, нових форм її організації і соціально-трудова відносин. [16, с. 140]. Тому слід розумно використовувати надбання сучасних цифрових технологій, в тому числі в якості додаткових механізмів гарантування прав працівників при звільненні. Цифрові канали зв'язку між відповідним роботодавцем, профспілковим органом (за наявності), працівниками, а також відповідними міністерствами мають бути розроблені до моменту виникнення такого звільнення за вимогами оптимізації часу. Вважаємо, що і-меїл кореспонденція є недостатньо ефективним засобом комунікації за даного випадку, оскільки потребує додаткових зусиль щодо захисту персональних даних, балансу між персональним та робочим і-мейлом, зусиль щодо визначення кола суб'єктів, а також не дозволяє отримувати інформацію щодо процесу обробки протягом зазначених етапів звільнення. Інший аспект, що потребує вирішення в межах отримання згоди профспілкової організації чи профспілкового представника це ускладнення чи навіть блокування процесу вивільнення працівників навіть у випадках, коли такі вивільнення є необхідними для ефективного функціонування підприємства або внаслідок економічних або організаційних причин. З одного боку, обов'язкова згода профспілкового органу або представника може захищати інтереси працівників та забезпечувати їхні права в процесі звільнення. Проте, це також може призвести до непродуктивного ускладнення випадків, коли розірвання трудового договору є необхідним для відновлення ефективності підприємства. Ця вимога може затримати або навіть призвести до блокування процесу вивільнень без достатньо обґрунтованих причин. Покращення механізму вимагає врахування більш гнучких правил, які б забезпечували баланс між захистом прав працівників і потребами ефективного управління підприємством. Зокрема, застосування незалежних аналітичних центрів для встановлення чітких критеріїв та процедур для прийняття рішень про конкретні вивільнення.

Окрім того, вказані цифрові канали зв'язку зможуть спростити процес реалізації програм повернення звільнених до трудового рин-

ку через пропонування ним гідних можливостей зайнятості. Більш за те, це може допомогти повідомленню працівника про звільнення, в тому числі того, який очевидним чином зловживає правом на відпустку чи тимчасово не може працювати.

Крім того, при звільненні працівників, роботодавцю слід уважно враховувати обмеження, що стосуються певних категорій працівників і переважного права на залишення на роботі [8]. Обмеження щодо звільнення окремих категорій працівників, які передбачені статтею 184, статтями 186-1 КЗпП України, зокрема: вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (до шести років у деяких випадках), одиноких матерів, які виховують дітей до 14 років або дитини-інвалідів, а також батьків, які виховують дітей без матері, опікунів (піклувальників) та прийомних батьків.

Верховний суд у своїй Постанові від 22.09.2020 у справі № 161/7196/19 наголосив на тому, що згідно зі статтею 42 КЗпП, у випадку скорочення чисельності працівників або змін в організації виробництва та праці, переважне право на залишення на роботі надається працівникам з вищою продуктивністю праці та кваліфікацією [10]. Однак, як зазначено у Постанові Верховного Суду від 3 червня 2020 року у справі № 821/2085/17 при рівних умовах кваліфікації та продуктивності праці переважне право на залишення на роботі надається таким категоріям працівників: сімейним працівникам, які утримують двох або більше осіб; єдиній особі, яка забезпечує дохід у сім'ї; працівникам з тривалим безперервним стажем на даному підприємстві; продовжуючим навчання у навчальних закладах без відриву від роботи; авторам промислових зразків, винаходів та інших досягнень; особам, які отримали професійне захворювання чи трудове ушкодження; особам, що були депортовані з України та повернулися протягом п'яти років; екс-військовослужбовцям, які мають певний стаж; особам, яким до пенсійного віку залишилося менше трьох років [11]. Ці визначені категорії працівників мають переважне право на залишення на роботі при скороченні штату. Жодна пріоритетність вказаною постановою не визначена, що потенційно може створювати складнощі для правозастосувачів.

Звільнення та його законність перебуває в центрі судової практики Європейського суду з прав людини. Наразі ЄСПЛ застосовує ст. 8 Європейської конвенції з прав людини для розробки загального права, яке ґрунтується на негативних наслідках для особистого життя, спричинених необґрунтованим звільненням (див. у справі Денисова проти України). [12, с. 37]. Оскільки це застосування є розширеним, то врахування наслідків в межах статті 8 ЄКПЧ потребує додаткової уваги з боку національного нормотворця для розроблення дієвих механізмів врахування впливу факторів впливу від звільнення. Зокрема, акцент на приватному та сімейному житті може слугувати орієнтиром для вирішення дилеми пріоритетності на національному рівні. Наприклад, встановлення пріоритетності залишення на роботі для сімейних працівників, які утримують двох або більше осіб та/чи єдиній особі, яка забезпечує дохід у сім'ї.

Згідно з вимогами законодавства, роботодавець має обов'язок пропонувати працівнику вакансії, які наявні на момент попередження про вивільнення, а також ті, що з'являться протягом наступних двох місяців та відповідають його кваліфікації та професії, причому рівень посади може бути або рівнозначним поточній, або нижчим. Проте роботодавець не зобов'язаний пропонувати працівнику посаду вищого рівня. Статтею 40 КЗпП України передбачено, що звільнення працівника у зв'язку зі скороченням чисельності або штату можливе лише у випадку, якщо неможливо згодом перевести працівника на іншу роботу за його згодою.

До Державної служби зайнятості протягом двох місяців до вивільнення працівників підприємство подає звіт про заплановане вивільнення, повідомлення про яке повинно бути подане одночасно з попередженням працівників. Після вивільнення компанія також має звітувати про це до Державної служби зайнятості.

Висновки. Гарантією права на працю є недопущення суб'єктивізму з боку роботодавців під час звільнення працівників, а тому механізм звільнення працівників має бути чітко та конкретно регламентований законодавством. Розірвання трудового договору власником або уповноваженим ним органом, згідно з п. 1 ст. 40

КЗпП України, передбачає виконання певних умов, які забезпечують певні гарантії для працівника. Згідно з загальним правилом, встановленим у п. 1 ст. 49-2 КЗпП, працівників, яких попереджено про наближення вивільнення, повідомляють особисто не пізніше, ніж за два місяці. При вивільненні працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці важливо враховувати переважне право на залишення на роботі, передбачене чинним законодавством (ст. 42, п. 2 ст. 49-2 КЗпП, ст. 184 та 186-1 КЗпП). Особливою уваги потребує вдосконалення процес отримання згоди профспілки. Це викликано можливим затриманням розірвання трудового договору, а це ускладнює реагування на зміни в бізнесі та потреби ринку праці в кризових ситуаціях. Взаємодія всіх суб'єктів трудового права при звільненні працівника

потребує вдосконалення, зокрема завдяки розробленню нових цифрових каналів зв'язку.

Іншим ключовим недоліком, що потребує змін в сучасному трудовому законодавстві, є невизначеність пріоритету серед переважних прав під час звільнення. Полярною зіркою для їх розроблення може слугувати, зокрема, практика ЄСПЛ. Трансформація законодавчих положень щодо вказаного має бути відповідною механізмам реалізації основоположних прав у сфері праці, а саме: мати чітку структуру серед переважних прав.

Вдячності: *Це дослідження було підтримано Ініціативами цифрового суспільства (Цюріхський університет).*

Acknowledgments: *This study was supported by the Digital Society Initiatives (University Zurich).*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні 2023 року. 2023. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/01_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz_2023_0.pdf
2. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 26.02.2024).
3. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.09.2023).
4. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10.12.1971 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
5. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 26.02.2024).
6. Покроковий алгоритм скорочення працівника. 2024. URL: <https://prokadry.com.ua/article/3336-qqq-16-m10-11-10-2>
7. Нюанси скорочення чисельності або штату працівників. URL: <https://news.dtk.ua/labor/labor-relations/50147-niuanisi-skorocennia-ciselnosti-abo-statu-pracivnikiv-u-roziasnenni-derzpraci>
8. Гарантії працівників у разі ліквідації або реорганізації підприємства, установи, організації. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33577#:~:text=%D0%A3%20%D1%80
9. Андрушко А.В. Розірвання трудового договору за п. 1 ст. 40 КЗпП України: окремі аспекти судової практики. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/rozirvannya-trudovogo-dogovoru-za-p-1-st40-kzpp-ukrayiny-okremi-aspekty-sudovoyi-praktyku>.
10. Постанова Верховного Суду України від 22.09.2020 у справі № 161/7196/19. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/91753031?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05.
11. Постанова Верховного Суду від 3 червня 2020 року. Справа № 821/2085/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89598814>
12. Collins H., An Emerging Human Right to Protection against Unjustified Dismissal, *Industrial Law Journal* 50 (1). 2021. P. 36–69, URL: <https://doi.org/10.1093/indlaw/dwaa003>
13. Прудивус О. Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за підставами організаційно-правового характеру : автореф. дис. к.ю.н. : 12.00.05. Харків, 2003. 17 с.
14. Тангян О. Проблеми реалізації юридичних гарантій працівників при розірванні трудового договору на підставі пункту 1 статті 40 кодексу законів про працю України. *Юридична наука* № 4(94). 2019. С. 476–484.
15. Фесюра М.В. Визначення та характеристика підстав розірвання трудового договору при ліквідації, реорганізації та банкрутстві підприємства, установи, організації. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 26. 2013. С. 538-547
16. Бутинська Р. Вплив цифрових технологій на трудові відносини: виклики та завдання. *Часопис Київського університету права*. № 3. 2019. С. 139–144.
17. Кравченко Л. П'ять запитань до Держпраці про відпустки та звільнення в умовах воєнного стану. 2023. URL: <https://egolovlikar.expertus.com.ua/10003595#:~:text=Під%20час%20воєнного%20стану%20допускають,1%20ст>.
18. Честа Д. Правові та соціальні засади захисту працівників у випадку масового вивільнення : автореф. дис. к.ю.н. : 12.00.05. Київ, 2016. 21 с.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-12>

Баско А. В.,

*доктор філософії в галузі права,
докторант Запорізького національного університету
<https://orcid.org/0009-0007-9858-257X>*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ФОРМИ ТА НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

LEGAL BASIS, FORMS AND DIRECTIONS OF INTERACTION BETWEEN LOCAL GOVERNMENT BODIES AND THE POLICE IN THE SPHERE OF ENSURING THE LIVING ACTIVITY OF THE REGION UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

В статті з'ясовано правові засади, форми взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпечного середовища в умовах воєнного стану, визначено стан їх економічного забезпечення та запропоновані напрямки їх удосконалення. В межах дослідження встановлено форми, методи та напрями взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону; визначено особливості взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції в умовах воєнного стану; виокремлено економічні складники такої взаємодії та окреслено перспективи їх реалізації.

В результаті дослідження встановлено, що до ключових напрямків удосконалення взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією на територіях наближених до військових дій слід віднести: створення добровільних формувань по охороні громадського порядку, які разом з поліцейськими можуть бути залучені громадян до охорони публічного порядку на вулицях, парках, скверах та прибудинкових територіях в вечірній час; налагодження взаємодії поліції з керівництвом служб безпеки підприємств стратегічного значення (об'єктів енерго та життєзабезпечення) щодо виявлення осіб які здійснюють наведення зброї агресора та об'єкти енерго та життєзабезпечення з числа працівників цих підприємств; здійснення моніторингу стану освітлення об'єктів дорожньої інфраструктури та звернення до відповідних органів місцевого самоврядування з метою встановлення додаткових приладів освітлення в нічний час; здійснення моніторингу громадських місць та інших об'єктів життєдіяльності громадян які не знаходяться під наглядом систем відеоспостереження поліції; залучення додаткових сил правопорядку для патрулювання громадських місць (зокрема офіцерів та курсантів відомчих закладів МВС та інших відомств), які мають відповідні навички та допуски до такої діяльності; вироблення ефективної системи розподілу місцевих фінансів з урахуванням дотримання балансу між забезпеченням економічного розвитку регіону за рахунок створення належних умов для роботи бізнесу, достатнього соціального забезпечення громадян, освіти та охорони здоров'я та створення системи обороноздатності та забезпечення безпечного середовища для громадян.

Ключові слова: *правові засади забезпечення безпечного середовища в умовах воєнного стану, взаємодія суб'єктів у сфері забезпечення життєдіяльності регіону, форми та напрями взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції.*

The article clarifies the legal principles, forms of interaction between local self-government bodies and the police in the sphere of regional livelihoods and the creation of a safe environment under martial law, the state of their economic support is determined, and directions for their improvement are proposed. Within the framework of the study, the forms, methods and directions of interaction of local self-government bodies and the police in the sphere of ensuring the vital activities of the region were established; the peculiarities of the interaction of local self-government bodies and the police in the conditions of martial law are defined; the economic components of such interaction are singled out and the prospects for their implementation are outlined.

As a result of the study, it was established that the key directions for improving the interaction of local self-government bodies with the police in the territories close to military operations should include: the creation of voluntary formations for the protection of public order, which, together with the police, can involve citizens in the protection of public order in streets, parks, in public parks and private areas in the evening; establishment of cooperation between the police and the management of the security services of enterprises of strategic importance (energy and life support facilities) regarding the identification of persons who aim the aggressor's weapons and energy and life support facilities from among the employees of these enterprises; monitoring the state of lighting of road infrastructure objects and contacting the relevant local self-government bodies to install additional lighting devices at night; monitoring of public places and other objects of citizens' daily life that are not under the supervision of police video surveillance systems; involvement of additional law enforcement forces to patrol public places (in particular, officers and cadets of departmental institutions of the Ministry of Internal Affairs and other agencies), who have the appropriate skills and permits for such activities; development of an effective system for the distribution of local finances, taking into account maintaining a balance between ensuring the economic development of the region by creating proper conditions for business operations, sufficient social security of citizens, education and health care, and creating a system of defense capability and ensuring a safe environment for citizens.

Key words: *legal principles of ensuring a safe environment in the conditions of martial law, interaction of subjects in the sphere of ensuring the vital activities of the region, forms and directions of interaction of local self-government bodies and the police.*

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року є трагічною датою для історії України, адже повноцінне війське вторгнення росії на територію України внесло значні зміни в порядок нормального функціонування українського суспільства і зумовило необхідність перелаштування всіх суспільних відносин і економіки держави на підвищення обороноздатності, консолідації органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки громадян в умовах воєнного стану особливо на територіях які наближені до лінії оборони. Створення належних умов безпечного середовища на місцевому рівні неможливо без системної на ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів в цілому і Національної поліції, зокрема. Передусім, така взаємодія дозволяє працювати ефективно, виступає чинником суспільної довіри, без якої неможливо побудувати міцну демократичну державу, забезпечити належний рівень правопорядку. Узагальнюючи вищевикладене, можна дійти висновку про те, що спільна діяльність Національної поліції України у сфері охорони публічного порядку та безпеки здійснюється на засадах партнерства в тісній співпраці з органами місцевого самоврядування, територіальними громадами, громадськими об'єднаннями та населенням спрямована на задоволення їхніх потреб і являє собою сукупність прав і обов'язків, спрямованих для створення та підтримання належного режиму правопорядку та сприяння в правоохо-

ронній діяльності підрозділам поліції з урахуванням державних і місцевих інтересів з метою створення належного безпечного середовища.

У зв'язку з цим питання акумуляції та розвитку ефективних форм взаємодії органів місцевого самоврядування та Національної поліції в умовах війни не втрачають своєї актуальності і потребують наукового узагальнення, що є метою наукового дослідження в межах даної статті.

Стан дослідження проблематики статті. Проблематику окремих питань взаємодії органів місцевого самоврядування та Національної поліції в Україні зокрема, досліджували: О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. В. Ковбасюк, Г. І. Ковтун, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, К. Б. Левченко, О. І. Миколенко, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, М. В. Лошицький, В. В. Сокуренько, І. Д. Пастух, І. М. Пахомов, Р. В. Шаповал, О. С. Юнін та ін. Сучасні проблеми діяльності органів місцевого самоврядування в умовах військового управління та форми взаємодії з поліцією та іншими правоохоронними органами щодо створення безпечного середовища досліджували Тітко Е. В., Сікорський О., Ануфрієв М. І., Шевченко В., Тарасенко Т. М., Корнієнко М. В. Волокітенко О. М., Барба, В. Є. та ін.

В той же час питання ефективності взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпечного середовища в умовах воєнного стану висвітлені недостатньо та потребують більш широкого дослідження.

Таким чином на досягнення **мети дослідження** – з'ясування правових засад, форм взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпекового середовища в умовах воєнного стану та їх економічного забезпечення плануємо до виконання наступні **завдання** дослідження: з'ясування правових засад та форм взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону; визначення особливостей взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону створення безпекового середовища в умовах воєнного стану.

Матеріали та методи дослідження. Виходячи з окресленого предмета дослідження, нами було обрано комплексний підхід до застосування методів наукового пошуку. Методологічну основу дослідження складає діалектичний метод, застосування якого дозволило всебічно розкрити природу «взаємодії органів публічної адміністрації» як організаційну форму забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпекового середовища в умовах воєнного стану, а також простежити генезу цього явища. Формально-юридичний метод використовувався для встановлення змісту форм взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією у сфері забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпекового середовища в умовах воєнного стану. Застосування формально-логічного методу стало підґрунтям для виявлення недоліків у національному правовому регулюванні, та пошуку шляхів їх подолання.

Результати дослідження. Правова основа взаємодії органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) та поліції зокрема у сфері забезпечення публічної безпеки громад урегульована окремими положеннями Конституції України [1], Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2] та «Про Національну поліцію» [3]. Однак дані законодавчі акти лише взагалі окреслюють окремі напрямки взаємодії ОМС та поліції без конкретизації їх форм та механізмів реалізації, у зв'язку з цим дискусія щодо проблем законодавчого забезпечення такої взаємодії зосереджена в площині адміністративно-правової науки та науки державного управління.

На питання необхідності удосконалення нормативного забезпечення взаємодії ОМС та поліції звертали увагу багато дослідників. Зокрема В. Е. Фатхудинов вважає, що «першочерговими заходами у даному напрямі є розроблення нормативних актів щодо покращення співпраці з населенням і місцевими громадами, пошуку спільних ефективних форм і методів роботи щодо гарантування публічної безпеки та боротьби зі злочинністю» [4, с. 123]. На думку Барба В.Є., «Закон України «Про Національну поліцію» лише частково дав розуміння наступних кроків розбудови поліції, разом з тим, він потребував прийняття ряду супутніх законодавчих та нормативних актів, які так і не були прийняті, передовсім, відсутній сам порядок взаємодії територіальних органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку» [5, 73]. Слід погодитись з думкою автора про те, що «для ефективного забезпечення реалізації механізму співпраці Національної поліції з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, необхідно розробити і затвердити Порядок взаємодії територіальних органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку» [5, с. 74].

На думку Крищенко А.Є. взаємодія поліції з органами місцевого самоврядування має бути основана на законі, співпраця, яка має спільну мету – підтримання належного стану публічного порядку, насамперед, на вулицях та інших публічних місцях, зниження рівня вуличної злочинності, залучення до спільних заходів все більшої кількості населення, збільшення кількості громадських формування з охорони публічного порядку, підвищення ефективності їх роботи – це нагальні потреби сьогодення [6, с. 168]. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію» поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів. Але в подальшому така взаємодія простежується тільки у VIII розділі «Громадський контроль» вказаного закону, а саме у статтях 87 та 88, в контексті можливості винесення резолюції недовіри органами місцевого самовряду-

вання керівнику територіального органу поліції, а також обов'язковості проведення спільних зустрічей для обговорення проблемних питань та обговорення можливих шляхів їх вирішення. Отже, взаємодія – це процес спільної діяльності двох або більше суб'єктів, які впливають один на одного, що змінює якісні характеристики кожного з них, та який в умовах взаємозв'язку пов'язує їх між собою для досягнення спільної мети. Батраченко О.В. у своїй роботі під взаємодією поліції з іншими органами влади або місцевого самоврядування розуміє «вид право-відносин, в які вступають органи поліції різного рівня з іншими суб'єктами з метою підвищення ефективності діяльності Національної поліції щодо гарантування публічної безпеки та порядку, шляхом організації та планування спільних заходів у цій сфері, об'єднання інформаційних, технічних, людських та інших ресурсів для спільного їх використання» [7, с. 64]. У той же час О.Ю. Лялюк стверджує, що «з урахуванням правового статусу суб'єктів взаємодії у наукових джерелах запропоновано декілька різних підходів до класифікації форм взаємовідносин між ними, найбільш прагматичним серед яких слід визнати поділ на інформаційні, організаційні (інституційні), матеріально-фінансові, контрольні. Інколи ці форми конкретизуються та, зокрема, виділяються такі: а) координація зусиль у рамках виконання обласних програм, б) розроблення та реалізація комплексних (обласної, міських та районних) програм профілактики правопорушень, спільних заходів щодо мінімізації злочинного впливу на дітей та молодь, інших заходів, спрямованих на підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, в) проведення спільних рейдів, профілактичних заходів, спрямованих на виявлення та припинення кримінальних правопорушень, г) участь у нарадах тощо» [8, с. 65].

Т.Плугатар та С. Лелет зазначають, що «головною метою взаємодії поліції та ОМС крім координації, узгодження та вироблення спільних заходів є забезпечення єдності дій, взаємодопомоги й об'єднання зусиль для успішного вирішення спільних завдань щодо забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану на території України, тобто взаємодія і взаємна допомога повинні бути чітко узгоджені як за цілями та завдання-

ми, так і за місцем і часом проведення спільних заходів» [9, с. 7].

Досить велика кількість дослідників зазначають, що окремою формою взаємодії поліції та ОМС є створення муніципальної поліції, про необхідність та доцільність створення якої точились та тримають дискусії до сьогодні. З приводу цього, наприклад С. Шевченка вважає, що «поліпшення взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією залежить від зміни її організаційної структури. Зокрема утворення місцевої (муніципальної) поліції – самостійної поліцейської структури, яка фінансується за рахунок місцевого бюджету з підпорядкуванням певних служб і наданням обов'язків, які відповідають місцевим умовам. Це буде, з одного боку, децентралізація МВС, а з іншого стане можливістю місцевих органів самоврядування самостійно впливати на стан забезпечення публічного порядку» [10, с. 577]. В свою чергу А. Пишна зазначає, що «до компетенції ОМС відноситься створення муніципальних підрозділів з охорони публічної безпеки та порядку на кшталт «Муніципальної варти», але потребує чіткого розмежування повноважень таких підрозділів органів місцевого самоврядування та територіальних підрозділів Національної поліції. Визначення, що до їх компетенції відноситься виключно охорона публічної безпеки та порядку, але не надано повноважень щодо здійснення превентивних поліцейських заходів та заходів примусу. Також потребує врегулювання питання щодо можливості несення ними служби з використанням вогнепальної зброї або пристроїв, що на думку вченої, буде недоречним» [11, с. 386]. Не вдаючись до дискусії щодо доцільності функціонування місцевої (муніципальної) поліції, слід погодитись з думкою більшості авторів, що наразі немає законодавчо закріпленого механізму для формування місцевої поліції, крім того розмежування повноважень муніципальної і державної поліції може бути вирішено лише з прийняттям відповідного нормативно-правового акту, та в свою чергу зазначити, що в умовах воєнного стану при наявності потреб підвищення обороноздатності держави та акумулювання місцевих фінансів та створенні безпечного середовища запровадження муніципальної поліції не наразі.

Найбільш повний перелік форм взаємодії територіальних органів поліції з ОМС та громадськими об'єднаннями у процесі забезпечення було наведено Корнієнко М.В., до найбільш актуальних серед них дослідник відносить: «спільне проведення аналізу стану правопорядку і законності; взаємний обмін інформацією про стан охорони публічної безпеки й порядку й виконання спільних дій; створення спільних інституцій (координаційних центрів, оперативних штабів, комісій) для організації та здійснення взаємодії; розроблення і прийняття узгоджених планів спільних заходів з охорони публічного порядку і запобігання правопорушенням; розроблення і прийняття узгоджених планів заходів з охорони публічного порядку і публічної безпеки в період встановлення дії режимів надзвичайного або воєнного стану; планування та реалізація заходів з забезпечення дотримання санітарно-епідеміологічних режимів та проведення карантинних обмежень; надання допомоги виборчими комісіями при забезпеченні правопорядку під час проведення виборчих компаній та референдумів; розробка узгоджених планів спільних дій з охорони публічного порядку і безпеки під час проведення масових заходів; організаційна та практична допомога підрозділів поліції у створенні громадських об'єднань з охорони правопорядку та організації навчання їх членів формам і методам роботи; розробка спільних програм та планів з профілактики правопорушень, сприяння правоохоронним органам у превентивній роботі з особами, що вчиняють домашнє насильство, зловживають алкогольними напоями, вживають наркотичні речовини, а також проведення заходів з попередження безпритульності та правопорушень серед дітей; співпраця з облаштування поліцейських дільниць та організації роботи дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громади; спільна просвітницька діяльність з поширення правових знань, виховання правосвідомості та правової культури; заслуховування звітів керівників територіальних підрозділів поліції та дільничних офіцерів поліції про стан правопорядку та існуючі проблеми його забезпечення» [12, с. 383]. На його думку, покращенню взаємодії ОМС та поліції сприятиме розробка «Положення про взаємодію

територіальних підрозділів поліції з органами місцевого самоврядування у сфері охорони публічної безпеки і порядку» та затвердити його наказом МВС України. У цьому документі, на його думку, слід детально регламентувати та закріпити державний механізм взаємодії суб'єктів протидії правопорушенням у сфері охорони публічного порядку та безпеки як у звичайний період так і під час дії режимів надзвичайного та воєнного стану; визначити відповідальних суб'єктів координації взаємодії суб'єктів; визначити хто з учасників зобов'язаний здійснювати контроль за станом належної взаємодії суб'єктів та проводити аналіз результатів спільної діяльності. Схожої позиції щодо покращення правового регулювання такої взаємодії висловлює В.Є. Барба [5, с. 80] та Волокітенко О.М. [13, с. 206]. Автор для усунення наведених недоліків у механізмі взаємодії суб'єктів та покращення її результатів, пропонує: «по-перше, покращити правове врегулювання механізму взаємодії підрозділів поліції з органами місцевого самоврядування у сфері охорони публічного порядку та безпеки шляхом доповнення окремим розділом проекту закону «Про профілактику правопорушень», де б нормативно врегулювалися питання запобігання правопорушенням у сфері публічного порядку та безпеки, а також організації взаємодії у цьому органів публічної влади. По-друге, розробити «Положення про взаємодію територіальних підрозділів поліції з органами місцевого самоврядування у сфері охорони публічної безпеки і порядку» та затвердити його наказом МВС України. У цьому документі слід детально регламентувати та закріпити державний механізм взаємодії суб'єктів протидії правопорушенням у сфері охорони публічного порядку та безпеки як у звичайний період, так і під час дії режимів надзвичайного та воєнного стану; визначити відповідальних суб'єктів координації взаємодії суб'єктів; визначити, хто з учасників зобов'язаний здійснювати контроль за станом належної взаємодії суб'єктів та проводити аналіз результатів спільної діяльності» [12, с. 384].

Слід підтримати такі пропозиції, однак вважаємо, що вирішити питання правового забезпечення взаємодії ОМС та поліції в відповідному положенні МВС не вирішить всіх питань,

особливості та форми такої взаємодії мають бути прописані в Законах «Про органи місцевого самоврядування» та «Про Національну поліцію» та Стратегії безпекового середовища громад, яка має бути затверджена Указом Президента України нахшталт затвердження Стратегії національної безпеки України та Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України, Стратегії кібербезпеки України, необхідність розробки і затвердження яких визначає Закон України «Про національну безпеку України» [14].

Висновки. Аналіз законодавчих засад діяльності поліції та органів місцевого самоврядування та механізми його реалізації дають можливість виокремити найбільш актуальні форми їх взаємодії в умовах воєнного стану на регіональному рівні, а саме: 1) взаємодія поліції з громадськими формуваннями по охороні громадського порядку, сил територіальної оборони, Національної гвардії (в містах, населених пунктах, об'єднаних територіальних громадах) на де окупованих територіях, територіях наближених до військових дій, та в місцевостях з яких відбувається примусове виселення; 2) взаємодія з Національною гвардією та силами територіальної оборони щодо організації діяльності по перевірці документів у осіб для встановлення їх особистості та документів на вантаж в межах блокпосту – дорожнього укріпленого контрольно-пропускний пункт (КПП) із озброєною охороною, здатного самостійно тримати кругову оборону; 3) здійснення патрулювання вулиць, парків скверів, прибудинкових територій, облаштованих укриттів з метою виявлення вибуховонебезпечних об'єктів; 4) спільно з Служби безпеки України здійснення оперативно-розшукових захо-

дів спрямованих на виявлення осіб, які здійснюють наведення зброї агресора та об'єкти енерго та життєзабезпечення (в межах роботи таких об'єктів); 5) спільно з ОМС та Державною службою з питань надзвичайних ситуацій проведення роз'яснювальної роботи в освітніх закладах щодо дій у випадку виявлення вогнепальної зброї та вибуховонебезпечних об'єктів; 6) взаємодія з Національною гвардією та силами територіальної оборони щодо організації діяльності по перевірці документів у осіб для встановлення їх особистості під час комендантської години; 7) взаємодія поліції з ОМС, ДСНС щодо покращення умов доступу до укриттів та забезпечення безпеки осіб які в них перебувають; 8) взаємодія поліції, підрозділів Національної гвардії, підрозділів військової служби правопорядку з убезпеченням доступу на територію громад зброї та боєприпасів з територій на яких тривають активні бойові дії та виявлення порушення правил дорожнього руху військовослужбовцями; 9) взаємодія поліції з ДСНС щодо ліквідації наслідків пожеж, руйнувань будівель, спасіння життя людей, звільнення їх з під завалів та надання домедичної допомоги; 10) взаємодія поліції, підрозділів Національної гвардії щодо дотримання вимог комендантської години; 11) взаємодія поліції з територіальними органами СБУ щодо виявлення колаборанської діяльності; 12) взаємодія поліції з органами прокуратури, СБУ щодо досудового розслідування воєнних злочинів; 13) розшук, затримання і доставлення до районних (міських) центрів комплектування Збройних сил України (далі – ТЦК ЗСУ) громадян, які ухиляються від виконання військового обов'язку за зверненням органів місцевого самоврядування та ТЦК.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Про Національну поліцію. Закон України № 580 від 02.07.2015. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (дата звернення 18.10.2023).
4. Фатхутдінов В. Адміністративно-правове регулювання у сфері громадської безпеки в Україні. Київ : Освіта України. 2016. 329 с.
5. Барба В. Нормативно-правове регулювання взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку. *Lex Portus*. 2018. № 3. С. 69–83. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.3.2018.5>. (дата звернення 18.10.2023).

6. Крищенко А. Взаємодія Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення у сфері забезпечення публічної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 4. С. 164–170.
7. Батраченко О. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. 2017. Суми, 218 с.
8. Лялюк О. Деякі питання взаємовідносин органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки, судовими органами та органами юстиції. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 31. С. 61–74.
9. Плугатар Т., Лелет С. Взаємодія органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. *Law. State. Technology*. № 1. С. 3–9. doi: 10.32782/LST/2023-1-1. (дата звернення 18.10.2023).
10. Шевченко С. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії Національної поліції України та органів місцевого самоврядування та перспективи нормативно-правового регулювання в питанні організації захисту публічного порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 576–579.
11. Пишна А. Взаємодія органів Національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 385–387.
12. Корнієнко М. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 379–384.
13. Волокітенко О. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 199–207.
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

Батюк С. Ю.,

*аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СТАНОВЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ АДМІНІСТРАЦІЇ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ФРАНЦІЇ

FORMATION OF CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE ADMINISTRATION IN MEDIEVAL FRANCE

Стаття присвячена аналізу історичних аспектів, причин, принципів та передумов на яких була сформована судова гілка влади у середньовічній Франції, та принципів які дійшли до наших днів. Проаналізовано фактори, які вплинули на формування принципів побудови дієвої судової системи, процедури фактичного розгляду справ, інституціоналізації судової влади в Середньовічній Франції, розподіл юрисдикцій між загальними та спеціалізованими судами. Були розглянуті та проаналізовані категорії справ, які розглядалися судами як судами загальної, так і спеціальної юрисдикції. Визначено основні напрямки розвитку судової системи в період від Середньовіччя, коли розпочалось формування перших органів судової влади, до початку Великої Французької Революції, коли були сформовані органи судової влади. Необхідно наголосити, що система адміністративного контролю, яка була сформована в період Великої Французької Революції, по суті, являлася розвитком правових механізмів часів Королівського правління у Франції. Наукову увагу було націлено на історичний розвиток інституцій адміністративного контролю, їх переваг та недоліків, трансформацій на певних етапах формування, а також причин та факторів які зумовили дані трансформації. Розглянуто та проаналізовано історичні та політичні фактори, політичні та соціально-економічні обставини, які вплинули на формування інституцій, які здійснювали публічно-адміністративний контроль у Середньовічній Франції. Проведено спостереження за розвитком даних інституцій в різні історичні періоди, їх розвиток, та трансформація. Були зроблені висновки щодо впливу даної еволюції системи адміністративного контролю на подальше формування історичної бази, формування підґрунтя та принципів, які впливають на всю систему публічного адміністрування Франції аж до сьогодення.

Ключові слова: *адміністративна юрисдикція, спеціалізовані суди, Королівська рада, судовий спір, сторони спору, адміністративний акт.*

The article is devoted to the analysis of historical aspects, reasons, principles and prerequisites on which the judicial branch of power was formed in medieval France, and principles that have reached our days. The factors that influenced the formation of the principles of building an effective judicial system, the procedures for the actual consideration of cases, the institutionalization of judicial power in Medieval France, the distribution of jurisdictions between general and specialized courts are analyzed. Categories of cases that were considered by courts of both general and special jurisdiction were considered and analyzed. The main directions of the development of the judicial system in the period from the Middle Ages, when the formation of the first bodies of judicial power began, to the beginning of the Great French Revolution, when the bodies of judicial power were formed, were determined. It should be emphasized that the system of administrative control, which was formed during the Great French Revolution, was, in fact, a development of the legal mechanisms of the time of the Royal rule in France. Scientific attention was focused on the historical development of administrative control institutions, their advantages and disadvantages, transformations at certain stages of formation, as well as the reasons and factors that led to these transformations. Historical and political factors, political and socio-economic circumstances that influenced the formation of institutions that exercised public-administrative control in Medieval France were considered and analyzed. Observation of the development of these institutions in different historical periods, their development and transformation was carried out. Conclusions were made regarding the influence of this evolution of the administrative control system on the further formation of the historical base, the formation of the basis and principles that affect the entire system of public administration in France until today.

Key words: *administrative jurisdiction, specialized courts, Royal Council, legal dispute, parties to the dispute, administrative act.*

Постановка проблеми. Дослідження шляху становлення контролю за діяльністю адміністрації у середньовічній Франції, дозволить краще зрозуміти процеси, які дали поштовх до створення сучасної судової гілки влади у Франції. Принципи які були закладені в даний період історії Франції, допоможе краще вивчити розвиток всієї системи державної влади Французького королівства.

Стан опрацювання цієї проблематики. Дослідження розвитку правової системи Франції, вимагає дослідження не тільки особливостей розвитку всіх гілок державної влади, але й особливості та напрямки розвитку в кожному з періодів становлення. Даний аналіз має значне пізнавальне, історико-теоретичне та практичне значення. Оскільки на даний момент досить детально вже вивчений період реформ часів Великої Французької Революції та правління Наполеона Бонапарта, вивчення процесів розвитку в період Середньовічної Франції дозволить зрозуміти принципи, на яких базувалися подальші реформи.

Метою статті є аналіз, та вивчення процесів та принципів на яких базується сучасна судова система Франції.

Виклад основного матеріалу. Основи адміністративної юрисдикції були закладені ще до Великої Французької Революції та реалізації чітких принципів розподілу владних повноважень. Розглянувши ближче систему адміністративного контролю дореволюційної Франції, можна стверджувати, що механізм який почав діяти в постреволюційний період, був не більше ніж розвиток та вдосконалення вже існуючих норм та інституцій. Оскільки було проведено інституціоналізацію юрисдикції ще в період Середніх віків, вона набула певної мірою незалежності по відношенню до королівської влади, тому можна впевнено стверджувати про те, що існувала справжня адміністративна юрисдикція та справжня судова система, а адміністративні спори отримали відповідне ставлення. Це знайшло своє відображення у створенні спеціалізованих судових органів для розгляду справ, які стосуються короля або суспільних інтересів [1, с. 385], а також у належному розподілі повноважень у Королівській раді, яка здійснювала загальний нагляд, та реалізовувала відповідний розподіл обов'язків [2, с. 5].

Організаційна структура всіх політичних, адміністративних чи судових інституцій, розподіл повноважень та незалежність яких охарактеризовують сучасну державу, беруть свій початок як структурна частина Королівської ради. В цю раду входили найвпливовіші особи королівства та члени королівського двору, яка з часом стала повноцінним консультативно-дорадчим органом, на чію підтримку спирався Король, керуючи країною.

На протязі певного часу, деякі установи відокремились від Королівської ради, та одержали право незалежно, від власного імені, приймати рішення. Прикладом таких інституцій, можна назвати парламент, який був наділений владними повноваженнями. Перший парламент був створений у Парижі і був наділений владними повноваженнями згідно з Ордонансом від 11 березня 1344 року [3, с. 498]. Починаючи з 1422 року, було прийнято рішення створити парламенти на територіях всіх великих королівських земель, і на період 18 століття було засновано 14 парламентів.

Після надання парламентам автономії у прийнятті рішень та вирішення спорів, виникла ідея здійснити розподіл спорів: спори які «стосуються короля» (*touchant le roi*) – адміністративні спори в сучасному розумінні, та спори між «рівними сторонами» (*de partie a partie*) [4, с. 83] – приватні спори. Тому було вирішено, що перша категорія справ повинна вирішуватися в іншому порядку, ніж друга, яка була вилучена з компетенції парламентів. Даний поділ призвів до необхідності створити «спеціалізовані юрисдикції». Наприклад, аудит доходів і витрат королівства було доручено Рахунковій палаті (*Chambre des comptes*), яку було створено у відповідності до Ордонансу Вів'єн-Брі від 17 квітня 1320 року [5, с. 234]. У 1346 році було утворено Монетну палату (*Chambre des monnaies*), яка розглядала цивільні та кримінальні справи, що пов'язані з карбуванням грошей. Монетна палата залишалася під контролем Паризького парламенту до 1522 року, після чого була відокремлена та одержала юрисдикційну незалежність під назвою Монетний двір (*Cour des monnaies*). Був створений суд з питань допомоги – суд, який розглядав апеляції на рішення різних судів щодо питань непрямого оподаткування. Суд створили у відповідності

до Ордонансу 1389 року, та розглядав різні спори, наприклад: спори що стосувалися податку на сіль, спори щодо водокористування та лісового господарства, спори у сфері податкового права, державної власності та доріг, котрі знаходилися у межах конкретної адміністративної одиниці – генералітету [6, с. 181]. В подальшому, починаючи з 16 століття, в межах генерал-губернаторств були створені спеціальні фінансові установи (*bureaux de finances*), які займалися питанням «звичайного оподаткування» – це доходи які одержував Королівській двір від земельних ділянок, та «надзвичайного оподаткування» – податки, а також дохід від доріг, які в себе включали також і видатки на обслуговування. Фінансові установи в межах своїх компетенцій являлися найвищою інстанцією, і на них розповсюджувалась юрисдикція судів.

Передача повноважень в сфері судочинства судам, парламентам та спеціалізованим судам, не обмежила повноваження короля в сфері судочинства та не заважала здійснювати власне правосуддя. Король, за допомогою Королівської ради, здійснював контроль за будь-яким їхнім рішенням і міг в будь-який час передати спір на свій персональний розгляд, а також тримати під своїм прямим контролем окремі галузі суспільного життя. З вище наведеного, можна стверджувати що Королівська рада здійснювала контролюючі функції, щодо рішень, які були прийняті парламентами або спеціалізованими судами. До компетенції Королівської ради також входило вирішення юрисдикційних конфліктів, які виникали між різними судами. Дана категорія спорів була достатньо численною, оскільки парламенти часто намагалися перейняти на себе повноваження, в сфері контролю над рішенням інших судів, та перекласти на себе відповідальність, щодо вирішення адміністративних спорів [7, с. 146, 194].

До повноважень Королівської ради, належало вирішення питання, пов'язаних з правом Короля на так звану евокацію, коли він мав право забрати будь-яку справу на одноосібний розгляд у будь-якого суду та на будь якій стадії судового процесу, яке впливало з його первісної одноосібної юрисдикції. Сторони спору володіли правом безпосереднього звернення до Короля, з метою одержання більш справедливого на їхню думку рішення, ніж через

судовий розгляд [8, с. 223]. Незважаючи на автономну юрисдикцію судів, кількість справ, котрі потрапляли на розгляд Королівської ради на підставі королівського права евокації, не скоротилось. Щоб зменшити навантаження на Королівську раду, та уникнути загрози неможливості виконання інших функцій покладених на раду, було прийнято Ордонанс від 2 серпня 1497 року, яким було створено незалежну Велику Раду (*Grand Conseil*) [9, с. 296], якій доручили самостійне вирішення правових спорів, що раніше входили в сферу компетенції Королівської ради. Але враховуючи, що право евокації не втратило своєї сили, звернення щодо вирішення спорів продовжували надходити до Королівської ради, а значення Великої ради поступово знижувалося.

Для того, щоб мати можливість виконувати всі покладені на неї функції, як в плані вирішення великої кількості судових спорів, так і в плані підтримки короля у виконанні центральних політичних, адміністративних, економічних, військових та багатьох інших важливих завдань загальнодержавного значення, в межах Королівської ради були створені спеціалізовані структурні підрозділи [10, с. 10]. Насамперед, це стосувалося інституцій політичної сфери діяльності, в яких Король особисто засідав: Таємна рада (*Conseil etroit*), Економічна рада (*Conseil des affaires*), Вища рада (*Conseil d'Enhaut*) – одержала свою назву у зв'язку з місцем проведення засідань на першому поверсі Версальського палацу, і Державна рада (*Conseil d'Etat*). Королівська рада, в залежності від того який спектр питань, рада розглядає на протязі певного часу, виступала або як Рада з питань внутрішніх справ (*Conseil des depeches*), яка відповідала за вирішення адміністративних справ, або як Королівська фінансова рада (*Conseil royal des finances*), яка розглядала та ухвалювала рішення щодо податкової та фінансової політики. Даний поділ дає уявлення про витоки на яких базується сучасна організація Ради міністрів Франції (*Conseil des ministres*).

В адміністративних інституціях представником короля виступав канцлер. Необхідно розрізняти компетенцію між адміністративними і податковими спорами та спорами у сфері приватного права. Це виражає наведене вище розмежування між двома юрисдикціями. Згід-

но з цим, приватна рада або рада партій (*Conseil privé ou des parties*), в основному займалась вирішенням апеляційних проваджень щодо рішень, які виникли в спорах між приватними особами, до розгляду яких залучалася Королівська рада. Адміністративні та податкові спори щодо рішень місцевої або центральної адміністрації розглядалася Державною радою та Радою фінансів (*Conseil d'Etat et des finances*) [11, с. 20,21]. У 18 столітті Державна рада та Рада фінансів включала в себе два управління: Велике та Мале фінансове управління (*grande et petite direction des finances*) [12, с. 86], і була попередницею сучасної Державної ради.

На перших етапах становлення основними чиновниками Королівської ради були переважно рекетмейстри (*maitres des requetes*), до головних функцій яких входило ведення всієї документації та звітності. Дані повноваження вони одержували від короля, особливо це було поширено на судові справи, які вирішував король самостійно – при власному дворі (*jugees en son hotel*). В подальшому це стало головним поштовхом для їхнього призначення як *maitres des requites de l'hotel*. По мірі розширення адміністративно-управлінського апарату, до їх числа увійшли державні радники (*conseillers d'Etat*), до повноважень котрих входило прийняття рішень на основі рекетмейстрів, які в подальшому формально затверджувалися та подавалися королем. Державні радники походили з правової або адміністративної сфери державної діяльності, найчастіше їх відбирали з числа парламентських радників (*conseillers au parlement*). На відміну від інших чиновників, таких як наприклад ті ж самі рекетмейстри, котрі могли займати свої оплачені посади до смерті, державні радники призначалися та знімалися безпосередньо королем. Взаємодія на різних рівнях адміністративного управління була досить різноманітною. В якості прикладу може бути те, що дуже багато рекетмейстрів достатньо активно працювали на місцевому рівні адміністрування – в якості інтендантів. Ріст професіоналізму при розгляді спорів у Королівській раді можна замітити також при розгляді спорів в політичних інституціях під головуванням короля, які проводилися під чітким наглядом канцелярії державних радників і які підготовлювалися рекетмейстром.

Юридична складова вирішення спорів, які розглядалися в Королівській раді, характеризувалася не лише спеціалізацією діяльності та розподілу повноважень та обов'язків чиновників, але й створенням процесуальної бази. Різноманітні правила та приписи були запроваджені ще в дореволюційний період за часів старого королівського режиму. Останнє прийняте Положення (*reglement*) від 23 червня 1738 року, який замінив собою попередні положення за 1660, 1673 та 1678 років, і мав на меті покращити та спростити процедуру ведення судочинства на користь громадян у всіх королівських справах, а також зробити розгляд справ швидшими та менш затратними [13, с. 42]. Дане положення лежало в основі судочинства як в Державній раді так і в Касаційному суді, та проіснувало аж до 1947 року.

Таким чином поступово утворилася адміністративна юрисдикція, яка була відокремлена від загальної юрисдикції. Відповідна категорія справ була доручена спеціалізованим судам першої інстанції і розглядалися в рамках Королівської ради в спеціальних квазісудових інституціях.

З посиленням абсолютизму, який був основою державного устрою починаючи з 17 століття, призвело до повернення повноважень щодо вирішення адміністративних спорів під юрисдикцію королівської адміністрації. Парламенти вкотре були позбавлені юрисдикції у вирішенні даної категорії справ. Спеціалізовані суди також втратили свої повноваження, які були передані королівській адміністрації. Таким чином була утворена система внутрішньо-адміністративної юрисдикції або адміністративної юстиції. Дана тенденція зародилася ще за часів королівського режиму, та значно посилилася після Великої Французької Революції.

На протязі 17 століття розширення кордонів держави супроводжувалося централізацією управління та розвитком поглядів на королівські функції в сенсі перетворення королівського урядовця (*monarque administrateur*) у фігуру короля-судді (*roi justier*). З метою підвищення ефективності та удосконалення королівської політики, а особливо, це стосувалося фінансової політики та судочинства в плані збору податків та вирішення спорів, прем'єр-міністр Людовіка XIII (1601-1643), кардинал

Арман Жан де Плессі де Рішельє, впровадив практику відправки інтендантів – відряджених рекетмейстрів, яких відправляли в різні регіони королівства. В число їхніх повноважень входило: розслідування всіх злочинів щодо зловживань місцевих чиновників, розкрадань податків і зборів та інших фактів, які були скоєні чиновниками, та які безпосередньо впливали на ефективну роботу органів місцевої влади, добробут та підтримку місцевого населення. В достатньо короткий період інтенданти зайняли посади в генералітетах на постійній основі, де вони виконували власні адміністративні обов'язки та володіли повноваженнями розглядати спори, що стосувалися податків, та можуть підлягати оскарженню в Королівській раді. Поступово їм почали доручати вирішення все більшого кола питань, таких як наприклад: поштова система, збройні сили, виробництво пороху, громадські роботи, питання концесій, охорона громадського порядку. На вищих рівнях державної влади, також відбулися зміни: на протязі 18 століття сфера компетенції головного контролера фінансів (*controleur general des finances*), який володів повноваженнями апеляційного перегляду значно розширилися, та змінив фінансові управління Королівської ради.

Але таке розширення контролю за адміністративними актами з боку адміністрації було розкритиковане великими французьким мислителями та науковцями. Так Шарль Луї де Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів» (*De l'esprit des lois*) зазначав: «Велике невдоволення в монархії досі полягає в тому, що королівські міністри самі вирішують судові спори» [14, с. 6]. Щоб не допустити зневільювання позицій Королівської ради, яка гарантувала неупередженість відповідно до принципів своєї діяльності, у 1777 році було створено Комітет з фінансових питань (*Comite contentieux des finances*), до складу якого увійшли державні радники та рекетмейстри.

Численні спроби членів парламентів контролювати рішення інтендантів призвели до прийняття відомого Едикту Сен-Жермен-Ле від 21 лютого 1641 року. У статті 1 даного едикту було роз'яснено відсутність юрисдикції звичайних судів щодо адміністративних спорів: «... наш парламентський суд Парижа і всі інші наші суди були створені лише для здійснення право-

суддя для наших підданих; ми прямо перешкоджаємо їм і забороняємо їм займатися в майбутньому будь-якими справами, подібними до згаданих вище, або взагалі будь-якими справами, які можуть стосуватися держави, управління і правління нею, які ми залишаємо тільки за нашими особами і нашими спадкоємцями престолу, за винятком випадків, коли ми надаємо їм особливі повноваження і мандат для цього...».

Після парламентський повстань (*fronds parlamentaires*) за допомогою яких парламент Парижу виступив проти королівської влади ще неповнолітнього короля Людовіка XIV, королем була видана резолюція, яка була опублікована Вищою радою 8 липня 1661 року, в якій було вказано «під загрозою імпичменту було накладено на суди перешкоди і заборони, щоб вони не приймали до розгляду жодних справ і проваджень, рішення про які Його Величність і Його Рада склали і залишили за собою» [15, с. 403]. Дане рішення було направлено на зміцнення позицій Королівської ради не тільки щодо парламенту, але й щодо судів у адміністративних справах. Останні також зблизилися з Паризьким парламентом через рівний статус їхніх членів, для щоб кинути виклик королівській абсолютистській владі. Вони не припиняли різним чином протидіяти привласненню адміністративних спорів адміністрацією; у період з 1756 по 1775 рік суд з питань допомоги (*Cour des Aides*) звернувся до короля з цього приводу з 18-тьма ремонстраціями [16, с. 98].

Можна сказати, що особливе ставлення до адміністративних спорів зберігалось протягом усього періоду існування Королівської влади до початку Великої Французької Революції. На першому періоді це було доручено різним спеціалізованим судам, на які претендувала виключно королівська адміністрація, яка в свою чергу не відмовлялася від провадження квазісудових проваджень, які доручалися професіональним юристам – насамперед, чиновникам у Королівській раді.

Висновки. На основі проведеного дослідження було визначено історичні передумови та принципи, на яких було закладено основи публічної адміністрації сучасної П'ятої Французької Республіки. Дослідивши та проаналізувавши систему публічного адміністративного контролю дореволюційної Франції,

можна впевнено стверджувати про те, що система публічної адміністрації постреволюційної Франції, являється подальшим розвитком та удосконаленням попередніх норм та принципів. Розглянуто та проаналізовано всі етапи становлення системи публічного адміністрування, проблеми, які виникали при впровадженні різних нових інституцій та механізмів, конфлікт інтересів між Королем Франції з одного боку, та аристократією та місцевими елітами, з іншого, за вплив на різні інституції. Даний конфлікт вилився в череду спроб повної централізації публічної влади під повним контролем, з боку Короля та придворних еліт, та спроби створити незалежні органи державного управління, особливо це стосувалося органів, що здійснювали судочинство, з боку аристократії та місцевих

еліт. Публічна адміністрація, набувши певну незалежність від королівської влади, реалізувала розподіл судових органів, на спеціалізовані, які розглядають справи, що стосуються короля, або суспільних інтересів, а також чіткий розподіл повноважень та обов'язків у Королівській раді. Проаналізувавши етапи становлення французької публічної адміністрації, можна дійти висновку, що подальші реформи, які були проведені після Великої Французької Революції, і були остаточно реалізовані в Адміністративній Реформі Наполеона Бонапарта 1800 року, яка рахується основою сучасної системи публічної адміністрації у Франції, являються природним та логічним продовженням тих ідей та принципів, які були закладені ще в період Середньовічної Франції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Das Verwaltungsrecht als solches wurde dagegen erst seit Beginn des 19. Jahrhunderts dogmatisch gestaltet; vgl. Maurice Hauriou, De la formation du droit administratif français depuis l'an VIII, in: *Revue generale d'administration* 1892, Bd. 2, S. 385 ff.
2. Bernard Guenee, *Le Conseil du roi au Moyen Age*, in: *Le Conseil d'Etat avant le Conseil d'Etat*, *La Revue administrative* 52 (1999), Sondernummer 3, S. 5; siehe allgemein Noel Valois, *Etude historique sur le Conseil du Roi*, Paris 1886.
3. Decrusy/Isambert/Jourdan, *Recueil general des anciennes lois francaises*, Bd. 4, Paris 1823, S. 498.
4. Jean-Louis Mestre, *Le traitement des contentieux administrates au XVIIIe siècle*, in: *Conseil d'Etat (Fn. 2)*, S. 83.
5. Decrusy/Isambert/Jourdan, *Recueil (Fn. 4)*, Bd. 3, Paris 1822, S. 234.
6. Jean-Louis Mestre, *Introduction historique au droit administratif français*, Paris 1985, S. 181 f.
7. Dabei verbieten etwa die Ordonnanzen v. 25.06.1407 und vom März 1408 die Berufung gegen Entscheidungen der Rechnungskammer zum Parlament; Isambert/Decrusy, *Recueil (Fn. 4)*, Bd. 7, Paris 1824, S. 146 und 194.
8. Vgl. etwa Art. 55 und 105 ff. des Code Michaud v. 15.01.1629 (Isambert/Taillandier/Decrusy, *Recueil (Fn. 4)*, Bd. 16, Paris 1892, S. 223) über die Evokation als Schutzmittel gegen den Einfluss von Richterfamilien bzw. der Protestanten in einer katholischen Gesellschaft.
9. Dieser wird mit dem Brief v. 13.07.1498 als Institution bestätigt; Isambert/Decrusy/Armet, *Recueil (Fn. 4)*, Bd. 11, Paris 1827, S. 296.
10. Thireau (Fn. 9), S. 10 f.
11. Vgl. Bernard Barbiche, *Le Conseil du roi dans tous ses etats*, in: *Conseil d'Etat (Fn. 2)*, S. 20, 21. Vgl. zu den unterschiedlichen Spruchkörpern im Kronrat auch Denis Diderot/Jean Le Rond d'Alembert, *Encyclopedie*, Bd. 4, Paris 1754, Art. "Conseil du roi".
12. Mestre (Fn. 5), S. 86.
13. Isambert/Decrusy/Taillandier, *Recueil (Fn. 4)*, Bd. 22, Paris 1830, S. 42.
14. Charles-Louis de Secondat Montesquieu. *De l'esprit des lois*, Bd. 1. Geneve 1748, Buch 6 Kap. 6.
15. Beschluss des Oberen Rates mit der Anordnung gegenüber den Parlamenten, dem Grossen Rat, der Rechnungskammer, der Cour des aides und allen anderen unabhängigen Einrichtungen, sich den Entscheidungen des Rates zu beugen und zu unterwerfen; Isambert/Decrusy/taillandier, *Recueil (Fn. 4)*, Bd. 17, Paris 1829, S. 403.
16. Marguerite Boulet-Sautel, *Le principe d'un contentieux administrative au Conseil du roi*, in: *Conseil d'Etat (Fn. 2)*, S. 98 ff.

Беспаленков Р. О.,
*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ПІДРОЗДІЛІВ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПОДІЇ

THE ROLE AND FUNCTIONS OF THE UNITS OF THE DEPARTMENT OF ORGANIZATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT AND OPERATIONAL RESPONSE AND THE DEPARTMENT OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN ENSURING THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF OPERATIONAL RESPONSE TO OFFENSES AND INCIDENTS

У статті розглядається роль та функції підрозділів Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування та Управління превентивної діяльності Національної поліції України у забезпеченні ефективного функціонування системи оперативного реагування на правопорушення та події. Автори розглядають організаційну структуру цих підрозділів, їх функції та взаємодію з іншими підрозділами поліції в контексті протидії правопорушенням. Аналізуються стратегії та методи, використовувані в роботі з метою запобігання злочинності, а також механізми оперативного реагування на виникнення правопорушень та критичні події. Досліджується вплив цих підрозділів на підвищення ефективності роботи поліції та забезпечення громадської безпеки в Україні. Стаття аналізує роль та функції підрозділів Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування та Управління превентивної діяльності Національної поліції України у забезпеченні ефективного функціонування системи оперативного реагування на правопорушення та події. Висвітлено їхні основні завдання, включаючи організацію реагування на заяви та повідомлення про правопорушення, збір та аналіз інформації про кримінальну ситуацію, а також розробку заходів для підвищення ефективності реагування. В статті наголошується на важливості координації дій цих підрозділів через диспетчерську службу та використання Ситуаційних центрів. Для подальшого удосконалення системи пропонується розробка Типового положення про Управління превентивної діяльності ГУНП, внесення змін до Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції та нормативне визначення правового статусу поліцейських офіцерів громади. Автори роботи роблять акцент на необхідності подальшого удосконалення правового регулювання, забезпеченні сучасними технічними засобами та підвищенні професійної підготовки поліцейських, враховуючи імплементацію зарубіжного досвіду.

Ключові слова: *Національна поліція України, організаційно-аналітичне забезпечення, оперативне реагування, превентивна діяльність, правопорушення.*

The article examines the role and functions of the units of the Department of Organizational and Analytical Support and Operational Response and the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine in ensuring the effective functioning of the system of operational response to offenses and events. The authors examine the organizational structure of these units, their functions and interaction with other police units in the context of combating offenses. They analyze the strategies and methods used in crime prevention work, as well as the mechanisms of rapid response to offenses and critical events. The impact of these units on improving the effectiveness of police work and ensuring public safety in Ukraine is studied. The article analyzes the role and functions of the units of the Department of Organizational and Analytical Support and Operational Response and the Department of Preventive Activities of the National Police of Ukraine in ensuring the effective functioning of the system of operational response to offenses and events. The author highlights their main tasks, including the organization of response to statements and reports of offenses, collection and analysis of information on the criminal situation, and development of measures to improve the effectiveness of response.

The article emphasizes the importance of coordinating the actions of these units through the dispatch service and the use of Situation Centers. To further improve the system, it is proposed to develop a Model Regulation on the Department of Preventive Activities of the National Police, to amend the Instruction on the organization of activities of district police officers and to define the legal status of community police officers. The authors emphasize the need for further improvement of legal regulation, provision of modern technical means and professional training of police officers, taking into account the implementation of foreign experience.

Key words: *National Police of Ukraine, organizational and analytical support, operational response, preventive activities, offenses.*

Постановка проблеми полягає в тому, щоб дослідити та проаналізувати роль та функції підрозділів Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування та Управління превентивної діяльності Національної поліції України в контексті їхнього внеску у забезпечення ефективного функціонування системи оперативного реагування на правопорушення та події. Проблема полягає у визначенні можливостей оптимізації та підвищення ефективності діяльності цих підрозділів для забезпечення більш високого рівня безпеки та порядку в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У наукових дослідженнях аспекти щодо функцій поліції (міліції) при забезпеченні реагування на правопорушення та події розглядали такі вчені як О.М. Бандурко, І.О. Волокітенко, С.М. Гусаров, В.Л. Грохольський, І.В. Ковтун, О.В. Кузьменко, Ю.Ф. Кравченко, Т.П. Мінка, В.О. Негодченко, В.М. Плішкін, Ю.В. Сіроштан та інші. Проте, на даний момент не існує загальноприйнятого комплексного підходу щодо функцій, форм і методів забезпечення оперативного реагування на правопорушення та події підрозділів управлінь організаційно-аналітичного забезпечення і оперативного реагування та превентивної діяльності НПУ в контексті реформування системи МВС України.

Мета даної наукової статті полягає в аналізі та уточненні ролі та функцій підрозділів Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування та Управління превентивної діяльності Національної поліції України у забезпеченні ефективного функціонування системи оперативного реагування на правопорушення та події. Основною метою є розкриття їхнього внеску у забезпечення безпеки та порядку в суспільстві, а також ідентифікація можливостей для подальшого удосконалення роботи цих підрозділів з метою підвищення ефективності правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. З моменту 2015 року ключову роль у забезпеченні організації встановленого порядку реагування на центральному рівні (у складі апарату Національної поліції України) виконують Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (ДООЗОР) та Департамент превентивної діяльності (ДПД). На регіональному рівні (у складі головних управлінь Національної поліції України, у Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві) діють управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (УОАЗОР) та управління превентивної діяльності (УПД).

Важливо відзначити, що ці підрозділи поліції є відносно новими утвореннями, що з'явилися в заміну старим штабним підрозділам та управлінням громадської безпеки. Основні завдання, покладені на УОАЗОР та УПД ГУНП, полягають у забезпеченні встановленого порядку оперативного реагування на правопорушення та події, а також у збереженні громадського порядку та безпеки, прав і свобод громадян. Діяльність цих управлінь ґрунтується на принципах законності, поваги до особи, довіри, гуманізму, дотримання прав і свобод громадян, відкритості та співпраці з органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськості.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність цих підрозділів, є Закон України «Про Національну поліцію», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію», наказ МВС України «Про затвердження типового Положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві», наказ Національної поліції України «Про затвер-

дження Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України» та інші нормативно-правові акти [2, с. 205].

Від 2015 року функціонування підрозділів Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (ДООЗОР) та Управління превентивної діяльності (ДПД) в апараті Національної поліції України має важливе значення для організації ефективного відгуку на правопорушення та події. На регіональному рівні ці підрозділи знаходяться у головних управліннях Національної поліції України та в Автономній Республіці Крим, м. Севастополі, областях, м. Києві. Вони замінюють старі штабні підрозділи та управління громадської безпеки.

Ці підрозділи проводять адміністративно-правочинну діяльність, яка регулюється нормами адміністративного права. Службова діяльність управлінь включає забезпечення оперативного реагування на правопорушення та події, розгляд матеріалів про адміністративні правопорушення та ухвалення рішень, а також накладання адміністративних стягнень на порушників.

Одними з основних функцій адміністративно-правочинної діяльності є превентивна, охоронна, виховна та регулятивна. Превентивна функція спрямована на запобігання адміністративним правопорушенням та усунення їх причин і умов. Ця функція має важливе значення у роботі з адміністративними правопорушеннями, що підлягають розгляду поліцією. Реалізація превентивної функції сприяє досягненню мети загальної та індивідуальної профілактики адміністративних правопорушень. Відповідно до О.С. Проневича, превентивна функція адміністративно-правочинної діяльності вимагає роз'яснення правопорушникам наслідків їх дій.

Функції адміністративно-правочинної діяльності підрозділів ДООЗОР та УПД ГУНП реалізуються шляхом використання відповідних методів. Термін «метод» (від грецького «μέθοδος» – шлях до чогось, дослідження) визначається як «систематичні й послідовні дії, що призводять до досягнення певної мети», «шлях, спосіб, прийом... практичного здійснення чогось», а також «спосіб досягнення мети, сукупність прийомів та операцій теоретичного або практичного освоєння дійсності, а також людської діяльності, організованої певним

чином». Універсальними методами будь-якої діяльності є переконання та примус.

Переконання представляє собою систему різноманітних правових і неправових заходів, які здійснюються державними та громадськими організаціями. Його реалізація полягає у проведенні пояснювальних, виховних та заохочувальних заходів з метою формування в громадян переконання щодо необхідності та обов'язковості дотримання законів та інших нормативно-правових актів. До форм переконання в адміністративно-правничій діяльності підрозділів ДООЗОР та УПД входять індивідуальні або колективні бесіди, обговорення поведінки особи, встановлення індивідуального чи колективного патронату над нею, а також стимулювання участі в суспільно корисних заходах. Цей метод є ключовим для забезпечення правопорядку в правовій демократичній державі.

Адміністративний примус включає в себе систему фізичних та/або психологічних заходів впливу на свідомість і поведінку осіб з метою забезпечення чіткого виконання їхніх зобов'язань, підтримки правопорядку і законності, а також розвитку суспільних відносин в рамках закону. В правовій науці розрізняють адміністративно-запобіжні заходи, заходи щодо припинення правопорушень та накладення стягнень.

До адміністративно-запобіжних заходів можна віднести ряд профілактичних заходів, які здійснюються підрозділами превентивної діяльності. У підрозділах УПД ГУНП належить значна компетенція у використанні таких заходів, як вимога припинення певних дій, перевірка документів, облік та офіційне застереження осіб, огляд речей та особистий огляд, право входу на територію підприємств, установ і організацій, житлових та інших приміщень громадян, внесення подання про усунення причин правопорушень, тимчасове обмеження або заборона доступу громадян до окремих ділянок місцевості чи об'єктів з метою забезпечення громадського порядку, громадської безпеки, охорони здоров'я людей, обмеження або заборона руху транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних шляхів у разі загрози громадській безпеці, здійснення адміністративного нагляду за відповідними особами, контроль за особами, які були засуджені до кримінальних покарань, не пов'язаних

з позбавленням волі, примусовий привід для медичного обстеження, анулювання дозволів на придбання, зберігання і носіння зброї та боєприпасів громадянами, підприємствами, установами й організаціями та інші.

До заходів припинення правопорушень можна віднести примусове зупинення протиправних дій, які мають ознаки адміністративного проступку, а в окремих випадках – кримінальний характер. Це спрямоване на уникнення шкідливих наслідків та застосування адміністративного стягнення (в деяких випадках – кримінального покарання) до винної особи. Важливо відзначити, що в чинному законодавстві та спеціальній літературі не існує вичерпного переліку або чіткої класифікації таких заходів, і немає єдиного підходу до визначення, які саме заходи слід віднести до адміністративного припинення. Заходи припинення можна умовно поділити на загальні та спеціальні. Серед загальних заходів припинення, які застосовуються в адміністративно-правничній діяльності підрозділів УПД ГУНП, можна відзначити: вимога громадянам та службовим особам припинити дії, які порушують громадський порядок; офіційне застереження; адміністративне затримання; особистий огляд і огляд речей; вилучення речей і документів тощо. Крім того, працівники УПД ГУНП мають право вживати заходи припинення спеціального призначення, такі як застосування фізичної сили, спеціальних засобів чи вогнепальної зброї, під час виконання службових обов'язків. Варто зазначити, що заходи припинення тісно пов'язані із заходами запобігання, оскільки часто передують їм, а також з адміністративними стягненнями, які вони забезпечують умови для їх виконання.

Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, колишній штаб, відзначається значущістю у науковому та управлінському контексті, як «компетентний орган управління». Походження терміну «штаб» початково пов'язане із військовою сферою, де він вперше з'явився за часів Олександра Македонського у 325 році до нашої ери, який створив його як центр управління військовими діями. Це було обумовлено необхідністю вести стратегічне планування поза битвою для досягнення ефектив-

ного керівництва під час бойових дій. Леонід Басовський пояснює появу штабної структури в армії через складність командування під час бою та необхідність одночасного розроблення стратегічних планів. У цьому контексті було вирішено розділити відповідальність за стратегічне планування і бойове командування між штабними офіцерами та офіцерами, які призначені для безпосереднього керівництва солдатами під час бою. Поступово концепція штабу була розширена й адаптована для застосування в різноманітних організаціях. Таким чином, до 2015 року штаб був частиною структури Міністерства внутрішніх справ [1, с. 188].

Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування ставить перед собою основні завдання, серед яких аналітична діяльність та оперативне реагування. Аналітична робота в правоохоронних органах відіграє важливу роль у забезпеченні ефективного управління. Згідно з В.М. Плішкіним, аналітична робота полягає в дослідженні закономірностей суспільного життя, які впливають на діяльність органів внутрішніх справ, а також у використанні отриманих даних для підвищення ефективності цієї діяльності [5, с. 283].

Аналіз є невід'ємною та ключовою складовою управлінської діяльності, що відбувається не як випадковий або тимчасовий процес, а як постійна функція всіх ланок системи. Це безперервний процес вивчення управлінської та іншої інформації, який сприяє виявленню і оцінці значущості проблем, формулюванню цілей, визначенню об'єктивно необхідних функцій та підвищенню ефективності діяльності у виконанні завдань [5, с. 372]. Зазвичай аналітична робота складається з декількох етапів, включаючи збір, накопичення й обробку даних, пошук, аналіз й узагальнення інформації, а також отримання спеціальних знань.

Значення інформаційно-аналітичної роботи в управлінській діяльності правоохоронних органів усіх рівнів полягає в тому, що її результатом повинно бути виявлення не лише основних недоліків, а й конкретних шляхів їх усунення. Розробка та впровадження проактивної моделі протидії злочинності, зокрема, у контексті нового Кримінального процесуального кодексу України, спрямовані на систематичний, комплексний превентивний вплив на базо-

ві елементи злочинності, включаючи ті, що характеризуються високим рівнем латентності. Ефективність діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з правопорушеннями в значній мірі залежить від якості та глибини аналізу ситуації, що робить інформаційно-аналітичне забезпечення процесу запобігання та розслідування правопорушень ключовим фактором.

Діяльність Департаменту організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України, згідно з Положенням, затвердженим відповідним наказом, полягає в забезпеченні та координації дій територіальних та структурних підрозділів Національної поліції України у сфері забезпечення публічної безпеки, порядку, охорони прав і свобод громадян, та протидії злочинності.

Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 22 січня 2016 року № 39 було затверджено Типове положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та містах Севастополі, областях, містах Києві, яке визначає рамки їхньої діяльності. Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (УОАЗОР) відповідає за координацію, аналіз, планування, контроль та узгодження діяльності структурних підрозділів апарату головного управління та відокремлених структурних підрозділів головного управління з питань забезпечення публічної безпеки, порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також надання у межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [3, с. 72].

Як видно, функції Департаменту організаційно-аналітичного забезпечення та Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування в багатьох аспектах відповідають ролі штабних підрозділів, що завжди були однією з ключових ланок у системі управління та органом міжгалузевого управління. Вони постійно перебувають у центрі організаційної діяльності, оскільки на них лежить збір, систематизація і комплексний аналіз інформації, необхідної для прийняття

керівником управлінських рішень, забезпечення безперервного контролю за оперативною обстановкою та розробки термінових заходів реагування на її поліпшення.

Департамент організаційно-аналітичного забезпечення виконує такі завдання: здійснення збору, оцінки та аналізу інформації про криміногенну ситуацію в Україні, резонансні кримінальні правопорушення, порушення публічної безпеки та порядку, інші надзвичайні події та реагування на них; дослідження та аналіз причин і умов, що негативно впливають на ефективність організації реагування на правопорушення та події, розробка заходів щодо вдосконалення даного напрямку діяльності; підготовка оперативних зведень та інформаційних документів про кримінальні правопорушення, події та обмін такою інформацією з іншими правоохоронними органами; узагальнення практики участі працівників поліції у виявленні та розкритті кримінальних правопорушень, ефективності роботи з підтримання публічної безпеки та порядку; організація роботи чергових частин органів і підрозділів, апарату Національної поліції України, організаційне та методичне забезпечення їх діяльності; організація забезпечення встановленого порядку реагування на заяви і повідомлення про вчинені кримінальні, адміністративні правопорушення або події; здійснення перевірки і контролю за дотриманням установленого порядку ведення єдиного обліку в поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події; підготовка разом із структурними підрозділами апарату Національної поліції України проєктів законодавчих і нормативно-правових актів із питань правоохоронної діяльності та участь у їх опрацюванні.

Порядок оперативного реагування на правопорушення та події у підрозділі Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (УОАЗОР) забезпечують різні служби та підрозділи, такі як відділ служби «102», диспетчерська служба, та чергова частина. До компетенції диспетчерської служби належить координація забезпечення дотримання встановленого порядку оперативного реагування на правопорушення та події.

Для забезпечення оперативного реагування, на території України наступні наряди та групи заступають цілодобово: наряди поліції Управ-

лінь патрульної поліції в областях, групи реагування патрульної поліції, слідчо-оперативні групи, дільничні офіцери поліції, поліцейські офіцери громад, наряди поліції особливого призначення, наряди поліції Управління поліції охорони в областях, та наряди військовослужбовців Національної гвардії України. Крім того, до охорони громадської безпеки та порядку залучаються також недержавні служби охорони та громадські формування. У підрозділах УОАЗОР в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві відповідають за організацію діяльності Ситуаційних центрів (ситуаційних відділів) поліції, які займаються збором, обробкою та аналізом інформації про злочинність. Основне завдання ситуаційних центрів – організація аналітичної діяльності з використанням інформаційних технологій для підтримки прийняття рішень. Отже, оператори служби «102» приймають звернення громадян та реєструють їх, диспетчерська служба управляє нарядами поліції, а чергова частина забезпечує оперативне управління силами і засобами поліції. Ситуаційний центр надає оперативний аналітичний супровід та підтримку для нарядів поліції в реальному часі.

Згідно з поглядами К.В. Шкарупи, одним з основних завдань поліції є здійснення профілактичної діяльності, яка передбачає систематичні заходи з метою запобігання вчиненню правопорушень [7]. Ця діяльність має на меті виявлення, усунення та зменшення чинників, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних порушень, а також створення позитивного середовища для соціалізації та коригування поведінки осіб, схильних до порушень.

На сьогодні більшість експертів у галузі права вважають, що стратегічним напрямком розвитку правоохоронних органів є перехід від реактивного підходу до активної діяльності, спрямованої на запобігання правопорушень. Цей підхід передбачає відмову від виключно репресивних заходів та визнання важливості співпраці з інститутами громадянського суспільства для проведення роз'яснювально-профілактичної роботи та усунення факторів, що призводять до порушень.

Термін «превенція» має латинське походження і означає «попередження» або «попереднє прихоронення». У контексті правознавства превенція

розглядається як система заходів, спрямованих на попередження вчинення правопорушень, яка може бути загальною або індивідуальною [6, с. 639]. Перша передбачає запобігання правопорушенням осіб, які мають схильність до них, друга – попередження повторних порушень тих, хто вже вчинив правопорушення.

Українське законодавство не містить визначення термінів «превенція» або «превентивна діяльність», проте використовує їх у ряді нормативно-правових актів. Наприклад, Закон України «Про Національну поліцію» зазначає, що поліція здійснює превентивну та профілактичну діяльність з метою запобігання правопорушенням. Крім того, поліцейські можуть застосовувати поліцейські превентивні заходи для забезпечення виконання своїх повноважень, зокрема з метою забезпечення прав і свобод громадян та публічної безпеки.

Таким чином, превентивна діяльність поліції передбачає вжиття попередніх заходів для запобігання вчиненню правопорушень та забезпечення громадського порядку.

Структурним підрозділом Національної поліції України, що відповідає за здійснення державної політики у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху, організації дозвільної системи, превентивної та профілактичної діяльності, запобігання та припинення насильства в сім'ї, є Департамент поліції превентивної діяльності. Цей департамент управляється згідно з наказом МВС України від 27.11.2015 р. № 123 «Про затвердження положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України».

На жаль, на сьогодні у нормативно-правових актах МВС України та НПУ, що регулюють діяльність поліції, відсутнє типове положення про Управління превентивної діяльності ГУНП, в якому було б детально визначено завдання, функції та організаційні аспекти цього підрозділу. Необхідно виділити підрозділи управління, які безпосередньо відповідають за реагування на правопорушення та події: патрульну поліцію, дільничних офіцерів поліції та поліцейських офіцерів громад.

Відповідно до штатного розпису Національної поліції України, у структурі превентивної діяльності ГУНП передбачено 7030 посад дільничних офіцерів поліції. Дільничним офіцерам

поліції покладено виконання таких службових завдань, які можна розділити на дві групи. Перша група включає забезпечення громадської безпеки та охорони громадського порядку, проведення відповідної роботи з населенням та громадськими організаціями у цих питаннях, індивідуально-профілактичну роботу з особами, схильними до правопорушень, та вжиття заходів для попередження злочинів та адміністративних порушень. Друга група включає участь у розкритті злочинів, що відбулися на їх адміністративних дільницях.

Зауважимо, що дільничні офіцери поліції мають специфічний адміністративно-правовий статус, який характеризується особливим порядком їх призначення і закріплення за певною поліцейською дільницею згідно з організаційно-розпорядчим актом керівника територіального (відокремленого) органу (підрозділу) поліції. Важливо відмітити, що в Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції відсутня узагальнена норма, яка б чітко визначала їх обов'язки, на відміну від раніше чинного Положення про службу дільничних інспекторів міліції у системі Міністерства внутрішніх справ України.

Щодо адміністративно-правового статусу поліцейських офіцерів громади, О.М. Мердова та О.М. Головков вважають, що це питання залишається маловивченим. На думку дослідників, на сьогоднішній день ці поліцейські фактично виконують обов'язки дільничних офіцерів поліції з розширеними повноваженнями в об'єднаних територіальних громадах. Це відбувається в рамках проекту «Поліцейський офіцер громади», який запроваджено Національною поліцією України у зв'язку з процесом децентралізації в країні та пошуком нових форм та методів роботи поліції [4, с. 206].

Незважаючи на успішність цього проекту, його статус ще не офіційно закріплений

у законодавстві через відсутність спеціальних нормативно-правових актів або інструкцій, що регулювали б його діяльність. Це призводить до нелегалізованого статусу поліцейських офіцерів громади, оскільки їхні повноваження значно ширші, ніж у звичайних дільничних офіцерів поліції.

Поліцейський офіцер громади має виконувати практично всі функціональні обов'язки різних підрозділів превентивної діяльності на території конкретної об'єднаної територіальної громади, зосереджуючись на попередженні правопорушень, оформленні адміністративних матеріалів за порушення правил дорожнього руху та інших аспектах. Однак фактично їх повноваження обмежуються обов'язками дільничних офіцерів поліції.

Висновки. Отже, функції Управління оперативного реагування на правопорушення та події (УОАЗОР) та Управління превентивної діяльності Головного управління національної поліції (УПД ГУНП) стосуються організації реагування на правопорушення та події, забезпечення публічної безпеки, аналізу інформації про кримінальну та іншу негативну діяльність, а також вивчення причин і умов, що впливають на ефективність цієї діяльності. Координація цих процесів відбувається через диспетчерську службу, а також використання Ситуаційних центрів. Пропонується вдосконалити цю діяльність шляхом створення Типового положення про Управління превентивної діяльності ГУНП, внесення змін до Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, і нормативного визначення правового статусу поліцейських офіцерів громади. Для покращення ефективності важливо також удосконалити правове регулювання, забезпечити сучасними технічними засобами і підвищити професійну підготовку поліцейських, враховуючи імплементацію зарубіжного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волокітенко І.О. Організаційно-правові основи діяльності підрозділів превентивної служби Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. №4. С. 187–191.
2. Грохольський В.Л. Управління діяльністю спеціальних підрозділів МВС України по боротьбі з організованою злочинністю: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 416 с.
3. Ковтун І.В. Організаційно-аналітичне забезпечення діяльності кримінальної міліції: проблемні аспекти. *Вісник Академії управління МВС України*. 2009. № 3. С. 71–80.
4. Орловська І.Г. Адміністративно-правовий статус суддів, прокурорів, адвокатів і нотаріусів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2013. Випуск 22. Частина I. Том 2. С. 205–208.

5. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник /за ред. Ю.Ф. Кравченка. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.
6. Проневич О.С. Проективна діяльність поліції (міліції) як складова сучасної парадигми охорони правопорядку. *Форум права* : науковий журнал. ХНУВС. 2011. № 3. С. 639–643.
7. Шкарупа К.В. Особливості превентивної діяльності Національної поліції України. *Bulletin of the penitentiary association of Ukraine*. 2019. № 3(9). С. 155.

Корнякова Т. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В РЕАГУВАННІ НА ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПОДІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN RESPONDING TO OFFENSES AND EVENTS OF PUBLIC SAFETY DURING MARTIAL LAW

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правових аспектів діяльності Національної поліції України у контексті реагування на правопорушення та забезпечення публічної безпеки під час воєнного стану. Розглянуто основні завдання та функції поліції у цих умовах, включаючи заходи превентивного характеру для запобігання терористичним актам, диверсіям та іншим злочинам. Зазначено, що відповідно до чинного законодавства встановлені чотири рівні терористичних загроз, а також можливість встановлення спеціальних режимів перебування громадян та надання спеціальних повноважень поліції. Досліджено важливість регулятивного впливу органів Національної поліції на забезпечення громадської безпеки в умовах воєнного стану та можливість зміни переліку превентивних заходів залежно від обстановки. Ця стаття спрямована на аналіз та узагальнення важливих аспектів діяльності поліції у надзвичайних ситуаціях, що сприяє подальшому вдосконаленню правового регулювання та практичному застосуванню правозахисних механізмів в умовах воєнного конфлікту. В контексті вищевикладеного, стаття аналізує існуючі нормативно-правові акти, які регулюють діяльність Національної поліції України під час воєнного стану, зокрема, Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів. Досліджено також можливість та умови застосування різних рівнів терористичних загроз, а також вплив цих загроз на надання спеціальних повноважень поліції та встановлення спеціальних режимів перебування громадян. Підкреслено важливість системного підходу до організації та координації дій між поліцією та іншими військовими чи правоохоронними структурами в умовах воєнного стану. Робота містить практичні рекомендації щодо оптимізації процесу реагування поліції на надзвичайні ситуації, з метою забезпечення ефективного захисту прав та свобод громадян, а також збереження громадської безпеки в умовах воєнного конфлікту.

Ключові слова: *Національна поліція України, правопорушення, публічна безпека, воєнний стан, терористичні загрози, спеціальний режим, безпека держави.*

The article is devoted to the study of administrative and legal aspects of the activities of the National Police of Ukraine in the context of responding to offenses and ensuring public security during martial law. The author examines the main tasks and functions of the police in these conditions, including preventive measures to prevent terrorist acts, sabotage and other crimes. It is noted that under current legislation, four levels of terrorist threats are established, as well as the possibility of establishing special regimes of stay of citizens and granting special powers to the police. The author examines the importance of the regulatory influence of the National Police on ensuring public security under martial law and the possibility of changing the list of preventive measures depending on the situation. This article aims at analyzing and summarizing important aspects of police activities in emergency situations, which contributes to further improvement of legal regulation and practical application of human rights mechanisms in the context of martial law. In the context of the foregoing, the article analyzes the existing legal acts regulating the activities of the National Police of Ukraine during martial law, in particular, the Regulation on the Unified State System for Prevention, Response and Suppression of Terrorist Acts. The author also examines the possibility and conditions for applying different levels of terrorist threats, as well as the impact of these threats on the granting of special police powers and the establishment of special regimes for citizens. The author emphasizes the importance of a systematic approach to the organization and coordination of actions between the police and other military or law enforcement agencies under martial law. The work contains practical recommendations for optimizing the process of police response to emergencies in order to ensure effective protection of the rights and freedoms of citizens, as well as to preserve public safety in the context of martial law.

Key words: *National Police of Ukraine, offenses, public security, martial law, terrorist threats, special regime, state security.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства актуальним є питання адміністративно-правових аспектів діяльності Національної поліції України в контексті реагування на правопорушення та події, що стосуються забезпечення публічної безпеки під час воєнного стану. На фоні загострення геополітичної ситуації в країні та регіоні, виникають нові виклики і загрози для забезпечення безпеки громадян та держави. Таким чином, ключовою проблемою є аналіз ефективності та достатності заходів, які вживає Національна поліція в умовах воєнного стану для запобігання терористичним актам, протидії тероризму, а також забезпечення публічної безпеки та правопорядку. Ця стаття ставить за мету дослідити адміністративно-правові аспекти діяльності Національної поліції України у зв'язку з правопорушеннями та забезпеченням публічної безпеки під час воєнного стану. Зокрема, вона спрямована на вивчення законодавчих положень, повноважень поліції в умовах воєнного стану, а також на аналіз практичного застосування цих норм в реальних ситуаціях. Проблема дослідження виникає через необхідність оптимізації та підвищення ефективності заходів з реагування на правопорушення та забезпечення громадської безпеки в умовах воєнного конфлікту. Дослідження в цій сфері може виявити нові можливості для поліції у протидії сучасним загрозам та допомогти в удосконаленні законодавства для кращого забезпечення безпеки громадян та держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана тема базується на дослідженнях українських науковців у галузі адміністративного права, що розглядали аспекти взаємодії поліції з іншими органами влади та суспільством. Серед дослідників, які присвятили свої роботи цій темі, варто зазначити О.М. Бандурку, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельника, М.М. Биргеу, О.І. Остапенка, В.М. Гаращука, О.Ю. Дрозда, В.О. Заросила, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, М.П. Пихтіна, Ю.Ю. Кондратьєва, Х.П. Ярмака, С.Ф. Константінова, Ю.П. Битяка, С.О. Короеда, В.І. Курила, М.В. Лошицького, В.П. Печуляка, В.І. Олефіра та інших.

Мета. Мета цієї наукової статті полягає у ретельному аналізі адміністративно-правових аспектів діяльності Національної поліції

України в контексті реагування на правопорушення та забезпечення публічної безпеки під час воєнного стану. Основною метою є розкриття сутності та ролі поліції в умовах воєнного конфлікту, а також виявлення ефективних стратегій та методів захисту громадян та держави від потенційних загроз у таких умовах. Ця стаття також спрямована на виявлення можливих недоліків у законодавстві та практиці роботи поліції в умовах воєнного стану та надання пропозицій щодо їх виправлення та підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. В умовах військової агресії безпекове положення в Україні визначається рядом складних факторів, включаючи: нечіткі межі зони бойових дій; періодичні ескалації конфлікту, що призводять до нових руйнувань і жертв серед цивільного населення та військових; зростання кількості учасників збройних конфліктів; погіршення оперативної обстановки; недостатня можливість забезпечення стабільності та безпеки громадян; непереборний потік зброї; загроза екологічній безпеці; масова евакуація цивільного населення; значні матеріальні втрати для держави і населення; психологічний стрес та емоційні труднощі для громадян та інше. Переважною мірою відновлення функціонування державних інституцій необхідно здійснювати на тимчасово окупованих територіях. В цьому контексті, ключову роль у забезпеченні вищезазначених завдань відіграють правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України, яка спільно з іншими державними і місцевими установами, волонтерами та громадянами, працює над забезпеченням громадського порядку і безпеки, запобігаючи злочинності, захищаючи права і свободи людини та інтереси держави від незаконних посягань, а також надає послуги поліцейської допомоги громадянам.

Основними формами взаємодії Національної поліції з іншими державними органами, фізичними та юридичними особами є такі: 1) відносини, де обидві сторони мають рівноправне становище без зв'язку «влада – підпорядкування»; 2) відносини, де Національна поліція знаходиться у керівній ролі, а інша сторона – у підпорядкованому становищі; 3) відносини, де Національна поліція діє як підпо-

рядкований суб'єкт, а інший учасник виступає у ролі керівника [1].

Організація та виконання взаємодії поліції регулюється законодавством, яке визначає принципи такої співпраці, завдання служб і підрозділів поліції у цьому напрямі, форми взаємодії тощо.

Наприклад, згідно зі статтею 5 Закону України «Про Національну поліцію», поліція взаємодіє з органами правопорядку та іншими державними установами, а також з органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів. Однак, стаття не містить конкретних вказівок або інформації і є лише загальною посиланням.

Частина 2 статті 9 цього ж Закону передбачає постійне інформування поліцією органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості про її діяльність у сфері правозахисту, боротьби зі злочинністю та забезпеченням громадського порядку і безпеки. Частина 6 тієї ж статті передбачає обов'язкове громадське обговорення проектів нормативно-правових актів, які стосуються прав та свобод людини, у встановленому Міністерством внутрішніх справ України порядку.

Щодо взаємодії поліції з органами влади, вона реалізується через різноманітні форми:

- виконання міжнародного співробітництва та участь у розробці та укладенні міжнародних договорів України з питань забезпечення порядку та безпеки, а також їх виконання в межах закону;

- інформаційна взаємодія з іншими органами влади України, правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями;

- надання запитів до правоохоронних органів інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до законодавства та міжнародних договорів;

- використання інформаційних ресурсів інших державних органів, обробка персональних даних та забезпечення публічної безпеки і порядку;

- захист державних та власних інтересів в органах влади і місцевого самоврядування;

- співпраця з органами влади щодо соціального захисту поліцейських, працівників Національної поліції та їх сімей;

- участь у розвитку науки і освіти, організація наукових досліджень і впровадження їх результатів в практику та освітній процес.

На офіційному рівні органи Національної поліції України спільно з іншими правоохоронними органами реалізують законні повноваження для забезпечення правопорядку, добробуту і спокою громадян на всій території України. Проте, при детальному розгляді завдань та повноважень поліції, а також функцій її підрозділів можна зробити висновок про її важливу роль у забезпеченні громадського порядку та безпеки в умовах воєнного стану. Це пояснюється тим, що поліцейські є активними учасниками боротьби зі злочинністю, забезпеченням громадської безпеки та порядку, а також надають послуги населенню у межах своєї компетенції [2, с. 76]. Тому адміністративна діяльність поліції включає два типи заходів: правові та організаційні: 1) Превентивна діяльність, що включає в себе широкий спектр заходів, у тому числі стабілізаційні заходи, спрямована на запобігання виникненню проблем; 2) Організація роботи на контрольних пунктах, спрямована на передбачення, припинення та запобігання конкретним порушенням закону.

На сьогоднішній день, головним завданням поліції є не лише реагування на правопорушення, але і проведення стабілізаційних заходів на деокупованих територіях, а також зменшення кількості правопорушень. Важливо не лише припиняти самі правопорушення, але й попереджувати їх вчинення, намагаючись уникнути навіть думок про їх можливе здійснення. Це, безумовно, складна мета, але ми маємо максимально наблизитись до неї. Превентивна діяльність поліції полягає у ряді заходів, спрямованих на попередження або запобігання правопорушенням. Це може бути організаційні, правові та психологічні заходи, спрямовані на уникнення вчинення правопорушень. Згідно з законодавством, поліція виконує завдання щодо попередження правопорушень, виявлення їх причин та умов, та припинення вчинених правопорушень.

Згідно з пунктами 1, 2 та 3 статті 23 першої частини Закону України «Про Національну поліцію», поліція має на меті проведення превентивної та профілактичної діяльності з метою запобігання вчиненню правопорушень. Вона

виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, і вживає необхідних заходів для їх усунення. Крім того, поліція вживає заходів для виявлення кримінальних та адміністративних правопорушень, а також припиняє виявлені порушення в рамках своєї компетенції [4].

У статті 31 Закону України «Про Національну поліцію» регламентовані різноманітні превентивні заходи поліції, які включають у себе такі дії, як перевірка документів особи, опитування, поверхнева перевірка та огляд, зупинення транспортного засобу, вимога залишити місце та обмеження доступу до визначеної території, обмеження пересування особи, транспортного засобу або речі, проникнення до житла чи іншого володіння особи, перевірка дотримання вимог дозвільної системи, використання технічних засобів для фото- та відеозапису, перевірка дотримання обмежень для осіб під адміністративним наглядом та інші [4].

Превентивна діяльність, що проводиться поліцією, може також включати профілактичні заходи. Профілактична діяльність є складною системою, яка включає різні суб'єкти, спрямовані на спільну мету, але використовують різні методи та способи для зменшення чинників, які сприяють виникненню антисоціальної поведінки та правопорушень. Ці дії спрямовані на боротьбу з факторами, які можуть призводити до правового нігілізму та злочинності, такими як безробіття, зниження доходів, складність отримання освіти, невідповідна сімейна ситуація, неконтрольована міграція і т. д.

Здійснення превентивної діяльності під час режиму воєнного стану призводить до позитивних наслідків, таких як оптимізація та розширення маршрутів патрулювання в населених пунктах, зокрема на деокупованих територіях; проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, включаючи використання поліграфічних матеріалів та інтернет-ресурсів; ефективна співпраця з банківськими установами – все це сприяє зменшенню кількості таких правопорушень як розбій, грабежі, незаконне заволодіння транспортними засобами, шахрайства, а також колабораціонізм.

Використання конкретних методів, засобів і способів, а також проведення безпосередніх превентивних заходів поліції залежить від чис-

ленних умов, таких як географічне розташування території, політична та соціальна обстановка, оперативна та криміногенна ситуація, рівень злочинності, кількість та професійний рівень персоналу поліції, відведений час на превентивні заходи, конкретна мета, категорії населення, що проживають на території і т. д. Ці фактори впливають на специфіку превентивної діяльності поліції у кожному конкретному випадку.

Превентивні заходи, які реалізуються поліцією під час воєнного стану, виявляються більш широкими у порівнянні з іншими регіонами України, що впливає з новацій Закону України «Про Національну поліцію» [4]. Зокрема:

- умови воєнного стану визначають обмеження прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

- внесені зміни до системи та структури поліції, зокрема, додатково включено підрозділи, спрямовані на виконання завдань поліції та забезпечення її функціонування.

- Поліцейські беруть активну участь у забезпеченні та реалізації заходів правового режиму воєнного стану та надзвичайного стану.

- Поліція співпрацює з іншими правоохоронними органами у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами агресора та іншими збройними формуваннями.

- Органи поліції активно допомагають у виявленні та припиненні каналів незаконного перетину державного кордону та переміщення зброї.

- Поліцейські отримують інформацію від державних та місцевих органів безоплатно для виконання визначених завдань та повноважень.

- Уповноважені підрозділи поліції здійснюють розмінування та знищення вибухонебезпечних предметів.

- Органи поліції беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони та забезпеченні правового режиму воєнного стану.

- Поліцейським надаються додаткові повноваження, включаючи застосування заходів примусу та використання підручних засобів для захисту життя та здоров'я.

Мобілізація поліцейських для здійснення виконавчих дій здійснюється шляхом видачі вмотивованої постанови виконавця, яка

направляється керівнику територіального органу поліції за місцем виконання відповідних виконавчих дій. Відмова у залученні поліції для проведення виконавчих дій можлива лише у випадках, коли особовий склад даного територіального органу поліції залучений до припинення групового порушення громадської безпеки та порядку або масових заворушень під час дії воєнного стану, а також для подолання наслідків надзвичайних ситуацій, небезпечних подій, включаючи аварії та епідемії. Крім того, Уповноважений із захисту державної мови може вживати заходів у межах своєї компетенції для забезпечення своїх повноважень згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Залучення поліцейських до виконання виконавчих дій відбувається на підставі мотивованого звернення Уповноваженого із захисту державної мови, в якому вказуються конкретні дії, які пропонується здійснити поліцейським. Таке звернення надсилається керівнику територіального органу поліції за місцем виконання визначених у зверненні дій.

Під час дії воєнного стану, якщо поліцейські застосовують заходи примусу згідно зі ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію» стосовно осіб, які здійснюють агресію проти України, та наносять шкоду зазначеним особам, такі як тілесні ушкодження, каліцтво, використання вогнепальної зброї, існуючи можливості, поліцейський усно або за допомогою засобів зв'язку інформує свого безпосереднього керівника, який у разі необхідності повідомляє центральний орган управління поліції та прокурора.

Поліція також виконує на всій території держави превентивні заходи з метою виявлення та припинення незаконної діяльності збройних формувань та диверсійно-розвідувальних груп, уникнення постачання зброї, боєприпасів та наркотичних речовин, протидії терористичним актам та диверсійним активностям, проявам екстремізму, попередження вчинення серйозних та особливо серйозних злочинів, а також захисту життя, здоров'я, прав та свобод громадян. Таким чином, низка заходів превентивного характеру націлені на запобігання тероризму [5, с. 161]. Відповідно до чинного законодавства, зокрема пункту 7 Положення про єдину

державну систему запобігання, реагування та припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. № 92, визначено чотири рівні терористичних загроз: 1) «сірий (можлива загроза)» – при наявності факторів, що сприяють вчиненню терористичного акту; 2) «синій (потенційна загроза)» – коли інформація, яка потребує підтвердження, свідчить про готовність до вчинення терористичного акту; 3) «жовтий (імовірна загроза)» – коли є достовірна інформація про готовність до вчинення терористичного акту; 4) «червоний (реальна загроза)» – у випадку вчинення терористичного акту.

Крім вказаних рівнів, можуть бути встановлені інші спеціальні режими, що регулюють умови перебування громадян та надають спеціальні повноваження органам поліції. Наприклад, у районі операції Об'єднаних сил діяли наступні режими: зелений, що не обмежує переміщення осіб; жовтий, що обмежував доступ до певних районів; червоний, який забороняв доступ до певних територій [3, с. 86]. Також слід відзначити, що превентивні заходи, що можуть бути застосовані поліцією, та їх перелік, визначений законодавством, не є вичерпним і може бути змінений за умови виникнення особливих обставин за рішенням керівництва Збройних Сил України.

Висновки. Таким чином нами досліджено адміністративно-правові аспекти діяльності Національної поліції України у контексті реагування на правопорушення та події забезпечення публічної безпеки під час воєнного стану. Зокрема, зазначено, що вимоги до проведення виконавчих дій поліцією під час цього періоду зазнали значних змін, що відображені в новій редакції Закону України «Про Національну поліцію». Передбачено, що мобілізація поліцейських для здійснення виконавчих дій відбувається за вмотивованою постановою виконавця, яка надсилається керівнику територіального органу поліції. Відмова у залученні поліції можлива лише у певних обставинах, пов'язаних з груповим порушенням громадської безпеки та порядку, масовими заворушеннями або для подолання наслідків надзвичайних ситуацій. Зокрема, акцентовано на можливостях залучення поліції

для реагування на воєнний стан у разі застосування заходів примусу, таких як нанесення тілесних ушкоджень, використання вогнепальної зброї тощо. Відмічено, що у таких випадках поліцейський зобов'язаний повідомити свого безпосереднього керівника, який у разі необхідності інформує вищі органи управ-

ління поліцією та відповідного прокурора. Отже, аналіз адміністративно-правових аспектів діяльності Національної поліції України під час воєнного стану вказує на важливість ретельного регулювання процесів мобілізації та дій поліції у виняткових ситуаціях для забезпечення публічної безпеки та правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батраченко О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку : дис. ... канд. юрид. наук. Суми, 2017. С. 218.
2. Ключев О.М. Проблеми розмежування понять «координація» і «взаємодія» в управлінській науці та практичній діяльності органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2011. № 3 (40). С. 76–80.
3. Колесник С. П. Проблемні питання забезпечення правопорядку в зоні проведення операції Об'єднаних сил. *Забезпечення правопорядку на території проведення операції Об'єднаних сил* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Маріуполь, 12 жовт. 2018 р.). Маріуполь, 2018. С. 85–94.
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/paran5#n5>
5. Чумак В.В. Взаємодія та координація між суб'єктами охорони державного кордону. *Право і безпека*. 2011. № 2 (39). С. 161–165.

Литвин О. П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ

ANALYSIS OF THE LEGAL REGULATION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF PUBLIC SECURITY AND ORDER

Стаття розглядає необхідність оновлення законодавства та розроблення нових стратегій організації роботи поліції у зв'язку з введенням воєнного стану на території країни. Автори статті акцентують увагу на ефективності правового поля, оптимізації функцій та повноважень поліції, а також на посиленні механізмів гарантування прав і свобод громадян. Аналіз здійснюється з урахуванням сучасних викликів та загроз, що виникають у період воєнного стану, та пропонує конкретні шляхи покращення роботи поліції для забезпечення належної безпеки та порядку у суспільстві. Стаття присвячена глибокому аналізу правового регулювання функціонування Національної поліції України в умовах введеного воєнного стану. Зокрема, розглядаються аспекти необхідності адаптації поліцейської діяльності до нових викликів та загроз, що виникають під час воєнного стану. Автори статті акцентують увагу на важливості гнучкого та однозначного законодавства, а також на активному впровадженні сучасних стратегій та засобів, які підтверджені на міжнародному рівні. Крім того, стаття наголошує на необхідності оптимізації повноважень та функцій поліції, щоб забезпечити належний рівень безпеки та порядку у суспільстві. Автори роблять висновок про необхідність оновлення законодавства та розроблення нових підходів до організації роботи поліції для ефективного функціонування в умовах воєнного стану та забезпечення громадської безпеки. Робота акцентує увагу на потребі гнучкого та узгодженого законодавства, а також на важливості впровадження сучасних підходів, спрямованих на підвищення ефективності заходів забезпечення безпеки. Зазначено, що актуалізація функцій поліції в умовах воєнного стану потребує не лише ретельного аналізу існуючих нормативно-правових актів, але й швидкого реагування на зміни у суспільному середовищі та нові виклики.

Ключові слова: *Національна поліція України, нормативно-правове регулювання, публічна безпека, порядок, воєнний стан.*

The article examines the need to update legislation and develop new strategies for organizing police work in connection with the introduction of martial law in the country. The authors of the article focus on the effectiveness of the legal framework, optimization of the functions and powers of the police, and strengthening of the mechanisms for guaranteeing the rights and freedoms of citizens. The analysis takes into account the current challenges and threats arising during martial law and suggests specific ways to improve the work of the police to ensure proper security and order in society. The article is devoted to an in-depth analysis of the legal regulation of the functioning of the National Police of Ukraine under martial law. In particular, the author examines the aspects of the need to adapt police activities to new challenges and threats arising during martial law. The authors of the article emphasize the importance of flexible and unambiguous legislation, as well as the active implementation of modern strategies and tools that are confirmed at the international level. In addition, the article emphasizes the need to optimize the powers and functions of the police in order to ensure an adequate level of security and order in society. The authors conclude that it is necessary to update the legislation and develop new approaches to the organization of police work for effective functioning under martial law and ensuring public safety. The work emphasizes the need for flexible and coherent legislation, as well as the importance of introducing modern approaches aimed at improving the effectiveness of security measures. It is noted that the actualization of police functions under martial law requires not only a thorough analysis of existing regulations, but also a rapid response to changes in the social environment and new challenges.

Key words: *National Police of Ukraine, legal regulation, public security, order, martial law.*

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в Україні, спричинена введенням правового режиму воєнного стану, вимагає уваги до ефективності діяльності правоохоронних органів, зокрема Національної поліції. Забезпечення публічної безпеки та порядку в умовах кризи потребує не лише компетентності та професіоналізму, але й адаптивності законодавчого та стратегічного регулювання. В цьому контексті наукова стаття пропонує аналіз нормативно-правового середовища, а також стратегічних напрямів діяльності поліції з метою визначення шляхів вдосконалення системи забезпечення публічної безпеки в Україні. Нами розглядаються актуальні питання, пов'язані з ефективністю діяльності поліції в умовах воєнного стану, а також необхідність оновлення законодавства та стратегічних підходів до роботи правоохоронних органів. Це дозволяє визначити ключові аспекти, що потребують уваги та вдосконалення в контексті забезпечення безпеки громадян та стабільності в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В контексті дослідження нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції України в контексті публічної безпеки та порядку увагу науковців привертала такі особистості як П.П. Артеменко, В.В. Арешонков, Ю.І. Римаренко, Ю.Ю. Орлов, С.Ф. Константінов, Я.Ю. Кондратьєв, Г.Ю. Репін, М.В. Кобець, Б.В. Жуков, С.Г. Стеценко, В.Я. Тацій та інші. Проте, не зважаючи на інтерес до даної теми, системний та комплексний аналіз її в контексті сучасних можливостей залишається недостатньо проведеним.

Метою цієї наукової статті є проведення аналізу нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції України в контексті забезпечення публічної безпеки та порядку, зокрема в умовах введення правового режиму воєнного стану. Метою також є визначення ключових проблемних аспектів, що виникають у діяльності поліції під час кризових ситуацій, та розробка пропозицій щодо покращення законодавчого та стратегічного регулювання для забезпечення ефективної роботи правоохоронних органів в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України є ключовим органом виконавчої влади, спрямованим на захист прав і свобод

громадян, протидію злочинності, підтримку громадської безпеки та забезпечення порядку. Діяльність поліції координується через Міністра внутрішніх справ України за узгодженням з законодавством. Основними завданнями поліції є забезпечення безпеки та порядку, захист прав і свобод людини, а також протидія злочинності, включаючи надання допомоги особам у складних життєвих ситуаціях або під час надзвичайних подій. Принципи діяльності поліції регулюються законом України "Про Національну поліцію", зокрема принцип верховенства права, який визнає права та свободи людини як найвищі цінності, орієнтуючи роботу держави відповідно до стандартів, встановлених Європейським судом з прав людини.

Забезпечення прав і свобод особи є пріоритетним завданням Національної поліції України, що регулюється конституційними та законодавчими нормами. Обмеження цих прав можливе лише у виняткових випадках за умови дотримання встановлених Конституцією та законами України процедур і обсягів, що визначаються необхідністю виконання завдань поліції. При цьому будь-які обмеження мають бути негайно скасовані, якщо їх мета вже досягнута або немає необхідності у подальшому їх застосуванні [3, с. 150]. Поліцейським заборонено сприяти, виконувати, підбурювати або терпіти будь-які форми катування або нелюдського поводження, а також мають обов'язок припинити такі дії та повідомити про них керівництво. Діяльність поліції має ґрунтуватися на принципах законності, відкритості та прозорості, відповідно до яких вона зобов'язана діяти в межах повноважень, визначених законом, і не допускати порушень Конституції та законів України. Крім того, поліція повинна забезпечувати постійне інформування громадськості про свою діяльність та забезпечувати доступ до публічної інформації, дотримуючись встановлених законом процедур.

Політична нейтральність є однією з основних принципових характеристик діяльності Національної поліції України, що полягає у гарантуванні захисту прав і свобод громадян незалежно від їхніх політичних переконань та афіліацій. Поліція є автономною стосовно політичних партій та громадських організацій і не залучається до політичної діяльності [1, с. 32].

Поліцейським заборонено виявляти свої особисті політичні погляди у момент виконання службових обов'язків, а також використовувати своє службове становище у політичних цілях. Взаємодія з населенням на засадах партнерства передбачає тісну співпрацю між поліцією та громадськістю, спрямовану на задоволення потреб та інтересів суспільства. Рівень довіри населення до поліції вважається ключовим показником оцінки ефективності поліцейської діяльності, який регулярно аналізується незалежними соціологічними службами. Принцип безперервності передбачає неперервне та цілодобове забезпечення виконання завдань поліції. Кожен громадянин має право звернутися за допомогою до поліції у будь-який час, і поліція не може відмовити в розгляді звернень щодо захисту прав та свобод особи чи інтересів суспільства, навіть у вихідні, святкові або неробочі дні.

Основні компетенції поліції включають наступне: реалізація превентивних та профілактичних заходів з метою запобігання вчиненню правопорушень; проведення заходів для виявлення кримінальних та адміністративних правопорушень; припинення виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; проведення розслідування у справах про адміністративні правопорушення та прийняття рішень щодо застосування адміністративних санкцій; пошук осіб, які переховуються від правоохоронних органів або уникають відповідальності перед законом; доставлення затриманих осіб, підозрюваних у скоєнні злочину або адміністративного правопорушення; забезпечення громадського порядку та безпеки на громадських місцях; регулювання дорожнього руху та контроль за дотриманням Правил дорожнього руху; надання невідкладної медичної допомоги потерпілим від кримінальних чи адміністративних правопорушень; попередження та припинення насильства в сім'ї; охорона фізичних осіб та об'єктів приватної і комунальної власності на умовах договору; контроль за дотриманням спеціальних правил та порядку зберігання і використання різних об'єктів та матеріалів, що підпадають під дозвільну систему органів внутрішніх справ; проведення оперативно-розшукових заходів відповідно до законодавства.

Згідно із положеннями Закону України «Про Національну поліцію» [5], поліцейський має наступні обов'язки: невідхільно дотримуватися вимог Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів, що регулюють діяльність поліції, а також Присяги поліцейського; професійно виконувати службові обов'язки відповідно до встановлених законом та посадових (функціональних) обов'язків, а також дотримуватися внутрішніх наказів керівництва; поважати та не порушувати права та свободи людини; надавати невідкладну, у тому числі домедичну та медичну, допомогу особам, що постраждали внаслідок правопорушень або нещасних випадків, а також тим, хто опинився у безпорадному чи небезпечному для життя або здоров'я стані; зберігати конфіденційну інформацію, отриману у зв'язку з виконанням службових обов'язків; повідомляти безпосереднього керівника про обставини, які перешкоджають подальшому здійсненню служби в поліції або займанню посади. Кожен поліцейський на всій території України, незалежно від посади, місцезнаходження та часу доби, у разі звернення будь-якої особи з заявою або повідомленням про події, що загрожують особистій або загальній безпеці, чи при безпосередньому виявленні таких подій, має вжити необхідних заходів для порятунку людей та надання допомоги потребуючим, а також повідомити про це найближчий орган поліції.

Основним нормативно-правовим актом, який визначає повноваження, функції та обов'язки поліції у забезпеченні громадської безпеки та підтриманні громадського порядку, є Закон України «Про Національну поліцію». Цей Закон визначає, що Національна поліція є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує безпеку громадян, захист їхніх прав і свобод, інтересів суспільства і держави. У сфері забезпечення публічної безпеки та порядку Національна поліція здійснює такі повноваження: запобігає правопорушенням; виявляє, попереджує та припиняє злочини; забезпечує безпеку громадян та їхніх прав і свобод; охороняє громадський порядок; здійснює контроль за дотриманням законодавства, в тому числі законодавства про охорону громадського порядку; вживає заходів для забезпечення безпеки дорожнього руху. Крім Закону України «Про Національну

поліцію», повноваження, функції та обов'язки поліції у забезпеченні громадської безпеки та підтриманні громадського порядку визначаються також іншими нормативно-правовими актами, такими як: постанови Кабінету Міністрів України; накази Міністерства внутрішніх справ України; інструкції Національної поліції України. При тлумаченні та застосуванні законодавства у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку важливу роль відіграють рішення Верховного Суду України. Поліція здійснює свою діяльність у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку відповідно до Конституції України, Закону та інших нормативно-правових актів.

Ефективність забезпечення прав громадян визначається наявністю дієвого механізму їх захисту, що включає в себе нормативно-правову базу, систему уповноважених суб'єктів, правовий інструментарій (форми та методи їх діяльності), а також гарантії. Органи Національної поліції України є ключовими суб'єктами, відповідальними за захист прав і свобод людини. Їхня діяльність безпосередньо впливає на стан законності та правопорядку в державі.

Введення правового режиму воєнного стану на всій території України у зв'язку з військовим вторгненням Російської Федерації породило особливі умови для функціонування органів державної влади, зокрема поліції. У зв'язку з цим перед поліцією виникла ряд нових завдань, пов'язаних з веденням активних бойових дій та окупацією окремих територій. Спеціальна увага має бути приділена оперативному та своєчасному наданню якісних поліцейських послуг у сфері захисту прав громадян під час воєнного стану.

Одночасно з введенням Указом Президента України особливого порядку роботи органів державної влади під час правового режиму воєнного стану запроваджено тимчасові обмеження, що обумовлені загрозою і обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина. Ці обмеження мають на меті уникнення загрози, відсіч збройної агресії, забезпечення національної безпеки та усунення небезпеки для державної незалежності та територіальної цілісності України.

В контексті цього мова йде не про негативний характер обмежень з метою порушення прав і свобод, а про сприяння органам державної влади та місцевого самоврядування у ефек-

тивному виконанні їх обов'язків. Таким чином, під час виконання своїх обов'язків умовах правового режиму воєнного стану, органи та підрозділи поліції повинні приділяти особливу увагу неухильному дотриманню прав і свобод громадян, недопущенню незаконних обмежень та відновленню порушених прав [2, с. 258].

У нових реаліях актуальними стають питання забезпечення національної безпеки держави, захисту національних інтересів та територіальної цілісності. Наявність ефективної державної політики у сфері національної безпеки має вирішальне значення у запобіганні та нейтралізації загроз правам, свободам та законним інтересам громадян.

Невід'ємною складовою механізму забезпечення прав громадян є належний інституційний механізм, який передбачає систему суб'єктів, відповідальних за реалізацію заходів з охорони та захисту прав громадян, а також їх відновлення у разі порушення, а також притягнення винних осіб до юридичної відповідальності шляхом відповідних правових процедур. Основною метою правоохоронних органів є захист та охорона фундаментальних прав і свобод людини і громадянина, тому органи поліції виступають важливим складником цього механізму.

Діяльність органів поліції під час дії правового режиму воєнного стану, на відміну від мирного періоду, модифікується відповідно до завдань, які ставить перед ними держава з метою протидії внутрішнім загрозам воєнного стану. Завдання та функції правоохоронних органів, зокрема органів Національної поліції, можуть бути змінені відповідно до потреб у конкретний період та врахування загроз і небезпек, які наразі існують для забезпечення законності та правопорядку в державі.

Діяльність органів поліції в умовах правового режиму воєнного стану ускладнюється тим, що поліцейські виконують свої обов'язки в умовах підвищеного ризику, що супроводжується значним емоційним напруженням. У цьому контексті на державному рівні потрібно чітко визначити алгоритм дій поліцейських під час активних бойових дій та на зазначених територіях, оскільки ефективність їхньої роботи безперечно впливає на внутрішню безпеку країни. Отже, коригування державної політики в будь-якій сфері, включаючи правоохоронну,

повинно здійснюватися з урахуванням поточних інтересів суспільства. Крім того, важливим аспектом, який потрібно вирішити на законодавчому рівні, є забезпечення відповідності прав та обов'язків поліцейських умовам правового режиму воєнного стану, враховуючи істотне розширення їхніх повноважень.

Основним нормативно-правовим актом, що визначає особливості діяльності органів поліції під час воєнного стану, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [6]. Згідно з цим законодавчим актом, органи Національної поліції під час введення режиму воєнного стану сприяють діяльності військової адміністрації та інших військових органів, подають звіти про стан законності, боротьбу зі злочинністю, охорону громадського порядку та результати своєї діяльності на відповідній території. Варто відзначити, що ці заходи органи поліції виконують одночасно зі своїми звичайними повноваженнями, які визначені на законодавчому рівні. Наприклад, розділ IV Закону України «Про Національну поліцію» [5] визначає коло повноважень поліції, які наділені відповідними органами та підрозділами поліції з метою виконання їхніх обов'язків.

Введення воєнного стану на всій території України викликало необхідність оновлення законодавства та розробки концептуально нових підходів до організації діяльності органів поліції [4]. Ця потреба підтверджується деякими позиціями в науковому середовищі, згідно з якими ключовими елементами ефективного державного управління є гнучке та однозначне законодавство та активне впровадження новітніх стратегій і засобів, ефективність яких доведена на міжнародному рівні.

У контексті діяльності органів поліції основними завданнями стають коригування форм і методів їхньої роботи, оптимізація кола повноважень, розроблення нових критеріїв оцінювання ефективності діяльності, оновлення підходів до охорони та захисту прав громадян, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, а також зміцнення державного механізму гарантування дотримання прав і свобод окремих категорій громадян.

У зв'язку з введенням правового режиму воєнного стану на території України було прийнято Закон України «Про внесення змін до

законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, зокрема під час дії воєнного стану. В цьому законі органам поліції були надані додаткові повноваження для створення належних умов для протидії внутрішнім загрозам воєнного стану.

Нормативно-правове регулювання діяльності Національної поліції України в контексті публічної безпеки та порядку є комплексним і багатограним. Воно включає в себе дослідження різних аспектів, таких як закони, розпорядження, інструкції та інші нормативні акти, які визначають повноваження, функції та обов'язки поліції у забезпеченні громадської безпеки та підтриманні громадського порядку [7, с. 109]. Аналіз нормативно-правового регулювання дозволяє визначити правові основи діяльності поліції в сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, а також оцінити ефективність цього регулювання. Важливим напрямом подальшого розвитку нормативно-правового регулювання діяльності поліції в сфері забезпечення публічної безпеки та порядку є вдосконалення законодавчого забезпечення цієї діяльності. Зокрема, доцільним є внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію», які б уточнювали повноваження, функції та обов'язки поліції, а також забезпечували їх ефективне виконання.

Висновки. Введення воєнного стану на території України підкреслило потребу в оновленні законодавства та розробленні нових підходів до організації діяльності поліції. Це важливий крок для адаптації правового поля до нових викликів та загроз, що виникають у зв'язку з воєнним станом. Зазначений аналіз підкреслює значення гнучкого та однозначного законодавства для забезпечення ефективності державного управління, зокрема у сфері правоохоронної діяльності. Оновлення законодавства має на меті не лише коригування форм і методів роботи поліції, але й оптимізацію кола її повноважень, щоб забезпечити належний рівень захисту прав і свобод громадян у період воєнного стану. Важливою складовою оновлення є посилення механізмів гарантування дотримання прав і свобод громадян, зокрема шляхом зміцнення державного контролю

та надання поліції додаткових повноважень. Отже, аналіз нормативно-правового регулювання діяльності Національної поліції України в контексті публічної безпеки та порядку

вказує на необхідність системного оновлення законодавства та акцентує увагу на забезпеченні ефективної роботи поліції у важкі періоди, такі як воєнний стан.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барба В. Є. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. Вип. 4. Ч. 1. С. 32–36

2. Завістовський О.Д. Професійна, службова та службово-бойова діяльність Національної поліції: сутність та розмежування понять. Електронне наукове видання *«Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2017. С. 258–262.

3. Кондратьєв Я.Ю. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. 2: Права людини у контексті поліцейської діяльності. 687 с

4. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

5. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/paran5#n5>

6. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

7. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство. К.: Москаленко О.М., 2013. 588 с.

Москаль Д. Д.,

здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу
Міжнародного університету бізнесу і права

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE SYSTEM OF POWERS OF EXECUTIVE AUTHORITIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES

У статті досліджено питання адміністративно-правового регулювання системи повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Вказано, що сучасний стан організації державотворчих процесів в Україні характеризується наявністю великої кількості проблем, головною з яких є невідповідність організаційної, функціональної, правової та соціально-економічної складових умовам, актуальним для нашої держави сьогодні. Однією з головних причин цього є недосконалість адміністративно-територіального устрою держави. Тут не йдеться про неефективність чи хибність шляху унітарності та рівності обраних Україною регіонів. Але слід розуміти, що нерівномірність розвитку регіонів, велика диспропорція в розподілі продуктивних сил, специфіка культурних і ментальних особливостей різних територіальних громад ставить Україну перед необхідністю пошуку нової моделі відносин між центральною і регіональною владою, а також регіонами між собою, впровадження нових форм регіонального співробітництва на принципах субсидіарності та солідарності.

Констатовано, що місцеве самоврядування є одним із найефективніших інструментів розвитку територій. Там, де це реально працює, де місцеве населення має реальне право і можливість самостійно вирішувати питання місцевого значення, відбувається збільшення доходів місцевих бюджетів і соціально-економічного розвитку в цілому. У кожній державі залежно від особливостей її політико-територіального та адміністративно-територіального устрою, форми правління і політичного режиму, історичних, національних, географічних та інших особливостей місцеве самоврядування має певну форму і назву.

Зазначено, що легітимність місцевого самоврядування в Україні підтверджується Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», які визначають систему та гарантії місцевого самоврядування, основи організації та діяльності, правовий статус та відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Обґрунтовано, що серед усіх принципів функціонування місцевого самоврядування, визначених цим законом, особливого значення набуває принцип правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування, яким воно наділене в межах визначених законодавством повноважень.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, система повноважень, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування.

The article examines the issues of administrative and legal regulation of the system of powers of executive authorities and local self-government bodies. It is indicated that the current state of organization of state-building processes in Ukraine is characterized by the presence of a large number of problems, the main of which is the discrepancy between the organizational, functional, legal and socio-economic components and the conditions relevant for our state today. One of the main reasons for this is the imperfection of the administrative-territorial structure of the state. This is not about the inefficiency or falsity of the path of unitarity and equality of the regions chosen by Ukraine. But it should be understood that the uneven development of regions, a large disproportion in the distribution of productive forces, the specifics of the cultural and mental characteristics of different territorial communities put Ukraine in front of the need to find a new model of relations between central and regional authorities, as well as regions among themselves, the introduction of new forms of regional cooperation on the principles of subsidiarity and solidarity.

It is stated that local self-government is one of the most effective tools for the development of territories. Where it really works, where the local population has a real right and opportunity to independently resolve issues of local importance, there is an increase in local budget revenues and socio-economic development in general. In each state, depending on the peculiarities of its political-territorial and administrative-territorial structure, the form of government and political regime, historical, national, geographical and other features, local self-government has a certain form and name.

It is noted that the legitimacy of local self-government in Ukraine is confirmed by the Constitution and the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", which define the system and guarantees of local self-government, the foundations of organization and activity, the legal status and responsibility of local self-government bodies and officials.

It is substantiated that among all the principles of functioning of local self-government, defined by this law, the principle of legal, organizational, material and financial independence of local self-government, which it is endowed with within the powers defined by law, acquires special importance.

Key words: *administrative and legal regulation, system of powers, executive authorities, local self-government bodies.*

Сучасний стан організації державотворчих процесів в Україні доцільно охарактеризувати, як стан з наявністю значної кількості проблем, головною з яких є невідповідність організаційної, функціональної, правової та соціально-економічної складових умовам, актуальним для нашої держави сьогодні. Однією з головних причин цього є недосконалість адміністративно-територіального устрою держави. Тут не йдеться про неефективність чи хибність шляху унітарності та рівності обраних Україною регіонів. Але слід розуміти, що нерівномірність розвитку регіонів, велика диспропорція в розподілі продуктивних сил, специфіка культурних і ментальних особливостей різних територіальних громад ставить Україну перед необхідністю пошуку нової моделі відносин між центральною і регіональною владою, а також регіонами між собою, впровадження нових форм регіонального співробітництва на принципах субсидіарності та солідарності.

Місцеве самоврядування є одним із найефективніших інструментів розвитку територій. Там, де це реально працює, де громадськість має можливість самостійно вирішувати питання місцевого значення, відбувається збільшення доходів місцевих бюджетів і соціально-економічного розвитку в цілому.

Традиційно у спеціальній літературі приділяється значна увага питанням розмежування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Зокрема, можна вказати на праці таких українських вчених, як М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, І.І. Бодрова, В.І. Борденюк, М.І. Корнієнко, А.Р. Крутян, В.С. Куйбіда, П.М. Любченко, А.Ю. Лялюк, А.В. Марцеляк, С.Г. Серьогіна, К.Є. Соляник, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, І.С. Щebetун та інші.

У кожній державі залежно від особливостей її політико-територіального та адміністративно-територіального устрою, форми правління

і політичного режиму, історичних, національних, географічних та інших особливостей місцеве самоврядування має певну форму і назву.

Легітимність місцевого самоврядування в Україні підтверджується Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1], які визначають систему та гарантії місцевого самоврядування, основи організації та діяльності, правовий статус та відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Серед усіх принципів функціонування місцевого самоврядування, визначених цим законом, особливого значення набуває принцип правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування, яким воно наділене в межах визначених законодавством повноважень.

Правова та організаційна самостійність проявляється в наданні органам місцевого самоврядування окремих повноважень, в межах яких вони самостійно діють та приймають рішення, а також несуть відповідальність за реалізацію цих повноважень. Крім того, органам місцевого самоврядування можуть бути надані окремі повноваження органів виконавчої влади, при здійсненні яких вони підлягають контролю відповідних органів виконавчої влади.

Основами місцевого самоврядування є економічні, соціальні, фінансові, правові та інші можливості і умови, що об'єктивно склалися в суспільстві, сукупність яких становить основу, на якій будується система місцевого самоврядування. Це об'єкти дійсності, на яких ґрунтується діяльність влади, ресурси, якими вона володіє. Вони різноманітні за своєю природою і за своїм об'єктивним складом, що дозволяє їх класифікувати.

Однією з таких основ місцевого самоврядування є територіальна основа, закріплення якої є важливим, оскільки місцеве самоврядування характеризується насамперед певними просто-

рово-графічними факторами і може здійснюватися територіальною громадою в адміністративних межах населених пунктів [2, с. 86].

Окрім Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1], важливим документом для обґрунтування мети реформи реформи є Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної влади [3]. До проблем, визначених для подолання на державному рівні, належать:

1) погіршення якості та доступності публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження;

2) зношеність теплових, каналізаційних, водопостачальних мереж і житлового фонду та ризик виникнення техногенних катастроф в умовах обмеженості фінансових ресурсів місцевого самоврядування;

3) складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій та монофункціональних міст);

4) неузгодженість місцевої політики щодо соціально-економічного розвитку з реальними інтересами територіальних громад;

5) нерозвиненість форм прямого народо-владдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади;

6) зниження рівня професіоналізму посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема внаслідок низької конкурентоспроможності органів місцевого самоврядування на ринку праці, зниження рівня престижності посад, що призводить до низької ефективності управлінських рішень;

7) корпоратизація органів місцевого самоврядування, закритість і непрозорість їх діяльності, високий рівень корупції, що призводить до зниження ефективності використання ресурсів, погіршення інвестиційної привабливості територій, зростання соціальної напруги;

8) надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів;

9) відсторонення місцевого самоврядування від вирішення питань у сфері земельних відносин, посилення соціальної напруги серед сільського населення внаслідок відсутності повсюдності місцевого самоврядування [3].

Зазначені проблеми ускладнюються внаслідок проблем правового та інституційного характеру, а також неузгодженості реформ у різних сферах з реформуванням системи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою держави [3].

Іншими законодавчими актами, які стали основоположними з початку реформи, можна назвати Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Методику утворення спроможних територіальних громад, який визначив організаційні засади утворення ОТГ тощо. Відповідно до Методики формування спроможних територіальних громад, спроможними є територіальні громади сіл, селищ, міст, які в результаті добровільного об'єднання (добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади) здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання публічних послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці [4].

Наступним кроком законодавчої та виконавчої гілок влади стало прийняття Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні [5], який мав забезпечити послідовність, комплексність та визначити чіткі орієнтири реформи. Цей план визначив ряд законопроектів, необхідних для прийняття їх концептуальних засад, а також терміни і відповідальних за їх подання.

Прийняття такого документа на початку реформи децентралізації дав можливість вже сьогодні, з огляду на завершення добровільного об'єднання територіальних громад та «закладання» підвалин для укрупнення адміністративно-територіальних одиниць субрегіонального рівня, обґрунтувати стан законодавчого забезпечення процесу та визначити ризики, які тягне за собою прийняття запланованих законодавчих актів.

Таким чином, слід зазначити, що на сьогодні сформована ефективна нормативно-правова база для реформи децентралізації в Україні. Хоча більшість нормативно-правових актів у сфері децентралізації були прийняті ще у 2014–2015 роках, сьогодні та в майбутньому формується правове забезпечення цього процесу, зокрема в контексті подолання ризиків, що виникли після завершення початкового етапу реформи. Серед прийнятих документів доцільно згадати:

1) Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо добровільного приєднання територіальних громад сіл та селищ до територіальних громад міст обласного значення», яким визнано спроможними територіальні громади міст обласного значення – закон було прийнято у 2018 році з метою вирішення проблеми неокупації великих міст процесом утворення ОТГ (це пов'язано з той факт, що міста, перебуваючи у виграшному становищі від передачі ресурсів і повноважень на місцевий рівень, не стимулюють співпрацю з навколишніми сільськими громадами; Крім того, протягом певного часу намітилася тенденція необ'єднання малих сіл з великим містом через страх втратити управління власною територією і залишити місто без процесу об'єднання);

2) Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу сільського, селищного старости», зокрема в контексті внесення змін до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», спрямованих на ефективне регулювання діяльності працівників в органах місцевого самоврядування та підвищення престижу служби – такі зміни спрямовані на подолання проблеми нестачі кваліфікованих кадрів в органах місцевого самоврядування заохочення працівників до надання якісних публічних послуг і в громадах; Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо спрощення процедури затвердження перспективних планів формування територій у громадах Автономної Республіки Крим, регіонах», прийнято з метою спрощення процедури затвердження перспективних планів формування територій громад. Законом визначено, що об'єднання терито-

ріальних громад здійснюється відповідно до перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, області, апо-друге, процедура створення перспективних планів формування територій громад Автономної Республіки Крим, області затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, відповідної обласної державної адміністрації, тобто більше не включатиме етап затвердження цих змін обласними радами, що вирішує проблему політизації місцевих еліт та їх стримуючого впливу на процес розширення громади.

Водночас, слід зазначити, що доцільно відзначити несвоєчасне та незавершене виконання Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні в частині децентралізації та реформи місцевого самоврядування, оскільки із запланованих до прийняття у 2015-2016 роках 80% законопроектів на сьогодні не прийнято. Основоположними для ефективної децентралізації в Україні залишаються прийняті законопроекти: «Про основи адміністративно-територіального устрою», «Про внесення змін до Конституції (щодо децентралізації влади)», «Про місцеві органи виконавчої влади», «Про місцеві органи виконавчої влади», «Про порядок утворення, ліквідації районів», встановлення та зміну їх меж, внесення змін до Законів України «Про місцеве самоврядування», «Про органи самоорганізації населення». Таким чином, неприйняття закону про адміністративно-територіальний устрій держави супроводжується невизначеністю системи територіальної організації влади, зволіканням із внесенням змін до Конституції України, які мають узгодити на законодавчому рівні зміну адміністративно-територіального устрою та розподіл повноважень між органами управління різних рівнів та роль адміністрацій у розвитку процесу територій, викликає сумніви щодо незворотності реформи місцевого самоврядування в Україні.

З огляду на важливість цих законопроектів, варто зазначити, що їх відхилення супроводжується зростанням численних ризиків та гальмуванням реалізації реформи місцевого самоврядування, а також може бути свідченням відсутності політичної волі до її завершення. Тому слід зазначити, що лише якісно сформована нормативно-правова база слугуватиме

основою спроможності та функціональності об'єднаних територіальних громад.

Переходячи до аналізу адміністративно-правового регулювання системи повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, в першу чергу, доцільно вказати, що у нашій державі структура місцевого самоврядування виявляється зі змісту ч. 2 ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1]. Так, відповідно до цієї норми місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [1].

Відповідно ст. 6 згаданого Закону первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Територіальні громади в порядку, встановленому законом, можуть об'єднуватися в одну сільську, селищну, міську територіальну громаду, утворювати єдині органи місцевого самоврядування та обирати відповідно сільського, селищного, міського голову [1]. Територіальні громади села, селища, міста, що добровільно об'єдналися в одну територіальну громаду, можуть вийти із складу об'єднаної територіальної громади в порядку, визначеному законом [1].

Територіальній громаді притаманні певні вирізняючі ознаки. Окремі автори виділяють: 1) територіальну; 2) інтегративну; 3) інтелектуальну; 4) майнову; 5) фіскальну [6, с. 368 – 371].

Інші дослідники вказують на: «спільні інтереси у вирішенні питань життєдіяльності; соціальна взаємодія у процесі реалізації цих інтересів; психологічна самоідентифікація кожного члена з громадою; спільна комунальна власність; сплачування комунальних податків спільну територію існування тощо» [7].

З урахуванням досліджених підходів оптимальним підходом у визначенні ознак вважаємо перелік запропонований Батраковою Д.С.: 1) територіальність; 2) інтегративність; 3) спільність потреб та інтересів; 4) наявність спільного майна, землі та фінансових ресурсів; 5) здатність формувати представницькі органи для вирішення питань місцевого значення [8].

В Україні місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою у порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи.

Стаття 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1] визначає суб'єктів місцевого самоврядування, якими, крім територіальної громади, є: територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; органи самоорганізації населення. У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради відповідно до цього Закону можуть утворюватися районні в місті ради. Районні в містах ради утворюють свої виконавчі органи та обирають голову ради, який одночасно є і головою її виконавчого комітету [1].

До особливостей адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування необхідно віднести такі [8]:

1) органи місцевого самоврядування є суб'єктами публічної влади, у зв'язку з чим здійснюють публічне (муніципальне) управління, яке є невід'ємною частиною (видом) державного управління, однак не належать до системи органів державної влади;

2) органи місцевого самоврядування мають певну компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності;

3) органи місцевого самоврядування здійснюють керування економікою, соціально-культурним будівництвом та адміністративно-політичною діяльністю на певній адміністративно-територіальній ділянці;

4) під час формування та організації діяльності органів місцевого самоврядування враховуються історичні, національні, етнічні, культурні й інші особливості;

5) реалізуючи свої повноваження, закріплені у Конституції та інших правових актах, органи місцевого самоврядування можуть вступати у різні, у тому числі адміністративно-правові відносини, в яких можуть бути як владним суб'єктом, так і підпорядкованим;

6) як суб'єкти, що наділені адміністративно-правовим статусом, вони мають право приймати рішення, які є обов'язковими для виконання усіма розташованими на

відповідній території органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами, а також громадянами, які постійно або тимчасово проживають на відповідній території, видавати правові акти, здійснювати державну реєстрацію підприємств, надавати податкові й інші пільги та переваги підприємствам; устанавлювати місцеві податки і збори тощо, здійснювати інші юридично значущі дії;

7) наділені державними контрольними повноваженнями за: дотриманням цін і тарифів, дотриманням законодавства про захист прав споживачів; станом квартирної обліку й дотриманням житлового законодавства; забезпеченням надійності та безпеки будинків і споруджень, дотриманням земельного і природоохоронного законодавства: забезпеченням законності, правопорядку, охорони прав, свобод і закон-

них інтересів громадян та з інших питань [8].

У спеціальній літературі виокремлюють такі групи повноважень і функцій сільського, селищного, міського голови: організаційно-розпорядчі, кадрові (номінаційні), представницькі, контрольні-правові, фінансові та майнові [9, с. 15] До повноважень із управління міським господарством відносять лише право розпоряджатися коштами у межах бюджетних призначень, визначених радою [10, с. 82].

На нашу думку доцільно виділити такі групи повноважень органів місцевого самоврядування: організаційні повноваження, які передбачають внутрішню організацію діяльності органів місцевого самоврядування; адміністративно-регуляторні повноваження, які спрямовано на третіх осіб (право регулювати ставки місцевих податків та зборів, надавати дозволи, ліцензії тощо); сервісні повноваження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи : [монографія] / В. С. Куйбіда [та ін.] ; заг. ред. О. В. Турчинов; Секретаріат Кабінету Міністрів України. Київ : Геопринт, 2009. 615 с.
2. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text>
3. Методика формування спроможних територіальних громад URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-p#Text>
4. План законодавчого забезпечення реформ в Україні URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-19#Text>
5. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми. *Муниципальный рух: новий етап розвитку* : матеріали VII Всеукр. муніцип. слухань «Муниципальный рух в Україні 10 років розвитку» (м. Бердянськ, 6–8 верес. 2001 р.). К. : Логос, 2002. С. 368–371.
6. Мороз О.Ю. Територіальна громада: сутність становлення та сучасні українські реалії. *Демократ. врядування: електрон. наук. фах. видання*. 2008. Вип. 2 URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/e-journals/DeVr/2008_2/fail/Moroz.pdf
7. Батракова Д.С. Адміністративно-правове регулювання місцевого самоврядування: порівняльно-правовий аналіз України та Франції : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 201 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/310e54bd-2a51-4135-84d7-8f354cbd68fc/content>
8. Колодій А.М. Державне будівництво і місцеве самоврядування : навч. посіб. / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. К. : Юрінком Інтер, 2001. 304 с.
9. Шаповал В.Д. Конституційно-правовий статус сільського, селищного, міського голови в Україні : дис. кандидата юрид. наук : 12.00.02 / Київський Національний університет внутрішніх справ. К., 2009. 220 с.

Ноцик А. І.,

*аспірант Науково-дослідного інституту публічного права***АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ДОБРОВІЛЬНОГО ПРИЄДНАННЯ
ДО ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ****ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR VOLUNTARY JOINING
THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE**

У статті розкрито адміністративні процедури добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад в Україні. Визначено, що етап ініціювання приєднання до об'єднаної територіальної громади в Україні включає: 1) суб'єктів ініціювання (сільський, селищний голова як головний ініціатор та інші суб'єкти, визначені законодавством); 2) пропозицію щодо приєднання (містить перелік громад, що об'єднуються, з зазначенням населених пунктів, визначає адміністративний центр та інші умови приєднання); 3) громадське обговорення процесу приєднання. Сформовано, що етап прийняття рішення про приєднання до територіальної громади в Україні є комплексним процесом, який ґрунтується на принципах юридичної чіткості та процедури, та включає в себе: 1) підготовку проекту рішення про приєднання та плану організаційних заходів; 2) розгляд проекту рішення у встановлений строк, з врахуванням результатів громадського обговорення; 3) затвердження/відхилення проекту рішення про приєднання до територіальної громади; 4) погодження рішення про приєднання до територіальної громади з відповідним місцевим органом державної виконавчої влади; 5) прийняття місцевим органом державної виконавчої влади остаточного рішення щодо приєднання. Розкрито, що завершальним етапом адміністративної процедури добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад в Україні є прийняття подальших наслідків щодо приєднання, що включає: 1) реорганізацію громад – остаточне формування нової об'єднаної територіальної громади та початок функціонування об'єднаної територіальної громади як єдиного цілого; 2) оптимізацію структури та функціонування органів управління громади (припинення та зміну повноважень окремих суб'єктів управління – сільської, селищної ради, сільського, селищного голови територіальної громади); 3) поширення єдиного управління повноважень на територію приєднаної громади; 4) нове правонаступництво (об'єднана територіальна громада стає правонаступником майна, прав та обов'язків приєднаної громади); 5) бюджетну інтеграцію (об'єднання бюджетів приєднаної громади та об'єднаної територіальної громади, забезпечення ефективного та раціонального використання бюджетних коштів).

Ключові слова: адміністративний центр, адміністративні процедури, адміністративно-правовий статус, адміністративно-правові відносини, бюджет, державна підтримка, добровільна об'єднана територіальна громада, місцева влада, повноваження, порядок.

The article describes the administrative procedures for voluntary joining the united territorial communities in Ukraine. It was determined that the initiation stage of joining a united territorial community in Ukraine includes: 1) initiation subjects (village, settlement head as the main initiator and other subjects defined by legislation); 2) a proposal for joining (contains a list of the merging communities, indicating the settlements, determines the administrative center and other terms of joining); 3) public discussion of the accession process. It was established that the stage of making a decision to join a territorial community in Ukraine is a complex process based on the principles of legal clarity and procedure, and includes: 1) preparation of a draft decision on joining and a plan of organizational measures; 2) consideration of the draft decision within the prescribed period, taking into account the results of the public discussion; 3) approval/rejection of the draft decision on joining the territorial community; 4) approval of the decision to join the territorial community with the relevant local body of the state executive power; 5) adoption by the local body of the state executive power of the final decision on accession. It was revealed that the final stage of the administrative procedure of voluntary joining the united territorial communities in Ukraine is the adoption of further consequences for joining, which includes: 1) reorganization of the communities – the final formation of a new united territorial community and the beginning of the functioning of the united territorial community as a single whole; 2) optimization of the structure and functioning of community management bodies (termination and change of powers of individual management entities – village and settlement councils, village and settlement heads of territorial communities); 3) extension of the unified administration of powers to the territory of the annexed community; 4) new legal succession (the united territorial community becomes the legal successor of the property, rights and obligations of the joined community); 5) budgetary integration (unification of the budgets of the annexed community and the united territorial community, ensuring effective and rational use of budget funds).

Key words: administrative center, administrative procedures, administrative-legal status, administrative-legal relations, budget, state support, voluntary united territorial community, local government, powers, order.

Актуальність теми. Забезпечення права на місцеве самоврядування є важливою складовою демократичного розвитку України. В Україні існує низка проблем із забезпеченням права на місцеве самоврядування, серед яких на перший план «виділяються» недостатнє фінансування, втручання олігархів та корумпованих чиновників, використання ресурсів громад в особистих інтересах, непрозорість та непідконтрольність прийняття рішень на місцевому рівні, що сукупно підривають довіру до влади. Вирішення існуючих в Україні проблем права на місцеве самоврядування потребуватиме комплексних та системних зусиль з боку влади, громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

Огляд останніх досліджень. Загальні та спеціальні адміністративно-правові засади організації та функціонування добровільної об'єднаної територіальної громади стали предметом дослідження таких вчених як: Б. Андрушків, К. Анісімов, А. Берлач, Я. Білоус, Є. Бородин, О. Голинська, І. Дзюба, В. Дрешпак, О. Євдокімов, Н. Кирич, Ю. Ковальчук, В. Кравченко, І. Крикавська, М. Латинін, В. Малоокий, А. Матвієнко, Н. Мішина, В. Небелюк, С. Поляруш та інших.

Однак, діючі проблеми оптимізації використання ресурсів та надання якісних послуг на місцевому рівні в Україні підкреслюють актуальність наукових досліджень у сфері діяльності об'єднаних територіальних громад.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі системного аналізу теорії адміністративного права, позицій діючого законодавства та практичної діяльності суб'єктів права, розкрити адміністративні процедури добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад в Україні.

Виклад основних положень. Для початку розкриття адміністративних процедур добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад в Україні слід розкрити сутність такого поняття як «приєднання». Оксфордський тлумачний словник визначає такі значення слова «приєднання»: акт отримання посади чи влади; акт про вступ до міжнародної організації; річ, яка додається до колекції предметів, картин тощо в бібліотеці чи музеї [4]. Тлумачний словник Української мови визначає слово «приєднуватися» в таких значеннях:

підходити до кого-небудь, до гурту; починати брати участь у тому, що роблять інші; пізнавати що-небудь, переймати щось; з'являтися на додаток до чого-небудь [5].

Згідно Цивільним кодексом України договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору. Договір приєднання може бути змінений або розірваний на вимогу сторони, яка приєдналася, якщо вона позбавляється прав, які звичайно мала, а також якщо договір виключає чи обмежує відповідальність другої сторони за порушення зобов'язання або містить інші умови, явно обтяжливі для сторони, яка приєдналася. Сторона, яка приєдналася, має довести, що вона, виходячи зі своїх інтересів, не прийняла б цих умов за наявності у неї можливості брати участь у визначенні умов договору. Якщо вимога про зміну або розірвання договору пред'явлена стороною, яка приєдналася до нього у зв'язку зі здійсненням нею підприємницької діяльності, сторона, що надала договір для приєднання, може відмовити у задоволенні цих вимог, якщо доведе, що сторона, яка приєдналася, знала або могла знати, на яких умовах вона приєдналася до договору [3].

Приєднатися до об'єднаної територіальної громади можна у визначеному порядку, який умовно поділяється на 3 етапи:

- 1) ініціювання приєднання;
- 2) прийняття рішення про приєднання;
- 3) прийняття подальших наслідків щодо приєднання.

Далі охарактеризуємо кожен, з вищенаведених етапів. Добровільно приєднатися до об'єднаної територіальної громади, визнаної спроможною відповідно до частини четвертої статті 9 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», має право суміжна сільська, селищна територіальна громада, яка відповідно до перспективного плану формування територій громад Автономної Республіки Крим, області належить до цієї об'єднаної територіальної громади. Ініціаторами добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади можуть бути суб'єкти,

визначені частиною першою статті 5 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Сільський, селищний голова забезпечує вивчення пропозиції щодо ініціювання добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади та її громадське обговорення, яке проводиться протягом 30 днів з дня надходження такої пропозиції. Після завершення громадського обговорення пропозиція подається до відповідної ради на наступну сесію для прийняття рішення про надання згоди на добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади. Сільський, селищний голова після прийняття відповідною радою рішення про надання згоди на добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади надсилає пропозицію до сільської, селищної, міської ради об'єднаної територіальної громади, до якої є намір приєднатися. Сільська, селищна, міська рада об'єднаної територіальної громади на наступній сесії розглядає пропозицію щодо ініціювання добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади та за результатами розгляду приймає рішення про надання згоди на добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади або про відмову в наданні такої згоди [1].

Отже, етап ініціювання приєднання до територіальної громади є важливим кроком на шляху до об'єднання громад, що дає можливість вивчити доцільність об'єднання, врахувати думку жителів та прийняти зважене рішення. Етап ініціювання приєднання до об'єднаної територіальної громади в Україні включає: 1) суб'єктів ініціювання (сільський, селищний голова як головний ініціатор та інші суб'єкти, визначені законодавством); 2) пропозицію щодо приєднання (містить перелік громад, що об'єднуються, з зазначенням населених пунктів, визначає адміністративний центр та інші умови приєднання); 3) громадське обговорення процесу приєднання.

Наступним логічним етапом є прийняття рішення про приєднання. Відповідно до законодавства України, сільський, селищний, міський голова після прийняття відповідною сільською, селищною, міською радою об'єднаної територіальної громади рішення про надання згоди на добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади вживає заходів для під-

готовки проекту рішення про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади. Проекти рішень про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади повинні, зокрема, містити: 1) найменування територіальної громади, яка має намір приєднатися, із зазначенням відповідних населених пунктів; 2) найменування об'єднаної територіальної громади, до складу якої є намір приєднатися; 3) план організаційних заходів щодо добровільного приєднання територіальної громади. Питання про схвалення проекту рішення про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади розглядається сільськими, селищними, міськими радами протягом 30 днів з дня його внесення на їхній розгляд. Схвалені сільськими, селищними, міськими радами проекти рішень про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади у п'ятиденний строк подаються Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній державній адміністрації для надання висновку щодо відповідності цього проекту Конституції та законам України. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна державна адміністрація протягом 10 робочих днів з дня отримання проекту рішення про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади готує відповідний висновок, що затверджується постановою Ради міністрів Автономної Республіки Крим, розпорядженням голови обласної державної адміністрації. У разі відповідності проекту рішення про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади Конституції та законам України сільські, селищні, міські ради на наступній сесії приймають рішення про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади. У разі встановлення невідповідності проекту рішення про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади Конституції та законам України Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна державна адміністрація повертає його на доопрацювання. У разі прийняття сільською, селищною радою рішення про приєднання до об'єднаної територіальної громади голова сільської, селищної об'єднаної територіальної громади звертається до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласної державної адміністрації з пропозицією звернутися

до Центральної виборчої комісії для прийняття нею рішення про призначення додаткових виборів депутатів сільських, селищних рад від територіальної громади, що приєдналася, в установленому законом порядку. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна державна адміністрація протягом 10 робочих днів з дня отримання рішення про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади у разі його відповідності висновку, звертається до Центральної виборчої комісії для прийняття нею рішення про призначення додаткових виборів депутатів сільських, селищних рад від територіальної громади, що приєдналася. Про таке звернення Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна державна адміністрація одночасно інформує Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим, відповідні обласні ради, відповідні ради, що прийняли рішення про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади [1].

Загалом, етап прийняття рішення про приєднання до територіальної громади в Україні є комплексним процесом, який ґрунтується на принципах юридичної чіткості та процедури, та включає в себе:

- 1) підготовку проекту рішення про приєднання та плану організаційних заходів;
- 2) розгляд проекту рішення у встановлений строк, з врахуванням результатів громадського обговорення;
- 3) затвердження/відхилення проекту рішення про приєднання до територіальної громади;
- 4) погодження рішення про приєднання до територіальної громади з відповідним місцевим органом державної виконавчої влади;
- 5) прийняття місцевим органом державної виконавчої влади остаточного рішення щодо приєднання.

Останнім етапом є прийняття подальших наслідків щодо приєднання. Повноваження сільської, селищної ради та сільського, селищного голови територіальної громади, що приєдналася до сільської, селищної об'єднаної територіальної громади, припиняються з моменту офіційного оголошення відповідною територіальною виборчою комісією на сесії сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади рішення про підсумки додаткових вибо-

рів та визнання повноважень не менше половини депутатів від територіальної громади, що приєдналася, обраних на виборах до сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади. Повноваження сільської, селищної ради, її виконавчого комітету та сільського, селищного голови територіальної громади, що приєдналася до міської об'єднаної територіальної громади, припиняються з дня набрання чинності рішенням сільської, селищної ради та рішенням міської ради об'єднаної територіальної громади про добровільне приєднання до об'єднаної територіальної громади. З моменту припинення повноважень сільської, селищної ради повноваження міської ради поширюються на територію територіальної громади, що приєдналася до міської об'єднаної територіальної громади. З моменту припинення повноважень сільського, селищного голови територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади, повноваження сільського, селищного, міського голови об'єднаної територіальної громади поширюються на територію територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади. Сільський, селищний голова територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади, виконує обов'язки старости відповідно до закону на період повноважень ради об'єднаної територіальної громади поточного скликання. За ним зберігаються розмір та умови оплати праці, що були йому встановлені як сільському, селищному голові до приєднання. З дня припинення повноважень сільською, селищною радою територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади, у порядку, визначеному законом, здійснюється реорганізація відповідних юридичних осіб – сільської, селищної ради, її виконавчого комітету шляхом їх приєднання до відповідних юридичних осіб – сільської, селищної, міської ради, її виконавчого комітету об'єднаної територіальної громади. Після завершення реорганізації відповідні юридичні особи – сільська, селищна рада, її виконавчий комітет припиняються у порядку, визначеному законом. Об'єднана територіальна громада є правонаступником всього майна, прав та обов'язків територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної грома-

ди, з дня припинення повноважень сільською, селищною радою територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади. Відповідні юридичні особи – сільська, селищна, міська рада, її виконавчий комітет об'єднаної територіальної громади є правонаступниками прав та обов'язків відповідних юридичних осіб – сільської, селищної ради, її виконавчого комітету територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади, з дня припинення повноважень сільською, селищною радою територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади. Бюджет територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади, виконується окремо до закінчення бюджетного періоду з урахуванням особливостей, встановлених цією частиною. До завершення періоду окремого виконання бюджету територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади, функції головного розпорядника, розпорядника бюджетних коштів територіальної громади, що приєдналася, продовжують здійснювати відповідні бюджетні установи в особі сільського, селищного, міського голови об'єднаної територіальної громади, інших керівників бюджетних установ. Сільська, селищна, міська рада об'єднаної територіальної громади може вносити зміни до рішень про місцеві бюджети, прийняті сільською, селищною радою територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної

територіальної громади. Залишки коштів на кінець бюджетного періоду бюджету територіальної громади, що приєдналася до об'єднаної територіальної громади, перераховуються до бюджету об'єднаної територіальної громади на підставі платіжних доручень за підписом сільського, селищного, міського голови об'єднаної територіальної громади [1].

Отже, завершальним етапом адміністративної процедури добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад в Україні є прийняття подальших наслідків щодо приєднання, що включає:

1) реорганізацію громад – остаточне формування нової об'єднаної територіальної громади та початок функціонування об'єднаної територіальної громади як єдиного цілого;

2) оптимізацію структури та функціонування органів управління громади (припинення та зміну повноважень окремих суб'єктів управління – сільської, селищної ради, сільського, селищного голови територіальної громади);

3) поширення єдиного управління повноважень на територію приєднаної громади;

4) нове правонаступництво (об'єднана територіальна громада стає правонаступником майна, прав та обов'язків приєднаної громади);

5) бюджетну інтеграцію (об'єднання бюджетів приєднаної громади та об'єднаної територіальної громади, забезпечення ефективного та раціонального використання бюджетних коштів).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. Ст. 91.
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
4. Accession. Oxford Learner's Dictionaries API. 2021. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/accession?q=accession>
5. Приєднуватися. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. Сторінка 609. 2021. URL: <https://sum.in.ua/s/pryjednuvatysja>

Омельчук В. М.,
аспірант кафедри юриспруденції
Чернівецького інституту Міжнародного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0009-0008-4196-1250>

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ДЕРЖАВИ

CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION ENSURING THE IMPLEMENTATION OF CORPORATE RIGHTS OF THE STATE

В даній науковій статті аналізується зміст поняття корпоративні права та корпоративні права держави. Досліджено нормативно-правові акти, а також позиції науковців щодо розуміння зазначених термінів. Наведено власне розуміння змісту корпоративні права держави. Зокрема, автором виділені такі основні характеристики змісту поняття корпоративні права держави: 1) особливий характер і метод правового регулювання (є об'єктом правового регулювання як адміністративного, так і господарського права. Відповідно, можна говорити про імперативно-диспозитивний метод правового регулювання); 2) відносяться до об'єктів управління державної власності; 3) особливий суб'єктний склад, який здійснює діяльність щодо управління зазначеними правами; 4) особлива правова природа: можна розглядати як об'єкт державної власності, або як систему суспільних відносин, або як сукупність правомочностей; 5) мають майновий та управлінський характер; 6) кінцевим вигодонабувачем є держава, а отже вся діяльність щодо управління та розпорядження зазначеними правами має здійснюватися в інтересах держави. Також звертається увага на відсутність легального визначення поняття «корпоративні права держави», а те визначення, яке міститься в Основних концептуальних підходах до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави, не відповідає положенням господарського законодавства. Окрім того, автором розкривається сучасний стан нормативно-правового регулювання забезпечення реалізації корпоративних прав держави. Пропонується систему нормативно-правових актів поділяти на загальну та спеціальну. При цьому загальна представлена джерелами цивільного та господарського права, які загалом визначають порядок господарювання в Україні, а спеціальна – актами адміністративного права, які регламентують саме управління корпоративними правами держави. Наголошується на відсутності достатнього нормативного регулювання. Підтримується позиція щодо необхідності розроблення та прийняття Закону України «Про управління державними корпоративними правами».

Ключові слова: *корпоративні права, корпоративні права держави, нормативно-правові акти, суб'єкти господарювання.*

This scientific article analyzes the concept of corporate rights and state corporate rights. Regulatory and legal acts, as well as the positions of scientists regarding the understanding of the specified terms, were studied. The actual understanding of the content of the corporate rights of the state is presented. In particular, the author highlights the following main characteristics of the content of the concept of corporate rights of the state: 1) the special nature and method of legal regulation (it is the object of legal regulation of both administrative and economic law. Accordingly, we can talk about the imperative-dispositive method of legal regulation); 2) belong to objects of state property management; 3) a special subject composition that carries out activities related to the management of the specified rights; 4) a special legal nature: it can be considered as an object of state property, or as a system of social relations, or as a set of powers; 5) have a property and management character; 6) the final beneficiary is the state, and therefore all activities related to the management and disposal of the specified rights must be carried out in the interests of the state. Attention is also drawn to the lack of a legal definition of the concept of "state corporate rights", and the definition contained in the Basic Conceptual Approaches to Increasing the Effectiveness of State Corporate Rights Management does not correspond to the provisions of economic legislation. In addition, the author reveals the current state of regulatory and legal regulation of ensuring the implementation of corporate rights of the state. It is proposed to divide the system of regulatory legal acts into general and special. At the same time, the general is represented by sources of civil and economic law, which generally determine the order of business in Ukraine, and the special is represented by acts of administrative law, which regulate the management of corporate rights of the state. The lack of sufficient regulatory regulation is emphasized. The position regarding the need to develop and adopt the Law of Ukraine "On the Management of State Corporate Rights" is supported.

Key words: *corporate rights, corporate rights of the state, legal acts, business entities.*

Вступ. В умовах глобалізаційних процесів, роздержавлення власності постійно виникає питання формування нових підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави. Реформування системи державного управління регулювання та захисту корпоративних прав держави є одним із ключових аспектів забезпечення економічної безпеки держави. Контроль за функціонуванням соціально значущих галузей та підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності товариств, у статутному капіталі яких є державна частка, є одним із пріоритетних напрямків удосконалення чинного законодавства. Особливо дане питання гостро піднімається у зв'язку з євроінтеграційними процесами в нашій країні та необхідністю приведення чинного законодавства до вимог міжнародних стандартів. Значимо, що ще у 2004 році була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави», однак далеко не всі ідеї даної постанови були реалізовані. При цьому, суспільні відносини з 2004 року суттєво змінилися: пандемія, повномасштабна війна, активні євроінтеграційні процеси вимагають нових ґрунтовних наукових досліджень у цій сфері. Зокрема, важливим аспектом в рамках даного дослідження є питання щодо нормативно-правового регулювання забезпечення реалізації корпоративних прав, які належать державі. Окремі питання щодо управління корпоративними правами держави висвітлені в працях таких вчених як: Д. Баюра, О. Вінник, В. Жабський, Н. Задирака, О. Іващенко, Д. Поґрібний, І. Спасибо-Фатєєва та інших.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж аналізувати сучасний стан нормативно-правового регулювання корпоративних прав, слід дослідити зміст самого терміну корпоративні права держави. Ст. 96-1 Цивільного кодексу України встановлюється, що корпоративні права, тобто права учасників юридичних осіб, – це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону або статуту товариства. Корпоративні права набуваються з моменту набуття права власності на

частку у статутному капіталі юридичної особи [1]. Слід зазначити, що на сьогодні дане визначення є єдиним легальним визначенням зазначеного поняття і Господарський кодекс, який довгий час в ст. 167 надав трактування зазначеного терміну, на сьогодні цього вже не передбачає у зв'язку із змінами внесеними у 2022 році. Для порівняння зазначимо визначення, що містилося в ст. 167 Господарського кодексу: корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації. Ці права включають правомочність (можливість) цієї особи брати участь в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) від діяльності даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [2].

Щодо визначення корпоративні права держави, то таке визначення міститься в Основних концептуальних підходах до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 155. Так, в даній Постанові зазначено, що корпоративні права держави – це право держави, частка якої визначається в статутному капіталі господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами [3]. Як бачимо, у зв'язку із змінами, які були внесені в Господарський кодекс, і підхід до визначення корпоративних прав дещо змінився. Щодо «концептуальних підходів», то відповідні зміни не були внесені. Вважаємо, що ця прогалина мала б бути усунута і законодавство слід привести у відповідність.

У Законі України «Про управління об'єктами державної власності», який є одним із профільних законодавчих актів, що здійснюють правове регулювання забезпечення реалізації корпоративних прав держави взагалі не надано визначення зазначеного поняття. При цьому, ст. 3 зазначеного Закону вказується, що корпоративні права, які належать державі у статутних капіталах господарських організацій є одним із об'єктів управління державної власності [4].

Якщо ж аналізувати доктрину адміністративного та господарського права, то можна знайти наступні підходи до визначення корпоративних прав держави. Так, О. Іващенко зазначає, що під корпоративними правами держави як предметом адміністративно-правового регулювання розуміється складна система суспільних відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням центральними органами виконавчої влади та уповноваженими особами повноважень організаційно-розпорядчого характеру щодо забезпечення можливості господарської організації, у статутному фонді (майні) якої частка держави може становити і 100%, реалізувати правомочності, передбачені законом та статутними документами [5, с. 35].

Жабський В.І. також звертає увагу на те, що у Законі України «Про управління об'єктами державної власності» відсутнє визначення поняття корпоративні права держави. На його думку, це звісно є недоліком чинного законодавства, а тому даний науковець з метою уникнення неоднозначного тлумачення вказаного терміну та забезпечення ефективного управління корпоративними правами держави пропонує доповнити закон таким визначенням: корпоративні права держави – це сукупність майнових і немайнових прав держави-власника частки в статутному фонді (капіталі) товариства, що включають право на участь в управлінні товариством, отримання дивідендів та активів товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами [6, с. 17].

Проаналізувавши підходи зазначені у законодавстві, а також доктрині, можемо виділити такі основні характеристики змісту поняття корпоративні права держави:

1) особливий характер і метод правового регулювання: є об'єктом правового регулювання як адміністративного, так і господарського права. Відповідно, можна говорити про імперативно-диспозитивний метод правового регулювання;

2) відносяться до об'єктів управління державної власності;

3) особливий суб'єктний склад, який здійснює діяльність щодо управління зазначеними правами;

4) особлива правова природа: можна розглядати як об'єкт державної власності, або як систему суспільних відносин, або як сукупність правомочностей;

5) мають майновий та управлінський характер;

6) кінцевим вигодонабувачем є держава, а отже вся діяльність щодо управління та розпорядження зазначеними правами має здійснюватися в інтересах держави.

Переходячи до аналізу нормативно-правових актів зазначимо, що на сьогодні відповідну систему законів та підзаконних актів, які регламентують порядок управління корпоративними правами держави можна поділити на загальні та спеціальні акти. Загальні акти представлені здебільшого джерелами цивільного та господарського права, які загалом регламентують порядок діяльності юридичних осіб та відповідні права учасників зазначених осіб. Так, серед даних актів в першу чергу можна виділити Цивільний кодекс України, який як вже зазначалося містить визначення поняття корпоративні права, а також містить загальні положення про юридичну особу (питання створення такої особи, організаційно-правові форми, а також власне права, обов'язки та відповідальність). Більш деталізовано розкриває питання господарювання і регулює господарські відносини в Україні саме Господарський кодекс. При цьому, Господарський кодекс зокрема у ст. 89 зазначає, що особливості управління господарським товариством, у статутному капіталі якого є корпоративні права держави, визначаються законами України. Тобто, в даному випадку кодекс вказує, що не регламентує відносини у зазначеній сфері. Але незважаючи на це, ми все одно можемо віднести даний акт до загальних актів, які хоч не регулюють безпосередньо управління корпоративними правами держави, але при цьому визначають загальний порядок управління господарськими товариствами.

Також до загальних актів можна віднести Податковий кодекс, Закон України «Про акціонерні товариства», «Про кооперацію». «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про режим іноземного інвестування» та інші.

Що ж до спеціальних нормативно-правових актів, які регламентують саме питання корпоративних прав держави, то такі акти, на нашу думку, виступають джерелами адміністративного права, оскільки в нас наявний публічний інтерес в даних правовідносинах. Слід зазначити, що перелік спеціальних актів не такий широкий. Загалом, можемо назвати Закон України «Про управління об'єктами державної власності», «Про захист економічної конкуренції», Основні концептуальні підходи до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави, затвержені Постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 155, Постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання управління корпоративними правами держави» від 30.10.2014 № 678 та деякі інші акти.

Так, Закон України «Про управління об'єктами державної власності» визначає перелік об'єктів державної власності, розкриває систему суб'єктів, які здійснюють управління, та їхні повноваження, особливості управління та обмеження щодо розпорядження об'єктами державної власності, питання щодо контролю за управлінням та відповідальності щодо порушення законодавства з управління об'єктами державної власності (зокрема, корпоративних прав держави).

Основні концептуальні підходи безпосередньо регламентують політику держави щодо управління корпоративними правами. Зокрема, зазначеним актом визначаються завдання, які мають бути виконані шляхом ефективного управління корпоративними правами держави, напрямки удосконалення системи управління. Даною постановою Кабінету Міністрів України доволі детально визначено систему суб'єктів управління, їхні повноваження, а також необхідні кроки щодо удосконалення механізму забезпечення захисту інтересів держави. Так, зокрема, удосконалення системи управління корпоративними правами пропонується здійснювати за такими основними напрямками: 1) ведення обліку цих прав, їх класифікація залежно від особливостей завдань управління ними та розміру державної частки в статутному капіталі господарського товариства шляхом формування та ведення Реєстру корпоративних прав держави; 2) оптимізація

кількості господарських товариств, у статутному капіталі яких є державна частка; 3) створення надійного механізму захисту інтересів держави у процесі управління цими правами без обмеження законних інтересів інших власників; 4) визначення повноваження та відповідальності суб'єктів управління; 5) визначення критеріїв ефективності управління цими правами та законодавчого впровадження на їх основі моніторингу результатів управління; 6) підвищення професійного рівня та відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади та інших суб'єктів управління за результати діяльності відповідних господарських товариств [3].

Однак, на жаль, можемо констатувати, що Основні концептуальні підходи були затвержені постановою Кабінету Міністрів України ще в 2004 році і на сьогодні ми не можемо вважати їх релевантним актом, оскільки за 20 років суттєво змінилося господарське законодавство, яке визначає порядок господарювання в Україні, змінилася система органів державної влади та й власне суспільні відносини і ситуація в країні. Тому, з огляду на зазначене можемо констатувати про відсутність належного нормативного забезпечення регламентування управління корпоративними правами держави. В даному контексті можемо погодитися з думкою деяких науковців, які зазначають, що аналіз нормативно-правової бази дозволив дійти висновку, що організаційно-правове забезпечення системи управління державними корпоративними правами здійснюється у контексті приватизаційних процесів і характеризується відсутністю чіткої стратегії розвитку системи, а також закону, зокрема «Про управління державними корпоративними правами», який би регламентував діяльність суб'єктів з державною часткою у статутному фонді та визначав основні поняття, терміни і цілі управління, методологію визначення оцінки ефективності управління [7, с. 106].

Вважаємо дану думку цікавою та такою, що заслуговує на увагу. Дійсно, дана сфера є вагомим і відсутність належного нормативного забезпечення негативно позначається на діяльності товариств, учасником яких є держава. Зазначений закон мав би містити визначення основних понять, зокрема, самого поняття «корпоративні права держави», розкривати

порядок реалізації зазначених прав, суб'єктів із конкретним визначенням переліку їх повноважень (при цьому, зазначимо, що система суб'єктів, які на сьогодні здійснюють управління об'єктами державної власності характеризується значною кількістю таких суб'єктів, суперечливістю їх повноважень і як наслідок неефективністю діяльності, а отже така система має бути переглянута).

Висновки. Створення в Україні незалежної, демократичної та правової держави передбачає оновлення принципів функціонування механізму управління корпоративними правами держави як суб'єкта корпоративних правовідносин. Актуальність наукового дослідження правового механізму реалізації корпоративних прав держави зумовлена також тим, що сучасні механізми управління державни-

ми корпоративними правами мають неефективний і безсистемний характер, що суттєво впливає на рівень надходжень до державного бюджету з боку підприємств, які перебувають у державній власності. При цьому, таке належне управління можливе лише при відповідному нормативно-правовому регулюванні. За результатами проведеного дослідження можемо констатувати, що на сьогодні в Україні чинне законодавство, яке має регламентувати порядок здійснення корпоративних прав державою, є застарілим, недостатнім та таким, що не може забезпечити належний рівень регулювання зазначених правовідносин. Пропонується приведення наявного законодавства у відповідність, а також прийняття нового, зокрема, Закону України «Про управління державними корпоративними правами».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України в редакції від 30.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Господарський кодекс України в редакції від 27.05.2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/ed20220527#Text>
3. Основні концептуальні підходи до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2004 № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Про управління об'єктами державної власності : Закон України № 185-V від 21.09.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>
5. Іващенко О. Адміністративно-правове регулювання корпоративних прав держави : дис. ... канд. юрид. наук. 2008. 189 с.
6. Жабський В.І. Корпоративні права держави як об'єкт корпоративних правовідносин. *Наше право*. 2013. № 10. С. 16–22.
7. Слов'ян Ю. Управління державними корпоративними правами: оцінка ефективності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2011. № 121–122. С. 103–108.

Рудяк І. С.,

аспірант Науково-дослідного інституту публічного права

ПАРАДИГМАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗМІСТУ ТА СУТНОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ

PARADIGMATIC FEATURES OF DETERMINING THE CONTENT AND ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE

Стаття присвячена розкриттю парадигмальних особливостей детермінації змісту та сутності публічного адміністрування в Україні задля розширення наукових знань про його унікальну специфікацію в системі врегульованих процесів всередині країни.

З'ясовано, що органи влади та окремі недержавні суб'єкти наділені можливістю у визначеній законом формі та із застосуванням відповідних методів адміністративної діяльності реалізовувати конкретні функції держави. Це має об'єктивізацію певними процесами (механізмами), один з яких іменується як публічне адміністрування.

Визначено, що «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління», – одні з найбільш обговорюваних та одночасно найбільш спірних категорій науки адміністративного права України. Вчені досі не дійшли згоди щодо того який зміст та сутність розмежовує їх одна від одної та, власне, в чому визначальний сенс їхнього існування поряд. Плутанина категоріального апарату досліджуваної галузі наукових знань вже має ряд негативних наслідків. Йдеться як про відсутність єдиної науково-доктринальної концепції щодо інституційної та практико-реалізаційної складової здійснення публічно-управлінських державних функцій, так і про практичні труднощі в управлінні державними та суспільними справами, зокрема в контексті впровадження європейських стандартів добре функціонуючої публічної адміністрації.

Стверджується, що державне управління в Україні до певного періоду розвитку механізмів реалізації державних функцій було аналогом закордонного методу організації суспільних відносин, іменованого як «адміністрування», яке з кожним етапом демократизації управлінських процесів набуває ознак публічності, що зумовлює його поступову трансформацію в публічне адміністрування. Уточнено, що державне управління в Україні переживає заключний етап цієї трансформації, який визначається модернізацією управлінських практик, але поки що не вистачає фактичних змін для повноцінного функціонування сучасної публічної адміністрації відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: *державне управління, парадигма розвитку, публічне адміністрування, публічне управління, теорія управління.*

The article is dedicated to revealing paradigmatic features determining the content and essence of public administration in Ukraine to expand scientific knowledge about its unique specification within the framework of regulatory processes in the state.

It is elucidated that governmental bodies and certain non-governmental entities are endowed with the ability, in a legally defined form and through the application of corresponding methods of administrative activity, to implement specific functions of the state. These are certain processes (mechanisms), one of which is referred to as public administration.

It is defined that "governmental administration," "public administration," "public management" are among the most discussed and simultaneously controversial categories in the science of administrative law in Ukraine. Scholars have not yet reached a consensus on what distinguishes them from each other and, more importantly, what is the defining sense of their coexistence. The confusion in the categorical apparatus of the researched field of scientific knowledge already has several negative consequences. This includes the lack of a unified scientific-doctrinal concept regarding the institutional and practical-implementation components of carrying out public-administrative state functions, as well as practical difficulties in managing state and social affairs, particularly in the context of implementing European standards for a well-functioning public administration.

It is asserted that governmental administration in Ukraine, up to a certain period in the development of mechanisms for implementing state functions, was an analogue of the foreign method of organizing social relations known as "administration." With each stage of democratization of managerial processes, it gradually acquires signs of publicity, leading to its gradual transformation into public administration. It is specified that governmental administration in Ukraine is undergoing the final stage of this transformation, characterized by the modernization of managerial practices, but so far lacks actual changes for the full functioning of a modern public administration in accordance with European standards.

Key words: *governmental administration, development paradigm, public administration, public management, management theory.*

Постановка проблеми. Поняття «парадигма» є однією із ключових категорій філософії, яку в сучасному трактуванні розкривають як систему вихідних теорій, ідей, положень, допущень і принципів науки, які дозволяють надавати несуперечливі пояснення явищ, що вивчаються, будувати теорії і методи, на основі яких виникають нові різні теорії розвитку [1]. Її застосовують різні науки і поле її наукових досліджень розширюється, адже поступово відбулися зміни в розумінні її змісту і структури, а дослідження вийшли далеко за межі науки філософії. Вона стала використовуватися в методології і формуванні прогресивного бачення майбутнього, у різних сферах суспільної життєдіяльності і у вирішенні їх проблем. Сучасний парадигмальний підхід стає міждисциплінарним і міжнауковим. Він включає в себе низку споріднених методів і структуру кроків дослідження парадигмальних явищ у тій чи іншій галузі знань чи діяльності об'єктів вивчення, виниклих явищ, які впливають на спільний розвиток і здатні сконцентрувати, узгоджувати, згенерувати і консолідувати процеси [2].

На думку В. Оксіня, необхідність вивчення парадигмального аспекту в контексті публічного адміністрування, надає логічності всьому перебігу наукових пошуків, забезпечує його цілісність, а також розкриває ґрунтовніше розуміння «вихідних даних» окремих явищ і процесів, що існують у межах предмета дослідження [3, с. 69].

Тому **метою цієї статті** є розкриття парадигмальних особливостей детермінації змісту та сутності публічного адміністрування в Україні задля розширення наукових знань про його унікальну специфікацію в системі врегульованих процесів всередині країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика аналізу змісту та сутності публічного адміністрування є однією з центральних у межах розкриття вітчизняними вченими особливостей врегулювання певного кола суспільних відносин. Спеціалізовано це питання має вияв у межах праць таких вчених як: О. Антонова, І. Бінько, О. Бобровська, О. Бойко, О. Босак, В. Воронкова, Н. Галіцина, А. Даниленко, Є. Жукова, Є. Курінний, Р. Мельник, О. Михайлова, В. Оксін, О. Руденко, В. Солових, Є. Таран, О. Фурсін тощо. Означені науковці

заклали основний фундамент для детермінації змісту та сутності публічного адміністрування в Україні, однак варто процитувати А. Даниленку, яка влучно вказала: «сучасне вітчизняне бачення категоріально-сутнісного розуміння аналізованої категорії ще остаточно не сформовано» [4, с. 19], а отже – є актуальною проблематикою для дослідницьких пошуків.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитись з тим, що парадигми науки державного управління характеризуються послідовною зміною видів їх теоретичного наповнення [2]. Примітним у цьому контексті є те, що явище, яке за кордоном завжди іменувалось публічним адмініструванням [4, с. 17] в Україні не мало законодавчих основ для розвитку, адже у схожій концепційній сутності функціонувало явище державного управління, що суттєво вплинуло на наповнення наукової доктрини.

Зокрема існує тенденція розкриття категорій «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» як таких, що мають власний шлях розвитку, об'єднаний теорією управління, яка наразі характеризується спрямуванням на оптимізацію складних об'єктів у широкому сенсі з урахуванням багатокритеріальних задач, поєднанням традиційних показників стійкості та якості систем із вимогами енергозбереження, економії ресурсів, особливостями керування в нештатних ситуаціях, прийняття рішень в умовах невизначеності тощо [5, с. 3–4]. Через це маємо твердження науковців, що: «спроби парадигмально осмислити зміст та сутність державного управління одними з перших у концентрованому вигляді представлені в роботах філософів Стародавньої Греції» [6, с. 22]; «новий етап в розвитку ідей про управління пов'язаний з Стародавньою Грецією» [7]; «історія публічного управління в Стародавній Греції є історією зародження демократії, формування децентралізованого уряду, перших спроб захисту свободи індивіда, започаткування наукового методу розв'язання управлінських проблем, а також, розуміння того, що управління різними інституціями вимагає певних управлінських навичок» [8] тощо.

Цікаво, що за твердженнями авторського колективу навчального посібника «Публічне управління та адміністрування» [9], основні історичні етапи становлення

поняття «публічне адміністрування» налічують 19 періодів, починаючи з XI століття [9, с. 112–114]. Своєю чергою, окремі вітчизняні фахівці з державного управління вбачають, що його розвиток слід розглядати від появи на наших землях перших державних утворень (VII століття до нашої ери) [10, с. 146].

У цьому контексті варто наголосити, що дискретність процесу вітчизняного державного розвитку, наявність значних періодів бездержавного існування українського суспільства внаслідок розподілу українських земель між сусідніми державами (що позначилося на менталітеті й традиціях народу, його регіональних відмінностях, співіснуванні в сучасній Україні різних уявлень про природу, цілі та завдання, форми і методи розбудови української державності), а також історична наступність у розвитку державних форм, обумовленість особливостей більш пізніх державних інститутів досвідом і наслідками діяльності попередніх [10, с. 159–160], – є основними причинами відсутності єдиної і неперервної історії державного будівництва в Україні наслідком чого маємо різні підходи до розуміння та періодизації розвитку механізмів реалізації державних функцій.

Примітно, що всі державні органи влади в країнах розвинутої демократії для вирішення поставлених перед ними задач використовують технологію «public policy», яка передбачає використання засобів врахування інтересів різних суспільних груп, спирається на процедури публічних консультацій з групами інтересів, реалізується через посередництво прийнятих у міжнародній спільноті стандартів і форматів [11, с. 153].

Причому коли з'явилися перші переклади англійської літератури з державного управління, виникало багато проблем з перекладом поняття «public policy». В наукових дослідженнях політологів, соціологів, фахівців з державного управління зустрічаються різні варіанти перекладу вищезгаданого терміну – державна, публічна, суспільна, громадська політика тощо. Сьогодні науковці лише наближаються до розуміння, що дискусії з приводу дослівного перекладу терміну є абсолютно непродуктивними, адже тут важливим є розуміння не форми, а змісту, завдяки якому відбувається її формування. У більшості мов посткомуні-

стичних країн не існує адекватного перекладу англійського слова policy. Найближчий еквівалент і термін, який зазвичай використовується перекладачами – це термін «політика» (іноді політичне управління). Але в англійській мові використовуються, як мінімум, три слова, котрі можна перекласти на українську як «політика» – politics, polity і policy. Politics – це політичний процес, боротьба за доступ до влади, завоювання урядових функцій у державі, polity – це система політичного порядку, policy – це сукупність політичних цілей, курсів, програм публічної влади, і її спрямований вплив на вирішення суспільних проблем [12, с. 107]. Зокрема публічною владою іменують, як правило, сукупність державних та муніципальних органів влади, які здійснюють управлінську діяльність (на загальнодержавному та регіональному рівнях) на певній території, що направлена на задоволення потреб, вирішення проблемних питань суспільства, реалізація якої забезпечується через апарат управління, котрий є скоординованою системою, що побудована з урахуванням принципів взаємодоповнення і єдиноначальства. Апарат публічної влади підпорядковує собі соціальні групи через діючі нормативно-правові, підзаконні акти, розпорядчі документи. Якщо тлумачити сутність публічної влади із законодавчої точки зору, то це – здатність державних і недержавних суб'єктів впливати на рішення, дії або бездіяльність фізичних і юридичних осіб та/або вирішувати юридичну долю неживих об'єктів, маючи на меті досягнення суспільно значущих цілей [13, с. 19–20; 14, с. 38].

З означеного маємо, що органи влади та окремі недержавні суб'єкти наділені можливістю у визначеній законом формі та із застосуванням відповідних методів адміністративної діяльності реалізовувати конкретні функції держави. Це має об'єктивізацію певними процесами (механізмами), один з яких іменується як публічне адміністрування.

Зокрема за даними ООН, публічне адміністрування має два тісно пов'язаних значення: 1) цілісний державний апарат (політика, правила, процедури, системи, організаційні структури, персонал тощо), який фінансується з державного бюджету і відповідає за управління та координацію роботи виконавчої гілки влади,

і його взаємодію з іншими зацікавленими сторонами в державі, суспільстві та зовнішньому середовищі; 2) управління і реалізація всього комплексу державних заходів, що пов'язані з виконанням законів, постанов і рішень уряду та управління, які спрямовані на надання публічних послуг [15].

Опираючись на визначення терміну «публічне адміністрування», що надане у енциклопедичному виданні «Британіка», ним є ніщо інше як реалізація державної політики (government policies) [16]. Тут доречно вказати думку Є. Курінного, який визначає, що: «відносини державного управління утворюють своєрідний кістяк відносин, які пов'язані з виконанням тактичних та стратегічних завдань щодо реалізації державної політики тієї чи іншої країни і складають основу змісту предмета адміністративного права» [17, с. 271]. Означене може свідчити про те, що державне управління є вітчизняним аналогом категорії «публічне адміністрування», адже схожих визначень у межах вітчизняного правового простору чимало.

Проте більшість сучасних вчених обґрунтовує позицію необхідності їхнього диференціювання. Як приклад, Є. Таран зазначає, що: «державне управління належить до авторитарного виду управління, а публічне адміністрування – до демократичного. У державному управлінні об'єктом виступає держава, а в публічному адмініструванні об'єктом є суспільство» [18, с. 33]; Т. Семенчука – «термін «публічне адміністрування» застосовується переважно як організаційно-розпорядчий метод державного управління, що використовується органами державної влади. Іншими словами, адміністрування – бюрократичний метод управління суспільством, що ґрунтується на силі та авторитеті влади, тобто в наказах, постановах, розпорядженнях, вказівках та інструкціях [19, с. 387]; А. Даниленко – «публічне адміністрування та державне управління – це взаємопов'язані елементи централізованої єдності, що органічно існують поруч, адже одні й ті ж суспільні відносини можуть бути як предметом публічного адміністрування, так і державного управління. Йдеться про те, що залежно від характеру питання, що потребує урегулювання, уповноважені суб'єкти обирають його тип: якщо йдеться про організацію державного сектору – має

місце державне управління, а якщо про забезпечення приватних та публічних інтересів – публічне адміністрування» [4, с. 31]; Є. Жукова – «відмінність між публічним адмініструванням і державним управлінням полягає у наступному: а) державне управління виступає засобом впливу держави на суспільство і громадян для досягнення передусім інтересів держави, натомість публічне адміністрування є насамперед способом задовольнити інтереси фізичних та юридичних осіб, за допомогою наявного у публічної адміністрації потенціалу (правового, фінансового, кадрового, інформаційного тощо); б) державне управління не передбачає або ігнорує зворотний зв'язок із суспільством та окремими соціальними групами стосовно схвалення окремих рішень чи державних політик та їх зміни у разі несхвалення громадянами, тоді як публічне адміністрування має своєю невід'ємною ознакою систематичне вивчення задоволення суспільством і громадянами діями публічної адміністрації і удосконалення її діяльності залежно від отриманого зворотного зв'язку; в) державне управління завжди політизоване, в основі всіх його заходів лежать політичні рішення, а публічне адміністрування є деполітизованим технократичним процесом виконання публічною адміністрацією своїх завдань, необхідних для забезпечення потреб та інтересів суспільства і громадян (або, щонайменше, прагне до деполітизованості та технократичності); г) для державного управління характерним є суб'єкт-об'єктний підхід, за якого держава активно змінює поведінку та свідомість громадянина, а для публічного адміністрування – суб'єкт-суб'єктний, партнерський, де держава і громадянин постають як рівноправні учасники суспільних відносин, спрямованих на забезпечення життєдіяльності суспільства, забезпечення прав та інтересів фізичних та юридичних осіб [20, с. 140]; І. Бінько – «публічне адміністрування за своєю природою спрямоване на досягнення остаточної мети механізму державного управління – ефективну реалізацію прав, свобод та охоронюваних законом інтересів. Діяльність людини, як носія прав та свобод, характеризується як правомірна та активна якщо відбувається безпосередня реалізація прав і свобод. А діяльність державних органів проявляється через здійснення функцій – охорони,

захисту, контрольної, правозастосовної функції тощо. В той же час державне управління характеризується своїм внутрішнім виразом – тобто державне управління здійснюється по відношенню до системи органів і установ держави, об'єктів права власності держави. Об'єктом державного управління є сам апарат держави, який в свою чергу побудований і призначений для того щоб в якості зовнішньої функції здійснювати публічне адміністрування, надаючи таким чином публічно-сервісну послугу суспільству, яке створило цю державу і бенефіціаром та носієм влади щодо якої воно є. Таким чином, публічне адміністрування є складовою частиною системи державного управління» [21, с. 46, 41].

Таку варіативність наукових думок можна досить легко пояснити. Передусім має місце еволюційність світової парадигми публічного адміністрування. Річ у тім, що перші парадигмальні знання щодо описуваного явища передбачали дихотомію політики та адміністрації як предмета вивчення соціології. Потім стало зрозумілим, що хоч адміністрація і політика різні сфери, але їх не можна повністю розділити. Тому тривалий час публічне адміністрування було частиною політичної науки. Врешті-решт, публічне адміністрування відділилось та стало передбачати, власне, управління (менеджмент), в тому числі громадське, з акцентом на правореалізацію, окрему спеціалізовану наукову течію та навчальну дисципліну [4, с. 30], передбачаючи зараз кооперацію зусиль суб'єктів адміністративних правовідносин, виражену спільною діяльністю для досягнення публічних цілей [4, с. 17].

Тобто закордоном термін «адміністрування» як метод організації суспільних відносин уповноваженими державною суб'єктами, наділеними владними повноваженнями, є попередником сучасної правової конструкції «публічне адміністрування», яке з плином часу видозмінилось та набуло якісно нових ознак, змінило орієнтування на суспільне (а не державне) благо [4, с. 34] (у тому числі на підставі концепцій: «нового публічного управління» (New Public Management), «електронного уряду» (Digital Government), «мережевого управління» (Network model of Government), «антикризового публічного менеджменту» (Anti-crisis Public Administration), «доброго

уряду» (Good Governance – управління якістю), «відкритого уряду» (Open Government Partnership) тощо [22, с. 6]). Тому логічним вбачається узагальнення, що державне управління в Україні до певного періоду розвитку механізмів реалізації державних функцій було аналогом закордонного методу організації суспільних відносин, іменованого як «адміністрування», яке з кожним етапом демократизації управлінських процесів набуває ознак публічності, що зумовлює його поступову трансформацію в публічне адміністрування.

Підтвердження означеної думки маємо у працях Є. Курінного, який стверджує, що: «трансформаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві не могли не зачепити державно-управлінську діяльність, яка до недавнього часу вважалась монопольною щодо виконання владно-управлінських функцій. З появою комунального управління та поступовим розширенням сфери невідного управління державне управління як державна владна діяльність поступово стала втрачати свої донедавна непорушні соціальні позиції. За останні роки на усіх владних рівнях помітно збузилося коло державно-управлінських відносин, завдання забезпечення безпосередньої реалізації суспільних потреб та інтересів від державно-управлінських структур перекладались на зовсім нові виконавчі органи місцевого самоврядування або взагалі опинялись поза межами владних форм реалізації у сфері дії неправових засобів суспільного саморегулювання» [17, с. 271–272].

Однак додамо, що на сучасному етапі така трансформація є декларативною, адже фактичного становлення України як країни сервісного типу донині не відбулося, хоч і здійснюються кроки у цьому напрямі.

Висновки. «Державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління», – одні з найбільш обговорюваних та одночасно найбільш спірних категорій науки адміністративного права України. Вчені досі не дійшли згоди щодо того який зміст та сутність розмежовує їх одна від одної та, власне, в чому визначальний сенс їхнього існування поряд.

Плутанина категоріального апарату досліджуваної галузі наукових знань вже має ряд негативних наслідків. Йдеться як про відсут-

ність єдиної науково-доктринальної концепції щодо інституційної та практико-реалізаційної складової здійснення публічно-управлінських державних функцій, так і про практичні труднощі в управлінні державними та суспільними справами, зокрема в контексті впровадження європейських стандартів добре функціонуючої публічної адміністрації.

Доцільно вбачати, що державне управління в Україні переживає заключний етап трансформації, який визначається впливом демократичних змін та модернізацією управлінських практик, але поки що не вистачає фактичних змін для повноцінного функціонування сучасної публічної адміністрації відповідно до європейських стандартів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Руденко О. М. Формування сучасної парадигми державного управління: історико-типологічний аспект. Аналітика і влада: журн. експерт.-аналіт. матеріалів і наук. пр.; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т проблем держ. упр. та місц. самоврядування. Київ : НАДУ, 2012. № 6. С. 79–84.
2. Бобровська О. Ю., Антонова О. В. Практично орієнтована парадигма державного управління в процесах соціально-економічного розвитку України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*: електронне наукове фахове видання. 2020. № 3. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/3_2020/6.pdf.
3. Оксін В. Ю. Місцевий розвиток в Україні: теорія та практика публічного адміністрування: монографія. Київ: ФОП Чалчинська Н. В., 2020. 428 с.
4. Даниленко А.О. Засади публічного адміністрування в Україні: дис. ... доктора філософії 081 «Право». Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2020. 215 с.
5. Методи сучасної теорії управління: Навч. посіб. А.П. Ладанюк, В. Д. Кишенько, Н. М. Луцька, В. В. Іващук. К., НУХТ, 2010. 196 с.
6. Солових В.П. Політико-адміністративні відносини в контексті сучасної державно-управлінської парадигми: дис. ... д-ра юрид. наук : 25.00.01. Національна академія державного управління при Президентові України. Харків, 2012. 386 с.
7. Галіцина Н. Основні теорії, школи та моделі публічного адміністрування: лекція з дисципліни «Правове забезпечення теорії публічного адміністрування». *Запорізький національний університет*. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/656175/mod_resource/content/2/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%B0%202.pdf
8. Історія публічного управління в античній Греції. *Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій*, 2023. URL: https://duikt.edu.ua/ua/news-1-0-11168-maybutniy-upravlinec-povinen-ce-znati-istoriya-publichnogo-upravlinnya-v-antichniy-grecii?lang=ua&act=view&page=1&category=0&id=11168&sys_link=maybutniy-upravlinec-povinen-ce-znati-istoriya-publichnogo-upravlinnya-v-antichniy-grecii
9. Публічне управління та адміністрування : навчальний посібник. А.О. Дегтяр, О.А. Дегтяр, Х.І. Калашнікова, М.К. Гнатенко. Харків : НАУ «ХАІ», 2021. 128 с.
10. Державне управління: підручник: у 2-х т. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. К.; Дніпропетровськ: НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.
11. Бойко О. В., Воронкова В.Г., Фурсін О.О. Концептуальна парадигма публічного управління та адміністрування: теоретико-методологічні засади. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 70. С. 151–163.
12. Пухкал О. Г., Гомоляко О. В. Публічна та державна політика: єдність та відмінності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 106–112.
13. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 304 с.
14. Стукан Т. М. Публічна влада: характеристика, ознаки та форма прояву. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 4. С. 37–41.
15. Босак О. З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі. *Державне управління: теорія та практика* : Збірник наукових праць. Харків : Вид-во «Магістр», 2010. № 2.
16. Public administration: Max Weber. *BRITANNICA*, 2023. URL: <https://www.britannica.com/topic/public-administration>
17. Курінний С. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ : Б. в., 2004. 428 с.
18. Таран Є. І. Співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування» та «публічне управління» у трансформаційних процесах України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Державне управління*. 2020. Том 31 (70). № 2. С. 33–37.

19. Семенчук Т. Сутність категорії «публічне адміністрування» та передумови її формування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 42. С. 385–390.
20. Жукова Є. О. Публічне адміністрування та державне управління: особливості співвідношення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 137–140.
21. Бінько І. Публічне управління і публічне адміністрування: співвідношення понять. *Вісник АПСВТ*. 2020. № 3–4. С. 41–47.
22. Михайлова О. Г. Комунікації у публічному управлінні та адмініструванні: стратегічний аспект: дис. ... доктора філософії 281 «Публічне управління та адміністрування». Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. Ірпінь, 2023. 249 с.

Сачко О. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ОРГАНАМИ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

ENSURING PUBLIC SECURITY BY THE NATIONAL POLICE AND THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE DURING MARTIAL LAW

У статті розглянуто взаємодію Національної поліції України та Служби безпеки України в умовах воєнного стану з метою запобігання, реагування та припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків. Автори аналізують організаційну структуру взаємодії на різних рівнях, включаючи державний та регіональний, і виділяють ключові аспекти такої співпраці. Висвітлюється роль Антитерористичного центру при Службі безпеки України як координаційного органу у єдиній державній системі, а також важливість Міжвідомчої координаційної комісії та координаційних груп на регіональному рівні. Дослідження підкреслює необхідність чіткої структури та ефективних координаційних механізмів для успішної боротьби з тероризмом в умовах кризових ситуацій. У цій науковій статті розглядається важлива проблема взаємодії між Національною поліцією України та Службою безпеки України під час протидії тероризму в умовах воєнного стану. Автори звертають увагу на ключові аспекти такої взаємодії, включаючи обмін інформацією, спільні операції та організацію навчань. Акцентується увага на ролі і функціях Антитерористичного центру та його структурних підрозділів на різних рівнях управління. Дослідження висвітлює необхідність ефективної співпраці та системи керування для забезпечення безпеки в умовах кризи. Розглянуті основні аспекти такої взаємодії, зокрема обмін інформацією, спільні операції та організація навчань. Автори наголошують на ролі Антитерористичного центру та структурних підрозділів у системі керування та координації. Дослідження відображає важливість ефективної співпраці між правоохоронними органами для забезпечення безпеки в умовах кризових ситуацій. Зокрема, акцентується увага на ролі таких елементів, як Міжвідомча координаційна комісія та координаційні групи на рівні регіональних органів Служби безпеки України. Висвітлюються важливість та необхідність ефективної співпраці між правоохоронними органами для забезпечення національної безпеки та мінімізації загрози тероризму в країні.

Ключові слова: *Національна поліція України, Служба безпеки, тероризм, воєнний стан, військова агресія, Антитерористичний центр, публічна безпека.*

The article examines the interaction of the National Police of Ukraine and the Security Service of Ukraine under martial law with a view to preventing, responding to and suppressing terrorist acts and minimizing their consequences. The authors analyze the organizational structure of interaction at various levels, including the state and regional levels, and highlight the key aspects of such cooperation. The role of the Anti-Terrorist Center at the Security Service of Ukraine as a coordinating body in the unified state system is highlighted, as well as the importance of the Interagency Coordination Commission and coordination groups at the regional level. The study emphasizes the need for a clear structure and effective coordination mechanisms for successful counterterrorism in crisis situations. This research article addresses the important issue of cooperation between the National Police of Ukraine and the Security Service of Ukraine in countering terrorism under martial law. The authors draw attention to the key aspects of such cooperation, including information exchange, joint operations, and the organization of exercises. Attention is focused on the role and functions of the Anti-Terrorist Center and its structural units at various levels of government. The study highlights the need for effective cooperation and management system to ensure security in a crisis. The main aspects of such cooperation, including information exchange, joint operations, and the organization of exercises, are considered. The authors emphasize the role of the Anti-Terrorist Center and its structural units in the command and control system. The study reflects the importance of effective cooperation between law enforcement agencies to ensure security in crisis situations. In particular, it emphasizes the role of such elements as the Interagency Coordination Commission and coordination groups at the level of regional bodies of the Security Service of Ukraine. The importance and necessity of effective cooperation between law enforcement agencies to ensure national security and minimize the threat of terrorism in the country are highlighted.

Key words: *National Police of Ukraine, Security Service, terrorism, martial law, military aggression, Anti-Terrorist Center, public security.*

Постановка проблеми. У контексті сучасних викликів і загроз безпеці, особливо в умовах воєнного стану, ефективна координація між правоохоронними органами, зокрема Національною поліцією та Службою безпеки України, є надзвичайно важливою. Однак існують питання стосовно організації цієї взаємодії, а також визначення їхніх ролей та функцій у боротьбі з тероризмом та забезпеченні громадської безпеки під час кризових ситуацій. Таким чином, проблема полягає в необхідності ретельного аналізу механізмів співпраці між цими органами з метою оптимізації їхньої діяльності та підвищення ефективності заходів щодо запобігання та протидії терористичним загрозам. Ще однією ключовою проблемою є необхідність розробки і впровадження інноваційних стратегій та технологій для забезпечення кращої співпраці між Національною поліцією та Службою безпеки України в умовах воєнного стану. Особлива увага також повинна бути приділена аналізу викликів, з якими стикаються правоохоронні органи при взаємодії в кризових ситуаціях, а також ідентифікації шляхів подолання цих перешкод для забезпечення національної безпеки та захисту громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Видатні вчені, які активно досліджують тему взаємодії Національної поліції України та Служби безпеки України в умовах воєнного стану, включають О.І. Безпалову, К.О. Чишко, А.С. Бахасву. Вони активно допомагають у розвитку досліджень з даної теми і сприяють поглибленню розуміння взаємодії поліції та Служби безпеки в умовах конфлікту. Серед інших дослідників, які приділяють увагу темі діяльності органів поліції, є О.М. Бандурка, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, М.М. Биргеу, О.І. Остапенко, В.М. Гаращук, О.Ю. Дрозд, В.О. Заросіл, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.П. Пихтін, Ю.Ю. Кондратьєв, Х.П. Ярмак, С.Ф. Константинов, Ю.П. Битяк, С.О. Короєд, В.І. Курило, М.В. Лошицький, В.П. Печуляк, В.І. Олефір та інші.

Мета наукової статті полягає в аналізі та систематизації процесу взаємодії між Національною поліцією України та Службою безпеки України в умовах воєнного стану з метою ефективного запобігання, реагування та припинення терористичних актів. В статті про-

диться аналіз єдиної державної системи запобігання, реагування та припинення тероризму, а також вивчаються особливості координації між суб'єктами цієї системи на державному та регіональному рівнях. Метою є виявлення проблемних аспектів взаємодії між поліцією та Службою безпеки України, а також вироблення рекомендацій з покращення цього процесу з метою забезпечення ефективного контролю над терористичною загрозою в умовах конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Воєнний стан в Україні є спеціальним правовим режимом, який вводиться у випадку збройної агресії, загрози нападу або небезпеки державної незалежності та територіальної цілісності. Цей режим передбачає делегування відповідних повноважень військовим адміністраціям, командуванню військ або місцевим органам самоврядування з метою протидії або усунення загрози. Під час воєнного стану права громадян частково обмежуються, забороняються такі звичні для демократичного суспільства прояви, як мітинги та вибори. У законодавстві передбачено можливість відчуження рухомого та нерухомого майна громадян для потреб відбиття нападу.

У зв'язку з розпочатими діями повномасштабної війни на території України, в мережі та ЗМІ з'явилися звіти правоохоронних органів щодо зростання випадків мародерства як на тимчасово окупованих, так і на контрольованих українськими військами територіях. Це зумовлено великою кількістю внутрішньо переміщених осіб, які змушені були залишити свої домівки на небезпечних територіях та шукати притулок у більш безпечних регіонах України.

Необхідно відзначити, що основною метою функціонування Національної поліції в умовах введення воєнного стану є забезпечення публічної безпеки та збереження громадського порядку, а також запобігання та припинення правопорушень. Дії органів та підрозділів Національної поліції України під час воєнного стану повинні бути відповідними вимогам законодавства, щоб у громадян, чії права та свободи обмежуються, не виникало сумнівів щодо їх компетентності.

Значимим є визначення функцій поліції в умовах введення воєнного стану, серед яких можна виділити наступні аспекти: 1) сприяння у встановленні місцезнаходження осіб, які

ухиляються від військового призову та уникли повісток до військкомату; 2) боротьба з внутрішніми загрозами у державі, що включає протидію злочинності, зокрема її організованим формам, а також протидію різним проявам тероризму; 3) активне використання превентивних поліцейських заходів для формування у населення необхідності свідомого та добровільного виконання правових вимог та припинення антигромадської поведінки.

Враховуючи основи та порядок застосування заходів примусу поліції [1, с. 45], можна зазначити наступні підстави їх використання під час забезпечення публічного порядку та безпеки в умовах воєнного стану: запобігання правопорушень, припинення правопорушень, особисте затримання, конфіскація підготовлених для вчинення злочину різних інструментів та предметів, а також забезпечення притягнення винних осіб до відповідальності.

Організація роботи поліцейських структур у період воєнного стану вимагає формування спеціалізованих підрозділів, груп або індивідуальних працівників, що мають підвищену професійну, фізичну або спеціальну підготовку для успішного виконання конкретних завдань [3]. Серед них можна виділити підрозділи патрульної поліції, спеціальної поліції та снайперів.

Забезпечення громадського порядку в умовах воєнного стану становить велике завдання, що вимагає високого рівня професійної підготовки працівників Національної поліції [5].

Необхідно розглянути методи, які використовуються органами Національної поліції у процесі їхньої діяльності для забезпечення публічної безпеки та порядку [2, с. 109]. Під час охорони громадського порядку в умовах воєнного стану поліцейські використовують такі методи соціального регулювання, як переконання і примус, а також адміністративне припинення. Робота з роз'яснення правил, переконання громадян у необхідності свідомого дотримання закону, припинення негативної поведінки та профілактичні заходи з окремими особами є важливою складовою ефективного проведення мобілізації. Така робота може включати в себе застосування примусу, коли необхідно забезпечити захист окремих важливих об'єктів, блокування шляхів сполучення або документування незаконних дій. Таким чином,

введення воєнного стану не звільняє поліцейських від необхідності дотримання законності під час забезпечення громадського порядку.

Забезпечення публічної безпеки несе на собі відповідальність не лише Національна поліція України, а й інші органи, що активно ведуть боротьбу з тероризмом. Зокрема, Служба безпеки України має статус головного органу у загальнодержавній системі протидії тероризму (відповідно до частини 3 статті 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [4]). Згідно зі статтею 9 Закону України «Про Службу безпеки України», до складу Служби безпеки України входить Антитерористичний центр, який функціонує при цій службі з метою організації та проведення антитерористичних операцій та координації діяльності інших суб'єктів, що здійснюють протидію тероризму або приймають участь у таких операціях.

Антитерористичний центр є постійно діючим органом, що функціонує при Службі безпеки України і здійснює координацію заходів, спрямованих на запобігання терористичним актам та їх припинення, зокрема тих, що становлять загрозу державним діячам, критичним об'єктам інфраструктури, а також актам, що загрожують життю і здоров'ю значної кількості людей (згідно з пунктом 1 Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи, які діють при регіональних органах Служби безпеки України) [5].

Структура Антитерористичного центру при Службі безпеки України і порядок його формування детально регламентовані відповідно до статті 7 Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Даний центр складається з Міжвідомчої координаційної комісії та штабу, координаційних груп та їх штабів, які створюються при регіональних органах Служби безпеки України. Крім того, у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України можуть утворюватися та діяти військово-цивільні адміністрації, які є тимчасовими державними органами, чітко визначені у законодавстві.

Слід враховувати положення статті 12 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» через призму організації взаємодії між суб'єктами забезпечення публічної безпеки в умовах воєнного стану, яка визначає загальні принципи управління антитерорис-

тичною операцією. Зокрема, для керівництва конкретною антитерористичною операцією та керування силами і засобами, задіяними у здійсненні антитерористичних заходів, формується оперативний штаб. Цей штаб очолюється керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України або особою, яка його заміщує, також оперативний штаб може бути очолений першим заступником чи заступником керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України. Керівник оперативного штабу встановлює район проведення антитерористичної операції, приймає рішення щодо використання сил і засобів, залучених до проведення операції, і за необхідності, відповідно до законодавства, вносить пропозиції щодо введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Ради національної безпеки і оборони України.

На державному та регіональному рівнях взаємодія здійснюється в рамках єдиної державної системи запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, що регламентується Положенням про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 № 92.

Відповідно до цього Положення, єдина державна система складається з територіальної і функціональної підсистем. Територіальна підсистема включає координаційні групи Антитерористичного центру при регіональних органах Служби безпеки України та їх штаби, які організують діяльність щодо запобігання, реагування, припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків. Функціональна підсистема включає структурні підрозділи суб'єктів боротьби з тероризмом та Міжвідомчу координаційну комісію Антитерористичного центру при Службі безпеки України.

Територіальна та функціональна підсистеми взаємодіють шляхом обміну інформацією щодо загрози терористичних актів, спільного проведення операційних, розшукових та інших заходів, моніторингу стану та тенденцій поширення тероризму в Україні та за її межами, а також організації та проведення навчань та тренувань з використанням ресурсів суб'єктів боротьби з тероризмом [7, с. 75].

Повноваження щодо координації дій суб'єктів боротьби з тероризмом та управління функціонуванням усієї державної системи боротьби з тероризмом зосереджені в Антитерористичному центрі при Службі безпеки України.

Управління функціональною підсистемою здійснюється суб'єктами боротьби з тероризмом через Міжвідомчу координаційну комісію Антитерористичного центру. Управління територіальною підсистемою здійснюється координаційними групами Антитерористичного центру при регіональних органах Служби безпеки України.

Належить зазначити, що адміністративно-правова взаємодія між Національною поліцією та іншими суб'єктами, що активно здійснюють протидію тероризму, виходить за межі простої координації, яка була описана раніше.

Згідно зі статтею 8 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», ця взаємодія передбачає обов'язок:

1) співпрацювати для припинення злочинної діяльності осіб, причетних до тероризму, включаючи міжнародний, фінансування, підтримку чи вчинення терористичних актів та злочинів з терористичною метою;

2) обмінюватися інформацією про займання чи загрозу займання терористичними групами (організаціями) зброєю, вибуховими речовинами, та іншими засобами масового ураження; перетинанням державного кордону України особами, які мають намір вчинити терористичні акти; виявленням підроблених пасажирських документів для міжміських та міжнародних подорожей; використанням або загрозою використання засобів зв'язку та комунікаційних технологій терористами, терористичними групами чи організаціями;

3) сприяти забезпеченню ефективного прикордонного контролю, контролю за видачею та використанням документів, що посвідчують особу, для запобігання їх фальсифікації, підробленню або незаконному використанню;

4) запобігати діям чи пересуванню терористів, терористичних груп чи організацій, а також осіб, які є підозрюваними у вчиненні терористичних актів чи причетністю до міжнародних терористичних груп чи організацій;

5) припиняти спроби іноземців, щодо яких є дані про їхню причетність до міжнародних

терористичних груп чи організацій, здійснити транзитний проїзд через територію України.

Для ілюстрації можна зазначити конкретні приклади співпраці між Національною поліцією та Службою безпеки України в ході проведення антитерористичних операцій у східних регіонах України у період з 2014 рік. Під час цієї спільної діяльності було розроблено та впроваджено різні заходи для контролю за ситуацією, включаючи діяльність лідерів і активістів радикальних сепаратистських груп, а також осіб, що мали досвід участі у бойових діях у складі незаконних військових формувань або були підозрюваними у причетності до незаконного обігу зброї та боєприпасів. Особлива увага була приділена заходам з забезпечення безпеки інформаційного та кіберпростору. Це було викликано значним обсягом недостовірних («фейкових») новин, які походили з «країни-агресора», а також проросійсько- та сепаратистсько налаштованих груп у соціальних мережах та інтернет-повідомленнях. Ці неправдиві інформаційні потоки регулярно надходили до східних областей України з метою дестабілізації уже складної оперативної обстановки.

Отже, у контексті воєнного стану взаємодія між Національною поліцією України та органами Служби безпеки України виявляється через управлінську діяльність з координації в межах єдиної державної системи запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків. Ця взаємодія здійснюється на рівнях державного та регіонального за функціональним та територіальним принципами. У свою чергу, організаційна

структура взаємодії вбудована у систему, яка базується на Антитерористичному центрі при Службі безпеки України на рівні єдиної державної системи, Міжвідомчій координаційній комісії Антитерористичного центру при Службі безпеки України в межах функціональної підсистеми та координаційних групах Антитерористичного центру при регіональних органах Служби безпеки України на рівні територіальної підсистеми.

Висновки. В умовах воєнного стану взаємодія між Національною поліцією України та Службою безпеки України є невід'ємною складовою діяльності з метою запобігання, реагування та припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків. Ця взаємодія базується на чіткому управлінському механізмі координації на різних рівнях: державному та регіональному, який відображає функціональний та територіальний характер співпраці. Організаційна структура взаємодії зосереджена на Антитерористичному центрі при Службі безпеки України на рівні єдиної державної системи, Міжвідомчій координаційній комісії Антитерористичного центру при Службі безпеки України в межах функціональної підсистеми та координаційних групах Антитерористичного центру при регіональних органах Служби безпеки України на рівні територіальної підсистеми. Отже, взаємодія між Національною поліцією та Службою безпеки України в умовах воєнного стану має чітку структуру та координаційні механізми, спрямовані на ефективне управління та реалізацію заходів з боротьби з тероризмом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник/ за заг. ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 155 с.
2. Адміністративна діяльність: навч. посіб. / [М. В. Ковалів, З. Р. Кісіль, Д. П. Калянов та ін.]. К. : Правова єдність, 2009. 432 с.
3. Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану». *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
4. Про боротьбу з тероризмом: закон України від 20.03.2003 № 638-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
5. Про затвердження Положення про Апарат Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14.10.2005 № 1446/2005 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Aparat-Rady-natsionalnoi-bezpeky-i-oborony-Ukrainy.html>.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/paran5#n5>
7. Хатнюк Ю. А. Актуальні проблеми організації охорони громадського порядку: курс лекцій. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 168 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3380/1/Актуальні%20проблем%20и%20ОГП.pdf>

Сударенко О. В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету
<https://orcid.org/0000-0002-4336-546X>*

МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД ТА СВІТОВИЙ БАНК ЯК СУБ'ЄКТИ ФІНАНСУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

THE INTERNATIONAL MONETARY FUND AND THE WORLD BANK AS SUBJECTS OF FINANCING THE RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Стаття присвячена комплексному вивченню правових методів фінансової діяльності, які використовують Міжнародний валютний фонд та Світовий банк як суб'єкти міжнародного фінансового права для забезпечення фінансування відновлення нашої держави. Україна разом із світовою спільнотою вишукує кошти не тільки на подолання агресії росії, а й на відновлення нашої держави за напрямами, визначеними Планом відновлення України до 2032 року, що знаходить відображення в їх документах. МВФ за рахунок власних коштів здійснює строкове, зворотне, як правило оплатне фінансування відновлення України в рамках механізму прискореного фінансування (Rapid Credit Facility) та механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility). Враховуючи, що МВФ не виділяє кошти на конкретну мету, для фінансування відновлення України за рахунок грантів та цільових позик від держав-донорів було відкрито Спеціальний адміністративний рахунок МВФ. Через який Україна отримала кошти від Канади, Нідерландів на умовах строковості, зворотності та оплатності на фінансування відновлення України. На відміну від МВФ, Світовий банк фінансує цільові програми. Світовий банк крім використання власних коштів на фінансування проєктів Free Ukraine, PEACE, мобілізує кошти шляхом грантового фінансування у багатосторонній цільовий фонд проєкту (Multy-Donor Trast Fund, MDTF). При цьому для проєкту PEACE використовується також інше грантове фінансування через «Цільовий фонд підтримки, відновлення, відбудови та реформування України (URTF)», шляхом позики Світового банку із Цільового фонду з надання необхідної кредитної підтримки Україні (ADVANCE Ukraine), який підтримується Японією. ADVANCE Ukraine діє за системою двосторонніх гарантій акціонерам Банку та фінансується шляхом випуску та депонування векселів. Кошти Цільового фонду одного донора від Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) були виділені Україні на безоплатній, безповоротній основі до Державного бюджету України на оплату медичних послуг за програмою медичних гарантій. Отже, використовуються дві форми фінансування строкова та безстрокова. Крім, мобілізації коштів у спеціально створені цільові фонди, держави-донори використовують досвід МВФ та Світового банку для забезпечення швидкого та надійного перерахування коштів за належного контролю щодо цільового їх використання. Започатковані Групою Світового банку в червні 2023 програми гарантій для страхування воєнних ризиків в Україні із Трастового фонду підтримки реконструкції та економіки України (SURE TF) забезпечили можливість розробки нової програми страхування для держав – включення до проєктів фінансування таких інструментів як облігації щодо екзогенного шоку (catastrophe bonds), страхування.

Ключові слова: *суб'єкти міжнародного фінансового права, правові методи фінансової діяльності, фінансування відновлення України, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, спеціальний адміністративний рахунок МВФ, контроль за використанням коштів, програми страхування для держав з використанням облігацій щодо екзогенного шоку (catastrophe bonds).*

The article is devoted to a comprehensive study of legal methods of financial activity, which are used by the International Monetary Fund and the World Bank as subjects of international financial law to provide financing for the restoration of our state. Ukraine, together with the international community, is looking for funds not only to overcome russian aggression, but also to restore our state along the lines determined by the Plan for the Restoration of Ukraine until 2032, which is reflected in their documents. At the expense of its own funds, the IMF provides term, reverse, as a rule, payment financing for the recovery of Ukraine within the framework of the Rapid Credit Facility and the Extended Fund Facility. Given that the IMF does not allocate funds for a specific purpose, a Special Administrative Account of the IMF was opened to finance the reconstruction of Ukraine through grants and targeted loans from donor states. Through which Ukraine received funds from Canada and the Netherlands on terms of timeliness, reversibility and payment for financing the reconstruction of Ukraine. Unlike the IMF, the World Bank finances targeted programs. In addition to using

its own funds to finance Free Ukraine, PEACE projects, the World Bank mobilizes funds through grant funding in the project's Multi-Donor Trust Fund (MDTF). At the same time, other grant funding is also used for the PEACE project through the "Target Fund for Support, Restoration, Reconstruction and Reform of Ukraine (URTF)", through a loan from the World Bank from the Trust Fund for Providing Necessary Credit Support to Ukraine (ADVANCE Ukraine), which is supported by Japan. ADVANCE Ukraine operates under the system of bilateral guarantees to the Bank's shareholders and is financed by issuing and depositing promissory notes. The funds of the Trust Fund of one donor from the United States Agency for International Development (USAID) were allocated to Ukraine on a free, non-refundable basis to the State Budget of Ukraine for the payment of medical services under the medical guarantee program. Therefore, two forms of financing are used: fixed-term and open-ended. In addition to mobilizing funds into specially created trust funds, donor countries use the experience of the IMF and the World Bank to ensure a quick and reliable transfer of funds with proper control over their intended use. Launched by the World Bank Group in June 2023, the guarantee programs for the insurance of war risks in Ukraine from the Trust Fund for the Support of the Reconstruction and Economy of Ukraine (SURE TF) provided the opportunity to develop a new insurance program for states – the inclusion of instruments such as catastrophe bonds in financing projects, insurance.

Key words: *subjects of international financial law, legal methods of financial activity, financing of the reconstruction of Ukraine, International Monetary Fund, World Bank, Special Administrative Account of the IMF, control over the use of funds, insurance programs for states using bonds against exogenous shock (catastrophe bonds).*

Постановка проблеми. Відновлення України це одне з головних питань сьогодення нашої держави. Від належного правового регулювання фінансування відновлення залежить довіра народу України до влади, довіра міжнародних фінансових організацій, іноземних держав та іноземних кредитних установ. Тому наукове дослідження питань участі Міжнародного валютного фонду та Світового банку у фінансуванні відновлення в Україні на часі.

Стан дослідження. Питання правового регулювання фінансування відновлення України не були предметом комплексного наукового дослідження. При написанні статті автор використовував теоретичні висновки фундатора науки фінансового права Воронової Л.К. Важливими в науковому плані для автора при написанні статті були роботи Музики-Стефанчук О.А., Лазебника Л.Л., Войцеховської О.Р., Ступницького О. І., Швеця І.Ю.

Мета статті полягає у комплексному вивченні правових методів фінансової діяльності, які використовують Міжнародний валютний фонд та Світовий банк як суб'єкти міжнародного фінансового права для забезпечення фінансування відновлення нашої держави.

Результати дослідження. Питання відновлення України порушувалися нашою державою ще у 2022 році. Указом Президента України було створено Національну раду з відновлення від наслідків війни [1], яка представила проект Плану відновлення України до 2032 року [2], відповідно до якого передбачено п'ять напрямів відновлення:

безпека енергооб'єктів; критична та соціальна інфраструктура; відновлення житла; розмінування територій; підтримка малого та середнього бізнесу [3]. Відповідні напрями відновлення знаходять відображення і в документах суб'єктів міжнародного фінансового права.

Так, за результатами оновленої «Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3)» підготовленої Урядом України, Групою Світового банку, Європейською комісією та ООН, станом на 31.12.2023 загальна вартість відновлення та відбудови України на наступні 10 років становить \$ 486 млрд США. Ця цифра вища, ніж потреби, оцінені в \$ 411 млрд США рік тому» [4]. «Загальні видатки, відображені в цифрі \$ 486 млрд США на відновлення та відбудову, включають заходи, необхідні для розбудови сучасного, низьковуглецевого, інклюзивного та стійкого до змін клімату майбутнього. Найбільші потреби у відновленні та відбудові оцінюються у житловому секторі (17% від загального обсягу), далі йдуть транспорт (15%), торгівля і промисловість (14%), сільське господарство (12%), енергетика (10%), соціальний захист і забезпечення засобів до існування (9%), управління вибухонебезпечними предметами (7%). Загальні витрати для всіх секторів на розчищення залишків руйнувань і управління ними (і, за потреби, на знесення) сягнули майже \$ 11 млрд США» [4].

Участь у фінансуванні відновлення України беруть різні суб'єкти: міжнародні фінансові організації, іноземні держави, іноземні фінансові установи, фізичні та юридичні осо-

би України. Кожен із зазначених суб'єктів використовує різні правові методи фінансової діяльності. Загальновідомо, що фінансування має дві правові форми: безстрокову, безоплатну, безповоротну форму виділення коштів та строкову, поворотну й оплатну. Держава акумулює кошти зазначених суб'єктів та направляє на виконання завдань та функцій, які стоять на сьогодні перед Україною. За рахунок коштів, які акумулює держава від сплати податків, забезпечуються потреби оборони нашої держави від зовнішнього загарбника. Що ж до коштів на інші потреби, то їх держава отримує від зовнішніх донорів.

Серед міжнародних фінансових організацій, кошти яких направляються на фінансування відновлення України, значне місце посідають Міжнародний валютний фонд та Світовий банк. Так, на початку активної фази війни росії проти України, у березні 2022, МВФ надав Україні екстрену фінансову допомогу у сумі \$ 1,4 млрд США, що є частиною механізму прискореного фінансування (Rapid Credit Facility, RCF) [5]. Відповідний механізм передбачає фінансування для забезпечення невідкладних потреб у фінансуванні платіжного балансу. Умовами RCF передбачено виділення коштів під 0% на строк до 10 років, при пільговому періоді 5,5 років [6; 7]. Вже у квітні 2022, на прохання декількох держав-членів МВФ, було створено Спеціальний адміністративний рахунок, на який держави-донори мають можливість перераховувати кошти у вигляді частки СПЗ на користь України як додаткову фінансову допомогу нашій державі [8]. Він призначений для того, щоб спрямовувати фінансові ресурси донорів у вигляді грантів і позик на допомогу Україні – з метою утримання платіжного балансу, задоволення бюджетних потреб і стабілізації економіки. Донори зможуть скористатися перевіреною інфраструктурою МВФ для швидкого перерахування підтверджених платежів [8]. Так, у 2022 році Україна отримала від Канади близько \$ 1,5 млрд США через Адміністративний рахунок МВФ, враховуючи близько \$ 367 млн США, які уряд Канади залучив від випуску п'ятирічних «Облігацій суверенітету України», та пільговий кредит у розмірі близько \$ 393 млн США. У 2023 році до держбюджету України надійшло понад

\$ 1,75 млрд США пільгових коштів через механізм Адміністративного рахунку МВФ [9]. Кредит надано на 10 років з пільговим періодом під 1,69%. Нідерланди у грудні 2022 надали Україні 200 млн євро кредитних коштів через механізм Адміністративного рахунку МВФ. Кредит надано на 10 років з пільговим періодом за річною процентною ставкою, що дорівнює базовій процентній ставці МВФ (IMF basic rate of charge, зафіксована на рівні 3,641% річних) [10]. Зазначені кошти зараховуються до доходів загального фонду Державного бюджету України.

Наступним кроком МВФ у фінансовій підтримці нашої держави стало затвердження Радою директорів МВФ 31.03.2023 виділення Україні коштів за чотирирічною програмою механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility, EFF) строком на 48 місяців у сумі SDR 11,6 млрд (\$15,6 млрд, або біля 577 відсотків квоти) у межах загального пакета підтримки для України в розмірі \$115 млрд [11]. Цей механізм є частиною заходів з підтримки України у розмірі \$122 млрд США [12]. «Програма України (на 2023-2027 рр.), підтримувана EFF, спрямована на те, щоб закріпити політику утримання фіскальної, зовнішньої, цінової та фінансової стабільності і підтримати відновлення економіки, одночасно покращити управління й зміцнити інститути для сприяння довгостроковому зростанню в контексті післявоєнного відновлення та шляху України до ЄС» [13]. Третій перегляд програми EFF та вивчення стану виконання Україною Меморандуму про економічну та фінансову політику розпочався місією МВФ та Україною 17.02.2024. За підсумками якого буде прийнято рішення, чи має можливість Україна отримати наступний транш наприкінці лютого [14].

Отже, МВФ за рахунок власних коштів здійснює строкове, зворотне, як правило оплатне фінансування відновлення України в рамках механізму прискореного фінансування (Rapid Credit Facility, RCF) та механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility, EFF). Враховуючи, що МВФ не виділяє кошти на конкретну мету, для фінансування відновлення України за рахунок грантів та цільових позик від держав-донорів було відкрито Спеціальний адміністративний рахунок МВФ.

«З лютого 2022 року, Група Світового банку мобілізувала для України понад \$ 41 млрд США фінансової підтримки. З них, станом на 30.01.2024 майже \$ 33 млрд США вже надійшли до України. 95% цього фінансування було надано донорами з розвитку [15]. Світовий банк (Міжнародний банк реконструкції та розвитку та Міжнародна асоціація розвитку), які є суб'єктами міжнародного фінансового права створили декілька проектів фінансування та трастових фондів. Зокрема, Проект «Фінансування на відновлення в умовах надзвичайної економічної ситуації в Україні (Free Ukraine, ВІЛЬНА Україна)» у сумі \$ 2,252 млрд передбачає такі правові методи фінансової діяльності як строкове зворотне, оплатне виділення коштів у формі додаткової позики на підтримку бюджету та двосторонні гарантії з боку Нідерландів та Швеції. Для забезпечення можливості реалізації даної програми Світовим банком було створено багатосторонній донорський цільовий фонд (Multy-Donor Trast Fund, MDTF) з метою акумулювання коштів від Австрії, Великої Британії, Данії, Ісландії, Латвії, Литви, Норвегії, США. При цьому Японія забезпечує паралельне фінансування позики [15].

Інший проект Світового банку – «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління (PEACE)» у сумі \$ 25,222 млрд також використовує такі правові методи фінансової діяльності як безстрокове, безоплатне, безповоротне виділення коштів у формі екстреної підтримки державних послуг, грантів. Поряд з безоплатним фінансуванням Світовий банк застосовує строкове, оплатне, поворотне фінансування у формі двосторонніх гарантії. Мета проекту PEACE (Public Expenditures for Administrative Capacity Endurance in Ukraine) полягає у частковій компенсації видатків Державного бюджету України, зокрема соціальних та гуманітарних, що не пов'язані зі сферою безпеки і оборони [16; 17]. Кошти, акумульовані Світовим банком в рамках проекту PEACE направляються до загального фонду Державного бюджету на виплату заробітної плати працівникам бюджетної сфери, виплати пенсій та інших соціальних видатків держави, на грантову підтримку внутрішньо переміщених осіб. Надання належної бюджетної підтримки для збереження функцій

уряду та надання мінімальних основних послуг є дуже важливим, оскільки в іншому разі відбудова та відновлення економіки стане набагато дорожчим, і все більше людей можуть опинитися у бідності [18]. Крім бюджетної підтримки, Україна потребує термінових інвестицій для невідкладного ремонту енергетичної інфраструктури, доріг, мостів, житла, шкіл та лікарень, щоб гарантувати надання відповідних послуг [18]. Проект PEACE є найбільшим елементом фінансової підтримки України з боку Світового банку, і на неї припадає понад 75% від загального обсягу фінансування. Ця програма включає в себе гранти та кредити від МБРР. Кредити МБРР надаються на суму \$ 1,5 млрд США і підкріплені двосторонніми гарантіями. Строк погашення цих кредитів становить 19 років з 5-річним пільговим періодом, процентна ставка – 0,25% річних (нараховується на невикористану частину позички) [7, с. 47; 19]. Крім того, в квітні 2022 був затверджений компонент кредиту MAP на суму \$ 1 млрд США, який надає Україні доступ до непільгового кредитування MAP за умовами МБРР. Такий вид фінансування MAP зазвичай резервується для найбідніших держав світу. Ці кредити мають 6-річний пільговий період і остаточний термін погашення 10 років [7, с. 47].

Світовий банк діє в ролі адміністратора Цільового фонду багатьох донорів зі співфінансування Проекту «PEACE». Слід зазначити, що 18.12.2023 було підписано вже по шостій Угоді про позику та про грант між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку і Міжнародною асоціацією розвитку [20; 21].

Для забезпечення можливості виділення коштів Україні Світовий банк також вишукує відповідні можливості. Зокрема, Світовий банк крім використання власних коштів на фінансування проекту PEACE, Free Ukraine також залучає кошти шляхом грантового фінансування у багатосторонній цільовий фонд проекту PEACE (MDTF) та іншого грантового фінансування проекту PEACE (URTF), шляхом позики Світового банку із Цільового фонду з надання необхідної кредитної підтримки Україні (ADVANCE Ukraine), який підтримується Японією [22]. Пакет фінансування складається з позики Світового банку у розмірі \$ 1,086 млрд США, підкріпленої кредитними коштами

ADVANCE Ukraine. Також пакет включає грант у розмірі \$ 190 млн США від цільового фонду підтримки URTF; грант у розмірі \$ 20 млн США від уряду Швейцарії, та грант у розмірі \$ 50 млн США від Уряду США [17].

Отже, Світовий банк також створив цільові фонди для підтримки України. У грудні 2022 Світовий банк створив «Цільовий фонд підтримки, відновлення, відбудови та реформування України (URTF)» у сумі \$ 1,539 млрд [23]. URTF є скоординованим механізмом фінансування та підтримки діяльності уряду України в забезпеченні виконання державних функцій та наданні адміністративних послуг, здійсненні заходів допомоги населенню, а також у плануванні, та реалізації програми відбудови та реформ в Україні. Кошти до Цільового фонду Світовий банк акумулює шляхом залучення коштів від Австрії, Бельгії, Індонезії, Ірландії, Ісландії, Канади, Латвії, Литви, Нідерландів, Норвегії, Республіки Корея, Швейцарії, Швеції, Японії, двосторонньої гарантії від Іспанії. Кошти зазначеного Цільового фонду направляються у проекти, що відповідають п'яти напрямкам відновлення України, зокрема Проєкт з відновлення енергетичних ресурсів та підготовки до зими, Проєкт відновлення основної логістичної інфраструктури та приєднання до мережі (RELINC), проєкт «Ремонт житла для відновлення прав і можливостей (HOPE), «Екстрений проєкт надання інклюзивної підтримки для відновлення сільського господарства України (ARISE) та проєкт «Зміцнення системи охорони здоров'я та збереження життя (HEAL Ukraine)» [22]. Слід зазначити, що проєкт HEAL Ukraine фінансується за рахунок залучення внесків у проєкт у сумі \$ 104 млн, а також шляхом отримання гранту GFF у сумі \$ 10 млн. Фонд URTF функціонує в рамках загального Фонду мультидонорських ресурсів для функціонування інституцій та інфраструктури України (MRII – МРІІ), який є частиною ширшої міжнародної підтримки України та координується Групою Світового банку [23]. MRII застосовує поетапний та багатосторонній підхід до мобілізації фінансування та координації джерел підтримки через гарантії, спільне та паралельне фінансування та інші фінансові інструменти. Всі програми MRII дозволяють донорам підтримувати Україну в задоволенні

її нагальних потреб із забезпечення надання основних державних послуг, підтримці приватного сектора і задоволенні більш широких потреб у відновленні та відбудові, визначених в RDNA2 [18].

Світовий банк також створив Цільовий фонд ADVANCE Ukraine спрямований на надання кредиту МБПП для покращення кредитування проєктів та операцій в Україні. Він відповідає системі двосторонніх гарантій акціонерам Банку та фінансується шляхом випуску та депонування векселів. Уряд Японії вніс \$ 5 млрд США у формі векселів після створення трастового фонду. Рада виконавчих директорів Світового банку 29.06.2023 схвалила першу позику на підтримку України та політику відновлення на суму 1,5 мільярда доларів США [24]. Кошти на умовах строковості, зворотності, оплатності виділяються Світовим банком з Цільового фонду з надання необхідної кредитної підтримки Україні (ADVANCE Ukraine) за програмами на підтримку політики розвитку і відновлення, HOPE, ARISE, PEACE та проєкт «Інвестиції у соціальний захист задля підвищення охоплення, стійкості та ефективності (INSPIRE).

Також, Світовий банк створив цільовий фонд одного донора від Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Грант через цільовий фонд одного донора у сумі \$ 1,700 млрд [22; 25] було залучено на безоплатній, безповоротній основі до Державного бюджету України на оплату медичних послуг за програмою медичних гарантій [26].

Враховуючи значний досвід у фінансуванні нагальних потреб держав Світовий банк розширяє існуючі проєкти, засновує багатосторонні цільові фонди донорів, забезпечує надання гарантій та спрямовує паралельне фінансування держав-донорів. Група Світового банку має унікальні можливості забезпечення функціонування швидкої та гнучкої платформи для отримання внесків донорів, яка має відповідні механізми контролю цільового використання коштів [18].

Інші кошти від Світового банку, зокрема, реструктуризація, кошти від Міжнародної фінансової корпорації (IFC), Багатостороннього агентства з гарантій інвестицій (MIGA) направляються суб'єктам господарювання приватного сектору економіки [22]. Водночас, започатковані в червні 2023 програми гаран-

тій для страхування воєнних ризиків в Україні із Трастового фонду підтримки реконструкції та економіки України (SURE TF) забезпечили можливість розробки нової програми страхування Світовим банком, яка застосовується не тільки до приватних суб'єктів, а й до публічних, зокрема урядів держав [27; 28]. Він також забезпечить страхування політичних ризиків для міжнародних банків, щоб полегшити доступ до фінансування, а також підтримку ліквідності українським підприємствам [24]. Група Світового банку запропонувала всім державам опцію включення до проєктів фінансування таких інструментів як облігації щодо екзогенного шоку (catastrophe bonds), страхування тощо. Отже, у разі виникнення кризи Уряд держави набуває права на виплату через страховий механізм, тому не потрібно буде залучати нові позики (кредити) і держава зможе забезпечувати виконання соціальних, гуманітарних видатків, а не збільшувати свої боргові зобов'язання [29]. ІФС також надає підтримку уряду у розробці підходу до залучення приватних інвестицій та ноу-хау для цілей відбудови [18].

Висновки. Україна разом із світовою спільнотою вишукує кошти не тільки на подолання агресії росії, а й на відновлення нашої держави за напрямками, визначеними Планом відновлення України до 2032 року, що знаходить відображення в документах суб'єктів міжнародного фінансового права. МВФ за рахунок власних коштів здійснює строкове, зворотне, як правило оплатне фінансування відновлення України в рамках механізму прискореного фінансуван-

ня (Rapid Credit Facility) та механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility). Враховуючи, що МВФ не виділяє кошти на конкретну мету, для фінансування відновлення України за рахунок грантів та цільових позик від держав-донорів було відкрито Спеціальний адміністративний рахунок МВФ. Через який Україна отримала кошти від Канади, Нідерландів на умовах строковості, зворотності та оплатності на фінансування відновлення України.

На відміну від МВФ, Світовий банк фінансує цільові програми. Світовий банк використовує такі правові методи фінансової діяльності як безстрокове, безоплатне, безповоротне виділення коштів у формі екстреної підтримки державних послуг (кошти надходять до загального фонду бюджету), грантів (кошти надходять до спеціального фонду бюджету України). Поряд з безоплатним фінансуванням Світовий банк застосовує строкове, оплатне, поворотне фінансування у формі двосторонніх гарантій, додаткової позики на підтримку бюджету. Для досягнення поставленої мети фінансування відновлення України в умовах повномасштабного вторгнення росії Світовий банк започаткував декілька проєктів Free Ukraine, PEACE, а також виступає адміністратором в багатосторонніх цільових фондах багатосторонній цільовий фонд проєкту Free Ukraine (Multy-Donor Trust Fund), «Цільовий фонд підтримки, відновлення, відбудови та реформування України (URTF)» й Цільового фонду з надання необхідної кредитної підтримки Україні (ADVANCE Ukraine) та Цільового фонду одного донора від Агентства США з міжнародного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Питання Національної ради з відновлення від наслідків війни : Указ Президента України від 21.04.2022 № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>
2. Національна рада з відновлення України від наслідків війни : Проєкт Плану відновлення України. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea1e46d460c3028c7ac0b_Європейська%20інтеграція.pdf
3. Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України Забезпечити людей світлом і теплом. *Урядовий кур'єр*. 18.10.2023. № 209.
4. Світовий банк. Прес-Реліз №: 2024/ECA/063. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову (15.02.2024). URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>
5. Національний банк України. МВФ виділяє Україні 1,4 млрд дол. США екстреного фінансування. (10.03.2022). URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/mvf-vidilyaye-ukrayini-14-mlrd-dol-ssha-ekstrenogo-finansuvannya>
6. IMF Annual Report 2022 Crisis upon crisis. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2022/downloads/imf-annual-report-2022-english.pdf>
7. Ступницький О. І., Швец І.Ю. Відновлення України: фінансові ресурси і інструменти відбудови та розвитку територіальних громад Українська школа міжнародного інноваційного підприємництва, права і комунікацій,

Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Шевченка. Київ, 2023. URL: ... https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-10/ВІДНОВЛЕННЯ%20УКРАЇНИ_ФІНАНСОВІ%20РЕСУРСИ%20І%20ІНСТРУМЕНТИ%20ВІДБУДОВИ%20ТА%20РОЗВИТКУ%20ТЕРИТОРІАЛЬНИХ%20ГРОМАД.pdf

8. Довгопол Я. Альфред Каммер, директор Європейського департаменту МВФ: Війна росії в Україні матиме серйозні економічні наслідки для всієї Європи (22.04.2022) URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3464310-alfred-kammer-direktor-evropejskogo-departamentu-mvf.html>

9. Марченко зустрівся з новим послом Канади в Україні (25.10.2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3778311-marchenko-zustrivsa-z-novopriznacenim-nadzvicajnim-i-povnovaznim-poslom-kanadi-v-ukraini.html>

10. Україна отримала від Нідерландів 200 мільйонів євро. (20.12.2022). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/20/novyna/svit/ukrayina-otrymala-niderlandiv-200-mln-yevro>

11. IMF Communications Department IMF and Ukrainian Authorities Reach Staff Level Agreement on a US\$15.6 Billion Extended Fund Facility (EFF) Arrangement March 21, 2023. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/03/21/pr2388-ukraine-imf-and-authorities-reach-staff-level-agreement-eff-arrangement>

12. PRESS RELEASE NO. 23/433 IMF Executive Board Concludes the 2023 Article IV Consultation and the Second Review under the Extended Fund Facility Arrangement for Ukraine December 11, 2023. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/12/11/pr23433-ukraine-2023-article-iv-consultation-and-the-second-review-under-the-eff-arrangement>

13. PRESS RELEASE NO. 23/434 Statement by IMF Managing Director Kristalina Georgieva on her Meeting with Ukraine President Volodymyr Zelensky December 11, 2023. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/12/11/pr23434-ukraine-statement-imf-md-georgieva-mtg-ukraine-president-zelensky>

14. Місія МВФ і Україна розпочали переговори про 3-й перегляд програми EFF (17.02.2024). URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/967815.html>

15. Світовий банк Мобілізована Світовим банком фінансова підтримка для України з 24 лютого 2022 року. (30.01.2024). URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine/brief/world-bank-emergency-financing-package-for-ukraine>

16. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. Світовий банк є другим, після МВФ, кредитором України. (14.02.2024). URL: <https://mof.gov.ua/uk/svitovij-bank>

17. Світовий банк Прес реліз № 2024/ЕСА/053 від 14.12.2023. Світовий банк разом з донорами-партнерами виділяє Україні додаткове фінансування на підтримку надання основних державних послуг для громадян. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2023/12/14/donor-partners-and-the-world-bank-provide-additional-financing-to-ukraine-in-support-of-essential-government-services>

18. Підтримка України від Групи Світового банку. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/f747b8423d27a06daec019c71aff9cc7-0080012023/original/World-Bank-Group-Support-to-Ukraine-April-2023-uk.pdf>

19. Уряд України залучить додатково \$530 млн від Світового банку (11.09.2022). URL: <https://open4business.com.ua/uryad-ukrayiny-zaluchyt-dodatkovy-530-mln-vid-svitovogo-banku/>

20. Угода про грант Цільового фонду багатьох донорів (Шосте Додаткове фінансування для Проекту «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку і Міжнародною асоціацією розвитку (що діють як адміністратор Цільового фонду багатьох донорів зі співфінансування Проекту «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні») та адміністратор Цільового фонду багатьох донорів з підтримки, відновлення, відбудови та реформування України) від 18.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996_006-23#Text

21. Угода про позику (Шосте додаткове фінансування Проекту «Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого державного управління в Україні») між Україною та Міжнародним Банком Реконструкції та Розвитку від 18.12.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/996_005-23.

22. Мобілізована Світовим банком фінансова підтримка для України з 24 лютого 2022 року. (30.01.2024). URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine/brief/world-bank-emergency-financing-package-for-ukraine>

23. Світовий банк. Прес-реліз №: 2023/ЕСА/46 (16.12.2022). Створено новий багатосторонній трастовий фонд для спрямування донорської підтримки Україні. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/12/16/new-multi-donor-trust-fund-established-to-channel-donor-support-to-ukraine>

24. The Multi-Donor Resources for Institutions and Infrastructure (MRII) for Ukraine Facility (15.02.2024). URL: <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/brief/mrii>

25. Про залучення Гранту на бюджетну підтримку від Цільового фонду одного донора, створеного Міжнародним банком реконструкції та розвитку і Міжнародною асоціацією розвитку, які діють як управителі, та

Агентством США з міжнародного розвитку: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.06.2022 № 580-р
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-2022-p#Text>

26. Україна отримає \$ 1,7 млрд гранту від цільового фонду одного донора МБРР – Шмигаль. (10.07.2022).
URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/844891.html>

27. Агентство Світового банку MIGA почало надавати гарантії для страхування воєнних ризиків в Україні. (21.06.2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3725926-agentstvo-svitovogo-banku-miga-pocalo-nadavati-garantii-dla-strahuvanna-voennih-rizikiv-v-ukraini.html>

28. Анастасія Жарикова Агентство Світового банку MIGA вперше застрахувало воєнні ризики в Україні: хто отримав гарантії. (28.09.2023). URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/09/28/704877/>

29. World Bank Group Expands Its Crisis Toolkit to Empower Countries Amid Intertwined Crises. (01.02.2024). URL: <https://www.worldbank.org/en/news/factsheet/2024/02/01/world-bank-group-expands-its-crisis-toolkit-to-empower-countries-amid-intertwined-crises>

Шаронова Н. О.,

здобувач

Закладу вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ІНОЗЕМЦЯМ ПІДРОЗДІЛАМИ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ

LEGAL BASIS FOR PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES TO FOREIGNERS BY UNITS OF THE STATE MIGRATION SERVICE

У статті систематизовано правові засади діяльності ДМС спрямованої на надання адміністративних послуг іноземцям їх аналізу, виокремлено вади регулювання та вироблено конкретні пропозиції по його удосконаленню.

Встановлено, що нормативно-правові акти в яких визначено підстави, умови та порядок надання адміністративних послуг іноземцям органами ДМС України можна систематизувати в такі групи: 1) що визначають компетенцію ДМС України у цій сфері; 2) що визначають обов'язки надавати адміністративні послуги іноземцям; 3) що визначають перелік адміністративних послуг, які надаються ДМС України іноземцям; 4) внутрівідомчі НПА, що розкривають порядок реалізації компетенції ДМС України щодо надання адміністративних послуг іноземцям.

Запропоновано окремі шляхи удосконалення правового регулювання надання адміністративних послуг іноземцям підрозділами Державної міграційної служби, зокрема: запропоновано на рівні постанови КМУ визначити повний перелік таких послуг з розподілом на ті, що надаються на безоплатній та на платній основі; в цій постанові чітко визначити розміри плати за надання адміністративних послуг, платність яких встановлена законами, що регулюють суспільні відносини у відповідних сферах; привести відомчі НПА щодо порядку надання адміністративних послуг ДМС у відповідність до норм Закону України «Про адміністративну процедуру»; потребувати розробки, затвердження та оприлюднення на рівні наказів ДМС стандарти адміністративних послуг, що надаються підрозділами ДМС, в яких має бути визначено загальні відомості про адміністративну послугу, строки, порядок та послідовність виконання процедурних дій щодо надання територіальними органами та підрозділами ДМС цих адміністративних послуг, а також чіткі законодавчо узгоджені підстави для відмови в наданні таких послуг.

Ключові слова: адміністративні послуги, Державна міграційна служба України, іноземці, правові засади надання адміністративних послуг, удосконалення законодавства.

The article systematizes the legal principles of the activity of the State Internal Revenue Service aimed at providing administrative services to foreigners, analyzes them, highlights the shortcomings of the regulation, and makes specific proposals for its improvement.

It has been established that the regulatory legal acts defining the grounds, conditions and procedure for providing administrative services to foreigners by the bodies of the State Internal Revenue Service of Ukraine can be systematized into the following groups: 1) defining the competence of the State Internal Revenue Service of Ukraine in this area; 2) that determine the obligations to provide administrative services to foreigners; 3) which determine the list of administrative services provided by the State Internal Revenue Service of Ukraine to foreigners; 4) intra-departmental NPAs, which reveal the procedure for implementing the competence of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine regarding the provision of administrative services to foreigners.

Separate ways of improving the legal regulation of the provision of administrative services to foreigners by units of the State Migration Service are proposed, in particular: it is proposed to define a complete list of such services with a division into those provided on a free and paid basis at the level of a resolution of the CMU; in this resolution, clearly define the amount of fees for the provision of administrative services, the fees of which are established by laws regulating public relations in the relevant spheres; to bring departmental NPAs regarding the procedure for providing administrative services of the State Medical Center in accordance with the norms of the Law of Ukraine "On Administrative Procedure"; need to develop, approve and publish at the level of orders of the State Administrative Service, the standards of administrative services provided by the units of the State Service, which must define general information about the administrative service, terms, order and sequence of procedural actions regarding the provision of these administrative services by territorial bodies and subdivisions of the State Service, and as well as clear legally agreed grounds for refusing to provide such services.

Key words: administrative services, State Migration Service of Ukraine, foreigners, legal basis for providing administrative services, improvement of legislation.

Актуальність статті. Відповідно до Положення про Державну міграційну службу України Державна міграційна служба України (далі – ДМС) центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів []. На нього покладаються завдання щодо реалізації державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів; та внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. По-своєї сутті основним завданням ДМС є перед усім надання якісних адміністративних послуг громадянам, іноземцям, юридичним особам у сфері міграції та забезпечення контролю за дотриманням законодавства у цій сфері. Одними із так званих «споживачів» адміністративних послуг ДМС є іноземці, які проживають на території України або мають бажання та потребу для в'їзду (виїзду) з території України. Особливої актуальності на сьогодні, коли майже два роки з 24 лютого 2024 на території України тривають військові дії, викликані збройною агресією з боку російської федерації набувають питання створення безпечного середовища для іноземців, які перебувають на території України в якості здобувачів вищої освіти, волонтерів, підприємців, що своїми діями зміцнюють обороноздатність країни.

У зв'язку з цим якісне надання адміністративних послуг ДМС іноземним громадянам є запорукою успішності нашої країни та створює сприятливий клімат для найшвидшої євроінтеграції, що в свою чергу вимагає оновлення нормативних засад діяльності ДМС у сфері надання адміністративних послуг іноземцям.

З огляду на це актуалізується питання необхідності здійснення аналізу правових засад діяльності ДМС спрямованої на надання адміністративних послуг іноземцям та вироблення конкретних пропозицій по його удосконаленню, що і складає **мету тематики** даної статті.

Завданням дослідження в межах тематики даної статті та на досягнення мети дослідження є: систематизації правових засад діяльності ДМС спрямованої на надання адміністративних послуг іноземцям їх аналізу, виокремлення вад регулювання та вироблення конкретних пропозицій по його удосконаленню.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження специфіки надання адміністративних послуг в цілому, і зокрема, – у сфері міграції було здійснено в межах наукових розробок таких вчених, як І.В. Михайлишин, С.О. Мосьондз, В.І. Олефір, О.П. Сікорський, В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Н.В. Коваленко, І.Б. Коліушко, Т.О. Коломoeць, В.К. Колпаків, А.Т. Комзюк, Є.О. Легеза, Р.С. Мельник, В.П. Тимощук та інших. При цьому встановлення змісту та специфіки надання адміністративних послуг Державною міграційною службою України в умовах воєнного стану в межах об'єктивних обставин досі не становили наукової актуальності для розвитку вітчизняної юриспруденції, а відтак мають визначитися як мало досліджувані. Саме вказані обставини зумовили обрання цієї теми.

Основний зміст статті. З огляду на предмет дослідження, доцільно здійснити аналіз правового регулювання надання адміністративних послуг органами ДМС України в цілому та стосовно іноземців та осіб без громадянства.

Вперше на законодавчому рівні визначені правові засади реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг, а також покладено обов'язок органів публічної адміністрації щодо надання таких послуг в Законі України «Про адміністративні послуги» прийнятому 6 вересня 2012 року (далі – закон) [2], яким на законодавчому рівні визначено поняття адміністративної послуги; визначено ключові поняття: «суб'єкт звернення», «суб'єкт надання адміністративної послуги», «інформаційна і технологічна картка адміністративної послуги», «центр надан-

ня адміністративних послуг», «Єдиний державний портал адміністративних послуг», «Реєстр адміністративних послуг»; унормовано порядок надання адміністративних послуг суб'єктами публічної адміністрації. Цим законом, в ст.5 визначено, що підстави для одержання адміністративної послуги; суб'єкт надання адміністративної послуги та його повноваження щодо надання адміністративної послуги; перелік та вимоги до документів, необхідних для отримання адміністративної послуги; платність або безоплатність надання адміністративної послуги; граничний строк надання адміністративної послуги; перелік підстав для відмови в наданні адміністративної послуги встановлюються виключно законами, які регулюють суспільні відносини щодо надання адміністративних послуг. Перелік адміністративних послуг також має бути визначено на рівні закону, однак це положення не знайшло належної правової реалізації. Однак слід зазначити, що незважаючи на значущий крок у напрямку побудови такої суттєвої складової діяльності органів публічної влади розвинених держав, як надання адміністративних послуг, зазначений Закон переважно залишається декларативним. На це до речі вказують і самі його розробники. Так В.П. Тимошук, який був одним із розробників цього закону, звертає увагу на окремі проблеми його реалізації викликані плином часу його впровадження, зокрема автором зазначено, що «суб'єктом надання адміністративної послуги є орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, державний реєстратор, суб'єкт державної реєстрації, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги», разом з тим до таких суб'єктів не віднесено тих, яким делеговані [3, с. 21]. Підтримуючи таку позицію вважаємо, що в Законі доцільно було б визначити правовий статус сервісних центрів, які по-сутті виконують функції центрів надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП), адже саме за рахунок неналежного виконання адміністраторами цих центрів своїх обов'язків порушуються права суб'єкта звернення та строки розгляду звернень громадян з метою надання адміністративної послуги.

Повертаючись до правового регулювання надання адміністративних послуг ДМС України іноземцям слід відзначити, що в Законі перелік таких послуг не визначено, як і не наведено їх повної класифікації, однак в статті 3 визначено відносини на які цей Закон не поширюється, зокрема до них віднесено здійснення державного нагляду (контролю) втому числі за дотриманням законодавства у сфері міграції.

Натомість існує низка нормативних актів в яких дається тлумачення ряду положень, що стосуються видів, суб'єктів та процедур надання адміністративних послуг. Так, завдання щодо реалізації основних положень Закону «Про адміністративні послуги» визначені в Розпорядженні КМУ від 16 травня 2014 р. № 523-р «Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг», яким на органи виконавчої влади, які є суб'єктами надання адміністративних послуг (ДМС в тому числі) покладається завдання забезпечити: внесення необхідних змін до затверджених інформаційних та технологічних карток адміністративних послуг (у тому числі для документів у сфері міграції); розміщення інформації про дату, перелік і порядок надання адміністративних послуг через центри їх надання на власних офіційних веб-сайтах та у місцях прийому суб'єктів звернень; та ін. [4]. Також цим розпорядженням затверджено перелік адміністративних послуг органів виконавчої влади, які надаються через ЦНАП та визначено механізм переходу повноважень по наданню таких послуг до ЦНАП. Так, до переліку адміністративних послуг, які надаються через ЦНАП у сфері міграції віднесено: оформлення та видача або обмін паспорта громадянина України для виїзду за кордон (у тому числі термінове оформлення); оформлення та видача проїзного документа дитини; оформлення та видача паспорта громадянина України; оформлення та видача паспорта громадянина України у разі обміну замість пошкодженого, втраченого або викраденого; реєстрація місця проживання чи перебування особи та ін. Стосовно адміністративних послуг, які надаються іноземцям органами ДМС, то вони надаються шляхом безпосереднього звернення до органів ДМС, в тому числі в онлайн режимі через елек-

тронний сервіс ДМС України на електронному ресурсі – <https://dmsu.gov.ua>. До переліку таких послуг віднесено: отримання посвідки та тимчасове або постійне проживання; отримання дозволу для виїзду в Крим; отримання статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту; розрахунок терміну перебування в Україні; отримання дозволу на навчання або на роботу в Україні.

В той же час сподіваємось, що в перспективі більшість з перелічених адміністративних послуг іноземцям зможуть надаватись через єдині ЦНАП, що виключатиме необхідність контакту іноземців з посадовцями ДМС, буде відповідати європейським стандартам надання таких послуг, та усуне підстави для корупційних діянь з боку посадових осіб ДМС. Однак це можливо виключно при належному правовому регулюванні прозорих механізмів надання цих послуг. До речі розширення можливостей надання цих послуг онлайн можливе також через розширення функцій застосунку ДІА.

Започаткування електронних сервісів надання адміністративних послуг стало можливим з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України від 13 січня 2013 року, якою затверджений Порядок ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг (ЄДПАП), що має стати офіційним джерелом інформації про їх надання [5]. Одночасно з запровадженням ЄДПАП Постановою Кабінету Міністрів України від 30.01.2013 № 57 було запроваджено Реєстр адміністративних послуг, який є єдиною інформаційною комп'ютерною базою даних про адміністративні послуги, що надаються відповідно до закону суб'єктами надання адміністративних послуг; він формується з метою ведення обліку адміністративних послуг та забезпечення відкритого і безоплатного доступу до інформації про адміністративні послуги [6]. Однак слід констатувати, що на сьогодні ЄДПАП та Реєстр адміністративних послуг вже набули належного інформаційного насичення, в той же час ці сервіси постійно підлягають оновленню та технічному супроводженню конкретним органом публічної влади.

Основними нормативними актами, які спрямовані на виконання Закону «Про адміністративні послуги», зокрема реалізацію його

положень щодо технічного та організаційного забезпечення надання таких послуг є: 1) Постанова КМУ від 30 січня 2013 р. № 44, якою затверджені «Вимоги до підготовки технологічної картки адміністративної послуги», які були розроблені, основними з яких є те, що технологічна картка готується з урахуванням критеріїв мінімізації дій суб'єкта звернення та витрат часу та інших ресурсів суб'єкта надання адміністративної послуги та оперативності і своєчасності надання адміністративної послуги; в ній визначаються етапи опрацювання звернення про надання адміністративної послуги, відповідальна посадова особа суб'єкта надання адміністративної послуги, структурні підрозділи суб'єкта надання адміністративної послуги, відповідальні за етапи (дію, рішення) та строки виконання етапів (дії, рішення) [7]; 2) Постанова КМУ від 20 лютого 2013 р. № 118, якою затверджено «Примірне положення про центр надання адміністративних послуг», в якому визначено, що ЦНАП утворюється з метою забезпечення надання адміністративних послуг при органах публічної влади на місцях [8]. Основними завданнями центру є: організація надання адміністративних послуг у найкоротший строк та за мінімальної кількості відвідувань суб'єктів звернень; спрощення процедури отримання адміністративних послуг та поліпшення якості їх надання; забезпечення інформування суб'єктів звернень про вимоги та порядок надання адміністративних послуг, що надаються через адміністратора; 3) Постанова КМУ від 1 серпня 2013 р., якою затверджується «Примірний регламент центру надання адміністративних послуг», який регулює такі питання: вимоги до приміщення, в якому розміщується центр; порядку ведення інформаційної та технологічної картки адміністративних послуг; порядку роботи інформаційного підрозділу центру; керування чергою; порядку прийняття заяви та інших документів; опрацювання справи; передачі вихідного пакета документів суб'єктові звернення [9].

Аналіз правових актів, які в тій чи іншій мірі регламентують підстави, умови та порядок надання адміністративних послуг іноземцям органами ДМС України дає можливість їх систематизувати на такі:

1. НПА, що визначають компетенцію ДМС України у цій сфері – Положення про ДМС України, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360 [1], в якому визначено, що ДМС відповідно до покладених на неї завдань: здійснює у межах компетенції провадження з питань прийняття (припинення) громадянства України; готує пропозиції щодо визначення квоти імміграції на календарний рік; приймає рішення про видачу дозволу на імміграцію, відмову в його видачі та скасування такого дозволу; здійснює оформлення і видачу запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візи для в'їзду в Україну, документів для тимчасового або постійного проживання в Україні, а також вїзду за її межі; здійснює оформлення і видачу посвідчення біженця, посвідчення особи, якій надано додатковий захист в Україні, а також інших документів, передбачених законодавством для даних категорій осіб; приймає рішення про продовження (скорочення) строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України, про добровільне повернення або примусове повернення іноземців та осіб без громадянства до країн їх громадянської належності або країн походження; здійснює реєстрацію (зняття з реєстрації) місця проживання (перебування) іноземців, веде їх відповідний реєстраційний облік; та ін.

З аналізу даного переліку повноважень ДМС України можна зробити висновок, що значна частина такої діяльності носить характер надання адміністративних послуг. Тут слід погодитись з Черната С.М., що «будь-яка діяльність ДМС України направлена на реалізацію прав і свобод іноземців на території України, що здійснюється на підставі звернення останніх з відповідною заявою до ДМСУ є діяльністю направленою на надання адміністративних послуг, крім діяльності, направленої на захист прав і свобод іноземця, у випадку їх порушення на території України. Це є принциповим при відмежуванні адміністративних послуг, які надаються органами публічної адміністрації за заявою громадян, і за надання яких здійснюється оплата, і реалізації обов'язків органів публічної адміністрації, у тому числі направлених на захист прав і свобод громадян, за яку

вони отримуються оплату з державного або місцевого бюджетів» [10, с.207].

2. НПА, що визначає обов'язки надавати адміністративні послуги іноземцям – Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року № 3773-VI [11], який безпосередньо не визначає види адміністративних послуг, які надаються іноземцям, однак визначає правові засади, підстави та умови за якими іноземці можуть на законних підставах перебувати на території України, а відтак для підтвердження свого правового статусу мають звернутися до ДМС для отримання відповідної адміністративної послуги, надання якої завершується прийняттям адміністративного акта на підставі якого видається документ, що надає право перебування іноземцю на території України, зокрема: посвідка на постійне проживання, посвідка на тимчасове проживання, посвідчення особи на повернення, посвідчення особи без громадянства для вїзду за кордон.

3. НПА, що визначає перелік адміністративних послуг, які надаються ДМС України іноземцям – Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 року №795 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Державної міграційної служби, і розмір плати за їх надання, визначає перелік платних послуг, що надаються цим органом, однак перелік безоплатних послуг ДМС є нормативно не врегульованим [12]. Зокрема, до адміністративних послуг, які надаються іноземцям на платних засадах органами ДМС віднесено: 1) оформлення та видача дозволу на імміграцію в Україну іноземцям або особам без громадянства; 2) посвідки на постійне або тимчасове проживання; 3) оформлення іноземцям та особам без громадянства продовження строку перебування на території України; 4) запрошення фізичним особам для отримання візових документів на в'їзд в Україну іноземцям та особам без громадянства; 5) запрошення юридичним особам для отримання візових документів на в'їзд в Україну іноземцям та особам без громадянства

4. Внутрішні НПА, що розкривають порядок реалізації компетенції ДМС України щодо надання адміністративних послуг іноземцям, зокрема : наказ ДМС України № 48

від 11 березня 2013 року «Про затвердження інформаційних і технологічних карток надання адміністративних послуг ДМС» [13], який затверджений на виконання статті 8 Закону України «Про адміністративні послуги» та постанови Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 44 «Про затвердження вимог до підготовки технологічної картки адміністративної послуги». Аналіз переліку таких карток дає можливість з'ясувати, що до переліку адміністративних послуг, що надаються іноземцям органами ДМС віднесено: 1) оформлення та видача посвідчення особи без громадянства для виїзду закордон або обмін посвідчення; 2) оформлення та видача або обмін посвідки на тимчасове проживання, у тому числі замість загубленої; 3) оформлення та видача проїзного документу біженця; 4) оформлення та видача проїзного документу особи, якій надано додатковий захист; 5) видача або обмін посвідки на постійне проживання, у тому числі замість загубленої; 6) оформлення та видача посвідчення біженця; 7) оформлення та видача посвідчення особи, яка потребує додаткового захисту.

Слід відмітити, що на офіційному сайті ДМС України визначено перелік адміністративних послуг, пов'язаний з документуванням іноземців та осіб без громадянства, до них віднесено: 1) видача посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон; 2) оформлення посвідки на постійне проживання іноземцям та особам без громадянства, які іммігрували в Україну на постійне проживання; 3) отримання дозволу на імміграцію; 4) продовження строку перебування на території України; 5) видача посвідки на тимчасове проживання; 6) оформлення і видача запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візових документів для в'їзду в Україну за клопотаннями юридичних осіб; 7) оформлення і видача запрошень іноземцям та особам без громадянства на отримання візових документів для в'їзду в Україну за заявами фізичних осіб.

Висновки. З огляду на вище приведений аналіз правового регулювання надання адміністративних послуг іноземцям підрозділами Державної міграційної служби, слід звернути увагу на його вади на окремі напрями їх вирішення. По-перше, аналіз вищевказаного законодавства свідчить, що єдиний перелік адміністративних послуг, які надаються підрозділами ДМУ, у тому числі іноземцям відсутній. У зв'язку з цим на рівні постанови КМУ має бути визначений повний перелік таких послуг з розподілом на ті, що надаються на безоплатній та на платній основі. По-друге, в цій постанові мають бути чітко визначені розміри плати за надання адміністративних послуг, платність яких встановлена законами, що регулюють суспільні відносини у відповідних сферах, відповідно до розмірів, встановлених законами або актами Кабінету Міністрів України, якщо таке передбачено законом. По-третє, відомчі НПА щодо порядку надання адміністративних послуг ДМС мають бути приведені у відповідність до норм Закону України «Про адміністративну процедуру», що набув чинності 15 грудня 2023 року [14]. По-четверте, потребують розробки, затвердження та оприлюднення на рівні наказів ДМС стандарти адміністративних послуг, що надаються підрозділами ДМС, в яких має бути визначено загальні відомості про адміністративну послугу, строки, порядок та послідовність виконання процедурних дій щодо надання територіальними органами та підрозділами ДМС цих адміністративних послуг, а також чіткі законодавчо узгоджені підстави для відмови в наданні таких послуг. Тут слід зауважити, що такі стандарти повинні розроблятися з огляду на зарубіжний досвід, адже наша країна має бути толерантною до іноземців, а відтак підстави, порядок та умови надання адміністративних послуг іноземцям в Україні мають бути наближені до тих послуг, які надаються громадянам України в міграційних органах інших держав, перед усім країн Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. *Офіційний вісник України* від 26.04.2011. № 29. Стор. 147. Ст. 1239.
2. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2013. № 32. Ст. 409.

3. Адміністративні послуги: стан і перспективи реформування. Збірник матеріалів / [Тимошук В.П., Добрянська Н.Л., Курінний О.В., Школьний Є.О. та ін.] / Заг. ред. Тимошука В.П., Курінного О.В. Київ, 2015. 428 с.
4. Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг : Розпорядження КМУ від 16 травня 2014 р. № 523-р. *Офіційний вісник України* від 13.06.2014. № 45. С. 208. Ст. 1193.
5. Порядок ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 р. № 13. *Офіційний вісник України* від 25.01.2013 – 2013 р. № 4. Стор. 9. Ст. 109.
6. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 14 травня 2021 р. № 514. *Офіційний вісник України* офіційне видання від 08.06.2021 – 2021 р., № 43, стор. 31, стаття 2625.
7. Вимоги до підготовки технологічної картки адміністративної послуги: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 44. *Офіційний вісник України* від 12.02.2013 – 2013 р. № 9. Стор. 28. Ст. 333.
8. Примірне положення про центр надання адміністративних послуг: Постанова КМУ від 20 лютого 2013 р. № 118. *Офіційний вісник України* від 07.03.2013. № 16. С. 16. – Ст. 557.
9. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 588. *Офіційний вісник України* від 06.09.2013 – 2013 р. № 66. Стор. 91. Ст. 2396.
10. Черната С. М. Нормативно-правові засади надання адміністративних послуг іноземцям підрозділами Державної міграційної служби. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 203-211.
11. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст.179.
12. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: Постанова КМУ від 4 червня 2007 р. N 795. *Офіційний вісник України* від 18.06.2007. № 42. Стор. 69. Ст. 1671.
13. Про затвердження інформаційних і технологічних карток надання адміністративних послуг ДМС: наказ ДМС України від 11.03.2013 № 48. Офіційний сайт Державної міграційної служби України. URL: <http://dmsu.gov.ua/posluhu> (дата звернення 18 червня 2023 року).
14. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 49. Стор. 13. Ст. 2675.

Шевченко В. М.,

*ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ

CONCEPT AND SIGNS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS FOR THE IMPLEMENTATION OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

У статті на підставі теоретико-правового аналізу категорії «інструменти діяльності публічної адміністрації» сформовано поняття та визначено ознаки адміністративно-правових інструментів здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України.

До ознак адміністративно-правових інструментів здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України віднесено такі: 1) є засобами (заходами) за допомогою яких досягається виконання визначених перед Національною поліцією України завдань щодо здійснення превентивної діяльності; 2) мають зовнішню спрямовану направленість – застосовуються в межах здійснення зовнішньої адміністративної діяльності Національної поліції та є уособленням об'єктивної форми вираження такої діяльності; 3) їх застосування відбувається виключно в межах законодавчо визначених повноважень поліції на засадах законності, необхідності, пропорційності, ефективності, дотримання прав і свобод людини; 4) арсенал відповідних інструментів обумовлений визначеною компетенцією органів та підрозділів поліції щодо здійснення превентивної діяльності; 5) функціонально-цільове призначення та вибір належного інструменту здійснюється з урахуванням визначеної цілі та залежить від конкретних завдань; 6) оскільки здійснення превентивної діяльності може обмежувати певні права і свободи людини процедури та підстави застосування адміністративно-правових інструментів мають чітку нормативну регламентацію адміністративно-правовими нормами; 7) їх застосування призводить до юридичних наслідків та/або фактичних результатів в залежності від виду та специфіки адміністративно-правового інструменту.

Під адміністративно-правовими інструментами здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України запропоновано розуміти комплекс засобів (заходів) в межах здійснення зовнішньої адміністративної діяльності Національної поліції, які реалізуються на підставах та в порядку, визначеному адміністративно-правовими нормами в межах законодавчо визначених повноважень органів та підрозділів поліції за допомогою яких досягається виконання визначених перед Національною поліцією України завдань щодо здійснення превентивної діяльності.

Ключові слова: *правові інструменти, адміністративно-правові інструменти, інструменти діяльності публічної адміністрації, Національна поліція України, превентивна діяльність Національної поліції, превентивні заходи, превенція.*

In the article, on the basis of the theoretical and legal analysis of the category «tools of public administration activity», the concept is formed and the characteristics of administrative and legal tools for the implementation of preventive activities by the National Police of Ukraine are defined.

The signs of administrative and legal instruments for the implementation of preventive activities by the National Police of Ukraine include the following: 1) they are means (measures) with the help of which the tasks defined for the National Police of Ukraine regarding the implementation of preventive activities are achieved; 2) have an external orientation – are used within the scope of the implementation of external administrative activities of the National Police and are the embodiment of an objective form of expression of such activities; 3) their application occurs exclusively within the limits of the legally defined powers of the police on the basis of legality, necessity, proportionality, efficiency, observance of human rights and freedoms; 4) the arsenal of relevant tools is conditioned by the defined competence of police bodies and units in the implementation of preventive activities; 5) functional-purpose assignment and selection of the appropriate tool is carried out taking into account the defined goal and depends on specific tasks; 6) since the implementation of preventive activities may limit certain human rights and freedoms, the procedures and grounds for the use of administrative-legal instruments are clearly regulated by administrative-legal norms; 7) their application leads to legal consequences and/or actual results depending on the type and specificity of the administrative-legal instrument.

It is proposed to understand the administrative and legal instruments of preventive activity by the National Police of Ukraine as a complex of means (measures) within the scope of the external administrative activity of the National Police, which are implemented on the grounds and in the order determined by administrative and legal norms within the limits of the legally defined powers of police bodies and units under with the help of which the tasks defined for the National Police of Ukraine regarding the implementation of preventive activities are achieved.

Key words: legal instruments, administrative legal instruments, instruments of public administration, National Police of Ukraine, preventive activities of the National Police, preventive measures, prevention.

Постановка проблеми. Відповідно до Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 головним запитом реформування системи органів правопорядку визначено посилення стратегічного та операційного потенціалу з метою належного виконання функцій, визначених законодавством України. Основними пріоритетами при цьому повинні стати забезпечення верховенства права, запобігання та протидія злочинності з неухильним дотриманням прав людини, а також підвищення ефективності виконання органами правопорядку та прокуратури покладених на них функцій, покращення взаємодії між собою та зі складовими сектору безпеки і оборони [1]. При цьому ефективність реалізації визначених законодавством функцій органів публічної влади безпосередньо залежить від належних та результативних адміністративно-правових інструментів їх діяльності.

Адже, як наголошують вітчизняні науковці, установлення норм адміністративного права, які визначають адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права, формальна фіксація принципів адміністративного права так би й залишилися прописними істинами, які б ніколи не були реалізовані на практиці, якщо б в арсеналі суб'єктів публічної адміністрації не було належних й ефективних інструментів публічного адміністрування. Саме використовуючи їх, суб'єкти публічної адміністрації вступають в адміністративно-правові відносини і досягають бажаного для публічного адміністрування якнайповнішого забезпечення прав, свобод та законних інтересів приватних осіб публічного інтересу держави й суспільства загалом [2, с. 143].

Стан дослідження проблеми. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про те, що категорія «інструменти діяльності публіч-

ної адміністрації» («інструменти публічного адміністрування») у вітчизняній науці адміністративного права з'явилася не так давно. Більш звичними та широко розповсюдженими у правничій літературі є терміни «форми діяльності публічної адміністрації» («форми публічного управління»). Що стосується безпосередньо тематики нашого дослідження аналіз форм здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України проводився Булатиним Д. [3], з позиції інструментального підходу слід відмітити наукову працю Іщенко І., який досліджував поняття та зміст адміністративно-правових інструментів Національної поліції як суб'єкта реалізації превентивної функції держави [4].

Теоретико-правову основу досліджуваної проблематики склали наукові праці таких вчених-адміністративістів як: Галунько В., Джафарова О., Кузьменко О., Мельник Р., Нижник О., Патерило І., Правоторова О., Нижник О., Сукманова О., Хоменко В., Шатрава С., Щиголь Ю. тощо. Водночас слід констатувати, що здебільшого адміністративно-правові інструменти здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України розглядалися лише фрагментарно, в межах досліджень більш загального характеру. З огляду на наведене та враховуючи те, що трансформація поняттєво-категоріального апарату науки адміністративного права обумовлена в першу чергу переорієнтацією на європейське законодавство, обрана проблематика наукової статті є своєчасною та такою, що потребує наукового дослідження.

Отже **метою** статті є формування поняття та визначення ознак адміністративно-правових інструментів здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України на підставі теоретико-правового аналізу категорії «інструменти діяльності публічної адміністрації».

Виклад основного матеріалу. Враховуючи сучасні тенденції розвитку науки адміністративного права щодо розкриття змісту практич-

ної діяльності суб'єктів публічної адміністрації з позиції інструментального підходу, вважаємо за доцільне на початку дослідження зупинитися на окресленні наукових позицій щодо впровадження та застосування у науковому обігу терміну «правові інструменти».

Так одним із перших про доцільність застосування терміну «адміністративно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації» був Мельник Р., який наголошував, що заміна таких суто управлінських категорій як «суб'єкти управління», «форми та методи управління», «правові акти управління» термінами «публічна адміністрація», «адміністративно-правові інструменти діяльності публічної адміністрації», «адміністративні акти» обумовлена зміщенням акцентів сучасного українського адміністративного права з галузі «управлінського» права на сучасні європейські концепції [5, с. 201].

Патерило І. також доводила необхідність трансформації інституту форм державного управління в інститут інструментів діяльності публічної адміністрації [6]. Автор акцентувала увагу, що концепція форм державного управління є пережитком радянського періоду існування нашої держави, яка не відповідає сучасності, чинним нормативно-правовим актам та європейським стандартам. Тому з метою адаптації законодавства ЄС слід застосовувати саме категорію «інструменти діяльності публічної адміністрації» [7, с. 99].

Хоменко В. в свою чергу відзначає, що підхід щодо застосування терміну «форми державного управління» є застарілим, таким, що не відповідає ані сучасним тенденціям розвитку національного законодавства, ані поглядам європейських вчених на зазначену проблематику [8]. Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [9] наша держава взяла на себе зобов'язання наблизити зміст своїх нормативно-правових актів до змісту актів Європейського Союзу. Таке зобов'язання поширюється і на понятійний апарат адміністративного права, який є основою будь-якого акта. В країнах Європейського Союзу, як відзначає науковець, відсутні такі категорії як «форми державного управління», «індивідуальні акти управління», «нормативні акти управління». Це зумовлює

необхідність оновлення вітчизняної термінології та наближення її до європейської [10, с. 44].

Слід відмітити, що в аспекті співвідношення термінів «форми» та «інструменти» діяльності публічної адміністрації вітчизняні науковці відзначають, що ці «категорії схожі за своїм змістом, а заміна один одного цих понять визначається лише євроінтеграційними процесами, іншими словами оновленням понятійного апарату» [11, с. 160-161].

При цьому деякі науковці, зокрема автори підручника «Адміністративне право», під інструментом публічного адміністрування розуміють зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах суворої відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного для публічного адміністрування результату [2, с. 144], тобто використовуючи інший термін – «інструмент публічного адміністрування» фактично ототожнюють його із «формою публічного адміністрування».

Інші науковці розглядають «інструменти публічного адміністрування» в більш широкому контексті. Так Джафарова О., Шатрава С. звертають увагу, що більшість учених, розглядаючи інструменти діяльності органів публічної адміністрації, досліджують їх через відповідні правові форми діяльності, тобто зовнішньо виражені дії органів публічної адміністрації, які мають відповідні методи діяльності [12, с. 26].

Наприклад Правоторова О. вважає, що форми адміністративної діяльності публічної адміністрації є лише одним із адміністративних інструментів: «однією з важливих ознак державної влади є форми адміністративної діяльності публічної адміністрації, які, у свою чергу, є адміністративними інструментами у виконанні тих чи інших завдань у механізмі адміністративно-правової охорони. Первинним серед адміністративних інструментів є форми адміністративної діяльності публічної адміністрації» [13, с. 124]. Нижник О. також пропонує більш широке розуміння категорії «інструменти», яким охоплюються не тільки засоби (тобто форми), але й прийоми (методи) діяльності. Так автор під адміністративно-правовими інструментами реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти пропонує розу-

міти зовнішньо виражену дію суб'єктів реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти, яка представлена чітко визначеною законом сукупністю прийомів і засобів, застосування яких призводить до юридичних наслідків, що здійснюються у межах компетенції з метою виконання поставлених перед ними мети та завдань [14, с. 9]. Схожої думки дотримується Сукманова О., яка під інструментами публічного адміністрування розуміє зовнішньо виражені засоби (форми), способи та прийоми впливу (методи) адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, які становлять механізм публічного адміністрування та сукупно використовуються в межах повноважень суб'єктами публічної адміністрації з метою врегулювання правовідносин у певній сфері [15, с. 331]. Іщенко І. під адміністративно-правовими інструментами діяльності органів Національної поліції як суб'єкта реалізації превентивної функції пропонує розуміти врегульовану нормами адміністративного права сукупність відповідних форм та методів діяльності поліції спрямованих на забезпечення та реалізацію превентивної функції держави відповідно до основних напрямків поліції у сфері підтримання публічної безпеки та порядку, забезпечення охорони прав і свобод людини [4, с. 175].

Тобто фактично існує декілька альтернативних концепцій – одні науковці розкривають зміст поняття «інструменти діяльності публічної адміністрації» («інструменти публічного адміністрування») лише через форми діяльності, як «зовнішнє вираження певних дій», прибічники іншої концепції охоплюють поняття «інструменти публічного адміністрування» як формами діяльності (засобами), так і методами діяльності – тими прийомами чи способами за допомогою яких досягається визначене завдання.

В аспекті наведеного, підтримуючи позицію тих авторів, які звертають увагу на необхідність узгодження вітчизняного термінологічного апарату науки адміністративного права з термінологією європейського правового простору, вважаємо за доцільне зупинитися на тому, що ж розуміється під «правовими інструментами» у праві Європейського Союзу.

У словнику термінів, розміщеному на офіційному сайті Європейського Союзу поняття «правові інструменти ЄС» (*EU legal*

instruments) визначається як інструменти, що мають у своєму розпорядженні інститути ЄС задля виконання своїх завдань, перелічені у ст. 288 Договору про функціонування ЄС, якою встановлюється, що для здійснення компетенції Союзу інститути ухвалюють [16]:

– регламенти (*regulations*), які є обов'язковими в повному обсязі та безпосередньо застосовуються в усіх країнах-членах ЄС;

– директиви (*directives*) – обов'язковим для країн-членів є досягнення визначених результатів; вони мають бути впроваджені в національне законодавство, тож є свобода вибору форм та засобів реалізації;

– рішення (*decisions*) є обов'язковими для тих, кому вони адресовані; (державам-членам, комерційним підприємствам або ж окремим особам);

– рекомендації (*recommendations*) і висновки (*opinions*) – необов'язкові декларативні інструменти, які демонструють офіційну позицію інституції [16; 17].

Перші три види актів відповідно до ст. 289 Договору про функціонування ЄС кваліфікуються як «законодавчі акти» (*legislative acts*). До правових інструментів віднесено також незаконотворчі акти загального застосування (*non-legislative acts*), які приймаються Європейською Комісією на основі делегування законодавчих повноважень для доповнення або внесення змін до певних неістотних елементів законодавчого акту [16; 18]. Окрім інструментів, перелічених ст. 288 Договору про функціонування ЄС, практикою вироблено цілий ряд інших документів, які Інститути ЄС використовують у своїй діяльності: міжінституційні угоди (*interinstitutional agreements*), резолюції (*resolutions*), висновки (*conclusions*), повідомлення (*communications*), зелені книги (*green papers*) та білі книги (*white papers*). У рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки використовуються спеціальні правові інструменти, такі як дії (*EU actions*) та позиція ЄС (*positions*) [16; 19].

В цілому поняття «правові інструменти» використовується у широкому значенні, тобто охоплює як обов'язкові акти (*binding acts*), що містять імперативні норми, так і ті акти, що не мають обов'язкової сили (*non-binding acts*), тобто містять норми рекомендаційного характеру [19, с. 149].

Отже загалом під «правовими інструментами» Європейського Союзу розуміються засоби (заходи) різного функціонально-цільового призначення та характеру (імперативного чи диспозитивного) за допомогою яких досягається виконання визначених завдань. Враховуючи наведене, при розкритті сутності адміністративно-правових інструментів здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України ми вважаємо, що слід опиратися саме на таке розуміння «правових інструментів».

При цьому слід відмітити, що всі наведені вище правові інструменти ЄС стосуються виключно зовнішньо спрямованої діяльності, а не внутрішньо організаційної. В аспекті наведеного Патеріло І. цілком слушно відмічає, що оскільки основним завданням сучасного адміністративного права є захист прав, свобод та законних інтересів приватних осіб від незаконного впливу (діяльності) суб'єктів публічної адміністрації, то переважного значення набуває юридична регламентація саме зовнішньої діяльності публічної адміністрації, оскільки саме у її межах виникають, змінюються та припиняються правовідносини між її представниками та приватними особами [6, с. 175]. Тому до інструментів діяльності публічної адміністрації автор відносить лише ті інструменти, що призводять до а) юридичних наслідків – виникнення, зміни та припинення адміністративно-правових відносин, та можуть бути предметом адміністративного позову або б) фактичних результатів (щодо актів-дій) [6, с. 175, 177]. До них зараховуються, з огляду на європейську практику: нормативні акти публічної адміністрації, адміністративні акти, адміністративні договори, акти-плани та акти-дії [6, с. 175, 177].

В контексті розкриття сутності правових інструментів діяльності публічної адміністрації слід також зважати на те, що відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [20]. Тобто застосування інструментів діяльності публічної адміністрації, по-перше, можливо лише виключно в межах законодавчо визначених повноважень відповідного суб'єкта, по-друге, відповідний арсе-

нал інструментів обумовлений визначеною компетенцією.

Висновки. Отже на підставі аналізу наведеного вище можемо виокремити такі ознаки адміністративно-правових інструментів здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України, які розкривають їх сутність: є засобами (заходами) за допомогою яких досягається виконання визначених перед Національною поліцією України завдань щодо здійснення превентивної діяльності; мають зовнішньо спрямовану направленість – застосовуються в межах здійснення зовнішньої адміністративної діяльності Національної поліції та є уособленням об'єктивної форми вираження такої діяльності; їх застосування відбувається виключно в межах законодавчо визначених повноважень поліції на засадах законності, необхідності, пропорційності, ефективності, дотримання прав і свобод людини; арсенал відповідних інструментів обумовлений визначеною компетенцією органів та підрозділів поліції щодо здійснення превентивної діяльності; функціонально-цільове призначення та вибір належного інструменту здійснюється з урахуванням визначеної цілі та залежить від конкретних завдань щодо: охорони життя і здоров'я людини, забезпечення охорони прав і свобод неповнолітніх осіб, забезпечення публічної безпеки і порядку в публічних місцях, забезпечення безпеки дорожнього руху, дотримання вимог дозвільної системи, дотримання обмежень, установлених законодавством щодо різних категорій осіб, які перебувають на профілактичному обліку, здійснення поліцейського піклування тощо; оскільки здійснення превентивної діяльності може обмежувати певні права і свободи людини процедури та підстави застосування адміністративно-правових інструментів мають чітку нормативну регламентацію адміністративно-правовими нормами; їх застосування призводить до юридичних наслідків та/або фактичних результатів в залежності від виду та специфіки адміністративно-правового інструменту.

З урахуванням наведеного під адміністративно-правовими інструментами здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України ми пропонуємо розуміти комплекс засобів (заходів) в межах здійснення зовнішньої

адміністративної діяльності Національної поліції, які реалізуються на підставах та в порядку, визначеному адміністративно-правовими нормами в межах законодавчо визначених повно-

важень органів та підрозділів поліції за допомогою яких досягається виконання визначених перед Національною поліцією України завдань щодо здійснення превентивної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: схвалено Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
2. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. та ін. / за заг. ред. В. Галуцька, О. Правоторової. Видання третє. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.
3. Булатін, Д. Форми та методи здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 217–219.
4. Іщенко І. Адміністративно-правові інструменти Національної поліції як суб'єкта реалізації превентивної функції держави: поняття та зміст. *KELM*. 2022. № 6(50). С. 171–177.
5. Мельник Р. Система адміністративного права України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 418 с.
6. Патерило І. Інструменти діяльності публічної адміністрації: сутність та зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27(2). С. 174–178.
7. Патерило І. Проблеми сучасного розуміння інструментів діяльності публічної адміністрації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 12(1). С. 97–100.
8. Хоменко В. Інструменти діяльності органів місцевого самоврядування: сутність та зміст. *Журнал східноєвропейського права*. 2013. № 1. С. 83–89.
9. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. ст. 367.
10. Хоменко В. Інструменти діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 220 с.
11. Щиголь Ю. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері захисту інформації: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 259 с.
12. Джафарова О., Шатрава С. Адміністративно-правові інструменти взаємодії сервісних центрів МВС з іншими правоохоронними органами. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 21–28.
13. Правоторова О. Форми адміністративної діяльності публічної адміністрації в механізмі адміністративно-правової охорони. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 123–127.
14. Нижник О. Адміністративно-правові засади реалізації державної регіональної політики у сфері вищої освіти в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2017. 220 с.
15. Сукманова О. Публічне адміністрування охорони права власності в Україні: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2019. 559 с.
16. Glossary of summaries: European legal instruments. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/eu-legal-instruments.html>
17. Глосарій термінів Європейського Союзу. URL: http://europa.dovidka.com.ua/p.html#_Regulation
18. Консолідовані версії договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'ятсот дев'яносто другого року) та договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
19. Гладкова Т. Правові інструменти Європейського Союзу: загальна характеристика. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 146–150.
20. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.

Шевчук М. О.,

кандидат юридичних наук,

*докторант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

UPDATING THE ISSUE OF INFORMATION SECURITY IN MODERN CONDITIONS

Стаття висвітлює актуальність та важливість інформаційної безпеки у сучасному інформаційному суспільстві, де швидкий розвиток технологій та зміна соціальних взаємодій створюють нові виклики та загрози. Зміни у соціальних взаємодіях та нормах підсилюють почуття невизначеності та психологічного дискомфорту, роблячи суспільство вразливим до інформаційних загроз. В статті акцентується на критичній ролі оборони інформаційної безпеки, як зазначено в Конституції України, та на законодавчому визначенні інформаційної безпеки, що охоплює захист життєво важливих інтересів суспільства та держави.

Стаття розкриває, що інформаційна безпека є складною структурою, що включає захист від різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз, та залежить від багатьох факторів, включаючи глобальну політичну ситуацію та розвиток інформаційно-технологічного сектору. Державне управління інформаційною безпекою визначається як ключовий елемент забезпечення стабільності та процвітання держави, вимагаючи розробки та імплементації комплексних стратегій захисту інформаційного простору.

Автори підкреслюють, що основні цілі національної інформаційної політики повинні бути спрямовані на захист інформаційного суверенітету та забезпечення доступу до достовірної інформації. Важлива роль приватного сектору та необхідність ефективної організаційно-правової бази для реалізації інформаційної безпеки також обговорюються.

Стаття вказує на важливість протидії інформаційним загрозам, включаючи кібератаки, дезінформацію, та кіберзлочинність, у контексті глобальних інформаційних війн, а також на необхідність підвищення медіакультури та обізнаності громадян. Викладені стратегічні напрямки державного управління інформаційною безпекою включають підвищення медіаграмотності, розвиток системи стратегічних комунікацій та протидію дезінформації, з метою забезпечення комплексного підходу до захисту інформаційного простору та національних інтересів.

Ключові слова: *державне управління, інформаційна безпека, кіберзагрози, стратегічні комунікації, протидія дезінформації, медіаграмотність.*

The article highlights the relevance and importance of information security in the modern information society, where the rapid development of technologies and changes in social interactions create new challenges and threats. Changes in social interactions and norms increase feelings of uncertainty and psychological discomfort, making society vulnerable to informational threats. The article focuses on the critical role of defense of information security, as stated in the Constitution of Ukraine, and on the legislative definition of information security, which covers the protection of vital interests of society and the state.

The article reveals that information security is a complex structure that includes protection against various internal and external threats and depends on many factors, including the global political situation and the development of the information technology sector. State management of information security is defined as a key element of ensuring the stability and prosperity of the state, requiring the development and implementation of comprehensive strategies for the protection of the information space.

The authors emphasize that the main goals of the national information policy should be aimed at protecting information sovereignty and ensuring access to reliable information. The important role of the private sector and the need for an effective organizational and legal framework for the implementation of information security are also discussed.

The article points to the importance of countering information threats, including cyberattacks, disinformation, and cybercrime, in the context of global information wars, as well as the need to increase media culture and citizen awareness. The stated strategic directions of state management of information security include increasing media literacy, developing a strategic communications system, and countering disinformation, with the aim of ensuring a comprehensive approach to the protection of information space and national interests.

Key words: *public administration, information security, cyber threats, strategic communications, countering disinformation, media literacy.*

Постановка проблеми. В контексті збільшення інформаційних викликів, особливо після введення воєнного стану в Україні указом Президента 24 лютого 2022 року [1], виникає гостра потреба у формуванні комплексної державної політики в сфері інформаційної безпеки. Це включає розробку стратегій та практичних механізмів, спрямованих на протидію інформаційно-психологічному впливу, інформаційній експансії та інформаційним війнам воєнного часу.

Стан опрацювання. Тема інформаційної безпеки займає значне місце в наукових дослідженнях багатьох вчених, серед яких М. Гаврильців, О. Косогов, А. Сірик та інші. Їх роботи охоплюють широкий спектр питань, від правового регулювання до конкретних аспектів забезпечення безпеки в інформаційному просторі. Дослідники як в Україні, так і за кордоном активно вносять вклад у розвиток цієї галузі, розробляючи теоретичні основи та практичні рекомендації для зміцнення інформаційної безпеки.

Метою статті є комплексний аналіз і систематизація наявних наукових поглядів на забезпечення інформаційної безпеки в Україні, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення державного управління в цій сфері на основі вивчення вітчизняного та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі, який стрімко розвивається завдяки поступу в галузі інформаційних та комунікаційних технологій, інформаційна безпека стає одним з ключових пріоритетів для забезпечення стабільності та благополуччя суспільства. Розвиток інформаційного суспільства, заснованого на використанні різноманітної інформації, призвів до змін у соціальних взаємодіях, нормах та правилах, викликаючи у людей почуття дезорієнтації та невизначеності у своєму місці в суспільстві. Ця динаміка створює підґрунтя для зростання соціальної незахищеності та психологічного дискомфорту, роблячи людину вразливою до інформаційних загроз.

Конституція України підкреслює критичну роль оборони інформаційної безпеки країни, акцентуючи на необхідності охорони суверенітету, територіальної неділимості, економічного благополуччя та інформаційного простору як ключових завдань уряду, що є відповідальністю усього народу (ст. 17) [2].

Законодавче визначення інформаційної безпеки зафіксоване в Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.»: «Інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність і невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації» (п. 13 Закону) [3].

Інформаційна безпека представляє собою складну структуру з різними рівнями, що взаємодіють, яку формують як внутрішні, так і зовнішні впливи. Серед ключових факторів, що впливають на неї, можна виділити глобальну політичну ситуацію, потенційні загрози безпеці, ступінь розвитку інформаційно-технологічного сектору в країні, та політичну стабільність в межах держави. Ця система включає в себе захист індивідуальних, державних та суспільних інтересів, спрямований на підтримку стабільного і прогресивного розвитку [4, с. 154–155].

Держава, визнаючи значення інформаційної безпеки, приймає на себе відповідальність за розробку та імплементацію комплексних стратегій, спрямованих на захист інформаційного простору від внутрішніх та зовнішніх загроз. Це включає не лише захист від кібератак і дезінформації, але й забезпечення права громадян на доступ до достовірної інформації, особливо в умовах воєнної агресії та інформаційно-психологічних операцій. Таким чином, державне управління інформаційною безпекою стає вирішальним фактором у забезпеченні стабільності та процвітання держави.

Основні цілі інформаційної політики країни повинні бути спрямовані на захист інформаційного суверенітету, забезпечення національного інформаційного простору, і реалізацію конституційних прав громадян на доступ до інформації. Це вимагає створення ефективної організаційно-правової бази, яка б включала в себе чітко визначені органи влади, задіяні у формуванні та реалізації інформаційної безпеки, а також систему правових норм, що регулюють цю сферу.

Як слушно зазначає М. Гаврильців, забезпечення інформаційної безпеки завдяки послідовній реалізації грамотно сформульованої національної інформаційної стратегії значною мірою може сприяти забезпеченню досягнення успіху при вирішенні завдань у політичній, військово-політичній, військовій, соціальній, економічній та інших сферах державної діяльності. Так, втілення в життя вдалої інформаційної політики може суттєво вплинути на розв'язання внутрішньополітичних, зовнішньополітичних і військових конфліктів [5, с. 201].

Важливо також зазначити роль приватного сектору, включаючи виробничі підприємства та інші суб'єкти господарювання, у забезпеченні інформаційної безпеки. Сучасні інформаційні системи, які використовуються підприємствами для автоматизації своєї діяльності, повинні бути належно захищені від різних загроз, щоб забезпечити цілісність, конфіденційність та доступність інформації, що зберігається.

Основні фактори, що негативно впливають на інформаційний простір України, включають втрати в особовому складі, недосконалість системи інформаційної безпеки, що підриває довіру до політичного та військового керівництва, та активність інформаційної агресії з боку росії, яка формує уявлення про федералізацію як прийнятний шлях для України [6, с. 39].

Стратегія національної безпеки України визначає інформаційну війну та відсутність цілісної комунікаційної політики як ключові загрози, що вимагають підвищення медіакulturності громадян для протидії. Значну увагу потребує також кібербезпека, оскільки кіберпростір використовується для широкого спектру підривних дій [7, с. 18].

Актуальність інформаційної безпеки в сучасних умовах полягає у необхідності захисту суспільства від дезінформації, шпигунства та кіберзлочинності, що є елементами гібридної війни, спрямованими на підрив національної свідомості та державної цілісності.

У контексті російсько-українського конфлікту, кіберактивність значно виходить за рамки дій державних структур. Зауважено, що недержавні кіберактори, представники обох сторін конфлікту, зосередили свої атаки на широкий спектр цілей, включаючи фінансовий сектор, використовуючи такі методи, як розподілені

атаки на відмову в обслуговуванні (DDoS). Це підкреслює вразливість секторів, які традиційно не асоціюються з кібервійною.

Одним з прикладів є дії проросійської хакерської групи NoName057, яка погрожувала атакувати фінансовий сектор України, що призвело до серії DDoS-атак на українські банки протягом декількох днів. Такі дії не лише спричиняють безпосередню шкоду враженим організаціям, але й викликають значні збої в економіці та підривають довіру до фінансової інституції країни. Це також спонукає до вдосконалення заходів безпеки та розробки нових стратегій захисту.

Окрім фінансового сектору, значна увага кіберзлочинців прикута до українських державних структур. Наприклад, атака на український онлайн-сервіс «ЄЧерга», що використовується для бронювання місць для перетину кордону вантажівками, виявила стратегічну ціль кібератак – паралізувати критично важливі державні сервіси та викликати соціальний та економічний дисбаланс.

Росія також використовує кібератаки для спроб зламу акаунтів у месенджері SIGNAL, що є популярним засобом комунікації серед українських військовослужбовців та вважається захищеним від зовнішніх втручань. Це демонструє намір атакувати не лише інфраструктурні об'єкти, але й персональні дані та приватну комунікацію.

Згідно з даними Держспецзв'язку, протягом першої половини 2023 року кількість кібератак проти України значно зросла, хоча кількість критичних нападів знизилась, що може свідчити про зміцнення захисту інформаційних систем. Така динаміка вказує на необхідність постійного аналізу кіберзагроз та адаптації захисних механізмів до змінюваних тактик та стратегій кіберзлочинців.

В умовах глобальної кібервійни, інформаційна безпека вимагає комплексного підходу, що включає міжнародну співпрацю, розробку передових технологій захисту, а також підвищення обізнаності громадян та організацій щодо потенційних кіберзагроз і методів їх протидії.

Аналіз сучасних викликів і загроз інформаційній безпеці висвітлює важливість розуміння та протидії кіберзагрозам, які невпинно розвиваються в епоху цифровізації. Розвиток вели-

ких мовних моделей, таких як GPT-4, Claude, і PaLM2, відкриває нові горизонти для технологічного прогресу, але разом з тим створює потенціал для зловмисного використання. Інструменти, здатні генерувати переконливий текст, можуть бути використані для створення фішингових кампаній або для розповсюдження дезінформації.

Кіберзлочинці можуть використовувати ці технології для створення шкідливого коду, глибоких фейкових відео або для здійснення атак соціальної інженерії. Наприклад, генерація голосових повідомлень штучним інтелектом є значним ризиком для психологічного впливу та маніпулювання, особливо в контексті соціальної інженерії, де може бути використано для імітації голосів відомих осіб або для створення переконливих шахрайських повідомлень.

Сучасні рішення для керованої передачі файлів (Managed File Transfer, MFT) відіграють ключову роль у безпечному обміні конфіденційними даними в бізнес-операціях. Однак, вони також можуть стати ціллю для кіберзлочинців через величезну кількість зберіганої конфіденційної інформації, включаючи інтелектуальну власність та особисті дані.

Програмне забезпечення-вимагач, яке поширюється через шкідливі вкладення електронної пошти або веб-сайти, продовжує залишатися серйозною загрозою для інформаційної безпеки. Групи, які використовують програмне забезпечення-вимагач, такі як CLOP, експлуатують вразливості в системах, таких як Accellion FTA, викликаючи втрату конфіденційних даних та серйозні порушення в роботі організацій.

Міжнародні відносини також мають прямий вплив на інформаційну безпеку. Кіберпростір стає ареною для міждержавних конфліктів, де країни використовують кібероперації для досягнення своїх геополітичних цілей, що підвищує ризики для національної безпеки.

У відповідь на ці загрози, держави та організації повинні розробляти та впроваджувати комплексні стратегії інформаційної безпеки, які охоплюють як технічні заходи, так і стратегії протидії соціальній інженерії, а також забезпечують відповідальне використання та контроль за штучним інтелектом і іншими технологіями.

У контексті практичних аспектів забезпечення інформаційної безпеки в Україні, стратегія інформаційної безпеки до 2025 року [9] передбачає низку ключових напрямів. Серед них важливе місце займає підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності, забезпечення дотримання конституційних прав особи, в тому числі свободи вираження та протидія поширенню незаконного контенту. Особливу увагу приділяється розвитку ефективної системи стратегічних комунікацій та протидії дезінформації, що включає створення механізмів раннього виявлення загроз та взаємодії у сфері інформаційної політики між різними органами державної влади та громадськими інституціями.

Кабінет Міністрів України також схвалив цю Стратегію, наголошуючи на її ролі у захисті національної інформаційної безпеки та встановленні чіткого розподілу обов'язків між органами влади для ефективної реалізації стратегічних цілей. Важливою складовою є розвиток законодавства, що регулює відповідальність за поширення дезінформації та обмеження доступу до шкідливого контенту в українському сегменті Інтернету, забезпечення відповідності цих заходів міжнародним стандартам і практиці ЄСПЛ, уникнення надмірного втручання держави у визначення правдивості інформації.

Роль освіти та підвищення обізнаності в контексті зміцнення інформаційної безпеки не може бути недооціненою. Важливим є проведення цілеспрямованої психолого-просвітницької роботи, особливо у сферах, які потенційно можуть стати мішенями інформаційних атак, таких як військові частини або військовослужбовці. Забезпечення технічної безпеки інформаційних систем, що використовуються у військах, також є критично важливим для запобігання умисному пошкодженню систем або крадіжці конфіденційної інформації.

На нашу думку, можна виділити декілька ключових аспектів, які відіграють важливу роль у формуванні ефективної стратегії державного управління інформаційною безпекою. Серед них:

1. Підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності є важливими компонентами стратегії інформаційної безпеки, що дозволяють громадянам критично оцінювати інформацію та протидіяти дезінформації.

2. Розробка та впровадження системи стратегічних комунікацій допомагають координувати зусилля різних органів державної влади та громадських інституцій у сфері інформаційної безпеки, забезпечуючи єдину та послідовну політику.

3. Протидія дезінформації. Стратегія передбачає розробку механізмів раннього виявлення інформаційних загроз та протидію дезінформації, що включає вдосконалення законодавства та співпрацю з громадськими інституціями.

Ефективність заходів інформаційної безпеки залежить від комплексного підходу, який включає якісний доступ до інформації, свободу вибору джерел та захист від шкідливого впливу інформації. Важливим завданням є розробка заходів для нейтралізації інформаційної агресії та запобігання її поширенню, що допоможе зберегти національні інтереси.

Висновки. Державне управління інформаційною безпекою передбачає розробку та реалізацію комплексних стратегій, спрямованих на захист від внутрішніх та зовнішніх загроз, включаючи кібератаки, дезінформацію та інші

форми інформаційної агресії. Важливу роль у цьому процесі відіграє забезпечення права громадян на доступ до достовірної інформації, особливо в критичних ситуаціях.

Стратегічні напрямки державного управління мають бути спрямовані на зміцнення інформаційного суверенітету, підтримку національного інформаційного простору, та гарантування конституційних прав громадян. Це потребує створення ефективної організаційно-правової бази, чітко визначених органів влади, відповідальних за інформаційну безпеку, та системи правових норм, що регулюють цю сферу.

Підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності громадян, розвиток системи стратегічних комунікацій, та ефективна протидія дезінформації виступають ключовими елементами успішної національної стратегії інформаційної безпеки. Забезпечення технічної безпеки інформаційних систем, особливо у військовій сфері, є критично важливим для запобігання умисному пошкодженню систем або крадіжці конфіденційної інформації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64 .URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 13.02.2024).
2. Конституція України від 28.06.1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv#Text> (дата звернення 13.02.2024).
3. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр. : Закон України від 09 січня 2007 р. № 537-V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16?find=1&text=%E1%E5%E7%E>. (дата звернення 13.02.2024).
4. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с
5. Гаврильців М.Т. Інформаційна безпека держави в системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 200–203.
6. Косошов О.М., Сірик А.О. Завдання захисту національного інформаційного простору за досвідом ведення гібридної війни РФ на Сході України. *Системи озброєння і військова техніка*. 2017. С. 38–41.
7. Гуржій Т. Інформаційне право: виклики гібридної війни. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 4. С. 16–26.
8. Під час війни кількість кібератак на Україну зросла втричі, – Мінфін США. URL: <https://it.novyny.live/pidchas-viini-kilkist-kiberatak-na-ukrayinu-zrosla-vtrichi-minfin-ssha-132751.html> (дата звернення 13.02.2024).
9. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року : Розпорядження від 30 березня 2023 року. № 272-р. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/KR230272?an=1> (дата звернення 13.02.2024).

Шміло Н. В.,

*аспірант Західноукраїнського національного університету***ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ****EPISTEMOLOGICAL ASPECT OF THE LEGAL NATURE
OF POLICE BODIES**

У даній статті досліджено та проаналізовано сутнісні та гносеологічні аспекти створення та функціонування органів поліції. Саме розуміння такої сутності дозволяє правильно та одноманітно визначати призначення, завдання, повноваження та функції поліції. Підтверджено, що реформування держави та усіх сфер суспільного життя відбуваються у правильному векторі, зокрема реалізація нової системи організації органів поліції як сервісної служби відповідає поглядам на ці органи країн Європи та США. Стверджено, що поліція є тим органом, який уповноважений діяти відповідно до обов'язку держави здійснювати вплив або управляти у відповідь на будь-які ситуації, що можуть виникати в суспільстві та спричинити шкоду охоронюваним державою правовідносинам, порушити норми права чи дестабілізувати правопорядок. Підтримується позиція, що при дещо спрощеній оцінці можна заявити, що і орган влади, і кожна службова особа з числа персоналу чи керівного складу цього органу – це колективні й індивідуальні агенти держави. Досліджено той факт, що поліція наділена подвійною природою. З однієї сторони – це орган, який здійснює так звану управлінську діяльність, вказуючи, як повинні діяти окремі громадяни, аби не посягати на законні інтереси, права та свободи інших, а з іншої – це орган, який здатний притягати до відповідальності, як адміністративної, так і кримінальної. Доведено, що доцільно вживати термін «працівник» поліції чи правоохоронного органу взагалі, ніж «співробітник», «службовець» та інші. Наголошено, що серед працівників поліції чи правоохоронного органу доцільно відрізнити тих працівників, що безпосередньо залучено до реалізації повноважень щодо охорони прав та свобод людини і громадянина, та тих, що забезпечують діяльність органу поліції в цілому, та також будуть відноситися до працівників цього органу, проте з іншим правовим статусом.

Ключові слова: *поліція, органи поліції, природа поліції, сутність поліції, управлінська діяльність, поліцейська діяльність.*

This article examines and analyzes the essential and epistemological aspects of the creation and functioning of police agencies. It is the understanding of this essence that allows for a correct and uniform definition of the purpose, tasks, powers and functions of the police. The author confirms that the reforms of the State and all spheres of public life are moving in the right direction, in particular, the implementation of a new system of organization of police as a service is in line with the views of European and US countries on these bodies. It is argued that the police is the body authorized to act in accordance with the State's duty to influence or manage in response to any situations which may arise in society and cause damage to legal relations protected by the State, violate the law or destabilize law and order. The author supports the position that, with a somewhat simplified assessment, it can be stated that both the authority and each official from among the staff or management of this authority are collective and individual agents of the State. The author examines the fact that the police has a dual nature. On the one hand, it is a body which carries out the so-called management activities, indicating how individual citizens should act in order not to encroach on the legitimate interests, rights and freedoms of others, and on the other hand, it is a body which is capable of bringing to justice, both administrative and criminal. It is proved that it is more appropriate to use the term "police officer" or law enforcement officer in general than "employee", "officer" and others. It is emphasized that among police or law enforcement officers it is advisable to distinguish between those who are directly involved in the exercise of powers to protect human and civil rights and freedoms, and those who ensure the activities of the police body as a whole, and will also be considered employees of this body, but with a different legal status.

Key words: *police, police bodies, the nature of the police, the essence of the police, managerial activity, police activity.*

Реформування правоохоронної системи, яке відбувається в Україні має важливе значення для держави та суспільства в цілому. Запро-

вадження нової сервісної системи поліції, яке було реалізовано ще у 2015 році досить позитивно вплинуло на рівень громадської безпеки

та боротьбу зі злочинністю. Поряд з цим реформи потрібно продовжувати. Задля розуміння правильного вектору реформування системи органів поліції необхідно розуміти сутність цих органів, з якою метою вони були створені, та для чого потрібні в державі.

Організація сучасної поліції – це умовний суспільний вибір щодо того, як брати участь у процесі управління під час регулювання громадського порядку. Поліція є тим органом, який уповноважений діяти відповідно до обов'язку держави здійснювати вплив або управляти у відповідь на будь-які ситуації, що можуть виникати в суспільстві та спричинити шкоду охоронюваним державою правовідносинам, порушити норми права чи дестабілізувати правопорядок. Обов'язок здійснювати вплив на особу виникає, коли існує якась нагальна суспільна потреба у відновленні правопорядку, яка може бути вирішена лише виконанням владних чи правозахисних повноважень певною особою, органом, установою чи організацією, які наділені державою правом здійснювати такий вплив. Такий обов'язок безособовий, що означає, що будь-хто з відповідним набором навичок, вмінь та повноважень діяти для задоволення відповідної потреби. Під час реалізації цієї потреби можуть виникати проблеми в тому випадку, коли занадто мало людей несуть відповідальність за дії або занадто багато людей конкурують між собою, щоб вирішити потребу.

Відтак, основна функція управління, полягає у створенні публічно визнаних інституцій зі спеціальними повноваженнями, ресурсами та здатністю задовольняти потреби у державних послугах, коли комусь необхідно втрутитися і зробити щось необхідне задля загального блага, щоб виключити інших, можливих неправомочних суб'єктів, які можуть вплинути на такі ситуації, зокрема, кримінального характеру.

Окрім цього органи поліції характеризуються різними повноваженнями та обов'язками. Ці повноваження – це нормативно визначені повноваження націлені на охорону та відновлення прав і законних інтересів громадян, з якими поліція взаємодіє, а не фізична сила чи застосування насильства за для примушування людей до виконання вимог поліцейських. Основні повноваження поліції включають повноваження приймати державно-владні рішення про те,

як реагувати на у надзвичайних ситуаціях, для затримання осіб, які посягають на права інших громадян чи їхню власність, поєднані із постійними ризиками та обов'язками захищати та реагувати на правопорушення, ризикуючи собою.

Серед думок щодо розуміння правової природи органів поліції домінує та, що намагається відрізнити поліцію від інших інституцій через використання здатності поліцією застосовувати «легальне» насильство для реагування чи припинення протиправних дій. Проте, ми не підтримуємо такої позиції науковців та вважаємо, що сучасна модель поліції заснована на адмініструванні, однак можливість застосовувати силу є один із ресурсів, доступних поліції, і не позначає її, як рису відмінності від інших органів державного управління. В цьому контексті доцільно дослідити сутність працівника органів поліції.

На наше переконання, поліцейські є агентами держави, уповноваженими діяти для виконання частини державного обов'язку в управлінні, тобто забезпечувати громадський порядок та іншим чином захищати громадськість і забезпечувати дотримання закону. Не викликає сумнівів, що держава завжди входить до числа «юридично потужніших», або «активних» учасників кримінальних правовідносин. Як суб'єкт вона реалізує в них владні повноваження й стимулює (може стимулювати) інших осіб до певної належної й законної поведінки, вимагати від них виконання певних обов'язків. Але, як політична організація суспільства, держава, разом з тим, є формою взаємодії членів суспільства й уособлюється через створення та функціонування відповідних структур. Саме через них і відбувається реальна взаємодія із винними особами, та в кінцевому випадку забезпечується реалізація кримінально-правових відносин. Саме органи виконавчої влади та їх працівники безпосередньо вступають у відносини із особами, які вчинили злочини, і не перестають взаємодіяти з ними до моменту прийняття законного рішення по тій чи іншій справі. У зв'язку із цим, вважаємо, доречно більш широко використовувати поняття «агенти держави», яке наразі перебуває в обмеженому науковому обігу [1, с. 55]. Термін «агент» прийнято розуміти настопним чином – це «особа, яка діє за чийсь дорученням» [2, с. 17]. Підтримуємо позицію Метельського І.Д., що

при дещо спрощеній оцінці можна заявити, що і орган влади, і кожна службова особа з числа персоналу чи керівного складу цього органу – це колективні й індивідуальні агенти держави. Виходячи з цього, суб'єктом адміністративно-правових відносин пропонуємо визначати і державу, і «спеціально уповноважених агентів держави», де останніми виступають одночасно: а) органи влади й б) службові особи зазначених органів. Незалежно один від одного вони у адміністративні правовідносини з приводу адміністративних правопорушень чи інших суспільно небезпечних діянь вступати не можуть. За такого підходу працівник правоохоронного органу має розглядатися не як самостійний, автономний суб'єкт аналізованих правовідносин. Він перебуває в ієрархічній субординаційній підлеглихості щодо інших (держави, органу влади) чи їх суб'єктів. Вступаючи у суспільні відносини поза такими субординаційними зв'язками, особа не розглядається як представник «активного» суб'єкта адміністративних правових відносин.

У суміжних галузях права загальновідомою є проблема визнання держави не лише «активним», але й «пасивним» суб'єктом правових відносин, що виникають у зв'язку із порушеннями, які вчиняє сама держава. Зокрема, у міжнародному кримінальному праві обговорюється питання про визнання держав суб'єктами «міжнародної кримінальної відповідальності» за «злочини держави». Утім, у доктрині міжнародного права концепція злочину держави наразі остаточно не вирішена (з цього питання обговорюються щонайменше три основні позиції), багатьма фахівцями сприймається критично й практично реалізована не була [3, с. 87-94]. У межах же національної кримінально-правової юрисдикції, за кримінальні правопорушення, вчинені від імені держави або її представниками, кримінальна відповідальність продовжує носити індивідуальний характер. Тому злочин, вчинений представником держави (і, зокрема, працівником її правоохоронних органів), тягне несприятливі кримінально-правові наслідки саме для представника держави, але в жодному разі – для неї. Це відповідає базовим принципам кримінального права України, зокрема, такому, як принцип особистої (персональної) відповідальності.

Його основні складові полягають у наступному: а) «кримінальній відповідальності й покаранню підлягає лише особа, яка вчинила злочин, на інших осіб вони не перекладаються»; б) «суб'єктом злочину є лише фізична особа» [4, с. 15]. Отже, держава може виступати в кримінально-правових відносинах за участі працівника правоохоронного органу лише суб'єктом, що зобов'язує інших до виконання своїх обов'язків та забезпечує реалізацію їхніх прав.

Питання щодо регулювання поведінки працівників правоохоронних органів (у тому числі якщо розуміти їх більш широко – як агентів держави, як публічних посадових осіб), зокрема й поліцейських, щодо участі ними у адміністративно-правових відносинах, регулює ціла низка універсальних і регіональних міжнародних договорів, імплементованих Україною до національного законодавства в різні часи. До прикладу, можна вести мову про наступні акти: Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [5], Конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [6], Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [7], Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [8], Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів [9], Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією [10]. У таких договорах прямо або опосередковано визначаються способи регулювання галузевих правовідносин за участі службових осіб національних правоохоронних органів – як їхній обов'язок щодо недопущення вчиненню передбачених конвенціями суспільно небезпечних діянь, так і повноваження щодо вчинення дій, спрямованих на протидію таким правопорушенням. Наприклад, Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 р. у ст. 3 визначає зобов'язання криміналізації, розслідування, кримінального переслідування одержання неправомірної вигоди національними державними посадовими особами. З іншого боку, згідно зі ст.ст. 2 та 3 Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень – арештів, затримань, викрадень чи позбавлення волі у будь-якій іншій формі представниками держави, при подаль-

шій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону [11, с. 62].

В теорії управління при дослідженні різних положень суб'єкта і об'єкта управління, зв'язків між ними, взаємного впливу, управлінських рішень і процесу управління можуть вживатись різні поняття – такі, як «людина», «особа», «особистість», «кадри», «персона», «персонал». При всій їх схожості вони мають різний зміст. Поняття «людина» вживається для характеристики загальних, притаманним всім людям якостей і здібностей, це поняття узагальнене. «Індивід» – вживається в значенні конкретної людини із своїм іменем і прізвищем. В сучасних умовах в теорії управління, коли мова йде про соціальне управління в цілому, використовується поняття «людина», якщо ж мова йде про конкретну діяльність, то вживається поняття «персонал». Кадри, або персонал – це основний штатний склад працівників організації, які виконують різні організаційно-технологічні та виробничо-господарські функції [12, с. 25]. До персоналу поліції відносять осіб, які на платній основі постійно або тимчасово виконують певні трудові функції. Особливе місце в кадрах поліції займає особовий склад. До особового складу Національної поліції належать громадяни України, призначені на посаду рядового чи начальницького складу, в тому числі курсанти й слухачі навчальних закладів системи МВС України, яким присвоєні спеціальні звання. Тому доцільно вживати термін «працівник» поліції чи правоохоронного органу взагалі, ніж «співробітник», «службовець» та інші. Служба в лавах Національної поліції України будується на принципах законності, вірності Присязі, поваги до прав і свобод громадян, гуманізму і гласності, підконтрольності та підзвітності органам державної влади і управління (в межах їх компетенції), безумовного дотримання службової дисципліни, справедливої винагороди за труд, просування по службі за результатами праці з урахуванням здібностей та кваліфікації [12, с. 25].

За своєю природою поліція законом наділена трьома характерними повноваженнями, які допомагають їй у проведенні заходів, спрямованих на реалізацію її обов'язків. Сюди можна

віднести: повноваження превентивно впливати на наміри людей вчиняти активних чи пасивних діянь; затримувати (або арештовувати) осіб, які перешкоджають поліції чи порушують закон; посягати на власність особи за для виконання нагального життєво-важливого завдання, перелік яких чітко визначений в законі, без отримання відповідного дозволу чи отриманого доручення. Ці повноваження є нормативно-визначеними, вони можуть бути застосовані як до самих правоохоронців, так і до цивільного громадянина. Тому, особа, яка працює у правоохоронному органі, та наділена повноваженнями застосовувати закон, охороняти права та свободи осіб, що законно перебувають на певній території, на яку поширюється юрисдикція поліції – є правоохоронцем. При цьому, відповідно до чинного закону України «Про національну поліцію», стаття 2 надає перелік завдань, що покладені на поліцію. Сюди відносять: надання поліцейських послуг у декількох сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [13] Таким чином з 2015 року в Україні впроваджена модель поліції – сервісної служби з надання послуг у визначених законом сферах.

Основний акцент на поліції, як головному агенті, який виконує обов'язки держави забезпечувати правопорядок, керуючись виключно нормами законодавства та уповноважених державою здійснювати затримання осіб, частково обмежувати їхні права характеризує поліцію, як матеріальну владу, яка здатна фізично впливати на правопорушників. Це домінуючий наразі підхід, спрямований на спроби відмежування поліції як організації від інших державних і приватних інституцій шляхом визнання за поліцією права законно застосовувати силу.

Найбільш поширене визначення поліції надав Егон Бітнер, як стверджував, що поліція – це просто «механізм розподілу ситуативно виправданої сили в суспільстві». Однак це визначення як надмірно, так і недостатньо включає окремих осіб, які історично були іден-

тифіковані як поліція. Наприклад, не розрізняє поліції від приватних громадян, які використовують самозахист для протидії нападу, ані від порушників, які примушують громадськість виконувати їхні вимоги. Крім того, визначення Біттнера не відповідає тому, що окремі громадяни можуть бути членами різномітних законних воєнізованих формувань, яким, за певних умов, можуть бути делеговані окремі повноваження поліції.

Що відрізняє поліцію від гангстерів, так це нормативні повноваження, які визначені спеціальними чинними нормативно-правовими актами, які наділяють поліцію правами та обов'язками, а також ставлять перед органами поліції різного роду завдання, які стосуються поліцейської ролі: управлінські обов'язки, а також захищати осіб, що зазнали незаконного впливу, підтримувати громадський порядок і діяти навіть з ризиком для себе та власної безпеки. Підхід до управління припускає, що поліція зобов'язана забезпечити реалізацію кримінальної відповідальності є лише однією з особливостей їх повноважень у поєднанні з суспільними потребами.

Поліцейські етнографи та соціологи давно зрозуміли, що повноваження, які стосуються притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень домінують над управлінською роллю поліції. Поліція найчастіше використовує свій авторитет вирішувати незначні суперечки та першими реагують на звернення спільноти.

З точки зору кримінального права, орієнтованого на покарання, управлінська поліцейська діяльність ігнорується або розглядається як не поліцейська. Як наслідок, управлінська функція виступає поясненням впливу поліцейських

на громадян припиняється, коли якась інша особа чи група осіб може краще забезпечити дотримання закону або вирішити соціальну потребу, ніж поліція. Поліція діє на принципах професійності, цілодобовості та безперервності у забезпеченні законності та правопорядку. Публічні потреби відновлення правопорядку у поєднанні зі здатністю поліції вирішувати ці проблеми, виправдовують поліцію у відстоюванні своєї влади та здатності застосовувати заходи впливу на громадян.. Однак, підхід до управління передбачає, що там, де поліція не спроможна ефективно реалізувати свої функції, такі повноваження можуть делегуватися більш компетентним та професійним органам чи посадовим особам. В тій мірі, в якій держава має ресурси для створення спеціалізованих агентств різної кваліфікації, правоможних діяти від її імені, держава сама не виконує своїх зобов'язань щодо управління, вона делегує право застосовувати законні обмеження чи заходи впливу державним органам, в тому числі й поліції. Таким чином, держава реагує та припиняє адміністративні та кримінальні правопорушення за допомогою спеціальностворених, підготовлених, озброєних чи воєнізованих органів.

Таким чином, проаналізувавши окремі погляди щодо сутності поліцейських органів, можемо сказати, що природа поліції, яка реалізована в різних країнах може відрізнитися залежно від того, яка модель передбачена законодавством тієї чи іншої країни. При цьому сутність такого органу держави не змінюється, вона покликана охороняти права та свободи громадян від протиправних посягань, а також застосовувати норми закону, спрямовані на запобігання таким посяганням й відновленню існуючого в державі стану законності та правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання суспільних відносин в Україні : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 384 с.
2. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2008. 1008 с.
3. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник/Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Волок Н. В., Коваль Д.О.; за ред. проф. Зелінської Н. А. Одеса: Фенікс, 2017. 582 с.
4. Житний О. О. Кримінальне право України: частина Загальна (у схемах та таблицях) : навчальний посібник. Харків : Одісей, 2008. 200 с.
5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
6. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20.12.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995154>.

7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. Ст. 2048.
8. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Конвенція ООН від 09.12.1948 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_155.
9. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів : Конвенція ООН від 14.12.1973 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_389.
10. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція від 27.01.1999 р № ETS173. URL: https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_101.
11. Метельський І.Д. Працівник правоохоронного органу як учасник кримінально-правових відносин : дис. на здобуття наук. ст. канд. юрид. наук. Харків. 2020. С. 62.
12. Бандурка О. М., Безсмертний А. К. та ін. Судові та правоохоронні органи України : підручник / під ред. проф. О. М. Бандурки. Харків : Ун-т внутр. справ, 1999. 211 с.
13. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41, ст. 379.

Шовкун Ю. І.,

кандидат юридичних наук,

докторант відділу організації освітньо-наукової підготовки

Харківського національного університету внутрішніх справ

ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ

CHARACTERISTICS OF LEGAL LIABILITY OF PUBLIC OFFICIALS FOR VIOLATION OF ESTABLISHED LEGAL RESTRICTIONS

У статті автором виокремлено низку ознак юридичної відповідальності публічних службовців за порушення встановлених правових обмежень, серед яких наступні: 1) за порушення встановлених правових обмежень до публічних службовців застосовується (негативна) юридична відповідальність, а саме наступні її види: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та цивільно-правова; 2) публічні службовці можуть бути притягнені до юридичної відповідальності за умови одночасної наявності таких підстав: а) фактичної, тобто порушенні встановлених правових обмежень, внаслідок невиконання чи неналежного виконання своїх службових обов'язків; б) нормативної (вказівка в чинному законодавстві норм, які встановлюють відповідальність за порушення відповідних обмежень); в) процесуальна – наявність рішення компетентного органу про притягнення особи до відповідальності (місцевого загального та апеляційного судів, Вищого антикорупційного суду його Апеляційної палати, Верховного суду України, а також керівником органу, де працює публічний службовець у випадку дисциплінарного провадження); 3) кримінальна відповідальність у разі порушення публічним службовцем встановленого для них обмежень настає за вчинення корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією; 4) адміністративна відповідальність настає у випадку порушення публічним службовцем обмежень встановлених антикорупційним законодавством – вчиненням правопорушення пов'язаного з корупцією; 5) дисциплінарна відповідальність настає незалежно від інших видів юридичної відповідальності, за вчинення дисциплінарного проступку, зокрема порушення загальновизнаних етичних норм поведінки та спеціальних обмежень, передбачених у профільних нормативно-правових актах, які регламентують проходження служби, окремим категоріями публічних службовців; 6) публічний службовець може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності, у випадку якщо порушення ним відповідних обмежень завдало матеріальної чи моральної шкоди третім особам.

Ключові слова: *публічна служба, державна служба, публічний службовець, державний службовець, юридична відповідальність, правові обмеження, правопорушення.*

In the article, the author singles out a number of signs of legal responsibility of public officials for violating established legal restrictions, including the following: 1) for violating established legal restrictions, (negative) legal responsibility is applied to public officials, namely the following types: criminal, administrative, disciplinary, and civil – legal; 2) public officials may be held legally liable if the following grounds are simultaneously present: a) actual, i.e. violation of established legal restrictions, as a result of non-performance or improper performance of their official duties; b) normative (an indication in the current legislation of the norms that establish responsibility for violation of the relevant restrictions); c) procedural – the existence of a decision of a competent authority to bring a person to justice (local general and appeals courts, the Supreme Court of Appeals of its Chamber of Appeals, the Supreme Court of Ukraine, as well as the head of an organization where a public servant works in case of disciplinary proceedings); 3) criminal liability in the event of a violation by a public official of the restrictions established for them shall be incurred for the commission of a corruption criminal offense or a criminal offense related to corruption; 4) administrative responsibility arises in the event of a violation by a public official of the restrictions established by the anti-corruption legislation – by committing an offense related to corruption; 5) disciplinary liability arises regardless of other types of legal liability, for the commission of a disciplinary offense, in particular, a violation of generally recognized ethical norms of behavior and special restrictions provided for in specific regulatory legal acts that regulate the passage of service by certain categories of public servants; 6) a public official may be held civilly liable if his violation of the relevant restrictions caused material or moral damage to third parties.

Key words: *public service, public service, public servant, civil servant, legal liability, legal restrictions, offences.*

Вступ. Найефективнішим способом забезпечення дотримання правових обмежень, що встановлюються, під час проходження публічної служби вбачається встановлення юридичної відповідальності, притягнення до якої має певні негативні наслідки для особи. При чому, такі наслідки можуть бути різноманітними: від матеріальних (штраф, конфіскація, компенсація) до обмеження чи позбавлення волі. Саме побоювання публічних службовців стосовно настання цих та інших негативних наслідків часто стає «стоп-лінією», що по-суті і призводить до дотримання встановлених обмежень. У цьому проявляється одна із функцій юридичної відповідальності – превентивна.

Постановка завдання. Метою статті є надання характеристики юридичної відповідальності публічних службовців за порушення встановлених правових обмежень, шляхом виокремлення відповідних специфічних ознак.

Результати дослідження. Безсумнівно описане вище має соціальне підґрунтя, яке обумовлюється природою публічною служби, суспільним значенням правового регулювання, а також тим фактом, що юридична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності [1, с. 375]. Під якою слід розуміти не тільки «негативний вплив на особу за порушення соціальних норм. Соціальна відповідальність також передбачає здатність особи усвідомлено (відповідально) ставитися до покладених або прийнятих нею добровільно зобов'язань, передбачених соціальними нормами, які діють у суспільстві» [2, с. 298]. Така двоїстість обумовлює існування двох видів соціальної відповідальності: проспективної, що передбачає формуванні у свідомості особи необхідності дотримуватись ustalених у суспільстві правил і звичаїв; негативної, вона передбачає настання несприятливих наслідків для особи, яка порушила соціальні норми [3, с. 235–236; 4, с. 38]. З огляду на те, що юридична та соціальна відповідальність співвідносяться як частина та ціле, подібний дуалізм простежується й щодо юридичної відповідальності [5, с. 299], але насамперед треба з'ясувати сутність категорії юридична відповідальність.

У профільній літературі існують різні дефініції вказаної категорії від лаконічних до більш змістовних. В якості прикладу чіткої та стислої дефініції можна навести визначення

Ю. С. Шемчушенка: «вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб), передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою» [6, с. 105]. У більш широких дефініціях юридична відповідальність розглядається як обов'язок осіб регламентованих відповідними нормами права нести несприятливі для себе наслідки, в разі вчинення ними правопорушення [2, с. 302]. При чому вид і міра таких наслідків визначається компетентними особами після об'єктивного розгляду кожної справи. Проте обидва варіанти понять «юридична відповідальність» висвітлюють її однобічно, адже як зазначалось вище юридичну відповідальність можна розглядати з точки зору негативного та позитивного аспектів. Цікавою є думка Л. І. Каленіченко з приводу позитивної юридичної відповідальності про те, що спроби її нівелювання «з одного боку, є не логічним, а з іншого, – вносить теоретичну плутанину в наукові кола» [7, с. 30]. Погоджуючись із наведеним і приймаючи це до уваги в контексті дослідження відповідальності публічних службовців за порушення встановлених правових обмежень, вважаємо правильним зосередитись лише на негативному аспекті. Зміст негативної юридичної відповідальності розкривається не тільки в її дефініціях, а і в інших характеристиках як от цілі (досягнення бажаного соціального ефекту справедливості [1, с. 384–385]) чи функції (регулятивна, профілактична, охоронна, каральна, компенсаційна, виховна [3, с. 249]).

Юридична відповідальність тісно пов'язана з правопорушенням, тобто порушенням [2, с. 301] особою норм чинного законодавства, без якого перша не може настати. Іншими словами вчинення правопорушення – є (фактичною) підставою для настання юридичної відповідальності, проте не єдиною. Більшість науковців (М. І. Козюбра [2, с. 304], М. В. Цвік, О. В. Петришин [1, с. 377]) переконані, що підставами настання юридичної відповідальності, окрім фактичною, є ще дві: нормативна (наявність у чинному законодавстві норм які вказують на протиправність того чи іншого діяння) та процесуальна (рішення, винесеного уповноваженою особою, де зазначено вид і міру «покарання»).

Правові обмеження, що встановлюються під час проходження публічною служби, мають легальне закріплення в формі певних правил поведінки, внаслідок порушення яких публічні службовці можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності. В такому контексті порушення встановлених правових обмежень публічними службовцями є фактичною підставою притягнення їх до відповідальності. Проте наявності лише фактичної підстави недостатньо. Важливо, що б таке порушення правових обмежень публічними службовцями було закріплено в нормах деліктного законодавства як правопорушення, тобто протиправна поведінка особи, що буде вказувати на наявність нормативної підстави настання юридичної відповідальності. Ще однією підставою є процесуальна, яка означає те, що для притягнення публічного службовця до відповідальності необхідна наявність певного письмового рішення винесеного компетентною особою.

Продовжуючи дослідження, варто навести тезу Л. О. Волошиної про те, що «конституційна відповідальність, яка має політико-правовий характер, не може бути безпосередньо застосована до адвокатів у зв'язку з відсутністю відповідного механізму притягнення до даного виду відповідальності вказаного суб'єкта, видами юридичної відповідальності адвокатів є: 1) дисциплінарна відповідальність; 2) цивільно-правова відповідальність; 3) адміністративна відповідальність та 4) кримінальна відповідальність». [8, с. 131]. Вважаємо, що наведене стосується і публічних службовців у разі порушення ними обмежень, що встановлюються під час проходження служби. Тому, що подібні правопорушення не є підставою для імпічменту глави держави, відставки уряду тощо. На підставі зазначеного можна стверджувати, що відповідальність публічні службовці в разі порушення встановлених правових обмежень можуть бути притягнені до кримінальної, адміністративної, цивільної та дисциплінарної відповідальності. Поділяючи думку Н. А. Загребельної з приводу того, що «юридична відповідальність як система відповідних відносин не може існувати поза нормативним регулюванням, а відповідно, має бути відображена в джерелах права» [9, с. 71], вважаємо доцільним дослідити кожний із вказаних видів юридичної відповідальності більш детально.

Кримінальна відповідальність публічних службовців, на думку М. І. Зубрицького, має наступні особливості: настає в разі вчинення державним службовцем правопорушення; підставою настання даного виду відповідальності є невиконання чи неналежне виконання покладених на особу повноважень, у тому числі зловживання ними та/або їх перевищення; окрім загальних до особи можуть бути застосовані й спеціальні санкції (позбавлення спеціального рангу, обмеження права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю); у нормах Кримінального кодексу України (далі – КК України) не міститься категорія державного службовця, а застосовується більш широкий термін – службова особа [10, с. 9]. Він також пропонує поділити службові злочини на дві групи: 1) загальні (статті 366, 266-1, 367, 364, 364-1, 365, 365-2, 368, 368-2, 369-2 КК України); 2) спеціальні (статті 137, 211, 238, 132, 162, ч. 3 ст. 141, ч. 2 ст. 191, ч. 3 ст. 206, ст.ст. 210, 351 КК України) [11, с. 287]. Розглядаючи державного службовця як спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, з чим важко не погодитись, М. І. Довбань також наголошує на наявності в кримінальному законодавстві лише категорії службової особи та пропонує відносити до них осіб, які: «постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування; постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, місцевого самоврядування, на державних, комунальних підприємствах, в установах, організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням» [12, с. 127]. Це вказує на те, що не всі правопорушення, які пов'язані з виконанням особою своїх службових обов'язків, а також суб'єктом, яких є така службова особа можна віднести до порушень публічними службовцями встановлених правових обмежень.

Значна частина обмежень для публічних службовців передбачена антикорупційним законодавством, тому насамперед слід звернутись до примітки ст. 45 КК України, де подібні правопорушення поділено на два види: корупційні кримінальні правопорушення, а також кримінальними правопорушеннями,

пов'язаними з корупцією. Останні закріплені в нормах статей 366-2, 366-3 КК України та стосуються процедури декларування, в зв'язку з чим їх не можна відносити до кримінальних правопорушень, які наступають, внаслідок порушення публічними службовцями правових обмежень, адже декларування є обов'язком.

Натомість, корупційні кримінальні правопорушення закріплені в наступних статтях КК України: 191, 210; 262, 308, 312, 313, 320, 354; 357, 364; 364-1; 365-2; 368; 368-3; 368-4; 369, 369-2; 410; [13]. Рішення про винуватість публічного службовця, згідно з приписами ст. 33 та ч. 1 ст. 33-1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [14] приймають у: першій інстанції – місцеві загальні суди чи Вищий антикорупційний суд (далі – ВАКС), за умови наявності одного з пунктів 1-3 ч. 5 ст. 216 цього кодексу; апеляційній інстанції – апеляційні суди або Апеляційна палата ВАКС за наявності аналогічних умов, а також Верховний суд України (далі – ВС України) – у касаційній інстанції. Відповідне рішення за яким публічного службовця може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за вчинення корупційного кримінального правопорушення може передбачати призначення основних (штраф, виправні та громадські роботи, арешт, обмеження та позбавлення волі) і додаткових (позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, конфіскація майна) покарань.

Адміністративна відповідальність настає у випадку вчинення адміністративних правопорушень, передбачених адміністративно-деліктним законодавством, зокрема наступними статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП): 53-2, 91-4, 96-1, 164-12, 172-4, 172-5, 172-6, 172-7, 172-8, 172-9, 212-2, 212-3 [15]. Примітним є те, що всі вказані адміністративні правопорушення передбачають або перевищення, або невиконання, або неналежне виконання особою своїх повноважень. При чому як і в КК України законодавець у КУпАП використовує термін посадова особа (ст. 14) позначаючи одного зі спеціальних суб'єктів адміністративного делікту. Зазначене, на думку деяких вчених (А. О. Надежденко, Д. В. Оробченко, В. С. Надежденко) вказує на «фактичну відсутність в чинному КпАП Укра-

їни повноцінного самостійного інституту адміністративної відповідальності державних службовців» [16]. І з цим важко не погодитись, адже не всі з перелічених адміністративних проступків стосуються порушення обмежень публічними службовцями, встановлені антикорупційним законодавством. Натомість до останніх, на нашу думку правильним буде віднести лише правопорушення пов'язані з корупцією, передбачені статтями: 172-4; 172-5; 172-6; 172-7; 172-8; 172-9 КУпАП [15]. Ця категорія справ підвідомча у: першій інстанції – місцевим судам, другій інстанції – апеляційним судам, а також в окремих випадках, передбачених Главою 24-1 КУпАП, – ВС України [15]. За результатами провадження в справі про адміністративне правопорушення та у випадку встановлення вини особи у вчиненні адміністративного правопорушення пов'язаного з корупцією о публічного службовця можуть бути застосовані такі види стягнень: штраф; конфіскація отриманого доходу, винагороди чи подарунка; позбавлення спеціального права, а саме права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на чітко визначений строк. Згідно з ч. 1 ст. 65 Закону України «Про державну службу» дисциплінарна відповідальність для державного службовця настає за вчинення дисциплінарного проступку – «протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення» [17].

Замість цивільно-правової відповідальності в теорії права все частіше говориться саме про матеріальну відповідальність публічних службовців, яка може наставати одночасно, разом із іншими видами юридичної відповідальності. Між тим, матеріальна відповідальність є різновидом цивільно-правової відповідальності, яка може бути реалізована в ще одній формі – відшкодуванні моральної шкоди. На чому прямо наголошено в п. 3 ч. 2 ст. 11 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Так, майнова чи матеріальна шкода може бути відшкодована публічним службовцем у випадку завдання: реальних збитків, у разі пошкодження та/або знищення речі, а також

супутніх витрат необхідних для відновлення порушеного права; упущеної вигоди, в такому раз збиткам є та вигода, яку особа могла б отримати, якщо б її право не було порушено (ст. 22 ЦК України [18]).

Висновки. Таким чином, відповідальність публічних службовців за порушення встановлених правових обмежень характеризується наступними ознаками.

1. За порушення встановлених правових обмежень до публічних службовців застосовується (негативна) юридична відповідальність, а саме наступні її види: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна та цивільно-правова.

2. Публічні службовці можуть бути притягнені до юридичної відповідальності за умови одночасної наявності таких підстав: а) фактичної, тобто порушенні встановлених правових обмежень, внаслідок невиконання чи неналежного виконання своїх службових обов'язків; б) нормативної (вказівка в чинному законодавстві норм, які встановлюють відповідальність за порушення відповідних обмежень); в) процесуальна – наявність рішення компетентного органу про притягнення особи до відповідальності (місцевого загального та апеляційного судів, ВАКС його Апеляційної палати, ВС України, а також керівником органу, де працює публічний службовець у випадку дисциплінарного провадження).

3. Така процедура регулюються нормами законів (КК України, КПК України, КУпАП, Кодексом законів про працю України, ЦК України, Закон України «Про державну службу») і спеціальних профільних підзаконних нормативно-правових актів щодо притягнення до юридичної відповідальності окремих категорій публічних службовців (Закони України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», «Про судоустрій і статус суддів», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» тощо).

4. Кримінальна відповідальність у разі порушення публічним службовцем встановленого для них обмежень настає за вчинення корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією.

5. Адміністративна відповідальність настає у випадку порушення публічним службовцем обмежень встановлених антикорупційним законодавством – вчиненням правопорушення пов'язаного з корупцією.

6. Дисциплінарна відповідальність настає незалежно від інших видів юридичної відповідальності, за вчинення дисциплінарного проступку, зокрема порушення загально визначених етичних норм поведінки та спеціальних обмежень, передбачених у профільних нормативно-правових актах, які регламентують проходження служби, окремими категоріями публічних службовців (поліцейськими, суддями, прокурорами, детективами і т. д.).

7. Публічний службовець може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності, у випадку якщо порушення ним відповідних обмежень завдало матеріальної чи моральної шкоди третім особам.

8. Притягнення до юридичної відповідальності публічного службовця за порушення ним встановлених обмежень може здійснюватися в межах конкретних процедур: кримінального провадження; провадження в справі про адміністративне правопорушення; судового провадження; дисциплінарного провадження (службового розслідування чи службової перевірки, яка здійснюється колегіальним органом – спеціальною комісією).

9. Наслідком притягнення публічного службовця до юридичної відповідальності є настання на нього негативних наслідків (застосування стягнень або покарань) у формі: арешту; виправних і громадських робіт; конфіскації майна, зокрема отриманого доходу, винагороди чи подарунка; обмеження та позбавлення волі; позбавлення спеціального права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; штрафу.

Отже, притягнення до юридичної відповідальності публічних службовців за порушення встановлених правових обмежень є одним із заходів забезпечення дотримання ними правових обмежень. За таких умов важливо не тільки об'єктивно дослідити всі обставини та встановити наявність або відсутність вини особи, не менш важливим з точки зору права залишається забезпечити повний спектр прав публічних службовців у подібних процедурах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.]; за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Загальна теорія права: підручник / М. І. Козюбра, С. П. Погребняк, О. В. Цельєв [та ін.]; за заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.
3. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць [та ін.]; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
4. Олійник А. Ю. Поняття та структура механізму забезпечення конституційної свободи особи на міжнародному та регіональному рівнях. *Право України*. 2004. № 12. С. 37–41.
5. Теорія держави і права: підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій [та ін.]; за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
6. Великий енциклопедичний юридичний словник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К., 2007. 992 с.
7. Каленіченко Л. І. Сучасне розуміння сутності юридичної відповідальності в правовій думці. *Право і Безпека*. 2015. № 3. С. 26–31.
8. Волошина Л. О. Поняття та види юридичної відповідальності адвоката. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 129–135.
9. Загребельна Н. А. Юридична відповідальність з позиції справедливості та дієвості: сучасні реалії та поняття. *Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1. Issue 4. pp. 63-73. DOI: 10.15804/CPLS.20224.07.
10. Зубрицький М. І. Проблеми юридичної відповідальності державних службовців у трудовому праві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2019. 43 с.
11. Зубрицький Н. І. Кримінальна відповідальність державних службовців. *Науковий Вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 4. С. 284–288.
12. Довбань І. М. Державний службовець як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 45. С. 125–128. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.45.27>.
13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
16. Надежденко А. О., Оробченко Д. В., Надежденко В. С. Сутність адміністративної відповідальності державних службовців. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 11. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.11.33.
17. Про державну службу: закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
18. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-28>

Бистрик Д. С.,

*аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права
<https://orcid.org/0009-0006-1066-5753>*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ: НОРМАТИВНО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

CHARACTERISTICS OF THE JUDICIARY OF UKRAINE: REGULATORY AND ORGANIZATIONAL ASPECT

У статті розглянуто питання важливості формування національної судової системи в Україні, що відповідає принципам незалежності, доступності та демократії, а також високим стандартам судуоустрою країн Європи. Підкреслено актуальність дослідження питань судової системи та організації судів для успішного розвитку судової гілки влади. Зокрема, розглянуто ключові завдання правової політики, спрямовані на підвищення ефективності правосуддя та забезпечення справедливого судочинства відповідно до концепції правової держави, основні принципи поділу державної влади та роль судової влади в цій системі, що є важливими аспектами для розуміння сучасного конституційного права в Україні. Досліджено різні доктринальні підходи до визначення поняття судової влади в Україні, відзначаючи його відсутність у Конституції та нормативно-правовому полі. Висвітлюється позиція деяких дослідників, які критикують зв'язок між судовою владою та правосуддям. Розглянуто основні функції судової влади в Україні в контексті конституційних принципів та потреб суспільства, а саме три ключові функції судової влади: правосуддя, охорону прав та контроль, включаючи контроль за законністю дій і рішень інших гілок влади. Зокрема, уточнено роль Конституційного Суду України у забезпеченні конституційності законів та дій державних органів. Також аналізується судова реформа 2016 року та її недоліки, зокрема у контексті боротьби з корупцією в судовій системі. Зазначається важливість реформування судової системи для досягнення європейських стандартів та відповідності рекомендаціям Європейської Комісії з метою наближення до членства України в Європейському Союзі. Підкреслено, що лише справедливий суд може забезпечити захист вітчизняного бізнесу та залучення іноземних інвестицій для розвитку країни. Зазначається, що вирішення організаційно-правових проблем, пов'язаних з реформуванням судової системи, стане ключовим кроком на шляху України до євроінтеграції. Важливість цього процесу підкреслюється як для сталого функціонування держави, так і для її імплементації європейських стандартів у сферах демократії, верховенства права та прав людини. У статті також розглядається проблема судової корупції як серйозної загрози для судової влади, що потребує комплексної політики протидії з боку держави, суспільства та судової системи. Визначено необхідність подальшого дослідження проблем унормування та регулювання судової системи України з метою створення ефективної та відповідної європейським стандартам судової системи.

Ключові слова: *судова влада, гілка влади, Конституція України, поділ влади, судова система, правосуддя, судова реформа, євроінтеграційні процеси, суд, суддя, корупція.*

The article considers the importance of forming a national judicial system in Ukraine that meets the principles of independence, accessibility, and democracy, as well as the high standards of the judicial system of European countries. The relevance of the study of the judicial system issues and the organization of courts for the successful development of the judicial branch of government is emphasized. In particular, the key tasks of legal policy aimed at increasing the efficiency of justice and ensuring a fair trial in accordance with the concept of the rule of law, the main principles of the division of state power and the role of the judiciary in this system, which are important aspects for understanding modern constitutional law in Ukraine, are considered. Various approaches to the definition of the concept of judicial power in Ukraine were studied, noting its absence in the Constitution and regulatory legal field. The position of some researchers who criticize the connection between the judiciary and justice is highlighted. The article examines the main functions of the judiciary in Ukraine in the context of constitutional principles and the needs of society. Three key functions of the judiciary are considered: justice, protection of rights and control, including control over the legal actions and decisions

of other branches of government. In particular, the role of the Constitutional Court of Ukraine in ensuring the constitutionality of laws and actions of state bodies has been clarified. The judicial reform of 2016 and its shortcomings are also analyzed, particularly in the context of the fight against corruption in the judicial system. The importance of reforming the judicial system in order to achieve European standards and compliance with the recommendations of the European Commission with the aim of approaching Ukraine's membership in the European Union is noted. It is emphasized that only a fair court can ensure the protection of domestic business and the attraction of foreign investments for the development of the country. It is noted that solving organizational and legal problems related to reforming the judicial system will be a key step on Ukraine's path to European integration. The importance of this process is emphasized both for the sustainable functioning of the state and for its implementation of European standards in the spheres of democracy, rule of law and human rights. The article also examines the problem of judicial corruption as a serious threat to the judiciary, which requires a comprehensive policy of counteraction by the state, society and the judicial system. In the conclusion, the need for further research of the problems of normalization and regulation of the judicial system of Ukraine with the aim of creating an effective judicial system that meets European standards, is outlined.

Key words: *judicial power, branch of power, Constitution of Ukraine, separation of powers, judicial system, justice, judicial reform, European integration processes, court, judge, corruption.*

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку нашої держави надзвичайно важливим є формування національної судової системи, що відповідає принципам незалежності, доступності та демократії. Ця система повинна бути адаптована до потреб правової держави та відповідати високим стандартам судоустрою європейських країн. Забезпечення ефективності судової реформи, її нормативне врегулювання та організація стають важливим завданням, для якого необхідне наукове обґрунтування. У зв'язку з цим дослідження питань судової системи та організації судів залишається актуальним і необхідним для успішного розвитку судової гілки влади в Україні.

Ключовим завданням правової політики України наразі є пошук шляхів підвищення ефективності правосуддя з метою забезпечення справедливого судочинства як невід'ємного явища правової дійсності цивілізованих держав та основи вітчизняної юриспруденції. Справедливий закон є втіленням ідеї рівної для всіх свободи – робити все, що не обмежує свободи інших і не завдає шкоди, а також те, що не заборонено законом. Ідея справедливості реалізується насамперед через нормативне закріплення права на справедливий судовий розгляд. Це право встановлене як на національному, так і на міжнародному рівнях. Зважаючи на близькість понять «право» і «правосуддя», у процесі розгляду судової справи мають місце пошуки права, а результат цього розгляду втілюється у конкретному рішенні суду. При цьому відповідно до чинного законодавства суду надані всі необхідні повноваження приймати рішення на підставі принципу верховенства права: можли-

вість застосування аналогії права і закону; пряме застосування належним чином ратифікованих Україною міжнародних договорів, у тому числі рішень Європейського суду з прав людини; визнання пріоритетності прав і свобод особи; повноваження зі скасування неправомірних актів органів законодавчої і виконавчої влади, надані Конституційному Суду України та адміністративним судам [1, с. 60].

Стаття 6 Конституції України закріпила поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Так, органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [2].

У своєму рішенні Конституційний Суд України висловив думку про те, що «поділ державної влади є структурною диференціацією трьох рівнозначних основних функцій держави: законодавчої, виконавчої, судової. Він відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їх повноважень, а й їх взаємодію, систему взаємних стримувань та противаг, які мають на меті забезпечення їх співробітництва як єдиної державної влади. Принцип поділу державної влади набуває сенсу лише за тієї умови, коли всі органи державної влади діють у межах єдиного правового поля» [3].

На сьогоднішній день в Україні існують різноманітні інститути конституційного права, серед яких можна відзначити основні: основи конституційного ладу, правовий статус особи та громадянина, форми безпосередньої демократії, парламентаризм, главу держави, виконавчу владу, судову владу, конституційну

юстицію, прокуратуру, територіальний устрій, місцеве самоврядування та ін. Зокрема, судова влада посідає важливе місце серед цих інститутів. Проте, на сьогоднішній день вона залишається досить мало вивченим аспектом конституційного права, потребуючи додаткового дослідження та аналізу.

З аналізу положень Основного Закону варто звернути увагу на пункт 14 статті 92, який вказує на те, що виключно законами України визначаються зокрема: судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; засади організації та діяльності адвокатури [2].

Наступними важливими положеннями Конституції, які безпосередньо стосуються судової влади є приписи Розділу VIII «Правосуддя», які на основоположному рівні закріплюють систему судоустрою України та її принципи, юрисдикцію судів, гарантію незалежності і недоторканності судді, статус суддів та основні засади судочинства, статус та функції Вищої ради правосуддя.

Спеціальним законом, у розумінні статті 92 Конституції, є Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [4]. Вважаємо, що цікаво порівняти норми частини 1 статті 1 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», яка вказує на те, що «судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом», та частину 1 статті 124 Конституції України, відповідно до якої «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди». Таким чином, можна припустити, що законодавець ототожнює поняття «правосуддя» та «судова влада».

Необхідно зазначити, що у Розділі VIII Конституції сама по собі «судова влада» або «гілка судової влади» не згадується. Як зазначає М.М. Стефанчук, чинне законодавство України не містить нормативно-правового визначення таких дефініцій як «судоустрій», «судова влада», «судова система», «правосуддя», «система правосуддя», однак активно оперує ними, здійснюючи правове регулювання відносин у сфері судоустрою та статусу суддів [5, с. 276].

У науці відсутній єдиний підхід до визначення поняття «судова влада». У юридичній

літературі пропонується виділяти три підходи щодо розуміння судової влади: перший представляють дослідники, які є прихильниками інституційного або організаційного підходу, який пов'язаний з характеристикою судової системи, принципами її організації, та визначають судову владу як сукупність судових органів і установ, що здійснюють правосуддя. Другий підхід отримав назву функціонального, адже його прихильники схильні ототожнювати судову владу з її функцією – правосуддям. За ним судова влада уявляється як сукупність повноважень суду зі здійснення правосуддя, тобто діяльність суду з розгляду та вирішення справ у визначеній законом процесуальній формі. Третій підхід - організаційно-функціональний (змішаний) - є комбінуванням двох попередніх і визначає судову владу як систему створених згідно з законом судових органів, наділених виключними повноваженнями з розгляду та вирішення у визначеній законом процесуальній формі юридично значимих справ, що мають юридичні наслідки [6, с. 23–24]

Функціональний підхід у науковій спільноті піддається значній критиці, зокрема І.С. Гриценко та М.А. Погорецький вважають, що ототожнення понять «судова влада» та «правосуддя» негативно позначається на розумінні судової влади як однієї із гілок влади в Україні, на розробці теоретичних засад функціонування судової системи України, а також на практичній діяльності правозастосовних органів [7, с. 23].

Варто приділити увагу праці В.В. Городовенкова, який детально аналізує положення Основного Закону досліджував інституційну незалежність судової влади. Так, він зазначив, що інституційна незалежність судової влади імпліцитно втілена на рівні тексту Конституції України у вигляді, зокрема, здійснення державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6); визнання та дії в Україні принципу верховенства права, принципу верховенства Конституції України (частини перша, друга статті 8); гарантування права кожному на судовий захист (частини перша, друга статті 55); здійснення правосуддя виключно судами та поширення їхньої юрисдикції на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення (частини перша, третя

статті 124); заборони впливу на суддю у будь-який спосіб та притягнення його до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку, безстроковості перебування судді на посаді та вичерпного переліку конституційних підстав для звільнення судді з посади й припинення його повноважень (частини друга, четверта, п'ята, шоста статті 126); здійснення правосуддя незалежним суддею, який керується верховенством права (частина перша статті 129). Також зі статей 128, 129, 130, 130, 131 Основного Закону України вбачається, що інституційна незалежність судової влади гарантується визначеними на конституційному рівні незалежною процедурою призначення судді на посаду, обов'язковістю судового рішення, забезпеченням належного матеріального утримання суддів та фінансуванням судової системи, незалежними механізмами добору суддів та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності, самостійністю суддівського самоврядування та врядування. Ці всі конституційні приписи адресовані насамперед законодавчій та виконавчій гілкам влади, які мають на їх основі здійснювати виважену політику щодо судової влади [8, с. 86].

За результатами проведеного аналізу основних підходів до розуміння судової влади та її співвідношення із законодавчою та виконавчою владами в контексті поділу влади, О.Є. Проць запропонував таке узагальнене визначення: *судова влада – це одна із трьох легальних і легітимних гілок державної влади, що функціонують на паритетних засадах у демократичній державі, яка надає громадянському суспільству публічні послуги щодо розв'язання юридичних спорів шляхом здійснення правосуддя незалежними і безсторонніми судами на основі принципу верховенства права* [9, с. 4].

Конституційні основи правосуддя мають пряме відношення до проблеми його ефективності. Певній критиці ефективність судової системи України піддають О.А. Придачук та Д.М. Белов, вказуючи на те, що в конституційних цілях судочинства знаходять відображення основні та об'єктивно існуючі потреби та інтереси суспільства в рівній для всіх і оптимальній процедурі розгляду та вирішення судових справ. Від ступеня практичної реалі-

зації цих цілей залежить і рівень ефективності судової діяльності по здійсненню правосуддя. Конституція України закріплює пріоритетну конституційну мету правосуддя – захист прав і свобод людини і громадянина. Крім того, в нашій державі рівним чином захищаються всі форми власності, а зацікавлені особи незалежно від того, є вони фізичними або юридичними особами, мають рівні процесуальні можливості для відстоювання своїх суб'єктивних прав і законних інтересів. Чинне законодавство України встановлює єдність судової системи нашої країни, але фактично це питання не так очевидне через існування організаційно самостійних і процесуально незалежних одна від одної систем судів загальної юрисдикції, господарських та адміністративних судів, а також Конституційного суду України. Однак, загальний обов'язок судів щодо захисту прав і свобод людини і громадянина виступає як основна конституційна мета правосуддя – об'єднує всі ланки судової влади за їх суспільним призначенням в системі органів державної влади [10, с. 539]

На основі вивчення та узагальнення наукових праць українських вчених В.М. Кравчук виділив такі основні функції судової влади України:

1) функція правосуддя, яка здійснюється лише судами і є прерогативою суду відповідно до ст. 124 Конституції України (дана функція передбачає захист, відновлення прав захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави);

2) охоронна функція (передбачає охорону прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави);

3) контрольна функція: а) контроль за іншими гілками влади (Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України. Закони та інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність); б) контроль за законністю й обґрунтованістю рішень і дій державних органів, посадових та службових осіб у разі їх

оскарження до суду; в) контроль за законністю та обґрунтованістю арештів та проведення дій, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і свобод людини та громадянина, передбачених статтями 29, 30, 31 Конституції України [11, с. 45].

Успішний розвиток України на шляху до євроінтеграції потребує втілення цінностей і норм Європейського Союзу, виконання пакета рекомендацій Європейської Комісії (ЄК) та успішне проведення необхідних реформ, передбачених в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [12].

У 2016 році відбулася комплексна судова реформа в Україні, яка охопила широкий спектр питань, включаючи організацію судової влади, автономію судів, структуру та функціонування судів, правила призначення та діяльність суддів, а також їхню відповідальність за неправомірну поведінку. Реформа включала проведення конкурсів на заміщення вакантних посад суддів, кваліфікаційне оцінювання суддів та створення нових судових інституцій. Зокрема, були створені Вищий антикорупційний суд, Вищий суд з питань інтелектуальної власності, а також Етична рада. Реорганізовано Вищу раду юстиції у Вищу раду правосуддя за принципом квот, що забезпечило її незалежність. Зміни в законодавстві позбавили Верховну Раду впливу на призначення та звільнення суддів.

Однак, через корупцію судова реформа 2016 року не була повністю реалізована. Поштовхом до подальшого реформування судової влади в Україні стало те, що 23 червня 2022 року Європейська Рада офіційно надала Україні статус кандидата на членство в ЄС. Відповідно до такого статусу ЄК висунула рекомендації та вимоги Україні, які потрібно першочергово виконати на шляху до членства України в ЄС. Однією з головних вимог ЄК до України як кандидата на вступ до ЄС є реформування судової системи з метою удосконалення організаційних та нормативних засад функціонування системи судової влади. З огляду на те, що судова реформа є однією з найбільш актуальних і складних проблем в Україні, видається актуальною систематизація та аналіз змісту організаційно-правових проблем судової реформи в Україні з погляду на членство в ЄС. Так, із семи вимог, які ЄК висунула до Укра-

їни, дві стосуються судової системи, зокрема: 1) прийняти та імплементувати законодавство про процес добору суддів Конституційного Суду України (КСУ), включаючи процес попереднього відбору на основі здійснення оцінки доброчесності та професійних здібностей суддів відповідно до рекомендацій Венеціанської комісії; 2) завершити Етичною радою перевірку доброчесності кандидатів у члени ВРП та відбір кандидатів для створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ).

З цією метою створено Дорадчу групу експертів для прозорого та чіткого відбору кандидатів на посаду КСУ та впровадження реформи КСУ. Реформа КСУ передбачає конкурсний відбір суддів КСУ. Тому 27 липня 2023 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України» № 3277-IX [13] з метою реалізації першої вимоги ЄК щодо реформи судової влади. Згідно із законодавчими змінами відбір кандидатів на посаду судді КСУ має здійснюватися за допомогою спеціально створеного допоміжного органу – Дорадчої групи експертів.

Доцільно зазначити, що судова реформа є однією з найскладніших та найамбітніших вимог ЄС, де Україна має продемонструвати помітний прогрес, тому що лише країни зі справедливим судом можуть розраховувати як на захист вітчизняного бізнесу, так і на іноземні інвестиції для реконструкції та розвитку країни. Розв'язання організаційно-правових проблем, висвітлених у контексті реформування судової системи України, стане важливим кроком на шляху нашої країни до євроінтеграції. Успішність таких дій, як зазначає Н.П. Демчик, залежатиме від якості розробки, швидкості прийняття та комплексного впровадження нових нормативних конструкцій у правову систему України. Це змінить правовий статус багатьох державних інституцій і впорядкує значну кількість процедур їх створення та діяльності. У підсумку це сприятиме прискоренню імплементації Україною стандартів ЄС у сферах забезпечення демократії, верховенства права та захисту прав людини та стане поштовхом до членства України у ЄС [14, с. 77].

Як зазначає О.В. Саленко, судова корупція є серйозним викликом і загрозою для судової влади, підриваючи суспільну довіру до неї та загрожуючи її легітимності. Відзначаючись специфікою та характером особливої небезпеки для сталого функціонування держави, судова корупція має безліч проявів (хабарництво, вимагання, кумівство тощо) і причин (структурних, економічних, політичних, соціальних, особистих). Тому всі дослідники солідарні у питанні необхідності послідовної та комплексної політики протидії та боротьби з судовою корупцією. В її реалізації повинні бути задіяні всі три ключові суб'єкти: держава, суспільство та судова система, від дій яких залежить легітимність судової влади в державі [15, с. 668–669].

У науковій літературі відзначається, що суспільна довіра до судової влади як конститутивна складова сучасного розуміння її легітимності передбачає наявність трьох складових:

довіру з боку держави, яка визнає винятковість повноважень судової влади, її необмежену юрисдикцію, оголошуючи поза законом діяльність особливих або надзвичайних судів, а також незалежність та самостійність судової влади як рівної та непідконтрольної законодавчій і виконавчій владі;

довіру з боку суспільства, яка формується на системному рівні та проявляється у переконанні в справедливості судової процедури, механізмах функціонування інститутів судової системи, а також визнанні та готовності підкоритися владним приписам суду, добровільно та сумлінно виконуючи його рішення;

довіру з боку судової системи, ключовим моментом якої є усвідомлення значимості представниками судової влади ввіреної

їм функції, соціальної ролі їх професії, їх готовність підкоритися необхідним обмеженням та вимогам, зумовленим реалізацією механізмів соціального контролю за судовою владою [16, с. 123–124].

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що проблематика, окреслена у статті, є ґрунтовно розробленою вітчизняними науковцями, та досі залишається основною в дискусійному полі конституціоналістів. З огляду на це варто зазначити, що судова система України через її стабільне реформування та стрімкий євроінтеграційний вектор, за останні роки, незважаючи на складну ситуацію в країні, обумовлену збройною агресією РФ проти України, зазнає потужних змін. Також було зазначено, що судова корупція є серйозним викликом для сталого функціонування держави, оскільки вона підриває довіру суспільства до судової системи та загрожуює її легітимності. Для боротьби з цим явищем необхідна послідовна та комплексна політика, яка включає в себе заходи з боку держави, суспільства та самої судової системи. Суспільна довіра до судової влади складається з трьох складових: довіри з боку держави, суспільства та самої судової системи. Вона передбачає визнання винятковості повноважень судової влади, її незалежності, справедливості судових процедур, а також готовності суспільства підкоритися судовим рішенням і усвідомлення представниками судової влади їхньої соціальної ролі та відповідальності. Вважаємо, що подальше дослідження основних проблем унормування та регулювання конституційного інституту судової влади України є вкрай важливим задля створення ефективної судової системи, яка буде відповідати високим європейським стандартам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гордовенко В. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд. *Слово Національної школи суддів України*. № 4 (5). 2013. С. 60–62.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Рішення Конституційного Суду України від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008 (справа про Регламент Верховної Ради України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text>
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
5. Стефанчук М. М. Судова реформа в Україні: визначеність категоріального апарату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. Вип. 77(2). 2023. С. 276–282.
6. Чорна С. З. Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 245 с.

7. Гриценко І. С., Погорецький М. А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. № 2. 2012. С. 23–27.
8. Городовенко В. В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. № 1. 2021. С. 81–92.
9. Проць О.Є. Судова лада у системі поділу влад: підходи до розуміння. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Том 34 (73) № 6. 2023. С. 1–6.
10. Придачук О.А., Белов Д.М. Місце та роль судової влади в системі органів державної влади: реалізація принципу народовладдя. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2023. С. 535–541.
11. Кравчук В. М. Інститут судової влади в системі конституційного права України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 12. С. 40–46.
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Україна, Європейський Союз, Євратом [...]; Угода, Список, Міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України : Закон України від 27.07.2023 № 3277-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20#Text>
14. Демчик Н.П. Судова реформа в умовах євроінтеграційних процесів. *Нове українське право*, Вип. 5. 2023. С. 73–78.
15. Хотинська-Нор О.З., Саленко О.В. Корупція як фактор делегітимації судової влади. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» № 1. 2024. С. 665–669.
16. Хотинська-Нор О.З. Легітимність як форма комунікації судової системи з громадянським суспільством. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 120–129.

Білінська Л. В.,
*викладач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»*

ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

REIMBURSEMENT OF COSTS FOR LEGAL ASSISTANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CURRENT ISSUES

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань, що виникають у зв'язку з відшкодуванням витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні.

Створення в Україні належної системи правової допомоги є однією з важливих гарантій як забезпечення права особи на судовий захист, так і елементом інструментарію ефективного правосуддя. Враховуючи значення кримінального провадження та його результатів для учасників такого процесу, останнім часто доводиться звертатися за професійною правничою допомогою, що часто вимагає витрачання чималих коштів. У зв'язку з цим важливого значення набуває питання про відшкодування витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні, при чому це може бути актуальним як для підозрюваного, обвинуваченого, так і для потерпілого, цивільного позивача та відповідача.

Автором проаналізовано співвідношення понять «правова допомога» та «правнича допомога» та наголошено на тому, що тепер не лише у Конституції України, але і у профільному Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вживається термін «правнича допомога», у зв'язку з чим аргументовано необхідність внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України і використання у ньому терміну «правнича допомога» замість «правова допомога».

Як правило, питання про відшкодування витрат на правову допомогу вирішується у вирокі суду, проте якщо розгляд справи у суді завершується не ухваленням вироку, а постановленням ухвали, то суд має вирішити питання про розподіл процесуальних витрат в ухвалі, якою закінчує розгляд справи.

Досліджено актуальну судову практику Верховного суду у частині вирішення питань, що стосуються відшкодування витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні.

Наголошено, що у випадку заявлення у кримінальному провадженні цивільного позову, питання про відшкодування цивільному позивачу понесених ним витрат на правову допомогу вирішується на основі загальних положень цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: адвокат, захисник, правова допомога, правнича допомога, кримінальне провадження, кримінальне судочинство, процесуальні витрати.

The article is devoted to the study of topical issues arising in connection with the reimbursement of costs for legal assistance in criminal proceedings.

The creation of an appropriate system of legal aid in Ukraine is one of the important guarantees of ensuring the individual's right to legal protection, as well as an element of the toolkit of effective justice. Considering the importance of criminal proceedings and its results for the participants of such a process, the latter often have to seek professional legal assistance, which often requires the expenditure of considerable funds. In this regard, the issue of reimbursement of costs for legal assistance in criminal proceedings becomes important, and this may be relevant both for the suspect, the accused, and for the victim, civil plaintiff and defendant.

The author analyzed the relationship between the concepts of "legal aid" and "legal aid" and emphasized that now not only the Constitution of Ukraine, but also the relevant Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy" uses the term "legal aid", in connection with which the need to make appropriate changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine and to use the term "legal aid" instead of "legal aid" is argued.

As a rule, the issue of reimbursement of legal aid costs is resolved in the court verdict, however, if the court proceedings end not with the adoption of a verdict, but with the issuance of a resolution, then the court must resolve the issue of the distribution of procedural costs in the resolution that ends the proceedings.

The current judicial practice of the Supreme Court in the part of solving issues related to the reimbursement of costs for legal assistance in criminal proceedings has been studied.

It is emphasized that in the case of filing a civil lawsuit in criminal proceedings, the issue of compensation to the civil plaintiff for legal aid expenses incurred by him is decided on the basis of the general provisions of civil procedural legislation.

Key words: lawyer, defender, legal aid, legal aid, criminal proceedings, criminal proceedings, procedural costs.

Вступ. Особам, які стають учасниками кримінального провадження і не мають юридичної освіти, нелегко самотійно розібратися з усіма тонкощами та нюансами таких процедур. Враховуючи значення кримінального провадження та його результатів для учасників такого процесу, останнім часто доводиться звертатися за професійною правничою допомогою, що часто вимагає витрачання чималих коштів. У зв'язку з цим важливого значення набуває питання про відшкодування витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні, при чому це може бути актуальним як для підозрюваного, обвинуваченого, так і для потерпілого, цивільного позивача та відповідача. Проблеми, пов'язані з відшкодуванням витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні, завжди перебувають у центрі уваги як академічної спільноти, так і практикуючих юристів. Питання щодо співмірності, справедливості та ефективності механізмів відшкодування особі витрат, які вона понесла у зв'язку із наданням їй правової допомоги у кримінальному провадженні, потребують глибокого аналізу та дослідження.

Стан дослідження. Актуальні проблеми розподілу процесуальних витрат у кримінальному провадженні досліджували такі науковці, як: В. Дрозд, Н. Дроздович, О. Капліна, В. Маляренко, В. Нор, Н. Поліщак, В. Тertiшник, С. Шаренко та інші. Разом з тим, актуальним залишається дослідження актуальних питань, що виникають у зв'язку з відшкодуванням витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні.

Метою статті є розкриття актуальних питань, що виникають у зв'язку з відшкодуванням витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Судово-правова реформа в Україні спрямована переважно на створення об'єктивного слідства, кваліфікованого сильного захисту та незалежного суду. Рівночасно, щоб ця триєдина формула правосуддя була практично життєвою, необхідні розроблення і створення сильного правового інструментарію правосуддя, який гарантував би досягнення об'єктивної істини в кожній справі [1, с. 124]. Створення в Україні належної системи правової допомоги є однією з важливих гарантій як забезпечення права особи на

судовий захист, так і елементом інструментарію ефективного правосуддя.

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. Це конституційне положення знайшло своє відображення у всіх процесуальних кодексах, у тому числі у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), де гарантування особі права на захист є напрочуд важливим. В цьому аспекті «професійність» правової допомоги в кримінальному процесі України забезпечується сукупністю закріплених у законі вимог, які висуваються до осіб, що можуть бути залучені до участі в кримінальному провадженні як захисник [2, с. 144]. Правовідносини між обвинуваченим та захисником виникають у зв'язку із їх реалізацією в ході публічного процесу – захисту від обвинувачення органів держави, тому остання також наділена певним обсягом обов'язків щодо забезпечення справедливості кримінального провадження і не вправі залишатися осторонь у випадках порушення балансу змагальності сторін захисту і обвинувачення під час здійснення такої діяльності [3, с. 180].

Одразу звертає на себе увагу розбіжність між термінами, що використовуються для позначення виду допомоги, що надається особі у кримінальному провадженні: у Конституції України мова йде про правничу допомогу (так само як і в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), Господарському процесуальному кодексі України та Кодексі адміністративного судочинства України), а в КПК України і надалі вживається поняття «правова допомога». У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до 2023 року також використовувався термін «правова допомога», проте Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» № 3022-ІХ від 10 квітня 2023 року, серед іншого, передбачено у тексті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» слова «правова допомога» у всіх відмінках замінити словами «правнича допомога» у відповідному відмінку.

Свого часу автори законопроекту про внесення змін до Конституції України, пропонуючи замінити у Основному Законі поняття

«правова допомога» на «правничу допомога» зазначали, що така заміна зумовлена насамперед стандартами української мови, які визначають, що прикметник, застосований для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу. Більш того, терміни правовий – правничий – правний – юридичний є родовидовими синонімами [4]. О. Крушніцька доходить висновку, що термін правничу допомога є найбільш вдалим і його потрібно трактувати як багатаспектну діяльність правників, спрямовану на забезпечення верховенства права та реалізації прав кожної людини, яка вступає в певні правовідносини, зміст якої становлять здійснення юридично визначених засобів, що включають юридичні консультації та роз'яснення прав і процедур їх реалізації, допомогу в складанні й поданні заяв, клопотань, скарг та інших юридичних документів, ініціювання та участі у проведенні процесуальних дій і належному фіксуванні їх перебігу і результатів, оцінку належності, достовірності та допустимості доказів, аналізу законності юридичних рішень, вжиття заходів щодо поновлення порушених прав, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням [5, с. 100].

Враховуючи, що тепер не лише у Конституції України, але і у профільному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вживається термін «правничу допомога», то видається не зовсім коректною відсутність відповідних змін у КПК України і використання там терміну «правова допомога», оскільки тепер складається ситуація, коли адвокат у кримінальному провадженні надає допомогу, яка не передбачена профільним законом.

Ст. 118 КПК України передбачає, що процесуальні витрати складаються із: 1) витрат на правову допомогу; 2) витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; 3) витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; 4) витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і докумен-

тів, виготовленням дублікатів і копій документів. Таким чином, витрати на правову допомогу є складовою процесуальних витрат, тому актуального значення набуває вирішення питання про відшкодування таких витрат учасникам кримінального провадження, які їх понесли.

У науковій літературі справедливо зазначається, що інститут процесуальних витрат має профілактично-виховне значення, адже кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, повинен усвідомлювати той факт, що його невідвратно чекає не тільки кримінальне покарання, але й виконання обов'язків щодо відшкодування процесуальних витрат, пов'язаних із веденням кримінального провадження [6, с. 307].

Н. Поліщак у своєму дисертаційному дослідженні справедливо зазначає, що питання матеріального забезпечення адвокатської діяльності є дуже важливим. Але виправданим є й те, що якість виконання захисником своїх обов'язків має залежати лише від рівня його фахової підготовки і сумлінного ставлення до своїх обов'язків та в жодному разі не повинна залежати від того, чи виступає він за угодою або за призначенням. Тож оплата юридичної допомоги, яка надається адвокатами, – одна з найбільш складних проблем адвокатської діяльності [7, с. 53].

Відповідно до ч. 1 ст. 126 КПК України суд вирішує питання щодо процесуальних витрат у вирокі суду або ухвалою. Як правило, дане питання вирішується у вирокі суду, проте якщо розгляд справи у суді завершується не ухваленням вироку, а постановленням ухвали, то суд має вирішити питання про розподіл процесуальних витрат в ухвалі, якою закінчує розгляд справи.

У висновку Великої Палати Верховного Суду, викладеному в постанові від 17 червня 2020 року (справа № 598/1781/17, провадження № 13-47кс20), зазначено, що КПК не обмежує процесуальної форми вирішення питання щодо розподілу процесуальних витрат, у тому числі витрат на правову допомогу, виключно обвинувальним вироком. Суд повинен вирішити питання про розподіл процесуальних витрат у будь-якому рішенні, яким завершується розгляд кримінального провадження по суті, у тому числі в ухвалі про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності [8].

О. Капліна та Н. Шаренко звертають увагу на те, що оскільки законодавець не передбачив можливості стягнення кримінальних процесуальних витрат у разі закриття кримінального провадження, зокрема, й у зв'язку закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, що ініціюється на стадії досудового розслідування (зважаючи на мету статті та проблемні практичні приклади, наведені вище), та враховуючи загальнодозвільний тип правового регулювання кримінального провадження, відповідно до якого органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України), кримінальні процесуальні витрати в цих випадках залишаються віднесеними на рахунок держави [9, с. 399].

Верховний Суд у своїй практиці вказує, що обов'язковим переліком документів на підтвердження відповідних витрат, незалежно від юрисдикції спору, є: договір про надання правової допомоги; розрахунок наданих послуг з їх детальним описом; документи, що свідчать про оплату гонорару та інших витрат, пов'язаних із наданням правової допомоги, оформлені у встановленому законом порядку (квитанція до прибуткового касового ордера, платіжне доручення з відміткою банку або інший банківський документ, касові чеки, тощо). Вищезазначене узгоджується з висновками, викладеними у постановках Верховного Суду (справи № 821/227/17, № 726/549/19, № 810/3806/18, № 199/3939/18-ц, № 466/9758/16-ц) та в постанові Великої Палати Верховного Суду (справа № 826/1216/16). Чинне кримінальне процесуальне законодавство України не встановлює чіткого переліку доказів, які необхідно надати суду на підтвердження понесених витрат на професійну правову допомогу, однак зобов'язує надати докази на підтвердження розміру процесуальних витрат, у тому числі на правову допомогу, що входить до предмета доказування у кримінальному провадженні ст. 91 КПК України. Вирішуючи питання про відшкодування витрат на професійну правову допомогу, суд має враховувати складність справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); час, витрачений адвокатом на виконання відповідних робіт

(надання послуг); обсяг наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; ціну позову та (або) значення справи для сторони (постанова КЦС ВС від 23 червня 2022 у справі 607/4341/20). При визначенні суми відшкодування суд має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану сторін (висновок ВП ВС викладений у постанові від 19 лютого 2020 року, справа № 755/9215/15-ц) [10].

КПК України детально не регламентує процедури заявлення витрат на правову допомогу, на відміну від ЦПК України, яким чітко передбачена, наприклад, необхідність заявлення орієнтовного розрахунку судових витрат, які сторона понесла або очікує понести у зв'язку з розглядом справи, у першій заяві по суті. Якщо у кримінальному провадженні заявляється цивільний позов, то тут суди застосовують правила щодо відшкодування витрат на правову допомогу, які встановлені ЦПК України.

Наприклад, вироком Диканського районного суду Полтавської області від 04 січня 2023 року в справі № 529/1153/22 Н. визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 246 Кримінального кодексу України (далі – КК України) та призначено покарання у виді позбавлення волі на строк 1 рік та на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 1 рік. Вказаним вироком також було задоволено цивільний позов потерпілого Державного підприємства «Л.» та стягнуто із Н. на користь потерпілого грошові кошти у розмірі 50 961,74 грн. у рахунок відшкодування матеріальної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. 26 квітня 2023 року представник потерпілого Державного підприємства «Л.» – адвокат С. звернувся до суду із клопотанням, в порядку п. 14 ч. 1 ст. 537, ст. 539 КПК України, в якому просив стягнути з Н. на користь потерпілого витрати на правову допомогу у сумі 4 207,00 грн, оскільки це питання не було вирішено вироком Диканського районного суду Полтавської області від 04 січня 2023 року. Відмовляючи у задоволенні даного клопотання, суд вказав наступне. З матеріалів справи вбачається, що до цивільного позову

потерпілого ДП «Л.» не було додано жодних доказів на підтвердження понесення потерпілим витрат на правову допомогу у зв'язку із розглядом кримінального провадження стосовно Н., у позові взагалі не було зазначено конкретного розміру понесених витрат на правову допомогу. До закінчення судових дебатів у вказаній кримінальній справі представником потерпілого не було подано доказів на підтвердження понесених потерпілим витрат на правову допомогу. Під час судових дебатів представник потерпілого ні особисто, ні шляхом подання письмової заяви не заявив клопотання щодо подання суду доказів на підтвердження понесення потерпілим витрат на правову допомогу протягом п'яти днів після ухвалення вироку. Керуючись ч. 5 ст. 128 КПК України, відповідно до якої цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами, встановленими ЦПК України, враховуючи те, що представником потерпілого в порушення вимог ст. 141 ЦПК України не було надано суду доказів на підтвердження понесення потерпілим витрат на правову допомогу ні під час подання цивільного позову в рамках кримінального провадження, ні до закінчення судових дебатів при розгляді кримінального провадження, не подано клопотання під час судових дебатів про надання відповідних доказів протягом п'яти днів після ухвален-

ня вироку, суд вважає за необхідне відмовити у повному обсязі у задоволенні клопотання представника потерпілого ДП «Л.» – адвоката С. про стягнення з Н. на користь потерпілого витрат на правову допомогу [11].

Таким чином, у випадку заявлення у кримінальному провадженні цивільного позову, питання про відшкодування цивільному позивачу понесених ним витрат на правову допомогу вирішується на основі загальних положень цивільного процесуального законодавства.

Висновки. Таким чином, створення в Україні належної системи правової допомоги є однією з важливих гарантій як забезпечення права особи на судовий захист, так і елементом інструментарію ефективного правосуддя. Оскільки не лише у Конституції України, але і у профільному Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вживається термін «правнича допомога», аргументовано необхідність внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України і використання у ньому терміну «правнича допомога» замість «правова допомога». У випадку заявлення у кримінальному провадженні цивільного позову, питання про відшкодування цивільному позивачу понесених ним витрат на правову допомогу вирішується на основі загальних положень цивільного процесуального законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Салманов О. В. Щодо процесуальних витрат в кримінальному судочинстві. *Шляхи удосконалення досудового розслідування: організаційно-правові аспекти* : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Харків, 24 жовтня 2019 р.). Харків, 2019. С. 123–126.
2. Волошанівська Т. Право на практичну та ефективну правову допомогу як складова частина права на захист у кримінальному провадженні. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Випуск 5 (27), жовтень 2017. С. 143–147.
3. Дроздович Н. Л. Критерії визнання ефективності / неефективності надання правової допомоги у кримінальному провадженні за даними судової практики Верховного Суду. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 179–188.
4. Пояснювальна записка до Проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57209&pf35401=373303> (дата звернення: 10.12.2023).
5. Крушніцька О. В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 98–102.
6. Дрозд В. Окремі аспекти регламентації інституту процесуальних витрат за Кримінально-процесуальним кодексом України 2012 року. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 304–308.
7. Поліщак Н. І. Процесуальні витрати у кримінальному провадженні України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України. Львів, 2017. 211 с.
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 червня 2020 року у справі № 598/1781/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977787> (дата звернення: 10.12.2023).

9. Капліна О. В., Шаренко С. Л. Проблеми розподілу процесуальних витрат при звільненні особи від кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Вип. 69. С. 391–401.

10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 07 вересня 2023 року у справі № 202/8301/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/113536396> (дата звернення: 10.12.2023).

11. Ухвала Диканського районного суду Полтавської області від 04 травня 2023 року в справі № 529/1153/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110754990> (дата звернення: 10.12.2023).

Bodunova O. M.,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Legal Linguistics
State Tax University
<https://orcid.org/0000-0001-9179-5985>*

Hrytsiuk I. V.,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Justice
State Tax University
<https://orcid.org/0000-0003-2253-4057>*

INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES: THE INTERNATIONAL DIMENSION

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ: МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР

The article examines the peculiarities of criminal offences investigation at the current stage of development of Ukraine and the world.

It is noted that in the modern legal system, evidence is becoming an increasingly important element in criminal proceedings, since its use reflects technological progress and development of society. However, Ukraine has not yet sufficiently developed the rules governing the use of evidence in criminal proceedings.

Clear and detailed rules on the collection, presentation and use of evidence are critical to ensuring a fair and efficient criminal justice system. Such rules should define what types of evidence are admissible, how their reliability can be verified, how they should be preserved and presented at trial, and how they can be used in the adjudication of cases.

The author establishes that the key areas of the State policy on investigation of criminal offences are: guaranteeing the independence of the information sphere of Ukraine; improving the State regulation of the information industry development through creation of legal and economic conditions for the development of national information infrastructure and resources, use of advanced technologies, filling the domestic and global information space with reliable information about Ukraine; active involvement of the media in preventing and combating criminal offences. Also, guaranteeing respect for the constitutional rights to freedom of speech, access to information, protection of personal data, prevention of unlawful interference in the activities of the media and journalists, prohibition of censorship, discrimination in the information sphere as well as persecution of journalists for political beliefs, professional duties and criticism; implementation of a set of measures to protect the national information space and counteract the monopolisation of the information sphere of Ukraine.

Key words: *criminal proceedings, criminal procedure, investigation, crime, criminal offence, European Court of Human Rights.*

У статті розглянуто особливості розслідування кримінальних правопорушень на сучасному етапі розвитку України та світу.

Зазначено, що в сучасній правовій системі докази стають все більш важливим елементом у кримінальному процесі, оскільки їх використання відображає технологічний прогрес і розвиток суспільства. Однак, в Україні ще не достатньо розроблені норми, які регулювали б використання доказів у кримінальному процесі.

Наявність чітких і детальних правил щодо збирання, представлення та використання доказів є критично важливою для забезпечення справедливого і ефективного кримінального судочинства. Такі правила повинні визначати, які види доказів є прийнятними, як їхню достовірність можна перевірити, як вони повинні бути збережені та представлені на судовому засіданні, і як їх можна використовувати в процесі вирішення справ.

Встановлено, що ключовими напрямками державної політики з питань розслідування кримінальних правопорушень є: гарантування незалежності інформаційної сфери України; удосконалення державного регулювання розвитку інформаційної галузі через створення правових та економічних умов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, використання передових технологій, заповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до запобігання та протидії корупції, зловживанням службовим становищем та іншим явищам, що становлять загрозу національній безпеці України. Також гарантування поваги конституційних прав на свободу слова, доступ до інформації, захист персональних даних, запобігання незаконному втручання в діяльність ЗМІ та журналістів, заборона цензури, дискримінації в інформаційній сфері та переслідування журналістів за полі-

тичні переконання, виконання професійних обов'язків та критику; проведення комплексу заходів для захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальний процес, розслідування, злочин, кримінальне правопорушення, Європейський суд з прав людини.

Statement of the problem. In the modern legal system, evidence is becoming an increasingly important element in criminal proceedings, as its use reflects technological progress and development of society. However, Ukraine has not yet sufficiently developed rules governing the use of evidence in criminal proceedings.

Clear and detailed rules on the collection, presentation and use of evidence are critical to ensuring a fair and efficient criminal justice system. Such rules should define what types of evidence are admissible, how their reliability can be verified, how they should be preserved and presented at trial, and how they can be used in the adjudication of cases.

In addition, it is important to ensure that the privacy and confidentiality of evidence, including electronic evidence, is protected and that it is not improperly obtained or manipulated.

The development and implementation of appropriate legislation to regulate the lawful receipt and use of evidence in criminal proceedings is an important task to ensure the efficiency and fairness of justice in Ukraine.

The state of the art of this issue. Investigation of criminal offences has been studied by M. Hutsaliuk, I. Kalancha, N. Luhina, O. Sirenko, A. Skrypnik, A. Stolitnyi, V. Khakhanovskiy and others.

The purpose of the article is to analyse and study the legislative sources and practice of application of criminal offences investigation, and to study foreign experience on this issue.

Outline of the main material. The detection, disclosure and investigation of «cross-border» criminal offences via the global Internet network face major challenges, including the distribution of traces in different territories and their temporary storage. The anonymity of Internet participants and the temporary nature of information make it difficult to establish the location of new criminal offences. Cooperation between operational units at various levels, including interaction with representatives of law enforcement agencies of other countries, plays an important role in increasing the efficiency of operational documentation of criminal offences in the field of information technology [1, p. 518–519].

To improve cooperation, the Convention provides for the establishment of a national authority under the Convention that will be available to provide immediate assistance in the investigation or prosecution of criminal offences involving computer systems and data or the collection of electronic evidence.

This assistance may include facilitating or, where permitted by domestic law and practice, directly carrying out the following activities

- a) providing technical advice;
- b) preservation of data pursuant to Articles 29 (Urgent preservation of stored computer data) and 30 (Urgent disclosure of stored data on the movement of information)
- c) collecting evidence, providing legal information and locating suspects in accordance with Article 35 [2].

The Convention establishes mandatory requirements for implementation in the legislation of the acceding countries:

- granting law enforcement agencies the authority to issue binding orders for urgent registration and further storage of computer data necessary for the detection of a criminal offence (part 1 of Article 16, Article 17);
- retention of data on information traffic by provider institutions for up to 90 days with the possibility of further extension of this period (part 2 of Article 16);
- imposing on entities that store computer data the obligation not to disclose the fact of conducting operational and investigative and procedural actions during the period determined by the legislation of the country (part 3 of Article 16, part 3 of Article 20, part 3 of Article 21) [2].

The issue of detecting criminal offences is a key one for the United Nations bodies and institutions. This problem is actively discussed within the framework of the General Assembly (A/RES 63/195), the Economic and Social Council (res. 2009/22), the Commission on Crime Prevention and Criminal Justice (doc. E/CN.15/2009/15) and the UN congresses on crime prevention and criminal justice. These bodies make decisions aimed at developing ways and means to address

this problem. A number of interstate legal acts also address these issues [3].

It is recognised that today cybercrime poses a threat not only to the national security of a particular country, but also threatens the entire humanity. That is why this aspect attracts great attention in many countries. After analysing the experience of police in several countries in combating cybercrime, it can be noted that this is achieved by giving additional functions to existing police units or creating special units. In many countries, such as Australia, Belgium, Canada, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, India, Malaysia, the Netherlands, Norway, Poland, Sweden, Switzerland, the United Kingdom, the United States and others, special police units are created to combat cybercrime. The main functions of these units include:

- Cyberspace monitoring to detect cybercrime, viruses and malware.
- Operational, investigative and intelligence activities to record the illegal activities of cybercriminals.
- Investigating cybercrime and providing support to other industry services and law enforcement agencies within its competence.
- Collecting, summarising and analysing information on cybercrime.
- Preventing cybercrime through cooperation with the public and the media.
- Training of police officers.
- Some special police units dealing with cybercrime (also called special units for combating criminal offences related to the use of information technology) perform additional tasks, including
 - Investigation of cybercrime.
 - Prevention and control of telecommunication services.
 - Expert analysis of evidence collected on electronic media.
 - Creation and updating of a relevant database on cybercrime.
 - Provision of services to banks to ensure the protection of clients' personal information, etc.

For example, in India, crime investigation units can engage professional hackers to solve crimes. It is important to note that during the investigation of cybercrime, much attention is paid to helping the victim recover damaged or lost information and taking all necessary measures to preserve evidence in the case [4, p. 193]. Moreover, in recent years,

several strategies have been introduced in different parts of the world to prevent crime in the field of information technology.

The European Union carries out coordination work to harmonise crime legislation in force in the territory of its member states. This work includes the adoption of a number of documents, in particular: Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council on certain legal aspects of information society services, including electronic commerce in the internal market; Council Framework Decision 2000/41/JHA on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment; Council Framework Decision 2004/68/JHA on combating sexual exploitation, etc. (paras. 20–21).

It is important to note that in order to improve the legal support for the investigation of criminal offences, it is necessary to study the positive experience of law enforcement agencies of other countries in this area. In particular, the Canadian police are actively fighting computer and telecommunications criminal offences. The Royal Canadian Mounted Police (federal police, RCMP) is responsible for investigating computer-related criminal offences and cooperates with other countries using data from the Canadian Police Information Centre. The unit's activities are aimed at investigating and detecting computer and telecommunications-related crimes. The Information Technology Protection Section ensures the security of federal government computer centres and the private sector, and provides advice and training on computer security. Employees of this unit assist police officers in investigating criminal offences related to computer systems. Given the speed of information transfer between terminals, there are about 2,500 access points in Canada, including 1,285 federal and provincial police stations. There are 1180 specialised RCMP units connected to the network to ensure efficient use of the system [5].

Undoubtedly, this area of police activity is extremely important, as the damage to the economy has already reached a significant level and some criminals are conducting organised activities on an international level. At the same time, it must be acknowledged that Canada's computer crime legislation needs to be improved. As the challenges faced by the police in the fight against computer crime are international in nature and not unique to Canada, they are actively working with other coun-

tries and Interpol to improve their legislation in this area. Investigating crimes is challenging, especially because of the time factor, as data can be transferred almost instantaneously and it is often difficult to find evidence of a violation of international law.

According to the RCMP, a large number of computer crimes are currently committed by minors under the age of twelve. According to the Criminal Code of Canada, in order to establish criminal liability, it is necessary to prove the unauthorised use of a computer system and the intent to cause harm. This approach requires a clear definition of the parameters of access to computer equipment to prevent violations. It is necessary to take into account data on individuals and access parameters with restrictions, as well as the possibility of employees «experimenting» with programmes. The Ministry of Justice or the relevant RCMP unit can provide expert advice on possible misconduct in this regard. It should be noted that the methodology for investigating unauthorised remote access to computer networks is technically complex and is a task for specialised police units. In connection with the threat of computer crime, its trends and impact on the global community, the UN regularly holds symposia on the prevention and suppression of computer crime. Experts point to software methods of protecting information in shared computer systems by improving the automatic control system as one of the ways.

The Economic Crime Department is working to reduce crimes related to the illegal use of telecommunications systems at the inter-provincial, national and international levels. The Information Centre provides assistance to police units.

Police activities to prevent and solve crime-related acts are also aimed at developing relations with various groups of society through the media, consultative meetings with members of the public, cooperation with government and administration, NGOs and individual citizens. Thus, the police are an important partner in the community of agencies that fight crime, including cybercrime, and ensure the observance of human rights and the protection of federal government computer centres and the private sector [5].

It should be emphasised that successful prevention of crime in the field of information technology requires effective and well-organised cooperation between law enforcement agencies of different coun-

tries, including cooperation within INTERPOL. We agree with the point of view of scholars such as V. V. Koriak and V. R. Slyvenko on the definition of interaction in law enforcement agencies as coordinated in time, methods and means of activity of units (or employees) that are not directly subordinate to each other, in order to achieve common goals and solve tasks.

Given the specifics of criminal offences in the field of information and communication technologies, the effectiveness of prompt documentation of these unlawful acts depends heavily on the cooperation of law enforcement agencies at all levels:

1. in terms of intra-agency cooperation – with other operational units of the cyber police, research and forensic centres and investigative units;

2. at the domestic level – with other law enforcement agencies of Ukraine, labour collectives, public organisations and the public;

3. at the international level – with law enforcement agencies of other countries. The main forms of cooperation between law enforcement agencies of Ukraine and law enforcement agencies of other countries are:

– exchange of operational information;

– providing legal assistance in criminal cases;

– travelling of members of investigative teams abroad to participate in investigative actions and operational activities;

– travelling for the exchange of operational information;

– Travelling abroad to participate in investigative and other activities within the framework of legal aid;

– travelling abroad to accompany wanted and detained persons;

– departure of employees of border guard and internal affairs departments of Ukraine to neighbouring regions of neighbouring countries in the framework of operational cases;

– arrival of law enforcement officers of foreign countries in Ukraine for investigative and operational activities;

To sum up, the current stage of civil society development is determined by Ukraine's entry into the world's leading technologically advanced countries and the global information space. That is why we have to use the experience of countries that already have quite serious developments in the field of information security [6, p. 225].

Since the creation of an information society is an integral part of this, it is important not only to expand the possibilities of technological exchange of information, but also to ensure that all participants in information relations – owners, users and producers of information technologies, service providers, and the state – are deeply aware of the need to protect information resources and ensure national security. This also includes taking into account international experience in combating crime in the field of information technology in the field of legal support.

Only through joint efforts of organisations and agencies regardless of ownership and the establishment of international cooperation, using modern information security technologies, can benefits be achieved not only in the field of e-business, but also in the overall information revolution, while ensuring the information security of the state and its citizens. It is important to note that the improvement of legal support for combating crime in the field of information technology in Ukraine should take into account the national cultural, historical and socio-economic characteristics of the country, based on a detailed analysis of international legislation and the experience of other countries in combating cybercrime, with a view to optimal implementation in the European and global legal field [7].

Thus, at the present moment, it is important for Ukraine to focus on two main areas:

- to consider the Ukrainian internal space as modern, full-fledged and competitive.
- guarantee the active presence of the state in the world and maintain a positive image.

– national security should be ensured with due regard to the priority of national interests and timely adoption of adequate measures corresponding to the nature and scale of threats to these interests. This should be based on the principles of a law-based democratic state. Since information security is an integral part of national security, national interests should also be given priority in this area.

Thus, the key directions of the state policy on detection of criminal offences are as follows:

- guaranteeing the independence of the information sphere of Ukraine;
- improvement of state regulation of the development of the information industry through the creation of legal and economic conditions for the development of national information infrastructure and resources, the use of advanced technologies, filling the domestic and global information space with reliable information about Ukraine;
- active involvement of the mass media in preventing and combating corruption, abuse of office and other phenomena that pose a threat to the national security of Ukraine. It also guarantees respect for the constitutional rights to freedom of speech, access to information, protection of personal data, prevention of unlawful interference in the activities of the media and journalists, prohibition of censorship, discrimination in the information sphere and persecution of journalists for their political beliefs, professional duties and criticism;
- implementing a set of measures to protect the national information space and counteract the monopolisation of the information sphere of Ukraine.

REFERENCES:

1. Користін О. Є., Бутузов В. М., Василевич В. В. та ін. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади : навч. посіб. Київ : Скіф, 2012. 728 с.
2. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність : від 23 листоп. 2001р.; ратиф. Україною 7 верес. 2005 р. // *Офіційний вісник України*. 2007. № 65. Ст. 2535
3. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи : від 28 січ. 2003 р. ; ратиф. Україною 21 серп. 2006 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687.
4. Сень Р. Ю. Досвід іноземних країн у сфері розслідування кіберзлочинів. *Актуальні питання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії кіберзлочинності* : матеріали між-нар. наук.-практ. конф., м. Харків, 12 листоп. 2014 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Права людини, 2014. С.192–194.
5. Варунц Л. Д. Досвід організації діяльності Королівської канадської кінної поліції та шляхи його використання в Україні : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2012. 203 с.
6. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навч. посіб. Київ : КНТ, 2006. 280 с.
7. Марков В.В. До питання щодо зарубіжного досвіду протидії кіберзлочинності. *Право і безпека*. 2015. № 2(57). С. 107–113.

Борисов С. С.,
*аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0009-0001-9266-9988>*

ЧАС ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ВИТОКИ, ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ

TIME AS A FEATURE OF THE OBJECTIVE SIDE OF A CRIMINAL OFFENCE: ORIGINS, GENESIS AND CURRENT STATE OF THE PROBLEM

У статті проведено дослідження часу як ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення в аспекті історичного її розвитку. Автор з'ясовує витоки, генезис та сучасний стан проблеми часу вчинення кримінального правопорушення. Розкриваючи окреслену проблему, автором зосереджується увага на дослідженні восьми періодів розвитку суспільства та шести історичних періодів, які стосуються розвитку законодавства про кримінальну відповідальність.

Перед тим, як розпочати дослідження задекларованої у статті проблематики, автор розкриває поняття термінів, які використовуються в назві означеної статті. Для цього він звертається до довідникових джерел.

У дослідженні витоків, генезису та сучасного стану проблеми стосовно часу вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони автор звертається до періодизації, запропонованої істориками та юристами. Досліджуючи витоки та генезис такої ознаки об'єктивної сторони, як час вчинення кримінального правопорушення, автор звертається до такого історико-правового джерела як «Руська Правда», складеного у часи становлення Київської Русі в XI–XII століттях, заснованого на звичаєвому праві. З метою розкриття розвитку послідовних історичних періодів, задекларованих у статті, автор звертається до джерел права, які діяли на теренах України в той чи інший період історії, та до робіт вітчизняних істориків та юристів.

З'ясовано, що в законодавстві про кримінальну відповідальність на теренах України така ознака об'єктивної сторони, як час вчинення кримінального правопорушення, в Особливій частині чинного на той час законодавства про кримінальну відповідальність і до сучасного його стану має тенденцію до зростання статей, які містять таку ознаку об'єктивної сторони як час.

Ключові слова: час, вчинення кримінального правопорушення, витоки, генезис, сучасний стан проблеми, ознака об'єктивної сторони, обов'язкова ознака, законодавство про кримінальну відповідальність.

The article studies the history of time as a feature of the objective side of a criminal offence. The author elucidates the origins, genesis and current state of the problem of time of a criminal offence. When elaborating on this issue, the author focuses on the study of eight periods of society development and six periods related to the development of criminal liability legislation.

Before starting the study of the issues declared in the article, the author explains the concept of the terms used in the title of this article. For this purpose, he refers to reference sources.

In the course of studying the origins, genesis and current state of the problem regarding the time of commission of a criminal offence as a feature of the objective side, the author refers to the periodisation proposed by historians and lawyers. The author begins the study of the origins and genesis of such an objective element as the time of commission of a criminal offence with the Rus' Pravda - a collection of ancient Rus' law compiled in Kyivan Rus' in the XI–XII centuries on the basis of customary law. In order to reveal the development of the subsequent historical periods described in the article, the author refers to the sources of law which were in force on the territory of Ukraine at a particular period of history, and to the works of national historians and lawyers.

It is found that in the legislation on criminal liability in Ukraine such a feature of the objective side as the time of commission of a criminal offence, in the Special Part of the legislation on criminal liability in force at that time and to its current state, there is a tendency to increase the number of articles containing such a feature of the objective side as time.

Key words: time, commission of a criminal offence, origins, genesis, current state of the problem, objective element, mandatory element, criminal liability legislation.

Постановка проблеми. Питання історії становлення часу як ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, має істотне значення для теорії кримінального права та для правозастосовної діяльності. Це зумовлює з'ясування витоків, генезису та сучасного стану цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню часу як ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення присвячували свої роботи такі українські науковці як: П.С. Матишевський, В.П. Ємельянов, О.О. Дудоров, М.І. Панов, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк Є.Л. Стрельцов В.К. Матвійчук, І.О. Харь, Денісова Т. А., М.І. Карпенко, А.А. Музика, Р.В. Вереша, В.О. Навроцький, Ю.А. Пономаренко, А.В. Савченко, М.Д. Дурманов, Я.М. Брайнін, І.А. Вартилицька, А.А. Вознюк, Т.М. Приходько та ін. Проте, питання історії, витоків та генезису часу вчинення кримінального правопорушення, до цього часу не знайшли свого з'ясування і не висвітлювалися в існуючих публікаціях.

Мета статті полягає у дослідженні історії становлення, витоків та генезису часу як ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Основні результати дослідження. Наука кримінального права України ставить своїм завданням не тільки дослідження законодавства про кримінальну відповідальність, не тільки безпосередньо самі норми кримінального права, але й приділяє увагу дослідженню різноманітних шкіл кримінального права та історико-правових пам'яток, що діяли на території України в різні часи. Вказані положення та напрацювання можуть бути корисними і в сучасний період розвитку науки кримінального права за принципом наступництва. Це пов'язано з тим, що саме кримінальне право являє собою симбіоз панівних теоретичних концепцій і практичних владно-політичних потреб у певний історичний період розвитку країни. Крім того, зі зміною історичних епох на теренах України змінюються відповідно і кримінально-правові положення, що були характерними для того чи іншого періоду розвитку суспільства та держави. Цим і пояснюється той факт, що аналіз норм кримінального права, аналіз понять і ознак складів кримінальних правопорушень а також й інститутів, використовують-

ся в кожному сучасному дослідженні з проблем кримінального права [1, с. 603–608; 2, с. 72]

Тому, цілком логічним було б розпочинати дослідження витоків та генезису ознаки об'єктивної сторони – час вчинення кримінального правопорушення зі збірки стародавнього руського права, складеної в епоху Київської держави у XI–XII ст. Руська Правда була створена на основі звичаєвого права докиївської Русі та містила норми кримінального, спадкового, торгового і процесуального законодавств [2, с. 72]. Історики та юристи, високо оцінюючи положення цього історичного та правового документу, усвідомлюють, наскільки положення Руської Правди стали вихідним джерелом для пам'яток литовського періоду історії на теренах України та позитивно вплинули у подальшому і на правовий розвиток всього слов'янського простору [3, с. 109].

Історико-правовий метод дослідження, зокрема у кримінально-правовому полі є надто важливим, оскільки він є таким собі путівником з врахування та недопущення у подальшому помилок у законотворчій діяльності, висвітлює певні позитивні моменти, вказує на негативні процеси та гарантує позитивний розвиток суспільства та держави [4, с. 139]. Крім того, розвиток законодавства про кримінальну відповідальність – це безперервний історичний процес, з перебігом якого це законодавство, змінюючись, «зберігає свої основні характеристики, сприймаючи попередній правовий досвід» [5, с. 33–34].

Дослідження в контексті історичної ретроспективи означеної у назві статті проблеми дозволить нам зрозуміти, перш-за все: суспільну небезпечність такої ознаки об'єктивної сторони як час вчинення кримінального правопорушення; як пом'якшуючу ознаку вчинення протиправного діяння. Крім того, це дозволить нам з'ясувати, яким же чином певні історичні події могли бути пов'язані з виникненням тих чи інших нормативних актів, що передбачали таку ознаку як час вчинення суспільно-небезпечного діяння. І що є досить важливим в цьому розумінні, як законодавство інших держав могло впливати на розвиток українського законодавства про кримінальну відповідальність в контексті такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони як час вчинення кримінального правопорушення [5, с. 139–151].

Але, перед тим, як розпочати дослідження окресленої в статті проблематики, необхідно звернутися до таких ключових понять як: «витоки», «генезис», «сучасний стан проблеми».

Звертаючись до «Великого тлумачного словника сучасної української мови» [5, с. 33–34; 6, с. 1145], ми знаходимо тлумачення такої дефініції як «витоки», що тлумачиться як «початок; першоджерело чого-небудь» [6, с. 145]. Це ж джерело тлумачить термін «початок», як: «... Перший момент (перші моменти) вияву якої-небудь дії, явища, процесу; прот. кінець. 3. Те, з чого починається твір, фільм, спектакль, і т.ін. 4. перев.–ми. Зародок, першоджерело чого-небудь... 5. Основа, першоелемент чого-небудь» [5, с. 1096], ... 1. Те, що дає початок чому-небудь, є основою чогось...» [6, с. 940; 7, с. 38–49]. Таким чином, термін «витоки» означає початок, перший момент, виявлення якої-небудь дії або явища.

Наступний термін, який нас цікавить – це «генезис». [6, с. 230]. Більш доречним, буде розглянути термін «генезис», що означає – сукупність фактів і подій, які належать до минулого [4, с. 139–151; 6, с. 507].

Четверте поняття, яке використовується в назві статті і цікавить нас, це «сучасний стан проблеми», його можна з'ясувати, як вірно зазначає В.К. Матвійчук, «за допомогою тлумачення трьох термінів «сучасний», «стан» і «проблема»» [5, с. 45]. Як зазначає науковець, «...«сучасний» означає «теперішній», який відноситься до нинішнього часу (теперішній стан науки)...» [8, с. 605; 5, с. 45], а «... «стан» – це положення, в якому хто-небудь або що-небудь знаходиться...» [8, с. 613; 5, с. 45]. Термін «...«проблема» вказує на складність питання, завдання, що потребує вирішення, дослідження...» [8, с. 613; 5, с. 45].

При дослідженні витоків, генезису та сучасного стану проблеми стосовно часу вчинення кримінального правопорушення нам імпонує періодизація, запропонована В.К. Матвійчуком а саме: шість (загальнолюдських) періодів та вісім – на території України, періодів, які вплинули на правове становище такої ознаки об'єктивної сторони як час вчинення кримінального правопорушення [9, с. 40; 10, с. 112; 11, с. 1–736]. На наш погляд, запропонована періодизація показує, як змінювалась в право-

вому історичному полі така ознака як час вчинення кримінального правопорушення.

Проблема періодизації розвитку законодавства стосовно часу вчинення кримінального правопорушення як ознаки об'єктивної сторони, не розроблялась. На це вплинуло досить багато чинників, серед яких основними було те, що: 1) по-перше, Україна мала досить складний історичний шлях, коли відбувається достатньо громіздке нашарування інших законодавств на теренах нашої держави. 2) а по-друге, зазначену проблему намагалися з'ясувати окремо від історичного розвитку суспільства та державотворення України, про що справедливо писав В.К. Грищук, відзначивши, що «історія Української кримінально-правової науки залишається до цього часу належним чином не з'ясована» [12, с. 158].

Таким чином, окреслена історична періодизація відображає закономірності розвитку суспільства, державності та права на теренах України [5, с. 45], що також властиво і для часу вчинення кримінального правопорушення як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони.

Розпочинаючи наше дослідження такої ознаки об'єктивної сторони як час вчинення кримінального правопорушення в її історичному аспекті, звернемо увагу одразу на другий період розвитку нашої держави, оскільки перший період – це первіснообщинний устрій, який не залишив після себе будь яких записів стосовно права того періоду.

Що ж стосується другого періоду розвитку права в Україні, то в ході аналізу окремих історико-правових джерел можна стверджувати, що в IX–X стст. території Стародавньої Русі-України була притаманна система норм усного звичаєвого права. Частина цих норм не дійшла до нашого часу, так як не була зафіксована у збірниках і літописах XI–XII стст. Проте слід мати на увазі, що генезис такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, як час їх вчинення на території України тісно пов'язаний з виникненням і розвитком тих кримінально-правових інститутів, які беруть свій початок у період становлення Давньоруської держави.

Третій період охоплює час, коли Україна знаходилася під управлінням князів (XI–XIV ст.ст.) Слід наголосити, що до нас не дійшло навіть

і згадки про будь-який писаний закон з кінця X ст. Тому ми зосереджуємося на пошуках витоків та генезису часу вчинення кримінальних правопорушень на теренах нашої держави з XI століття [13, с. 17; 14, с. 12–26].

Слід взяти до уваги, що «Руська Правда» хоча прямо і не говорить про час вчинення кримінального правопорушення, але в ст. 38 цього документу зазначається наступне: «... аще ли до света держать, то вести его на княжий двор...». Це означає, що закон дозволяє вбити злодія на місці злочину, але обмежує це право певним часовим періодом – тільки вночі, крім того, що за цим документом не можна вбивати зв'язаного злодія. Це означає, що кримінальне правопорушення (злочин) було вчинене вночі, тобто ми бачимо, що «Руська Правда» у той період уже знала часову різницю у вчиненні кримінальних правопорушень [13, с. 12–26; 15, с. 64]. Це ж саме ми зустрічаємо і в ст. 40 «Руської правди», де мова йде про час вчинення кримінального правопорушення: «злодій, який проник в будинок уночі, може бути вбитим на місці злочину (во пса место – как собака)» [13, с. 12–26; 15, с. 65]. Крім того, аналогічне положення ми знаходимо в ст. 6 Договору Русі з Візантією 911 р. «если ят будет в том часе тать (вор), егда татьбу сътворить... и убиен будет, да не възыщеться смерть его...» [15, с. 70].

Четвертий період (XIV ст. і до поч. XVIII ст.) – «Козацька ера», характеризувався татаро-монгольською навалою [5, с. 58; 13, с. 12–26].

В українській історіографії існує думка, що правова система того періоду, хоча і вважалася застоєм з причин монголо-татарського іґа, але була заснована на русько-литовсько-польському праві, хоча й правовий звичай в означений період широко застосовувалося. Саме у козацькі часи широко застосовується звичай. М. Панфьорова зазначає, що «... формування звичаєвого права знаходилося під впливом передових правових традицій свого часу, а коло врегульованих ним питань змінювалося» [17, с. 12–26; 18, с. 218].

У той же час «Березневими статтями 1654 р.» та «Жалуваною грамотою царя Олексія Михайловича Війську запорізькому на збереження його прав і вольностей від 27 березня 1654 р.» передбачалися «права і привілеї, дані від коро-

лів польських і великих князів литовських та власні їх давні права... Отже, визнавалася чинність Литовського Статуту 1588 р., Магдебурзького права, звичаєвого права та церковного права...» [17, с. 12–26; 18, с. 218; 19, с. 60; 20, с. 43; 21. 38–46].

Таким чином, на підставі проведеного нами аналізу правових джерел, що діяли на території України в ті часи, можна припуститися такої класифікації, як: 1) звичаєве право; 2) польсько-литовське законодавство; 3) законодавчі акти гетьманської влади України; 4) царське законодавство і судова практика; 5) нормативні акти церковного права; 6) джерела права Закарпаття, Східної Галичини, Північної Буковини [16, с. 1–170], тому що в подальшому вони вплинуть на законодавство України [4, с. 62; 5, с. 58–60; 11, с. 13, с. 12–26].

П'ятий період (XVIII ст. – початок XIX ст.) відомий в історії України як «Україна під імператорською владою» [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26].

Вже на початку XVIII ст. в правовому полі України того періоду збільшується кількість нормативних актів царської самодержавної влади, що видавалися спеціально для України. В порівнянні з другою половиною XVII ст. в Росії видавалося по 160 указів відносно українського населення [17, с. 12–26; 22, с. 217]. Тому в кінці XVIII ст. нормативні акти царської влади перетворилися на основне джерело права, котрі регулювали найважливіші суспільні, політичні та правові відносини [17, с. 12–26; 16, с. 48]. Як зазначає М. Панфьорова: «Основними видами законодавчих актів царської влади були регламенти, статuti, установи, положення, зводи, накази, інструкції, визначення, укази, маніфести» [17, с. 12–26; 23, с. 18].

На думку В.К. Матвійчука: «Таким підсумком самодержавної влади став «Артикул воинский» [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26; 16, с. 48], який перетворився на військово-кримінальний кодекс». Даний нормативний акт містив всі склади кримінальних правопорушень (злочинів того періоду), котрі вчинялися військовослужбовцями, а саме: посягання на порядок проходження військової служби; діянь загально-кримінального характеру, в тому числі й вчинених в певний час (наприклад, під час війни). Наприклад, артикул 11 цього нор-

мативно-правового акту передбачав покарання військовослужбовця, якщо той з'явиться під час церковної служби в нетверезому стані, то за це він підлягав покаранню у вигляді арешту, а якщо він в третє з'явиться у нетверезому стані, то буде відсторонений від служби з подальшим розжалуванням у рядові [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26].

Артикул 106 також свідчить про таку ознаку об'єктивної сторони як час: «Когда город приступом взят будет, никто да не дерзает грабить, или добычу себе чинить, или обретающимся во оном питьем пьян напитца прежде, пока все сопротивление престанет, все оружие в крепости взято, и гварнизон оружие свое низположит, и квартиры салдатам розведены, и позволение к грабежу дано будет: под опасением смертной казни» [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26].

Шостий період охоплював кінець ХІХ – поч. ХХ ст., відомий, як економічне піднесення. Для цього періоду характерна розробка цілої низки нормативних актів, що стосувалися кримінальної відповідальності й які діяли на території України [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26; 16, с. 48]. В стст. 224, 225, 226 «Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р.» також містилась така ознака як час [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26; 16, с. 48]. Ці статті передбачали протиправні діяння проти богослужіння шляхом побоїв та насилля та вчинення вбивства священнослужителя під час проведення служби божої [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26; 16, с. 48].

Також, така ознака об'єктивної сторони як час вчинення кримінального правопорушення, міститься в ст. 227: «Кто съ умысломъ оскорбитъ дерзкими и грубыми словами священнослужителя во время отправления имъ службы Божіей, и темъ прерветъ или остановитъ продолженіе оной, тотъ за сіе приговаривается: къ заключенію...» [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26; 16, с. 48].

Сьомий період (охоплює початок ХХ ст. – 1991 р.) він має назву «Україна в радянський період» [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26]. Характеризуючи на початку цього періоду українське державотворення (1917–1921 роки) Михайленко П.П. зазначав, що «кримінальне законодавство має задачу шляхом репресій охороняти систему суспільних відносин» [24, с. 14].

Цей же науковець стверджував: «Так, в 1917 р. в умовах продовження першої світової війни і розв'язаної після неї в послідуочі роки громадянської війни необхідність регламентації в кримінальну законодавстві складів злочинів, що передбачали в своїх диспозиціях військової фактор, який характеризував час вчинення злочину як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони, залишалася нагальною. Тому вже в перших кримінально-правових актах Радянська влада певним чином приділяла увагу цій ознаці, а отже й відповідальності за злочини, вчинені в певний час. Так, дослідження положень Особливої частини КК УСРР 1922 року свідчить, що в ст. 59 міститься така альтернативна ознака сприяння збройному втручання в справі республіки, об'явленню їй війни або організації військової експедиції вже після оголошення їм війни або посилки експедиції, в чому б це сприяння не виразилося [24, с. 462]. У ст. 99 цього Кодексу також міститься така обов'язкова ознака об'єктивної сторони, як час вчинення кримінального правопорушення (злочину): «...полювання та риболовля в недозволеній час...» [24, с. 471]. Крім того, час вчинення кримінального правопорушення (злочину) міститься і в ст. 125 КК «Примус... до присутності під час цих обрядів» [24, с. 476]. Тут йдеться про примушування бути присутніми при релігійних обрядах. Також в ст. 132 цього Кодексу міститься така ж ознака кримінального правопорушення (злочину): «Порушення наймачем... правил, що регулюють... понаднормовий годинник, нічну роботу...» [24, с. 478]. У ст. 201 цього ж нормативного акта йдеться про час вчинення кримінального правопорушення (злочину) «Образа підлеглим... свого начальника під час виконання останніх службових обов'язків...» [24, с. 490]. Те ж саме стосувалося й стосовно начальника по відношенню до підлеглого. Про час вчинення кримінального правопорушення (злочину) йдеться в ст. 205 «неявка військовослужбовця в строк з відпустки, відрядження...» [24, с. 491]. Крім того, в ст. 208 також йдеться про час вчинення злочину «ті ж дії ... у мирний час» або «ті ж дії у воєнний час ...» [24, с. 492–493]. У першому випадку йдеться про час як обставину, що пом'якшує покарання, а в другому – як обставину, що обтяжує покарання. У ст. 217-2

КК йдеться про час вчинення кримінального правопорушення (злочину): «порушення... правил, що охороняють народну здорову... правил під час епідемії...» [24, с. 495].

У подальшому КК УСРР 1927 р. вдається до більш жорстоких репресій, при цьому користується такою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як час [25, с. 1–93].

Артикул 54-10 КК УСРР 1927 р. містить таку ознаку об'єктивної сторони як час: «... за пропаганду або агітацію, що полягає в закликові до повалення, підриву або послаблення радянської влади під час масових заколотів..., застосовується –...» [25, с. 27]. У статті 65 цього ж Кодексу мова йде про час вчинення кримінального правопорушення «...за зламання правил про обріз зазначеної худоби або ... до переобліку, перепису і під час дослідних або перевірочних мобілізацій...». В статті 137 КК УСРР 1927 р. передбачається кримінальна відповідальність «...за рибний, звіриний і інші водні добувні промисли в морях, річках і озерах, що мають загальнодержавне значення, без належного на те дозволу, чи в заборонений час...» [25, с. 59], і там же міститься ознака часу як ознака об'єктивної сторони цього протиправного діяння. В статті 201 КК УСРР 1927 р. час вчинення кримінального правопорушення відображений «...за сповіщення неправдивих повідомлень у заявах, поданих до державних установ або урядовим особам під час реєстрації або закладення торгово-промислових підприємств...» [25, с. 74]. Крім того, йдеться про час вчинення кримінального правопорушення в статті 205 КК УСРР 1927 р. «за відлучку особи, яка належить до складу екіпажу торгового корабля, що перебуває в закордонному порту без дозволу капітана..., якщо відлучка тривала понад 24 години...» [25, с. 76]. В цій нормі також присутні ознака часу – «... понад 24 години».

Період другої світової війни беззаперечно вплинув і на суспільне і політичне життя України, зачепивши всі сторони та аспекти розвитку і законодавства, зокрема, в нашій державі того часу. Істотні зміни охоплюють й Особливу частину Кримінального Кодексу того періоду. Всі постанови Державного Комітету Оборони, Укази Президії Верховної Ради СРСР, матеріали практики Верховного Суду СРСР, накази

і роз'яснення прокуратури і НКЮ СРСР під час війни 1941–1945 рр. тим чи іншим чином вплинули на все законодавство про кримінальну відповідальність того періоду. До Кримінального кодексу були включені нові склади кримінальних правопорушень (злочинів), внесені зміни у вже існуючі діяння, небезпечні для інтересів оборони. Враховуючи те, що Україна знаходилася під окупацією, то на той період діяв КК РС ФРР 1926 р. аж до визволення України [13, с. 12–26; 26].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 року [27], також продовжує розвиток такої ознаки об'єктивної сторони, як час. Так, у ч. 2 ст. 73 Кримінального кодексу УРСР 1960 року передбачений час вчинення кримінального правопорушення (злочину): «те саме діяння... ухилення від подальших призовів для укомплектування... вчинені у воєнний час...» [27]. У подальшому ч. 2 ст. 73 з Кодексу була виключена, так як питання воєнного часу втратило актуальність. Ст. 74 КК передбачала також ознаку час вчинення протиправного діяння: «ухилення у військовий час... від мобілізації... повинностей...» [27]. Крім того, в таких статтях як: ст. 96, «Умисне вбивство матір'ю своєї дитини під час пологів або зараз же після пологів»; ст. 129 КК: «Умисне порушення таємниці голосування під час проведення... виборів...»; ч. 2 ст. 155-3 «Продаж товарів зі складів ... під час транспортування...»; ст. 161 «Полювання в заборонений час...»; ст. 162 «Незаконне зайняття рибним, звіриним... в заборонений час...»; ст. 175 «Примушування давати показання при допиті...»; ст. 178 «Завідомо неправдиве показання при проведенні дізнання...»; ст. 188-1 «Вчинення опору працівникові міліції при виконанні... обов'язків»; ст. 189, 189-1 – міститься така ознака як час вчинення кримінального правопорушення (злочину); ст. 232 «непоко́ра, вчинена у воєнний час ...»; у п. «в» «невиконання наказу у воєнний час...»; п. «в» ст. 234 КК «опір начальникові... у воєнний час...»; п. «в» «погроза начальникові у воєнний час...»; п. «б» «наси́льство щодо начальника, вчинені у воєнний час...»; п. «б» «ті самі діяння, вчинені у воєнний час...»; п. «г» «... діяння..., вчинені у воєнний час...»; п. «г» «... те саме діяння, вчинене у воєнний час...»; п. «б» «ті самі діяння, вчинені у воєнний час...»;

п. «д» «... діяння... вчинене у воєнний час...» [27] – також містять посилання на таку ознаку об'єктивної сторони як час.

Восьмий період починається з 1991р. і триває до нашого часу (має назву Україна незалежна держава – а для законодавства про кримінальну відповідальність – це шостий період) [4, с. 62; 5, с. 58–60; 13, с. 12–26].

В цей період Україна стає самостійною державою а Кримінальний кодекс України 1960 року продовжував діяти до 2001 р. Істотною ознакою розвитку закону про кримінальну відповідальність цього періоду є наближення законодавства до міжнародно-правових стандартів та прийняття нового Кримінального кодексу України 2001 р. [28]. Це не обійшло і такої ознаки об'єктивної сторони як час вчинення кримінального правопорушення. Так, стаття 114 Кримінального кодексу 2001 року передбачає таку обов'язкову ознаку об'єктивної сторони як час вчинення кримінального правопорушення: «Перешкодження... в особливий період...» [28]. Стаття 117 Кримінального кодексу 2001 року містить також таку ознаку як час – «умисне вбивство матір'ю... дитини під час пологів або відразу після пологів» [28]. Крім того, у таких статтях Кримінального кодексу 2001 року, як: ст. 158-2 «...поза встановленим законом строком зберігання... після проведення виборів або референдуму...»; ст. 159 КК «... під час проведення виборів...»; ст. 175 КК «... невиплата заробітної плати... більш як за один місяць...»; ст. 236 КК «порушення... правил... під час проектування...»; стст. 248 та 249 КК також передбачають час вчинення кримінального правопорушення; ст. 272 КК «Порушення правил безпеки під час виконання робіт...»;

ст. 275 КК «...порушення під час розроблення, конструювання...»; ст. 336-1 КК «ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період...»; ст. 342 КК «Опір представникові влади...», крім державного виконавця, під час виконання ним службових обов'язків; ст. 365-2 «зловживання... (під час виконання цих функцій...)»; ст. 368-4 КК «пропозиція... (під час виконання цих функцій), надати йому/їй... неправомірну вигоду...»; стст. 384, 385 також мають таку ознаку об'єктивної сторони, як час «...під час...»; стст. 402, 403, 404, 405 притаманний час вчинення кримінального правопорушення і позначається термінами «в умовах особливого періоду», «в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці»; ст. 407: для ч. 1 «...тривалістю понад три доби, але не більше місяця»; для ч.2 «...тривалістю понад 10 діб, але не більше місяця...»; для ч. 3 «... тривалістю понад місяць...»; для ч. 4 «...вчинені в умовах особливого періоду», ч. 5 «тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану»; стст. 408, 409, 410, 411, 413, 418, 419, 420, 421, 425, 426, 426-1, 428 «... вчинені в умовах особливого періоду...», «в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці» [28] – задекларований час вчинення кримінального правопорушення [28].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна констатувати наступне: 1) з'ясування такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони, як час важливо розглядати, виходячи з періодизації розвитку суспільства та державності; 2) для генезису такої ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як час характерна тенденція до наповнення складів кримінальних правопорушень у тенденції збільшення їх кількості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Матвійчук В.К. Становлення і розвиток системи Особливої частини кримінального законодавства України : *Форум права*. 2011. № 2. С. 603–608. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_97
2. Історія держави і права України : Підручник : у 2-х томах / [В.Г. Гончаренко, Л.О. Зайцев, В.М. Єрмолаєв та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. 2003. 656 с.
3. Денісова Т.А. Покарання : кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : [Монографія]. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2007. 286 с.
4. Матвійчук В.К. Історія розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 139–151.
5. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : [Монографія]. К. : «Азимут – Україна», 2005. 464 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад, і голов. Ред. В.Т. Бусел. К. : Ірпінськ : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

7. Волкова Т.І. Витоки та генеза кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів. *Юридична наука*. 2013. №10. С. 38–49.
8. Українсько-російський словник : видання четверте [В.С. Ільїн, К.П. Дорошенко, С.П. Левченко та ін.] ; відп. редактор Л.С. Паламарчук, Л.Г. Скрипник. К. : Изд-во «Наукова думка», 1976. 944 с.
9. Матвійчук В.К. Кримінально-правова боротьба органів внутрішніх справ із злочинним забрудненням водних об'єктів: [навчальний посібник]. К.: НД та РІО Української академії внутрішніх справ, 1993. 80 с.
10. Субтельний Орест. Україна : Історія ; [перекл. з англ. Ю. Л. Шевчука. В ст. С. В. Кульчицького]. К. : Либідь, 1991. 512 с.
11. Грушевський С.М. Історія України-Руси : В 11 т., 12 кн. (Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.). К. : Наукова думка, 1991. Т. 1. 736 с.
12. Гришук В.К. Методологічні засади сучасної державної кримінальної політики України. *Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики* : (Збірник наукових праць). К. : Укр. акад. внутр. справ, 1994. С. 158–165.
13. Матвійчук В.К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : [Монографія]. К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2011. 368 с.
14. Мунтян В.Л. Правова охорона природи Української РСР. К. : Вид-во Київського державного університету, 1966. 103 с.
15. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. К. : ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137–144.
16. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. 170 с.
17. Панфьорова М. Джерела права в Україні ранньомодерної доби: особливості класифікації. *Law. State. Technology*, Вип. 1, 2022. С. 10–16
18. Правовий звичай як джерело українського права IX – XIX ст. / За ред. І.Б. Усенка. Київ : Наукова думка, 2006. 280 с.
19. Бойко І.Й. Держава і право Гетьманщини: Навч. посібник. Львів : «Світ», 2000. 113 с.
20. Будник С.І., Прус В.З., Шкуратенко О.В. Джерела права Української гетьманської держави (Війська Запорозького) : навч. посібник. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. 212 с.
21. Прус В.З. Джерела права України – Гетьманщини першої половини XVIII ст. *Часопис Академії адвокатури України*. Том 8. № 1(26). 2015. С. 38–46.
22. Рубаник В.Є. Інститут власності в Україні : проблеми зародження, становлення й розвитку в період до 1917 року : історико-правове дослідження. Харків : Легас, 2002. 352 с.
23. Литвиненко М.А. Джерела історії України XVIII ст. Харків : Вид-во ХДУ, 1970. 154 с.
24. Михайленко П.П. Боротьба із злочинністю в Українській РСР. [У 2-х т.]. УК УСРР 1922 р. : Авт. нарис та сост. збірника документів проф. П.П. Михайленко. Т. 1. 1917–1925 рр. Київ, 1966. 831 с.
25. КК УСРР 1927 р. : Пост. ВУЦВК 8 червня 1927 р., оголошено 27-го червня 1927р.. СУ УСРР. 1927. № 26–27. арт. 131.
26. Кримінальний кодекс РРФСР 1926 ВЦВК XII скликання, введений в дію пост. ВЦВК 22 листопада 1926 р. СУ. 2227. №80. Ст. 600.
27. Кримінальний кодекс УРСР 1960р. : Закон Української РСР від 28 грудня 1960р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961 № 2. Ст. 14.
28. Кримінальний кодекс України 2001 р. : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. 2001 р. № 25–26. Ст. 131.

Бут Ю. А.,

кандидат юридичних наук, доцент

**АЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА
ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ****ALTERNATIVE AS A SIGN OF THE RULE OF LAW WHEN CHOOSING
A MEASURE OF RESTRAINT**

У статті здійснено аналіз кримінального процесуального законодавства щодо дотримання вимоги альтернативності при обранні запобіжного заходу. Зауважується, що відповідно до положень ч. 1 ст. 183 КПК України тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України, крім випадків, передбачених частинами 6 та 8 ст. 176 КПК України. Тобто у період дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 КК України, чи до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК України, має застосовуватися лише запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Обґрунтовано, що альтернативність запобіжного заходу є однією з ознак верховенства права. Прецедентною практикою Європейського суду з прав людини вироблені стандарти обмеження права на свободу та особисту недоторканність, відповідно до яких при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суд зобов'язаний розглянути альтернативні заходи забезпечення явки особи. Звертається увага на рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2019 року, де зазначено, що застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою без можливості обрання альтернативного запобіжного заходу означає, що суддя має обрати найсуворіший запобіжний захід на підставі суто формального судового рішення. Обґрунтування необхідності тримання під вартою тяжкістю злочину не забезпечує балансу між метою його застосування та правом особи на свободу та особисту недоторканність. Така процесуальна форма не відповідає принципу верховенства права у кримінальному провадженні.

Ключові слова: запобіжні заходи, альтернативність, тримання під вартою, застава, верховенство права, воєнний стан.

The article analyses the criminal procedural legislation on compliance with the requirement of alternatives when choosing a measure of restraint. It is noted that under the provisions of Part 1 of Art. 183 of the CPC of Ukraine, detention in custody is an exceptional measure of restraint, which is applied only if the prosecutor proves that none of the milder measures of restraint can prevent the risks provided for in Art. 177 of the CPC of Ukraine, except in cases provided for in parts 6 and 8 of Art. 176 of the CPC of Ukraine. That is, during the period of martial law to persons suspected or accused of committing crimes under Articles 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 of the Criminal Code of Ukraine, or to military personnel suspected or accused of committing crimes under Articles 402–405, 407, 408, 429 of the Criminal Code of Ukraine, only a measure of restraint in the form of detention should be applied.

It is substantiated that the alternative measure of restraint is one of the signs of the rule of law. The case law of the European Court of Human Rights has developed standards for restricting the right to liberty and personal inviolability, according to which, when applying a measure of restraint in the form of detention, the court is obliged to consider alternative measures to ensure the appearance of a person. Attention is drawn to the decision of the Constitutional Court of Ukraine of June 25, 2019, which states that the application of a measure of restraint in the form of detention without the possibility of choosing an alternative measure of restraint means that the judge must choose the strictest measure of restraint based on a purely formal court decision. Justification of the need to keep in custody by the gravity of the crime does not provide a balance between the purpose of its application and the person's right to liberty and inviolability of the person. Such procedural form does not correspond to the principle of the rule of law in criminal proceedings.

Key words: measures of restraint, alternative, detention, bail, rule of law, martial law.

Постановка проблеми. Під час застосування запобіжних заходів відбувається обмеження прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого, зокрема – права на свободу і особисту недоторканність. У зв'язку з цим законодавець приділяє велику увагу регламентації процесуальної форми застосування запобіжних заходів. Зокрема, ст. 177 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України визначає мету та підстави застосування запобіжних заходів, ст. 178 КПК України – обставини, які слід враховувати при обранні запобіжного заходу, а статті 184–206 КПК України регламентують загальний порядок застосування, зміни чи скасування запобіжних заходів.

При цьому, як відмічає В.В. Михайленко, застосований до підозрюваного запобіжний захід лише тоді буде відповідати засаді верховенства права, коли його застосування буде законним, необхідним, обґрунтованим, пропорційним, вмотивованим, враховувати обставини, в яких перебуває конкретний підозрюваний, і мати альтернативу [1, с. 106–107].

Окремої уваги з цього переліку заслуговує вимога альтернативності запобіжного заходу. Це питання набуло в Україні особливої актуальності та дискусійності у період дії воєнного стану. Зокрема, у ч. 1 ст. 183 КПК України законодавець визначив, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України, крім випадків, передбачених частинами 6 та 8 ст. 176 КПК України [2]. Тобто, у період дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 Кримінального кодексу (КК) України, або до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК України, має застосовуватися лише запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Адже у цих випадках альтернативи тримання під вартою законодавець не визначає, що і зумовило дискусію як серед науковців, так і практиків.

Стан дослідження. Різні питання застосування запобіжних заходів досліджували

такі вчені як Ю. П. Аленін, О. В. Капліна, К. О. Котельва, В. В. Михайленко, В. Т. Нор, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, В. І. Фаринник, О. Ю. Хабло, О. Г. Шилов, М. І. Шевчук, М. Є. Шумило та інші. Вказані науковці свої дослідження присвятили, як правило, проблемам процесуального порядку застосування запобіжних заходів, характеристиці підстав застосування запобіжних заходів чи визначенню особливостей доказування наявності ризику як підстави застосування запобіжних заходів. Втім, поза увагою наукової спільноти залишилася проблема альтернативності чи безальтернативності вибору запобіжного заходу, який має застосовуватися до підозрюваного, обвинуваченого, що і обумовлює актуальність та необхідність дослідження цього питання.

Метою цієї статті є аналіз кримінального процесуального законодавства та практики його застосування щодо дотримання вимоги альтернативності при регламентації процесуальної форми та обранні запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу. Альтернативність запобіжного заходу – є однією зі складових верховенства права у кримінальному провадженні. Відповідне положення закріплено у Мінімальних стандартних правилах ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14 грудня 1990 року, де вказано, що з метою забезпечення більшої гнучкості відповідно до характеру та ступеня тяжкості правопорушення, особистості та біографії правопорушника, а також для інтересів захисту суспільства з метою уникнення невинуватого застосування тюремного ув'язнення, система кримінального правосуддя повинна передбачати широкий вибір заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, від досудових до післясудових заходів (п.2.3) [3].

На це питання неодноразово зверталася увага у рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Так, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою суд зобов'язаний розглянути альтернативні заходи забезпечення явки особи до суду. Це положення гарантує не тільки право на «розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження», але також встановлює, що «звільнення може

бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання» («Худойоров проти Росії», п. 183; «Лельєвр проти Бельгії», п. 97; «Шабані проти Швейцарії», п. 62) [4, с. 49–50; 5; 6; 7].

Зокрема, у рішенні в справі «Хайредінов проти України» 2010 року ЄСПЛ визнав порушення вимог пунктів 1, 3 статті 5 Конвенції, так як не було розглянуто можливість застосування менш суворих запобіжних заходів. Суд зауважив, що протягом всього періоду, який розглядається (8 місяців), національні органи влади ніколи не розглядали можливість забезпечення явки заявника в суд шляхом застосування альтернативних запобіжних заходів (пункти 29, 31, 42, 43) [8]. У рішенні ЄСПЛ в справі «Харченко проти України» 2011 року також вказано, що національні органи жодного разу не розглядали можливість обрання іншого запобіжного заходу, альтернативного тримання під вартою (п. 80), чим зумовили порушення п. 3 ст. 5 Конвенції [9].

Враховуючи вищенаведені міжнародні стандарти, під час прийняття КПК України у ч. 1 ст. 183 в редакції 2012 року було зазначено, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст.177 КПК України. При цьому, у ч. 3 ст. 183 КПК України зазначено, що «слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *зобов'язаний* визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених цим Кодексом, крім випадків, передбачених частиною четвертою цієї статті» [2]. А в ч. 4 вказаної норми визначено випадки, у яких слідчий суддя, суд, при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, має право не визначити розмір застави як альтернативи тримання під вартою. В першій редакції цієї норми таких випадків було три: 1) щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; 2) щодо злочину, який спричинив загибель людини; 3) щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею [2].

Втім, вказані вище положення зазнали суттєвих змін. Адже перелік випадків, коли слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *має право не визначити* заставу як альтернативу тримання під вартою, постійно розширюється. В чинній редакції цієї норми визначено додатково ще два такі випадки: 4) щодо злочину, передбаченого статтями 255–255-3 КК України; 5) щодо особливо тяжкого злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [2].

Вказаними доповненнями законодавець не обмежився, і протягом 2021–2023 років ч. 4 ст.183 КПК України була суттєво розширена. Так, названа норма була доповнена новими абзацами, які містили положення про те, що під час дії воєнного стану слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою *має право не визначити* розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442 КК України (абзац 8 ч.4 ст. 183 КПК України) [10]. Окрім цього, законодавець додатково визначив випадки, коли *не визначається* розмір застави як альтернативи запобіжного заходу: при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно підозрюваного, обвинуваченого, який оголошений у міжнародний розшук, та/або який виїхав, та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором (абзац 7 ч.4 ст. 183 КПК України [11]; під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відповідно до статей 629–631 КПК України (абзац 9 ч. 4 ст. 183 КПК України) [12].

Тобто, вищенаведені законодавчі положення свідчать про те, що під час прийняття рішення про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити заставу як альтернативний запобіжний захід, окрім випадків, визначених у ч. 4 ст. 184 КПК України.

При внесенні змін та доповнень до КПК України вищенаведеними положеннями законодавець не обмежився та закріпив відповідні пра-

вила і в ст. 176 «Загальні положення про запобіжні заходи». Зокрема, в першій редакції цієї норми не було положень, які б містили вимоги щодо обрання конкретного виду запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого. Втім, у жовтні 2014 року ст. 176 КПК України була доповнена п'ятою частиною такого змісту: запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260, 261 КК України [13].

Враховуючи те, що КПК України передбачає п'ять основних запобіжних заходів (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою) та один тимчасовий – затримання особи, то, відповідно до наведених вище положень, при наявності обґрунтованої підозри у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260, 261 КК України, законодавець зобов'язав застосовувати тримання під вартою, без альтернативи можливості застосування інших запобіжних заходів.

Такий підхід законодавця був критично сприйнятий науковцями. Зокрема, В.В. Михайленко відмічає, що оскільки в КПК України певна категорія осіб позбавлена права на обрання альтернативного тримання під вартою запобіжного заходу (ч. 5 ст. 176 КПК України), це автоматично порушує п. 3 ст. 5 Конвенції і не відповідає принципу верховенства права [1, с. 110].

Співність вказаного положення КПК України зумовило його оскарження до Конституційного Суду України (КСУ). Зокрема, питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення ч. 5 ст. 176 КПК України було предметом звернення до КСУ Ковтуна М. А., Савченко Н. В., Костоглодова І. Д., Чернобука В. І. [14]. За результатами розгляду цієї скарги КСУ у рішенні від 25 червня 2019 року визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення ч. 5 ст. 176 КПК України, що зумовило втрату його чинності з дня ухвалення відповідного рішення [14].

Обґрунтовуючи свою позицію, КСУ вказав, що, встановивши для відповідної категорії осіб виключно такий запобіжний захід, як триман-

ня під вартою, законодавець позбавив слідчого суддю, суд можливості застосовувати до таких осіб більш м'який запобіжний захід. Із аналізу ч. 2 ст. 29 Конституції України вбачається, що винятків стосовно підстав застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, пов'язаних із тяжкістю вчиненого нею злочину, немає. Тобто, навіть коли йдеться про злочини, що посягають на національну безпеку України чи громадську безпеку, наявність вмотивованого судового рішення для тримання особи під вартою, яка підозрюється чи обвинувачується у їх вчиненні, є обов'язковою. Водночас із ч. 2 ст. 29 Конституції України випливає, що підставою для правомірного обмеження права на свободу через застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є, зокрема, рішення, яке не просто формально ухвалює суд, а воно має бути обґрунтованим, справедливим. Формальне судове рішення нівелює мету та суть правосуддя, яке «визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах» [14].

При цьому КСУ зазначив, що тримання під вартою за вмотивованим рішенням слідчого судді, суду у розумінні ч. 2 ст. 29 Конституції України відповідає принципу верховенства права та мінімізує ризик допущення свавілля, чого неможливо досягти, враховуючи виключно тяжкість злочину та не оцінюючи конкретних обставин справи, реальних причин, що обумовлюють необхідність у триманні особи під вартою, неможливість застосування інших, більш м'яких, запобіжних заходів [14]. Тобто, положення ч. 5 ст. 176 КПК України допускає застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на підставі суто формального судового рішення, що порушує принцип верховенства права [14].

Хоча варто відмітити, що не всі судді КСУ підтримали відповідне рішення та двоє суддів висловили окрему думку. Так, відповідно до окремої думки судді КСУ Сліденка І.Д., появу ч. 5 ст. 176 КПК України слід розглядати як термінову реакцію на військові дії, які розпочала російська федерація проти України. У Глобальному індексі тероризму, який розробляється для визначення рівня уразливості держав до терористичних загроз, з початком

військової агресії російської федерації Україна перемістилася з 51-го у 2013 році на 21-е місце у 2018 році серед 163 країн світу, що свідчить про зростання впливу тероризму на життя суспільства. Таким чином, як зауважує Сліденко І.Д., легітимна мета такого роду змін не викликає жодного сумніву. На одній шальці терезів була індивідуальна свобода, а на іншій – безпека держави. Адже ч.5 ст. 176 КПК України застосовувалась до підозрюваного у вчиненні державної зради та інших тяжких і особливо тяжких злочинів проти основ національної безпеки України та злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю чи діяльністю незаконних воєнізованих або збройних формувань [15].

Повномасштабна військова агресія РФ змусила законодавця знову вносити аналогічні зміни та доповнення до КПК України. Зокрема, у квітні 2022 року ст. 176 КПК України була доповнена ч. 6 такого змісту: «під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 КК України, за наявності ризиків, зазначених у статті 177 цього Кодексу, застосовується запобіжний захід, визначений пунктом 5 частини першої цієї статті» [10]. Аналогічне положення було визначено у серпні 2022 року щодо військовослужбовців, які у період дії воєнного стану підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК України [16].

Тобто, відповідно до вказаних доповнень, у період дії воєнного стану слідчі судді, судді можуть обирати лише тримання під вартою до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 КК України, чи до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 402–405, 407, 408, 429 КК України.

Така безальтернативність при обранні запобіжного заходу зумовила нові звернення до КСУ. Зокрема, з клопотанням перевірити на конституційність ч. 6 ст. 176 КПК України, згідно з якою під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні низки злочинів, застосовується безальтернативний запобіжний захід у вигляді

тримання під вартою, до КСУ звернулися Бичков С.А. [17] та Бай А. А. [18]. Ці дві справи об'єднані в одне провадження, але остаточного рішення ще не прийнято.

Вищенаведене свідчить про необхідність вироблення єдиного підходу як науковців, так і правозастосувачів до процесуальної форми обрання запобіжних заходів під час дії воєнного стану.

При вирішенні цієї проблеми слід брати до уваги те, що тримання під вартою, як і будь-який інший запобіжний захід, застосовується за вмотивованим та обґрунтованим рішенням слідчого судді, суду. Суддя має враховувати не лише тяжкість злочину у вчиненні якого особа підозрюється, а й мету, підстави застосування запобіжного заходу та оцінювати обставини конкретної справи. Тобто, слідчий суддя, суд на підставі суддівського розсуду має обирати запобіжний захід, а не формально виносити рішення про застосування тримання під вартою.

Котельва К.О. відмічає, що своєрідною альтернативою тримання під вартою слід вважати визначення розміру застави при обранні цього запобіжного заходу [19]. Втім, вищенаведений аналіз норм КПК України свідчить про те, що при у період дії воєнного стану при обранні запобіжного заходу особі, яка підозрюється у вчиненні певних злочинів, слідчий суддя, суд, залежно від наявності чи відсутності підстав застосування запобіжного заходу, може прийняти лише одне з двох рішень: або обрати тримання під вартою, або взагалі відмовити в обранні запобіжного заходу.

Слід також відмітити, що безальтернативне застосування тримання під вартою на підставі підозри особи у вчиненні певного кримінального правопорушення не відповідає принципу презумпції невинуватості. Адже, відповідно до положень ст. 17 КПК України, особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому КПК України, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили [2].

Висновки. Слідчий суддя, суд повинен мати право обирати запобіжний захід відповідно до наявних ризиків. Вибір конкретного виду запобіжного заходу обґрунтовується та вмотивову-

ється у відповідному судовому рішенні. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою виключно на підставі підозри у вчиненні певного злочину без можливості обрання альтернативного запобіжного заходу означає,

що суддя має обрати найсуворіший запобіжний захід на підставі суто формального судового рішення. Така процесуальна форма обрання запобіжного заходу не відповідає принципу верховенства права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
3. Мінімальні стандартні правила ООН у відношенні заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила): прийнято резолюцією 45/110 Генеральною Асамблеєю ООН 14 груд. 1990 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/MU90344>
4. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Право на свободу та особисту недоторканність. Рада Європи; *Європейський Суд з прав людини*, Оновлено 31 груд. 2019 р. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_5_UKR
5. Справа «Idalov проти Росії» (Заява № 5826/03) : рішення Європейського Суду з прав людини від 22 трав. 2012 р. HUDOC. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%7D>
6. Справа «Lelievre проти Бельгії» (Заява № 11287/03) : рішення Європейського Суду з прав людини від 08 лист. 2007 р. HUDOC. *European Court of Human Rights*. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191560>
7. Справа «Shabani проти Швейцарії» (Заява № 29044/06) : рішення Європейського Суду з прав людини від 5 лист. 2009 р. HUDOC. *European Court of Human Rights*. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95617>
8. Справа «Хайредінов проти України» (Заява N 38717/04) : рішення Європейського суду з прав людини 14 жовт. 2010 р. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_665?find#Text
9. Справа «Харченко проти України» (Заява № 40107/02) : рішення Європейського Суду з прав людини від 10 лют. 2011 р. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662
10. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14 квіт. 2022 р. №2198-IX. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#n13>
11. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень у зв'язку із здійсненням спеціального досудового розслідування: Закон України від 27 квіт. 2021 р. № 1422-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-20#Text>
12. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 3 трав. 2022 р. № 2236-IX. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n9>
13. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 07 жовт. 2014 р. № 1689-VII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чернобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України від 25 черв. 2019 р. (справа № 3-68/2018). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-19#Text>
15. Окрема думка судді Конституційного Суду України Слідєнка І.Д. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Ковтун Марини Анатоліївни, Савченко Надії Вікторівни, Костоглодова Ігоря Дмитровича, Чернобука Валерія Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини п'ятої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb07d710-19#n2>
16. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану: Закон України від 16 серп. 2022 р. № 2531-IX. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-20#n9>

17. Ухвала другого сенату Конституційного Суду України про форму розгляду справи за конституційною скаргою Бичкова Сергія Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України. від 26 лип. 2023 р. (справа № 3-111/2023(207/23)). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v052u710-23#Text>

18. КСУ перевірить на конституційність припис КПК України, яким визначено, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні окремих злочинів, застосовується винятковий запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/novyna/ksu-pereviryt-na-konstytucijnist-grupys-kpk-ukrayiny-yakym-vyznachen-shcho-pid-chas-diyi-0>

19. Запобіжні заходи у справах про колабораціонізм: де межа між правосуддям і порушенням прав людини? *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/zapobizhni-zakhody-u-spravakh-pro-kolaboratsionizm-de-mezha-mizh-pravosuddiam-i-porushenniam-prav-liudyny/>

Вінніков О. А.,

*прокурор відділу міжнародно-правового співробітництва
Сумської обласної прокуратури*

Віннікова О. О.,

*студентка факультету міжнародного та європейського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ПЕРЕЙНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У РАМКАХ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

TAKING OVER CRIMINAL PROCEEDINGS WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL COOPERATION

У статті проаналізовано вітчизняні та міжнародні нормативно-правові акти, що регулюють перейняття кримінального провадження у рамках міжнародного співробітництва. Досліджено різні підходи щодо термінології перейняття кримінального провадження, які визначаються у кримінально-процесуальному законодавстві України, міжнародних договорах, а також сформульовані науковцями. Зроблено висновок про однакове юридичне наповнення термінів «перейняття кримінального провадження» та «перейняття кримінального переслідування особи». Звернуто увагу на відсутність у окремих Конвенціях Організації Об'єднаних Націй, які передбачають норми про взаємну передачу матеріалів для кримінального переслідування окремих категорій правопорушень, умов і порядку їх передачі. Відмічено розбіжності у положеннях Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року та Європейській конвенції про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року. Визначено наявність у Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах лише механізму передачі однією стороною повідомлення про злочин, яке має розслідувати інша сторона. Констатовано, що у Європейській конвенції про передачу провадження у кримінальних справах передача провадження у кримінальній справі оформлюється клопотанням та проводиться через порушення кримінального переслідування підозрюваної особи, що вказує на їх тотожне (однакове) юридичне наповнення. Вказано на певні протиріччя у текстах окремих двосторонніх міжнародних договорів, при цьому в кожному з них чітко акцентовано увагу на обов'язкову наявність підозрюваної особи для перейняття кримінального провадження. Досліджено і підтверджено тезу щодо обов'язковості визначення статусу підозрюваної особи та дотримання її права на захист у процесі перейняття кримінального провадження, як ключових факторів, що впливають на можливість використання доказів у кримінальному процесі. Внесено пропозиції про деякі зміни та доповнення норм Кримінального процесуального кодексу України щодо термінології перейняття кримінального провадження.

Ключові слова: *перейняття кримінального провадження, кримінальне переслідування особи, підозрювана особа, допустимість доказів, право на захист.*

The article analyzes domestic and international legal acts regulating the transfer of criminal proceedings within the framework of international cooperation. Various approaches to the terminology of the adoption of criminal proceedings, which are defined in the criminal procedural legislation of Ukraine, international treaties, and also formulated by scientists, have been studied. It was concluded that the terms «taking over criminal proceedings» and «taking over the criminal prosecution of a person» have the same legal meaning. Attention was drawn to the absence of certain United Nations Conventions, which provide for norms on the mutual transfer of materials for criminal prosecution of certain categories of offenses, conditions and procedure for their transfer. Discrepancies in the provisions of the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters of 1959 and the European Convention on Transfer of Proceedings in Criminal Matters of 1972 were noted. It was determined that the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters only has a mechanism for one party to report a crime to be investigated by another party. It was established that in the European Convention on the transfer of proceedings in criminal cases, the transfer of proceedings in a criminal case is formalized by a petition and is carried out due to the violation of criminal prosecution of a suspect, which indicates their identical (same) legal content. Certain contradictions in the texts of individual bilateral international treaties are pointed out, while each of them clearly emphasizes the mandatory presence of a suspect in order to take over criminal proceedings. The thesis regarding the necessity of determining the suspect's status and observing his right to defense

in the process of taking over the criminal proceedings as key factors affecting the possibility of using evidence in the criminal process was investigated and confirmed. Proposals have been made for some changes and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the terminology of taking over criminal proceedings

Key words: taking over criminal proceedings, criminal prosecution of a person, suspect, admissibility of evidence, right to defense.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що з моменту впровадження норм діючого Кримінального процесуального кодексу України минуло вже більше десяти років, питання перейняття кримінального провадження у рамках міжнародного співробітництва залишаються мало дослідженими у вітчизняній науковій правовій доктрині, хоча при уважному вивченні та застосуванні виникають неузгодженості, пов'язані з різними трактовками у нормативних актах, у тому числі міжнародних, що їх регулюють.

Аналіз останніх публікацій. Теоретично-правові дослідження цієї теми висвітлювали такі вітчизняні вчені, як: Маланюк А.Г., Підгородинська А.В., Лешукова І.В., Прокопенко О.В., Фрідман-Козаченко М.М., Антонюк А.Б., Кучинська О.П., Курбатова І.С., Карпенко М.І., Касьяненко Д.І., Герасимова Г.В., Никифоренко Ю.Л., Татаровим О.Ю., Сердюк В.В., Бабанли Р.Ш., Зуєв В.В., Юртаєва К.В.

Постановка завдання. Вітчизняна доктрина кримінального процесу частково ґрунтується на положеннях КПК України 1960 року, і проведення досліджень на основі діючого Кодексу є не тільки доречним, а і необхідним як у теоретичному так і суто практичному плані, оскільки відповідні наукові розвідки створюють фундамент для усунення нормативних неузгодженостей у правозастосовній діяльності. Ціллю статті є аналіз основних термінів перейняття кримінального провадження, який вказує на необхідність уточнення їх змісту для ідентифікації правового наповнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання юрисдикції України щодо злочинів вчинених за її межами чітко визначені у статтях 7, 8 Кримінального кодексу України:

– громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

– іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України [1].

Так, у пункті 3 частини 1 статті 541 КПК України визначено, що **перейняття кримінального провадження – це здійснення компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території іншої держави, за її запитом** [2].

Натомість вже у ст. 542 КПК України зазначено, що **міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом... перейняття кримінального переслідування** [2].

У главі 45 «Кримінальне провадження у порядку перейняття» розділу IX КПК України, якою безпосередньо регулюються правовідносини у цій сфері, йдеться саме про **перейняття кримінального провадження від іноземних держав** (статті 595-598).

При цьому у ч. 2 ст. 595 КПК України визначено обов'язковою умовою перейняття Україною кримінального провадження, в якому судовими органами іноземної держави не було ухвалено вирок, **наявність особи, яка притягається до кримінальної відповідальності**.

Частиною 3 статті 10 Кримінального кодексу України встановлено, що **Україна може перейняти кримінальне провадження**, в якому судовими органами іноземної держави не ухвалено вирок, **щодо громадян України та іноземців, які вчинили злочини за межами України і перебувають на території України, але які не можуть бути видані іноземній державі або у видачі яких відмовлено**, якщо діяння, у зв'язку з яким запитується передача кримінального провадження, згідно з цим Кодексом визнається злочином [1].

Таким чином внутрішнім законодавством введено два терміни: «перейняття кримінального провадження» та «перейняття кримінального переслідування особи», яким фактично надано однакове юридичне наповнення.

При цьому постає питання – наскільки це вірно і чи не тягнуть термінологічно розбіжності правових колізій.

Вітчизняні вчені, досліджуючи ці питання, також ототожнюють поняття «перейняття кримінального провадження» та «перейняття кримінального переслідування особи».

Так, Підгородинська А.В., аналізуючи визначення перейняття кримінального провадження у кримінально-процесуальній доктрині, порівнює поняття «кримінального провадження в порядку перейняття» Лешукової І.В., з «перейняттям кримінального переслідування» Маланюка А.Г. та «перейняттям кримінального провадження», визначеним у п. 3. ч. 1 ст. 541 КПК України.

За результатами аналізу Підгородинська А.В. пропонує зміни до ст. 541 КПК України та викладає своє поняття: перейняття кримінального провадження – це здійснення компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на території іншої держави, за її запитом, а також передання кримінального провадження іншій державі за умови, що видача особи, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності, не можлива або у видачі такої особи Україні відмовлено [3, с. 191–193].

На наш погляд це формулювання не є повним, оскільки випускає таку стадію як процедура одержання кримінального провадження стосовно підозрюваної (обвинуваченої) особи від іноземної держави.

Більш ємне визначення перейняття кримінального провадження запропонував Маланюк А.Г., який сформулював його, як врегульовану міжнародними договорами (конвенціями) і національним законодавством діяльність уповноважених органів однієї держави, що полягає у передачі кримінальної справи щодо злочину, який був скоєний на її території, компетентним органам іншої держави, а також діяльність останніх, спрямовану на задоволення клопотання відповідної іноземної установи –

прийняття справи для її провадження згідно власного законодавства, у зв'язку з учиненням злочину особою, яка підпадає під кримінальну юрисдикцію приймаючої держави [4, с. 237].

Розглянемо цю ситуацію з точки зору міжнародних договорів України, які відповідно до ч. 4 ст. 9 КПК України мають примат над національним законодавством.

Зокрема, маються певні відмінності щодо термінології та форми міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні у міжнародно-правових документах, які забезпечують цей процес: Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, Європейській конвенції про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року, Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року, Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року, двосторонніх міжнародних договорах.

Україною підписано ряд Конвенцій Організації Об'єднаних Націй, які передбачають норми про взаємну передачу матеріалів для кримінального переслідування окремих категорій правопорушень, не визначаючи їх як виключно матеріали кримінальних справ (проваджень).

Так, відповідно до ст. 8 «Передача матеріалів кримінального розгляду» Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин сторони розглядають можливість взаємної передачі **матеріалів для кримінального переслідування правопорушень**, визнаних такими згідно з пунктом (1) статті 3, у випадках, коли вважається, що така передача відповідає інтересам належного провадження правосуддя [5].

Зазначена норма має загальне значення, і не конкретизує категорію матеріалів, умови і порядок їх передачі, не уточнює – чи стосується це кримінальних справ (проваджень) взагалі або кримінального переслідування конкретної особи з встановленим процесуальним статусом підозрюваного (обвинуваченого, підсудного).

Більш конкретизовано викладено положення Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, де у статті 21 «Передача кримінального провадження» визначено,

що держави-учасниці розглядають можливість взаємної передачі провадження з метою кримінального переслідування у зв'язку зі злочином, що охоплюється цією Конвенцією, у випадках, коли вважається, що така передача відповідає інтересам належного здійснення правосуддя, зокрема, у випадках, коли зачіпаються декілька юрисдикцій, для забезпечення об'єднання кримінальних справ [6].

У даному випадку чітко йдеться про передачу кримінального провадження, але посилання «з метою кримінального переслідування», не дає беззаперечного вказання на обов'язкову наявність підозрюваної особи.

Відповідно до ст. 47 «Передача кримінального провадження» Конвенції ООН проти корупції держави-учасниці розглядають можливість взаємної передачі провадження з метою кримінального переслідування у зв'язку зі злочином, визначеним цією Конвенцією, у випадках, коли така передача відповідає інтересам здійснення правосуддя, зокрема, у випадках, коли зачіпаються кілька юрисдикцій, з метою об'єднання кримінальних справ [7].

Зазначена норма ідентична попередній з Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності і не має обов'язкового посилання на наявність підозрюваної особи, а також не передбачає умови і порядок передачі провадження.

У Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року не йдеться про перейняття (передачу) кримінального провадження або переслідування особи від однієї держави іншій.

Натомість, згідно статті 1 Договірні Сторони зобов'язуються надавати одна одній, відповідно до положень цієї Конвенції, якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання допомоги, підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої Сторони [8].

У вищевказаній Конвенції мається глава VI «Повідомлення про злочини у зв'язку з провадженням у справі» у статті 21 якої вказано, що повідомлення однієї Договірної Сторони про злочин з метою розгляду в судах другої Сторони надсилаються і отримуються відповідними міністерствами юстиції. Запитувана Сторона

інформує запитуючу Сторону про будь-які дії, здійснені у зв'язку з таким повідомленням, і надсилає копію відповідного судового рішення [8].

Частина 4 статті 15 цієї Конвенції зазначає, що прохання про проведення попереднього слідства по кримінальному переслідуванню можуть надсилатися і отримуватися безпосередньо судовими органами [8].

Стаття 14 Конвенції визначає що прохання про взаємну допомогу **повинні містити:**

- (a) назву органу, що звертається із проханням,
- (b) предмет і причину прохання,
- (c) у міру можливості, відомості про відповідну особу і її громадянство, і
- (d) у разі необхідності, прізвище і адресу відповідної особи [8].

Тобто надання даних про особу, яка могла вчинити цей злочин, не є обов'язковим, і відповідно її встановлення та визначення процесуального статусу не беззаперечне.

Таким чином у Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах передбачено механізм передачі однією стороною повідомлення про злочин, яке має розслідувати інша сторона, а про перейняття кримінального провадження і тим більше кримінальне переслідування особи з встановленим процесуальним статусом – підозрюваний (обвинувачений), не йдеться.

І навпаки, вже у самій назві Європейської конвенції **про передачу провадження у кримінальних справах** визначається відповідна термінологія.

Назва Частини III «Передача провадження» підтверджує наявність терміну визначеного у назві цієї Конвенції. При цьому у Частині II «Підсудність», Розділі 1 Частини III «Клопотання про порушення кримінального переслідування» вводиться поняття «кримінальне переслідування підозрюваної особи».

Так у статті 6 Конвенції зазначено, **якщо особа підозрюється у вчиненні злочину**, передбаченого законодавством договірної Держави, ця держава може звернутися до іншої Договірної Держави із **клопотанням про порушення кримінального переслідування у випадках та на умовах**, передбачених цією Конвенцією [9].

Статтею 8 Конвенції передбачено підстави, згідно яких Договірна Держава може звернутися до іншої Договірної Держави із клопотанням

про порушення кримінального переслідування в одному або декількох таких випадках:

- а) якщо підозрювана особа має постійне помешкання в запитуваній державі;
- б) якщо підозрювана особа є громадянином запитуваної держави або якщо ця держава є країною його походження;
- с) якщо підозрювана особа відбуває або має відбувати в запитуваній державі покарання, яке передбачає позбавлення волі;
- д) якщо в запитуваній державі за той же самий злочин або за інші злочини проти підозрюваної особи порушено кримінальне переслідування;
- е) якщо вона вважає, що передача провадження виправдана інтересами встановлення істини, і зокрема, що найбільш суттєві докази знаходяться в запитуваній державі;
- ф) якщо вона вважає, що виконання в запитуваній державі вироку, у разі винесення такого, може збільшити можливість соціальної реабілітації засудженого;
- г) якщо вона вважає, що присутність на судовому засіданні підозрюваної особи не може бути забезпечена в запитуючій державі, в той час як її присутність на судовому засіданні може бути забезпечена в запитуваній державі;
- h) якщо вона вважає, що вона не може сама виконати вирок, у разі винесення такого, навіть з використанням екстрадиції, в той час як запитувана держава спроможна це зробити [9].

У кожному з пунктів йдеться про підозрювану або засуджену особу, окрім пункту «е», який хоча і не має відповідного положення, натомість воно виходить з вищевказаної норми статті 6 цієї Конвенції.

Таким чином норми цієї Європейській конвенції чітко вказують, що передача провадження у кримінальній справі оформлюється клопотанням та проводиться через порушення кримінального переслідування підозрюваної особи (тобто з встановленим процесуальним статусом), відповідно ці терміни мають тотожне (однакове) юридичне наповнення.

Двосторонні договори України щодо міжнародного співробітництва у кримінальних справах, які передбачають їх передачу (перейняття), визначають відповідні підстави і механізми, обов'язково пов'язані з кримінальним переслідуванням особи з встановленим процесуальним статусом – підозрювана (обвинувачена).

У Договорі між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах у Частині третій «Кримінальні справи» мається розділ I «Перейняття кримінального переслідування» статтею 54 якого визначено, що кожна з договірних Сторін зобов'язується за клопотанням іншої Договірної Сторони провадити кримінальне переслідування своїх громадян, а також іноземців, які мають місце постійного проживання на її території, підозрюваних у скоєнні злочину на території запитуючої Договірної Сторони [10].

Тобто зазначений Договір має чітке посилення на можливість **перейняття** саме кримінального переслідування особи, підозрюваної у скоєнні злочину на території іншої держави.

Відповідно до ст. 48 Договору між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах кожна Договірна Сторона за проханням іншої Договірної Сторони зобов'язана **порушити** або **перейняти** відповідно до свого законодавства кримінальне переслідування у відношенні свого громадянина, підозрюваного в скоєнні злочину на території іншої Договірної Сторони [11].

Постає питання чому у зазначеному Договорі застосовуються два окремі терміни «порушення» або «перейняття» кримінального переслідування особи, підозрюваної у скоєнні злочину на території іншої держави.

Згідно ч.ч. 1, 2 ст. 49 цього Договору клопотання про порушення або перейняття кримінального переслідування повинно бути складене в письмовій формі і містити:

- 1) назву запитуючої установи;
- 2) опис вчинку, що складає злочин і в зв'язку з яким подається клопотання про порушення або перейняття кримінального переслідування;
- 3) можливо більш точні посилання на час і місце скоєння діяння;
- 4) текст закону запитуючої Договірної Сторони, на підставі якого діяння визначається злочином;
- 5) прізвище та ім'я підозрюваної особи, відомості про її громадянство, місце проживання або перебування і інші дані про особу, а також, по можливості, опис зовнішності цієї особи, її фотокартку і відбитки пальців;

6) заяву потерпілого з кримінальної справи, порушеної за заявою потерпілого, і про відшкодування матеріальних збитків, коли такі є;

7) відомості про розмір заподіяної матеріальної шкоди.

У разі, коли запитуючою Стороною було **порушено** кримінальне переслідування, до клопотання додаються матеріали попереднього розслідування і докази, які є в розпорядженні запитуючої Договірної Сторони [11].

Положення частини 2 ст. 49 Договору між Україною і Литовською Республікою взагалі викликають подив, оскільки вони передбачають додання матеріалів попереднього розслідування і доказів **лише** до клопотання про порушення кримінального переслідування.

У чому тоді полягає відмінність терміну «перейняття» кримінального переслідування? І чи при здійсненні цієї процедури не потребується додання матеріалів попереднього розслідування та доказів?

Як це співвідноситься з нормами інших двосторонніх міжнародних договорів України де вживається лише термін «порушення кримінального переслідування особи» або «перейняття кримінального переслідування особи», які по юридичному змісту визначених правовідносин не чим не відрізняються?

Відповідно до ст. 3 Договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах правова допомога охоплює ... **порушення або перейняття кримінального переслідування** та видачу осіб, які скоїли злочини [12].

При цьому у статті 52 Договору зазначено, що кожна Договірна Сторона за клопотанням другої Договірної Сторони **порушує** відповідно до свого законодавства кримінальне переслідування проти своїх громадян, підозрюваних у скоєнні злочинів на території другої Договірної Сторони [12].

А вже наступна 53 стаття Договору говорить, що клопотання про **порушення або перейняття** кримінального переслідування повинно бути складене у письмовій формі та містити:

1) найменування запитуючої установи;

2) опис та кваліфікація діяння, у зв'язку з яким направлено клопотання про порушення або перейняття кримінального переслідування;

3) по можливості більш точне зазначення часу та місця скоєння діяння;

4) текст закону запитуючої Договірної Сторони, на підставі якого діяння визнається злочином;

5) прізвище, ім'я та, якщо є, по батькові особи, що переслідується, відомості про її громадянство, місце проживання або місцеперебування та інші відомості про її особу, а також, якщо можливо, опис зовнішності цієї особи, її фотокартку та відбитки пальців;

6) наявні дані про розмір заподіяної матеріальної шкоди.

До клопотання додаються заява потерпілого у кримінальній справі, що порушується за заявою потерпілого, та заява про відшкодування матеріальної шкоди, якщо така є, а також **додаються матеріали попереднього розслідування та докази**, які є у розпорядженні запитуючої Договірної Сторони [12].

Знову ми бачимо введення двох термінів «порушення» та «перейняття» кримінального переслідування у статтях, 3, 52 Договору, які взагалі не мають жодної різниці у своєму правовому наповненні, адже форма клопотання, його зміст, матеріали, що до нього додаються, не мають ніяких відмінностей. Але у статті 52 Договору йдеться лише про порушення кримінального переслідування своїх громадян.

Відповідно до ст. 4 Договору між Україною та Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах договірні Сторони надають взаємно правову допомогу шляхом виконання ... **порушення або перейняття кримінального переслідування**, видачі осіб, які здійснили злочини [13].

При цьому у статті 53 Договору «Обов'язок перейняття кримінального переслідування» зазначено, що кожна з Договірних Сторін зобов'язується за клопотанням іншої Договірної Сторони провадити кримінальне переслідування своїх громадян, які мають місце постійного проживання на її території, підозрюваних у скоєнні злочину на території запитуючої Договірної Сторони. Договірні Сторони можуть подавати клопотання про **перейняття** кримінального переслідування [13].

У статті 55 Договору йдеться про форму та зміст клопотання про перейняття кримінального переслідування.

Таким чином, незважаючи на встановлення ст. 4 Договору двох термінів «порушення» та «перейняття» кримінального переслідування особи, у інших його нормах йдеться лише про «перейняття» кримінального переслідування особи.

У Договорі між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах, Договорі між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах, Договорі між Україною та Корейською Народно-Демократичною Республікою про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах, Договорі між Україною та Республікою Куба про правові відносини та правову допомогу в цивільних та кримінальних справах, Договорі між Україною та Монголією про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах, Договорі між Україною і Соціалістичною Республікою В'єтнам про правову допомогу і правові відносини в цивільних і кримінальних справах йдеться про процедуру **порушення кримінального переслідування особи**, підозрюваної у скоєнні злочину на території іншої держави, при цьому його юридичне наповнення ні чим не відрізняється від **перейняття кримінального переслідування особи**, яке викладено у двосторонніх договорах про які йшлося раніше.

Загалом двосторонні міжнародні договори України щодо правової допомоги у кримінальних справах чітко виходять з обов'язку держави перейняти (порушити) кримінальне переслідування своїх **громадян**, що **підозрюються** у вчиненні злочину на території іншої держави підписанта відповідної угоди.

Слушну думку виклали Ляшук О.М. та Прокопенко О.В., які аналізуючи запропоновані у науковій літературі погляди з питань вивчення цієї тематики, приходять до висновку, що здебільшого, оперуючи категоріями перейняття кримінального провадження, науковці залишають поза увагою умови, наявність яких надає підстави для такого перейняття, попри те, що останні є наріжним каменем цього інституту кримінального процесу і їхнє неправильне розуміння чи взагалі відсутність може **поставити під загрозу допустимість доказів та законність кримінального переслідування в цілому** [14, с. 180].

Саме на цьому базується необхідність чіткого окреслення у термінології перейняття кримінального провадження обов'язкової наявності встановленої особи, якій визначено відповідний правовий процесуальний статус – підозрювана (обвинувачена).

Вже на стадії розгляду центральний орган України має впевнитись, що клопотання компетентних органів інших держав про перейняття кримінального провадження, містить інформацію про відповідний процесуальний статус особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, та її обізнаність у цьому, адже це є основою забезпечення реалізації права на захист.

Вказане твердження виходить з вимоги ст. 3 Конституції України: права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [15].

Відповідно до ст. 8 КПК України кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2].

Саме на цьому базуються і завдання кримінального провадження, визначені у ст. 2 КПК України: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб ... до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2].

Факт перейняття Україною кримінального провадження при відсутності у особи, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування, статусу підозрюваної в іноземній державі, може кваліфікуватись судом як порушення однієї з основних засад судочинства – права на захист (ст. 20 КПК України), що відповідно до ч. 2 ст. 598 КПК України призведе до визнання недопустимими доказів, які містяться в матеріалах, отриманих до перейняття кримінального провадження відповідним органом іншої держави на її території.

Саме це виходить з положень ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, згідно якої кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача [16].

Ця позиція знаходить підтримку у Підгородинської А.В. та Широкової Л.О.: «Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні, провадження у порядку перейняття повинні здійснюватися з дотриманням міжнародних договорів у галузі прав людини, це гарантуватиме неможливість порушення конвенційних прав і основних свобод. ... Виконання зобов'язань за міжнародними договорами у сфері прав людини є обов'язком держав, необхідною умовою у справі формування ефективного і справедливого судочинства. Крім того, вказане питання є важливим для формування доказової бази, яка може бути оцінена як належна

і допустима і використана у кримінальному процесуальному доказуванні» [17, с. 56].

Висновки. Проведений аналіз правових норм, що регулюють перейняття кримінального провадження у рамках міжнародного співробітництва, вказує на необхідність приведення Кримінального процесуального кодексу України у відповідність до зобов'язань, взятих нашою державою у міжнародно-правових актах.

Положення КПК України мають виходити з вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та перш за все гарантувати захист прав громадян при одержанні кримінальних проваджень у порядку перейняття від інших держав, що забезпечить належність та допустимість доказів у кримінальному процесі.

З метою конкретизації статусу особи, як підозрюваної у вчиненні злочину на території іншої країни, що є обов'язковою підставою для перейняття кримінального провадження, внести зміни:

1) до пункту 3 частини 1 статті 541 КПК України виклавши його наступним чином: перейняття кримінального провадження – це здійснення компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення до кримінальної відповідальності особи, якій на момент направлення відповідного клопотання запитуючою стороною встановлено процесуальний статус підозрюваної (обвинуваченої), за злочини, вчинені на території іншої держави, за її запитом;

2) додати пункт 5 до частини 2 статті 595 КПК України: особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, на момент направлення відповідного клопотання мала встановлений іншою державою процесуальний статус підозрюваної (обвинуваченої), за злочини вчинені на її території.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Підгородинська А.В. Визнання та виконання рішень іноземних судів та міжнародних судових органів при перейнятті кримінального провадження, *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 191–193.
4. Маланюк А.Г. Провадження у кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами, за законодавством України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2004. С. 237.
5. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20.12.1988 документ 995_096. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096#Text.

6. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 документ 995_789. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text.

7. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 документ 995_c16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

8. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 20.04.1959 документ 995_036. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text.

9. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15.05.1972 документ 994_008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008#Text.

10. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.04.1993 документ 616_174. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text.

11. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 07.07.1993 документ 440_002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_002#Text.

12. Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23.05.1995 документ 428_627. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627#Text.

13. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 13.12.1993 документ 498_604. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604#Text.

14. Ляшук О.М., Прокопенко О.В. Умови перейняття кримінального провадження від іноземної держави, Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). Вип. 4–5 (8–9) 2017, с. 180.

15. Конституція України від 28.06.1996 документ 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

16. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 документ 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

17. Підгородинська А.В., Широбокова Л.О. Кримінальні процесуальні гарантії прав осіб у провадженнях із взаємної правової допомоги та у порядку перейняття, *Journal «ScienceRise: Juridical Science»* №2(16)2021, с. 56.

Науковий керівник: Бережний О.І., кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Зайченко О. Ю.,
*аспірант Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
<https://orcid.org/0009-0007-9515-1918>*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯННЯ ГЕНОЦИД (СТ. 442 КК УКРАЇНИ)

CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF THE ACT OF GENOCIDE (ARTICLE 442 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

У статті дається кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення геноцид (ст. 442 КК України). Автор звертається до довідникової та юридичної літератури з метою з'ясування суті терміну «геноцид».

З метою з'ясування суті геноциду, автор розглядає це кримінальне правопорушення за ст. 442 КК України, виходячи з його об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Розглядаючи об'єкт цього діяння, автор аналізує погляди науковців на основний безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення, погоджуючись з науковцями з цього питання. У межах загального вчення про склад кримінального правопорушення автор розглядає, як ознаку, що характеризує об'єкт цього діяння, потерпілого від вказаного злочину та розмірковує з цього питання. Крім того, в контексті розгляду потерпілого як ознаки об'єкту цього кримінального правопорушення, у статті розглядаються визначення національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Для цього автор звертається до резолюції Генеральної Асамблеї 1946 року, Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року та аналізує погляди науковців з цього питання.

Автором також розглядаються об'єктивна сторона кримінального правопорушення геноцид та його ознаки, окремі форми прояву цього негативного явища, для з'ясування сутності яких автор звертається до довідникової та юридичної літератури

З метою більш детальної кримінально-правової характеристики такого діяння як геноцид, у статті розглядаються питання суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК України та його суб'єктивна сторона.

Автором дається висновок щодо геноциду як кримінального правопорушення з матеріальним складом.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, геноцид, кримінально-правова характеристика, об'єкт кримінального правопорушення геноцид, потерпілий, національна група, етнічна група, расова група, релігійна група, публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів із закликами до геноциду, об'єктивна сторона, позбавлення життя, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, позбавлення життя і спричинення тяжких тілесних ушкоджень, створення життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи, публічні заклики, виготовлення матеріалів із закликами до геноциду, суб'єкт геноциду, суб'єктивна сторона.

The article provides a criminal law description of the criminal offence of genocide (Article 442 of the Criminal Code of Ukraine). The author refers to the reference and legal literature in order to clarify the essence of the term "genocide".

With a view to clarifying the essence of genocide, the author examines this criminal offence under Article 442 of the CC of Ukraine based on its objective and subjective features.

Considering the object of this act, the author analyses the views of scholars on the main direct object of this criminal offence, agreeing with scholars on this issue. Within the framework of the general doctrine of the corpus delicti of a criminal offence, the author considers the victim of the said crime as a feature characterising the object of this act and reflects on this issue. In addition, in the context of considering the victim as a feature of the object of this criminal offence, the article examines the definitions of national, ethnic, racial or religious group. For this purpose, the author refers to the General Assembly resolution of 1946, the UN Convention of 9 December 1948 and analyses the views of scholars on this issue.

The author also examines the objective side of the criminal offence of genocide and its features, and certain forms of manifestation of this negative phenomenon, to clarify the essence of which the author refers to the reference and legal literature

With a view to providing a more detailed criminal law characterisation of such an act as genocide, the article examines the issues of the subject of the criminal offence under Article 442 of the Criminal Code of Ukraine and its subjective side.

The author concludes that genocide is a criminal offence with a material component.

Key words: *criminal offence, genocide, criminal law characteristics, object of criminal offence genocide, victim, national group, ethnic group, racial group, religious group, public calls for genocide, production of materials calling for genocide, objective side, deprivation of life, infliction of grievous bodily harm, deprivation of life and infliction of grievous bodily harm, creation of living conditions calculated to bring about the complete or partial physical destruction of a national, ethnic, racial or religious group, public calls, production of materials calling for genocide, subject of genocide, subjective side.*

Постановка проблеми. Таке кримінальне правопорушення як геноцид належить до найбільш небезпечних кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Небезпечність його визначається тим, що воно ставить під загрозу існування окремих груп людей на ґрунті національних, етнічних, расових, релігійних та інших ознак, тому означена проблема як геноцид, потребує подальшого поглибленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що проблемі об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК присвятили свої роботи: Кириченко В.М., Коржанський М.Й., Лашук Э.В., Матвійчук В.К., Махончук С.М., Поплавський І.Г., Хавронюк М.І., Тертиченко Т.М., Яценко С.С., та ін. Проте, до цього часу відсутнє комплексне дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК України.

Формулювання цілі статті. Цілі дослідження цієї статті можна визначити як такі:

- надати кримінально-правову характеристику кримінального правопорушення геноцид (ст. 442 КК України)
- провести аналіз об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК України.

Викладення основного матеріалу. Усвідомлення світовою спільнотою великої суспільної небезпеки такого кримінального правопорушення як геноцид, його правова оцінка відбулася лише в середині ХХ століття. Як наслідок цього стало прийняття Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про попередження злочину геноциду та покарання за нього» [1]. Ця конвенція сформулювала поняття геноциду як міжнародного злочину та визначила принципи і підстави кримінальної відповідальності за його вчинення. Ефективність боротьби з цими кримінальними правопору-

шеннями не може бути забезпечена лише шляхом встановлення за них відповідальності на міжнародному рівні. Національна криміналізація таких кримінальних правопорушень є запорукою успіху у загальній справі запобігання їх вчиненню [1; 2, с. 6; 3, с. 79].

Термін «геноцид» складається з двох слів: грецького «genos» (рід, плем'я) і латинського «cide» (вбивство) [2, с. 6; 3, с. 79]. Цей термін уперше був застосований польським правознавцем і майбутнім американським прокурором на Нюрнберзькому процесі Рафаелем Лемкіним між двома світовими війнами стосовно фактів масового знищення вірменського населення владою Туреччини у 1914–1918 рр. [4, с. 145–151]. Так, на 5 конференції з уніфікації міжнародного кримінального права 1933 р. в Мадриді Р. Лемкін «запропонував проголосити дії, спрямовані на знищення чи зруйнування расових, релігійних чи соціальних груп, варварським злочином за міжнародним правом – *delicta juris gentium*. Він виділив дві групи правопорушень: 1) акт варварства, який проявляється у посяганні на життя людей та у підриві економічних основ існування даної групи осіб; 2) акт вандалізму, який полягає у знищенні культурних цінностей шляхом передачі дітей з однієї групи осіб іншій групі, примусовому і системному позбавленні характерних елементів культури даної групи осіб, забороні вживати рідну мову навіть в особистих відносинах, системному знищенні книг мовою групи, зруйнування музеїв, шкіл, історичних пам'яток, культових та інших закладів, культурних об'єктів групи або заборона користуватися ними» [4, с. 145–151]. Таким чином з'явився юридичний термін «геноцид», який був використаний на практиці 22.04.1919 р., коли Турецький військовий трибунал звинуватив керівників молодотурецького уряду в геноциді вірмен [5, с. 5].

У 1944 році термін «геноцид» Р. Лемкін використав у книзі «Фашистське управління окупованою Європою» і запропонував роз-

робити договір, у якому агресивні дії проти національних, релігійних або етнічних груп розглядалися б як міжнародний злочин. Він стверджував, що «цей злочин як скоординований план різноманітних дій, спрямованих на знищення головних основ життя національних груп, з метою знищення груп як таких. Метою такого плану є руйнування політичних і соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігій, економічного існування груп, знищення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності й самого життя індивідумів, які належать до цих груп» [4, с. 5–6].

Розглянемо це кримінальне правопорушення за ст. 442 КК України, виходячи з об'єктивних і суб'єктивних його ознак.

Об'єкт кримінального правопорушення геноциду. З приводу безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення геноцид відсутня єдність поглядів. Так, І.Г. Поплавський під об'єктом цього кримінального правопорушення розуміє «відносини, що склалися в процесі забезпечення миру і безпеки людства» [6, с. 909-932]. Є.В. Лащук під основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення розуміє «безпеку існування національних, етнічних, расових та релігійних груп як складову безпеки людства» [7, с. 1059], а «додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом злочину, залежно від вчиненого суспільно-небезпечного діяння можуть бути життя, здоров'я, свобода, честь і гідність людини» [7, с. 1059]. С.С. Яценко «під безпосереднім об'єктом розуміє безпеку людства, додатковим – життя і здоров'я національних, етнічних, расових або релігійних груп як такої в цілому» [8, с. 913]. Такої ж позиції дотримується Т.М. Тертиченко без посилання на додатковий безпосередній об'єкт [9, с. 753].

Найбільш сприйнятливою стосовно безпосереднього об'єкта цього діяння є позиція Є.В. Лащука, оскільки вона стосується демографічних груп, а не безпеки людства тощо, як це впливає із диспозиції ст. 442 КК. Проте і ця позиція потребує додаткового дослідження, оскільки вона не впливає із структури об'єкта цього кримінального правопорушення та форм прояву цього діяння.

У межах загального вчення про склад кримінального правопорушення до ознак, що характеризують об'єкт цього діяння належить

потерпілий. У відповідності до ст. 55 КПК України «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди...» [10].

Потерпілий є обов'язковою ознакою об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК. Пряма вказівка на це передбачена в ч. 1 ст. 442 КК, де потерпілим від цього діяння є члени національної, етнічної, расової чи релігійної групи [11]. При цьому, потерпілими від геноциду є не окремі особи, що наділені індивідуальними рисами, а члени певних груп, названих в диспозиції статті. Для визначення того, чи є особа потерпілою від геноциду, необхідно встановити, чи є вона членом національної, етнічної, расової чи релігійної групи, а отже для цього слід визначити ознаки цих груп.

У сучасних умовах складно дати визначення для національної, етнічної, расової чи релігійної групи, використовуючи точні наукові критерії. З цього приводу Судова палата Руандійського трибуналу зазначила, що нині не існує загально визнаних на міжнародному рівні понять національної, етнічної, расової чи релігійної групи, тому вони повинні визначатися в кожному конкретному випадку залежно від особливих політичних, соціальних і культурних умов [12, с. 12–128].

Згідно Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року «Про попередження злочину геноциду та покарання за нього» [1] під *національною групою* насамперед потрібно розуміти національність. Додатковими елементами, які необхідно врахувати в цьому випадку: спільну історію, звичаї, культуру та мову. Типовими прикладами національних груп є так звані національні меншини; до них не входять політичні чи соціальні групи.

До *етнічної групи* автори Конвенції включають групи, подібні чи ідентичні за своєю природою до національних, расових чи релігійних груп. Деякі з них вважають, що етнічні групи були під категорією національних груп. Відповідно до ще однієї думки, концепція етнічної приналежності ідентична концепції раси. Особливими ознаками етнічної групи є особливі культурні традиції та загальна історія. Члени цієї групи розмовляють однією мовою, мають

спільні звичаї та загальний спосіб життя. Такі групи часто проживають у спеціальних географічних регіонах. Для ідентифікації етнічної групи в існуванні загальних «расових» характеристик необхідності немає.

Расові групи. У відповідності з Конвенцією концепція раси не піддається простому визначенню через зловживання нею і використовується для опису соціальних груп, члени яких відрізняються однорідними видимими фізичними характеристиками, що передаються у спадок – такими, як колір або фізичне додавання. До цієї категорії також входять племінні групи.

Релігійні групи згадувалися вже у резолюції Генеральної Асамблеї 1946 року як групи, які можуть стати жертвами геноциду, і також фігурували у всіх проектах формулювання злочину. Автори Конвенції «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» припускали, що навіть якщо членство в релігійних групах добровільне, історично вони розвивалися так само, як національні чи етнічні групи, демонструючи послідовні характеристики та володіючи стабільним характером.

Сьогодні національну групу розглядають як «конкретну історичну форму спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру» [13, с. 744]. Виходячи з цього визначення основними ознаками національної групи є спільне громадянство, країна походження та економічні зв'язки. Важливо звернути увагу на те, що мова, особливості побуту, культури і духовності у представників однієї національної групи можуть відрізнятися, але вони при цьому належать до єдиної національної групи.

Поняття «етнічна група» розуміють по-різному: так, засновник теорії етносів С.М. Широкогоров під такою розуміє «групу людей, які спілкуються однією мовою, визначають своє спільне походження, мають комплекс звичаїв, життєвий уклад та традиції, які відрізняють її від інших подібних груп» [14, с. 23]; М.І. Хавронюк під такою групою розуміє «стійку соціальну групу людей, що історично склалася, для якої характерні єдність культури і духовності, особливості побуту і звичаїв (плем'я, народність, народ)» [15, с. 1152]. Таким чином, ідентичність етнічної групи визначається спільними культурними тра-

диціями, мовою, або спадщиною, на відміну від національної групи, для якої ідентичність свідчить про спільне громадянство або країни походження її членів. Це свідчить, що для етнічної групи можуть бути нехарактерними ознаки, які є визначальними для нації. Наприклад, національність складається з сукупності етносів (бойки, гуцули, лемки, севрюки, литвини, ополяни, дністров'яни, сотаки, черкаси, пінчуки, поліщуки та ін.).

М.І. Хавронюк під *расовою групою* називає «велику історично сформовану групу людей, об'єднану спільністю фізичних ознак, що успадковуються (колір шкіри, волосся та очей, форма черепа, пігментація волосся зріст тощо), обумовлених спільністю походження і початкового розселення» [15, с. 1152]. Крім того, слід погодитися з думкою, яка має місце в юридичній літературі, що «людство складається з чотирьох великих рас: європеїдної, монголоїдної, негроїдної та австралоїдної» [15, с. 1152]. Таким чином, раса, на відміну від національної та етнічної групи, характеризується біологічними особливостями, які не залежать від мови, релігії, культури, історичних та економічних умов співжиття. Крім того, слід погодитися з М.І. Хавронюком, що «*релігійна група* (від лат. religio – побожність, святість, предмет культу) – група людей, для якої спільною є сукупність духовних уявлень про надприродні (для даного рівня розвитку науки) сили та істоти, яким ця група поклоняється. При цьому не має значення, носить релігія світовий характер, чи має локальне значення» [15, с. 1152].

Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення геноцид. З усіх структурних елементів складу кримінального правопорушення найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння як кримінального правопорушення, містить об'єктивна сторона. Ознаки об'єктивної сторони характеризують зовнішній прояв суспільно-небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони. Об'єктивні умови цього посягання, багато в чому визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення. Найважливішими показниками суспільної небезпечності є характер діяння, спосіб його вчинення, місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення, тяжкість суспільно небезпечних наслідків, що настали, тощо.

Позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи у контексті даної норми розцінюється як умисне вбивство, що підпадає під ознаки ст. 115 КК України. Видається, що геноцид повністю охоплює як простий, так і кваліфіковані види умисного вбивства, оскільки передбачає знищення значної кількості осіб найрізноманітнішими способами. Аналогічної думки дотримуються і більшість науковців [16, с. 575; 17, с. 485].

Геноцид у формі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень полягає у спричиненні членам названих груп такого ушкодження, ознаки якого передбачені в ч. 1 ст. 121 КК України (яке є небезпечним для життя в момент заподіяння, чи такого, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи неоправдане знівечення обличчя [11]). Кваліфіковані види тяжких тілесних ушкоджень, передбачені ч. 2 ст. 121 КК України, вчинені способом, що має характер особливого мучення, або групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, або на замовлення, або що спричинило смерть потерпілого повністю охоплюються ч. 1 ст. 442 КК України та додаткової кваліфікації не потребують. Така позиція підтримується і в науці [16, с. 575; 17, с. 485].

Геноцид у формі позбавлення життя і спричинення тяжких тілесних ушкоджень є злочином з матеріальним складом, тобто є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків. В українській правовій літературі не дається чіткої відповіді на те, яка саме кількість потерпілих необхідна для визнання геноциду у формі вбивства та спричинення тяжких тілесних ушкоджень закінченим. Висловлюється лише думка з приводу того, що для кваліфікації не має значення кількість вбитих або травмованих під час вчинення актів геноциду [17, с. 485].

Геноцид у формі позбавлення життя та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень має вважатися закінченим, якщо наслідки настали навіть для одного і більше членів групи.

Під створенням життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи потрібно розуміти «умисне

вжиття різноманітних заходів з метою загибелі людей певної групи через ті чи інші обставини (наприклад, розповсюдження інфекційних захворювань, насильницьке переселення групи в місцевість, несприятливу для проживання людей взагалі або для представників даної групи зокрема, поміщення у концентраційні табори, де створюються несприятливі життєві умови, отруєння джерел водопостачання, організація блокади, забруднення різними шкідливими речовинами території тощо)» [17, с. 485]. Такі умови не обов'язково мають призводити до миттєвого знищення групи, але, якщо пустити їх на самотійний перебіг, вони поступово можуть спричинити загибель її представників. Геноцид у цій формі є закінченим з моменту вчинення діяння у вигляді створення життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове фізичне знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи, для однієї або кількох осіб, які належать до такої групи. Стосовно геноциду у формі скорочення дітонародження чи запобігання йому в національній, етнічній, расовій чи релігійній групі є досить дискусійним. Ми дотримуємось позиції, що заходи, спрямовані на недопущення народження дітей, як ознака геноциду, можуть бути самотійно застосовані лише за умови насильницького запобігання народжуваності, не пов'язаного із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень [17, с. 485].

З метою пояснення терміну «публічні заклики» звернемося до довідкової літератури. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови такого терміну, як «публічні заклики» не має, але містить термін «публічний», який тлумачиться таким чином: «Публічний -а, с. 1. Який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний, привселюдний, гласний, відкритий... 2. Призначений для широкого користування...» [2, с. 47]. Крім того, певною мірою пояснює цей термін таке поняття, як «публічне місце», під яким розуміється наступне: «Публічне місце – місце, де збирається багато публіки (театр, стадіон іт. ін.)» [2, с. 74]. Проте, враховуючи, що термін Закону «публічні заклики» складається з двох слів: «публічні» і «заклики», то ще необхідно розкрити термін «заклики»: «Заклики, - у, ч. 1. Звук, вигук; що кличе, закликає. 2. без додатка і до чого. Звернення до певної групи людей, у якому в стислій

формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання, відозва гасло. // Прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе...» [2, с. 395].

У такій формі прояву кримінального правопорушення як дії з виготовлення матеріалів із закликами до геноциду в будь-якій із 40 форм прояву цього діяння з метою розповсюдження, передбачені ч. 2 ст. 442 КК термін «виготовлення» означає «є-я, є. Дія за знач. виготовити» [2, с. 131]. Для того, щоб розуміти термін «виготовити», потрібно звернутися до терміну «виготовляти», який тлумачиться наступним чином: «... Виробляти, робити що-небудь.// Створювати, складати (про діловий документ, твір і т.ін)...» [2, с. 131].

Слід звернути увагу, що така дія характерна в цілому до всіх форм цього діяння. Під такими матеріалами із закликами до геноциду слід розуміти: звернення на будь-яких матеріальних носіях; листівки, гасла, флешки, магнітофонні касети, комп'ютерні компакт-диски, дискети, виготовлені звернення або інформація на гаджетах мобільних телефонів, на комп'ютерах тощо. Обов'язковою ознакою кримінального правопорушення в цій формі має бути така ознака суб'єктивної сторони, як мета розповсюдити такі матеріали до загалу із закликами до геноциду. Це форма прояву свідчить, що в такій формі це кримінальне правопорушення буде закінченим з моменту виготовлення матеріалів із закликами до геноциду при наявності мети їх розповсюдження.

Вчинення цього кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 442 КК у формі його прояву як розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду можна зрозуміти із тлумачення терміну «розповсюдження», який означає «-а, с. Дія і стан за знач. розповсюдити і розповсюдитися» [13, с. 1257]. Натомість слово «розповсюджувати» тлумачиться «...1. Роздавати, передавати...і т. ін. багатьом для придбання, ознайомлення і т. ін. поширювати серед багатьох певні ідеї... і т. ін.» [13, с. 1257–1258]. Це дає нам підстави стверджувати, що під дією розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду необхідно розуміти дії з розповсюдження поширення передачі таких матеріалів на будь-яких матеріальних носіях багатьом, невизначеному колу осіб, пев-

ної кількості людей, певного кола людей матеріалів для ознайомлення з зазначеними нами закликами. Цілком зрозуміло зі змісту цієї форми, що ці заклики мають на меті вчинити геноцид. Розповсюдження матеріалів із закликами до геноциду може вчинятися: 1) шляхом розсилки поштою, передачі через комп'ютерні мережі, через гаджети мобільних телефонів, розклеювання листівок на стінах будинків, вітринах, підкидання у приміщення державних органів чи установ, підприємств, організацій; 2) шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, рознесення листівок до поштових скриньок, розсилання листів певним групам осіб, адресатам тощо. Важливо акцентувати увагу на тому, що засоби вчинення кримінального правопорушення в цій його формі прояву є обов'язковою ознакою цього складу діяння.

Суб'єкт геноциду. Питання, що стосуються суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 442 КК України, важливі як для теорії кримінального права, так і для існуючої практики. Проте на фоні помітних успіхів у вивченні теоретичних і методологічних питань про кримінальне правопорушення, склад діяння, передбаченого ст. 442 КК, суб'єкт як елемент складу кримінального правопорушення геноцид не отримав належного дослідження.

Стосовно суб'єкта кримінального правопорушення геноцид в існуючих публікаціях висловлені наступні судження: 1) М.І. Хавронюк запевняв, що «суб'єкт цього злочину загальний. Для складу злочину не має значення, чи вчинено злочин представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської раси або негроїдної, віруючим або атеїстом. Так само не має значення, чи належать суб'єкти злочину і потерпілі до однієї раси, національності, етносу, конфесії. Особа, яка у віці від 14 до 16 років вчинила геноцид у формі позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи або заповдіяла їм тяжких тілесних ушкоджень, несе відповідальність за статтями 115 або 121» [18, с. 1252]; 2) В.М. Кириченко переконує, що «суб'єктом цього злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку» [19, с. 655]; 3) Т.М. Тертиченко стверджує, що

«суб'єктом аналізованого злочину може бути осудна фізична особа, яка досягла 16-річного віку. Якщо в акті геноциду беруть участь особи у віці від 14 до 16 років, то вони несуть відповідальність за фактично вчинені злочини проти особи, відповідальність за які встановлена з 14 років» [15, с. 754]. 4) Є.В. Лашук називає суб'єкта цього кримінального правопорушення загальним [16, с. 1030]; 5) С.С. Яценко повідомляв, що «за ч. 1 ст. 442 КК суб'єктом могли бути службові або приватні особи, яким виповнилося 16 років. Якщо особа у віці від 14 до 16 років учинила діяння, що входить до складу геноциду (умисне вбивство або умисне тяжке тілесне ушкодження), вона має нести відповідальність не за геноцид, а за діяння, передбачені ст. 115 та ст. 121 КК. За ч. 2 цієї статті – суб'єкт злочину – особа, якій виповнилося 16 років. Виконавцем злочину у формі виготовлення матеріалів із закликом до геноциду є як автори таких матеріалів, так і особи, які здійснили їх технічне виготовлення» [17, с. 915]; 6) А.Г. Кібальник, І.Г. Соломоненко стверджують, що «суб'єктом цього злочину може бути будь-яка людина, що досягла 16-річного віку. Якщо у вчиненні актів геноциду приймали участь особи у віці від 14 до 16 років, то вони підлягають відповідальності за вбивство і умисне завдання тяжкого тілесного ушкодження» [18, с. 108]; 7) І.І. Строкова переконує, що «суб'єкт геноциду є загальний, тобто є фізичною осудною особою, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність... Зі змісту ч. 2 ст. 22 КК кримінальна відповідальність за геноцид настає з 16 років... Можна виділити такі види суб'єктів геноциду: загальний суб'єкт, службова особа (глава держави або правління, члени уряду або парламенту, вибраний представник або інша посадова особа), та військовозобов'язана особа (військовий командир або особа, яка діє як військовий командир). При цьому Найбільш поширеним спеціальним суб'єктом геноциду є службові особи та військовослужбовці» [19, с. 121, 124]; 8) С.М. Махончук заявляє, що «виходячи із змісту чч. 1 і 2 ст. 442 КК... суб'єкт геноциду є загальним, тобто є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього кодексу може наставати кри-

мінальна відповідальність. Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 22 КК, кримінальна відповідальність настає з 16 років. При цьому особа у віці від 14 до 16 років буде підлягати кримінальній відповідальності за вчинення у складі геноциду умисного вбивства та спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження за статтею 115 та (або) ст. 121 КК» [20, с. 299]. Цей же автор стверджує, що «не зважаючи на те, що, відповідно до національного і зарубіжного кримінального законодавства суб'єкт геноциду є загальним, слід враховувати, що цей злочин переважно вчиняється особами, які займають різні посади, які використовують для залучення необхідних людських, фінансових та технічних ресурсів. Тому суб'єктом цього злочину здебільшого є посадові або службові особи, та військовослужбовці» [20, с.300]. Тому, як пояснює С.М. Махончук, що «виходячи з цього, можна виділити такі види суб'єктів геноциду: загальний суб'єкт, службову особу (глава держави або правління, член уряду або парламенту, вибраний представник або інша посадова особа), та військовозобов'язану особу (військовий командир або особа, яка діє як військовий командир). При цьому найбільш поширеними спеціальними суб'єктами геноциду є службові особи та військовослужбовці» [20, с. 300].

Суб'єктивна сторона геноциду. В диспозиції ч. 1 ст. 442 КК України прямо передбачено, що геноцид вчиняється з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи [15]. Вказівка на спеціальну мету дає підстави стверджувати, що вчинення цього кримінального правопорушення можливе лише з прямим умислом [21, с. 163]. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 442 КК вчиняється з прямим умислом.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновки що, таке кримінальне правопорушення як геноцид у формі позбавлення життя і спричинення тяжких тілесних ушкоджень є злочином з матеріальним складом, тобто є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків. Геноцид у формі позбавлення життя та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень має вважатися закінченим, якщо наслідки настали навіть для одного і більше членів групи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р. URL : <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm>
2. Ferencz B.B. An Interational Criminal Court: A step toward world peace – A Documentary History and Analysis. Vol. II : The beginning of wisdom. Oceana Publication, Inc., 1980. 674 p.
3. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress. 2nd ed. Washington, D.C. : The Lawbook Exchange, Ltd, 2008. 712 p.
4. Lemkin R. Genocide as a Crime under International Law. *American Journal of International Law*. 1947. Vol. 41 (1). P. 145–151.
5. Ованесян В. Геноцид – злочин проти людства. *Незалежна газета*. 2000. № 25. С. 5.
6. Поплавський І.Г. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. *Кримінальний кодекс України*. Коментар : за ред. Ю.А. Кармазіна та Є.Л. Стрельцова. Харків, ТОВ «Одіссей», 2001. С. 909–932.
7. Лащук Э.В. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея, 2-ге вид. перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. С. 1047–1068.
8. Яценко С.С. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. С.С. Яценка. К. : А.С.К. 2002. С. 913–915.
9. Тертиченко Т.М. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник ; за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. К. : «ВД «Дакор», 2013. С. 741–764.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL : <http://surl.li/navm>
11. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <http://surl.li/hwes>
12. Prosecutor v. Jean Kambanda. Case № ICTR-97-23-S, 4 september 1998 URL : <http://surl.li/fmmzz>
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. та голов. ред. Бусел В.Т. К. ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
14. Широкогоров С.М. Етнос. Дослідження основних принципів зміни етнічних та етнографічних явищ. Изв. східного ф-ту Далекосхідного ун-ту. Шанхай. 1923. Вип. XVIII. 132 с.
15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [А.М. Бойко, Л.П. Брич, В.К. Грищук та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. [5-те вид. переробл. і доп.]. К. : Юридична думка, 2008. 1216 с.
16. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Вид. 3-тє, доповн. та перероб. К. : Атіка, 2007. 592 с.
17. Кримінальне право України. Особлива частина : Підручник / [За заг. ред. Є.Л. Стрельцова]. Х. : Одіссей, 2009. 496 с.
18. Хавронюк М.І. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К. : Юридична думка, 2012. С. 1239–1263.
19. Кириченко В.М. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Кримінальне право України: особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2015. С. 641–661.
20. Махончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства: Дис.... на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук; за спец. 12.00.08 та 12.00.11. Харків : Національний юридичний ун-т імені Ярослава Мудрого, 2014. 447 с.
21. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

Ковмир С. В.,
аспірант Національної академії Служби безпеки України

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ НОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

PROSPECTS FOR THE CREATION OF A NEW NATIONAL CONCEPT OF PROTECTION OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

У статті проаналізовано поточний стан та перспективи розвитку нової концепції захисту учасників кримінального судочинства в Україні. Зроблено акцент на невідповідності національного законодавства міжнародним конвенціям та рекомендаціям Кабінету Міністрів Ради Європи щодо питань захисту свідків. Автор проаналізував діяльність робочої групи щодо узагальнення закордонного досвіду в цій сфері та можливості імплементації сучасних трендів у системі захисту свідків і потерпілих у національне законодавство. Метою роботи є аналіз нового проекту закону, в якому закладено нову концепцію захисту осіб, що сприяють кримінальному судочинству. Зосереджено увагу на необхідності усунення недоліків чинного законодавства для створення ефективної моделі захисту учасників кримінального судочинства, яке міститиме належні безпекові та соціальні гарантії для осіб, які мають право на такий захист. Досліджено такі аспекти, як терміни реалізації програм захисту, права осіб, які перебувають під захистом, необхідність дотримання конституційних положень під час реалізації заходів забезпечення безпеки. Запропоновано для обговорення в широкому колі науковців та практиків таких новел у сфері захисту учасників кримінального судочинства, як страхування житла і майна та соціальний захист особи, що сприяє правосуддю. Автор дослідив дворівневу систему захисту свідків і потерпілих, яку запропоновано в новій редакції закону, порядок прийняття управлінських рішень, систему взаємодії між суб'єктами, які прийматимуть управлінські рішення та органами, які безпосередньо здійснюватимуть комплекс заходів із забезпечення безпеки. Окрему увагу автор приділяє системі оцінювання потенційних загроз та адміністративним процедурам, що є елементами системи керування ризиками під час визначення характеру та ступеня загрози для свідків та їхніх близьких. Зроблено акцент на необхідності створення єдиної уніфікованої системи обміну інформацією між суб'єктами системи захисту учасників кримінального судочинства в питаннях визначення ризиків у межах програм захисту. З урахуванням розвитку новітніх технологій, зокрема й пов'язаних зі штучним інтелектом та нейронними мережами, автор запропонував активніше використовувати останні під час проектування та реалізації систем контролю та адміністрування програм захисту, а також оцінювання інформації, пов'язаної з потенційними загрозами для свідків.

Ключові слова: захист свідків, протиправний вплив, захист учасників кримінального судочинства, оцінка ризиків, штучний інтелект, прогностичні моделі.

The article analyzes the current state and prospects for the development of a new concept of protection of participants in criminal proceedings in Ukraine. The author emphasized the inconsistency of national legislation with international conventions and recommendations of the Cabinet of Ministers of the Council of Europe regarding the issues of witness protection. The author analyzed the activities of the working group on the generalization of foreign experience in this area and the possibility of implementing modern trends in the system of witness and victim protection into national legislation. The purpose of the work is a thorough analysis of the new draft law, which lays down a new concept of protection of persons who contribute to criminal proceedings. The author emphasizes the need to eliminate the shortcomings of the current legislation in order to create an effective model for the protection of participants in criminal proceedings, which will include adequate security and social guarantees for persons entitled to such protection. The author proposed for discussion among a wide circle of scientists and practitioners such novels in the field of protection of participants in criminal proceedings as housing and property insurance and social protection of a person, which promotes justice. The author researched the two-level system of protection of witnesses and victims, which is proposed in the new version of the law, the procedure for making management decisions, the system of interaction between the entities that will make management decisions and the bodies that will directly implement a set of measures to ensure the safety of persons. The author pays special attention to the system of assessing potential threats and administrative procedures, which are elements of the risk management system when determining the nature and degree of threat to witnesses and their relatives. Emphasis is placed on the need to create a single, unified system of information exchange between subjects of the system of protection of participants in criminal proceedings in matters of risk determination within protection programs. Taking into

account the development of the latest technologies, including those related to artificial intelligence and neural networks, the author suggested more active use of the latter during the design and implementation of control systems for the administration of protection programs and evaluation of information related to potential threats to witnesses.

Key words: *witness protection, illegal influence, protection of participants in criminal proceedings, risk assessment, artificial intelligence, predictive models.*

Чинна національна система забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства застаріла і не може гарантувати належних умов для здійснення правосуддя. Правозастосовчі проблеми, пов'язані з наявними прогалинами системи кримінального правосуддя, ще більше загострюються в контексті розвитку системи органів досудового розслідування та змін у функціонуванні органів кримінальної юстиції загалом. На тлі сучасних викликів боротьби зі злочинністю та воєнними злочинами країни-агресора ці проблеми стають все більш актуальними.

Зокрема, чинний Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які сприяють кримінальному судочинству» (далі – Закон) було прийнято 30 років тому і на сьогодні він не відповідає Рамковій Конвенції ООН проти організованої злочинності, Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та іншим міжнародним стандартам і рекомендаціям у цій сфері [1]. Також національна система захисту учасників кримінального судочинства не відповідає вимогам Рекомендації Rec (2005)9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям, та Рекомендації Rec (2006)8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів.

Проблема невідповідності законодавства України принципам Європейського Союзу у сфері захисту свідків виявила необхідність поточного реформування. Зокрема, відповідно до зобов'язань, визначених у статті 22 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, було виявлено недоліки, які перешкождали відповідності національного законодавства європейським та світовим стандартам.

Для узагальнення інформації про сучасні методи захисту свідків у країнах ЄС та оцінювання можливості їх імплементації в українському законодавстві у 2017 році за ініціативою Консультативної місії Європейського Союзу в Україні було створено робочу групу, до складу якої входили представники Верховної Ради, правоохоронних органів та інших відомств України.

Результатом роботи цієї групи стало розроблення законопроекту № 5751 від 21.07.2021 року (далі – Законопроект), мета якого – запровадження нової концепції забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в Україні, що враховує сучасні українські реалії, міжнародні стандарти та кращі практики країн Європейського Союзу з питань захисту свідків і потерпілих [2]. Зокрема, у межах цієї концепції передбачено створення дворівневої системи забезпечення учасників кримінального судочинства та нового органу виконавчої влади зі спеціальним статусом – Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства. Цей орган має отримати спеціальний функціонал щодо забезпечення безпеки свідків і потерпілих та координації заходів забезпечення безпеки з іншими правоохоронними органами країни.

Метою проекту закону є також відновлення довіри громадян до національної системи забезпечення безпеки осіб, які сприяють розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів, а також оптимізація використання державних коштів у цій сфері. Він спрямований на підвищення рівня розкриття злочинів та забезпечення належного відправлення правосуддя у кримінальних провадженнях за участі ключових свідків й інших учасників судочинства.

Проект нового закону передбачатиме усунення недоліків чинного галузевого законодавства щодо правовідносин під час здійснення кримінального провадження та створення ефективної національної моделі захисту учасників кримінального судочинства. Конкретні заходи, передбачені законопроектом, матимуть належні безпекові та соціальні гарантії для осіб, які мають право на такий захист. Так, на відміну від чинного Закону, забезпечення безпеки особи може здійснюватися не тільки під час кримінального провадження, але й після його закінчення, а заходи захисту мають чітко корелювати з характером та ступенем загрози життю, здоров'ю або майну осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (ч. 2 ст. 1 проекту закону).

У статті 6 Законопроекту вперше визначено таку дефініцію, як «особа, яку взято під захист», а саме стосовно якої прийнято процесуальне рішення про застосування заходів забезпечення безпеки та якій надано можливість звернення до відповідних органів про застосування до неї додаткових заходів, зокрема й соціально-правових. Також було суттєво вдосконалено перелік прав осіб, які перебувають під захистом. Зокрема, застосування будь-яких заходів здійснюватиметься лише за інформованою згодою особи, яка перебуває під захистом. На сьогодні, навіть у випадках відмови особи від забезпечення безпеки, чинний Закон не виключає «примусове» здійснення особистої охорони, охорони житла або майна, використання технічних засобів контролю та прослуховування її телефонних розмов (ч. 2 ст. 17 Закону).

З метою забезпечення належної соціальної адаптації та дотримання соціальних гарантій для осіб, які перебуватимуть під захистом, за новою редакцією закону надано змогу застосовувати соціально-правові заходи. Зокрема, може бути виплачений середньомісячний дохід для такої особи або матеріальна допомога в розмірі п'ятих мінімальних заробітних плат на період забезпечення захисту, додатково можуть вжито заходів щодо збереження попереднього місця роботи (зокрема й негласні), передбачено надання одноразової матеріальної допомоги під час переселення в інше місце проживання (зокрема й закордон) та інші соціально-правові заходи, порядок та розмір яких має регламентуватися відповідними постановами Кабінету Міністрів України (ч. 2 ст. 19 проекту закону).

Принциповим у тексті законопроекту є розмежування заходів забезпечення безпеки на правові та спеціальні, які можуть застосовуватися одночасно (ст. 3 Законопроекту). Правові заходи захисту перш за все спрямовані на забезпечення конфіденційності відомостей про особу, які передбачені КПК України й можуть застосовуватися на всіх етапах кримінального провадження. Ще одним нововведенням є визначення в межах програм захисту будь-яких відомостей, що стосуються спеціальних або соціально-правових заходів захисту такими, що становлять державну таємницю та мають бути відповідно до законодавства належно захищені.

У статті 10 проекту закону пропонується розмежувати такі види захисту, як «забезпечення фізичної безпеки особи» і «забезпечення захисту житла та майна». Створення умов для захисту житла або майна особи за певних обставин може бути здійснене шляхом державного страхування, що, на думку авторів законопроекту, є менш витратним та більш ефективним порівняно з об'єктовою охороною. Для застосування цього виду захисту має бути оперативним або іншим шляхом підтверджено реальність загрози пошкодження такого майна та встановлено взаємозв'язок таких протиправних дій безпосередньо за участі особи в конкретному кримінальному провадженні. Такий підхід дозволить значно знизити протиправну мотивацію потенційних злочинців щодо пошкодження або знищення такого майна та діяти в певному сенсі на упередження. Таке страхування запропоновано здійснювати за рахунок державного бюджету та в порядку, який буде визначений Кабінетом Міністрів України. Також у проекті закону передбачено змогу обладнання житла, в якому проживає особа, яка перебуває під захистом, засобами протипожежної й охоронної сигналізації, відеоспостереження та визначено порядок фінансування таких заходів.

З метою унеможливлення пошуку інформації про свідка або потерпілого в державних реєстрах запропоновано дієвий механізм щодо обмеження видачі даних про особу, яку взято під захист. Запропоновано надати Національному агентству з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства у порядку, який буде визначено відповідним законодавством, безпосередній (зокрема автоматизований) доступ до державних інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних з наданням права обмежувати видачу даних з них. Іншим правоохоронним органам, уповноваженим здійснювати заходи захисту, таке право може бути надано через безпосередній доступ до інформаційних систем та реєстрів або на підставі офіційного й обґрунтованого звернення такого органу до їх держателів (адміністраторів). Для реалізації таких інформаційних обмежень, на думку авторів законопроекту, має бути передбачений окремий порядок організації такого доступу та обмеження видачі даних через створення відповідних міжвідомчих угод,

спільних наказів або в порядку електронної інформаційної взаємодії (ст. 11 проекту закону).

Суб'єктам, які приймають рішення щодо застосування спеціальних заходів, надано право отримувати від органів, що здійснюють заходи забезпечення безпеки, інформацію про стан здійснення спеціальних заходів, а також характер та ступінь наявної загрози для свідків та потерпілих. У межах компетенції такі суб'єкти будуть зобов'язані вживати всіх необхідних заходів для усунення реальних та запобігання потенційних загроз.

Ключовим у майбутній концепції має стати створення дворівневої системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, яка складатиметься з Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та правоохоронних органів, які мають здійснювати заходи забезпечення безпеки через утворені в їхніх структурах спеціальні підрозділи. Завдяки такій структурі СБУ, НПУ, НАБУ та ДБР матимуть змогу забезпечувати безпеку своїх інформаторів, яким загрожує небезпека, з реальним дотриманням принципів конфіденційного співробітництва. Спеціальним підрозділам таких органів додатково буде надано нові потужні та ефективні інструменти захисту, до яких включено змога страхування майна особи, спрощена процедура тимчасового переселення та дієві заходи соціально-правової підтримки свідків і потерпілих.

Для оптимального залучення сил та засобів суб'єктів, які здійснюватимуть захист, передбачено створення механізму постійного моніторингу поточних загроз і ризиків для свідка та його близьких. У разі виявлення високого рівня загрози для особи, яка підлягає захисту, заходи забезпечення безпеки можуть здійснюватися персоналом Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за мотивованим запитом органу забезпечення безпеки першого рівня захисту (НПУ, СБУ, НАБУ тощо) та погодженням з органами прокуратури. Крім того, комплекс заходів щодо захисту учасників кримінального судочинства суттєво розширено, зокрема, закладено чіткі та зрозумілі алгоритми переселення в інше тимчасове або постійне місце проживання (зокрема й за кордон), заміна документів та/або зміна зовнішності.

У законопроекті запропоновано новий порядок проведення перевірки інформації про загрози під час застосування заходів забезпечення безпеки, термін якої не може перевищувати 14 днів з моменту її одержання, та передбачено систематичне оцінювання актуальності загроз стосовно особи, яка перебуває під захистом. Це мають бути факти реальних або потенційних загроз свідку чи потерпілому, що підтверджені відповідними документальними матеріалами перевірки. Відповідно до європейських рекомендацій також суттєво розширено коло суб'єктів, загроза яким може вплинути на участь у кримінальному судочинстві осіб та стосовно яких можуть бути застосовані спеціальні заходи захисту (п. 1 ч. 2 ст. 6 проекту Закону).

Відповідно до такої процедури первинне оцінювання загроз учаснику кримінального судочинства (як і в чинному Законі) має здійснювати орган, який забезпечуватиме оперативне супроводження або досудове розслідування в межах кримінальних проваджень щодо злочинів відповідно до правил підслідності. Водночас логічно в подальшому створити міжвідомчу інструкцію, яка б уніфікувала єдиний підхід всіх суб'єктів захисту (визначивши координаційним центром такої системи Національне агентство з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства) щодо оцінювання загроз та ризиків для свідків і потерпілих. Такий крок дозволить забезпечити за необхідності швидкий обмін стандартизованою інформацією про загрози між органами першого та другого рівнів захисту й суттєво вплине на прийняття виважених управлінських рішень в межах програм захисту учасників кримінального судочинства.

З метою формалізації процесу оцінювання загроз у проекті закону запропоновано новий порядок складання органом, що вживає заходів, висновку за результатами перевірки первинної інформації про загрози (далі – Висновок). Порядок проведення такої перевірки та оформлення відповідного Висновку будуть визначені в нормативно-правових актах органів, що уповноважені здійснювати заходи безпеки (ч. 2 ст. 19 проекту закону). Висновок буде узагальнювати відомості щодо підтвердження наявності (відсутності) загрози життю, здоров'ю, житлу та майну, що містяться у відповідному

запиті від слідчого або прокурора. Під час проведення такої перевірки мають бути визначені та матеріально підтверджені характер та ступінь таких загроз (ч. 4 ст. 21 проєкту закону).

Грунтуючись на даних, що містяться в такому Висновку, посадова особа, яка уповноважена приймати рішення про застосування заходів, зможе ухвалювати обґрунтоване процесуальне рішення, яке затверджує керівник органу. Відповідний підхід суттєво підвищить контроль та відповідальність під час ухвалення управлінських рішень у межах програм захисту. Водночас така постанова або ухвала обов'язково має містити перелік заходів, які було проведено під час такої перевірки, характер та ступінь загрози життю, здоров'ю, житлу та майну особи та підтвердження (не підтвердження) зв'язку між виявленою загрозою та участю такої особи в попередженні, виявленні та припиненні конкретного злочину або сприяння цьому (п. 3 ч. 2 ст. 22 проєкту закону), а значущість внеску особи в належне відправлення правосуддя додатково оцінюватиметься у випадках укладання з нею Угоди про співпрацю у кримінальному провадженні слідчим або прокурором.

З метою створення необхідних умов для ефективного керування відповідними ризиками під час реалізації програм захисту в законопроєкті передбачено можливість перегляду кожні 90 діб управлінського рішення про застосування спеціальних заходів. Продовження терміну наявних заходів безпеки може бути здійснено лише через ухвалення нового процесуального рішення з урахуванням поточних безпекових обставин, а попереднє рішення автоматично вважатиметься таким, що втратило силу.

Ураховуючи положення ч. 2 ст. 21 Законопроєкту, яке вимагає здійснення відповідної перевірки щодо загроз свідкові або потерпілому та складання нового Висновку під час продовження заходів безпеки, такі управлінські рішення ґрунтуватимуться на реальних та достовірних фактах й обставинах, що стосуються реального стану безпеки в конкретний період часу стосовно особи, яка перебуває під захистом.

Зважаючи на сучасні тенденції в превенції посткримінального впливу органу, який здійснює заходи захисту, надано право визначати як перелік необхідних заходів так і спосіб їх реалізації, керуючись перш за все конкретними

обставинами та необхідністю усунення саме наявної, а не віртуальної загрози. Такий комплекс заходів безпеки стосовно свідка або потерпілого може бути реалізований із використанням експертних методів, теорії керування ризиками та методів тематичного моделювання. Водночас маємо визнати, що прогностична спроможність безпекових моделей нині ще не є досконалою і потребує подальшого вивчення та вдосконалення, зокрема й із використанням методів штучного інтелекту. Певні складнощі у створенні прогностичних моделей пов'язані як з «закритим» характером злочинних угруповань, так і суб'єктивністю оперативної інформації, що стосується загроз учаснику кримінального судочинства або його близьким.

Створення дієвої системи контролю за реалізацією програм захисту дозволить представникам спеціальних підрозділів захисту максимально швидко та ефективно реагувати на будь-які зміни в оперативній обстановці навколо свідка або потерпілого. Водночас, якщо загальний термін конкретного заходу забезпечення безпеки перевищуватиме 270 днів, у Законопроєкті передбачено механізм, який звужує можливості виникнення корупційних ризиків та суттєво підвищує загальний контроль за прийняттям управлінських рішень у межах застосування заходів безпеки. За таких обставин продовження заходів захисту можливе лише за погодженням відповідного прокурора, якщо попередні рішення ухвалювали слідчий або детектив, та прокурором вищого рівня, у випадку ухвалення попередніх рішень прокурором. З метою прийняття обґрунтованих і виважених управлінських рішень щодо продовження заходів забезпечення безпеки перевірка загроз та складання нового Висновку має проводитися за 30 днів до закінчення строків застосування спеціальних заходів та здійснюватиметься за власною ініціативою органу, уповноважено приймати такі рішення (ст. 5 проєкту закону).

Забезпечення безпеки особи, яка перебуває під захистом, може здійснювати Національне агентство з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за сукупності загальних підстав щодо необхідності документального підтвердження реальної загрози та наявності взаємозв'язку між загрозами та участю особи в кримінальному судочинстві,

забезпечення безпеки в межах оперативно-розшукової справи або кримінального провадження щодо тяжких та особливо тяжких справ, а також наявності обґрунтованої потреби в застосуванні таких видів захисту, як заміна документів, переселення в інше тимчасове або постійне місце проживання (зокрема й закордон), зміна зовнішності.

У разі відповідності зазначеним умовам орган, який уповноважений здійснювати заходи забезпечення безпеки (НПУ, СБУ, НАБУ, ДБР тощо), має узгодити з відповідним прокурором запит до Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства щодо відповідності кандидата визначеним критеріям відбору, в якому зазначаються заходи, які вже застосовані та орган, що їх реалізовує. Такий запит має обов'язково містити документальне підтвердження наявності вищезгаданих сукупних підстав для реалізації програми захисту, інформацію щодо виконання особою Угоди про співпрацю в кримінальному провадженні, а також будь-які матеріали (оригінали або копії документів), що можуть мати значення під час прийняття управлінських рішень посадовими особами Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Відповідно до затвердженої методики, спеціалісти Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства протягом терміну, що не перевищуватиме 14 діб, проводитимуть аналіз матеріалів, які містяться в такому запиті, з метою детальної перевірки наявних загроз та відповідних ризиків, організують психологічне, а за необхідності поліграфічне оцінювання всіх потенційних учасників програми захисту, а також досліджують будь-які інші обставини, що можуть вплинути на практичне застосування тих чи інших спеціальних заходів.

За результатами висновку Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, матеріали перевірки в подальшому надаються для прийняття відповідного процесуального рішення прокурору, який затверджував відповідний запит. У разі залучення до здійснення заходів безпеки спеціалістів Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства прокурор, який був

ініціатором таких заходів, має визначити орган, що буде забезпечувати оперативне й інформаційне супроводження програми захисту (ч. 8 ст. 25 проекту Закону). Водночас, якщо за наявними фактами є необхідність вжиття невідкладних заходів захисту стосовно учасника кримінального судочинства, органу-ініціатору надано право негайного застосування такого виду забезпечення безпеки, як тимчасове переселення в безпечне місце проживання.

У випадку, якщо особі, яка перебуває під захистом, продовжує загрозувати реальна небезпека, що була підставою для застосування заходів захисту, здійснення заходів забезпечення безпеки може здійснюватися й після закінчення кримінального провадження або набрання чинності судового рішення. Рішення про продовження спеціальних заходів забезпечення безпеки в такому випадку ухвалюють без зазначення їхнього конкретного строку та погоджують з Генеральним прокурором або його заступником згідно з розподілом службових обов'язків (ст. 29 Законопроекту).

Автори проекту закону також удосконалили порядок прийняття рішень про застосування та скасування заходів забезпечення безпеки, їхнє часткове або повне припинення. Так, під час ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення безпеки необхідно обов'язково враховувати тяжкість злочину, значущість внеску відповідного учасника кримінального судочинства в належне відправлення правосуддя, характер та ступінь загрози, а також зв'язок такої загрози з участю особи в конкретному кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 2 проекту Закону). Водночас визначення внеску учасника кримінального судочинства має здійснюватися відповідно до Угоди про співпрацю у кримінальному провадженні та передбачає зобов'язання учасника кримінального судочинства надати показання в конкретному кримінальному провадженні, що дозволить дотриматися міжнародних рекомендацій щодо недопущення зловживань у цій сфері (аб. 2 ч. 2 ст. 2 проекту Закону).

З переліку суб'єктів, які мають право ухвалювати рішення про спеціальні заходи забезпечення безпеки, автори законопроекту вилучили суди. Це пов'язано з тим, що практика застосування рішень судів щодо заходів забезпечення безпеки показує, що такі рішення не завжди

відповідають вимогам чинного законодавства. Практика застосування цих рішень на основі рішень суду (суддів) свідчить, що цей процес здійснюється без належної перевірки інформації про загрози та дослідження матеріалів кримінального провадження, а іноді такі рішення ухвалюють без дотримання вимог закону щодо підслідності та строків здійснення заходів забезпечення безпеки.

Також у новій концепції чітко розмежовано повноваження суб'єктів, які ухвалюють рішення про застосування заходів безпеки на всіх етапах кримінального провадження:

- орган (підрозділ), що здійснює оперативно-розшукову діяльність стосовно осіб, які брали (беруть) участь у попередженні, виявленні, припиненні чи розкритті злочину (злочинів) або сприяли (сприяють) цьому;

- слідчий (детектив), прокурор у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування кримінального провадження;

- прокурор на стадії судового розгляду кримінального провадження.

Також проектом закону передбачено, що заходи забезпечення безпеки здійснює орган, у провадженні якого перебуває відповідна оперативно-розшукова справа чи здійснюється кримінальне провадження, а на стадії судового розгляду – орган, що здійснював досудове розслідування (чинний Закон передбачає покладення такого обов'язку відповідно до правил підслідності. На нашу думку, такий підхід є неефективним з огляду на той факт, що досудове розслідування може здійснюватися органом через визначення підслідності прокурором, а не відповідно до статті 216 КПК України, або за сукупністю злочинів).

У новій редакції закону автори зробили важливий акцент на підставах скасування, припинення (повного чи часткового), продовження строку здійснення заходів забезпечення безпеки. Такий підхід обумовлений необхідністю виключення невизначеності, коли, зокрема, строки здійснення заходів, які визначено в ухвалі або постанові, вичерпано, а нове процесуальне рішення не набуло чинності. Так суттєво підвищується контроль за реалізацією програм захисту з боку всіх суб'єктів, які забезпечують такий захист. Зокрема рішення про припинення спеціальних заходів може бути ухвалено у таких випадках:

- наявності документально підтвердженої інформації, що підстави для вжиття таких заходів припинили існувати;

- систематичного невиконання особою, взятою під захист, умов здійснення спеціальних заходів (далі – Умови) та створення небезпеки для життя та здоров'я посадових осіб органу, який здійснює заходи захисту;

- смерті особи, яку взято під захист;

- відмови особи, стосовно якої ухвалено рішення про застосування спеціальних заходів забезпечення безпеки (її законного представника), від підписання Умов здійснення спеціальних заходів забезпечення безпеки (ч. 1 ст. 28 проекту закону).

Особа, яка перебуватиме під захистом, має обов'язково підписати Умови здійснення спеціальних заходів забезпечення безпеки (у чинному Законі ця умова не є імперативною). Така процедура забезпечує надання усвідомленої згоди особи на застосування конкретних безпечових заходів. Отже, обов'язок здійснення спеціальних заходів забезпечення безпеки виникає винятково з моменту підписання особою, взятою під захист, договору, який регламентує порядок здійснення спеціальних заходів забезпечення безпеки та оскарження дій або бездіяльності посадових осіб. Перелік спеціальних заходів, які визначені в Умовах про забезпечення безпеки і спосіб їхньої реалізації, визначає орган, що здійснює заходи та який має керуватися конкретними обставинами і необхідністю усунення наявної загрози. Додатково передбачено залучення законного представника у разі підписання Умов з неповнолітньою, недієздатною або обмежено дієздатною особою.

У проекті закону закладено можливість застосування заходів безпеки під час організації програм міжнародного співробітництва у сфері захисту свідків і потерпілих. Такі рішення прийматимуть відповідно до положень КПК України та з урахуванням положень законопроекту, а підставою про застосування заходів може бути відповідна угода в межах такого співробітництва. Заходи, що здійснюватимуть з метою переселення в інше постійне місце проживання (зокрема й закордон), а також такі похідні види захисту як зміна зовнішності та заміна документів можуть реалізовувати виключно фахівці Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кри-

мінального судочинства відповідно до (закри- того) порядку, визначеного КМУ, та мають бути обов'язково погоджені Генеральним прокурором або його заступником. Порядок та особливості здійснення таких заходів можуть бути детально визначені в Умовах про забезпечення безпеки учасника кримінального судочинства.

Для захисту осіб, які перебувають в установах виконання покарань або слідчих ізоляторах, у встановленому законодавством порядку запропоновано створення окремих установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, а також відокремлених ділянок (секторів) (ч. 3 ст. 18 законопроекту). Взаємодія між представниками Національного агентства з питань забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства і співробітниками пенітенціарної системи дозволить суттєво змінити безпекові стратегії під час організації захисту осіб, що сприятимуть правосуддю в наданні важливої інформації про структуру, методи та способи діяльності злочинних організацій.

Напрями розвитку та механізми реалізації державної політики забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, та інших осіб в інтересах правосуддя, визначатимуть відповідно до «Національної стратегії забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства», яку затверджуватиме Кабінет Міністрів України раз на п'ять років. Така стратегія передбачатиме узагальнення науково обґрунтованих практик застосування безпекових стратегій щодо захисту свідків і потерпілих, внесення пропозицій до національного законодавства, вивчення поточного міжнародного досвіду у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, організацію системи підвищення кваліфікації всіх національних суб'єктів, які забезпечують безпеку свідків і потерпілих, сприяння в розробці грантових програм тощо.

Природно, що проект закону сприяв початку активного обговорення серед науковців та практиків переваг та недоліків національної

системи захисту учасників кримінального судочинства. Безпекові алгоритми та управлінські процедури, які було запропоновано в Законопроекті, а також нові для національного законодавства правові та адміністративні аспекти закордонних програм захисту свідків і потерпілих викликали поглиблений інтерес з боку фахівців системи кримінального правосуддя щодо перспектив створення в Україні нової концепції забезпечення безпеки свідків.

Було отримано як позитивні відгуки так і критичні зауваження щодо запропонованого проекту закону, що підкреслює актуальність і своєчасність його появи в сучасних українських реаліях та необхідність розроблення дієвих механізмів для захисту свідків і потерпілих. Ключові комітети Верховної Ради України, Головне науково-експертне управління ВРУ, представники правоохоронних органів та прокуратури, Спілка адвокатів України та провідні наукові центри нашої країни започаткували його ґрунтовний та системний аналіз для подальшої адаптації національної системи кримінального правосуддя до сучасних світових трендів у сфері захисту свідків і потерпілих.

Система забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні перебуває в періоді глобальної трансформації. Застарілі методи і технології, які застосовуються у цій сфері, потребують суттєвого перегляду та вдосконалення для того, щоб відповідати сучасним викликам у сфері національної безпеки. Перехід до міжнародних стандартів вимагає глибокого аналізу та системного оновлення національного законодавства з метою забезпечення безпеки важливих свідків і потерпілих. Перегляду потребує нормативно-правова база, зокрема й механізм захисту учасників кримінального судочинства. Ці зміни мають стати важливим кроком в напрямі більш ефективного функціонування національної системи кримінального правосуддя, що сприятиме європейській інтеграції нашої країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3782-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 17.12.2023).
2. Проект Закону про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511 (дата звернення: 17.12.2023).

Котюк М. В.,

*аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

РОЛЬ ТИПОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ В СТРУКТУРІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ ВІЙНИ

THE ROLE OF SITUATION INVESTIGATORS IN THE STRUCTURE OF THE METHODICS INVESTIGATION OF TREASON IN THE MODERN REALITIES OF WAR

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем ролі типових слідчих ситуацій у формуванні та реалізації методики розслідування державної зради в умовах воєнного стану. Проаналізовано наукові підходи та запропоновано авторське визначення слідчої ситуації як стану (обстановку) розслідування на певному його етапі, що характеризується наявною інформаційно-доказовою базою, зумовлює виникнення і формування тактичних завдань та визначає обрання найбільш оптимальних (ефективних) засобів їх вирішення. Розглянуто питання дослідження критеріїв типізації слідчих ситуацій щодо розслідування державної зради. Обґрунтовано, що впорядкування слідчих ситуацій доцільно здійснювати на підставі ситуаційного моделювання, а інформаційною базою типових слідчих ситуацій є частота зустрічальності конкретних ситуацій, що зумовлює необхідність аналізу і оцінки значного емпіричного матеріалу.

Запропоновано типові слідчі ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування державної зради в умовах воєнного стану, умовно поділити на три групи залежно від характеру первинної інформації про подію кримінального правопорушення та її учасників. Розглянуто зміст таких типових слідчих ситуацій, окреслено перелік окремих тактичних завдань та визначено алгоритм дій по їх вирішенню. Виокремлено системи слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та запропоновано тактичні операції найбільш оптимальні при розслідуванні таких кримінальних правопорушень. Обґрунтовується необхідність подальших досліджень проблем ролі та значення типових слідчих ситуацій у підвищенні ефективності методики розслідування державної зради. Зазначено, що у сучасній криміналістичній доктрині сьогодні в умовах війни досить значимим та актуальним є розроблення комплексу проблем криміналістичного забезпечення боротьби із такими кримінальними проявами як державна зрада. Серед таких напрямків найбільш дієвим має бути саме проблематика формування та удосконалення комплексної криміналістичної методики розслідування державної зради та системи окремих методик розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень (родових, міжродових, видових, підвидових).

Ключові слова: *державна зрада, слідча ситуація, методика розслідування, криміналістичні інновації, кримінальне провадження, судові експертизи, спеціальні знання, криміналістична ситуація.*

The article is devoted to the study of actual problems of the role of typical investigative situations in the formation and implementation of the methodology of the investigation of high treason under martial law. Scientific approaches are analyzed and the author's definition of the investigative situation is proposed as the state (situation) of the investigation at a certain stage of it, characterized by the available information and evidence base, which determines the emergence and formation of tactical tasks and determines the selection of the most optimal (effective) means of solving them. The question of researching the criteria for typification of investigative situations regarding the investigation of high treason was considered. It is justified that it is advisable to organize investigative situations on the basis of situational modeling, and the information base of typical investigative situations is the frequency of occurrence of specific situations, which necessitates the analysis and evaluation of significant empirical material.

It is suggested that typical investigative situations that arise at the initial stage of the investigation of treason under martial law should be conditionally divided into three groups depending on the nature of the primary information about the event of the criminal offense and its participants. The content of such typical investigative situations is considered, a list of individual tactical tasks is outlined, and an algorithm of actions to solve them is defined. Systems of investigative (detective) and covert investigative (detective) actions are singled out and tactical operations most optimal in the investigation of such criminal offenses are proposed. The need for further research into the problems of the role and significance of typical investigative situations in increasing the effectiveness of treason investigation methods is substantiated. It is

noted that in the modern criminalistic doctrine today, in the conditions of war, the development of a complex of problems of criminalistic support for combating such criminal manifestations as treason is quite significant and relevant. Among such areas, the most effective should be the problem of forming and improving a complex forensic methodology for investigating state treason and a system of separate methods for investigating this category of criminal offenses (generic, intergeneric, specific, subspecific).

Key words: *treason, investigative situation, investigation investigation, criminalistic innovations, criminal proceedings, forensic examinations, special knowledge, criminalistic situation.*

Постановка проблеми. Військова агресія та повномасштабне вторгнення окупаційних військ Російської Федерації в Україну викликало необхідність запровадження воєнного стану та суттєво вплинули на усі сфери нашого життя, у тому числі, й на роботу правоохоронних та судових органів, які стикнулися з новими викликами. Запровадження воєнного стану в нашій державі, зумовила появу та необхідність вирішення важливих завдань, пов'язаних з негативною тенденцією зростання рівня злочинності, яка особливо стосується суверенності та територіальної цілісності нашої країни. Серед кримінальних правопорушень, які стали особливо небезпечними в умовах воєнного стану є державна зрада (ст. 111 КК України), вичнення якої заподіює значну шкоду громадській безпеці українському народу та нашій державі [3, с. 382].

Не дивлячись на актуальність та значимість цієї проблематики, більшість теоретичних і практичних аспектів методики розслідування та попередження державної зради в умовах воєнного стану на сьогодні залишаються недослідженими, зокрема, це стосується питань щодо специфіки виявлення та фіксації таких кримінальних правопорушень, тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час воєнного стану, визначення слідчих ситуацій розслідування та алгоритмів їх вирішення, особливості застосування спеціальних знань та проведення судових експертиз та ін. [9, с. 575]. Разом з тим, дослідження ролі типових слідчих ситуацій в структурі методики розслідування державної зради в сучасних реаліях воєнного стану сьогодні вбачається пріоритетним напрямом у криміналістичних дослідженнях та важливим для правозастосовної практики.

Стан дослідження. Вагомий внесок у формування та реалізацію криміналістичних методик розслідування здійснили у своїх наукових працях такі науковці як: Л. Аркуша, В.П. Бахін, В. Гусєва, В. Журавель, Н.І. Клименко, В. Коно-

валова, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, М. Салтевський, Р. Степанюк, В. Тищенко, Ю. Черноус, Д. Цехан, В. Шевчук, В. Шепітько, Б. Щур та ін. Певна увага приділялась і дослідженню окремих криміналістичних проблем розслідування державної зради: О. Гарасимів [3], К. Мартиненко [9], О. Ряшко [3], О. Сухачов [10] та у роботах інших науковців.

Водночас, проблематика дослідження ролі типових слідчих ситуацій в структурі методики розслідування державної зради, особливо в сучасних реаліях воєнного стану, на сьогодні залишається недостатньо висвітленою та дослідженою. Вбачається, що значення типових слідчих ситуацій для побудови та ефективного застосування методики розслідування державної зради є вельми актуальною, що потребує проведення спеціальних комплексних досліджень та формування рекомендацій по підвищенню ефективності досудового розслідування таких кримінальних правопорушень з урахуванням ситуаційного підходу і оптимальному вибору ефективних засобів вирішення таких завдань.

Метою статті є дослідження типових слідчих ситуацій та їх ролі для підвищення ефективності методики розслідування державної зради в умовах воєнного стану, визначення критеріїв типізації слідчих ситуацій під час розслідування таких кримінальних правопорушень, виокремлення тактичних завдань з урахуванням ситуаційної їх обумовленості та висвітлення найбільш оптимальних тактичних засобів вирішення наявних слідчих ситуацій при розслідуванні цієї категорії кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом структури методики розслідування державної зради виступають типові слідчі ситуації, оскільки вони слугують певним підґрунтям побудови та перевірки слідчих версій, допомагають визначити напрями розслідування та найбільш доцільні комплекси дій щодо їх перевірки. Крім цього, вони дають

можливість розробити дієві програми розслідування і запропонувати ефективні криміналістичні рекомендації, спрямовані на удосконалення процесу виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень. Саме тому формування криміналістичної методики розслідування державної зради в умовах воєнного стану має ґрунтуватися на ситуаційному підході [6, с. 102–108], використанні даних криміналістичної характеристики досліджуваного кримінального правопорушення, що надає можливість розробити найбільш конкретні системи (програми) дій слідчого з врахуванням обставин, що впливають на формування слідчих ситуацій [13, с. 139–143].

Дослідження проблеми типізації слідчих ситуацій під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, на наш погляд, має здійснюватися з урахуванням сучасних теоретичних положень криміналістичної ситуаології [14, с. 32–46], зокрема, щодо визначення поняття слідчої ситуації, з'ясування її структури, можливостей та вибору підстав і критеріїв такої типізації.

Варто зауважити, що на сьогодні в теорії криміналістики відсутнє єдине визначення поняття слідчої ситуації. Так, у криміналістичній літературі слідча ситуація розглядається: як сукупність інформаційних даних, що характеризують реально існуючий стан (обстановку) розслідування на певному етапі [4, с. 288]; як науковий опис, отриманий завдяки дослідженню репрезентативно оптимальної множини однорідних конкретних ситуацій, що складаються в розслідування певного кримінального правопорушення і типізовані на підставі заданих параметрів [2, с. 13]; як системне багатокомпонентне утворення, зміст якого складають різні умови, обставини, чинники, що визначають обстановку процесу розслідування на певному його етапі і мають значення для обрання і реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів [15, с. 815].

Як бачимо, визначення сутності слідчої ситуації у криміналістиці залишається дискусійним і потребує уточнення. Наукові погляди щодо вказаного питання традиційно пов'язана із наявністю двох підходів до визначення поняття слідчої ситуації, зокрема, вузьким та широким розумінням цієї наукової категорії. На нашу думку, варто погодитися із зауважен-

ням В.А. Журавля, що суттєвим недоліком широкого підходу до визначення слідчої ситуації є надмірно широкий перелік її ознак, що істотно ускладнює розуміння цієї криміналістичної категорії. У зв'язку із чим, вбачається, що більш практичну перспективу набуває вузьке розуміння слідчої ситуації [4, с. 288].

Вбачається, що у практичному плані більш доцільним для типізації слідчих ситуацій є обрання одного або двох із основних компонентів, як характеристики сукупності інформаційних даних, які є у розпорядженні слідчого (прокурора) на конкретному етапі розслідування. Зазвичай, враховується наявність інформації про подію кримінального правопорушення та його учасників. Такий підхіднаповнює поняття слідчої ситуації власне криміналістичним змістом, оскільки відображає тактико-криміналістичні передумови досягнення істини по справі без включення положень, які забезпечують організаційну сторону проведення розслідування [11, с. 142].

Отже, *слідча ситуація* – це стан (обстановка) розслідування на певному його етапі, що характеризується наявною інформаційно-довідковою базою, зумовлює виникнення і формування тактичних завдань та визначає обрання найбільш оптимальних (ефективних) засобів їх вирішення, тобто під слідчою ситуацією слід розуміти сукупність інформаційних даних, що характеризують реально існуючий стан (обстановку) розслідування на певному його етапі.

Як свідчить практика, конкретних слідчих ситуацій на певний момент розслідування може бути велика кількість, оскільки інформація на якій будуються слідчі ситуації, постійно змінюється. Зважаючи на динамічність цього процесу, неможливо передбачити всі необхідні засоби вирішення цих ситуацій. Тому в криміналістиці для розробки алгоритмів дій на етапах розслідування використовується поняття типової слідчої ситуації.

У криміналістиці типова слідча ситуація розглядається як інформаційна модель з найбільш значущими властивостями та ознаками процесу розслідування у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень певної категорії, на підставі якої розробляються криміналістичні засоби, прийоми та методи вирішення конкретних ситуацій роз-

слідування [12, с. 961-965]. Іншими словами, під *типовою слідчою ситуацією* слід розуміти сукупність інформації (доказової, орієнтуючої та оперативно-розшукової), яка є найбільш характерною для певного етапу розслідування у кримінальних провадженнях окремих категорій кримінальних правопорушень і які зумовлюють вибір тактичних засобів для їх ефективного вирішення.

В сучасних реаліях проблеми дослідження можливостей та перспектив типізації слідчих ситуацій на сьогодні залишаються дискусійними. Так, на думку С. В. Веліканова, такими критеріями виступають: обсяг і зміст даних; визнання злочинцем своєї вини і бажання співпрацювати з слідством; кількість співучасників; стосунки, що склалися між учасниками розслідування; джерело одержаної інформації [1, с. 175]. В.В. Тіщенко пропонує типізувати слідчі ситуації на основі трьох типів зв'язків і відносин між такими елементами, як: подія злочину; особа злочинця; особа потерпілого; предмет посягання [11, с. 142, 145]. В.А. Журавель вказує, що для забезпечення типізації з усіх компонентів, що входять до структури слідчої ситуації, доцільно залишити тільки компоненти інформаційного характеру [5, с. 191].

Очевидно, що «стандартність», повторюваність слідчих ситуацій і відповідно шляхів їх вирішення, створюють передумови для їх типізації. При цьому типові слідчі ситуації являють собою наукову абстракцію, яка формується на основі апріорних знань, є результатом узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу і яка відображає найзагальніші особливості, що характеризують хід і стан дослідження на певному етапі (початковий, початковий, наступний) [4, с. 299].

Аналізуючи викладене та ґрунтуючись на проведеному нами узагальненні матеріалів кримінальних проваджень можна виокремити такі критерії типізації слідчих ситуацій щодо розслідування державної зради : а) повнота, обсяг і зміст даних, які відомі на момент внесення інформації про державну зраду; б) джерела одержання інформації про вчинення державної зради; в) відомості щодо особи злочинця (співучасників) та наявність інформації про його (їх) причетність до цього кримінального правопорушення; г) наявність і повнота інфор-

мації про взаємозв'язок державної зради із іншими різновидами кримінальних правопорушень (колабораційна діяльність, пропаганда війни та ін.); д) відомості про визнання особою, що вчинила державну зраду, своєї вини і наявність бажання співпрацювати з слідством (такі ситуації зазвичай виникають на наступному етапі розслідування і за основу типізації типових слідчих ситуацій розслідування пропонується брати ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру) [15, с. 429] та ін.

З огляду на викладене, на нашу думку, при здійсненні типізації слідчих ситуацій розслідування державної зради доцільно враховувати лише певні групи, а не вичерпний перелік усіх утворюючих слідчу ситуацію компонентів, тобто типізувати слідчі ситуації можна за одним або декількома інформаційними компонентами. Як видається, таким компонентом може виступати інформація про подію кримінального правопорушення та його учасників. Впорядкування слідчих ситуацій доцільно здійснювати на підставі ситуаційного моделювання, а інформаційною базою типових слідчих ситуацій є частота зустрічальності конкретних ситуацій, що зумовлює необхідність аналізу і оцінки значного емпіричного матеріалу.

У цьому плані науковий та практичний інтерес викликають критерії типізації слідчих ситуацій в умовах воєнного стану запропоновані А.В. Коваленко, який вказує, що такими критеріями можуть бути ознаки місцевості, на якій були вчинені такі діяння та де ведеться розслідування. Зокрема, типізацію можна здійснити з огляду на ведення бойових дій на таких територіях та їх перебування під окупацією збройних сил чи інших військових формувань РФ. За такими критеріями можливо виокремити такі типові слідчі ситуації розслідування кримінальних правопорушень (у порядку ускладнення доказової діяльності та спадання сприятливості ситуації): 1) розслідування кримінальних правопорушень, учинених на територіях, які не були окуповані та де не велися активні бойові дії; 2) розслідування кримінальних правопорушень, учинених на деокупованих територіях (як до так і після деокупації, за умови що розслідування відбувається після звільнення місцевості); 3) розслідування кримінальних правопорушень, учинених на тимчасово оку-

пованих територіях; 4) розслідування кримінальних правопорушень, учинених на територіях, де ведуться активні бойові дії [7, с. 122].

Вбачається, що на типізацію слідчих ситуацій розслідування нових видів кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану можуть суттєво впливати і передбачені КК України форми або способи вчинення таких діянь. З огляду на описані у КК форми вчинення діяння та специфіку складу правопорушення в цілому, варто виокремити дві глобальні типові ситуації розслідування державної зради в умовах воєнного стану. *Перша ситуація*: розслідувана державна зрада була вчинена на підконтрольній українській території. *Друга ситуація*: розслідувані діяння вчинені на тимчасово окупованих територіях чи за межами території України. Крім цього, другим важливим критерієм типізації ситуацій розслідування та найбільш оптимальними інформаційними джерелами виокремлення типових слідчих ситуацій розглядуваного кримінального правопорушення є джерело відомостей про факт державної зради, спосіб вчинення та наявність або відсутність відомостей про особу злочинця [8, с. 84].

З огляду на викладені аргументи, на підставі аналізу результатів узагальнень кримінальних проваджень та застосовуючи метод ситуаційного моделювання, типові слідчі ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування державної зради в умовах воєнного стану, можна умовно поділити на три групи залежно від характеру первинної інформації про подію кримінального правопорушення та її учасників: 1) встановлено ознаки – достатні дані про вчинення державної зради, особа злочинця та інші відомості відомі, підозрюваного затримано; 2) встановлено ознаки вчинення державної зради, але особа злочинця невідома й не затримана; 3) встановлено ознаки вчинення державної зради, є відомості про особу злочинця, але останній зник з місця події та його місцезнаходження невідоме.

Перша група слідчих ситуацій є найбільш сприятливими і характеризується наявністю широкого кола відомостей про подію цього кримінального правопорушення та особу, яка є причетною до його вчинення. У таких ситуаціях підозрюваного затримано з речовими доказами або по «гарячих слідах». Такі слідчі

ситуації, зазвичай, складаються за так званими «очевидними» кримінальними правопорушеннями, коли вихідна інформація про державну зраду та особу, яка його вчинила, є очевидними та відомими із самого початку розслідування. Основним тактичним завданням в даній слідчій ситуації є виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення. Вихідні дані, які є в розпорядженні слідчого, детектива, прокурора обумовлюють комплекс та послідовність провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій і тактико-криміналістичних комплексів.

Основні напрямки розслідування в цих ситуаціях спрямовані передусім на встановлення події кримінального правопорушення й вини особи, яка його вчинила. У розглядуваних ситуаціях слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та заходи можуть проводитися ізольовано та комплексно. Результати проведеного нами анкетування практичних працівників показало, що 76,9 % опитаних респондентів вказали на комплексний характер слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, а лише 21,2 % зазначили, що проводять такі дії та заходи ізольовано; інше – 2,9%.

Найбільш ефективними при розслідуванні досліджуваних кримінальних правопорушень слідчими (розшуковими) діями є: огляд місця події; огляд документів; огляд предметів; допит підозрюваного; допит свідків; одночасні допити за участю двох і більше осіб; обшук приміщення; обшук транспортного засобу; особистий обшук; призначення судових експертиз; пред'явлення до впізнання; слідчий експеримент; інші. Комплексний характер реалізації засобів розслідування у таких слідчих ситуаціях передбачає проведення тактичних операцій, які в теорії криміналістики визначаються як криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, що є системою слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, обумовлених слідчою ситуацією і пов'язаних з вирішенням окремого тактичного завдання [15, с. 142–342].

Особливого значення в таких ситуаціях набуває тактична операція «Встановлення події кримінального правопорушення й причетності особи, яка його вчинила». Структура такої

типової тактичної операції у розглядуваних ситуаціях може охоплювати комплекс таких слідчих (розшукових), негласних (розшукових) дій, організаційно-технічних та інших заходів: затримання та допит підозрюваного, особистий обшук, огляд місця затримання з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та речових доказів; огляд предметів, що мають відношення до кримінального правопорушення (транспортних засобів, записних книжок, комп'ютерної техніки тощо); отримання тимчасового доступу до речей і документів; огляд вилучених документів; допит заявника та осіб, які виявили і затримали злочинця з речовим доказом; проведення допиту свідків-очевидців про обставини кримінального правопорушення та затримання; зняття інформації з територіально орієнтованих систем відео- та інших видів спостереження, мобільного зв'язку (виявлення можливих відеокамер спостереження у приватних та інших об'єктах, які знаходяться поруч з місцем події); залучення експертів для проведення судових експертиз та ін.

Друга група слідчих ситуацій має місце у випадках, коли встановлено ознаки вчинення державної зради, але особа злочинця невідома й не затримана. Такі слідчі ситуації в інформаційному плані є найменш сприятливими, а в організаційно-тактичному – найскладнішими. У цих ситуаціях характерним є високий ступінь інформаційної невизначеності – відсутність даних про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, а коло інших джерел інформації для розшуку злочинця є вкрай обмеженим. У таких ситуаціях за таких обставин, тобто при відсутності особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, кримінальне провадження розпочинається за фактом його виявлення. Тому першочерговим завданням є встановлення особи злочинця, його розшук, затримання й викриття.

Типова програма розслідування у таких ситуаціях може охоплювати комплекс слідчих (розшукових), негласних (розшукових) дій, організаційно-технічних та інших заходів: відкриття кримінального провадження і занесення відомостей до ЄРДР; огляд місця події, включаючи огляд місця події; зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частин; проведення контролю за вчиненням

злочину; виявлення можливих свідків та їх допит; складання (або поставлення завдання про складання) композиційного портрета особи, яка вчинила це кримінальне правопорушення; перевірка за криміналістичними обліками (дактилоскопічному, за способом учинення, за ознаками зовнішності); поставлення завдання про встановлення особи, яка вчинила такий злочин, оперативним шляхом; затримання і повідомлення затриманій особі про підозру; допит підозрюваного; обрання запобіжного заходу; звернення до слідчого судді з поданням на отримання дозволу на тимчасовий доступ до документів; проведення тимчасового доступу до документів; отримання дозволу на проведення обшуку, проведення обшуку, звернення до слідчого судді про накладання арешту на те майно, яке вилучене в ході обшуку і не вказане у дозволі на його проведення; відібрання зразків для експертизи; залучення експертів для проведення судових експертиз та ін.

У таких ситуаціях діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення, систематизацію та збір доказової й орієнтовної інформації стосовно особи злочинця та характеру події кримінального правопорушення. У таких слідчих ситуаціях виникає необхідність вирішення тактичних завдань: 1) встановлення особи та розшук злочинця; 2) встановлення способу вчинення державної зради; 3) встановлення обставин державної зради; 4) встановлення мотивів вчинення такого кримінального правопорушення; 5) встановлення місця та часу державної зради; 6) встановлення та пошук свідків і потерпілих; 7) встановлення співучасників та визначення їх ролі. Саме на вирішення зазначених тактичних завдань слідчі (прокурори) мають спрямовувати свою діяльність, що створює умови для забезпечення успішності та результативності розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Під час розслідування державної зради необхідність вирішення окремих тактичних завдань, означених вище, зумовлюють можливості формування та реалізацію проведення відповідних тактичних операцій. Очевидно, що у таких слідчих ситуаціях важливого значення набуває тактична операція «Встановлення особи та розшук злочинця». Зміст цієї тактичної операції може включати проведення

таких слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів: огляд місця події, що включає дослідження матеріальної обстановки, а також огляд місць їх вчинення; допити свідків-очевидців; огляд Інтернет-сайтів, площадок оголошень та інших інтернет-контентів, соціальних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частин; проведення контролю за вчиненням злочину; огляду речей, предметів, документів; обшук приміщень; отримання тимчасового доступу до речей і документів; залучення експертів для проведення судових експертиз; затримання та допит підозрюваного.

Третя група слідчих ситуацій має місце у випадках, коли встановлено ознаки вчинення державної зради, є відомості про особу злочинця, але останній зник з місця події, він переходить від слідства та місцезнаходження його невідоме. Така ситуація є більш сприятливою для початкового етапу розслідування, оскільки слідчий володіє достатньо повними даними про обставини вчинення кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, однак підозрюваний переходить від слідства й місцезнаходження його невідоме. Тому розглядувана типова слідча ситуація із врахуванням механізму слідоутворення є різновидом першої та другої рівнів слідчих ситуацій, розглянутих раніше.

Основні напрямки розслідування в даній ситуації повинні бути орієнтовані на дослідження матеріальної обстановки на місці події, виявлення, збирання і фіксацію доказової та орієнтуючої інформації про подію кримінального правопорушення й особу причетну до нього, яка переходить від слідства. У цій ситуації програма розслідування охоплює комплекс процесуальних та непроцесуальних дій і заходів, які спрямовані на негайне переслідування підозрюваного по «гарячих слідах» та його затримання, а також на збирання даних, що характеризують розшукувану особу, виявлення його зв'язків, встановлення можливого її місцезнаходження.

Можна виокремити найбільш характерні для таких слідчих ситуацій тактичні завдання: 1) встановлення місця знаходження особи, яка вчинила державну зраду; 2) переслідування та затримання особи, яка вчинила таке кримінальне правопорушення; 3) пошук та збирання

доказової інформації, у тому числі й цифрової, про подію кримінального правопорушення й особу причетну до нього; 4) збирання даних про особу, причетну до вчинення цього кримінального правопорушення; 5) встановлення співучасників та визначення їх ролі; 6) встановлення очевидців; 7) розшук та затримання особи, яка переходить від органів досудового розслідування.

Вказані тактичні завдання зумовлюють можливість побудови та реалізації відповідних тактичних операцій й застосування типових програм та алгоритмів розслідування. При плануванні їх проведення необхідно враховувати тенденції, згідно з якими застосування особистих смартфонів і планшетів дають можливість використання «хмарних» сховищ інформації, що дозволяють завантажувати особисті дані в Інтернет для віддаленого зберігання файлів із правом доступу до них за допомогою різних засобів комунікації. Наведене безумовно свідчить про необхідність подальшого дослідження та формування в рамках методики розслідування державної зради в умовах воєнного стану типових слідчих ситуацій, тактичних завдань та розроблення типових тактичних операцій для їх вирішення.

Як показує практика, в таких ситуаціях особливого значення набуває тактична операція «Встановлення місця знаходження особи, яка вчинила кримінальне правопорушення», структура якої у розглядуваних ситуаціях може охоплювати систему таких слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів: огляд місця події; допит свідків-очевидців, співучасників; огляд предметів і документів, що мають значення для кримінального провадження; виявлення можливих свідків та їх допит; обшук за місцем проживання підозрюваного та виявлення його «зв'язків»; переслідування злочинця, який зник з місця події, по «гарячих слідах»; огляд та аналіз Інтернет-сайтів, соціальних мереж, площадок оголошень та інших інтернет-контентів; складання (або поставлення завдання про складання) композиційного портрета особи, яка вчинила це правопорушення; складання розшукових орієнтувань для пошуку злочинця; зняття інформації з електронних інформаційних систем, спрямоване

на одержанні необхідної інформації; отримання тимчасового доступу до речей і документів; проведення контролю за вчиненням злочину; оперативне спостереження у місцях вірогідної появи злочинця; затримання, особистий обшук та допит підозрюваного; залучення експертів для проведення судових експертиз.

При цьому особливої уваги потребує розробка слідчих версій при розслідуванні державної зради. Слід враховувати, що висувуються та перевіряються слідчі версії про: способи, місця вчинення таких кримінальних правопорушень; осіб, які вчинили це кримінальне правопорушення; форми та місця вчинення державної зради тощо. Для перевірки слідчих версій та вирішення слідчих ситуацій, що виникають на кожному із етапів розслідування колабораційної діяльності (початковому, наступному, заключному) планується та проводиться оптимальний комплекс слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, тактичних комбінацій та операцій [15, с. 332-350].

Висновки. Отже, одним із напрямків удосконалення методики розслідування державної зради виступає виокремлення та дослідження типових слідчих ситуацій під час виявлення, розкриття та розслідування таких кримінальних правопорушень. Типізація слідчих ситуацій при розслідуванні державної зради в умовах воєнного стану дозволяє найбільш ефективно спланувати розслідування, висуну-

ти та перевірити слідчі версії, визначити алгоритм та програму дій слідчого, що включають в себе найдоцільніший перелік слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, відповідних тактичних операцій і дають можливість обрати найбільш оптимальні шляхи та засоби вирішення тактичних завдань та організації розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Вбачається, що у сучасній криміналістичній доктрині сьогодні в умовах війни досить значимим та актуальним є розроблення комплексу проблем криміналістичного забезпечення боротьби із такими кримінальними проявами як державна зрада. Серед таких напрямків найбільш дієвим, на наш погляд, має бути саме проблематика формування та удосконалення комплексної криміналістичної методики розслідування державної зради та системи окремих методик розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень (родових, міжродових, видових, підвидових). Усе це свідчить про важливість та необхідність наукового обґрунтування й розроблення криміналістичних рекомендацій виявлення, розкриття та розслідування державної зради з урахуванням ситуаційного підходу та положень криміналістичної ситуалогії, що створює умови для оптимізації процесу досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень в сучасних реаліях воєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Веліканов С. В. Ситуаційний підхід у методиці розслідування злочинів. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 96. С. 173–179.
2. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій у криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09; Нац. юрид. акад. України. Х., 2002. 18 с.
3. Гарасимів О., Ряшко О. Проблеми розслідування державної зради в умовах воєнного стану. *Omul, criminologia, știința*, Ed. Ediția a 2-a, 24 martie 2023. Chișinău. Chișinău: Institutul de științe penale și criminologie aplicată, 2023, Ediția a 2-a. Vol. 1. Pp. 382–384.
4. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Х. : Право, 2021. 448 с.
5. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Х. : Апостіль, 2012. 388 с.
6. Журавель В.А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. праць. 2008. Вип 8. С. 102-108.
7. Коваленко А. В. Методологічні засади розробки методик розслідування нових кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 115–125.
8. Konovalova V.O., Shevchuk V.M. Prospective directions of research of innovations of separate criminalistic methods. *Scientific practice: modern and classical research methods: I International Scientific and Practical Conference* (Vol. 1), February 26, 2021. Boston-Vinnitsia, 2021. Pp. 81–85.
9. Мартиненко К.В. Деякі проблеми виявлення та розслідування державної зради в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 575–581.

10. Сухачов О.О. Кваліфікаційна оцінка злочину прокурором під час досудового розслідування державної зради. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 2. С. 45–53.
11. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
12. Тіщенко, В. В. (2004). Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*, (22), 961–965.
13. Шевчук В.М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення. для оптимізації розслідування злочинів. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2014. №1. С. 139–143.
14. Шевчук В.М. Криміналістична ситуалогія та її вплив на формування концепції тактичних операцій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 32–46.
15. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр.; упоряд.: Н. А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с.

Кошовий О. Г.,*адвокат, аспірант кафедри адміністративного та кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МАНІПУЛЮВАННЯ НА ОРГАНІЗОВАНИХ РИНКАХ В УМОВАХ ДИСФУНКЦІЇ РИНКУ

PROBLEMS OF APPLICATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR MANIPULATION OF THE ORGANISED MARKETS IN THE CONTEXT OF MARKET DYSFUNCTION

У статті виявлено та проаналізовано фактори, що мають значення для правильної кваліфікації злочину, передбаченого ст. 222¹ Кримінального кодексу України «Маніпулювання на організованих ринках», зокрема проаналізовані ті аспекти ринкового середовища, статистичні дані та обставини, що впливають на визначення справедливої конкурентної ринкової ціни та загалом проблематику ціноутворення щодо фінансових інструментів в процесі обігу на організованому ринку, як складову об'єкту захисту в структурі складу злочину. Автор акцентує увагу на мінливості, неактивному стані, нерозвиненості ринку як дієвих аспектах впливу на ринкове ціноутворення, за яких унеможливується або нівелюється саме твердження про наявність ринкової ціни, визначеної на організованому ринку, як складової об'єкту захисту, та можливим стає маргіналізація самої заборонної норми ст. 222¹ Кримінального кодексу України. При аналізі факторів впливу на ціноутворення аргументовано важливість ретельного вивчення та з'ясування обставин, які впливають на процес ціноутворення на фінансові інструменти на організованому ринку з метою недопущення формального підходу в процесі здійснення кваліфікації. Досліджено законодавчі, інституційні та ринкові причини, що обумовлюють існуючі проблеми кваліфікації, серед яких, зокрема, мінливий, неактивний та нерозвинений ринок, його сегменти тощо, проаналізовано зміни до законодавства, яким врегульовано діяльність ринків капіталу та передбачено відповідальність за зловживання ринком в ретроспективі та динаміці імплементації норм законодавства Європейського Союзу, якість цих законодавчих змін, релевантну стану ринку специфіку ринкових факторів, що мають значення для кваліфікації діяння за ст. 222¹ Кримінального кодексу України. В статті сформульовано та запропоновано поняття дисфункції ринку щодо ціноутворення як негативної умови притягнення до відповідальності, запропоновані шляхи вирішення проблеми дисфункції ринку щодо ціноутворення на фінансові інструменти в процесі обігу на організованому ринку. При цьому сфокусовано увагу на чинниках, які досі не були предметом дослідження – обставинах наявності/відсутності активного та розвиненого ринку, ролі експертного забезпечення, значення правової визначеності щодо самого поняття злочину, передбаченого ст. 222¹ Кримінального кодексу України, з точки зору правозастосування.

Ключові слова: маніпулювання, організований ринок капіталу, дисфункція ринку, ціноутворення, законодавство ЄС, механізм, правова визначеність, протидія зловживанням, об'єкт, експертне забезпечення.

The article identifies and analyses the factors which are relevant for the correct qualification of the crime under Article 222¹ of the Criminal Code of Ukraine "Manipulation of Organised Markets", in particular, the aspects of the market environment, statistical data and circumstances which affect the determination of a fair competitive market price and, in general, the issues of pricing of financial instruments in the course of circulation on an organised market as a component of the object of protection in the structure of the crime. The author focuses on the variability, inactive state, and underdevelopment of the market as effective aspects of influence on market pricing, which make it impossible or even level out to assert the existence of a market price determined on an organised market as a component of the object of protection, and make it possible to marginalise the prohibitory provision of Article 222¹ of the Criminal Code of Ukraine. When analysing the factors influencing pricing, the author argues that it is important to carefully study and clarify the circumstances which affect the process of pricing of financial instruments in an organised market in order to prevent a formal approach in the process of qualification. The author examines the legislative, institutional and market reasons which cause the existing problems of qualification, including, in particular, a changeable, inactive and underdeveloped market, its segments, etc. The author analyses the changes to the legislation which regulates the activities of capital markets and provides for liability for market abuse in retrospect and the dynamics of implementation of the acquis EU, the quality of these legislative changes, the market-specific factors relevant to the market conditions which are relevant

for qualification of an act under Article 222¹ of the Criminal Code of Ukraine. The article formulates and proposes the concept of market dysfunction in relation to pricing as a negative condition for bringing to liability, and suggests the ways to address the problem of market dysfunction in relation to pricing of financial instruments in the course of circulation on an organised market. At the same time, the author focuses on the factors which have not yet been the subject of research - the circumstances of the presence/absence of an active and developed market, the role of expert support, and the importance of legal certainty regarding the very concept of the crime under Article 222¹ of the Criminal Code of Ukraine from the point of view of law enforcement.

Key words: *manipulation, organised capital market, market dysfunction, pricing, acquis EU, mechanism, legal certainty, counteraction to abuse, object, expert support.*

Вступ та постановка проблеми. Відновлення України від наслідків війни має спиратися не лише на фінансовий ресурс, який надходитиме в якості допомоги, цільового фінансування, пожертв, благодійних внесків тощо. Загалом ринкова економіка має достатньо інструментарію для відновлення ресурсу, розвитку та зростання в умовах вільної конкуренції. Одним з інститутів ринкової економіки, що дозволяє залучати капітал та забезпечує його ефективне використання є організований ринок капіталу. Справно працюючий ринок капіталу в сучасних умовах є можливим лише за умови ефективної протидії різного роду зловживанням та маніпулюванню ринком. Водночас, українські ринки капіталу на сьогоднішній день, на жаль, не є майданчиком залучення коштів в економіку країни, зокрема, не забезпечують залучення інвестицій шляхом купівлі акцій компаній.

Низька ліквідність фінансових інструментів в процесі обміну на організованому ринку є одним з факторів відсутності інтересу до ринку, затримки його розвитку. Разом з тим саме фактор низької ліквідності в аспекті захисту справедливого ринкового ціноутворення є недооціненим в механізмі захисту ринку від маніпулювання.

Хоча фактори, що впливають на справедливе ціноутворення є різними, важливим є відрізнити штучний вплив на ціну від взаємозв'язку з іншими ринковими викривленнями, розладом функцій тощо, що навпаки можуть обумовлювати відсутність впливу на ціну. Своєчасна правильна кваліфікація дій дозволить виокремити дії, що підлягатимуть кваліфікації саме за статтею Кримінального кодексу, яка забороняє маніпулювання, від інших складів злочинів або не провадити незаконне досудове розслідування за відсутності події чи складу злочину.

Зважаючи на певну правову невизначеність поняття маніпулювання в тому вигляді, як воно сформульовано в ст. 222¹ Кримінально-

го кодексу України «Маніпулювання на організованих ринках» [1], питання щодо визначення взаємозв'язку стану ринку з цінами на фінансові інструменти є питанням, пов'язаним з формулою чинного закону.

Імплементация законодавства Європейського Союзу [3] обумовила наявність чинної редакції ст.222¹ Кримінального кодексу України. Водночас з'ясування аспектів кримінально-правового захисту ринку від маніпулювання, яке є окремою формою забороненої поведінки, вказує на деякі недоліки у порівнянні з імплементованою нормою законодавства ЄС, що стоять на перешкоді правозастосуванню. Насамперед мають бути уточнені та з'ясовані ті аспекти визначення та відповідної кваліфікації поведінки як забороненої, що знаходяться в кореляції з усім механізмом притягнення до відповідальності за маніпулювання ринком з урахуванням принципу правової визначеності кримінально-правового закону. Це стосується як форми кримінально-правової норми, так і змістового її наповнення та взаємозв'язку елементів в середині механізму притягнення до відповідальності.

Метою цієї роботи є на підставі аналізу даних окреслити риси обов'язкових елементів в механізмі притягнення до відповідальності за маніпулювання ринком. Зокрема, аргументувати необхідність розв'язання питання наявності феномену ринкового ціноутворення на організованому ринку при відповідному правозастосуванні, а також при безпосередній оцінці справедливої ринкової ціни на цьому ж ринку з точки зору штучного керованого впливу на її об'єктивні та ринкові показники, запропонувати відповідні підходи. В цьому аспекті на нашу думку сьогодні недооціненою з точки зору правозастосування при маніпулюванні ринком стає дисфункція ринку щодо ціноутворення як той фактор, що

має прямий вплив на визначення всіх складових об'єкту захисту – ринкового ціноутворення – та, в деяких випадках, може обумовлювати відсутність об'єкту захисту, що своєю чергою впливатиме на правильну кваліфікацію дій.

Стан дослідження. Різним аспектам протидії маніпулюванню ринком присвячені роботи таких науковців E. Herlin-Karnell, P. Puri, A. Włachnio-Parzych, N. Ryder, Д. Каменський, Р. Волинець, О. Дудоров, В. Тертишник деяких інших. Питання вивчається в динаміці змін до законодавства як України, так і, зокрема, Європейського Союзу.

Слід зазначити, що в українській науковій літературі механізм протидії маніпулюванню в аспекті правової визначеності поняття, яке забороняє маніпулювати, розглянуті недостатньо детально для того, щоб виключити помилки при правозастосуванні. Не з'ясовано та не досліджено безпосередні фактори впливу на ціноутворення в процесі обігу на організованому ринковій як складову об'єкту захисту, відсутні обґрунтовані пропозиції щодо вирішення проблематики захисту ринку за наявності дисфункції ринку щодо ціноутворення на фінансові інструменти на організованому ринку.

Виклад основного матеріалу. Розвиток (занепад) ринків, рівень активності в тих чи інших сегментах ринку або в цілому (а), перманентний стан реформування законодавства (б), впровадження нових технологічних підходів та інструментів (с), зрештою зміни в етиці ринків капіталу [2], (d) – всі ці чинники впливають на різні аспекти діяльності ринків. Якість законодавства, кількість актів, нові інституції або нові функції існуючих інституцій, кризи інструментів та економічні кризи – всі ці фактори можуть в тій чи іншій мірі чинити вплив на практичні аспекти правозастосування.

Та, як ми добре знаємо, організований (регульований) ринок не може працювати без інституційно обумовленого захисту ринку від зловживань різного виду. Для цього створюються законодавчі приписи, інституції, фільтри тощо. Особливе значення має сфера правозастосування та обставини, які мають значення для правильної кваліфікації діяння. Організований ринок капіталу є вочевидь складною формою з існуванням багатьох елементів впливу на ринкову ціну. Деякі з них

відомі заздалегідь, певні визначаються за допомогою спеціального знання, але є фактори та елементи, які не є очевидними, водночас мають прямий зв'язок з діянням та можуть обумовити відсутність в діях особи кримінально караного діяння попри наявні формальні ознаки. До таких слід ставитися особливо уважно, мати уявлення про їх значення при правозастосуванні в конкретних випадках.

На нашу думку одним з таких елементів, що безпосередньо впливають на віднесення тієї чи іншої дії до об'єктивної сторони складу злочину, є функціональний розлад ринкових механізмів, який може заважати визначенню справедливої ціни на фінансові інструменти в процесі обігу на організованому ринковій з застосуванням механізмів цього організованого ринку. Водночас сепарація обставин, що а) реально впливають на ціну, від тих, що б) на ціну не впливають, має здійснюватися за правилами, які встановлені: а) або безпосередньо на законодавчому рівні, б) або у спосіб, передбачений законодавством.

Український законодавець нещодавно спробував [3] імплементувати європейські норми щодо кваліфікації маніпулювання. Водночас спостерігається неповнота імплементативної (відсутність індикаторів): фрагментарний характер імплементативних приписів, з одного боку, до розриву і форми, і змісту норми про маніпулювання на тлі відсутності критеріїв (індикаторів), та, з іншого боку, до встановлення в українському законодавстві (на відміну від європейського) вичерпного переліку релевантних сценаріїв, що не дозволяє розглянути жодний вчинок за суттю, змістом, а лише – за формою.

Так, в українському законодавстві було викладено лише виключний перелік ознак (індикаторів) маніпулювання без узагальнюючого правила, рис, ознак такого явища як маніпулювання загалом.

Основним фактором, що дозволяє відрізнити маніпулювання ринком, тобто умисний штучний контроль за ціною інструменту, від інших ринкових факторів, є наявність справедливої ринкової ціни, на зміну якої, власне, і направлені шахрайські дії з маніпулювання.

На нашу думку спроба пояснити поняття маніпулювання без розкриття поняття справедливої ціни є помилковою.

Загальним питанням українського та європейського законодавства є визначення ознак, за якими ціна на будь-який фінансовий інструмент стає об'єктивною (ринково визначеною). Це продукує певний конфлікт при кваліфікації наявності такого протиправного діяння як маніпулювання, оскільки маніпулювання (це безпосередньо впливає з визнання цього явища) можливе лише за наявності на ринку об'єктивної (ринково визначеної) ціни. Навпаки - невизначеність, особливо на нерозвинутих ринках, дозволяє різні (іноді формальні) застосування індикаторів маніпулювання всупереч змісту заборони – тільки відносно шахрайських дій та омани.

Відсутність права регулятора або суду на інтерпретацію кримінального закону (внаслідок відсутності точності такого закону) входить всупереч з необхідністю його уточнення в кожному конкретному випадку, обумовлену плямами в законодавстві.

Отже, Україна спробувала імплементувати норми про маніпулювання, але при цьому було втрачено невиключний перелік випадків, які можуть визначатися за окремо сформульованим правилом маніпулювання. Відповідно – було втрачено можливість кваліфікувати дії, які фактично є маніпулюванням, але не входять до переліку, і навпаки – висувати вимоги до дій, які за формою хоча й підпадають під ознаки маніпулювання, але з огляду на інші ринкові фактори (відсутність активного ринку, наприклад) не можуть та не мають розглядатися як маніпулювання.

Отже здійснюючи дане дослідження на основі чинного законодавства та з урахуванням можливості його вдосконалення виконаємо аналіз факторів, що впливають на визначення справедливої ціни на фінансові інструменти в процесі їхнього обміну на організованому ринку.

Маніпулювання ринком як заборонена та криміналізована форма поведінки є одним із різновидів зловживань, яким мають опікуватися відповідні інституції за встановленими протоколами правозастосування. З іншого боку - маніпулювання ринком як склад злочину і в законодавстві ЄС [4], і в законодавстві України [1] описаний здебільшого у позитивістській традиції. Так би мовити, шляхом детального опису релевантних сценаріїв заборонених форм поведінки. Проте наявність ринкового ціноутворення в кожному випадку ніби розуміється, ніби цей фактор закладено – апріорі як до механізму притягнення до відповідальності, так і до змісту правової норми про відповідальність.

Безпосередньо забороненою нормою поведінки в законодавстві України є норма ст. 222¹ Кримінального кодексу України «Маніпулювання на організованих ринках», вона за задумом законодавця через бланкетний характер містить опис релевантних сценаріїв, за яких має відбуватися правозастосування. Самі сценарії за задумом законодавця описані в окремому законі, яким розуміється (але це не зазначено в кримінально-правовій нормі) Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [13].

Необхідна ремарка полягає в тому, щоб зазначити, що хоча формальна логіка ст. 222¹ КК України передбачає певні релевантні сценарії, їх вичерпний перелік, але ця логіка водночас має суттєву хибу через відсутність узагальнюючого правила забороненої поведінки поза конкретними релевантними сценаріями, список яких є вичерпним. Для порівняння, наприклад, в США, на рівні прецеденту, використано таке: «Маніпулювання ринком у різних його проявах є неявним штучним стимулом, що застосовується до ринкових цін (або іноді гальмує їх), силою, яка спотворює ці ціни, фактором, який перешкоджає визначенню цих цін лише шляхом вільної конкуренції» [5]. Натомість, у Регламенті №596/2014 [4] окрім зазначення невичерпного переліку релевантних сценаріїв, у параграфі 3 ст. 12 передбачається можливість існування «невичерпного переліку індикаторів, які стосуються хибних чи оманливих сигналів і фіксування цін». І ключовими ознаками забороненої поведінки, через які ми можемо прокласти логіку подальшого правозастосування, в даному випадку є узагальнюючий характер дій – «хибні чи оманливі», «направлені на фіксування цін». Втім це питання є окремим та підлягає розв'язанню окремо. Говоримо про це, адже точність закону в даному випадку, на нашу думку, є однією зі складових функціоналу механізму притягнення до відповідальності, а обмежений інструментарій виправлення «білих плям» у законодавстві (без можливості

створення прецедентів) спонукає до точності закону в європейських країнах від самого початку затвердження цих законів.

Отже, скеровуючи погляд до головного питання, зазначимо, що фокус уваги при захисті від маніпулювання стосується феномену ціноутворення, ключовим об'єктом захисту якого своєю чергою, на думку європейського законодавця, є хибні чи оманливі сигнали (дії) щодо фіксування ціноутворення, а перелік їх не є вичерпним.

В аспекті нашого дослідження ми виходимо з того, що фактичне існування (належне функціонування) ринку можна констатувати лише у разі наявності усього спектру складових – широкого кола суб'єктів (емітентів та інвесторів), що зацікавлені у залученні та розміщенні капіталу, та ретельного впорядкування відносин між ними завдяки правилам та інфраструктурі ринку – для забезпечення руху капіталу у вигляді прийнятних фінансових інструментів за ринковою ціною.

Підкреслимо, що ринок здатний сформувавши об'єктивну (справедливу) вартість фінансових інструментів лише у разі їхнього ліквідного обігу, за наявності реального попиту та балансу інтересів основних учасників ринку, за умови чітких ринкових правил та ефективності інфраструктури.

У разі, якщо такі фактори відсутні відбувається фисфункція ринку, одним із проявів якої є невиконання такої ключової функції як конкурентне ціноутворення. У зв'язку з цим розглянемо стан ринку капіталу в Україні на предмет його належного функціонування.

Формально в Україні *начебто* є все необхідне для належного функціонування ринків капіталу, забезпечення об'єктивного ціноутворення та протидії ринковим зловживанням.

По-перше, в Україні є чимало емітентів та інвесторів – діючих та потенційних.

Напередодні військового вторгнення Національний депозитарій обслуговував 11537 випусків цінних паперів [6], серед емітентів яких переважали: 1) акціонерні товариства – емітенти акцій (6 838 випусків, 59% за кількістю та 67% за номінальною вартістю випусків, депонованих в НДУ); 2) інститути спільного інвестування – емітенти акцій та інвестиційних сертифікатів корпоративних та

пайових інвестиційних фондів (2338 випусків, 20% та 25% відповідно); 3) емітенти корпоративних облігацій (1602 випуски, 14% та 7% відповідно). Отже, навіть зважаючи на те, що коло емітентів дещо менше за кількість випусків¹, йдеться про *щонайменше 10 тис компаній-емітентів корпоративних цінних паперів*.

Водночас сукупна номінальна вартість цінних паперів цих 10 тис емітентів (1,89 трлн грн) істотно нижча за обсяг 200 випусків цінних паперів *1 державного емітента* – Міністерства фінансів (2,31 трлн. грн. за облігаціями внутрішніх та зовнішніх позик) [7].

За статистичними даними НКЦПФР [8], кількість рахунків власників цінних паперів у депозитарних установах все ще сягає 4,06 млн. шт. Але переважну більшість таких власників не можна вважати свідомими інвесторами, адже мільйони фізичних осіб стали акціонерами за наслідками ваучерної приватизації, та не змогли позбутися отриманих акцій за більш-менш адекватними цінами. Тим не менше, в Україні існують сотні юридичних осіб (переважно інституційних² та кваліфікованих³ інвесторів), які регулярно укладають угоди для управління інвестиційними портфелями, та понад 150 тис індивідуальних інвесторів (фізичних осіб, переважно некваліфікованих інвесторів)⁴. Знов-таки, майже винятковим напрямом вкладень активних інвесторів наразі є держоблігації.

¹ Компанії можуть випускати одночасно і акції (іноді і прості, і привілейовані), і облігації (до того ж по декілька серій облігацій); компанії з управління активами можуть обслуговувати декілька пайових інвестиційних фондів та, відповідно, декілька випусків інвестиційних сертифікатів.

² Тобто інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди), недержавні пенсійні фонди, фонди банківського управління, страхові компанії, інші фінансові установи, що здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок таких осіб (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»).

³ Згідно ч. 2 ст. 4 та ст. 6 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», кваліфікованими є інвестори, які володіють вміннями, досвідом та знаннями в галузі ринків капіталу, достатніми для прийняття самостійних інвестиційних рішень та оцінки ризиків щодо вчинення правочинів. До кваліфікованих інвесторів віднесено: міжнародні фінансові організації, іноземні держави та центральні банки; Міністерство фінансів, НБУ; професійних учасників ринків капіталу, банки, страхові компанії; іноземні фінансові установи; юридичних осіб з істотними активами, доходами та капіталом. Інші інвестори є некваліфікованими. Окремі юридичні та фізичні особи можуть бути визнані кваліфікованими інвесторами за умови регулярності угод з фінансовими інструментами, наявності активів, досвіду операцій чи стажу роботи на ринках капіталу.

⁴ За даними ПАТ «Розрахунковий центр», з 1 кварталу 2022 р. по 3 квартал 2023 р. загальна кількість унікальних інвесторів, зареєстрованих для торгів та розрахунків за цінними паперами, збільшилася у 6,6 разів (з 23944 до 158003), насамперед, за рахунок зростання кількості фізичних осіб, що придбають військові облігації. Тим не менше, це складає лише 0,4% доведеного населення.

По-друге, в Україні в обігу знаходиться чимало фінансових інструментів.

Як вже зазначалося, в Україні знаходиться в обігу понад 11 тис випусків тільки емісійних цінних паперів, значне коло неемісійних (зокрема, векселів) та деривативних контрактів, статистика щодо яких практично відсутня (через укладення майже винятково поза організованими ринками та відсутність торгового репозиторію). Отже, в інвесторів, начебто, є чимало можливостей для розміщення капіталу.

Натомість з цих тисяч випусків цінних паперів українських емітентів до торгівлі на організованих ринках на початку листопада 2023 р. допущено 395⁵ – з явною перевагою державного інструментарію: 67 випусків акцій, 25 – цінних паперів інститутів спільного інвестування, 112 – корпоративних облігацій, 6 – облігацій місцевих позик, 179 – державних облігацій внутрішніх та зовнішніх позик. З огляду на активізацію допуску до торгів в Україні цінних паперів іноземних емітентів, кількість випусків іноземних акцій на фондових біржах України вже перевищила кількість акцій українських емітентів.

По-третє, в Україні існують розгалужена правова основа (правила) з урахуванням імплементації норм законодавства ЄС та інфраструктура ринків капіталу.

Кількість законів у сфері ринків капіталу, нормативно-правових актів регуляторів, правил та стандартів його професійних учасників (ліцензованих фінансових установ) постійно зростає. На час створення регулятора (1996 р.) законодавче оформлення ринків капіталу фактично обмежувалося законами «Про цінні папери та фондову біржу» [9] (профільним), «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [10], «Про господарські товариства» [11] (у т.ч. акціонерні) та «Про приватизацію майна державних підприємств» [12]. Наразі профільний Закон «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» містить прямі посилання на 4 Кодекси, 38 визначених у тексті Законів України, інші неконкретизовані законодавчі акти, міжнародні договори, директиви та регламенти ЄС, а також понад 100 посилань на повноваження НКЦПФР

щодо впорядкування законодавчих положень на рівні нормативно-правових актів. Відповідно до бази даних «Законодавство України» Верховної Ради України, з профільним законом з 1991 р. пов'язано 1184 правових документи (переважно чинних), які вносять зміни або містять взаємні посилання, зокрема 141 Закон України, 279 нормативно-правових актів НКЦПФР та 53 Постанови Правління НБУ [13].

Але всі перелічені показники фондового ринку України є суто формальними. Жодний із звичних показників ліквідності інструментів на розвинутих ринках (на кшталт допуску до біржових торгів, включення до лістингу, навіть, до індексного кошику бірж) зовсім не гарантує наявності реального попиту та пропозиції.

Частка випусків цінних паперів, за якими на фондових біржах України хоча б раз на рік фіксувалися угоди, становить лише 30–40%, тобто за переважною більшістю цінних паперів, наявних у біржових списках, відсутні передумови для ринкового ціноутворення. За окремими випусками державних облігацій дійсно фіксується торгова активність, але вона фрагментарна та лише періодична, хоча всі державні ЦП за законодавством є лістинговими.

Низька ліквідність більшості фінансових інструментів та *відсутність критеріїв активного ринку* призводять до неможливості методів аналізу адекватності ціноутворення та протидії зловживанням. Наприклад, якщо угоди за цінним папером були відсутні протягом року, а сьогодні раптом виник попит, то чи можна це вважати аномальною торговельною активністю та чи варто дивуватися змінам ціни порівняно з цінами річної давнини? А це є одним з релевантних сценаріїв притягнення до відповідальності за маніпулювання ринком.

Отже, формальної наявності широкого кола емітентів та інвесторів, правил та інфраструктури, інструментарію само по собі недостатньо для існування ринкових відносин.

То що ж робити в тих випадках, коли дія, яка має ознаки маніпулювання встановлені законом відбувається в умовах відсутності або сумнівів щодо наявності на ринку феномену (явища) ринкового ціноутворення? Чи можливе взагалі маніпулювання, тобто штучний вплив на об'єктивне ціноутворення, коли об'єктивне, тобто ринкове конкурентне ціноутворення взагалі відсутнє?

⁵ Для порівняння: до 2016 р. кількість цінних паперів українських емітентів, допущених до торгівлі на організованому ринку, не опускалася нижче 2 тис., більшість з них були недержавні цінні папери.

Таким чином, оОб'єктом захисту при протидії маніпулюванню ринком є, або повинна бути, сукупність складових та факторів ринкового ціноутворення.

На нашу думку причини та фактори функціонального розладу, що корелюється з об'єктивною стороною злочину, передбаченого ст. 222¹ КК України, знаходяться в площині інституційно обумовленої відсутності балансу інтересів та неефективність взаємодії ринкових складових:

1) корпоративні емітенти не зацікавлені публічно залучати кошти для розвитку на ринках капіталу;

2) інституційні та масові інвестори обмежені в можливостях диверсифікації вкладень через вузьке коло доступних локальних інструментів та недостатній захист їхніх інтересів;

3) правила та інфраструктура не забезпечують належного контролю ціноутворення через суперечливе регулювання та недостатню ліквідність організованих ринків.

По-перше, негативне ставлення емітентів до ринків капіталу пояснюється особливостями їхньої генези. Більшість емітентів під час приватизації примусово створено у формі відкритих (згодом публічних) акціонерних товариств, які були законодавчо зобов'язані забезпечити лістинг на біржах. Такі акціонерні товариства стали публічними лише за назвою, адже не залучали капітал на публічних умовах та часто були в принципі не спроможні залучити його і в майбутньому. Однак, попри відсутність можливостей для залучення коштів на ринках капіталу та зміни організаційно-правової форми, такі емітенти були змушені витрачати час і кошти на дотримання зростаючих вимог та обмежень щодо лістингу, аудиту, розкриття інформації, корпоративного управління. Недивно, що після змін у законодавстві, що спростили перетворення акціонерних товариств на ТОВ та відмінили примусовий лістинг, кількість акцій в біржовому обігу скоротилася на порядок. З огляду на відсутність помітних бонусів (фіскальних, репутаційних, регулятивних) від публічного біржового залучення капіталу для емітентів та участі в ньому для інвесторів, коло осіб, що здійснили публічну пропозицію залишається вкрай вузьким: за 2019–2023 рр. публічно залучили капітал лише

5 емітентів облігацій, 3 міські ради та 1 емітент акцій [14]. Загалом статистика НКЦПФР щодо емісійної діяльності зводиться передусім до процедур збільшення статутних капіталів фінансових установ на виконання регуляторних вимог, випусків цінних паперів компаній державного сектору для оздоровлення фінансового стану та технічних випусків облігацій серед заздалегідь спланованого кола покупців. Для великих українських підприємств простіше створити компанію у іншій юрисдикції (SPV) та залучити капітал через IPO на іноземних біржах за прийнятною вартістю, зважаючи на традиційно високу вартість фінансових ресурсів в Україні та періодичні сплески девальвації. Для середніх та малих компаній простіше залучити капітал через кредити, адже на ринку капіталу доводиться конкурувати з постійною пропозицією державних облігацій (значно більш привабливих для інвесторів за чинниками ризиків та оподаткування), стикатися з низькими попитом через обмеження структури активів у інституційних інвесторів та загальне скептичне ставлення інвесторів до локальних корпоративних цінних паперів.

По-друге, скорочення інтересу інвесторів до ринків капіталу також мало свої об'єктивні причини. Майже всі привабливі акціонерні товариства поступово отримали контролюючих та домінуючих власників (частки $\geq 75\%$ та $\geq 95\%$ відповідно) – за наслідком скупки акцій, різноманітних корпоративних дій з метою скорочення частки міноритарних акціонерів та спрямування повз них фінансових потоків. Як наслідок, коли нарешті були імплементовані європейські практики акціонерного управління, захищати вже фактично було нікого. Останніх міноритаріїв було витіснено у 2018–2019 рр. шляхом законодавчого оформлення примусового викупу акцій (сквіз-ауту), який замість імплементації європейської практики щодо захисту прав міноритаріїв легітимізував остаточну консолідацію акцій мажоритаріями за мінімально можливою ціною. Така ж ситуація склалася і з правами облігаціонерів, які стикалися з численними дефолтами окремих емітентів облігацій – часто спричинених не стільки реальним погіршенням фінансової ситуації, скільки шахрайством або правовою невизначеністю. В таких умовах абсолютно

очікуваним наслідком є концентрація уваги інвесторів на державних цінних паперах, які характеризуються мінімальними ризиками, фіскальними перевагами, регуляторними стимулами (відсутністю істотних обмежень щодо частки в активах інституційних інвесторів).

Таким чином, тривала неефективна приватизація та суперечливе регулювання призвели до розчарування інвесторів, звуження доступного інструментарію, а також *компрометації регулятора*, який не захистив інтереси інвесторів від дефолтів та зловживань мажоритаріїв.

Масовий інвестор (населення України) тривалий час ігнорує корпоративні цінні папери та обирає в якості напрямів для формування заощаджень валюту, депозити, нерухомість та, знедавна, держоблігації, криптовалюти та іноземні цінні папери.

Нерезиденти також припинили придбання цінних паперів недержавних емітентів.

Інституційні інвестори або змушені інвестувати у корпоративні цінні папери, аби підтримувати встановлену законодавством диверсифіковану структуру активів (НПФ, публічні ІСІ), або відмовилися від таких вкладень (банки, страховики – через позицію НБУ, венчурні ІСІ – через відсутність обмежень). Зокрема, НБУ фактично заборонив для банків та страховиків подальші інвестиції у недержавні цінні папери, адже стикнувся з численними випадками неадекватної структури та оцінки інвестиційних портфелів, що стало однією з причин масових банківських банкрутств. Недивно, що в результаті банківський, страховий ринок та індустрія венчурного інвестування розвиваються, а пенсійна система залишається в стані перманентного очікування пенсійної реформи, хоча невідомо після реформи звідки має з'явитися достатній обсяг привабливих та надійних корпоративних інструментів для інвестування пенсійних заощаджень.

За відсутності послідовності та інтересу з боку інвесторів та емітентів всі спроби створення ринків капіталу в Україні приречені, адже всі багаторічні законотворчі та регуляторні ініціативи традиційно зводяться до механістичного копіювання правової основи, практик та *формальних ознак* зрілих ринків – замість розуміння *суті та змісту* економічних та правових відносин, адже розвинуті ринки функціонують у іншій економічній парадигмі.

По-третє, неефективність правил та інфраструктури, які на розвинутих ринках мають виступати певним *фільтром проти ринкових зловживань*, є результатом суперечливого законодавства, неоднозначного регулювання, низької ліквідності та відсутності стимулів для об'єктивного ціноутворення.

Визначимо, що впливає на ефективність захисту ринку від маніпулювання ринком через функціональний розлад власне самого механізму притягнення до відповідальності за маніпулювання ринком.

Безперечно виявлення причин такого стану речей не є окремим об'єктом наших досліджень, водночас ми маємо констатувати, що питання інституційної дисфункції, що призводить до викривлення ціноутворення та дисфункції ринку – обумовлені, а їх короткий перелік показує, що проблема є перманентною та швидко не мине. Адже а) довготривала та суперечлива приватизація призвела до активного перерозподілу власності та переведення активів або зміну центрів прибутковості найбільш провідних емітентів; б) завдяки цьому будь-які позитивні очікування від ваучерної приватизації були спотворені; с) криза 2008 року призвела до руйнації ринку корпоративних облігацій завдяки відверто шахрайським діям емітентів; д) безперервні «реформування» ринку впорядковували лише другорядні питання та призвели лише до косметичних змін; е) все це супроводжувалося щонайменше потуранням з боку профільного регулятора і призвело до *компрометації* самого регулятора та ринку недержавних ЦП; ф) на протигагу цьому послідовна політика Мінфіну та НБУ призвели до сталого розвитку ринку державних облігацій, зацікавленості в якому інвесторів не завадила навіть війна.

Висновки. Отже на підставі представленого аналізу, на нашу думку сам феномен ціноутворення, обумовлений активним та розвиненим ринком за наявності певних правил, працюючого згідно до таких правил функціоналу ринкової інфраструктури, є ключовим елементом об'єкту захисту.

Водночас, з огляду на приведені вище обставини, зазначеного ринкового перебігу подій не відбувається – тобто наявною є дисфункція ринку. Основа дисфункції полягає у інституційному розладі щодо забезпечення

можливості визначати справедливую ринкову ціну фінансового інструменту, що торгується на організованому ринкові за наявності активного ринку.

Отже з точки зору правозастосування вважаємо за доцільне та своєчасне сформулювати та запропонувати визначення поняття ***дисфункції ринку*** (в контексті викривлення конкурентного ціноутворення) як активного негативного впливу сукупності факторів викривлення якості ринкової, інституційної, регулятивної, законодавчої складових на якісні показники обігу фінансових інструментів, наслідком чого є неможливість визначення ринкової ціни поза штучним контролем, та як обов'язкового елементу дослідження в процесі притягнення до кримінальної відповідальності за маніпулювання на організованому ринкові.

З урахуванням викладеного, на нашу думку, при правозастосуванні слід мати на увазі весь комплекс факторів впливу на ціноутворення, а не лише формальні ознаки. Адже формальна логіка правозастосування в рамках ст. 222¹ КК України дозволяє викривлення функції щодо захисту ринку всупереч її змістові. Так, за певного перебігу подій щодо розладу функціоналу ринкового ціноутворення та наявної дисфункції ринку феномен ринкового ціноутворення може зазнавати шкоди, а за певного – ні.

Таким чином, застосування норми права в умовах дисфункції ринку щодо ціноутворення на організованому ринкові може призвести до маргіналізації норми права, яка забороняє маніпулювати на організованому ринкові.

Наразі вбачаємо задачу в тому, щоб надати пропозиції виходу з практичної кризи правозастосування, обумовленої наявністю описаної дисфункції ринку, та запропонувати впродовж наведеного обґрунтування та аналізу наступні варіанти виходу з кризи.

Звичайно, лінійним рішенням проблеми вбачається поширення та поглиблення позитивістського підходу з подальшою деталізацією та описом на законодавчому рівні кожного релевантного випадку маніпулювання. З фіксацією всіх складових та обставин забороненої поведінки шляхом унесення кожного такого релевантного випадку маніпулювання до невичерпного, але оновлюваного переліку заборонених дій. Так би мовити, закручування гайок на законодавчому рівні через деталізований

опис проблем та заборонних норм на кожний конкретний випадок. Це в рівній мірі стосується й європейського законодавства, й українського законодавства.

Інший, нелінійний підхід, – може передбачати перенесення проблеми на рівень спеціалізованого правозастосування за рахунок вузькопрофесійної спеціалізації, водночас розгалуженості та обов'язковості експертного дослідження в механізмі правозастосування, загалом – рівня експертного забезпечення, що має враховувати та оцінювати особливості ринкового середовища та функціональні аспекти ринкового ціноутворення.

З іншого боку, маємо констатувати, що за описаних обставин виникає ґрунтовна та непересічна необхідність ретельного підходу до визначення, а інколи і виявлення (спростування) та доведення самого феномену ринкового ціноутворення на неактивному чи нерозвиненому ринку, його сегментах тощо. Фактично ж – з метою правозастосування маємо відповісти на питання чи існував такий феномен в певний час, за певних ринкових обставин та щодо певних фінансових інструментів. Адже на нашу думку неможливо застосовувати кримінальний закон лише за формальними ознаками. Це питання набуває особливої значущості на ринках, що перебувають у стані розвитку, реформування або активності яких є мінливою.

Попри будь-який варіант, вважаємо за необхідне провести подальші дослідження в сфері визначення поняття маніпулювання, використуваного в кримінальному та адміністративному законодавстві. Метою цього бачимо виявлення характерних рис, що виокремлюють склад злочину маніпулювання ринком та відрізняють його від інших суміжних понять з психології, філософії, лінгвістики тощо.

Семантика поняття маніпулювання потребує з'ясування та окреслення меж з точки зору правозастосування в кримінально-правовому та адміністративно-правовому аспекті.

Виявлення та встановлення на законодавчому рівні понятійно-категоріальних рис поняття маніпулювання ринком, релевантних змістові, та надасть можливість здійснення правозастосування способом, що унеможливило використання та зловживання різного роду, дотримує принцип «немає кримінального покарання без точного закону».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.11.2023).
2. A. Włachnio-Parzych, Ethical dimension of selected technological changes on capital markets. URL: https://dgiu.unibg.it/sites/dip1/files/evento/locandina_82.pdf, (дата звернення: 29.11.2023).
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів», URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>, (дата звернення: 29.11.2023).
4. Regulation (EU) No 596/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on market abuse (market abuse regulation) and repealing Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directives 2003/124/EC, 2003/125/EC and 2004/72/EC Text with EEA relevance URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0596> (дата звернення: 29.11.2023).
5. Сполучені Штати проти Socony-Vacuum Oil Co., 310 U.S. 150, 223, 60 S.Ct. 811, 844, 84 L.Ed. 1129 (1940).
6. Річний звіт за 2021 рік. Національний депозитарій України, 2022. URL: https://www.csd.ua/images/stories/zip/Zvit_2021.gar (дата звернення 29.11.2023).
7. Державний та гарантований державою борг України за станом на 30.09.2023. Міністерство фінансів України, 2023. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovaniy-derzhavju-borg> (дата звернення 29.11.2023).
8. Річні звіти НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/about-us/annual-reports/>, (дата звернення 29.11.2023)
9. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-12/ed19961001#Text>
10. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80/ed19961030#Text> (дата звернення 29.11.2023)
11. Закон України «Про господарські товариства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12/ed19950420#Text> (дата звернення 29.11.2023)
12. Закон України «Про приватизацію майна державних підприємств». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-12/ed19950330#Text>, (дата звернення 29.11.2023)
13. Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/stru/1198377#Stru>, (дата звернення 29.11.2023)
14. Перелік публічних пропозицій цінних паперів. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, 2023. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/derzhavnyi-reiestr-vypuskiv-tsinnykh-papiriv/#tab-10>, (дата звернення 29.11.2023)

Павліченко С. В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Бобошко О. М.,
*старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД НЕТОРКАНОСТІ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

DETERMINATION OF THE BASIC PRINCIPLES OF INVINCIBILITY OF A PERSON'S DWELLING OR ANOTHER PROPERTY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

У статті з'ясовано сутність забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні; надана характеристика сутності права на недоторканність житла чи іншого володіння особи як предмету забезпечення в кримінальному провадженні; з'ясовані умови обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи та встановлені суб'єкти його забезпечення; виокремлено наукові та прикладні проблеми забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи при проведенні слідчо-розшукових дій, запропоновано шляхи їх вирішення; сформулювало науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на удосконалення нормативної моделі забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні.

У статті встановлено громадські сукупні заходи та загальні умови домірного обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння, що визначає підстави виокремити випадки законного обмеження від порушення цього права, визначено з'ясування правових засад проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

У статті доведено, що будь-яке обмеження прав і свобод людини і громадянина засновується на законі, воно має становити законну здатність та мету й бути необхідним для суспільства. Нормативні акти не лише не можуть установлювати будь-яких обмежень прав і свобод людини, а й регулювати порядок і підстави їх застосування, умови, межі, строки та інші суттєві ознаки цих обмежень.

Здійснено теоретичне узагальнення щодо характеристики механізму забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, механізм забезпечення, публічно недоступні місця, уповноважені оперативні підрозділи, житло та інше володіння особи.

The article clarifies the essence of ensuring the right for inviolability of a person's dwelling or another property in criminal proceedings; provided a description of the essence of the right for inviolability of a person's dwelling or another property as a security object in criminal proceedings; the conditions for limiting the right for inviolability of a person's dwelling or another property have been clarified and the subjects of its provision have been established; the scientific and applied problems of ensuring the right for inviolability of a person's dwelling or another property during investigative actions are highlighted, the ways to solve them are proposed; scientifically based proposals aimed at improving the normative model of ensuring the right for inviolability of a person's dwelling or another property in criminal proceedings were formulated.

The article establishes collective public measures and general conditions for reasonable restriction of a person's right for inviolability of dwelling or another property, which determines the grounds for distinguishing cases of legal restriction from violation of this right, defines the clarification of the legal basis for conducting an inspection of publicly inaccessible places, housing or other property of a person.

The article proves that any limitation of the rights and freedoms of a person and a citizen is based on the law; it must constitute a legitimate ability and purpose and be necessary for society. Normative acts cannot only establish any restric-

tions on human rights and freedoms, but also regulate the procedure and grounds for their application, conditions, limits, terms and other essential features of these restrictions.

A theoretical generalization was made regarding the characteristics of the mechanism of ensuring the right for inviolability of a person's dwelling or another property in criminal proceedings.

Key words: *covert investigative (search) actions, security mechanism, publicly inaccessible places, authorized operative units, dwelling or another property of a person.*

Актуальність дослідження. Дилема забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час кримінального провадження залишається під пильною увагою дослідників-правників, що обумовлено потенційною спромогою суттєвого утримання на припоні цього права, перешкоджання з боку органів правопорядку до сфери особистості, власності людини.

При здійсненні кримінального провадження право на недоторканність житла чи іншого володіння особи відзначаються перешкоди при проведенні слідчих та негласних слідчих дій у процесі використання диз'юнктивних, самостійних заходів забезпечення кримінального провадження. Означене викликає потребу здійснення чіткого правового регулювання підстав та порядку їх проведення, повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді та суду, вказує на встановлення правової визначеності у питанні межників можливого втручання у сферу прав людини. Наразі обмеження конституційного права може бути застосованим тоді, коли воно передбачено законом, здійснюється з правомірною метою і залишається доцільним у демократичному суспільстві.

Однак, юридична практика показує, що порушення права на недоторканність житла не є випадковим, по одиничним випадком, не дивлячись на достеменні зміни порядку його забезпечення в Кримінальному процесуальному кодексі України. Також слід вказати, що існуючий механізм його захисту під час досудового розслідування залишається малоефективним.

Усе вище означене вказує на актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми забезпечення права на недоторканність присвячені наукові праці фахівців у галузі теорії права та конституційного права.

Так, відомий нотаріус Т. В. Алексик доводить необхідність розширення повноважень правоохоронних органів у процесі проведення обшуку житла [1]. А.Ю. Бідняжевська вказує на доцільність забезпечення конституційного права на недоторканність житла людини і громадянина та його забезпечення правоохоронними органами в Україні [2]. Засади недоторканності житла чи

іншого володіння особи у досудовому кримінальному провадженні досліджує суддя Верховного суду України О.В. Білоус [3]. І.В. Вегера-Іжевська проводить наукові дослідження в області визначення сутності забезпечення права на недоторканність житла в кримінальному провадженні [4]. Член-кореспондент НАПрН України М.К. Галянтич визначає проблеми застосування терміна «житло» в законодавстві України [5].

Умови забезпечення конституційних прав і свобод особи при проведенні негласних слідчих дій у її житлі та іншому володінні визначає Н. О. Гольдберг [6].

Вчена В.А. Динту надає результати аналізу процесуальних відмінностей у проведенні огляду житла чи іншого володіння особи й обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи [7].

Начальник регіонального відділення Фонду державного майна України по Одеській області О.В. Косьмін встановлює правові підстави проведення окремих слідчих дій, пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи [8].

Науковець І.Ф. Літвінова І. Ф. у монографічному дослідженні встановлює гарантії недоторканності житла чи іншого володіння особи у кримінальному процесі України [9].

Професор Л.М. Лобойко встановлює доцільність наступного судового контролю за проникненням до житла на підставі добровільної згоди його власника [10].

В.Т. Маляренко досліджує проблеми про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства [11]. Провідний вчений І.І. Присяжнюк визначає умови кримінальної відповідальності за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи в Україні [12]. Професор, заслужений юрист України С.Р. Тагієв С. Р. встановлює умови проведення судового контролю при негласному обстеженні житла чи іншого володіння особи [13]. Науковці В.В.Топчий та Н.В. Карпенко Н. встановлюють проблемні питання проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи [14]. Вчена Л.Д. Удалова встановлює засади обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи [15].

Доцільно відзначити вагомий внесок у вивчення означеної проблеми науковців Ю. Г. Барабаша, М. І. Козюбри, П. М. Рабіновича, А. Ю. Олійника, В. О. Серьогіна, С.В. Шевчука та інших.

Разом з тим, низка питань забезпечення права на недоторканність житла в кримінальному провадженні на сьогодні так і не знайшли науково-практичного осмислення, а також адекватного визначення у правовій практиці.

Метою статті є встановлення наукових результатів стосовно механізму забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні, виявлення існуючих із цим проблем, наявних напрямів їх уникнення.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи в кримінальному провадженні потрібно визначати як невтручання у процес реалізації цього права, що має ґрунтуватись на законодавчій основі з метою підтримки та зберігання вигод національної і громадської безпечності та соціально-економічного благополуччя держави для стримування та уникнення потрясінням і злочинам, заради захисту прав і свобод людини.

Наряду з цим, встановлення, засвідчення цього права провіщує функціонування суду, слідчого судді та учасників кримінального провадження, які орієнтовані на розробку та розвиток слушних, зручних засад для його практичного втілення; його збереження, самоохорону, що означає перешкодження його безпідставного обмеження та відповідального зберігання законних інтересів правомочного суб'єкта у випадку порушення його права на недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Право на недоторканність житла чи іншого володіння особи являє собою визнане світовою спільнотою особне, індивідуальне право людини, зміст якого зводиться до умови аргументовано сподіватися та добиватися від держави і суспільства того, щоб жодна особа без законної підстави не могла проникнути до її житла чи іншого володіння проти її волевиявлення. Являючись особистісним, право на недоторканність житла чи іншого володіння особи є невідчужуваним, природним, таким, що належить людині від народження і не залежить від приналежності до конкретної держави. Воно забезпечує свободу, юридичну захищеність особи від будь-якого зовнішнього втручання.

Практичне, утилітарне визначення права на недоторканність житла означає те, що воно про-

дує найбільш неперевершені засади для забезпечення нормальної життєдіяльності людини. Специфічний характер права на недоторканність житла чи іншого володіння особи визначає підстави встановлювати його правових гарантії.

До основних засад обмеження конституційного права людини на недоторканність житла чи іншого володіння особи треба віднести наступні: обмеження повинне бути встановлене на законодавчій основі; воно повинне передбачати легітимну мету; воно повинне бути адекватним та аргументованим, вмотивованим.

Суб'єктами забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час здійснення кримінального провадження виступають його учасники, які є: уповноваженими на звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення процесуальної дії, його обґрунтування та доведення в суді наявності підстав для обмеження цього конституційного права людини у спосіб, передбачений КПК; уповноваженими здійснювати процесуальну дію в житлі чи іншому володінні особи на підставі ухвали слідчого судді, суду, захисника підозрюваного, обвинуваченого, адвоката особи, у житлі чи іншому володінні якої провадиться процесуальна дія.

Законодавець надає гарантуванню права на недоторканність житла як значення однієї із загальних засад кримінального провадження, що разом із іншими засадами утворює той фундамент, на якому базується легітимність всіх процесуальних дій, що за наявності передбачених законом підстав можуть здійснюватися в житлі. «житло чи інше володіння особи» отримує найбільш широке тлумачення, незалежно від законності підстав набуття особою фактичного права володіння таким майном. Це пояснюється правозахисною спрямованістю кримінального процесуального законодавства і може розглядатися як елемент концепції самообмеження держави, адже саме під час кримінального провадження конституційне право на недоторканність житла може бути істотно обмежено, у зв'язку з чим особливого значення набувають правові запобіжники незаконного проникнення до житла посадових осіб органів досудового розслідування, прокуратура, співробітників оперативних підрозділів.

На даний час існують проблеми забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи під час кримінального провадження. У цьому зв'язку виникає потреба щодо удосконалення правового регулювання засад

законності проникнення до житла на підставі згоди особи, на підставі ухвалення слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора.

На сьогодні визначається наступна невідповідність у визначеному дослідженні. Так, обов'язковою складовою є обґрунтування клопотання слідчого. Результати негласних слідчих дій такі як відомості, одержані суб'єктами, уповноваженими на проведення негласних слідчих дій, та зафіксовані у процесуально визначеній формі, а також предмети, речовини, документи, вилучені під час їх проведення, які можуть мати значення для встановлення обставин кримінального провадження або правильного й ефективного проведення розслідування. Разом з тим, слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо слідчий, прокурор не доведе, що за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів. Вказане трактування не відповідає вимогам КПК, який владно визначає обов'язок слідчого, прокурора довести неможливість отримати необхідні відомості в інший спосіб, ніж проведення обшуку.

Вимоги законодавчого характеру щодо обґрунтування ухвали слідчого судді мають бути узгоджені з достеменними вимогами стосовно змісту обґрунтування клопотання слідчого, прокурора, оскільки їх підтвердження під час розгляду клопотання надає підстави для постановлення ухвали про його задоволення. Разом з тим, на противагу від клопотання слідчого, прокурора, ухвала слідчого судді відповідно із законодавством повинна містити відомості про речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук (а не індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати). Вказана незлагодженість означених законодавчих положень не сприяє правовій визначеності в цьому питанні. Наявність нормативних вимог щодо конкретизації в ухвалі слідчого судді предметів і документів, які планується відшукати під час обшуку, є елементом механізму обмеження дискреції повноважної особи, яка проводить слідчо-розшукові дії, а значить складником забезпечення права на недоторканність житла при проведенні таких дій.

Потребує удосконалення законодавча вимога, відповідно до якої слідчий, прокурор повинні довести, що обшук є заходом, пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя особи, за тм,

що стороною обвинувачення повинно бути доведене, що втручання в особисте і сімейне життя під час обшуку є пропорційним правомірній меті.

Закріплювальний напрям засади недоторканності житла чи іншого володіння особи не визначається законодавством, не вказується природа і міра її обмеження при застосуванні окремих заходів забезпечення кримінального провадження. Встановленню підстав та меж правомірного обмеження цього права буде сприяти утвердженню загальних правил застосування КПК України з урахуванням особливостей їх проведення в житлі чи іншому володінні особи, що, в свою чергу, буде превентивним від його порушень, так як вибір характеру і ступеня обмеження недоторканності житла наразі, у більшості випадків, залежить від розсуду правозастосувача.

Приймаючи до уваги пропозиції, що розміщені в стандартах Ради Європи, досвіду роботи служби пробації розвинутих держав, доцільним буде до сфери відання служби пробації віднести здійснення контролю за дотриманням підозрюваним, обвинуваченим умов застосування обраного до нього запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Ухвала слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу надає право на проникнення до житла чи іншого володіння саме підозрюваного, обвинуваченого, в тому числі всупереч його волі. Разом з тим, якщо він є мешканцем житла інших осіб, то обмеження права на недоторканність житла можливе тільки шляхом отримання ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на обшук, так як оскільки відповідно до законодавства означена слідчо-розшукова дія здійснюється з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було одержане внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Встановлення найкраще добірних щодо забезпечення реалізації прав на недоторканність житла меж втручання у права особи, яка підлягає приводу, повинна проводитися з прийняттям до уваги еквівалентності мети законодавства та можливого способу її досягнення, так як недоторканність житла чи іншого володіння складає сутність самостійного права, спосіб обмеження якого має бути передбачений окремими процесуальними засобами. Тому у разі неможливості здійснення приводу у зв'язку з тим, що підозрюваний, обвинувачений, свідок не надають згоди

на проникнення у житло чи інше володіння та відмовляються добровільно виконати ухвалу про привід, особа, яка виконує ухвалу, письмово повідомляє суд про причини її невиконання.

Задля збереження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи нагальним судовим захистом потрібно віднести до предмету судового контролю дії особи, якій представлено підхід, шлях до речей і документів, пов'язаних з проникненням до житла чи іншого володіння особи, яка повинна надати тимчасовий доступ, без її згоди.

Визначається нераціональним використання наукових рекомендацій щодо законодавчого надання змоги прокурору або слідчому за погодженням з прокурором тимчасового доступу до речей і документів без ухвали слідчого судді, оскільки обмеження конституційних прав людини має здійснюватися під судовим контролем з урахуванням його вираженого правозахисного характеру.

Доцільно надавати особі, у житлі чи іншому володінні якої виконується ухвала слідчого судді, суду про арешт майна, права заявити клопотання про проведення цієї дії без участі понятих, що відповідатиме приватному інтересу цієї особи, сутність якого полягає у нерозголошенні подробиць її приватного життя.

На даний час визначається відсутність нормативного регулювання порядку виконання ухвали слідчого судді, суду про арешт майна, необхідність якого обумовлена інтересами особи, на майно якої накладено арешт, а також потребою забезпечення її права на недоторканність житла чи іншого володіння.

Проведені аналітичні дослідження вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за порушення недоторканності приватного

життя, у порівнянні з відповідними положеннями законодавства окремих держав-учасниць ЄС, надав підставу зробити наступні висновки: норми, які регламентують відповідальність за порушення недоторканності приватного життя, закріплені у кримінальному законодавстві європейських держав, де функціонує ефективний механізм кримінально-правового забезпечення недоторканності приватного життя; кримінальному законодавству окремих європейських держав притаманні певні особливості, а саме увиразнюються групи однакових злочинів; глибоко розгорнуто прикмети, риси, властивості, особливості ознак загального суб'єкта складу злочину; передбачено відповідальність юридичних осіб за різного роду порушення недоторканності приватного життя тощо; загалом кримінально-правова охорона недоторканності приватного життя в Україні відповідає європейським стандартам забезпечення цього права.

З метою удосконалення кримінального процесу, забезпечення чіткості та ясності в правозастосуванні, тобто забезпечення законності дій усіх суб'єктів права, які мають відношення до вирішення питань, пов'язаних з проникненням у житло чи інше володіння особи, в КПК слід дати визначення таких понять: «житло», «інше володіння особи», «проникнення в житло чи інше володіння особи», «невідкладність випадків проникнення в житло чи інше володіння особи без постанови слідчого судді», «технічні засоби отримання інформації», а також заповнити всі ті прогалини, що залишилися поза увагою.

Висновки. Запропоновані в роботі заходи будуть сприяти удосконаленню діючих правових основ забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння особи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексик Т. Обшук: замість посилення гарантій – розширення повноважень правоохоронних органів? *Закон і Бізнес*. 2016. С. 48–56.
2. Бідняжевська А. Ю. Конституційне право на недоторканність житла людини і громадянина та його забезпечення правоохоронними органами в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нац. акад. внутр. справ. К., 2012. 20 с.
3. Білоус О. В. Засада недоторканності житла чи іншого володіння особи у досудовому кримінальному провадженні : монографія. Київ : ЦУЛ. 2015. 321 с.
4. Вегера-Іжевська І.В. До питання сутності забезпечення права на недоторканність житла в кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2017. № 5 (45). С. 239-243.
5. Галянич М. К. Проблеми застосування терміна «житло» в законодавстві України. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О.А. Пушкіна, Харків, 25 трав. 2018 р. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС. 2017. С. 22–24.

6. Гольдберг Н. О. Забезпечення конституційних прав і свобод особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у її житлі та іншому володінні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 47–57.

7. Динту В. А. Аналіз процесуальних відмінностей у проведенні огляду житла чи іншого володіння особи й обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. *Право і суспільство* : наук. журн. Дніпропетровськ : ВВПЗ «Дніпропетровський гуманітарний університет». 2015. № 5-2. С. 218–224.

8. Косьмін О. В. Правові підстави проведення окремих слідчих дій, пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи: проблемні питання. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару 27 листоп. 2015 р. Харків. 2015. Вип. 7. С. 61–64.

9. Літвінова І. Ф. Гарантії недоторканності житла чи іншого володіння особи у кримінальному процесі України : монографія. Київ : ЦУЛ. 2017. 229 с.

10. Лобойко Л. М. Щодо доцільності наступного судового контролю за проникненням до житла на підставі добровільної згоди його власника. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики* : зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф. м. Харків. 24 трав. 2016 р. Харків. 2016. С. 174–174.

11. Малярченко В. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства. *Право України*. 2014. № 7. С. 3–14.

12. Присяжнюк І. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. прокуратури України; Кіровоград : Антураж А. 2016. 290 с.

13. Тагієв С. Р. Судовий контроль при негласному обстеженні житла чи іншого володіння особи. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 2. С. 128–138.

14. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 90–104.

15. Удалова Л. Д. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 70-річчя д-ра юрид. наук, проф. Ю. П. Аленіна, м. Одеса. 21 квіт. 2017 р. Одеса. 2017. С. 208–210.

Сиза Н. П.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ЗАГАЛЬНА ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

BINDING OF COURT DECISIONS AS A GENERAL PRINCIPLE OF CRIMINAL PROCEEDINGS

У статті досліджується правовий зміст засади обов'язковості судових рішень у кримінальному провадженні, що включає два основні аспекти: обов'язковість виконання судового рішення, яке набрало законної сили, та обов'язковість висновків Верховного Суду щодо застосування норм права.

З урахуванням сформульованих у науці кримінального процесу ознак засад (принципів) кримінального провадження розкрито правовий зміст засади обов'язковості судових рішень у кримінальному провадженні. Звернута увага на форми судових рішень, які ухвалюються (постановляються) слідчим суддею, судом у різних стадіях кримінального провадження відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України (КПК). Запропоновано доповнити ч. 2 ст. 21 і ч. 1 ст. 533 КПК вказівкою на таку форму судового рішення як постанова. Розкрито положення КПК щодо порядку і строків набрання судовими рішеннями законної сили, як необхідної умови виконання судових рішень. Визначено зміст таких властивостей судового рішення, що набрало законної сили, як виключність, незаперечність незмінність та преюдиціальність, що пов'язані з обов'язковістю судових рішень. Акцентовано увагу, що судові рішення не можуть бути переглянуті чи змінені іншими органами чи особами поза межами судочинства, за винятком рішень про амністію та помилування.

Зроблено висновок, що з набранням законної сили судові рішення набуває ознак загальнообов'язковості, тобто стає обов'язковим як для суду, який його ухвалив, так і для сторін та інших учасників кримінального провадження, а також для усіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягає виконанню на всій території України.

Розглянуті проблемні питання обов'язковості врахування висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду, іншими судами при застосуванні таких норм права. Визначено суб'єктів владних повноважень у кримінальному провадженні, для яких є обов'язковими висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду.

Ключові слова: *обов'язковість судових рішень, засада кримінального провадження, набрання судовим рішенням законної сили, виконання судового рішення, постанови Верховного Суду.*

The article examines the legal content of the principle of binding court decisions in criminal proceedings, which includes two main aspects: the mandatory execution of a court decision that has gained legal force, and the mandatory conclusions of the Supreme Court regarding the application of legal norms.

Taking into account the features of the principles of criminal proceedings formulated in the science of the criminal process, the legal content of the principle of the binding of court decisions in criminal proceedings is disclosed. Attention is paid to the forms of court decisions that are adopted (decided) by the investigating judge, the court at various stages of criminal proceedings in accordance with the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine (CPC). It is proposed to supplement part 2 of Art. 21 and Part 1 of Art. 533 of the CPC indicating such a form of court decision as a resolution. The provisions of the CPC regarding the procedure and terms for court decisions to enter into force, as a necessary condition for the execution of court decisions, have been disclosed. The content of such properties of a court decision that has gained legal force as exclusivity, irrefutability, immutability and prejudiciality, which are related to the binding of court decisions, are determined. It is emphasized that court decisions cannot be reviewed or changed by other bodies or persons outside the judiciary, with the exception of amnesty and pardon decisions.

It was concluded that with the acquisition of legal force, a court decision acquires the characteristics of universal binding, that is, it becomes binding both for the court that passed it, and for the parties and other participants in criminal proceedings, as well as for all natural and legal persons, state bodies authorities and local self-government bodies, their officials, and is subject to execution throughout the territory of Ukraine.

Considered problematic issues of the obligation to take into account conclusions regarding the application of legal norms set forth in Supreme Court decisions by other courts when applying such legal norms. Subjects of authority in criminal proceedings are defined, for which conclusions regarding the application of legal norms, set out in the Supreme Court's rulings, are mandatory.

Key words: *binding of court decisions, principle of criminal proceedings, acquisition of legal force by a court decision, execution of a court decision, decisions of the Supreme Court.*

Постановка проблеми. Метою реалізації функції правосуддя у кримінальному процесі є ухвалення законного, обґрунтованого, вмотивованого й справедливого судового рішення, що вирішує соціально-правовий конфлікт і забезпечує захист прав, свобод та інтересів осіб. Виконання ухваленого судового рішення, що набрало законної сили, передбачено положеннями засади обов'язковості судових рішень та є важливою гарантією реалізації права на справедливий суд. Чітке нормативне визначення змісту засади обов'язковості судових рішень у кримінальному провадженні є необхідною умовою для правильного правозастосування та ефективності функціонування системи правосуддя у сфері кримінального судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання засад судочинства та судових рішень у кримінальному процесі досліджували О.Р. Балацька, О.І. Бережний, Н.В. Глинська, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, І.І. Когутич, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнка, В.В. Молдован, В.Т. Нор, Д.А. Пеший, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, Д.О. Скрипник, Х.Р. Тайлієва, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, О.З. Хотинська-Нор, В.П. Шибіко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та інші.

Мета статті – на основі вивчення теоретичних напрацювань та аналізу норм кримінального процесуального законодавства встановити правовий зміст засади обов'язковості судових рішень у кримінальному провадженні.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Обов'язковість судового рішення проголошено Конституцією України (п. 9 ч. 2 ст. 129) [1] однією з основних засад судочинства, а правовий зміст цієї засади, яка має міжгалузевий характер, визначений у ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2]. Сутність обов'язковості судового рішення як засади організації судової влади в державі та конституційної заса-

ди здійснення судочинства розкривається у Науково-практичному коментарі до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», де зокрема, зазначено, що «обов'язковість судового рішення має універсальний характер і як принцип передбачає наявність двох складових: загальнообов'язковість як властивість судового рішення та обов'язковість виконання як гарантію його реалізації. При цьому загальнообов'язковість постає як спосіб регулювання відносин, які виникають при реалізації всіх судових рішень незалежно від суб'єктивного ставлення осіб до приписів, які містяться в акті правосуддя» [3, с. 55].

У науці кримінального процесу сформульовані ознаки (властивості) за якими певні положення можна визначити як засади (принципи) кримінального провадження. На думку М.М. Михеєнка, до таких властивостей слід віднести: 1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах; 3) вони повинні бути закріплені в нормах права; 4) принципи повинні повністю діяти у всіх або кількох стадіях кримінального процесу і обов'язково в його центральній стадії – стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі і обов'язково тягне його скасування [4, с. 222].

За обґрунтованим твердженням О.П. Кучинської, до системи основних ознак принципів кримінального провадження належать такі: соціальна обумовленість, нормативність, регулятивність, основоположність, системність, універсальність, непорушність [5, с. 52–56].

Для аналізу правового змісту засади обов'язковості судових рішень важливою є також позиція Д.А. Пешого, згідно з якою основними ознаками засад кримінального

провадження є: 1) нормативність, тобто закріпленість у кримінальному процесуальному законі та змістовна визначеність в конкретній «титультній» нормі; 2) загальність, тобто поширеність дії та можливість реалізації у всіх стадіях кримінального провадження; 3) взаємобумовленість із завданнями кримінального провадження; 4) системність, тобто наявність самостійного, незалежного змісту при тісному взаємозв'язку [6, с. 6, 8, 18].

Як загальна засада кримінального провадження обов'язковість судових рішень закріплена у п. 14 ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (КПК) [7], а її нормативний зміст визначений у ст. 21 КПК спільно із засадою доступу до правосуддя. Зокрема, у ч. 2 ст. 21 КПК встановлено, що «вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному цим Кодексом, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України». Варто погодитись із позицією О. Балацької, що доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень є двома окремими засадами кримінального провадження, які повинні розмежовуватись, незважаючи на їх закріплення в одній статті КПК [8, с. 266].

Засада обов'язковості судових рішень характеризується такою ознакою як загальність, оскільки поширює свою дію на всі стадії кримінального провадження. Згідно з ч. 2 ст. 110 КПК у кримінальному провадженні судові рішення приймається у формі ухвали, постанови або вироку, які мають відповідати вимогам, передбаченим статтями 369, 371-374 КПК. Відповідно, у стадії досудового розслідування слідчий суддя, вирішуючи питання, що належать до його компетенції, постановляє судові рішення у формі ухвали (ч. 2 ст. 369 КПК); під час судового провадження у стадіях підготовчого провадження, судового розгляду, перегляду судових рішень в апеляційному, порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами судові рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку (ч. 1 ст. 369 КПК), а судові рішення, у якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали (ч. 2 ст. 369 КПК), у стадії перегляду судових рішень у касаційному порядку суд касаційної інстанції постановляє ухвали

та приймає постанови у випадках, передбачених КПК (ч. 2, 3 ст. 369 КПК); у стадії виконання судових рішень суд постановляє судові рішення у формі ухвали (ч. 2 ст. 369 КПК).

Враховуючи, що у ст. 110 та 369 КПК формами судових рішень визначено ухвалу, постанову та вирок, у ч. 2 ст. 21 КПК, що закріплює нормативний зміст засади обов'язковості судових рішень, окрім вироку та ухвали слід зазначити також і постанову суду. Аналогічних змін потребує і ст. 533 КПК, де передбачено, що «вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, є обов'язковими для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України».

Обов'язковість виконання судового рішення кримінально-процесуальний закон пов'язує з набранням ним законної сили.

Набрання судовим рішенням законної сили відбувається у строки і за умов, визначених кримінальним процесуальним законом. Вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, якщо інше не передбачено КПК, набирають законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого КПК, якщо таку скаргу не було подано (ч. 1 ст. 532 КПК). Строки набрання законної сили рішеннями суду першої інстанції, а також ухвалами слідчого судді, залежать від строків для їх апеляційного оскарження, визначених у ч. 2 ст. 395 КПК: 1) вирок та ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру набирають законної сили через тридцять днів з дня їх проголошення; 2) ухвали суду про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, про зміну іншого запобіжного заходу на запобіжний захід у виді тримання під вартою або про продовження строку тримання під вартою, постановлену під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судового рішення по суті, – через п'ять днів з дня її оголошення; 3) інші ухвали суду першої інстанції – через сім днів з дня їх оголошення; 4) ухвали слідчого судді – через п'ять днів з дня їх оголошення. При цьому слід враховувати, що для особи, яка перебу-

ває під вартою, строк подачі апеляційної скарги обчислюється з моменту вручення їй копії судового рішення (абз. 1 ч. 3 ст. 395 КПК). Особливості обчислення строку апеляційного оскарження передбачені і для випадків, коли ухвалу суду або слідчого судді було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, а також якщо вирок було ухвалено без виклику особи у порядку спрощеного провадження щодо кримінальних проступків (ст. 382 КПК) – з дня отримання особою, яка оскаржує судові рішення, його копії (абз. 2 ч. 3 ст. 395 КПК).

Строк апеляційного оскарження, у разі його пропуску, може бути поновлений судом апеляційної інстанції за заявою особи, яка подає апеляційну скаргу (п. 4 ч. 3 ст. 399 КПК). У такому разі судом апеляційної інстанції одночасно вирішується питання про зупинення виконання вироку або ухвали (ч. 4 ст. 534 КПК) і вважається, що вирок чи ухвала суду, ухвала слідчого судді не набрали законної сили (ч. 3 ст. 532 КПК).

Судове рішення, на яке подана апеляційна скарга, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції (ч. 2 ст. 532 КПК). Набрання законної сили рішеннями суду апеляційної та касаційної інстанцій кримінальний процесуальний закон визначає з моменту їх проголошення (ч. 4 ст. 532 КПК). Ухвали слідчого судді та суду, апеляційне оскарження яких не передбачено КПК, набирають законної сили з моменту їх оголошення (ч. 5 ст. 532 КПК).

Таким чином, з набранням законної сили судові рішення набуває ознак обов'язковості, яка також дістає прояв у таких властивостях судового рішення, що набрало законної сили, як виключність, незаперечність незмінності та преюдиціальність [3, с. 56].

Виключністю характеризуються судові рішення, якими закінчується кримінальне провадження. Зазначена властивість судових рішень означає неможливість здійснення кримінального провадження, якщо існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК). Виключність забезпечує конституційну вимогу про те, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за

одне й те саме правопорушення (ч. 1 ст. 61 Конституції України). Заборону двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення визначено також як одну із загальних засад кримінального провадження (п. 12 ч. 1 ст. 7, ст. 19 КПК).

Преюдиціальність судового рішення передбачає, що істинність відносин і фактів, встановлених судом і зафіксованих в рішенні, не доводиться знову при розгляді інших справ, в яких беруть участь ті самі особи. Зміст преюдиції полягає в тому, що обставини, які необхідно встановити у справі, що розглядається, не досліджуються вдруге в силу їх встановленості в раніше ухваленому рішенні, ці обставини кладуться в основу рішення, як правило, без перевірки [9, с. 7].

Незаперечність судового рішення означає заборону апеляційного оскарження рішення зі впливом строку, наданого законом на апеляційне оскарження, за виключенням випадків, передбачених законодавством. Рішення суду, яке вступило в законну силу, є обов'язковим і для суду, який його ухвалив. Тому можна сказати, що із обов'язковості судового рішення випливає така властивість як його незмінність. Суд, який ухвалив рішення, уже з моменту його проголошення не має права його відмінити чи змінити. Він не може вносити будь-які зміни, які роблять рішення іншим по суті, не може змінювати наведене в рішенні викладення обставин справи чи його мотиви [10, с. 165].

Загальним правилом, що ґрунтується на незмінності судового рішення, є те положення, що будь-які недоліки судового рішення можуть бути виправлені лише судами вищестоящих інстанцій [11, с. 39–40].

Повноваження постановляти обов'язкові рішення, котрі не може змінити несудовий орган, є невід'ємним для самого поняття «суд» («Фіндлей проти Сполученого Королівства» (Findlay v. the United Kingdom), § 77) [12, с. 21].

У ч. 7 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» також передбачено, що судові рішення не можуть бути переглянуті іншими органами чи особами поза межами судочинства, за винятком рішень про амністію та помилування. Така заборона кореспондує конституційній нормі, відповідно до якої делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій

цій іншими органами чи посадовими особами не допускається (ст. 124 Конституції України). Водночас прийняття рішення про помилування віднесено до компетенції Президента України (ст. 106 Конституції України), а оголошення амністії здійснюється законом про амністію, який приймається відповідно до положень Конституції України (ст. 92), Кримінального кодексу України та Закону України «Про застосування амністії в Україні» [3, с. 58].

Отже, з урахуванням викладеного, можемо стверджувати, що з набранням законної сили судові рішення набуває ознак загальнообов'язковості, тобто стає обов'язковим як для суду, який його ухвалив, так і для сторін та інших учасників кримінального провадження, а також для усіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягає виконанню на всій території України.

Авторитетність судового рішення як акту правосуддя забезпечується і встановленням державою кримінальної відповідальності за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню (ст. 382 Кримінального кодексу України [13]).

Необхідною умовою забезпечення авторитету судової влади та реалізації права на справедливий суд є належне виконання судових рішень. Кожне судове рішення у кримінальному провадженні, яке не оскаржене і не скасоване, підлягає виконанню у порядку та строки, встановлені КПК. Визначена законом процесуальна діяльність суду та учасників кримінального провадження щодо виконання судових рішень є предметом окремої, завершальної стадії кримінального процесу. Значення стадії виконання судових рішень полягає у втіленні конституційних засад судочинства, принципів і завдань кримінального провадження та кримінального права. Реалізація засад законності, публічності та обов'язковості судових рішень в кримінальному провадженні безпосередньо пов'язані із додержанням встановлених вимог закону в цій стадії. Здійснення завдань кримінального провадження щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також притягнення до відповідальності в міру своєї вини кожного, хто

вчинив кримінальне правопорушення (ст. 2 КПК), буде неможливою без виконання судових рішень.

Ще одним аспектом правового змісту засади обов'язковості судових рішень є його обов'язковість для правозастосування. Це стосується, зокрема, обов'язковості врахування висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, іншими судами при застосуванні таких норм права (ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Відповідні положення для сфери кримінального судочинства встановлені у ч. 6 ст. 368 КПК, де передбачено, що обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

Слушною є думка Д.О. Скрипник, що врахування судами правових позицій щодо застосування певних норм права, викладених у постановах Верховного Суду, відбувається не лише під час ухвалення вироку, а й інших судових рішень у кримінальному провадженні [14, с. 39–40].

Аналізуючи обов'язковість судових рішень Верховного Суду окремо слід зауважити про вимоги ч. 2 ст. 439 КПК щодо обов'язковості вказівок суду, який розглянув справу в касаційному порядку (тобто Верховного Суду), для суду першої чи апеляційної інстанції при новому розгляді. У цьому випадку передбачено обов'язковість відповідних позицій суду касаційної інстанції у конкретному кримінальному провадженні.

Якщо ж розглядати зазначені вище положення ч. 6 ст. 368 КПК з точки зору забезпечення їх реалізації, то з цього приводу науковцями цілком обґрунтовано звертається увагу на невизначеність наслідків неврахування висновків Верховного Суду при ухваленні нижчими судами рішень з аналогічних правових питань. Адже, якщо суд прийняв рішення, не взявши до уваги (зокрема, проігнорував) висновок Верховного Суду щодо застосування норми права, та жоден з учасників судового провадження не звернувся з касаційною скаргою на таке рішення, Верховний Суд не має важелів реагувати на виявлений ним випадок відходу від свого правового висновку [15, с. 155–156].

Для запровадження реального механізму забезпечення єдності судової практики та посилення відповідального підходу правозастосовників у царині забезпечення єдності застосування закону, науковцями пропонується унормувати додаткову підставу оскарження рішення суду, сутність якої полягає у його невідповідності правовій позиції Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах [14, с. 165; 15, с. 170].

При цьому важливим є застереження про надання повноважень суду першої та апеляційної інстанції за наявності відповідних підстав відступити від правової позиції Верховного Суду у подібних правовідносинах. При цьому, відступаючи від висновку Верховного Суду, суд має продемонструвати свою обізнаність щодо наявної позиції Верховного Суду та докладно вмотивувати необхідність відступу від неї, а саме – навести необхідну та достатню сукупність аргументів правового характеру, що пояснюють таку позицію [15, с. 170].

Окрім обов'язковості врахування судами висновків Верховного Суду, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено також обов'язковість висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду, для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права (ч. 5 ст. 13). Відповідно, у кримінальному провадженні ця норма поширює свою дію на таких суб'єктів сторони обвинувачення як прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, керівник органу дідання і діднавач.

Висновки. Обов'язковості судових рішень притаманні сформульовані в науці кримінального процесу ознаки засади кримінального провадження. Вона має нормативне закріплення у Конституції України (п. 9 ч. 2 ст. 129), Законі України «Про судоустрій і статус суд-

дів» (ст. 13) та Кримінальному процесуальному кодексі України (п. 14 ч. 1 ст. 7, ст. 21). Засада обов'язковості судових рішень поширює свою дію на всі стадії кримінального провадження, а відтак, характеризується такою ознакою як загальність. Ознака системності має прояв у взаємозв'язках засади обов'язковості судових рішень з іншими засадами кримінального провадження, зокрема, законності, публічності, презумпції невинуватості, заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення та ін. Очевидний і зв'язок засади обов'язковості судових рішень із завданнями кримінального провадження, адже без виконання судових рішень буде неможливим захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень і притягнення до відповідальності в міру своєї вини кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення.

З набранням законної сили судові рішення набуває ознак загальнообов'язковості, тобто стає обов'язковим як для суду, який його ухвалив, так і для сторін та інших учасників кримінального провадження, а також для усіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягає виконанню на всій території України. Окрім зазначеного, засада обов'язковості судових рішень у кримінальному провадженні містить правозастосовний аспект, який передбачає обов'язковість врахування висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду, іншими судами при застосуванні таких норм права, а також обов'язковість висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках Верховного Суду, для всіх інших суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності у кримінальному провадженні нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. А. Погорецького, д-ра юрид. наук, доц. О. З. Хотинської-Нор та д-ра юрид. наук, проф. О. Г. Яновської. Київ: Алерта, 2019. 668 с.
4. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : вибрані твори. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 240 с.
5. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
6. Пеший Д. А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 24 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
8. Балацька О. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 262–268.
9. Бережний О. І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 20 с.
10. Тайлієва Х. Р. Судові рішення у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 218 с.
11. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2006. 195 с.
12. Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Оновлено 31 грудня 2019 року. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR
13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
14. Скрипник Д.О. Теоретичні та практичні аспекти правових позицій Верховного Суду у кримінальному провадженні : дис. ... докт. філософії : 081. Одеса. 2023. 251 с.
15. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : монографія /за заг. ред. О. Г. Шило ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2023. 352 с.

Форсюк М. Ю.,

*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

PECULIARITIES OF DETERMINATION OF VIOLATIONS OF ROAD TRAFFIC SAFETY RULES OR TRANSPORT OPERATION BY PERSONS DRIVING VEHICLES DURING MARTIAL LAW

У статті досліджуються питання детермінації порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами під час воєнного стану. Зауважується, що даний вид правопорушення відносяться до злочинності з необережності, які у переважній більшості характеризуються недбалою, самовпевненою поведінкою, що призводить до серйозних наслідків, в тому числі заподіяння смерті потерпілому чи потерпілих.

Проводиться аналіз статистичних даних щодо стану поширення кримінального порушення у вигляді порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України), на основі чого пропонується висновок про те, що дане кримінально-протиправне посягання позиціонується як таке кримінальне правопорушення, що демонструє негативну динаміку, частково це детермінується обставинами, які пов'язанні із введенням воєнного стану в Україні.

Висловлюється висновок, що режим воєнного стану вніс свої корективи у регулювання питань безпеки дорожнього руху, в першу чергу, це стосується правил експлуатації транспорту в комендантську годину, надання переваги спецтранспорту, порядку проїзду блокпостів тощо. Пошкодження дорожнього покриття внаслідок обстрілів, перевантаження транспортних вузлів та збільшення трафіку габаритного транспорту, погіршення стану доріг та відсутність ремонту і належного обслуговування, відсутність дисципліни водіїв, всі ці фактори виступають додатковими детермінантами порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами під час воєнного стану на ряду із загальними причинами та умовами автотранспортної злочинності. Водночас зауважується, що вказані фактори не є вичерпними, однак дозволяють сформулювати уяву про специфіку детермінації порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами та окреслити у найбільш загальних контурах стратегічно важливі напрями в організації протидії їх поширенню під час дії воєнного стану.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, воєнний стан, кримінальне правопорушення, детермінація, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

The article examines the issues of determination of violations of traffic safety rules or operation of transport by persons driving vehicles during martial law. It is noted that this type of offence is a negligent crime, which is overwhelmingly characterised by negligent, self-confident behaviour leading to serious consequences, including death of the victim or victims.

The author analyses the statistical data on the spread of the criminal offence of violation of the rules of road safety or operation of transport by persons driving vehicles (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine), and on the basis of this analysis the author concludes that this criminal offence is positioned as a criminal offence which demonstrates negative dynamics, and this is partly due to the circumstances associated with the introduction of martial law in Ukraine.

It is concluded that the martial law regime has made adjustments to the regulation of road safety issues, primarily concerning the rules for operating vehicles during curfews, giving priority to special vehicles, the procedure for passing checkpoints, etc. Damage to the road surface as a result of shelling, overloading of transport hubs and increased traffic of oversized vehicles, deterioration of the road condition and lack of repair and proper maintenance, lack of driver discipline, all these factors are additional determinants of violations of road safety rules or operation of vehicles by persons driving vehicles during martial law, along with the general causes and conditions of motor vehicle crime. At the same

time, it is noted that these factors are not exhaustive, but they allow forming an idea of the specifics of determining violations of road safety rules or operation of transport by persons driving vehicles and outlining in the most general terms the strategically important areas in the organisation of counteracting their spread during martial law.

Key words: road safety, martial law, criminal offence, determination, violation of the rules of road safety or operation of transport by persons driving vehicles.

Постановка проблеми. Кримінологічна оцінка сучасних реалій українського суспільства незмінно пов'язана з науковим обґрунтуванням численних проблем безпеки, від розв'язання яких у підсумку залежить майбутнє нації. Традиційно серед таких проблем кримінологи розглядають криміногенні та кримінальні загрози, що становлять небезпеку для нормального розвитку суспільних відносин, дезорганізують процеси формування позитивних начал у кожній зі сфер соціальної життєдіяльності. Однією з таких сфер, що завжди привертають до себе пильну увагу населення, державних органів, науковців та практиків, є сфера безпеки дорожнього руху. Сьогодні вона, як ніколи, потребує серйозного захисту від кримінальних загроз, які, головним чином, складаються з необережних кримінально-протиправних посягань, але за своїми тяжкими наслідками нерідко перевершують збитки від умисних кримінальних правопорушень.

В умовах швидкої автомобілізації боротьба зі злочинними порушеннями правил, що забезпечують безпеку дорожнього руху та експлуатації транспорту, набуває особливо актуального значення. Основними принципами забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту є на сучасному етапі – пріоритет життя і здоров'я громадян, які беруть участь у дорожньому русі, над економічним результатом господарської діяльності, а також дотримання інтересів громадян, суспільства і держави під час забезпечення безпеки дорожнього руху. Особливо в умовах воєнного стану, коли в умовах ведення бойових дій, окупації та деокупації окремих територій, блокування авіаційних перевезень та багатьох портів, призвело до істотного збільшення автомобільних перевезень, а проблема вивчення та запобігання порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами далеко не саме пріоритетне на сьогодні питання, що, на жаль, не сприяє покращенню показників у зазначеній сфері.

Стан дослідження. Дослідженням окремих аспектів безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту займалися такі науковці як А.М. Бабенко, В.С. Батиргареева, В.І. Борисов, В.І. Василенко, В.М. Гаращук, С.В. Гізімчук, Б.М. Головкін, О.М. Джужа, В.І. Жульов, А.В. Калініна, В.А. Мисливий, К.О. Полтава та інші. Та попри досить значну увагу дослідників до проблеми безпеки дорожнього руху, залишається недослідженою та актуальною проблематика детермінації порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами під час воєнного стану.

Метою даної статі є дослідження питань детермінації порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Чинним КК України передбачено кримінальну відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 286 КК України); якщо такі дії призвели до тяжких тілесних ушкоджень чи смерті потерпілого чи потерпілих, то законодавцем передбачено посилену кримінальну відповідальність з відповідним рівнем покарання. Слід зауважити, що 16.02.2021 року чинний кримінальний закон було доповнено статтею 286-1 КК України, якою окремо було встановлено заборону порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння [1]. У переважній більшості такі посягання характеризуються, серед іншого, недбалою, самовпевненою поведінкою, що призводить до серйозних наслідків, в тому числі заподіяння смерті потерпілому чи потерпілих.

У структурі кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту найбільш поширеними є суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 286 КК України:

у 2018 році – 8257 (47%), у 2019 році – 8739 (50,7%), у 2020 році – 8864 (56,1%), у 2021 – 7961 (59%), у 2022 році – 6366 (49,9%), у 2023 році – 7991 (76%) [2]. Отже, на відміну від загальної кількості кримінальних правопорушень, які мають тенденцію до зниження, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами позиціонується як таке кримінальне правопорушення, що демонструє негативну динаміку, частково це детермінується обставинами, які пов'язані із введенням воєнного стану в Україні.

Досить часта практика в галузі кримінології, проводячи дослідження тієї чи іншої проблеми, включати до предмета наукових пошуків, серед іншого, й проблему детермінації злочинної поведінки, оскільки від розуміння процесу походження цієї поведінки залежить наукове обґрунтування рекомендацій та пропозицій щодо запобігання злочинності в цілому, чи окремих її видів, зокрема. Також потрібно брати до уваги, що всі загальні підходи та вчення про детермінацію злочинності в повній мірі поширюються також і на необережну злочинність. Таким чином, досліджуючи проблематику детермінації автотранспортної злочинності, слід враховувати, що чимало положень вчення про детермінацію злочинної поведінки є загальними для вчинення будь-яких видів злочинних проявів, в тому числі й у випадку порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами під час воєнного стану.

В одній із своїх праць А.П. Закалюк відзначав, що «особливості спричинення та зумовлення необережних злочинів проявляються не у системі, структурі та механізмі їх детермінації, а у змісті та у змінній (посиленій або послабленій) зумовлювальній ролі основних груп її елементів, зокрема у співвідношенні груп елементів, що належать середовищу й особі» [3, с. 685]. Зауважується, що «для необережних кримінальних правопорушень традиційно вагому детермінаційну роль відіграють саме суб'єктивні чинники, змістом яких є самовпевнене чи недбале ставлення до об'єктивних компонентів конкретних ситуацій» [4, с. 280].

З точки зору К.О. Полтави, «особливість детермінації автотранспортної злочинності полягає у великому значенні умов вчинення

цих злочинів, що мають об'єктивний характер. У цих посяганнях об'єктивні чинники, які знаходяться поза волевиявленням злочинця, займають настільки помітне місце, що навряд чи існують ще будь-які інші злочинні прояви, процес вчинення яких зумовлювався б настільки сильно чинниками об'єктивного характеру. По-перше, автотранспортні кримінальні правопорушення є результатом створення аварійної ситуації, що виникає у процесі складної взаємодії кількох учасників дорожнього руху між собою і з обставинами, що визначають об'єктивну обстановку руху. По-друге, у процесі вчинення автотранспортних злочинів взаємодіють процеси й явища соціального, технічного і природного характеру (хоча останні лише опосередковано впливають на дії учасників руху, що призводять до створення аварійної ситуації). Адже ізолювати дії водія і розглядати їх у відриві від конкретної ситуації, об'єктивних умов руху та поведінки інших учасників руху неможливо. Цим фактом, власне, й пояснюється специфіка механізму вчинення необережних кримінальних правопорушень, яка багато в чому зумовлюється ситуативним характером їх вчинення та складною взаємодією численних учасників дорожньо-транспортної пригоди» [5, с. 184].

У науковій літературі пропонується усі причини, що призводять до дорожньо-транспортних кримінальних правопорушень «поділити на такі блоки: 1) дії та стан водія; 2) дії та стан пішоходів і пасажирів транспорту; 3) технічний стан транспортного засобу; 4) стан дороги й метеорологічні умови. До основних факторів, які пов'язані з особою водія, належать: керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння; порушення приписів Правил дорожнього руху, що стосуються керування транспортним засобом (перевищення швидкості руху, припустимої в конкретній ситуації, а також неправильна оцінка дорожньої ситуації та несвоєчасно вжиті заходи із забезпечення безпеки руху); недосвідченість і неухважність водія; психофізіологічні й інші дані водія (перевтома, хворобливий стан водія); порушення техніки водіння та режиму роботи водіїв автотранспортних засобів» [6, с. 111–112].

А.М. Бабенко до найбільш важливих факторів дорожньо-транспортних пригод відносить наступні: «перевищення безпеки швидкісного режиму (33%), порушення правил манев-

рування (19%), керування несправним транспортним засобом (10,1%), порушення правил переїзду перехрестя (9,4%), недотримання безпечної відстані (6,9%), керування транспортним засобом у нетверезому стані (5,6%), неправильне перетинання пішохідних переходів (5,6%), виїзд на смугу зустрічного руху – 3,5%; несподіваний вихід пішоходів на проїжджу частину поза пішохідними переходами» [7, с. 11;11;12;13;14;15;16;17].

Як один із важливих факторів, який спричиняє порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами є стан дорожнього покриття. Як приклад можна згадати трасу Одеса-Рені (М15), стан якої є вкрай незадовільним. У зв'язку з повномасштабним вторгненням, мінуванням Чорного моря та постійних атак на судна і портову інфраструктуру міста Одеси, вказана траса стала чи не найважливішою транспортною артерією, через яку проходить найбільший трафік вантажівок та легкового транспорту. По-перше, це викликано тим, що на сучасному етапі збройного протистояння Ренійський морський торговельний порт, що розташований на лівому березі річки Дунай залишився найбільшим транспортним вузлом України, в якому тісно переплітається робота річкового, морського, автомобільного та залізничного транспорту. Така ситуація викликає перевантаження автотрафіку зазначеною трасою, що негативно відображається на технічному стані дороги. По-друге, більша частина протяжності траси М15 не має розподільного облаштування, а лише за допомогою розмітки, що сприяє великій кількості лобових зіткнень автомобілей. Та й взагалі, у зв'язку зі зміною системи розподілу витрат з бюджету країни та регіонів, дорожнє покриття не ремонтується та не обслуговується в достатньому обсязі. Більше того, на прифронтових територіях дороги часто залишаються повністю чи частково знищені, що змушує шукати альтернативні шляхи, зазвичай в гіршому технічному стані.

Також погоджуємося з Б.М. Головкіним з приводу того, що «в умовах воєнного стану з'явилися нові учасники дорожнього руху і їхня поведінка на дорогах залишається недослідженою. Зараз на дорогах загальнодержавного і місцевого значення взаємодіють водії військо-

вої техніки, транспорту тилового забезпечення, учасники гуманітарних колон, волонтери, тимчасово переміщені особи, водії комерційного транспорту, а також підприємливі громадяни, що масово ввозять автомобілі на територію України без сплати митних платежів. Зруйнована воєнними діями дорожня інфраструктура, порушена логістика, перевантаженість транспортних коридорів у напрямі західної частини України у купі з авіаційними та артилерійськими обстрілами транспорту під час руху, а також водіння без правил у зоні бойових дій і на прилеглій території суттєво збільшують рівень віктимізації традиційних і нових учасників дорожнього руху. Нова реальність, що склалася під час воєнного стану у сфері дорожнього руху, підвищила вразливість користувачів автомобільних доріг і транспортних засобів» [8, с. 43].

Наявність такого специфічного учасника дорожнього руху як військова техніка, а так само особливостей проїзду блокпостів, як і їх облаштування (особливо мобільних блокпостів в межах населеного пункту), порядку проїзду блокпостів, використання відеореєстраторів під час воєнного стану внесли свої корективи в безпеку дорожнього руху, в першу чергу, через необізнаність водіїв про таку специфіку.

Також на рівень поширення порушень правил безпеки дорожнього руху впливає рівень кваліфікації водіїв та їх підготовка. Так, у зв'язку з введенням воєнного стану в країні, серед іншого було запроваджено відповідні зміни щодо спрощення одержання посвідчення водія: «керувати транспортними засобами категорії С, С1 на території України можуть особи, які мають посвідчення водія категорії В; водіям дозволяється використовувати протерміновані права як у паперовому, так і в електронному вигляді. Зауважується, що попри необхідність таких заходів, вони так само створюють неабиякі виклики для безпеки дорожнього руху в прифронтових регіонах в умовах тривання воєнного стану» [9].

Не останню роль у детермінації порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами відіграють пішоходи, велосипедисти, особи, які переміщуються на електросамокатах, моноколесах тощо, які прирівняні до пішоходів. Відсутність флікерів (маленькі значки або наклейки, які відбивають

світло в темряві) у таких учасників дорожнього руху подекуди унеможлиблює останніх помітити завчасно. Зауважується для прикладу, що «при їзді з ближнім світлом відстань, при якій можна помітити пішохода 25–30 метрів, а якщо у людини є флікер, то вона збільшується до 130–140 метрів» [10, с. 141].

Відсутність такої функції Національній поліції як вибіркоче зупинення водіїв у містах, населених пунктах та на автомагістралях та переведення останніх в постовий режим несення служби збільшує випадки недбалої поведінки водіїв, перевищення швидкості та інші порушення правил дорожнього руху, що суттєво збільшує кількість дорожньо-транспортних пригод, в тому числі з потерпілими.

Висновки. Режим воєнного стану вніс свої корективи у регулювання питань безпеки дорожнього руху, в першу чергу, це стосується правил експлуатації транспорту в комендантську годину, надання переваги спецтранспорту, порядку проїзду блокпостів тощо. Пошкодження дорожнього покриття внаслідок обстрілів, перевантаження транспортних вузлів та

збільшення трафіку габаритного транспорту, погіршення стану доріг та відсутність ремонту і належного обслуговування, відсутність дисципліни водіїв, всі ці фактори виступають додатковими детермінантами порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами під час воєнного стану на ряду із загальними причинами та умовами автотранспортної злочинності. Основними загальними причинами порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту залишаються перевищення безпечної швидкості, порушення правил маневрування, порушення правил проїзду перехресть, недотримання дистанції, невиконання вимог сигналів регулювання. Вказані фактори не є вичерпними, однак дозволяють сформулювати уяву про специфіку детермінації порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами та окреслити у найбільш загальних контурах стратегічно важливі напрями в організації протидії їх поширенню під час дії воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху : Закон України від 16 лютого 2021 року № 1231-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text>
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. ГКД: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultativih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : теорія і практика : у 3-х кн. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
4. Данильченко Ю.Б. Особливості детермінації порушення чинних на транспорті правил в Україні. *Conferința științifică internațională «OMUL, CRIMINOLOGIA, ȘTIINȚA»*, ediția a II-a Chișinău. 24 martie 2023. С. 280–283.
5. Полтава К.О. Специфіка детермінації автотранспортної злочинності. *Право і суспільство*. № 6. 2012. С. 183–187.
6. Жуженко Ю.В. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху : дис.докт.філософії. Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 280 с.
7. Бабенко А.М., Форсюк М.Ю. Кримінальні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: сучасний стан та окремі фактори детермінації : *Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) : електрон. наук. вид. / [уклад.: А. В. Калініна] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2021. 134 с. С. 10–14.
8. Головкін Б.М. Щодо жертв дорожньо-транспортних пригод. *Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (в авторській редакції), (м. Кривий Ріг, 27 травня 2022 року). Кривий Ріг, 2022. 148 с.
9. Стрільчук В. Для водіїв змінили правила на час війни – що можна робити на дорогах. URL: <https://economics.segodayna.ua/ua/economics/avto/dlya-voditeley-izmenilipravila-na-vremya-voyny-cho-mozhno-delat-na-dorogah-1610833.html>

10. Христич І.О. Основні тенденції кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту під час воєнного стану в Україні. *DICTUM FACTUM*. № 2(12). (2022). С. 139-143.
11. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса : *ОДУВС*, 2014. 416 с.
12. Бабенко А. М. Територіально-просторовий аналіз злочинності у населених пунктах Одеської області. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/11_Babenko.pdf
13. Andriy Babenko, Oleksandr Mazurenko, Anastasiia Mernyk. Chronic Alcoholism Treatment in Custodial Facilities: Ukraine's Experience During Independence. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. № 12. P. 2451–2457.
14. Бабенко А.М. Тактико-психологічні, кримінально-процесуальні, адміністративно-правові та оперативно-розшукові заходи профілактики і запобігання кримінальним правопорушенням. *Південноукраїнський правничий часопис* № 1. 2021. С. 14–22.
15. Бабенко А.М., Палій М.В., Чекмарьова І.М. Взаємодія поліції, прокуратури та державної прикордонної служби України у протидії організованим кримінальним правопорушенням, пов'язаним із контрабандою, незаконним обігом зброї та наркотиків, тероризмом і протиправним перетином державного кордону України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 1. 2023. С. 365–440.
16. Бабенко А.М. Особливості запобігання кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні. *Правові новели*. № 19. 2023. С. 251–258.
17. Бабенко А.М. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023 р. № 1 (79). С. 275–281.

Цибохін О. М.,
аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ЗАБОРОНИ ПОДАТКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

THE GENESIS OF THE CRIMINAL PROHIBITION OF TAX OFFENSES IN DOMESTIC LEGISLATION SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

У статті досліджуються особливості процесу розвитку вітчизняного законодавства у повоєнний період (друга половина ХХ ст.) в частині встановлення кримінально-правової заборони податкових кримінальних правопорушень. Для цього було проаналізовано Кримінальний кодекс Української РСР 1960 року, склади діянь, які передбачалися цим кодифікованим актом. Розглядаються доповнення до КК УРСР, які криміналізували діяння з ознаками податкових кримінальних правопорушень. Особливу увагу приділено науковим висновкам вчених щодо особливостей реалізації цих правових норм. Проведено аналіз Кримінального кодексу 2001 року в частині складів податкових кримінальних правопорушень, а також відображено ключові моменти доповнень та змін, що стосуються таких норм.

Досліджено нормативно-правові акти та проекти законів України щодо внесення змін і доповнень до кримінального законодавства в частині регламентації кримінальної відповідальності за податкові кримінальні правопорушення. Доведено, що всі зазначені зміни пов'язані зі зміною суспільних відносин, появою та розвитком протиправних практик ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

Встановлено, що при впровадженні змін та розробці механізму і методів регулювання суспільних відносин у сфері податкових правовідносин необхідно враховувати помилки та досвід попередніх етапів, які вже неодноразово негативно впливали на економічний розвиток. Кримінально-правова охорона системи оподаткування в вітчизняній практиці має давню історію, в різні часи вона мала різний характер, інтенсивність і залежала від політичних та економічних процесів у державі.

Аналіз правозастосовчої практики історичних аспектів деліктів у сфері оподаткування свідчить, що негативні явища в економіці країни є результатом складної взаємодії між негативними процесами в економіці та економічною злочинністю, насамперед у сфері оподаткування.

Ключові слова: *КК УРСР 1960 року, КК України, податкове кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність; склад діяння.*

The article examines the peculiarities of the process of development of domestic legislation in the post-war period (second half of the 20th century) in terms of establishing a criminal prohibition of tax criminal offenses. For this subject, the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960, the composition of acts, which were provided for by this codified act, were analyzed. Additions to the Criminal Code of the Ukrainian SSR, which criminalized actions with signs of tax criminal offenses, are being considered. Special attention is paid to the scientific conclusions of scientists regarding the peculiarities of the implementation of these legal norms. An analysis of the Criminal Code of 2001 was carried out in terms of the composition of tax criminal offenses, and the key points of additions and changes regarding such norms were also reflected.

The normative legal acts and draft laws of Ukraine regarding the introduction of changes and additions to the criminal legislation regarding the regulation of criminal liability for tax criminal offenses were studied. It has been proven that all the mentioned changes are related to the change in social relations, the appearance and development of illegal practices of tax evasion and other mandatory payments.

It was established that the implementation of changes and the development of the mechanism and methods of regulating social relations in the field of tax relations should take into account the mistakes and experience of previous stages, which have already had a negative impact on economic development more than once. Criminal law protection of the taxation system in domestic practice has a long history, at different times it had different nature, intensity and depended on political and economic processes in the country.

The analysis of the law enforcement practice of historical aspects of torts in the field of taxation shows that negative phenomena in the country's economy are the result of a complex interaction between negative processes in the economy and economic crime, primarily in the field of taxation.

Key words: *CC of the Ukrainian SSR in 1960, CC of Ukraine, tax criminal offense, criminal liability, composition of the act.*

Постановка проблеми. Сучасна система відповідальності за податкові кримінальні правопорушення має тривалу історію формування. Одним із методів пізнання в суспільних науках є історичний метод, оснований на порівнянні ретроспективних особливостей досліджуваного явища з сучасними даними, що дозволяє глибше пізнавати предмет дослідження, встановлювати схожі та відмінні характерні ознаки того чи іншого явища. Відтак, пропонується дослідити процес становлення та розвитку кримінальної заборони кримінальних правопорушень у вітчизняному законодавстві другої половини ХХ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальної відповідальності за податкові кримінальні правопорушення знайшла свого відображення у наукових роботах багатьох вітчизняних вчених, серед яких: Л.П. Брич, Д.І. Голосніченко, Р.Ю. Гревцова, О.О. Дудоров, М.С. Міщук, П.П. Андрушко, П.С. Берзін, Н.О. Гуторова, В.О. Навроцький, О.І. Перепелиця, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк та ін.

Метою даної статті є аналіз процесу та особливостей становлення норм про кримінальну відповідальність за вчинення податкових кримінальних правопорушень у вітчизняному законодавстві періоду другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. КК УРСР від 28 грудня 1960 року [1] передбачав ст. 74 «Ухилення у воєнний час від виконання повинностей або сплати податків» та не містив спеціальних складів податкових кримінальних правопорушень. Згідно судової практики даного періоду, випадки ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів, вчинене загальним суб'єктом підпадало під кваліфікацію за ст. ст. 87 КК УРСР 1960 року як спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям [2].

У 90-х роках ХХ століття на території української держави, як і в більшості радянських республік того часу, відбувався процес реформування економіки з поступовим переходом до ринкових відносин, що сприяло появі необхідності встановлення кримінально-правових заборон у сфері охорони системи оподаткування.

Так, 27 червня 1986 року КК УРСР 1960 року було доповнено ст. 148-1, яка передбачала кримінальну відповідальність за ухилення від подання декларації про доходи від заняття кустарно-ремісничим промислом, іншою індивідуальною трудовою діяльністю або про інші доходи, що оподатковуються прибутковим податком, та в інших випадках, коли подання декларації передбачено законодавством, або несвоєчасне подання декларації чи включення до неї завідомо перекручених даних, якщо ці дії вчинено протягом року після накладення адміністративного стягнення за такі ж порушення [3]. Варто звернути увагу на те, що дана дефініція встановлювала так звану адміністративну преюдицію та мала на меті врегулювання відносин суб'єктів підприємницької діяльності та держави, а саме контроль за їх обліком та за своєчасним поданням податкових декларацій.

Як зазначає Р.Ю. Гревцова, «в історичних умовах на той момент це було єдиною можливістю контролю фіскальних органів за новою категорією платників податків – фізичних осіб, що не мають постійного місця роботи в установах, підприємствах і організаціях» [4, с. 11].

Згодом, 26 січня 1993 року КК УРСР було доповнено ст. 148-2, чим було криміналізовано ухилення від сплати податків з підприємств і організацій, вчинені службовими особами цих суб'єктів або фізичною особою (тобто загальним суб'єктом), якщо ці діяння призвели до ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах [5].

У науковій літературі неодноразово зверталася увага на перелік способів вчинення діянь, передбачених ст. 148-1 та ст. 148-2 КК УРСР 1960 року – неподання податкових декларацій і розрахунків, приховання або заниження об'єктів оподаткування. Також відмічалось, що мало місце поширювальне тлумачення ознак об'єктивної сторони складу злочину було загальноприйнятим як в доктрині, так і в судовій практиці, наприклад «у науково-практичному коментарі до ст. 148-2 КК УРСР 1960 року як приховання об'єкта оподаткування тлумачилось завищення службовою особою підприємства певної категорії працюючих (інвалідів), що слугувало підставою для звільнення цього підприємства від сплати внесків до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків

Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення» [6, с. 427], а також «зниження податкової ставки» [7, с. 493].

Надалі, Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за ухилення від сплати податків» від 05 лютого 1997 року стаття 148-2 КК УРСР 1960 року отримала нову редакцію, відповідно до якої дефініція була сформована наступним чином: умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, вчинене посадовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності, або фізичною особою, якщо ці діяння призвели до ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах» [8]. Відтак, було розширено коло суб'єктів даного діяння, уточнено його предмет, а також запроваджено види відповідальності в залежності від суми несплаченого податку чи обов'язкового платежу.

Відсутність чітких критеріїв розмежування кримінально караного ухилення від сплати податкових платежів і правомірної податкової мінімізації давало можливість платникам податків використовувати певні схеми руху коштів та особливості системи банківської картотеки, що давало можливість видавати таку поведінку платника податку як правомірну. Наприклад, «підприємства з метою не погашати існуючий податковий борг або (та) не сплачувати поточні податкові платежі достовірно відображали фінансово-господарські операції у бухгалтерському і податковому обліку, правильно нараховували податки, але водночас робили все для того, щоб належних для їх сплати коштів у них не було (шляхом перерахування виручки від поставлених товарів на банківські рахунки інших суб'єктів господарювання)» [9, с. 124–125].

Така ситуація вимагала відповідної реакції як від наукової спільноти, так і від законодавця. Тому, вже напрацьований досвід та апробовані методи боротьби з податковими правопорушеннями нормотворці намагалися врахувати при розробці КК України, який було прийнято 5 квітня 2001 року.

Так, КК України 2001 року передбачав кримінальну відповідальність за наступні податкові кримінальні правопорушення:

– ст. 211 «Видання нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку»;

– ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів»;

– ст. 216 «Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок»;

– ст. 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами» [10].

Деякі вчені до кримінальних податкових правопорушень відносили, окрім вищевказаних, також наступні склади діянь згідно КК України в редакції від 05.04.2001 року: ст. 192 «Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою»; ст. 205 «Фіктивне підприємництво»; ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень»; ст. 367 «Службова недбалість» та стверджували, що «аналіз правових норм, які складають теоретичну основу «податкових кримінальних правопорушень» доводить, що однією з найбільших проблем кримінального права залишається кваліфікація суміжних складів діянь» [11, с. 21].

Надалі Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» КК України було доповнено статтю 212¹ «Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [12].

Після прийняття та введення в дію Кримінального процесуального кодексу України [13] відбулися зміни й до Податкового кодексу України [14] в частині реалізації кримінально-правової кваліфікації за ст. 212 КК України. Так, було постановлено, що відповідно до п. 56.22 ст. 56 ПК України, згідно з яким у разі оскарження рішення контролюючого органу в порядку адміністративного оскарження до контролюючих органів вищого рівня та/або до суду, повідомлення особі про підозру у вчиненні діяння передбаченого ст. 212 КК України не може

ґрунтуватися на такому рішенні контролюючого органу до закінчення процедури адміністративного оскарження або до остаточного вирішення справи судом. У разі, якщо обвинувачення особи за ст. 212 КК України ґрунтується на акті податкової перевірки підприємства, то до закінчення адміністративного оскарження рішення податкового органу, винесеного за результатами такого акта перевірки, та/або до прийняття рішення Вищим адміністративним судом України (а в деяких випадках до прийняття рішення Верховним судом України) не на користь платника податків, особі не може бути пред'явлено повідомлення про підозру.

Також, значимі зміни до застосування ст. 212 КК України відбулися із прийняттям 15 листопада 2011 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [15]. Так, з прийняттям даного акту, за ухилення від сплати податків як основні покарання могли бути призначені лише штраф та позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

В подальшому Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» було доповнено КК України статтею 222 Шахрайство з фінансовими ресурсами – надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності [16].

Наступним у процесі становлення та розвитку кримінально-правової охорони системи оподаткування став Закон України від 18 вересня 2019 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» [17]. Аналіз зазначеного нормативно-правового акту приводить до наступних висновків.

По-перше, даний актом було скасовано ст. 205 КК України «Фіктивне підприємництво», посилаючись на те, що дана норма є «мертвою».

По-друге, збільшені розміри шкоди у вигляді несплачених податків, в результаті спричинення яких настає кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків та визначається ступінь тяжкості цього кримінального правопорушення (відповідно до примітки до статті): визначаються суми несплачених податків у певних розмірах: у значному (ч. 1 – 3000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян), великому (ч. 2 – 5000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян) чи особливо великому (ч. 3 – 7000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

По-третє, для кримінальної відповідальності неоподаткований мінімум доходів громадян встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної відповідною нормою Податкового кодексу України (пп. 169.1.1), яка дорівнює 50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (в розрахунку на місяць), встановленому законом на 1 січня звітного податкового року, для будь-якого платника податку [14]. З цього можемо зробити висновок про часткову декриміналізацію ухилення від сплати податків як кримінального правопорушення в частині збільшення суми несплачених податків. На підставі ст. 58 Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи, мають зворотню силу в часі. Даний припис також знаходить своє відображення в КК України (ст. 5). А відтак, всі кримінальні провадження, відкриті стосовно службових осіб суб'єктів господарювання за ухилення від сплати податків у зв'язку зі спричиненням шкоди бюджету (ненадходження коштів до бюджету) на суму менше, аніж встановлено на підставі аналізованого Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» мають бути закриті незалежно від того, на якій стадії досудового розслідування або судового розгляду вони перебувають.

25 серпня 2020 року було презентовано Законопроект № 3959-1 «Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України» [18] згідно якого пропонувалося передбачити відповідальність

за шахрайство з податком на додану вартість як окремий вид кримінального правопорушення за рахунок доповнення КК України статтею 222² «Шахрайство з податком на додану вартість», відповідно до якої кримінально караним визнавалося діяння, яке містило у собі ознаки розкрадання або незаконне заволодіння бюджетними коштами шляхом отримання бюджетного відшкодування, а так саме подання заяви про повернення суми бюджетного відшкодування, вчинені шляхом подання завідомо неправдивих відомостей, в тому числі в результаті використання завідомо підробленого документа (шахрайство з податком на додану вартість).

За вказівкою авторів даного проекту, такі зміни до чинного законодавства мають надати можливість ефективного розслідування фактів розкрадання або заволодіння бюджетними коштами у вигляді податку на додану вартість, а також дозволить уникати суперечності між правоохоронними органами під час визначення складів злочинів за статтею 191 Кримінального Кодексу України [19].

Даний проект був підданий критиці. Наприклад, зазначається, що «у цьому законопроекті порушено питання щодо доцільності внесення змін до кримінального законодавства в аспекті забезпечення належної кримінально-правової охорони податкової системи України шляхом реконструкції статті 212 КК України, а також доповнення Кодексу новою статтею 222² КК України. Складається враження, що редакція статті 222² КК України має за мету в специфічний спосіб рекриміналізувати окремі елементи фіктивного підприємництва, надавши йому характеру спеціального виду податкового шахрайства. До декриміналізації фіктивного підприємництва, яке сталося нещодавно, як і до його потенційної рекриміналізації можна ставитися по-різному, однак істотна зміна законодавства в одному й тому самому аспекті упродовж нетривалого часу виглядає щонайменше дивно» [20].

Слід зауважити, що аналізований проект отримав ряд зауважень під час його розгляду Верховною Радою України з наступним направленням на доопрацювання. Головне науково-експертне управління у своєму висновку після першого читання законопроекту аргументувало недоцільність доповнення КК Украї-

ни статтею 222² [21]. Так дійсно, шахрайство з податком на додану вартість, відповідно до пропозицій авторів законопроекту на підставі вже наявних чинних норм може кваліфікуватися як відповідне кримінальне правопорушення проти власності, передбачене ст. 190 «Шахрайство» КК України або ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» КК України.

З урахуванням численних зауважень, було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів», яким було передбачено зміни в санкції ст. 212 КК України, у якому відмовилися від пропозиції щодо впровадження статті 222² КК України та само змінено редакцію примітки до ст. 212 КК України та примітки до ст. 212¹ КК України, шляхом уточнення умов звільнення від кримінальної відповідальності за діяння, передбачені простим, кваліфікованим та особливо кваліфікованим складами цієї норми – встановлено, що «особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою цієї статті, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення її до кримінальної відповідальності сплачено податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодовано шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)» [22]. Аналогічний підхід використано в примітці до ст. 212¹ КК України.

На сьогоднішній день на розгляді парламенту перебуває проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів», внесений 23 квітня 2021 року за реєстраційним номером № 5420 [23]. Даний законопроект передбачає встановлення кримінальної відповідальнос-

ті за контрабанду товарів та підакцизних товарів, а також за недостовірне декларування товарів, що призвело або могло призвести до неправомірного зменшення чи звільнення від сплати митних платежів шляхом доповнення КК України новими статтями 201-2 «Контрабанда товарів», 201-3 «Контрабанда підакцизних товарів» та 201-4 «Недостовірне декларування товарів».

Однак, вважається більш раціональним та доцільнішим внесення пропонуванних змін до чинної ст. 201 КК України «Контрабанда» за рахунок встановлення нових чи доповнення діючих частин даної статті, а не конструювання окремих кримінально-правових норм, як це запропоновано у проекті, оскільки у даному випадку йде мова про різновид товару, який переміщується через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Тобто потреби у виокремленні спеціальної норми для кожного виду товару не є доцільним. А щодо декларування товарів, то слід брати до уваги ту обставину, що ст. 472 Митного кодексу України передбачена адміністративна відповідальність за «недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, тобто незаявлення за встановленою формою точних та достовірних відомостей (наявність, найменування або назва, кількість тощо) про товари, транспортні засоби комерційного призначення, які підлягають обов'язковому декларуванню у разі переміщення через митний кордон України», яке тягне за собою накладення штрафу в розмірі

100 відсотків вартості цих товарів, транспортних засобів з конфіскацією зазначених товарів, транспортних засобів [24].

Висновки. Дослідження процесу становлення та розвитку системи оподаткування повинні використовуватись для створення ефективної системи податків та зборів у державі й на сучасному етапі її існування. При впровадженні змін та розробки механізму і способів урегулювання суспільних відносин у сфері податкових відносин мають бути враховані помилки та досвід попередніх етапів, які вже не раз негативно впливали на економічний розвиток. Кримінально-правова охорона системи оподаткування у вітчизняній практиці має довгу історію, в різні часи вона мала різний характер, інтенсивність та залежала від політико-економічних процесів в країні. Аналіз правозастосовної практики історичного аспектів деліктів у сфері оподаткування показує, що негативні явища в економіці країни є результатом складної взаємодії між негативними процесами в економіці і економічною злочинністю, насамперед у сфері оподаткування. Правова неврегульованість багатьох проблем у сфері оподаткування, складність і неоднозначність законодавчої бази сприяють зростанню поширення податкових кримінальних правопорушень у суспільстві, зменшення податкових надходжень та рівня добросовісності платників податків, податкової злочинності, зниженню рівня зібрання податків, появи та розвитку протиправних практик ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна» № 7 від 25.09.81 року: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-81#Text>
3. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1986. № 27. ст. 539.
4. Гревцова Р.Ю. Кримінальна відповідальність за податкові злочини в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук.: 12.00.08. К., 2003. 18 с.
5. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993. № 12. ст. 98.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв, С.С. Яценко. К.: Юрінком, 1994. 800 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. В.Ф. Бойка, Я.Ю. Кондратьєва, С.С. Яценка. К. : Юрінком, 1997. 960 с.
8. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за ухилення від сплати податків». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 12. ст. 102.

9. Дудоров О.О., Мельник М.І., Хавронюк М.І. Злочини у сфері підприємництва. Навчальний посібник / За ред. Хавронюка М.І. К. : Атіка, 2001. 608 с.
10. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25-26. ст. 131.
11. Молодик В. В. Кримінологічні та кримінально-правові аспекти відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 1999. 31 с.
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 1, ст. 18.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.
14. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. ст. 112.
15. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 25, ст. 263.
16. Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2008, № 24, ст. 236.
17. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 40. ст. 219.
18. Проект Закону про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3655>
19. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/240654>
20. Реконструкція податкових злочинів у законопроекті № 3959-1: популізм чи необхідність. URL: <https://appu.org.ua/main-news/rekonstrukciya-podatkovih-zlochiv-u-zakonoproekti-%E2%84%963959-1-populizm-chi-neobhidnist/>
21. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату ВР України на проект Закону України «Про внесення змін до адміністративного та кримінального законодавства щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/25535>
22. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#top>
23. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71756
24. Митний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. ст. 552.

Черемнова А. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент, вчений секретар
Одеського науково-дослідного інституту
судових експертиз Міністерства юстиції України*

Луцюк Р. П.,

*аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ*

ЗАВДАННЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИМИ ПРИГОДАМИ

TASKS OF THE FORENSIC MEDICAL EXAMINATION DURING EVIDENCE IN CRIMINAL OFFENSES RELATED TO TRAFFIC ACCIDENTS

У статті авторами проаналізовано значення судово-медично експертизи під час розслідування злочинів, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами (ДТП). Проаналізовано статистику вчинених ДТП на території України протягом останніх років, на основі чого зроблено висновок, що кількість кримінальних правопорушень зазначеного спрямування неухильно зростає, особливо тих, в результаті яких наносяться ушкодження особам або настає смерть. Встановлено, що головними завданнями судово-медичної експертизи під час розслідування ДТП є: по-перше, встановлення характеру ушкоджень постраждалих в ході ДТП осіб (на даному етапі важливість окресленого завдання пояснюється тим, що не завжди ушкодження мають яскраво виражений зовнішній характер); по-друге, правильне та своєчасне встановлення механізму та способу нанесення ушкодження, зокрема, в подальшому вказана інформація може використовуватися у доказуванні (наприклад, задля проведення слідчого експерименту); по-третє, констатація та визначення причин смерті потерпілої в результаті ДТП особи (зокрема, визначення чи настала смерть особи в результаті ДТП чи це була інсценізація задля приховування слідів вчинення іншого протиправного діяння); по-четверте, фіксація слідів на тілі жертви (в результаті ДТП на тілі можуть залишатися відбитки, частини деталей транспортного засобу, що в подальшому можуть слугувати ідентифікатором задля встановлення виду, моделі транспортного засобу тощо, слідів пересування, волочення тощо); по-п'яте, визначення ступеня алкогольного, наркотичного сп'яніння, іншого виду отруєння, вид та кількість речовини постраждалою/підозрюваною особою, що могло спричинити неможливість керування транспортним засобом або усвідомлення особою вчинюваних нею дій, що призвело до ДТП; тощо.

На основі проведеного дослідження виокремлено ситуації, що можуть виникнути під час ДТП, розслідування яких потребує залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями та безпосереднє проведення судово-медичної експертизи.

Ключові слова: кримінальні правопорушення; ДТП; спеціальні знання; судово-медична експертиза.

In the article, the authors analyzed the importance of forensic examination during the investigation of crimes related to traffic accidents (traffic accidents). The statistics of traffic accidents committed on the territory of Ukraine during the last years were analyzed, based on which it was concluded that the number of criminal offenses of the specified direction is steadily increasing, especially those resulting in injury to persons or death. It has been established that the main tasks of the forensic medical examination during the investigation of a road accident are: first, to establish the nature of the injuries of persons injured in the course of a road accident (at this stage, the importance of the outlined task is explained by the fact that the injuries do not always have a pronounced external character); secondly, the correct and timely establishment of the mechanism and method of injury, in particular, the information specified below can be used in evidence (for example, for conducting an investigative experiment); thirdly, ascertaining and determining the causes of death of the victim as a result of a traffic accident (in particular, determining whether the death of a person occurred as a result of a traffic accident or was staged in order to hide the traces of committing another illegal act); fourthly, fixation of traces on the victim's body (as a result of a road accident, prints, parts of vehicle parts may remain on the body, which can later serve as an identifier for establishing the type, model of the vehicle, etc., traces of movement, dragging, etc.); fifth, determination of the degree of alcohol, narcotic intoxication, other type of poisoning, type and amount of substance

used by the victim/suspect person, which could cause the impossibility of driving a vehicle or the person's awareness of the actions he was taking, which led to an accident; etc.

On the basis of the conducted research, situations that may arise during a road accident are identified, the investigation of which requires the involvement of persons with special knowledge and the direct conduct of a forensic medical examination.

Key words: *criminal offenses; road accident; expertise; forensic medical examination.*

Постановка проблеми. Формування усталених парадигм щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами (далі – ДТП), не є новим для сучасної криміналістики, проте, беручи той факт, що перебуваючи в постійному стрімкому розвитку та удосконаленні, впровадженні новітніх технологій та технік розслідування протиправних діянь в науці, виникає потреба в удосконаленні та певного роду переосмисленні усталених практик розслідування, беручи до уваги основні та факультативні компоненти криміналістичної методики, що перебувають у динаміці.

Стан дослідження. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДТП доволі активно досліджувалося науковцями, зокрема, на наш погляд, слід відзначити здобутки наступних дослідників: Анохіна А., Антіпової О., Вальчишиної Г., Дячука В., Ольховенка С., Стаскевич Г. та ін.

Проте, навіть не зважаючи на наявну доволі велику кількість досліджень, важливість та затребуваність розглядуваної проблематики підтверджується насамперед статистичними даними, відповідно до яких, наприклад, «за 2022 рік в Україні сталося 18 628 ДТП. Це на 24% менше, ніж у 2021 році (24 521). Також у порівнянні з 2021 роком смертей на дорогах поменшало майже на 14%, а травми отримало на 22% менше українців. Однак щодо цієї статистики є один важливий нюанс, наголосили в Центрі демократії та верховенства права. Дані за 2022 рік охоплюють лише території, де не було активних бойових дій чи окупації. Таким чином, статистика не є повною щодо Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької, Херсонської та Миколаївської областей, частини яких і досі залишаються окупованими. У Центрі демократії та верховенства права наголосили, що незмінним в офіційній статистиці залишилося одне: надмірна швидкість і досі є головною причиною ДТП із загиблими та травмованими.

У 2022 році не менше 43% аварій сталися саме через перевищення швидкості, і на такі ДТП припадає 62% смертей на українських дорогах. 1733 людини втратили свої життя» [6]. Водночас відповідно до статистики, наданої Національною поліцією України, протягом 2023 року було вчинено вже 23 642 ДТП, тобто, як вбачається з наведеного, кількість ДТП неухильно зростає.

Мета дослідження полягає у встановленні особливостей проведення судово-медичної експертизи під час розслідування ДТП.

Виклад основного матеріалу. Не викликає жодних сумнівів, що під час досудового розслідування окресленої категорії протиправних діянь обов'язковим є залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями (спеціалістів та/або експертів). Насамперед необхідність та доцільність участі у процесі розслідування вищезгаданих осіб пояснюється потребою у своєчасній та правильній фіксації та виявленні «слідів» правопорушення насамперед під час огляду місця події, оскільки однією з характерних рис категорії протиправних діянь, що складають предмет нашого наукового інтересу, є те, що зазвичай місце події безпосередньо співпадає з місцем злочину, тому правильна та своєчасна фіксація відіграє ключову роль в процесі доказування. Водночас варто підкреслити, що зважаючи на виокремлені законодавцем в ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України процесуальні джерела доказів, якими є показання, речові докази, документи, висновки експертів [4], останні матимуть важливе значення під час подальшого процесу доказування.

Так, оскільки мова йде про кримінальні правопорушення, пов'язані з ДТП, відповідно до інформації, наданої Національною поліцією України, з урахуванням особливостей територіально звітності, зазначених вище, протягом 2022 року від ДТП загинула 2791 особа, у 2023 – 3054 особи, травмовано у 2022 році 23 145 осіб, а у 2023 – 29 502 особи, можна зробити висновок, що нанесення тілесних ушкоджень різ-

ного ступеня важкості та/або настання смерті особи (водія, пасажир, пішохода) є найбільш розповсюдженим результатом окресленої категорії протиправних діянь, через це насамперед обов'язковим є проведення *судово-медичної експертизи*.

Головними завданнями судово-медичної експертизи під час розслідування ДТП є:

- встановлення характеру ушкоджень постраждалих в ході ДТП осіб (на даному етапі важливість окресленого завдання пояснюється тим, що не завжди ушкодження мають яскраво виражений зовнішній характер);

- правильне та своєчасне встановлення механізму та способу нанесення ушкодження, зокрема, в подальшому вказана інформація може використовуватися у доказуванні (наприклад, задля проведення слідчого експерименту);

- констатація та визначення причин смерті потерпілої в результаті ДТП особи (зокрема, визначення чи настала смерть особи в результаті ДТП чи це була інсценізація задля приховування слідів вчинення іншого протиправного діяння);

- фіксація слідів на тілі жертви (в результаті ДТП на тілі можуть залишатися відбитки, частини деталей транспортного засобу, що в подальшому можуть слугувати ідентифікатором задля встановлення виду, моделі транспортного засобу тощо, слідів пересування, волошіння тощо);

- визначення ступеня алкогольного, наркотичного сп'яніння, іншого виду отруєння, вид та кількість вживаної речовини постраждалою/підозрюваною особою, що могло спричинити неможливість керування транспортним засобом або усвідомлення особою вчинюваних нею дій, що призвело до ДТП;

- інші завдання.

Не менш важливими також є дані отримані під час судово-медичної експертизи і для з'ясування механізму ДТП, оскільки як слушно відзначають дослідники «під час аварії тіло потерпілого виступає як слідо-сприймаючий об'єкт, і специфічні пошкодження на ньому можуть відображати форму, малюнок, розміри й інші властивості частин і деталей автомобіля. Такі судово-медичні дослідження тіла особи є особливо актуальними за відсутності відомостей про транспортний засіб, що спричинив

тілесні ушкодження, та дозволяють дійти висновку про тип транспортного засобу, особливості травмуючої поверхні, наявність можливих механічних пошкоджень і слідів-виділень організму потерпілого на транспортному засобі, що утворилися внаслідок ДТП [1, с. 18].

Залишення на місці ДТП особи не є поодиноким випадком, при тому не завжди смерть настає миттєво після зіткнення чи внаслідок інших злочинних дій, а через ненадання вчасної первинної медичної допомоги. На окрему увагу, на наш погляд заслуговує дослідження трупів, ми частково торкалися його вище, але пропонуємо присвятити цій проблематиці окрему частину нашого дослідження, зокрема в розрізі цього питання слушно погодитися з М. Григою та О. Осетровою, які зазначають, «що при судово-медичному дослідженні трупів осіб, загиблих унаслідок ДТП, можливі й додаткові дослідження. Так, вивчення одягу дозволяє виявити сліди ударів, фарби, змащувальних матеріалів. Мікроскопічне дослідження садна і ран може виявити частинки ґрунту, уламки скла, шматочки дерева, частинки лакофарбового покриття від автомобіля тощо. Для дослідження таких об'єктів можуть окремо або в комплексі призначатися й інші види експертних досліджень, зокрема трасологічна експертиза (експертиза механічних пошкоджень одягу, експертиза нашарувань на одязі) або експертиза матеріалів, речовин та виробів» [3, с. 173]. Варто зазначити, що зважаючи на стрімке збільшення транспортних засобів на дорогах та їхню розгалуженість, у разі виявлення слідів ДТП, зокрема з трупами, у працівників правоохоронних органів, що прибувають на місце події, не завжди є об'єктивна можливість зупинення руху транспортних засобів цією ділянкою місцевості «перекриття» доріг або транспортних сполучень, оскільки це певним чином «паралізує» рух важливих ділянок. Зважаючи на проведений аналіз вивчених кримінальних проваджень, можна дійти висновку, що доволі ефективною була практика, коли на місце події разом зі слідчо-оперативною групою виїжджали експерти-криміналісти та судово-медичні експерти, які здійснювали огляд трупа безпосередньо на місці його виявлення, проте наразі така практика не є поширеною. На наше переконання, це значним чином «затягує» процес досудового розслідування та впливає

на якість зібраної доказової інформації кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДТП. В підтримку цієї позиції доцільно звернутися до дослідників, які вказують, що «зараз же ... місця пригоди, практично, судово-медичними експертами, як спеціалістами, не оглядаються. Поряд з тим судово-медичному експерту, зазвичай, не надаються і протоколи огляду місця події та інші необхідні матеріали справ, що у свою чергу унеможливує вирішення більшості питань, які цікавлять слідчого і в першу чергу щодо механізму травмування. Як наслідок вище викладеного, судово-медичний експерт, зазвичай, обмежується відповіддю про те, що всі ушкодження виявлені при судово-медичному дослідженні (чи більшість з них) виникли від дії тупих твердих предметів і могли утворитись в умовах автотранспортної аварії» [2, с. 38].

Продовжуючи, автори зазначають, «що для якісного проведення судово-медичної експертизи у випадках автотранспортних аварій з людськими жертвами та мотивованих і повних відповідей на поставлені слідчим питання, необхідно дотримуватись певного алгоритму дій:

1) ознайомитись з постановою слідчого; протоколом огляду місця події, трупа на ньому та автотранспортного засобу; медичної документації (якщо вона є);

2) якісно дослідити труп чи обстежити постраждалу особу і її одяг;

3) при необхідності, широко застосовувати лабораторні методи дослідження (особливо медико-криміналістичне, токсикологічне, імунологічне, цитологічне, генетичне). Особливо наголошуємо на необхідності, як це широко практикувалось раніше, огляду транспортного засобу, а при необхідності ще й участі судово-медичного експерта у слідчому експерименті. На жаль, слід констатувати, що більшість з цих вимог зараз не виконується» [2, с. 38].

Зазначена проблема насамперед може прямо впливати на безпосередній процес доказування, оскільки певні сліди на місці події, у разі їхнього невчасного виявлення та/або фіксації можуть в подальшому затягнути процес досудового розслідування або навіть унеможливити притягнення винних до передбаченої законом кримінальної відповідальності, незважаючи на те, що жоден доказ не має наперед

визначеної переваги над іншими, а суд оцінює докази у їх сукупності. Як це зазначено законодавцем у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Отже, як вважається з вище наведеного, можливі декілька ситуацій, що можуть виникнути під час ДТП, розслідування яких потребує залучення осіб, які володіють спеціальними знаннями та безпосереднє проведення судово-медичної експертизи.

Ситуація 1. На місці події особа (пішоход, водій, пасажир) отримали ушкодження, які не понесли за собою настання смерті, зокрема, їх можна поділити на декілька груп:

- за ступенем тяжкості: легкі, середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження;

- за специфікою нанесення: безпосередньо транспортним засобом, предметами, що перевозилися та/або знаходилися в зоні ураження, характерні (наприклад, вчинені в наслідок падіння, зіткнення)/нехарактерні (нанесені іншими предметами – тупими чи гострими) для злочинів цієї категорії тощо;

- за місцем ураження: м'яких тканин, кісток.

В цьому аспекті дослідники окремо виділяють характерні риси ураження верхніх та нижніх кінцівок. Так, ушкодження м'яких тканин нижніх кінцівок характеризуються певними особливостями: поряд із звичайними забитими ранами від дії частин кузова і забито-рваними ранами від дії кісткових відламків, на нижніх кінцівках виявлялися цілком специфічні рани найрізноманітніших форм – лінійні, овальні, зигзагоподібні, які по своїй морфології нагадують колоті і рвані, завдовжки від кількох міліметрів до 5-7 см [5, с. 9]. Так само слід зазначити, що ураження внаслідок ДТП водій чи пасажир можуть отримати від безпосереднього зіткнення (навіть у випадку дотримання правил щодо використання ремня безпеки – для пасажирів передніх сидінь), так і від дефектів покриття, яким здійснювався рух транспорту;

- за локалізацією суб'єкта, постраждалого від ДТП: поза межами автомобіля; всередині автомобіля;

- за характером нанесених травм:

а) пішоходу: шляхом прямого удару бампером автомобіля; перекочуванням колесом (нанесення травми протектором); нанесення

ушкоджень днищем, кузовом автомобіля; поєднання декількох з вище зазначених варіантів;

б) водію, пішоходу, пасажиру: хімічні, термічні чи механічні;

- за суб'єктом: постраждалим є пасажир, водій, пішохід або відразу декілька з вище зазначених суб'єктів (в окрему групу пропонуємо віднести ситуацію, де учасниками ДТП є велосипедист та автомобіль).

Ситуація 2. На місці події виявлено труп особи. У цьому напрямку судово-медична експертиза надає відповіді на такі запитання:

- чи є на тілі (одязі) покійного сліди від удару; якщо так, то чи ці сліди є наслідком переїзду транспортним засобом;
- який напрямок переїзду;
- чи є на трупі сліди волочиння;
- який напрямок волочиння трупа? [3, с. 173].

Водночас варто зазначити, що в даному випадку можна виокремити два підвиди окресленої ситуації:

а) смерть особи настала від ДТП:

- миттєво;

- внаслідок не надання своєчасної медичної допомоги;

б) труп було перенесено на місце ДТП задля приховування слідів іншого протиправного діяння;

в) смерть настала з природних причин, що стало причиною ДТП.

Висновки. Судово-медична експертиза є ключовою під час доказування у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із ДТП, проте особливості її проведення залежать від кожної конкретної ситуації та мають враховувати її особливості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антіпова О.І. Використання можливостей судових експертиз при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. *Форум права*. 2014. № 2. С. 17–21.
2. Голубович Л. Л., Голубович А. Л., Голубович П. Л., Зубко М. Д., Куртєв А. В. Сучасний стан судово-медичного розпізнавання механізмів утворення ушкоджень при окремих видах автомобільної травми. *Судово-медична експертиза*. 2017. № 1. С. 37-41.
3. Грига М.А., Осетрова О.С. Судові експертизи, що проводяться під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3-4. С. 172–178. URL : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/234297.pdf>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Плевінскіс П.В. Комплексна судово-медична характеристика автомобільної травми та особливості підходу до вирішення експертних завдань : автореф. дис. ... докт. мед. наук : 14.01.25. Київ, 2019. 36 с.
6. У 2022 році ДТП не поменшало – змінилася їхня географія, – ЦЕДЕМ. *Центр демократії та верховенства права* : вебсайт. URL : <https://cedem.org.ua/news/u-2022-rotsi-dtp-ne-pomenshalo/>

СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-43>

Погребняк Б. В.,

*аспірант кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну*

РОЛЬ ТА МІСЦЕ АДВОКАТУРИ В СИСТЕМІ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ

THE ROLE AND PLACE OF ADVOCACY IN THE SYSTEM OF PROVIDING FREE LEGAL ASSISTANCE

Стаття присвячена визначенню ролі та місця адвокатури в системі надання безоплатної правничої допомоги. Встановлено, що адвокатура в системі надання безоплатної правничої допомоги є окремим інститутом та займає специфічне місце, оскільки виключно цей суб'єкт забезпечує високі стандарти надання безоплатної професійної правничої допомоги. Реалізація безоплатної професійної правничої допомоги здійснюється завдяки таким ключовим підсистемам адвокатури як організаційні форми адвокатської діяльності (безпосереднє надання безоплатної професійної правничої допомоги) та органи адвокатського самоврядування (створення належних умов для безпосереднього надання адвокатами безоплатної професійної правничої допомоги). За допомогою інституту адвокатури держава забезпечує реалізацію конституційного права кожного на безоплатну професійну правничу допомогу.

Окреслено пріоритетні проблеми участі адвокатури у створенні умов для ефективного функціонування системи безоплатної правничої допомоги, до яких віднесено: 1) Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» не передбачає участі органів адвокатського самоврядування у вирішенні питань, пов'язаних з наданням безоплатної правничої допомоги; 2) адвокатура системно ігнорується Міністерством юстиції України та Координаційним центром з надання правничої допомоги з метою усунення від прийняття участі в будь-яких сегментах нормотворчої, управлінської, організаційної тощо діяльності та з метою незаконного перебирання на себе частини функцій управління адвокатами; 3) ігнорування принципу незалежності адвокатів і встановлення контролю над їх діяльністю через підзаконні акти; 4) концептуальна суперечність між засадами функціонування системи безоплатної правничої допомоги та засадами функціонування інституту адвокатури в Україні.

Констатовано, що сьогодні роль адвокатури у системі надання безоплатної правничої допомоги є обмеженою, що зумовлено тенденціями усунення адвокатури від всіх складових процесів регулювання та адміністрування системи безоплатної правничої допомоги. Тому система безоплатної правничої допомоги потребує суттєвого законодавчого перегляду, а інститут адвокатури як особливий суб'єкт надання безоплатної правничої допомоги має бути належним чином регламентований у цій сфері.

Ключові слова: адвокатура, адвокатське самоврядування, адвокат, безоплатна правнича допомога, професійна правнича допомога.

The article is devoted to determining the role and place of the legal profession in the system of providing free legal aid. It has been established that the legal profession in the system of providing free legal assistance is a separate institution and occupies a specific place, since only this subject ensures high standards of providing free professional legal assistance. Realization of free professional legal assistance is carried out thanks to such key subsystems of advocacy as organizational forms of advocacy (direct provision of free professional legal assistance) and self-government bodies of lawyers (creation of proper conditions for direct provision of free professional legal assistance by lawyers). With the help of the Institute of Advocacy, the state ensures the realization of everyone's constitutional right to free professional legal assistance.

The priority problems of the participation of the bar in creating conditions for the effective functioning of the system of free legal aid are outlined, which include: 1) the Law of Ukraine «On Free Legal Aid» does not provide for the participation of self-governing bodies of the bar in solving issues related to the provision of free legal aid; 2) the legal profession is systematically ignored by the Ministry of Justice of Ukraine and the Coordinating Center for the Provision of Legal Aid with the aim of eliminating participation in any segments of rule-making, management, organizational, etc. activities and with the aim of illegally taking over some of the functions of managing lawyers; 3) ignoring the principle

of independence of lawyers and establishing control over their activities through by-laws; 4) conceptual contradiction between the principles of functioning of the system of free legal aid and the principles of functioning of the Institute of Advocacy in Ukraine.

It was established that today the role of the bar in the system of providing free legal aid is limited, which is caused by the tendency to remove the bar from all the constituent processes of regulation and administration of the system of free legal aid. Therefore, the system of free legal aid needs a significant legislative revision, and the institution of advocacy as a special subject of providing free legal aid should be properly regulated in this area.

Key words: *advocacy, lawyer's self-government, lawyer, free legal aid, professional legal aid.*

Постановка проблеми. На державу як гаранта покладено обов'язок правового забезпечення реалізації кожною людиною і громадянином своїх прав і свобод. Одним з «інструментів» держави в цій діяльності є безоплатна правнича допомога як вид державної гарантії, спрямованої на забезпечення визначеним на законодавчому рівні певним категоріям осіб гарантованого ст. 24 Конституції України принципу рівності прав і свобод перед законом [1]. Найважливішим елементом системи надання безоплатної правничої допомоги є відповідні суб'єкти. Ключовим правозахисним інститутом, який покликаний захищати та представляти інтереси не тільки окремих осіб, а й усього суспільства в цілому, є адвокатура [2, с. 268]. У зв'язку з тим, що адвокатура надає професійну правничу допомогу, з'ясування особливостей реалізації певними категоріями осіб права на безоплатну правничу допомогу за допомогою цього правозахисного інституту, в нинішніх умовах є вкрай актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правового регулювання діяльності адвокатури приділяли увагу такі науковці, як М.Р. Аракелян, Н.М. Бакаянова, Т.В. Варфоломеева, Т.Б. Вільчик, М.В. Завальний, С.С. Калинюк, П.В. Кучеревський, Ю.В. Оніщик, О.Д. Святоцький, І.Я. Семенюк, Л.В. Тацій, Є.Ф. Шкрбець, О.Г. Яновська та ін. Однак участь адвокатури в системі надання безоплатної правничої допомоги до цього часу не є досконало вивченою, що й зумовлює актуальність тематики дослідження.

Метою статті є визначення ролі та місця адвокатури в системі надання безоплатної правничої допомоги.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисни-

ка своїх прав [1]. У ст. 131² Конституції України встановлено, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура [1].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України – це недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури. Адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність [3]. Згідно ч. 3 ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності) [3]. У ч. 3 ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлено, що з метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування [3]. Отже, адвокатура є самоврядним інститутом правової системи, що об'єднує адвокатів у межах організаційних форм адвокатської діяльності й самоврядування з метою забезпечення високих стандартів надання професійної правничої допомоги [4, с. 44].

Адвокатура України структурно відокремлена від держави, організована як незалежна професійна корпорація, яка не входить до жодної з гілок державної влади, є самоврядною системою з незалежними від держави джерелами фінансування [5, с. 131]. Адвокатура є комплексним проявом як державного, так і суспільного інтересу, оскільки саме через

адвокатуру і завдяки їй правова держава реалізує можливість забезпечення своїм громадянам їхніх прав і свобод. Діяльність адвокатів, з одного боку, має конституційно зумовлений державно значущий характер, а з другого, – адвокати повинні бути максимально незалежні від держави, щоб ефективно захищати громадян і юридичних осіб від адміністративного свавілля. Адвокатура – унікальне юридичне явище, єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і при цьому не є державним органом, а, навпаки, є незалежним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання своєї організації і діяльності [6, с. 244]. Головна особливість юридичної природи адвокатури полягає в раціональному поєднанні приватного, професійного, публічного та державного характеру діяльності, за якого може бути забезпечена реальна незалежна правова допомога як кожному громадянину окремо, так і захист загальних громадських прав і свобод [7, с. 63].

При цьому Т.Б. Вільчик наголошує, що адвокатура безпосередньо не надає правничу допомогу ні громадянам, ні організаціям, ні суспільству, вона не займається адвокатською діяльністю у розумінні ст. 1 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». У розумінні ст. 2 цього Закону адвокатура об'єднує адвокатів, які здійснюють таку діяльність. Адвокатура створює адвокатам умови для ефективного надання правничої допомоги кожному, хто її потребує, виконуючи організаційні функції, здійснюючи правозахисну діяльність, об'єктом якої є виключно адвокати [8, с. 64–65].

Згідно ст. ст. 6¹, 9, 15 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» адвокати входять до системи надання безоплатної правничої допомоги, а саме є суб'єктами надання безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги [9]. У п. 1 ст. 1 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» передбачено, що безоплатна правнича допомога – правнича допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [9].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» безоплатна первинна правнича допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи та обов'язки, порядок їх реалізації та виконання, відновлення прав у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [9]. Адвокати є суб'єктами надання безоплатної первинної правничої допомоги у разі залучення органами місцевого самоврядування та можуть надавати правову інформацію, консультації і роз'яснення з правових питань, складати заяви, скарги та інші документи правового характеру (крім документів процесуального характеру), надавати допомогу в забезпеченні доступу особи до вторинної правничої допомоги та медіації [9].

Згідно ст. 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» безоплатна вторинна правнича допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Адвокати є суб'єктами надання вторинної первинної правничої допомоги, якщо вони включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу [9]. Адвокати як суб'єкти надання вторинної первинної правничої допомоги уповноважені здійснювати захист; представництво інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складати документи процесуального характеру [9].

Окреслюючи роль та місце адвокатури в системі надання безоплатної правничої допомоги слід звернути увагу на те, що метою цього правозахисного інституту є забезпечення високих стандартів надання професійної правничої допомоги, в тому числі безоплатної, за допомогою таких її ключових підсистем – організаційних форм адвокатської діяльності й органів адвокатського самоврядування. Метою першої підсистеми, що включає адвокатів, адвокатські бюро та об'єднання, є безпосереднє надання професійної правничої допомоги високої якості. Метою другої підсистеми є створення умов для забезпечення високих стандартів надання

професійної правничої допомоги, тобто створення належних умов для безпосереднього надання адвокатами професійної правничої допомоги, що відповідає високим стандартам [4, с. 143–145]. Відповідно до ч. 2 ст. 25 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» оцінка якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної первинної правничої допомоги здійснюється за зверненням органів місцевого самоврядування, а безоплатної вторинної правничої допомоги – за зверненням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги, комісіями, утвореними для цієї мети радами адвокатів регіонів [3].

Згідно ст. 44 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до завдань адвокатського самоврядування віднесено забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності, а також створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності [3]. Національна асоціація адвокатів України, яка є недержавною некомерційною професійною організацією, що об'єднує всіх адвокатів України та утворена з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування представляє адвокатуру України у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями та міжнародними організаціями, делегує своїх представників до органів державної влади; бере участь у розробці нормативно-правових актів, організації та проведенні експертизи проектів законів, програм, рішень та інших документів і нормативних актів з питань адвокатури та адвокатської діяльності [2, 10].

Незважаючи на законодавчі підстави участі адвокатури у створенні умов для ефективного функціонування системи безоплатної правничої допомоги сучасний стан взаємовідносин між органами державної влади та адвокатурою характеризується негативними тенденціями і послабленням впливу адвокатури у сфері надання безоплатної правничої допомоги. Аналіз Звіту Комітету з питань безоплатної правничої допомоги, що діє в складі Національної асоціації адвокатів України, з акту-

альних питань функціонування системи безоплатної правничої допомоги в Україні [11], дозволяє виокремити такі пріоритетні проблеми: 1) Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» не передбачає участі органів адвокатського самоврядування у вирішенні питань, пов'язаних з наданням безоплатної правничої допомоги; 2) адвокатура в особі органів адвокатського самоврядування, Національної асоціації адвокатів України та її утворень системно ігнорується Міністерством юстиції України та Координаційним центром з надання правничої допомоги з метою усунення від прийняття участі в будь-яких сегментах нормотворчої, управлінської, організаційної тощо діяльності та з метою незаконного перебирання на себе частини функцій управління адвокатами (адміністрування реєстрів адвокатів у системі безоплатної правничої допомоги, оцінки якості надання адвокатами безоплатної правничої допомоги, управління професійною діяльністю адвокатів тощо); 3) ігнорування принципу незалежності адвокатів і встановлення контролю над їх діяльністю через підзаконні акти; 4) концептуальна суперечність між засадами функціонування системи безоплатної правничої допомоги та засадами функціонування інституту адвокатури в Україні (наприклад, у частині перебирання центрами безоплатної правничої допомоги функцій дисциплінарних органів адвокатури та комісій з якості, втручання в адвокатську діяльність, порушення адвокатської таємниці, укріплення моделі субординаційного підпорядкування адвокатів центрам з безоплатної правничої допомоги тощо).

У зв'язку з цим слід констатувати, що сьогодні роль адвокатури у системі надання безоплатної правничої допомоги є обмеженою, оскільки системні явища у функціонуванні та розвитку системи безоплатної правничої допомоги вказують на сформовані та укріплені тенденції усунення адвокатури від всіх складових процесів регулювання та адміністрування системи безоплатної правничої допомоги, розширення та зміцнення механізмів впливу на адвокатуру, деструктивного впливу на інституційні спроможності адвокатури [11]. Для усунення існуючих протиріч щодо діяльності адвокатури у системі безоплатної правничої допомоги та ефективного функціонування системи безоплат-

ної правничої допомоги, необхідні кардинальні зміни як до чинного законодавства, так і співпраці між адвокатурою та державними органами.

Висновки. Адвокатура в системі надання безоплатної правничої допомоги є окремим інститутом та займає специфічне місце, оскільки виключно цей суб'єкт забезпечує високі стандарти надання безоплатної професійної правничої допомоги. Реалізація безоплатної професійної правничої допомоги здійснюється завдяки таким ключовим підсистемам адвокатури як організаційні форми адвокатської діяльності (безпосереднє надання безоплатної професійної правничої допомоги) та органи адвокатського самоврядування (створення належних умов для безпосереднього

надання адвокатами безоплатної професійної правничої допомоги). За допомогою інституту адвокатури держава забезпечує реалізацію конституційного права кожного на безоплатну професійну правничу допомогу. Водночас сьогодні роль адвокатури у системі надання безоплатної правничої допомоги є обмеженою, що зумовлено тенденціями усунення адвокатури від всіх складових процесів регулювання та адміністрування системи безоплатної правничої допомоги. Тому система безоплатної правничої допомоги потребує суттєвого законодавчого перегляду, а інститут адвокатури як особливий суб'єкт надання безоплатної правничої допомоги має бути належним чином регламентований у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Оніщик Ю.В. Правові засади діяльності адвокатури: досвід Польщі та перспективи України. Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. P. 268–278. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-232-6-20>.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
4. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: Монографія. Київ, Інтерсервіс, 2017. 800 с.
5. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.
6. Вільчик Т. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі. *Право України*. 2014. № 11. С. 243–250.
7. Вільчик Т.Б. Юридична природа адвокатури та проблеми організації її діяльності. *Університетські наукові записки: часопис Хмельницького університету управління та права: Право. Економіка. Управління*. 2011. № 4. С. 327–331.
8. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.
9. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.
10. Статут Національної асоціації адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshidokumenty/statut_naau.pdf.
11. Звіт Комітету з питань безоплатної правничої допомоги, що діє в складі Національної асоціації адвокатів України, з актуальних питань функціонування системи безоплатної правничої допомоги в Україні. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%20%D0%91%D0%9F%D0%94_2022.pdf.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2023-6-44>

Гладченко Д. М.,

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. СТ. 416, 417 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, В ЧАСТИНІ ЗМІН ОЗНАК НАСТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОТИПРАВНОСТІ ДІЯНЬ

LEGAL ANALYSIS OF THE NEW EDITION OF MILITARY CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLES 416, 417 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN TERMS OF CHANGING THE SIGNS OF CRIMINAL UNLAWFULNESS OF ACTS

У статті здійснено правовий аналіз нової редакції військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. 416 «Порушення правил польотів або підготовки до них» та ст. 417 «Порушення правил кораблеводіння» розділу XIX Особливої частини Кримінального кодексу України, затвердженої Законом України від 06.09.2023 р. № 3380-IX. Ключову увагу приділено дослідженню змін сутності та особливостей суспільно небезпечних наслідків, що є визначальними ознаками настання кримінальної протиправності діянь, передбачених цими військовими кримінальними правопорушеннями з матеріальним складом.

Проаналізовано проблематику попередньої редакції ст. ст. 416, 417 кримінального закону, зокрема виявлено існування правової невизначеності через відсутність належного нормативного тлумачення кваліфікаційної ознаки «спричинення інших тяжких наслідків».

Досліджено виклад нової редакції вищезгаданих статей та встановлено, що законодавець здійснив перебудову конструкцій їх змісту, доповнив їх новими кваліфікаційними ознаками у вигляді настання певних наслідків протиправної діяльності та вдався до розмежування відповідальності за вчинення передбачених ними кримінальних діянь в залежності від ступеня небезпечності їх результатів.

Водночас особливу увагу приділено доповненню змісту ст. 416 КК України відповідною приміткою, що тлумачить встановлені ст. ст. 416, 417 суспільно небезпечні наслідки з матеріальним зовнішнім проявом, чітко встановлюючи розміри збитків, зокрема визначаючи їх найнижчі межі.

Визначено наявність певних недоліків нового викладу досліджуваних статей та запропоновано відповідні зміни до кримінального закону.

Констатовано, що новою редакцією ст. ст. 416, 417 КК України законодавець значною мірою усунув створену ним правову невизначеність, що існувала за минулого викладу цих норм.

Ключові слова: *правила польотів, правила кораблеводіння, диспозиція, примітка, суспільно небезпечні наслідки, матеріальний склад кримінального правопорушення.*

The article provides a legal analysis of the new edition of military criminal offenses under Article 416 "Violation of Flight Rules or Preparation for Them" and Article 417 "Violation of Navigation Rules" of Chapter XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, approved by Law of Ukraine No. 3380-IX dated September 06, 2023. The key attention is paid to the study of changes in the essence and features of socially dangerous consequences which are the determining signs of criminal unlawfulness of acts provided for by these military criminal offenses with material corpus delicti.

The author analyzes the problems of the previous edition of Articles 416, 417 of the criminal law, in particular, the existence of legal uncertainty due to the lack of proper regulatory interpretation of the qualifying feature "causing other grave consequences" is revealed.

The author examines the wording of the new edition of the aforementioned articles and establishes that the legislator restructured the structures of their content, supplemented them with new qualifying features in the form of certain consequences of illegal activities and resorted to differentiating liability for criminal acts provided for therein depending on the degree of danger of their results.

At the same time, special attention is paid to supplementing the content of Article 416 of the Criminal Code of Ukraine with a relevant note interpreting the socially dangerous consequences with material external manifestation established by Articles 416 and 417, clearly establishing the amount of damages, in particular, defining their lowest limits.

The author identifies certain shortcomings of the new wording of the studied articles and proposes appropriate amendments to the criminal law.

It is stated that with the new edition of Articles 416, 417 of the Criminal Code of Ukraine, the legislator has largely eliminated the legal uncertainty created by it which existed in the previous wording of these provisions.

Key words: *flight rules, rules of navigation, disposition, note, socially dangerous consequences, material corpus delicti of a criminal offense.*

Неоцінено важливу роль у заходах з відсічі та стримування російської збройної агресії відіграють авіаційні підрозділи та корабельний склад Збройних Сил України та інших національних військових формувань. Сотні українських бойових літаків, гелікоптерів та безпілотних літальних апаратів, військових кораблів, катерів й морських дронів активно захищають повітряний і водний простір України, обороняють наземні цивільні та військові об'єкти від атак ворога, підтримують дії наших військ на суходолі. Водночас продовжується й повсякденна небойова діяльність особового складу авіаційних підрозділів та екіпажів кораблів, зокрема пов'язана з постійним підтриманням і вдосконалення своїх професійних навичок.

За таких обставин, пов'язаних з екстраординарною інтенсифікацією використання авіаційної військової техніки та бойових суден, значно підвищилися ризики виникнення різних надзвичайних подій, що становлять загрозу як життю і здоров'ю, так і обороноздатності України шляхом тимчасової або безповоротної втрати безцінних спеціалістів та коштовного військового майна. А однією із заповорок запобігання зазначеним суспільно небезпечним подіям є неухильне дотримання встановленого законодавством порядку несення (проходження) військової служби в частині правил експлуатації літальних апаратів, польотів чи підготовки до них, а також правил кораблеводіння, на кримінально-правовий захист яких покликані такі складові інституту військових кримінальних правопорушень, регламентованого розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), як ст. 416 «Порушення правил польотів або підготовки до них» та ст. 417 «Порушення правил кораблеводіння» [1].

Необхідність попередження і мінімізації ризиків аварій та катастроф військових літальних апаратів і кораблів не залишилися й поза

увагою нормотворця, який Законом України від 06.09.2023 р. № 3380-IX (далі – Закон № 3380-IX) приклав зусиль, зокрема, до вдосконалення норм ст. ст. 416, 417 кримінального закону саме в їх ключовому аспекті – правовій регламентації ознак настання кримінальної протиправності передбачених ними діянь [2].

Так, первинний зміст обох зазначених положень законодавства про кримінальну відповідальність охоплював тільки один «унітарний» основний склад кримінального правопорушення та визнавав злочинним:

1) порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки (диспозиція ст. 416 КК України);

2) порушення правил кораблеводіння, що спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки (диспозиція ст. 417 КК України).

За вчинення вищевказаних протиправних діянь санкції обох статей передбачали покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років (що, з огляду на зміст ч. 6 ст. 12 кримінального закону, дозволяло класифікувати їх як особливо тяжкі злочини) [3].

І хоча автори Закону № 3380-IX, який набрав чинності 05.10.2023 р., зазначили про його спрямованість саме на забезпечення правової визначеності стосовно відповідальності певної категорії військовослужбовців, все ж лейтмотивом наведеного в пояснювальній записці обґрунтування необхідності прийняття законопроекту стало наполегливе зосередження на проблематиці надмірної суворості покарань, передбачених санкціями діючої тоді редакції ст. ст. 415–417 КК України, взагалі залишаючи поза увагою недоліки диспозицій таких положень, пов'язані з правовою невизначеністю [4]. Але саме через призму аналізу цих дефектів

попереднього викладу зазначених норм можна по-справжньому оцінити правильність нововведень, досліджених в цій науковій роботі.

Так, військові кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 416, 417 кримінального закону, характеризуються саме матеріальним складом, адже їх диспозиції встановлюють не тільки злочинність окремих діянь, а й визначають певні суспільно небезпечні наслідки як обов'язкову ознаку їх кримінальної протиправності. А як зазначав Н. А. Мирошниченко, надаючи характеристику злочинам з матеріальним складом: «Соціально-правові наслідки настають при скоєнні будь-яких злочинів, а кримінально-правові – лише при закінчених злочинах з матеріальним складом. Тому для кваліфікації злочину мають значення тільки кримінально-правові наслідки, зазначені в диспозиціях статей особливої частини» [5, с. 842]. Тож для кримінальних правопорушень з матеріальним складом принципово важливою є чітка і послідовна нормативно-правова регламентація сутності й особливостей суспільно небезпечних наслідків їх діянь, чим зміст ст. ст. 416, 417 КК України в редакції до 05.10.2023 р., на жаль, похизуватися не міг.

З доредакційного викладу досліджуваних статей найбільш чітко можна прослідкувати встановлення протиправних результатів злочинної діяльності, що пов'язані із загибеллю людей. Зокрема ст. 417 закону про кримінальну відповідальність містила пряму вказівку на це, а в межах ст. 416 така обставина впливала з тлумачення терміну «катастрофа» [3], яке можна отримати за допомогою норм Повітряного кодексу України [6]. Крім того, тільки ст. 417 КК України в минулому викладі прямо визначала кваліфікаційну ознаку, пов'язану зі спричинення матеріальної шкоди, а саме загибель корабля [3].

Але після таких прикладів, конкретних і здебільшого однозначних, перелік суспільно небезпечних результатів кримінально-протиправної діяльності диспозицій обох вищезгаданих статей продовжувався поняттям «спричинення інших тяжких наслідків», якому не надавалося жодних роз'яснень ані серед положень національного законодавства [3], ані в межах загальнообов'язкової судової практики. Водночас наукова спільнота характеризувала вищевказану кваліфікаційну ознаку досить

широко: це і спричинення тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, і зрив виконання бойових завдань, і знищення або серйозне пошкодження літальних апаратів чи інших кораблів тощо [7, с. 953, 954].

Отож, застосувавши у первинній редакції ст. ст. 416, 417 КК України формулювання «інші тяжкі наслідки» та не надавши йому належного нормативного тлумачення, законодавець окреслив по суті необмежене і чітко не визначене коло суспільно небезпечних результатів кримінально-протиправної діяльності, чим де-факто делегувала дискреційні повноваження щодо тлумачення зазначених положень в цій частині виконавчій та судовій владі. Було створено умови для неоднакового та неприпустимо вільного застосування вищезгаданих норм кримінального матеріального права через потенційно різне суб'єктивне розуміння сутності «інших тяжких наслідків» (зокрема їх міри тяжкості) окремо взятими слідчими, прокурорами, керівниками органів досудового розслідування і прокуратури, суддями.

Зазначене спричинило виникнення правової невизначеності щодо ключових ознак двох особливо тяжких злочинів, які, між іншим, є не рядовим порушенням Закону, а найбільш суспільно небезпечними протиправними діяння як за їх загальною градацією, так і в межах внутрішньовидової класифікації кримінальних правопорушень. А у випадку ст. ст. 416, 417 КК України це становить особливу загрозу не тільки для прав і свобод людини, що могла невмотивовано підпасти під дію негативних правових наслідків притягнення до кримінальної відповідальності всупереч первинному замислу законодавця щодо криміналізації певних діянь (чого вже більш ніж достатньо для привернення особливої уваги до вдосконалення відповідних положень кримінального законодавства), а і для обороноздатності України, ще й в умовах повномасштабного збройного конфлікту, адже спеціальними суб'єктами досліджуваних військових кримінальних правопорушень виступають саме висококваліфіковані військовослужбовці, що опанували складні та надважливі військові спеціальності.

Тому нормотворець новелами Закону № 3380-ІХ вдався до комплексної перебудови змісту положень ст. ст. 416, 417 КК України та,

зокрема, їх конкретизації саме в частині правової регламентації злочинних результатів передбачених ними діянь.

Так, ст. 416 закону про кримінальну відповідальність було викладено у новій редакції, диспозиціями якої визначено два самостійні склади військових кримінальних правопорушень:

1) порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило потерпілому тяжкі тілесні ушкодження або завдало матеріальної шкоди у великому розмірі (ч. 1 ст. 416 КК України);

2) порушення правил польотів або підготовки до них, а також порушення правил експлуатації літальних апаратів, що спричинило катастрофу або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 416 КК України) [1].

Аналогічний підхід законодавець застосував і щодо ст. 417 кримінального закону, яка з 05.10.2023 р. стала криміналізувати:

1) порушення правил кораблеводіння, що спричинило потерпілому тяжкі тілесні ушкодження або завдало матеріальної шкоди у великому розмірі (диспозиція ч. 1 ст. 417 КК України);

2) порушення правил кораблеводіння, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (диспозиція ч. 2 ст. 417 КК України) [1].

Отже, раніше існуючі в попередньому «унітарному» викладі кваліфікаційні ознаки «спричинення катастрофи», «спричинення загибелі людей» та «спричинення інших тяжких наслідків», які новою редакцією зосередили в межах диспозицій ч. 2 ст. 416 та ч. 2 ст. 417 кримінального закону, доповнилися менш суспільно небезпечними наслідками «спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень» та «завдання матеріальної шкоди у великому розмірі», а діяння, що характеризуються їх настанням – виокремили в нові самостійні основні склади кримінальних правопорушень, регламентовані ч. 1 ст. 416 і ч. 1 ст. 417 КК України.

Вищенаведені диспозиційні перетворення закономірно доповнилися відповідними змінами санкційних складових ст. ст. 416 та 417 КК України, які не тільки було відповідними чином розділено між новоствореними частинами зазначених статей, але й наділено їх ознаками альтернативності (подібно до санкцій «сестринської» їм «наземно-транспортної»

ст. 415 цього ж Кодексу). І якщо санкції ч. 1 ст. 416 й ч. 1 ст. 417 КК України передбачають більш м'які покарання, які дозволяють класифікувати передбачені ними діяння саме як тяжкі злочини, то значно більш небезпечні для публічного порядку дії та бездіяльність, криміналізовані ч. 2 ст. 416 і ч. 2 ст. 417, караються суворіше та є саме особливо тяжкими злочинами [1]. У такий спосіб нормотворець здійснив розмежування кримінальної відповідальності в залежності від тяжкості суспільно небезпечних наслідків протиправних діянь, передбачених цими статтями.

При цьому, одним із визначальних для забезпечення правової визначеності аспектів новел Закону № 3380-IX стало доповнення ст. 416 КК України новою спеціальною нормою – приміткою.

Так, гіпотеза абзацу першого примітки до ст. 416 кримінального закону визначає передбачену ч. 1 ст. 416 та ч. 1 ст. 417 матеріальну шкоду у великому розмірі як шкоду, що у шістсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Водночас під тяжкими наслідками, зазначеними у ч. 2 ст. 416 та ч. 2 ст. 417 КК України, абзац другий новели-примітки розуміє такі наслідки, які полягають у заподіянні матеріальної шкоди (збитків) у вигляді безповоротної втрати літального апарату, корабля або якщо вартість відновлення (ремонт) літального апарату, корабля у шістдесят тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Саме цією нормою, начебто, нарешті остаточно усувається описана вище за текстом правова невизначеність, пов'язана з поняттям «інші тяжкі наслідки» [1]. Але є нюанс...

В гіпотезі абзацу другого примітки до ст. 416 КК України тлумачення надається саме поняттю «тяжкі наслідки», але в тексті диспозицій ч. 2 ст. 416 та ч. 2 ст. 417 кваліфікаційна ознака визначена саме як «інші тяжкі наслідки» [1] (подібно до попередньої «унітарної» редакції зазначених статей [3]). З одного боку, розгляд такої понятійної розбіжності як підґрунтя для потенційної правової проблеми може видатися надмірним формалізмом, адже вбачається маловірогідним використання положень ч. 2 ст. 416 і ч. 2 ст. 417 кримінального закону не у взаємозв'язку зі змістом примітки до ст. 416.

Однак невелика ймовірність не виключає повної неможливості такого правозастосування, за якого означальний займенник «інші» в формулюванні кваліфікаційної ознаки може спричинити її розширене тлумачення, а саме наділення тяжких наслідків невизначеним колом нематеріальних проявів всупереч задуму законодавця наділити їх тільки конкретними матеріальними, що підтверджується співставленням остаточної редакції Закону № 3380-IX та первинного змісту його проекту.

Так, тлумачення терміну «тяжкі наслідки» в початковій версії законопроекту містило лексичну конструкцію із використання сполучника підрядності «якщо»: «Тяжкими наслідками у статтях 416, 417 цього Кодексу вважаються наслідки, якщо вони полягають у заподіянні матеріальної шкоди (збитків)...» [8]. Наведений потенційний зміст норми споріднював би примітку до ст. 416 з текстом іншої подібної норми розділу XIX Особливої частини КК України – примітки до ст. 425, гіпотеза п. 2 якої виконує аналогічні нормативно-правові функції, тобто надає законодавчо визначене роз'яснення таких кваліфікаційних ознак військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 425, 426 та 426-1, як «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» [1]. Водночас об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду постановою від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к висувала, що через особливості лексичної конструкції гіпотези п. 2 примітки до ст. 425 КК України, що також полягають у застосуванні сполучника підрядності «якщо», роз'яснені нею кваліфікуючі ознаки мають альтернативні прояви, які можуть мати як матеріальний, так і нематеріальний характер [9]. При цьому, автор цієї роботи в межах своєї попередньо наукової статті відзначав, що цей пункт примітки ст. 425 кримінального закону однозначно потребує законодавчих змін, адже конкретно роз'яснює тільки розміри заподіяної матеріальної шкоди, взагалі не визначаючи нематеріальних проявів суспільно небезпечних наслідків діянь, коло яких ніяк нормативно не обмежено, чим однозначно створено умови правової невизначеності (частково нівелювати яку шляхом формування відповідного загальнообов'язкового правового висновку був змушений Верховний Суд) [10, с. 160].

Проте нормотворець, приймаючи Закон № 3380-IX, запобіг виникненню подібних негативних наслідків: від побудови тексту гіпотези абзацу другого примітки до ст. 416 кримінального закону із застосування сполучника підрядності «якщо» відмовився, будь-які посилення на альтернативність зовнішніх виявів тяжких наслідків у диспозиціях ч. 2 ст. 416 та ч. 2 ст. 417 прибрав і обмежив їх виключно заподіянням матеріальної шкоди (збитків) [1].

Тому доречним є внесення законодавцем відповідних «косметичних» змін до ст. ст. 416, 417 КК України, якими було б врегульовано розбіжності у формулюванні кваліфікаційних ознак у диспозиціях ч. ч. 2 ст. ст. 416, 417 та гіпотезі абзацу другого примітки до ст. 416. Зокрема, з огляду на визначення нормотворцем виключно матеріальної форми прояву тяжких наслідків (інших тяжких наслідків), слушно видається заміна цього словосполучення на інакше, наприклад – «матеріальну шкоду в особливо великому розмірі». Воно б було співзвучним з поняттям «матеріальна шкода у великому розмірі» в ч. ч. 1 ст. ст. 416, 417 і абзаці першому примітки до ст. 416 кримінального закону, та послідовно підкреслювало б більшу суспільну небезпечність цих наслідків проти-правної діяльності.

При цьому варто нагадати, що нематеріальні суспільно небезпечні наслідки військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 416, 417 КК України (а саме: «спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень», «спричинення катастрофи», «спричинення загибелі людей»), нормотворець прямо визначив у змісті їх диспозицій, чим однозначно посприяв забезпеченню правовій визначеності. Проте в «нематеріальній» площині цих норм кримінального права потребують додаткової уваги декілька аспектів.

Так, потенційно загрозливим для правової визначеності видається використання терміну «катастрофа» у диспозиції ч. 2 ст. 416 закону про кримінальну відповідальність. Звичайно, можна погодитися, що в цьому випадку ситуація не є подібною до проблематики кваліфікаційної ознаки «інші тяжкі наслідки», адже наявне релевантне зовнішнє джерело тлумачення поняття – Повітряний кодекс України, що встановлює правові основи діяльності

в галузі авіації, зокрема в галузі державної авіації (авіації, яка використовує повітряні судна з метою виконання функцій із забезпечення національної безпеки і оборони держави та захисту населення) [6], тобто профільно регулює суспільні відносини, на кримінально-правовий захист яких власне і покликані норми ст. 416 кримінального закону.

Проте відсутність відповідного нормативного роз'яснення катастрофи в межах самого КК України несе ризики неправильного застосування його норм в цій частині. Наприклад, класифікуючою ознакою катастрофи в розумінні п. 49 Кодексу в галузі авіації, окрім загибелі людей та їх зникнення безвісти, виступає «отримання тілесних ушкоджень зі смертельним наслідком» під час визначених цим пунктом обставин, тобто тілесних ушкоджень, внаслідок яких протягом 30 діб з часу авіаційної події настала смерть [6]. Але тоді не є повністю зрозумілим, як з таким положенням «повітряного закону» узгоджується суспільно небезпечний наслідок «спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень» у диспозиції ч. 1 ст. 416 закону кримінального. Чи охоплюється первинним задумом законодавця кваліфікація за ч. 1 ст. 416 КК України діянь, що спричинили потерпілому тяжкі тілесні ушкодження, які в подальшому призвели до смерті такої особи?

Ба більше, на тлі вищенаведеного правового регулювання Повітряного кодексу України, яке розмежовує отримання людиною тілесних ушкоджень зі смертельним наслідком та загибель людини, впливає дещо неочікуване питання щодо правильного застосування й норм «військово-морської» ст. 417 КК України, адже диспозиція її ч. 1 передбачає кримінальну протиправність діяння у разі «спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень», а ч. 2 – «спричинення загибелі людей» [1]. Як в цьому разі кваліфікувати порушення правил кораблеводіння, що мало наслідком спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, що в подальшому призвели до його смерті?

Крім того, різноманіття переліку обставин, пов'язаних з виникнення людських жертв, що дозволяють визначати авіаційну подію саме як катастрофу, викликають питання до змісту ч. 2 ст. 417 кримінального закону, яким де-факто залишено поза увагою зникнення людей без-

вісти. Такий наслідок явно характеризується значною суспільною небезпечністю і є загрозовим ймовірним під час надзвичайних ситуацій на водному просторі внаслідок порушення правил кораблеводіння.

Тому доречним є визначення універсальної кваліфікаційної ознаки «катастрофа», що була б передбачена як ч. 2 ст. 416 КК України, так і ч. 2 ст. 417 КК України, та отримувала відповідне роз'яснення безпосередньо в тексті примітки до ст. 416 КК України, охоплюючи найбільш суспільно небезпечні нематеріальні наслідки злочинних діянь: загибель людей, їх зникнення безвісти або спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, що призвело до його смерті (отримання тілесних ушкоджень зі смертельним наслідком).

Також в контексті дослідження зазначеної новели-примітки варта розгляду відповідна частина висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України (далі – ГНЕУ ВРУ) на проєкт майбутнього Закону № 3380-ІХ.

Так, нормотворець зробив належні висновки із зауважень правових експертів і в остаточному тексті нової редакції ст. 417 КК кримінального закону прибрав згадку про суспільно небезпечні наслідки у вигляді загибелі корабля, що містилися як у попередній редакції цього положення [3], так і передбачалися викладом диспозиції ч. 2 ст. 417 КК України в межах первинного проєкту майбутнього Закону № 3380-ІХ [8]. Пов'язано це з тим, що новостворена ч. 2 ст. 417 закону про кримінальну відповідальність також охоплює кваліфікаційну ознаку «спричинення інших тяжких наслідки», яку примітка до ст. 416 КК України, серед іншого, наділяє такою формою вияву як заподіяння матеріальної шкоди (збитків) у вигляді безповоротної втрати корабля. А на тотожність результатів злочинної діяльності «загибель корабля» та «безповоротна втрата корабля» звернули увагу саме співробітники ГНЕУ ВРУ [11].

Водночас парламентські експерти, досліджуючи запропонований текст примітки до ст. 416 КК України, дійшли думки, що з її змісту не прослідковуються критерії, які було покладено в основу визначення саме таких розмірів матеріальної шкоди, які там зазначено [11]. Однак, безумовно віддаючи належне

легітимному бажанню ГНЕУ ВРУ отримати аргументоване роз'яснення з цього питання, варто визнати, що зі змісту всіх подібних норм кримінального закону навряд можна прослідкувати саме критерії встановлення зазначених розмірів шкоди, які визначаються законодавцем на основі його внутрішніх переконань та й здебільшого є компромісними і усередненими величинами. Додаткові перепони для оцінки правильності визначення законодавцем саме таких розмірів матеріальної шкоди, які зазначені у примітці до ст. 416 КК України, об'єктивно створює небезпідставна відносна неpubлічність питань матеріально-технічного забезпечення Сил оборони України, особливо в умовах повномасштабної російської агресії.

При цьому, спеціалісти ГНЕУ ВРУ вдалися до порівняння розмірів матеріальної шкоди, передбачених новелою-приміткою та нормами вищезгаданої примітки до ст. 425 кримінального закону [11]. Проте таке співставлення не видається доречним, адже ці норми конкретизують кваліфікаційні ознаки зовсім різних за своєю суттю військових кримінальних правопорушень. Так, суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. ст. 416, 417 закону про кримінальну відповідальність, пов'язані з пошкодженням або знищенням найбільш дороговартісних видів техніки національних військових формувань, та характеризуються саме необмеженою формою вини. Водночас примітка до ст. 425 закону про кримінальну відповідальність, зокрема, тлумачить поняття у ст. 426 та ст. 426-1, які є умисними військовими кримінальними правопорушеннями із зовсім іншою сутністю протиправних дій та бездіяльності.

Отже, Законом № 3380-IX нормотворець вдався до глибинної перебудови змісту ст. ст. 416, 417 КК України, які відзначалися недосконалістю норм диспозицій через використання кваліфікаційних ознак «спричинення інших тяжких наслідків», що не мали належного законодавчого тлумачення та фактично встановлювали необмежено коло суспільно небезпечних результатів злочинної діяльності. Тому у новій редакції зазначених положень було приділено особливу увагу саме забезпеченню правової визначеності та належній нормативно-правовій регламентації результатів злочинної діяльності.

Так, для злочинних діянь, передбачених ст. ст. 416, 417 закону про кримінальну відповідальність, було встановлено нові конкретні наслідки матеріального та нематеріального характеру, настання яких є ключовою умовою їх кримінальної протиправності. При цьому, за ознаками таких наслідків здійснено розмежування відповідальності: діяння з менш суспільно небезпечними злочинними результатами зосереджено в межах ч. 1 ст. 416 й ч. 1 ст. 417 КК України і класифіковано як тяжкі злочини з відповідними м'якшими санкціями, а дії та бездіяльність з більш загрозливими для публічного порядку наслідками караються значно жорсткіше і згруповані в складах особливо тяжких злочинів, передбачених ч. 2 ст. 416 й ч. 2 ст. 417. Водночас зміст ст. 416 кримінального закону доповнено відповідною приміткою, що тлумачить встановлені ст. ст. 416, 417 суспільно небезпечні наслідки з матеріальним зовнішнім проявом, чітко встановлюючи розміри збитків, зокрема визначаючи їх найнижчі межі [1].

Вищеописані новели Закону № 3380-IX Н. О. Пустова у своєму дисертаційному дослідженні охарактеризувала як декриміналізацію [12, с. 62, 259], з чим безумовно можна погодитись, додатково відзначивши особливу правову природу таких дій законодавця в цьому випадку – фактично відбулось усунення кримінальної протиправності невизначеного кола діянь, які могли спричинити «інші тяжкі наслідки», сутність яких не була розтлумачена належним чином в попередній редакція розглянутих норм. При цьому, причини зазначеної декриміналізації Н. О. Пустова пов'язує тільки з урахуванням принципу верховенства права через спрямування нововведень на забезпечення правової визначеності [12, с. 62]. Така оцінка також видається вірною та знаходить підтвердження, проте потребує доповнення, оскільки не охоплює всіх особливостей обґрунтування впровадження досліджуваних новел.

Так, Закон № 3380-IX став черговим кроком, спрямованим на вдосконалення кримінально-правового інституту військових кримінальних правопорушень кримінального законодавства України, здійсненим законодавцем в умовах російського повномасштабного вторгнення та дії правового режиму воєнного стану. Автор

даної наукової статті у своїй попередній роботі вже приділяв увагу цьому процесу, зокрема вдався до порівняння новел Закону України від 13.12.2022 № 2839-IX, що посилював кримінальну відповідальність за вчинення окремих військових кримінальних правопорушень шляхом встановлення більш суворих санкцій та умов призначення покарань, та Закону України від 13.07.2023 № 3233-IX, яким навпаки – здійснено декриміналізацію окремих діянь, що охоплювалися ст. 407 КК України, врівноважуючи попередні суворі законодавчі заходи. При цьому, з огляду на відсутність належного автентичного роз'яснення мотивації нормотворця в межах відповідних супровідних документів до законопроекту, вищезгадане пом'якшення кримінальної відповідальності автором цієї роботи розглядалося саме як прояв гуманізму до українських військовослужбовців з боку законодавця [10, с. 154, 155].

Однак обґрунтування необхідності прийняття Закону № 3380-IX, що також продовжив нормотворчу тенденцію до зменшення жорсткості норм складових інституту військових кримінальних правопорушень, окрім заявленого спрямування на забезпечення правової визначеності розкриває ще один, цілком прозаїчний аспект декриміналізаційних заходів нормотворця, пов'язаний саме з воєнною необхідністю сьогодення. Так, було висловлено доводи, що надмірна суворість положень ст. ст. 416, 417 кримінального закону не враховує умов проходження військової служби в сучасних обставинах, може мати негативний вплив на морально-психологічний стан вій-

ськовослужбовців, а найголовніше – призвести до усунення військовослужбовців з унікальними і специфічними навичками, досвідом та знаннями від виконання бойових завдань з відсічі російському агресору у зв'язку із притягненням до кримінальної відповідальності [4].

Тому кримінально-правові зміни, за яких військове кримінальне правопорушення в умовах воєнного 2023 р. отримало значно менш суворе нормативно-правове наповнення порівняно із своєю попередньою редакцією, прийнятою в мирному 2001 р., є не парадоксом, а законним наслідком тягаря реалій смертельної боротьби Українського народу за власну державність та незалежність, за якої виникає потреба зваженого і гнучкого підходу до належного кримінально-правового забезпечення діяльності національних військових формувань України, особливо коли мова йде про притягнення до відповідальності висококваліфікованих військовослужбовців з числа командних, льотних, технічних та інших кадрів авіаційних підрозділів та екіпажів корабельного складу.

Підсумовуючи правовий аналіз новел Закону № 3380-IX в частині змін ознак настання кримінальної протиправності діянь, передбачених ст. ст. 416, 417 КК України, можна констатувати, що нормотворець здебільшого комплексно усунув недоліки минулої редакції досліджуваних норм. Попри наявність певних проблемних аспектів нової редакції, вирішення яких було запропоновано у цій роботі, загалом варто відзначити високу якість нормотворчої роботи, яка, будемо сподіватися, збережеться і в подальшому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (в останній редакції ЗУ від 09.12.2023 № 3513-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20240101#Text>
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України щодо удосконалення положень чинного законодавства в частині кримінальної відповідальності за скоєння військових кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушеннями правил експлуатації бойових чи спеціальних машин, виконання польотів чи підготовки до них, кораблеводіння : Закон України від 06.09.2023 р. № 3380-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3380-20#n11>
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (в останній редакції ЗУ від 13.07.2023 № 3233-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20230811#Text>
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення положень чинного законодавства в частині кримінальної відповідальності за скоєння військових кримінальних правопорушень пов'язаних із порушеннями правил експлуатації бойових чи спеціальних машин, виконання польотів чи підготовки до них, кораблеводіння» : супровідний документ до законопроекту. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1796491>

5. Мирошниченко Н.А. Конструкція складу злочину та її значення для кваліфікації : наукова стаття. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 22. Одеса, 2004. С. 841–844. URL: <http://www.apdp.in.ua/v22/158.pdf>
6. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 № 3393-VI (в останній редакції ЗУ від 13.07.2023 № № 3232-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>
7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_VasyI/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_2_Osoblyva_chastyna.pdf
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення положень чинного законодавства в частині кримінальної відповідальності за скоєння військових кримінальних правопорушень пов'язаних із порушеннями правил експлуатації бойових чи спеціальних машин, виконання польотів чи підготовки до них, кораблеводіння : проект Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1796489>
9. Постанова ОП ККС ВС від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к : судове рішення Верховного Суду. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940469>
10. Гладченко Д.М. Правовий аналіз змін військових кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 407, 425 Кримінального кодексу України, внесених відповідно до Закону України від 13 липня 2023 р. № 3233-IX : *Нове українське право*. Вип. 4. Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 152–162. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/525/476>
11. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення положень чинного законодавства в частині кримінальної відповідальності за скоєння військових кримінальних правопорушень пов'язаних із порушеннями правил експлуатації бойових чи спеціальних машин, виконання польотів чи підготовки до них, кораблеводіння» : науково-експертний висновок ГНЕУ ВРУ. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1825834>
12. Пустова Н. О. Поняття, підстави та способи декриміналізації у Кримінальному праві України : дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії : Львів, 2023. 270 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6597/1/pustova_d.pdf

Олійник А. А.,

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПРАВОВОГО ЯВИЩА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРИ

THE ESSENCE OF INFORMATION SECURITY AS A LEGAL PHENOMENON IN THE NATIONAL AND INTERNATIONAL SPACE

В умовах сучасних глобалізаційних загроз, у статті акцентовано увагу на необхідності адаптації національної політики інформаційної безпеки до викликів в цифровому просторі. Інформаційна безпека стає ключовою зоною для національної політики України, спрямованої на захист важливих інтересів та основоположних прав і свобод громадян. Координація між силами безпеки, владними інстанціями, місцевим самоврядуванням та громадськістю є вирішальною для протидії реальним і потенційним загрозам, що становлять виклик у сучасному глобалізованому світі. Висвітлено необхідність правильної конструкції правової системи, здатної ефективно реагувати та протидіяти злочинності у сфері цифрових технологій, на основі глибокого розуміння функціонування інформаційної безпеки.

У статті аргументовано, що створення прогресивного правового поля є основою для забезпечення інформаційної безпеки, яке включає в себе нормативну регламентацію, спрямовану на управління цифровою інформацією та захист комунікаційних систем. Реалізація стратегічних напрямів інформаційної безпеки України, розглянутих у статті, вимагає від держави здійснення комплексного підходу до боротьби з дезінформацією, розвитку медіаграмотності серед громадян, захисту особистих даних, забезпечення свободи слова, а також підтримки зв'язку з громадянами на тимчасово окупованих територіях.

Виділено важливість збалансованості між захистом інформації та захистом конституційних прав і свобод особи, в контексті вибудови ефективної системи інформаційного суспільства, яка підвищує рівень культури діалогу та протидії дезінформації. Зазначено, що для досягнення загально-попереджувальної мети стратегія інформаційної безпеки має включати інноваційні підходи до кібербезпеки, особливо у відношенні захисту критичної інфраструктури та особистих даних громадян у відповідності до міжнародних стандартів, зокрема GDPR.

Доведено що, протидія актуальним викликам у сфері інформаційної безпеки національного та глобального характеру залежить від розвитку національних та міжнародних стратегій кібербезпеки, а також від залучення до партнерства країн, які поділяють однакові цілі захисту даних та приватності в цифровому середовищі, підкреслюючи необхідність постійного технічного і технологічного вдосконалення.

Ключові слова: національна безпека, міжнародні стандарти, цифрове середовище, стратегія інформаційної безпеки, глобалізаційні загрози, медіаграмотність, кіберзлочинність, протидія дезінформації.

In the context of contemporary globalization threats, the article emphasizes the necessity to adapt the national policy of information security to the challenges in the digital space. Information security becomes a key area for Ukraine's national policy aimed at protecting vital interests, and the fundamental rights and freedoms of citizens. Coordination between security forces, authorities, local governance, and the public is crucial for countering actual and potential threats that challenge the modern globalized world. The article highlights the necessity of properly designing the legal system, capable of effectively responding and combating criminality in the field of digital technologies, based on a deep understanding of the function of information security.

The article argues that the creation of a progressive legal field is the basis for ensuring information security, which includes regulatory regulation aimed at managing digital information and protecting communication systems. The implementation of Ukraine's strategic directions of information security discussed in the article requires a comprehensive approach by the state to combat disinformation, develop media literacy among citizens, protect personal data, ensure freedom of speech, and maintain connection with citizens in temporarily occupied territories.

The importance of finding a balance between information protection and the protection of constitutional rights and freedoms of individuals is highlighted in the context of developing an effective information society system, which enhances the culture of dialogue and counteracts disinformation. It is noted that to achieve the general preventive goal, the strategy of information security should include innovative approaches to cybersecurity, especially regarding the protection of critical infrastructure and personal data of citizens in accordance with international standards, particularly the GDPR.

It is proven that countering the current challenges in the field of information security of national and global nature depends on the development of national and international cybersecurity strategies, as well as the involvement of countries that share similar data protection and privacy goals in the digital environment, underscoring the necessity for continuous technical and technological refinement.

Key words: *national security, international standards, digital environment, information security strategy, globalization threats, media literacy, cybercrime, countering disinformation.*

Постановка проблеми. Сьогодні важливим пріоритетом національної політики у галузі інформаційної безпеки та запобіганні злочинності у сфері цифрових технологій є захист важливих інтересів, прав і свобод людини і громадянина. Спільні заходи сил безпеки, інших органів влади, місцевого самоврядування та громадськості забезпечують захист національних інтересів від реальних і потенційних загроз, що виникають у глобалізаційному світі. Тому, надзвичайно актуальною в умовах глобалізації та стрімкого розвитку цифрових технологій є проблема забезпечення інформаційної безпеки у державі. Впровадження інноваційних технологій у сферу безпеки є показником рівня розвитку країни і фактором її високого економічного та політичного рівня, спрямованим на забезпечення національних інтересів. Проте технологічний прогрес має й негативні аспекти, що визначають залежність держави і особи від системи комунікативних, енергетичних, біотехнологічних, хімічних, транспортних та фінансових послуг.

Вивчення причин і факторів, які приводять до загроз і ризиків для інформаційної безпеки країни і посилюють зростання злочинності, стає пріоритетним завданням, особливо у контексті глобалізаційних ризиків та збільшенню кількості масштабних кібератак. Оскільки злочинність може призвести до серйозних соціальних, особистісних та технічних наслідків, існує нагальна потреба у розробці і впровадженні інноваційних і ефективних стратегій для запобігання злочинам і реагування на нові форми кримінальної активності. У контексті цього, представляє науковий інтерес наукове дослідження У. Ільницької, яка представила власну характеристику заходів подолання ризиків та загроз що становлять небезпеку політичного, економічного розвитку і функціонування держави у межах європейської та євроатлантичної структури [1, с. 28].

Незважаючи на існуюче законодавство та нормативні акти, які призначені для захисту інформації в цифровому середовищі, сучасне

суспільство стикається зі зростанням кіберзлочинності та інших інформаційних загроз. Це викликає необхідність переоцінки ефективності інформаційної безпеки як правового явища і її впливу на протидію кримінальним проявам у сфері цифрових технологій. Основна проблема полягає у відстеженні динаміки та адаптації правової системи до постійно змінюваних методів здійснення злочинів, а також у забезпеченні дотримання балансу між захистом інформації та забезпеченням прав та свобод особистості. Розробка нових, більш прогресивних правових інструментів і механізмів для попередження та реагування на інформаційні злочини вимагає глибокого розуміння сутності інформаційної безпеки та її функціонування в цифровому просторі

Стан опрацювання проблематики. Поняття, засадам, складовим інформаційної безпеки її впливу на рівень злочинності у сфері цифрових технологій та стану запобігання злочинності у цій сфері присвячені наукові праці багатьох вчених. Окремі аспекти вказаної сфері були об'єктом дослідження таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Д. Азаров, І. Березовська, Н. Бендовський, Д. Бірюков, О. Бодунов, О. Бугера, В. Дрьомін, У. Ільницька, М. Карчевський, О. Колб, В. Ліпкан, В. Мисливий, В. Новицький, М. Присяжнюк, В. Топчий, Н. Юзікова, Т. Яцика J. Lembke та ін.

Метою статті є дослідження правового регулювання забезпечення інформаційної безпеки в Україні з метою ефективної протидії злочинності, пов'язаної з цифровими технологіями. Це передбачає аналіз правових норм і положень, що регулюють захист інформації в цифровому просторі, та оцінку їхньої дієвості в контексті превентивної боротьби з кіберзлочинністю та іншими формами злочинів у сфері цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека охоплює широкий аспект захисту незалежно від форми, в якій зберігається чи обробляється інформація. Вона включає

захист даних, процесів, інформаційних систем і мереж від незаконного доступу, використання, розкриття, розголошення, модифікації чи знищення. Принципи інформаційної безпеки забезпечують конфіденційність, цілісність і доступність всієї значимої інформації – будь то друкована, усна або електронна.

Відповідно до Стратегії інформаційної безпеки до 2025 року, інформаційна безпека України – це невід’ємна частина загальної національної безпеки, яка визначається захищеністю державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших ключових інтересів людини, суспільства і держави. Це також гарантує права та свободи громадян щодо збирання, зберігання, використання та поширення інформації, а також доступ до достовірної та об’єктивної інформації. Забезпечується ефективна система захисту від негативних інформаційних впливів, таких як координоване поширення недостовірної інформації, деструктивна пропаганда та інші інформаційні операції, а також запобігання несанкціонованому розповсюдженню, використанню та порушенню інтегритету обмеженої інформації [2].

Інформаційна безпека є правовим явищем, оскільки вона має чітке законодавче підґрунтя та регулюється низкою правових актів на національному та міжнародному рівнях. Основи інформаційної безпеки як правового явища включають відповідне правове регулювання, засади, зобов’язання та відповідальність, інституційні механізми та міжнародні стандарти.

Правову основу інформаційної безпеки становлять норми що стосуються цифрового середовища, які вказують на форми і методи захисту даних, управління цифровою інформацією та комунікаційними системами. Так, у ст. 17 Конституції України проголошено, що забезпечення інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави справою всього Українського народу» [3]. Продовженням є визначення поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, визначених у Стратегії національної безпеки України [4]. Детально питання основ національної безпеки України було розглянуто у дослідженні професора О.Г. Колба [5]

Наступним кроком нормативного закріплення сутності, мети, завдань, загроз заходів захисту інформаційної безпеки було Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року, де було схвалено Доктрину інформаційної безпеки України (далі – Доктрина), яка стала стратегічним документом щодо окреслення концептуальних засад державної політики у сфері інформаційної безпеки [6]. Основні положення Доктрини включали головну мету та стратегічні завдання державної інформаційної політики; основні принципи інформаційної безпеки, серед яких цілісність, автономія, суверенітет у інформаційному просторі, врахування демократичних цінностей і прав людини; характеристику потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз національній інформаційній безпеці, включаючи дезінформацію, кібератаки та втручання в інформаційний простір; зазначення кроків та механізмів реагування на виклики і загрози інформаційній безпеці, у тому числі, наголос зроблено на необхідності співпраці з іноземними державами та міжнародними організаціями у сфері інформаційної безпеки; визначені ролі та обов’язки різних органів державної влади, об’єднань громадян та бізнесу у реалізації інформаційної політики.

Після втрати чинності Доктрини, рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року приймається Стратегія інформаційної безпеки до 2025 року (далі – Стратегія). Стратегія містить визначення загроз, засобів захисту, механізмів виявлення та запобігання злочинам у сфері інформаційної безпеки [2]. Основними напрямками реалізації Стратегії є протидія дезінформації, розвиток медіакультури та медіаграмотності. Важливими аспектами також є захист особистих даних та культури вільного вираження поглядів, підтримка зв’язку з громадянами на тимчасово окупованих територіях та розвиток стратегічних комунікацій. Крім цього, стратегія передбачає створення ефективної системи інформаційного суспільства та підвищення рівня культури діалогу. Також, вона охоплює положення про кібербезпеку, захист від дезінформації, захист критичної інфраструктури та інші аспекти, спрямовані на міцний захист національних інтересів України. Як і в Доктрині,

у Стратегії визначено сутність, засади, механізми інформаційної безпеки, наголошено на доцільності міжнародної співпраці та імплементації міжнародних угод та директив, таких як Конвенція про кіберзлочинність, GDPR (General Data Protection Regulation), що формують міжнародно-правову основу інформаційної безпеки. Поряд з цим, у Стратегії більш чітко ніж у Доктрині визначені глобальні та національні виклики та загрози, з урахуванням яких сформовані напрями забезпечення інформаційної безпеки України у стійкості та взаємодії, для досягнення яких необхідним є виконання семи стратегічних цілей та завдань. Визначено механізми захисту інформаційної безпеки України, які включають координацію діяльності різних органів виконавчої влади, нормативно-правове регулювання, моніторинг і прогнозування загроз, популяризацію та захист інтересів країни.

Інформаційна безпека в правовому контексті охороняє також основоположні права людини, зокрема право на приватність та конфіденційність, які є важливою частиною прав людини. Тому правові аспекти інформаційної безпеки є значущим компонентом в структурі сучасного права і державної політики.

При розробці та впровадженні стратегії інформаційної безпеки, важливо враховувати міжнародні стандарти та вимоги GDPR. Це дозволить забезпечити відповідність з вимогами захисту персональних даних та конфіденційності, що є ключовими компонентами ефективної стратегії інформаційної безпеки. Загальний регламент з охорони даних (GDPR) стандартизує та посилює захист персональних даних у Європейському Союзі (ЄС) та Європейському Економічному Просторі (ЄЕП). GDPR набрав чинності 25 травня 2018 року і має на меті забезпечення більш високого рівня захисту особистих даних громадян ЄС, а також спрощення регулювання обробки та передачі цих даних. Важливі аспекти GDPR включають у себе права осіб на доступ до власних даних, право на забуття (право вимагати видалення своїх персональних даних), обмеження обробки даних, право на перенос даних та обов'язки стосовно захисту даних для суб'єктів обробки даних. GDPR також накладає обов'язки на організації, які збирають та обробляють дані

громадян ЄС, що включають у себе вимоги до забезпечення безпеки даних, повідомлення про порушення безпеки даних та виконання аудитів щодо відповідності. Загальний регламент з охорони даних (GDPR) становить ключовий компонент законодавства у сфері захисту особистих даних та вимагає відповідності від організацій, які операційно займаються обробкою даних громадян ЄС. Імплементація Загального регламенту з охорони даних GDPR в Україні не тільки підвищить рівень захисту даних, але й позитивно вплине на міжнародну торгівлю та довіру до українських компаній, що співпрацюють з європейським ринком. GDPR сприяє підвищенню міжнародного співробітництва з Україною при розслідуванні та переслідуванні кіберзлочинів, оскільки вимагає від компаній співпрацювати з наглядовими органами. Основні положення Загального регламенту з охорони даних, які можна запровадити до національної правової платформи, сприятимуть підвищенню відповідальності онлайн-сервісів та цифрових платформ, зміцненню захисту персональних даних їх користувачів і забезпеченню системної основи для боротьби з кіберзлочинністю.

Стратегія інформаційної безпеки України передбачає активне залучення до міжнародного співробітництва в сфері кібербезпеки та обміну досвідом з іншими країнами. Україна прагне підтримувати спільні стандарти та процедури для захисту інформації, а також взаємно надавати допомогу в разі кібератак чи інших загроз, які можуть виникнути. Міжнародне співробітництво у сфері захисту цифрового середовища відіграє ключову роль у зміцненні національної та глобальної інформаційної безпеки.

Актуальні виклики сьогодення та глобалізаційні ризики обумовлюють необхідність всебічного захисту цифрового середовища від протиправних, злочинних посягань. Слушно зазначає професор Н.С. Юзікова, що незадовільний стан інформаційної безпеки, розміщення у цифровому середовищі спотвореної, провокаційної інформації або дезінформації про політичні, економічні, соціальні процеси, що відбуваються в Україні, негативно впливає на суспільну свідомість громадян України; детермінує зміни у поведінці та комунікації особистості; сприяє формуванню деформованих моральних установок, девіантної пове-

дінки та асоціального способу життя; продукує віктимну, суїцидальну поведінку [7; 8]. А враховуючи швидкі темпи цифровізації та постійну трансформацію глобальних ризиків, питання розробки ефективних заходів у протидії злочинності і забезпеченні інформаційної безпеки є доцільними і актуальними.

Серед актуальних ризиків у сфері інформаційної безпеки можна виокремити кібератаки, які включають фішинг, віруси, програми-вимагачі та інші загрози, які можуть порушити інформаційну безпеку; шпигунське програмне забезпечення, що включає програми, які збирають інформацію без відома користувача; витоки даних: несанкціонована публікація або розкриття конфіденційної інформації.

У науковій роботі «Стратегічні засади забезпечення інформаційної безпеки в сучасних умовах» В.Я. Новицький при дослідженні інформаційної сфери виділив сучасні загрози безпеки України. Вчений до актуальних загроз інформаційній безпеці України відносить: повноформатну експансивну інформаційну політику РФ; низький рівень медійної грамотності населення; збільшення кількості глобальних дезінформаційних кампаній; інформаційне домінування РФ на тимчасово окупованих територіях; використання технологій маніпулювання свідомістю пересічних громадян щодо наслідків вступу України в НАТО та ЄС тощо [9, с. 112]. Характеризуючи національну безпеку України М.Т. Гаврильців представила характеристику факторів, які обумовлюють загрози у сфері інформаційної безпеки, що мають системний характер, і впливають на різні сфери суспільного життя людини і нормальний розвиток держави [10, с. 200]. Ці праці становлять наукове підґрунтя для захисту інформаційної безпеки як правового явища.

Таким чином, актуальні виклики в сфері інформаційної безпеки національного та глобального характеру включають кіберзагрози, дезінформацію, крадіжку даних та порушення приватності, кібертероризм і технологічні атаки. Для протидії цим викликам необхідно розвивати міжнародні та національні стратегії кібербезпеки, підвищувати кіберзахист, зміцнювати правову базу для захисту даних, розвивати міжнародне співробітництво та вдосконалювати технічні та технологічні засоби для виявлення та протидії кіберзагрозам.

Проаналізувавши різні аспекти сутності, засад, загроз інформаційної безпеки, можна сформулювати прозору картину того, як правове регулювання інформаційної безпеки впливає на запобігання злочинності у сфері цифрових технологій, та визначити, які правові інструменти є найбільш ефективними в цьому контексті та окреслити очікувані результати у цій сфері. Серед них можна визначити:

- Захищений інформаційний простір України, що включає в себе запобігання кіберзагрозам, захист критичної інфраструктури та ефективну боротьбу з кіберзлочинністю.
- Ефективне функціонування системи стратегічних комунікацій, спрямоване на підвищення рівня інформованості громадян, підтримку позитивного іміджу держави у світі та забезпечення внутрішньої стабільності.
- Ефективну протидію поширенню незаконного контенту, включаючи механізми фільтрації та контролю електронних медіа.
- Забезпечення сталого процесу інформаційної реінтеграції громадян України на тимчасово окупованих територіях, включаючи розширення доступу до українського телерадіомовлення та інформаційних ресурсів.
- Суттєве підвищення рівня медіакультури та медіаграмотності населення, сприяючи критичному осмисленню інформації та уникненню впливу дезінформації.
- Дотримання конституційних прав особи на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також захист приватного життя, що сприятиме збереженню свободи слова та приватності.
- Захист прав журналістів та створення умов для незалежної журналістики, що відіграє ключову роль у підтримці інформаційної свободи та прозорості.
- Формування української громадянської ідентичності, що сприятиме утвердженню загальнонаціональної єдності та патріотизму.

Правове регулювання інформаційної безпеки впливає на запобігання злочинності у сфері цифрових технологій шляхом встановлення правил, вимог та відповідальності за порушення цих правил. Ефективне правове регулювання може включати законодавчі акти, що стосуються захисту особистих даних, кібербезпеки, кіберзлочинності, електронних підписів та інших аспектів цифрових технологій.

Найбільш ефективні правові інструменти в цьому контексті можуть включати в себе чіткі норми щодо захисту особистих даних, визначення кіберзлочинності та визначення відповідальності за її скоєння, удосконалення процедур електронного підпису та надання повноважень для уповноваженим структурам для боротьби з кіберзлочинністю та забезпечення інформаційної безпеки. Ці інструменти становлять важливу основу для регулювання сфери цифрових технологій та сприяють запобіганню злочинності в цьому контексті.

Висновки. Розгляд сутності інформаційної безпеки як правового явища у запобіганні злочинності у сфері цифрових технологій дає підстави для наступних висновків. Правові норми є фундаментальними у забезпеченні інформаційної безпеки. Належне законодавство формує основу для протидії кіберзагрозам, забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації. Національне законодавство часто не в змозі встигати за стрімкими змінами в технологічному секторі, що вимагає постійного оновлення та доповнення правових механізмів запобігання і реагування на протиправні, злочинні дії.

Важливо наголосити, що гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами інформаційної безпеки сприяє подоланню трансграничної кіберзлочинності. При цьому, доцільно забезпечити баланс між інформаційною безпекою та захистом громадянських свобод, особливо в питаннях приват-

ності і доступу до інформації у контексті дотримання Загального регламенту з охорони даних (GDPR). Тому розробка і впровадження інноваційних технологічних та програмних рішень може значно підвищити рівень інформаційної безпеки та спроможність правової системи адаптуватися до нових викликів. Цьому безперечно буде сприяти крос-дисциплінарний підхід, що полягає у необхідності залучення експертів різних галузей для створення ефективних правових, технічних і освітніх стратегій забезпечення інформаційної безпеки в Україні.

Аналіз правового регулювання інформаційної безпеки в Україні становить підґрунтя для висновку, що законодавство є критичним для захисту цифрового простору від кіберзагроз та забезпечення конфіденційності та доступності інформації. Гармонізація національних норм до міжнародних стандартів, особливо GDPR, зможе зміцнити транскордонну кібербезпеку і водночас забезпечити права і свободи громадян. Розробка та імплементація інноваційних рішень разом із крос-дисциплінарною співпрацею експертів зможе значно підвищити рівень захисту інформаційної безпеки та відповіді на новітні виклики. Очікувані результати охоплюють забезпечення інформаційної свободи, приватності та підтримання сталого доступу до інформаційних ресурсів, що стане основою для формування суспільної єдності та сприятиме ефективній боротьбі з дезінформацією та кіберзлочинністю на національному та міжнародному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ільницька У. Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози. *Humanitarian vision*. 2016. Vol. 2, Num. 1. С. 27–32.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
5. Колб О. Г., Бендовський Н. Г. Про деякі напрями діяльності, що стосується національної безпеки України. *Держава та регіони*: науково-виробничий журнал. Серія: *Право*. 2021. № 2 (72). С. 82–87.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>
7. Юзікова Н.С. Інформаційна безпека у системі заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері інформаційних технологій: досвід країн ЄС та США. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 506–512. <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/93.pdf>

8. Yuzikova N., Khomiachenko S., Korniakova T., Chasova. T. (2021). Moral and psychological features of the motivational sphere of juveniles who commit crimes: risk assessment of determining communication. *European Journal of Sustainable Development*. Vol. 10, N 1, P. 123–135. Doi 10.14207 /ejdsd. 2021.v10n1p123/URL: <https://ecsdev.org/ojs/index.php/ejsd/issue/view/42>

9. Новицький В.Я. Стратегічні засади забезпечення інформаційної безпеки в сучасних умовах. *Інформація і право*. 2022. Вип. 1 (40). С. 111–118.

10. Гаврильців М.Т. Інформаційна безпека держави в системі національної безпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 200–203.

Пузирний В. Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
Перший проректор Академії державної пенітенціарної служби України
<https://orcid.org/0000-0002-5692-2990>

СИСТЕМА СЛІДЧИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ГАРАНТІЙ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

THE SYSTEM OF INVESTIGATIVE BODIES OF UKRAINE AND THE PROBLEMS OF GUARANTEES OF THEIR ACTIVITIES

На основі порівняльного дослідження норм Конституції України, КПК України та галузевого законодавства проаналізовані гарантії діяльності слідчих органів. Внесені та обґрунтовані пропозиції, щодо удосконалення законодавства та практики його застосування.

Доведено, що покладення виконання слідчої функції на підрозділи детективів Національного антикорупційного бюро України та детективів Бюро економічної безпеки України, потребує вирішення питання щодо розмежування в їх діяльності. Зокрема має бути диференціація виконання публічних заходів, якими є провадження слідства, та конфіденційної роботи, яка потребує режиму негласних оперативно-розшукових заходів.

Зазначено, що проблемним є делегування слідчої функції підрозділам внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України. Це не корегується з принципами неупередженості та незалежності слідчих, провадження слідства за відсутності конфлікту інтересів.

Зважаючи на глобальні виклики в сфері економічної безпеки та протидії корупції Бюро економічної безпеки України та Національне антикорупційне бюро України мають на законодавчому рівні визначені як державні правоохоронні органи з слідчими повноваженнями, а відтак виведені з підпорядкування виконавчої влади.

На рівні конституції України варто закріпити покладення функції розслідування виключно на державні правоохоронні органи, незалежні від виконавчої влади. В розвиток даних положень, для удосконалення та уніфікації статусу та гарантій діяльності слідчих заслуговує підтримки пропозиція щодо розробки та прийняття окремого Закону України «Про слідчі органи України».

Ключові слова: *слідчі органи, слідчий, детектив, незалежність слідчого, гарантії діяльності слідчих.*

On the basis of a comparative study of the norms of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and sectorial legislation, the guarantees of the activities of investigative bodies are analyzed.

It is proved that the assignment of the investigative function to the units of detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and detectives of the Bureau of Economic Security of Ukraine requires solving the issue of differentiation in their activities. In particular, there should be a differentiation between the implementation of public events, such as the conduct of investigations, and confidential work, which requires a regime of covert operational and search measures.

It is noted that it is problematic to delegate the investigative function to the internal control units of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. This is not corrected with the principles of impartiality and independence of investigators, conducting an investigation in the absence of a conflict of interest.

Taking into account global challenges in the field of economic security and combating corruption, the Economic Security Bureau of Ukraine and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine are defined at the legislative level as state law enforcement agencies with investigative powers, and therefore removed from the subordination of the executive branch.

At the level of the Constitution of Ukraine, it is necessary to enshrine the assignment of the investigation function exclusively to state law enforcement agencies independent of the executive branch. In the development of these provisions, in order to improve and unify the status and guarantees of the activities of investigators, the proposal to develop and adopt a separate Law of Ukraine "On Investigative Bodies of Ukraine" deserves support.

Key words: *investigative bodies, investigator, detective, independence of investigator, guarantees of investigators' activity.*

Постановка наукової проблеми та її значення. В Україні створена унікальна система слідчих органів, до компетенції яких віднесено здійснення діяльності щодо протидії злочинності та провадження досудового слідства відповідно до правил підслідності. Разом з тим проблеми гарантій їх діяльності потребують більш детального системного аналізу.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку юридичної науки має потреба в формуванні додаткових заходів забезпечення незалежності слідчих органів, удосконалення гарантій об'єктивного, неупередженого розслідування.

Аналіз останніх наукових досліджень показує на значну увагу вчених-юристів до проблем слідчої діяльності [1–7]. Між тим, існуючі праці вчених не забезпечують системного аналізу питань забезпечення незалежності слідчих органів, взаємодії між ними та іншими правоохоронними органами, гарантій процесуальної самостійності слідчого та удосконалення статусу детективів.

Метою даної роботи є визначення основних алгоритмів подальшого розв'язання проблеми гармонізації та гарантій діяльності слідчих органів України.

Викладення основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Досудове слідство – це здійснювана у визначеній процесуальним законом формі діяльність співробітників слідчих установ чи підрозділів (слідчого чи детектива, який за законом застосовує статус і повноваження слідчого), спрямована на всебічне, повне і об'єктивне розслідування обставин кримінальних правопорушень, виконання інших завдань кримінального процесу для забезпечення правосуддя.

Питання діяльності слідчих інституцій в певній мірі регламентовані декількома законодавчими актами: Конституцією України, КПК України, Законами України «Про прокуратуру», «Про Державне бюро розслідувань» «Про Бюро економічної безпеки», «Про Національне антикорупційне бюро України». Названі законодавчі акти недостатньо гармонізовані щодо одного й того ж предмету регулювання, що потребує порівняльного аналізу.

Наразі, відповідно до ст. 38 КПК України, визначено, що досудове слідство здійснюють:

1) *слідчі підрозділи:*

- а) органів Національної поліції;
- б) органів безпеки;
- г) органів Державного бюро розслідувань;

2) *підрозділ детективів*, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України;

3) *підрозділи детективів* органів Бюро економічної безпеки України.

Вбачається певна не послідовність здійсненої реформи слідчих органів, визначення їх компетенції та гарантій діяльності.

Суто слідчим органом наразі є Державне бюро розслідувань, яке і за назвою і за компетенцією та змістом своєї діяльності зорієнтоване на здійснення саме досудового слідства, хоча і щодо специфічних видів антикорупційних та інших підслідних бюро злочинів.

Наступна група органів, в яких створені слідчі підрозділи є переважно правоохоронними органами, з широкими повноваженнями, де зазвичай поєднується слідча і оперативно-розшукова діяльність: слідчі підрозділи Національної поліції; та слідчі підрозділи Служби безпеки України.

Одним з варіантів законодавчих реформ стало «ексклюзивне» покладення виконання слідчої функції навіть не на слідчі підрозділи, а *на підрозділи детективів*: детективів Національного антикорупційного бюро України; детективів органів Бюро економічної безпеки України. За даної концепції вважалось, що детективи, зазвичай, здійснюючи повноваження надані законодавством про оперативно-розшукову діяльність та додатково визначених у спеціальних законодавчих актах будуть здійснювати слідчу діяльність як продовження виконання нами аналітичної, пошукової та превентивної функцій детективів, які мають відкривати кримінальні провадження та набувати процесуального статусу слідчого. Як одноразовий акт реалізація такої концепції могла б бути ефектною. Але раз від разу стаючи слідчими, як публічними учасниками кримінальних правовідносин, такого роду детективи, хоча і зберігаючи потенціал аналітиків, скоріше перестають бути здатними до конфіденційної негласної роботи під легендою. Відтак поділ самих детективів за їх спеціалізацією на «детективів-сищиків» та «детективів-слідчих» обумовлений часом і обставинами їх діяльності.

Як слушно зазначають фахівці, детективи Національного антикорупційного бюро України фактично поєднують у собі статус слідчого й оперуповноваженого, можуть виконувати як слідчі дії, так і здійснювати оперативно-розшукові заходи. Ця новела законодавства потребує окремого теоретичного аналізу. Зокрема, чи не будуть заважати прозорість процедури фактичного «обрання» на посади та публічний характер процесуальної діяльності детективів як слідчих виконувати оперативні заходи конспіративного характеру без шкоди чи загрози роботі негласних співробітників та ефективності самих негласних слідчих (розшукових) дій. Вважаємо, що статус слідчих, їх повноваження і процесуальна форма діяльності мають бути єдиними, а компетенцію слідчих і детективів усе ж таки слід розмежувати: компетенція слідчих – проведення слідчих та інших процесуальних дій; компетенція детективів – оперативно-розшукова діяльність [1, 89–90]

Проблемною новелою стало делегування слідчої функції підрозділам внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України. Такі спроби «домашнього слідства» не вписуються в принципи неупередженості та незалежності слідчих.

Законодавчі опуси цим не обмежились. Так, у структурі Генеральної прокуратури України, згідно з ч. 3 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру», у структурі Офісу Генерального прокурора утворюються департаменти, управління, відділи, а також Генеральна інспекція. Наказами Генерального прокурора до повноважень такої Генеральної інспекції, до повноважень якої віднесено здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених прокурорами та працівниками прокуратури, а також процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у таких кримінальних провадженнях. З одного боку, злочини, що вчиняються прокурорами за приписами ст. 216 КПК України віднесено до підслідності ДБР, що є логічним. З іншого боку, створення, реорганізація та регламентація діяльності слідчих органів має здійснюватись виключно законами. Як визначено в п. 14. ч. 1 ст. 92 Конституції України, виключно законами України визначаються: «організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування».

Але, як бачимо, спокуса створювати свої «кишенькові» слідчі органи все ще жива. Свого часу законом № 1798-VIII від 21.12.2016, була спроба створити ще один окремих слідчий орган в системі виконання покарань. Дана новела піддана нищівній критиці в роботах В. Тертишника, М. Корнієнко М. Хавронюком та О. Сорокою, де автори акцентували увагу як на положеннях конституційних норм, на суперечностях законодавчих актів, так і на можливостях конфлікту інтересів [1, 88–92]. Автори доречно нагадують, що у справі «Сергій Шевченко проти України» ЄСПЛ встановив, що мінімальна вимога до такої системи полягає в тому, що особи, відповідальні за проведення слідства, мають бути незалежні від тих, які причетні до подій, які розслідуються. Як результат таких поспішних і доктринально хибних реформ, 24 квітня 2018 року Конституційний Суд України ухвалив рішення, яким визнав такою, що не відповідає Конституції України, частину шосту статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, згідно з якою «слідчі органів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють досудове розслідування злочинів, вчинених на території або в приміщеннях Державної кримінально-виконавчої служби України».

Залишається забезпечити аналогічним чином оцінку функцій покладених на підрозділи внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України та на Генеральну інспекцію Офісу Генерального прокурора.

Ще більше проблем виникає щодо забезпечення гарантій незалежності, а відтак і об'єктивності слідства, зважаючи та розмаїття спеціальних законодавчих актів щодо організації діяльності слідчих підрозділів.

Так, згідно ст. 4 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», «Бюро економічної безпеки України – це центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, основним з елементів чого є «забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави».

Відповідно до покладених завдань Бюро економічної безпеки України виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції. Для реалізації такої системи компетенцій Бюро економічної безпеки України формує структурні підрозділи детективів, дізнання, інформаційно-аналітичні, оперативно-технічні підрозділи, підрозділ міжнародного співробітництва та інші підрозділи. При цьому діяльність Бюро економічної безпеки України спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. (ст. 1. Закону України від 28 січня 2021 року № 1150-IX «Про Бюро економічної безпеки України»). До того ж Директор Бюро економічної безпеки України призначається на посаду Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України за пропозицією комісії з проведення конкурсу.

Зважаючи на глобальні виклики в сфері економічної безпеки та Бюро економічної безпеки України, як правоохоронна інституція має бути інституційно і реально максимально незалежною від виконавчої влади. Ну не може слідчий орган ефективно протидіяти економічній злочинності, будучи підпорядкований виконавчій владі, яка ї є основним організатором і контролером економічних правовідносин.

Не позбавлена таких вад і регламентація діяльності Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), на який покладається архіважливе і складне завдання протидії корупційним кримінальним правопорушенням, які становлять загрозу національній безпеці. Але при цьому за оновленим законодавчим актом, згідно ст. 1 Закону України про Національне антикорупційне бюро України в редакції 2021 року: «Національне антикорупційне бюро України «є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом», діяльність якого спрямовується і координується безпосередньо Кабінетом Міністрів України. Не зайвим нагадати, що до 2021 року НАБУ все ж таки визначалось як «державний правоохоронний орган». Тут процес нагадує «крок вперед, два кроки назад. Наразі, згідно ст. 6 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», керівництво діяльністю Національного бюро здійснює його Директор, який призначається на посаду строком на сім років та звільняється з посади Кабінетом Міні-

стрів України. При цьому «Кабінет Міністрів України за наявності підстав приймає рішення про звільнення Директора Національного бюро з посади, якщо за нього проголосувало не менш як дві третини посадового складу Кабінету Міністрів України». Є підстави для сумнівів в ефективності такої моделі управління антикорупційним органом, зважаючи на поширеність корупції у різних щаблях виконавчої влади та проявою такого явища, як політична корупція.

Як приклад більшої незалежності слідчих органів від існуючих гілок влади, можна розглядати законодавчі приписи щодо організації Державного бюро розслідувань (ДБР). Наразі, відповідності до положень Закону України «Про Державне бюро розслідувань», Державне бюро розслідувань є державним правоохоронним органом (підкреслимо, саме правоохоронним, а не органом виконавчої влади), на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування корупційних, військових та інших злочинів, учинених державними службовцями, суддями, прокурорами, службовими особами Національного антикорупційного бюро України, та іншими працівниками правоохоронних органів і зарахованих до його компетенції. При цьому, що маємо відносити до правничих позитивів реформ, Директор Державного бюро розслідувань призначається на посаду Президентом України за поданням комісії з проведення конкурсу на зайняття посади Директора Державного бюро розслідувань, а звільняється з посади Президентом України за наявності підстав, визначених частинами четвертою та п'ятою статті 10 Закону «Про Державне бюро розслідувань».

Цікавим є підхід до надання спеціальним слідчим підрозділам додаткових повноважень, які досі не прописані в КПК України, а їх застосування не отримало належної процесуальної процедури.

Так, Державне бюро розслідувань відповідно до покладених на нього завдань, за приписами п. 2.2. ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» (в редакції 2021 р.), у межах своєї компетенції маже: безоплатно одержують на підставі рішення Директора Державного бюро розслідувань або його уповноваженого заступника, погодженого

з Генеральним прокурором або його уповноваженим заступником, від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій незалежно від форми власності інформацію про операції із зазначенням *даних про контрагентів, рахунки, вклади, правочини фізичних осіб, фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб*, яка необхідна для виявлення *необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості*. При цьому, отримання від банків інформації, що становить банківську таємницю, здійснюється в порядку та обсязі, визначених Законом України "Про банки і банківську діяльність".

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України», Національному бюро та його працівникам для виконання покладених на них обов'язків надається право: на підставі рішення Директора Національного бюро або його заступника, погодженого з прокурором, отримувати від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій незалежно від форми власності *інформацію про операції, рахунки, вклади, правочини фізичних та юридичних осіб, яка необхідна для виконання обов'язків Національного бюро*. Суб'єкти, яким адресовано зазначене рішення, зобов'язані невідкладно, але не більше ніж протягом трьох робочих днів, надати відповідну інформацію.

В даному випадку ми стикаємось зі складною проблемою конкуренції приватних і публічних цінностей. З одного боку, закон гарантує таємницю банківських вкладів. З іншого боку, виникає суспільний інтерес протидії незаконному збагаченню, відмиванню активів та офшоризації здобутих злочинним шляхом прибутків. Наразі, ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність», визначає, що інформація щодо юридичних та фізичних осіб, що становить банківську таємницю, розкривається банками: «органам прокуратури України, Служби безпеки України, Державному бюро розслідувань, органам Національної поліції України, Національному антикорупційному бюро України, Бюро економічної безпеки України, Антимонопольному комітету України, Національному агентству з питань запобігання корупції, Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управ-

ління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, – на їхні запити щодо банківських рахунків клієнтів та операцій, проведених на користь чи за дорученням клієнта, у тому числі операцій без відкриття рахунків, а саме відомості на конкретно визначену дату або за конкретний проміжок часу та стосовно конкретної юридичної або фізичної особи, фізичної особи – підприємця про: наявність рахунків, номери рахунків, залишок коштів на рахунках, операції списання з рахунків та/або зарахування на рахунки, призначення платежу, ідентифікаційні дані контрагента (для фізичних осіб – прізвище, ім'я та по батькові, ідентифікаційний номер платника податку; для юридичних осіб – повне найменування, ідентифікаційний код у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань), номер рахунку контрагента та код банку контрагента».

Попри звуження гарантій банківської таємниці, виникає потреба в окремому більш виваженому законодавчому регламентуванні в КПК України як процедури витребування інформації про банківські рахунки, так і «накладення арешту на банківські рахунки».

П. 10 ч. 2 ст. 170 КПК України, передбачено, що арешт може бути накладений у встановленому цим Кодексом порядку на рухоме чи нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковій формі, в тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, віртуальні активи, щодо яких ухвалою чи рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна».

Думається, що все ж таки арешт банківських рахунків має регламентуватись більш детально окремою процесуальною нормою. Залишається відкритим також питання регламентації отримання інформації та накладення арешту на криптовалюту.

Як зазначає В. М. Тертишник, розвиток застосування біткоїн (криптовалюти) в умовах відсутності належного контролю за її обігом несе певні загрози в аспектах застосування даних віртуальних грошей для легалізації (відмивання) злочинно здобутих доходів, удосконалення існуючих способів відмивання

«брудних» коштів та розбудови шахрайських пірамід. Арешт віртуальних активів (криптовалюти) є новим засобом реалізації інституту забезпечення кримінального провадження, який потребує механізмів виявлення таких активів, ідентифікації їх володаря та доступу до технологій їх зберігання [4, с. 337].

Слідчий – самостійний суб'єкт кримінального процесу, який виконує лише одну, але надзвичайно важливу і складну функцію – функцію розслідування, для чого не повинен відноситись до жодної зі сторін так званого змагального процесу, а має отримати суттєві гарантії незалежного виконання даної функції.

Висновки. Покладення виконання слідчої функції на підрозділи детективів Національного антикорупційного бюро України та детективів органів Бюро економічної безпеки України, потребує вирішення питання щодо розмежування в їх діяльності виконання публічних заходів, якими є провадження слідства, та конфіденційної роботи, яка потребує здійснення в режимі негласних оперативно-розшукових заходів.

Проблемою стало делегування слідчої функції підрозділам внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, що не корегуються з принципами неупередженості та незалежності слідчих, провадження слідства за відсутності конфлікту інтересів.

Зважаючи на глобальні виклики в сфері економічної безпеки та протидії корупції Бюро економічної безпеки України та Національне антикорупційне бюро України мають на законодавчому рівні визначені як державні правоохоронні органи з слідчими повноваженнями, а відтак виведені з підпорядкування виконавчої влади.

На рівні конституції України варто закріпити покладення функції розслідування виключно на державні правоохоронні органи, незалежні від виконавчої влади. В розвиток даних положень, для удосконалення та уніфікації статусу та гарантій діяльності слідчих заслуговує підтримки пропозиція щодо розробки та прийняття окремого Закону України «Про слідчі органи України».

ЛІТЕРАТУРА

1. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Гострі кути реформування слідчих органів України: сім раз не для нас. Науково-практичний журнал «Право.UA». 2017. № 3. С. 86–93.
2. Попович І. М. Процесуальне положення сторін у досудовому розслідуванні: теоретичні, законодавчі та функціональні аспекти : дис. канд. юрид. наук. Київ, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України, Харків, 2019. 243 с.
3. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2015. 440 с.
4. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Вид. 20-те, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2023. 1120 с.
5. Хавронюком М. І., Сорока О. О. Висновок стосовно конституційного подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України URL: <http://pravo.org.ua/img/zstored/files/Заперечення-слідство.pdf>
6. Цуцкірідзе М. С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2020. 562 с.
7. Пузирний В. Ф. Напрями державної політики України щодо запобігання корупційним проявам у діяльності органів державної влади. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.): у двох томах. Том 1 / голов. ред. В. Ф. Пузирний ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПТС, 2023. С. 286-289. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/334fdc9a-9620-4d92-97f5-8be2b0e0a999/content>

Юзікова Н. С.,

*доктор, юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
<https://orcid.org/0000-0003-0879-2228>*

РОЛЬ РІШЕНЬ ЄСПЛ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

THE ROLE OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS JUDGMENTS IN ENSURING COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL ANTI-MONEY LAUNDERING STANDARDS

*Боротьба з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму
(ВК/ФТ) – це не лише справа правоохоронних органів,
це моральний та етичний імператив*

(Кофі Аннан, колишній Генеральний секретар ООН)

У статті представлено аналіз практики Європейського суду з прав людини у контексті дотримання прав людини у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом. Проблема відмивання грошей підриває економіку, безпековий простір, сприяє корупції, розвитку транснаціональної організованої злочинності, перетворюючись на міжнародну загрозу. Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль при забезпеченні дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини. Рішення Європейського суду з прав людини слугують орієнтиром для вдосконалення національного законодавства зарубіжних країн та зміцнення міжнародного співробітництва у протидії відмиванню коштів. Окреслено національну правову базу щодо запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, яка відображає основні положення конвенцій, директив, рамкових рішень тощо. Доведено важливість дотримання балансу між заходами протидії відмиванню коштів та правами людини, не допускаючи порушення таких прав, як право на справедливий суд, приватне життя та володіння майном. При узагальненні рішень Європейського суду з прав людини наголос зроблено на встановленні принципів розслідування та переслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. Вони стосуються презумпції невинуватості, права на справедливий суд, справедливої рівноваги, права на захист, права на повагу до приватного та сімейного життя, права на свободу та особисту безпеку та права на власність. У статті підкреслено значення правового захисту та збалансованості у судових рішеннях, що сприяє підтримці правової демократії та реалізації прав і свобод людини. У статті окреслено напрями подальших наукових досліджень, які можуть стосуватись порівняльного аналізу практики Європейського суду з прав людини з практикою національних судів у цій сфері; вивчення етичних аспектів застосування превентивних, прелімінарних та санкційних заходів; розробки інструментів та методів оцінки ефективності цих заходів у протидії відмиванню коштів.

Ключові слова: *правопорушення у сфері господарської діяльності, кваліфікація, майно, одержане злочинним шляхом, презумпція невинуватості, справедлива рівновага, право на захист, запобігання, міжнародне співробітництво.*

The article provides an analysis of the European Court of Human Rights' practice regarding the protection of human rights in the context of combating money laundering. Money laundering poses a significant threat to the economy, security, and fosters corruption and transnational organized crime, making it an international concern. The European Court of Human Rights plays a crucial role in ensuring compliance with international human rights standards, guiding the improvement of national legislation in foreign countries, and strengthening international cooperation in combating money laundering. Emphasizing the importance of maintaining a balance between anti-money laundering measures and human rights, the article highlights principles such as presumption of innocence, right to a fair trial, fair balance, right to defense, respect for private and family life, freedom, security, and property rights. It underscores the significance of

legal protection and judicial balance in upholding legal democracy and the realization of human rights and proposes avenues for future research, including comparative analysis of the European Court of Human Rights' practice with national courts, studying ethical aspects of preventive, preliminary, and punitive measures, and developing tools and methods to assess the effectiveness of these measures in combating money laundering.

Key words: *economic crimes, qualification, property acquired by criminal means, presumption of innocence, fair balance, right to defense, prevention, international cooperation.*

У сучасному глобалізованому світі питання протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, набуває все більшої актуальності. Це обумовлено низкою факторів, таких як: зростання транснаціональної організованої злочинності, коли організовані злочинні групи використовують складні схеми та методи відмивання коштів для приховування походження своїх незаконних доходів; розвиток нових технологій, коли мережа Інтернет, криптовалюти та інші технологічні інновації спрощують процес відмивання коштів; взаємопов'язаність світової економіки, що полегшує переміщення незаконних коштів через кордони.

Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом це – проблема не тільки однієї країни, вона є міжнародною проблемою, адже це діяння підриває економіку, сприяє корупції та організованій злочинності. Саме тому міжнародна спільнота вживає спільних зусиль для боротьби з цим явищем. Ці зусилля спрямовані на: а) удосконалення правового регулювання у сфері протидії відмиванню коштів (далі – ПВК), де має бути враховано нові глобалізаційні виклики та загрози; б) підвищення рівня та розгалуженості міжнародної співпраці щодо обміну інформацією, розслідування злочинів та конфіскації доходів отриманих злочинним шляхом; в) збільшення обізнаності громади щодо негативних наслідків відмивання коштів та залучення громадськості до ПВК, у тому числі шляхом повідомлення про підозрілі транзакції. При цьому зусилля спрямовані на ПВК, не повинні порушувати міжнародні норми і стандарти щодо дотримання прав людини. Тому Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) відіграє важливу роль у забезпеченні дотримання цих міжнародних стандартів на рівні держав-членів Ради Європи.

У Плані дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» (надалі – «План дій»), запропоновані заходи, що ґрунтуються на стандартах Ради Європи, спрямовані на підтримку процесу відбудови та економічного відновлення в Україні

з метою посилення стійкості українських державних установ, посилення демократичного управління і верховенства права та захисту основоположних прав громадян. Окрім іншого вони спрямовані подальше посилення боротьби з корупцією та відмиванням грошей [1, с. 11, 12].

Питання криміналізації діянь, пов'язаних з відмиванням грошей; характеристика сутності, методів відмивання коштів; правового регулювання сфери ПВК на національному та міжнародному рівнях; запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом були об'єктом дослідження таких вчених як Андрушко П.П., Айдинян А.В., Беницький А.С. Берзін П.С., Боднар С.В., Волинець Р.А., Ришук В.К., Головків БМ., Головка І.В., Гриценко Ю.В., Гуророва Н.О., Давлатов Ш.Б., Дудоров О.О., Житний О.О., Задоя К.Р., Костенко В.В. Красноборов О., Куцевич М.П., Литвинов О.М., Савченко А.В., Стрельцов Є.Л., Тертиченко Т.М., Чаричанський О.О. та ін.

Дослідження зарубіжних авторів у сфері запобігання і протидії відмиванню коштів, яка є міжнародною проблемою, також становлять підґрунтя пошуку кращих практик щодо посилення ефективності переслідування за відмивання коштів та розширення міжнародного співробітництва. Питанням ефективності міжнародних норм у боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом присвячені роботи Anton van der Wouden, Antonio Dognini, Bernd-Michael Hartmann, Elisabetta Zambelli, Hugo Verstraeten, Jean-François Le Roy, Kai Ambos, Kathleen S. McGuire, Maria Zimmermann, Mark Piet, Nicholas Dornbusch, Sarah D. Walker, Steven T. Fleming.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових робіт у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та криміналізації відмивання грошей, сьогодні спостерігається брак досліджень, присвячених вивченню практики ЄСПЛ у контексті дотримання прав людини при застосуванні превентивних, пре-

лімінарих та санкційних заходів впливу на злочинців. Це питання потребує поглибленого дослідження, адже воно має значний вплив на ефективність боротьби з фінансовою злочинністю та захист прав людини. Очевидною є необхідність проведення міждисциплінарних, комплексних досліджень практики ЄСПЛ щодо застосування превентивних, прелімінарих та санкційних заходів у контексті протидії легалізації злочинних доходів та відмивання грошей; здійснення аналізу впливу цих заходів на права людини (право на приватне життя, свободу пересування, право на володіння майном та інші фундаментальні права і свободи); розробки рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики з метою забезпечення справедливого балансу між ефективною боротьбою з фінансовою злочинністю та захистом прав людини.

Метою статті є дослідження ролі ЄСПЛ у забезпеченні дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини у контексті протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом для визначення шляхів вдосконалення національного законодавства, підвищення рівня міжнародного співробітництва.

Пошук шляхів ефективного запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом є актуальною проблемою, яка має значний вплив на суспільство. Злочинні дії у цій сфері підривають економіку, шкодять верховенству права та сприяють розвитку корупційних відносин. Важливо зазначити, що термін «відмивання коштів» у національних та міжнародних правових інструментах має чітке та ґрунтовне визначення. Воно включає такі дії, як: а) перетворення або передача коштів, активів, нерухомості, цінних паперів або ювелірних виробів, щоб приховати їхнє походження; б) приховування або маскуванню характеру та походження майна для чого використовуються різні методи, приховування факту отримання злочинним шляхом; в) придбання, володіння або використання злочинного майна, коштів для придбання активів або для ведення бізнесу.

Для протидії відмиванню коштів на національному рівні у Розділі VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» криміналізовані відповідні діяння ст. 209 Легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом КК України, ст. 209¹ КК

України Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [2]. Процес трансформації національної правової триває, щоб відповідати новим викликам та загрозам у сфері відмивання грошей та фінансування тероризму. Так, прийнято Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» у редакції 01.01. 2024р. Він спрямований на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави, забезпечення національної безпеки шляхом визначення правового механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (далі – запобігання та протидія)[3]. Національна правова база ґрунтується на міжнародних нормах та стандартах, відображених у конвенціях, директивах, рамкових рішеннях: Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23.10. 2018 on combating money laundering by criminal law, Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing [4; 5; 6].

Законодавство України постійно вдосконалюється, щоб відповідати новим викликам та загрозам у сфері відмивання грошей та фінансування тероризму. Важливим фактором вдосконалення національного законодавства є рішення ЄСПЛ, які відіграє важливу роль у забезпеченні дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини в цій сфері на рівні держав-членів Ради Європи.

У рішеннях ЄСПЛ щодо дотримання конвенційних норм у справах про відповідальність за відмивання коштів які стосуються питань реалізації кримінальної відповідальності за легалізацію коштів, отриманих злочинним шляхом, зосереджено увагу на відповідних принципах: презумпції невинуватості, права на справедливий суд, справедливої рівноваги, права на захист, права на повагу до приват-

ного та сімейного життя, права на свободу та особисту безпеку та права на власність. Вони становлять правову основу кримінального провадження у справах про легалізацію коштів, отриманих злочинним шляхом.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово підкреслював важливість дотримання цих принципів у справах про легалізацію коштів, отриманих злочинним шляхом. Так, у справі *Bavčar v. Slovenia* заява стосується права на відсутність покарання без закону відповідно до статті 7 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) [7]. У 2006 році Бавчер був звинувачений у відмиванні коштів. Він отримав на свій особистий рахунок два банківські перекази від компанії *Microtrust doo* на загальну суму 21 680 000 євро. Ці кошти, як встановив суд, були отримані злочинним шляхом внаслідок зловживання службовим становищем та незаконних операцій з акціями компанії *Istrabenz doo*. Заявник знав про незаконне походження коштів і намагався приховати його, використовуючи фіктивні опціонні контракти та переказуючи гроші на інші рахунки. Суд визнав, що заявник діяв з прямим умислом щодо перших двох переказів та з непрямым умислом (необережно) щодо подальших розпоряджень коштами. Під час розгляду справи Міністр юстиції Словенії зробив публічні заяви, в яких висловив думку про те, що Бавчер винний. Але його виправдали за всіма звинуваченнями у 2010 році. Він подав скаргу до ЄСПЛ, стверджуючи, що публічні заяви Міністра юстиції порушили його право на презумпцію невинуватості. Суд визнав, що публічні заяви Міністра юстиції були зроблені у «близькій часовій близькості» до остаточного судового рішення і могли «створити враження, що заявник був винним». Тому постановив, що Словенія не вжила достатніх заходів, щоб нейтралізувати негативний вплив заяв Міністра юстиції на презумпцію невинуватості Бавчера та виплатити заявнику компенсацію за моральну шкоду [7].

Важливо зауважити, що справа *Bavčar v. Slovenia* підкреслює важливість того, щоб урядові чиновники не робили заяв, які можуть негативно вплинути на презумпцію невинуватості обвинувачених, а суди вживали заходів для нейтралізації будь-якого негативного впливу таких заяв.

У справі *Michaud v. France* заявник – французький адвоката, був засуджений за зловживання довірою та відмивання коштів і стверджував, що його права на справедливий суд та презумпцію невинуватості були порушені. Він використовував кошти своїх клієнтів для власних потреб та допоміг своєму клієнту, який був засуджений за відмивання коштів, приховати походження незаконних коштів [8]. Суд визнав, що права заявника на справедливий суд не були порушені та принцип презумпції невинуватості також не було порушено. При цьому, Суд визначив, що презумпція невинуватості не є абсолютною і може бути обмежена законними цілями, такими як боротьба з відмиванням коштів.

У справі *Zaghini v. San Marino* зосереджується увага на питаннях конфіскації коштів та права Загіні на мирне володіння своїм майном. Заява Загіні стосується конфіскації грошей у кримінальному провадженні за відмивання грошей проти інших осіб [9]. Суд в Сан-Маріно засудив трьох осіб за відмивання грошей та встановив конфіскацію вилученої суми. Рішення було обґрунтоване доказами та вирішенням питання про незаконне походження коштів. Це рішення підтверджено апеляційною інстанцією, яка підтвердила вину та конфіскацію грошових сум. Важливо відзначити, що ця справа не порушувала питання права власності на конфісковане майно, але мала на меті вилучення грошей з обігу для запобігання майбутнім злочинам. Конфіскація коштів була законною та пропорційною, оскільки вона мала на меті вилучити з обігу кошти, отримані злочинним шляхом, та запобігти вчиненню подібних злочинів у майбутньому. Заявнику було надано достатню можливість для захисту своїх прав та інтересів у національних судах Сан-Маріно.

Справа *Zaghini v. San Marino* підтверджує важливість дотримання принципу верховенства права та права на мирне володіння своїм майном та підкреслює важливість балансу між інтересами приватної власності та інтересами суспільства в боротьбі з відмиванням коштів. При цьому, важливо знаходити баланс між інтересами приватної власності та інтересами суспільства.

У справі *Arewa v. Lithuania*, громадянин Нігерії, який проживав у Литві здійснював незаконну економічну діяльність, що включала переказ підозрілих коштів до Європи, Китаю та США.

Попереднє слідство тривало понад 5,5 років на момент подання заяви до ЄСПЛ [10]. Арева стверджував, що тривалість попереднього слідства порушила його право на справедливий судовий розгляд, гарантоване ст. 6 Конвенції. Він також стверджував, що тривале розслідування порушило його право на сімейне життя, оскільки він не міг возз'єднатися зі своєю родиною. Уряд стверджував, що тривалість розслідування була виправдана складністю справи, оскільки знадобилося проводити слідчі дії в кількох країнах, а Арева не співпрацював із слідством. Суд визнав, що тривалість попереднього слідства була довгою, але не порушила права Ареви на справедливий судовий розгляд. При цьому, зазначив, що складність справи виправдовувала тривалість розслідування.

Суд також зазначив, що Арева користувався своїм правом не визнавати своєї вини та зберігати мовчання, і це не мало негативного впливу на тривалість розслідування.

Справа *Arewa v. Lithuania* підкреслює важливість балансу між правом на справедливий судовий розгляд та ефективним розслідуванням злочинів. Справа також демонструє, що складність розслідування може бути законною причиною його тривалості.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що ЄСПЛ відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання прав людини у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Рішення ЄСПЛ виступають орієнтиром для

вдосконалення національного законодавства та міжнародного співробітництва що допомагає у протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, зберігаючи при цьому повагу до прав людини.

Важливо дотримуватись балансу між заходами з протидії легалізації та правами людини, щоб не допустити порушення таких прав, як справедливий суд, приватне життя та володіння майном при дотриманні міжнародних принципів та стандартів.

Напрямами подальших наукових доробок можуть стати: порівняльний аналіз практики ЄСПЛ з практикою національних судів у цій сфері; вивчення етичних аспектів застосування превентивних, прелімінарних та санкційних заходів, зокрема їх впливу на осіб невинуватих у вчиненні злочинних діянь; розробка інструментів та методів оцінки ефективності цих заходів з точки зору як боротьби з фінансовою злочинністю, так і дотримання прав людини. Такі дослідження дозволять підвищити рівень обізнаності про цю проблему серед науковців, практиків та широкої громадськості, сприятимуть розробці більш збалансованих та ефективних заходів протидії легалізації злочинних доходів та відмивання грошей та забезпечать кращий захист прав людини в цій сфері. Важливо зазначити, що дослідження цієї теми має міждисциплінарний характер і потребуватиме співпраці юристів, економістів, політологів, правознавців та інших фахівців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова. URL: <https://rm.coe.int/action-plan-ukraine-2023-2026-ukr/1680aa8282>
2. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» у редакції 01.01. 2024 р. : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
4. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
5. Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23.10. 2018 on combating money laundering by criminal law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L1673>
6. Директива (ЄС) 2015/849 Європейського Парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи для відмивання доходів та фінансування тероризму, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) 648/2012 Європейського Парламенту та Ради і припиняє дію Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради і Директиви Комісії 2006/70/ЄС, від 20 травня 2015 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/es-2015849.pdf>
7. *Bavčar v. Slovenia* від 19.02.2024 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-226432>
8. *Michaud v. France* від 06.12.2012р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115377>
9. *Zaghini v. San Marino* від 11.05. 2023 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224580>
10. *Arewa v. Lithuania* 25 квітня 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-208363>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Вахнюк Н. М.

ВПЛИВ ІМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ..... 3

Марущак Н. В., Соловійов Є. Г.

ЩОДО ГАРАНТІЙ ПРАВИЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У ПРАВАЗАСТОСОВНОМУ ПРОЦЕСІ.....8

Тичина Д. М., Грицюк І. В.

ПРАВОВІ НОРМИ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД..... 15

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Гансецька Е. В.

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ІМПІЧМЕНТУ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ..... 21

Максіменцева Н. О., Циганок Є.

ВИКЛИКИ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ
ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ВЛАДИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД27

Свистунова О. В.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ..... 33

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Карпенко Р. В.

ІСТОРИЧНІ НАРИСИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДОКТРИНИ РЕЧОВИХ ПРАВ..... 40

Петренко Н. Д.

ШТРАФ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ІТАЛІЇ.....45

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Вечірко І. О.

КОДЕКС УКРАЇНИ З ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА ЯК ДЖЕРЕЛО
ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА..... 51

Кубрак Г. О.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД..... 58

ТРУДОВЕ ПРАВО

Шаповалова К. Р.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ ЗАСТОСУВАННЯ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА
НА ЗАЛИШЕННЯ НА РОБОТІ ПРИ ВИВІЛЬНЕННІ ПРАЦІВНИКІВ..... 66

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Баско А. В.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ФОРМИ ТА НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ ТА ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....72

Батюк С. Ю.

СТАНОВЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ АДМІНІСТРАЦІЇ
У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ФРАНЦІЇ.....79

Беспаленков Р. О.

РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ПІДРОЗДІЛІВ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ТА ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ
СИСТЕМИ ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПОДІЇ.....85

Корнякова Т. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В РЕАГУВАННІ НА ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ПОДІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	93
Литвин О. П. АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ.....	99
Москаль Д. Д. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПОВНОВАЖЕНЬ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	105
Ноцик А. І. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРОЦЕДУРИ ДОБРОВІЛЬНОГО ПРИЄДНАННЯ ДО ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....	111
Омельчук В. М. СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ДЕРЖАВИ.....	116
Рудяк І. С. ПАРАДИГМАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗМІСТУ ТА СУТНОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	121
Сачко О. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ТА ОРГАНАМИ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	128
Сударенко О. В. МІЖНАРОДНИЙ ВАЛЮТНИЙ ФОНД ТА СВІТОВИЙ БАНК ЯК СУБ'ЄКТИ ФІНАНСУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	133
Шаронова Н. О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ІНОЗЕМЦЯМ ПІДРОЗДІЛАМИ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ.....	141
Шевченко В. М. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ.....	148
Шевчук М. О. АКТУАЛІЗАЦІЯ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	154
Шміло Н. В. ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ.....	159
Шовкун Ю. І. ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ.....	165
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС	
Бистрик Д. С. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС СУДОВОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ: НОРМАТИВНО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	171
Білінська Л. В. ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ.....	178
Bohunova O. M., Hrytsiuk I. V. INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES: THE INTERNATIONAL DIMENSION.....	184
Борисов С. С. ЧАС ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ВИТОКИ, ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ.....	189
Бут Ю. А. АЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ ОБРАННІ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ.....	197

Вінніков О. А., Віннікова О. О. ПЕРЕЙНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У РАМКАХ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.....	204
Зайченко О. Ю. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯННЯ ГЕНОЦИД (СТ. 442 КК УКРАЇНИ).....	213
Ковмир С. В. ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ НОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	221
Котюк М. В. РОЛЬ ТИПОВИХ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ В СТРУКТУРІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ ВІЙНИ.....	229
Кошовий О. Г. ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МАНІПУЛЮВАННЯ НА ОРГАНІЗОВАНИХ РИНКАХ В УМОВАХ ДИСФУНКЦІЇ РИНКУ.....	238
Павліченко Є. В., Бобошко О. М. ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД НЕТОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	248
Сиза Н. П. ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЯК ЗАГАЛЬНА ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	254
Форсюк М. Ю. ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	261
Цибихін О. М. ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНОЇ ЗАБОРОНИ ПОДАТКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	267
Черемнова А. І., Луцюк Р. П. ЗАВДАННЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИМИ ПРИГОДАМИ.....	274
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Погребняк Б. В. РОЛЬ ТА МІСЦЕ АДВОКАТУРИ В СИСТЕМІ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ.....	279
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ	
Гладченко Д. М. ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. СТ. 416, 417 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, В ЧАСТИНІ ЗМІН ОЗНАК НАСТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОТИПРАВНОСТІ ДІЯНЬ.....	284
Олійник А. А. СУТНІСТЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПРАВОВОГО ЯВИЩА У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРІ.....	293
Пузирний В. Ф. СИСТЕМА СЛІДЧИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ТА ПРОБЛЕМИ ГАРАНТІЙ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ.....	300
Юзікова Н. С. РОЛЬ РІШЕНЬ ЄСПЛ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	306

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Vakhniuk N. M.

THE IMPACT OF IMMIGRATION PROCESSES
ON THE FORMATION OF LEGAL CULTURE IN UKRAINE.....3

Marushchak N. V., Soloviov Ye. H.

TO THE GUARANTEES OF CORRECT APPLICATION OF LEGAL NORMS
TO ENSURE BASIC HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS
IN THE LAW ENFORCEMENT PROCESS.....8

Tychyna D. M., Hrytsiuk I. V.

LEGAL STANDARDS IN THE SYSTEM OF SOCIAL STANDARDS:
THEORETICAL AND LEGAL APPROACH.....15

CONSTITUTIONAL LAW

Hansetska E. V.

PECULIARITIES OF THE INSTITUTION OF IMPEACHMENT
IN THE UNITED STATES OF AMERICA.....21

Maksimentseva N. O., Tsyhanok Ye.

CHALLENGES OF THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE AS AN ELEMENT
OF REPRESENTATIVE POWER IN THE POST-WAR PERIOD: FOREIGN EXPERIENCE.....27

Svystunova O. V.

NORMATIVE-LEGAL GUARANTEES OF ENSURING THE CONSTITUTIONAL RIGHT
TO SOCIAL PROTECTION.....33

CIVIL LAW AND PROCESS

Карпенко П. В.

HISTORICAL ESSAYS OF THE DOMESTIC DOCTRINE OF PROPERTY RIGHTS.....40

Petrenko N. D.

A FINE IN THE CIVIL PROCEDURAL LAW OF ITALY.....45

COMMERCIAL LAW AND PROCESS

Vechirko I. O.

BANKRUPTCY CODE OF UKRAINE AS A SOURCE OF ECONOMIC PROCEDURAL LAW.....51

Kubrak H. O.

LEGAL REGULATION OF STATE SUPPORT FOR SMALL AND MIDSIZE BUSINESSES:
FOREIGN EXPERIENCE.....58

LABOR LAW

Shapovalova K. R.

CURRENT PROBLEMS OF IMPLEMENTING THE MECHANISM
OF APPLYING THE PRE-EMPTIVE RIGHT TO REMAIN IN EMPLOYMENT
DURING THE LAY-OFF PROCESS.....66

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Basko A. V.

LEGAL BASIS, FORMS AND DIRECTIONS OF INTERACTION BETWEEN LOCAL
GOVERNMENT BODIES AND THE POLICE IN THE SPHERE OF ENSURING THE LIVING
ACTIVITY OF THE REGION UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL.....72

Batiuk S. Yu.

FORMATION OF CONTROL OVER THE ACTIVITIES
OF THE ADMINISTRATION IN MEDIEVAL FRANCE.....79

Bespalenkov R. O. THE ROLE AND FUNCTIONS OF THE UNITS OF THE DEPARTMENT OF ORGANIZATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT AND OPERATIONAL RESPONSE AND THE DEPARTMENT OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN ENSURING THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF OPERATIONAL RESPONSE TO OFFENSES AND INCIDENTS.....	85
Korniakova T. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN RESPONDING TO OFFENSES AND EVENTS OF PUBLIC SAFETY DURING MARTIAL LAW.....	93
Lytvyn O. P. ANALYSIS OF THE LEGAL REGULATION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF PUBLIC SECURITY AND ORDER.....	99
Moskal D. D. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE SYSTEM OF POWERS OF EXECUTIVE AUTHORITIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES.....	105
Notsyk A. I. ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR VOLUNTARY JOINING THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES IN UKRAINE.....	111
Omelchuk V. M. CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION ENSURING THE IMPLEMENTATION OF CORPORATE RIGHTS OF THE STATE.....	116
Rudiak I. S. PARADIGMATIC FEATURES OF DETERMINING THE CONTENT AND ESSENCE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE.....	121
Sachko O. V. ENSURING PUBLIC SECURITY BY THE NATIONAL POLICE AND THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE DURING MARTIAL LAW.....	128
Sudarenko O. V. THE INTERNATIONAL MONETARY FUND AND THE WORLD BANK AS SUBJECTS OF FINANCING THE RECONSTRUCTION OF UKRAINE.....	133
Sharonova N. O. LEGAL BASIS FOR PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES TO FOREIGNERS BY UNITS OF THE STATE MIGRATION SERVICE.....	141
Shevchenko V. M. CONCEPT AND SIGNS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS FOR THE IMPLEMENTATION OF PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	148
Shevchuk M. O. UPDATING THE ISSUE OF INFORMATION SECURITY IN MODERN CONDITIONS.....	154
Shmilo N. V. EPISTEMOLOGICAL ASPECT OF THE LEGAL NATURE OF POLICE BODIES.....	159
Shovkun Yu. I. CHARACTERISTICS OF LEGAL LIABILITY OF PUBLIC OFFICIALS FOR VIOLATION OF ESTABLISHED LEGAL RESTRICTIONS.....	165
CRIMINAL LAW AND PROCESS	
Bystryk D. S. CHARACTERISTICS OF THE JUDICIARY OF UKRAINE: REGULATORY AND ORGANIZATIONAL ASPECT.....	171
Bilinska L. V. REIMBURSEMENT OF COSTS FOR LEGAL ASSISTANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CURRENT ISSUES.....	178

Bodunova O. M., Hrytsiuk I. V. INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES: THE INTERNATIONAL DIMENSION.....	184
Borysov S. S. TIME AS A FEATURE OF THE OBJECTIVE SIDE OF A CRIMINAL OFFENCE: ORIGINS, GENESIS AND CURRENT STATE OF THE PROBLEM.....	189
But Yu. A. ALTERNATIVE AS A SIGN OF THE RULE OF LAW WHEN CHOOSING A MEASURE OF RESTRAINT.....	197
Vinnikov O. A., Vinnikova O. O. TAKING OVER CRIMINAL PROCEEDINGS WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL COOPERATION.....	204
Zaichenko O. Yu. CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF THE ACT OF GENOCIDE (ARTICLE 442 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....	213
Kovmyr S. V. PROSPECTS FOR THE CREATION OF A NEW NATIONAL CONCEPT OF PROTECTION OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	221
Kotiuk M. V. THE ROLE OF SITUATION INVESTIGATORS IN THE STRUCTURE OF THE METHODICS INVESTIGATION OF TREASON IN THE MODERN REALITIES OF WAR.....	229
Koshovyi O. H. PROBLEMS OF APPLICATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR MANIPULATION OF THE ORGANISED MARKETS IN THE CONTEXT OF MARKET DYSFUNCTION.....	238
Pavlichenko Ye. V., Boboshko O. M. DETERMINATION OF THE BASIC PRINCIPLES OF INVINCIBILITY OF A PERSON'S DWELLING OR ANOTHER PROPERTY IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	248
Syza N. P. BINDING OF COURT DECISIONS AS A GENERAL PRINCIPLE OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....	254
Forsiuk M. Yu. PECULIARITIES OF DETERMINATION OF VIOLATIONS OF ROAD TRAFFIC SAFETY RULES OR TRANSPORT OPERATION BY PERSONS DRIVING VEHICLES DURING MARTIAL LAW.....	261
Tsybokhin O. M. THE GENESIS OF THE CRIMINAL PROHIBITION OF TAX OFFENSES IN DOMESTIC LEGISLATION SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY.....	267
Cheremnova A. I., Lutsiuk R. P. TASKS OF THE FORENSIC MEDICAL EXAMINATION DURING EVIDENCE IN CRIMINAL OFFENSES RELATED TO TRAFFIC ACCIDENTS.....	274
JUDICIARY, PROSECUTION AND ADVOCACY	
Pohrebniak B. V. THE ROLE AND PLACE OF ADVOCACY IN THE SYSTEM OF PROVIDING FREE LEGAL ASSISTANCE.....	279
CURRENT ISSUES OF LEGAL SCIENCE	
Hladchenko D. M. LEGAL ANALYSIS OF THE NEW EDITION OF MILITARY CRIMINAL OFFENSES UNDER ARTICLES 416, 417 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE IN TERMS OF CHANGING THE SIGNS OF CRIMINAL UNLAWFULNESS OF ACTS.....	284
Oliinyk A. A. THE ESSENCE OF INFORMATION SECURITY AS A LEGAL PHENOMENON IN THE NATIONAL AND INTERNATIONAL SPACE.....	293
Puzyrnyi V. F. THE SYSTEM OF INVESTIGATIVE BODIES OF UKRAINE AND THE PROBLEMS OF GUARANTEES OF THEIR ACTIVITIES.....	300
Yuzikova N. S. THE ROLE OF EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS JUDGMENTS IN ENSURING COMPLIANCE WITH INTERNATIONAL ANTI-MONEY LAUNDERING STANDARDS.....	306

НОТАТКИ

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 6

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – С.Ю. Калабухова

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 32,26, ум. друк. арк. 36,96.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0424/263.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.